

శ్రీ:

ము క్కు-తిష్ఠనార్యవిరచిత

పారిజాతాపహరణము

సురభివ్యాఖ్యానహితము

చెన్న పురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుఅండ్సన్స్ వారిచే,

బ్ర క టి త ము.

1933.

All Rights Reserved.

PRINTED BY
V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS
Madras.—1933.

భూ మి క.

కృ తి కా ల ము

దేశకాలపరిస్థితులతోఁ గవితావధూటి కడుంగడుఁ జెలమిగలిగి
వర్తిలుట సహజము. అందును నాంధ్రరాజులయండఁజేరి యనితరసాధా
రణమగునభివృద్ధినందిన, పెద్దతనమునఁ గన్న నన్నయముద్దుపట్టి యానా
యకులయాశయముల ననుసరించి మెలంగుటలోను, వారిదేశపరి
స్థితుల నభివర్ణించుటలోను, వారికాలపరిస్థితులఁ బ్రకటించుటలోను,
వారితోఁబాటుగ వృద్ధిక్షయములనందుటలోను, వారితో సమముగ
సుఖదుఃఖములకు లోనగుటలోను నబ్బుర మేమున్నది? మతాంతరము
లచే వైదికమతములు పుస్త్రాయమగుననువెఱపు వెలయునాఁడు రాజరా
జప్రతిమతము నుద్ధరింప బద్ధశ్రద్ధఁడై శ్రుతిస్తోత్రసిద్ధనాతనధర్మసర్వస్వ
మునకు ఖనియును, ముదముగొలుపు దనతాతముత్రాతలచరిత్రమునకుఁ
దావలమైనదియును బంచమవేదమునాఁ బ్రణతిగన్నదియును నగు
వ్యాసభారతమును దనయాస్థానకవియగునన్నయచే సర్వజనసంవేద్యము
గావింపఁబూనుడుఁ దదనుసారిణియై యాంధ్రకవితాబాలతదాశయము
ననుసరించి మెలంగుటయు, దేశము ప్రశాంతమై యలరారుదివసముల
దేశాధినాథులు స్వస్థచిత్తులై యెలమిమీఱ వర్తిలురోజుల నాంధ్రకవి
తాయువతి యనన్యసామాన్యమగునందమున మించి తన యందచంద
ముల నాయకుల ననురాగాంబుధి నోలలాడించుచుఁ దానును
వారితోఁ గలిసి యొలలాడుటయు, దేశమును దేశాధినాథులును
నాయోధనాదులంజేసి యలజడినొందునాఁడయ్యువతి చెలువేది రూపణి
తత్సమదుఃఖియై యొప్పుటయు, దేశకాలపరిస్థితులయలజడి యుడిగి
మహినాయకులు వంతలందలంగి యలరుకతన నేడు పూర్వమిత్ర
ములు నాయకరత్నములు తొలంగినను నవ్వధూటి పలువన్నెలఁ బలు
చిన్నెల నెఱపుచు జగన్తోహినియై నటించుటయు, బైని పేర్కొన్న
విషయములకుఁ బ్రమాణము లగుచున్నవి.

అంధ్రకవితాయవతి నాయకరత్నములతోఁ దాననురాగాంబుధి
నోలలాడునదనులఁ బతులమతుల కతులరాగముం గూర్ప వెలయించిన
శృంగారవిలాసములే పారిజాతాపహరణమనుచరిత్రాదు లనుట కిసు
మంతయు సందియములేదు. అందును బారిజాతాపహరణ మవ్యధూటీ
విలాసములలో నింతింతనరానిసౌరున మించు మొట్టమొదట వెలసిన విలా
సమని తదనితరపూర్వాసమానసౌందర్యమును భావవీధి నిల్చి యేకాంత
భావనసల్పునహృదయులకుఁ దోపకపోదు.

కీ॥ శే॥ కం. వీరేశలింగము పంతులుగా రించుమించుగా నీరెండు
కావ్యములును నొక్కకాలమందే యనఁగా క్రీ. శ. 1520 ప్రాంత
మున రచింపఁబడియుండునని సిద్ధాంతీకరించిరి. కాని మనుచరిత్ర పారి
జాతాపహరణములలో మనుచరిత్రమే మొట్టమొదట యుదయమంది
తక్కుంగలపారిజాతాపహరణాదిప్రబంధ రాశికి మార్గదర్శకమయ్యెనని
పలువురువిమర్శకులు భావించుదురు. కాని పారిజాతాపహరణమనుచరిత్రము
లందలి నాయకమణికృతేతరనాయకరత్న విజయప్రసంగముల నరయ
నరయఁ బారిజాతాపహరణమే మనుచరిత్రమునకన్న మున్ను వెల్వడె
నని విశదమగును క్రీ. శ. 1520-21 వత్సరప్రాంతమున జరిగినట్లు
విమర్శకులనేకులు తలంచు కలబరిగివిజయమును “ప్రళయఘనాఘన
భాంకృతిభీమచపేటలుతత్కలబరిగిక్షీతిరక్షక” అని మనుచరిత్రము
నిరూపింప దక్షమై విచక్షణమీఱి వర్తిలుటయు, బారిజాతాపహరణ
మీవిషయమునఁ దటస్థముగనుండుటయు నిట్టి వైయాహను ధృఢ
పటచుచున్నవి.

కీ॥ శే॥ కే. వి. లక్ష్మణరావుగారు తమపేరిటవెలయు వ్యాసావళిలో
నీకలబరిగివిజయయాత్ర క్రీ. శ. 1510, 14, 21, వత్సరములలో
నెపుడు జరిగెనో యనుమాఁడువికల్పములు గలవనియు, వీనిలో 1514
క్రీ. శ. వత్సర మనుసిద్ధాంతమే యధికగ్రాహ్యమనియు వ్రాసిరి.
(చూ. లక్ష్మణరాయవ్యాసావళి పేజి 44) వారు వ్రాసినటుల నీవిజయ
యాత్ర రాయలపూర్వదిగైత్రయాత్రకు మున్నే జరిగియుండునెడలఁ
బూర్వదిగైత్రయాత్రప్రసంగములనెల్లఁ బూర్ణముగఁ బూస గుచ్చి

నట్లు తెల్పుపారిజాతాపహరణ మీనాయకమణి దగునుద్విజయము నేల ప్రకటించి స్లాఘింపకుండెనో యని సందేహింపవలసియున్నది. మఱియు శ్రీ. శ. 1512 ప్రాంతమున దక్షిణదిగ్జైత్రయాత్రయు, శ్రీ. శ. 1513-15 ప్రాంతమునఁ బూర్వదిగ్జైత్రయాత్రయు రాయ లొనరించి శ్రీ. శ. 1515-20 వత్సరముల నడుమ కాలమున విశ్రాంతిఁగైకొనినట్లు విమర్శకులు వాఙ్మయపరిశోధన మొనరించి సిద్ధాంతీకరించియున్నారు. పైని వ్రాసిన విషయము ననుసరించి యద్విజయమును బూర్వదిగ్జైత్రయాత్రానంతరమే రాయలు చూరఁగొనెననియు, నాకలబరిగి విజయయాత్ర కుఁ బూర్వమే పారిజాతాపహరణమును ముక్కు-తిమ్మనార్యుఁడు రచించెననియు సంగీకరించుటయే యుచితమైనట్లు పారిజాతాపహరణప్రణాళిక యీసందర్భమునఁ దెల్పుచున్నది. ఏది యెట్లు నను గళింగవిజయమును గటకవిజయమును, స్వప్రముగఁ దెల్పుచుఁ గలబరిగివిజయప్రసంగమును నిసుమంతయుఁ దలంపనికతనఁ, బారిజాతాపహరణనిర్మాణకాలమునకుఁ గలబరిగిని రాయలుజయింపలేదనియు నీవిజయయాత్ర, పూర్వదిగ్జైత్రయాత్రానంతరవృత్తమనియు, దాన నీప్రబంధము పూర్వదిగ్జైత్రయాత్రముగిసిన యనతి కాలములోనే, రాయలు గృహమునఁ బూర్వదిగ్జైత్రయాత్రానంతరము విశ్రాంతిఁగైకొనుసమయములోనే, విరచితమయ్యెననియు సంగీకరించుట కిండుకైన సందియంబుండఁ బనిలేదని తోచెడిది. ఇంక నీయంశమును దివ్యకవి పేర్కొనుట మఱచెనేమో యని కొందఱు తలంతురేమో! చిన్న చిన్న ప్రల్లెలవిజయమును బెద్దగఁజేసి కీర్తించినదివ్యకవి నాయక మణిదగు నీమహావిజయమును పేర్కొనుట మఱచెననుట యంతగ విశ్వాసపాత్రముగామి నమ్మాట నమ్మఁదగినది గాదనియే తలంపవలసియున్నది. కాఁగాఁ బారిజాతాపహరణము పైనివ్రాసినప్రకారము శ్రీ. శ. 1515-20 నడుమను, మనుచరిత్రము కలబరిగివిజయానంతరము శ్రీ. శ. 1521 విరచితములని ఫలితమును నిర్ణయింపవలసివచ్చినది.

మనుచరిత్రము ప్రబంధసంతతికి మార్గదర్శకమనియు, నట్టిదాని నాదిని రచించుటంజేసియే పెద్దన కాండ్రకవితాపితామహాబిరుదము

గుది రెననియు ననుపండిత ప్రకాండలవిమర్శనవాక్యములకుఁ బై సిద్ధాంతము విరుద్ధమగును. కాని సంస్కృతహరివంశమున (68-76) నథాయములలో విపులముగ వర్ణితమైన యీకథను దిమ్మకవి యనుసరించినటుల సంస్కృతాంధ్రీకృతులఁ జేటియొక చేతంబట్టి పరిశీలించువారికి సుగోచరమగుటంజేసియు, సూర్యాస్తమయచంద్రోదయాది వర్ణనములందక్కందక్కుంగల ప్రధానకథాసందర్భముల నెందును గవి స్వాతంత్ర్యమును వహించినట్లు విశదము గామింజేసియు, నొక్కొకచో మూలము నున్న దున్నటులను నొక్కచో సంగ్రహించియు ననుసరించినట్లు తెల్లమగుటంజేసియు, నీ ప్రబంధము మనుచరిత్రాదులను సానలుతీరిన జాతిరత్నములనుబోలునది కాదని చెప్పవలసియున్నది. కానఁ బురాణస్థమగు చిన్న కథ నాధారముగఁ గొని తమయిచ్చవచ్చిన పలురూపములగు మార్పులంజేసి పెంచి కూర్చిన మనుచరిత్రాది ప్రబంధములలో మనుచరిత్రము తొలుదొల్లఁ బొడమెననుటలోను, నద్దానఁ బెద్దన కాంధ్రకవితాపితామహాబిరుదము గుది రెననుటలోను వివాదమే లేదనవచ్చును. మఱియు మనుచరిత్రమును రచించుకాలమునకే యాంధ్రకవితాపితామహాబిరుదము పెద్దన కల్గియున్నట్లు “ఆంధ్రకవితాపితామహ యల్లసాని పెద్దనామాత్య” అను రాయలవాక్యము స్పష్టపఱచుచుండుటంబట్టి మనుచరిత్ర రచనమే పెద్దన కాంధ్రకవితాపితామహాబిరుదమునకుఁ గారణమని యంగీకరింప నక్కఱలేదు. ఇంతియగాక యీ ప్రబంధమున మనుచరిత్రాదులందువలె షష్ట్యంతములపిదపఁ బట్టణచాతుర్వర్యచతురంగబలపుష్పలావికావర్ణనాదులును, నాయికావరహావస్థా చంద్రమారుతోపాలంభాదివర్ణనములును నగపడకుండుటయు దీనిప్రాచీనతకు దృష్టాంతము గానోపును. తిమ్మకవి పైవర్ణనముల నేదో యొకసందుసేసికొని జూనుపుటకు యత్నించినవాఁడును గాఁడు. తిమ్మకవి యిట్లు తనకావ్యము ననితరసాధారణముగ నిర్మించుటకు మూలానుసృతి యొకటియు, బ్రబంధరచనాసంవిధాన మక్కాలమునకుఁ జక్కంగ నేర్పడకుండుటొకటియుఁ గారణములని తలంపవలసియున్నది. పైని వ్రాసినవిషయముల ననుసరించి పరిశీలింపఁ బారిజాతాపహరణము ప్రబంధవాఙ్మయ సౌధనిర్మాణమునకై తొలుదొల్ల నెలకొల్పినశంకువనియు, బ్రాబంధిక

నియమములఁ బూర్ణముగ వెదఁజల్లు మనుచరిత్రాదులు తదనంతరకాలిక
సౌధములనియు నొక్కొక్కటింపనగును. నడువనడువ మార్గమేర్పడుట
సహజముగదా! పైనివ్రాసినయుక్తుల ననుసరించి యీ ప్రబంధరత్నము
రాయలపూర్వదిగై త్రయాత్రానంతరమే, యనఁగా రాయలు పూర్వదిగై
త్రయాత్రను ముగించి యింట విశ్రాంతిగైకొను నైదువత్సరముల
కాలములోనే వెలువడి కృష్ణరాయరాజరత్నమునకు లభించెనని చెప్ప
వలసియున్నది. మనుచరిత్రమన్ననో రాయల కలబరిగి విజయయాత్రా
నంతర ముత్పన్నమై రాయనాయకమణిచిహ్నిత మయ్యెనని తెల్లమగు
చున్నది. కాన శ్రీ. శ. 1516-20 నడుమఁ బారిజాతాపహరణమును, 1521
శ్రీ. శ. తరువాత మనుచరిత్రమును విరచితములయ్యెనని నిర్ధారణ
చేయుట కడ్డంకి లేదని తోచెడిది.

ఇక మనుచరిత్రరచనాసంవిధానమున కెంతయు మెచ్చి
రాయలు పెద్దనను బెద్దగ సంభావించుటయుఁ దిమ్మనార్యు నంతగ
నర్పింపకుంటయుఁ బారిజాతాపహరణమునకన్న మనుచరిత్రము ప్రాచీన
మనుటలోఁ గారణములుగఁ గొందఱుందురు. కాని యిది సరికాదు.
పెద్దనను గౌరవించినట్లే తిమ్మనార్యుఁగూడ రాయలు గౌరవించె
నని తిమ్మన చెప్పికొన్న కావ్యాంతమునందలి “కృష్ణరాయఁడీతీశ
కరుణాసమాలబ్ధఘనచతురంతయానమహాగ్రహారసన్తానయుతుఁడు” అను
వాక్యమునుబట్టి మన మూహింపవచ్చును. మఱియు మనుచరి
త్రము రచింపఁబడుకాలమునకు రాయలు పూర్ణముగ విజయ శ్రీ
సనాథుడై యెలమిమీఱు నుండుటయుఁ, పారిజాతాపహరణనిర్మాణ
కాలమునకుఁ గలబరిగి మున్నగుదుస్సాధముల దుర్గముల జయింపఁ
దలంపుఁగొనియుండుట నంతగ సంతృప్తుడై యుండమియుఁ గారణము
లని తలంపవలసియున్నది. ఇంతియగాక రాయలు సంపూర్ణ విజయశ్రీని
జేపట్టి తనరాజధాని నెలమిమీఱు వర్తిలురోజుల శత్రునాశము నిశ్చే
షముగఁజేసి దుస్సాధములఁ గలబగిర్యాదుల దుర్గములసాధించి యానం
దాబ్ధి నోలలాడుదివసములఁ బెద్దనయే మిగిలినయాస్థానకవులెల్లరిలోఁ
పెద్దయై మిగిలియుండుటయుఁ, పారిజాతాపహరణమును మించునట్లు
కొంగ్రొత్తపోకడలఁ బెద్దప్రబంధమును నిర్మించుటయు రాయకృతా

మితగౌరవమునకుఁ బెద్దన పాత్రుఁడగుటకుఁ గౌరణములని యూహింప నగును. ఎలమిమీఱ రాయలుండునాఁడు తిమ్మనార్యుఁడే యున్నఁ బెద్దన కన్నఁ బెద్దగ నాతనినే సంభావించి యుండుననియుఁ దలంపవచ్చును. మఱియుఁ బారిజాతాపహరణకథ విరివిగ వీరవృత్తమును విశదీకరించుటయు, మనుచరిత్రకథ కేవలము శృంగారమునకు సంబంధించి యమరుటయును, గ్రమముగఁ గృతిపతిదగు నక్కాలపు వీరవ్యాపారమునకును, నితరచింతా రాహిత్యమున వెల్లివిరియుశృంగారవ్యాపారమునకును సూచకములనుట కవకాశముండుటం జేసి, పారిజాతాపహరణము రాయలపూర్వదిగైత్రయాత్ర ముగిసినయనతికాలములోనే విరచితమయ్యెననియు, మనుచరిత్రము నిశ్శేషముగ జన్యములయలజడి తీరిన పిదప నుద్భవించినదనియు తీర్మానింపవలసియున్నది.

కృతికర్త.

ఈ ప్రబంధమును రచించినకవితిలకుఁడు నందితిమ్మనార్యుఁడు. ఈతఁ డార్చేలనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. మలయమారుతకవి యను ప్రశస్తివహించిన ఘంటసంగయకు మేనల్లుఁడు. గ్రంథాంతమందలి “కాశికగోత్రుఁడు” అనుపద్యము పూర్ణముగ నీతనిచరితమును వెల్లడించుచున్నది. ఇతఁ డాంధ్రభోజుఁ డను ప్రసిద్ధి బడసిన విద్యానగర ప్రభువగు శ్రీకృష్ణదేవ రాయలయాస్థానమున నష్టదిగ్గజములను ప్రశస్తివహించిన కవిపరులలో నొక్కఁడు. ఈతనియింటిపేరు నందివారు. అయిన నీతనిని ముక్కు తిమ్మన యనియే యెల్లరు వ్యవహరింతురు. “నానాసూనవితానవాసనల” అని ముక్కు నతిమనోహరముగ నీతఁడు వర్ణించినకతన నీతని కీనామముగల్గె ననునానుడి గలదుగాని యీపద్యమును రామరాజభూషణుఁడు తనగ్రంథమునఁజేర్చికొనెననుకథ యద్దానికన్న మిన్నగఁజెప్పిన లెక్కకు మీఱిన మనుచరిత్రపద్యములనుబట్టి యాలోచింప నెంతయు విశ్వాసపాత్రముగామి, బైపద్యమును మనుచరిత్రకర్తయే రచించెననియు, ముక్కును ముడిపెట్టుటకై పైగాథ నెవ్వరో కల్పించియుంట నది పరంపరగ వచ్చుచున్నదనియు, దీని నీపద్యరచనవలన నీతని కీనామముగల్గె ననుట నష్టదిగినమాటగాదనియుఁ జెప్పవలసియున్నది. కాని “ముక్కు తిమ్మనార్యముద్దుపల్కు” అనునభియుక్తోక్తి బహుకాలమునుండియు

విననయ్యెడిని. ముఖ్యముగా నిట్టి నానుడి గల్గుటకుఁ బెద్దలనుకొనినట్లు పెద్దముక్కే కారణమని యూహింపవగును.

కృతినిర్మితి కారణము.

శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు తనసతీయగుతిరుమల దేవి తన దెస నొండొక ప్రణయాపరాధము గావింప నమ్మహిజాని యమ్మగువమోముంజూడక నాటంగోలెఁ గోపావిష్టుడై యుండెననియు, నాసతీపతులఁ గలుపుటకై ముక్కుతిమ్మనార్యున కీకృతి రచింపవలసివచ్చెననియు, నిందలిసత్యాకోప సంరంభమును సూచించునట్టియు శ్రీకృష్ణకృతసత్యానునయమును బ్రకాశితమొనర్చునట్టియు ముద్దులొల్కుపద్దెముల విన్నమాత్రమున రాయలు కోపమును విడనాడి ప్రియసతిని సంభావించెననియు నొక కింవదంతి విననయ్యెడిని. నిపుణముగఁ బరిశీలింప నిక్కావ్యమునందలి కథాసంవిధానము పైకింవదంతి కనుకూలముగనే యుంట నట్లే యొప్పుడనగునని యూహింప ననువగుచున్నది. మఱియు మూలమున లేని సత్యావామసాదకృతశ్రీకృష్ణశిరస్తాడనరూపప్రసంగము నీతఁడు త్రొత్తగఁ గల్పించుటయు నట్టియపరాధినిని శ్రీకృష్ణుఁ డభీష్ఠితదానమున నధికశ్రమకోర్చి సంభావించెననుటయు శ్రీకృష్ణ దేవరాయలజాయయగు తిరుమలదేవిదైవ యపరాధమునకును నామెను రాయలు సంభావించుట కును సూచకములై యమరుటంజేసియుఁ బైనానుడి సత్యమైయుండు నేమోయని సందియము పొడమెడి. మఱియు “ప్రతివర్షవసంతోత్సవ కుతుకాగతసుకవినికరగుంభిత కావ్యస్ఫుటిరోమాంచవిశంకితచతురాంతః పురవధూప్రసాదనరసికా” అను విషయమును నిందులకు సూచకమే యగుననవచ్చును.

నాయకుఁడు, నాయిక.

ఎవనివృత్తము ప్రధానముగఁ బ్రబంధమంతయు వ్యాపించి యుండునో యాతని నాయకునిగ నెన్నవలయుంగాన నిక్కావ్యమున నానియమము ననుసరించి శ్రీకృష్ణుఁడు నాయకుఁ డగుచున్నాఁడు. అట్లే శ్రీకృష్ణభార్యలలో సత్యావృత్తము ప్రధానమై వెలయుగాన నామెను నాయికగా నంగీకరింపవగును. శృంగారప్రధానమగు నిక్కా

వ్యమునందలి యంగభూతవీరాది రసప్రకాశక కథాసందర్భముల నిపుణముగఁ బరిశీలింప శ్రీకృష్ణుడు ధీరోద్ధతనాయకుఁడు గానోపును. మఱియు “ఏయేవేళల నేసరోజముఖి, ఇది భోజాత్మజకిచ్చినన్ గినుకతో” అను మున్నగు శ్రీకృష్ణవాక్యముల ననుసరించిమాడ నీతఁ డందును దక్షిణనాయకుఁ డనఁదగియున్నాఁడు. శ్రీకృష్ణుడు పారిజాతమును శ్రమపడి స్వర్ణమునుండి గొనివచ్చి సాత్రాజితి పెరటిచెట్టుగ నాటించి తదభీష్మితముం బూరించి యామెను సంభావించెనను ప్రధానకథ ననుసరించుచు నీతఁడు దక్షిణనాయకుఁ డగుచున్నాఁడు. తనకుఁ గల దారలందఱియెడలను సముండై సంచరించువాఁడై దక్షిణనాయకుఁడని యాలంకారికసంకేతముగదా!

మగనిశిరసుఁ దన్నుట, పారిజాతప్రసంగమున వనపాలురతో నుద్ధతిమీఱఁ బలుకుట, మున్నగుసందర్భములఁ బరిశీలింప నీసత్యానాయిక ప్రాధనాయిక యనియు, స్వీర్వాకషాయితయై శ్రీకృష్ణుని మ్రోలఁ దుదకు బాలపల్లవగ్రాసకషాయకంఠకలకంఠవధూకలకాకలీ ధ్వని మీఱ నేడ్చినప్రస్తావన ననుసరించి ధీరాధీర యనియు, మానవతి యనియుఁ దెల్లమయ్యెడిని.

మూలకథ. ముఖ్యములగుమార్పులు.

సంస్కృతహరివంశకథ నాథారముగఁ గొని యీ ప్రబంధమును దివ్యనార్యుడు రచించెనని మొట్టమొదటనే యుక్తమయ్యె. మఱియు నందలిశ్లోకములకు సరియగునాంధ్రీకరణమునుగూడ నందందొనర్చుచు మహాకావ్యలక్షణలక్షితమగుట కుచితముగ సూర్యోదయాస్తమయ చంద్రోదయాది వర్ణనముల నందందుఁ జొనుపుచుఁ బాత్రోచితముగ మూలకథలోని కొన్నిసందర్భముల మార్పుచు నిక్కావ్యరత్నము నొనర్చెననియు మున్నె చెప్పఁబడినది.

శ్రీకృష్ణుడు తాను రుక్మిణియొద్ద నుండఁగ నారదుఁడు వచ్చి యక్కుసుమము నొసంగెననియు, దాన నేను దయమీఱ రుక్మిణి కద్దాని నిచ్చితి ననియుఁ గానఁ దప్పు ట్తమింపవలెననియు సత్యను వేడుకొని నట్లు మూలముననుండఁగ, నిందుఁ గృష్ణుడు సత్యాపాదములకు మ్రొక్కి

నట్లును నామె పతిశిరసును వామపాదమునఁ దాఁచినట్లును గవి మార్చి నాఁడు. ఇందులకు నాయకుని మితిమీరినశృంగారమును నాయుకో ధతిని గనుపఱుపఁ గవి సంకల్పించికొనుటయే గారణమని యెన్నవలయును. మఱియు “దానే కృతాగసి.” అనుసంస్కృతశ్లోకార్థము ననుసరించిన నిట్టికృత్య మాలంకారికలక్షణలక్షితమే యనవలసియున్నది. ఇంతియగాక యిట్టియపరాధినినిగూడ నాయకుఁడు ఊమించుటయేగాక యామె కోర్కెని దుష్కరమైనదానిని నెఱవేర్చి యనునయించినట్లు వర్ణించుట కతన నాయుకానాయకుల యన్యోన్యప్రేమాతిశయము సహృదయ హృదయఫలకములఁ జిత్రితమగుననియు దాన కావ్యరసము పరిపుష్టి నొందుననియు దాన నాయుకోధతి స్త్రీస్వభావముఁ దెటపడుననియుఁ గవి కరం బెంచెనని చెప్పనగును. మఱియు నింతటి యపరాధినినే కృష్ణుఁడు ఊమించి యామెకోర్కెని నెఱవేర్చి యామె ననునయించు నపుడు తాము తమజాయను తిరుమలదేవిని నల్పాపరాధము గావించిన దానిని ఊమించి యనునయించు *తంతయు నుచితమని కవి కృతిపతి కేతన్తులముగ బోధించి కావ్యరచనాప్రదానోద్దేశము నీమూలముగ వెల్లడించెననియుఁ జెప్పనొప్పును.

సత్య పారిజాతమమవృత్తాంతముఁ దెలిసికొన్నపిదపఁ గృష్ణునితోఁ దాను దపమొనర్పఁ బోవుదుననియుఁ బతి యనుమతిలేక సతి చేయు వ్రతములు వితథములగుట నీయనుజ్ఞఁ గోరుచుంటిననియుఁ బల్కినట్లు మూలమున నుండఁగ నిందాప్రసంగమే యగపడకున్నది. మానవతియు నుద్ధతిపాంగారం బొల్పునువిదయు నగు సత్యదైవశీలమున కివ్హాట లంతగఁ బనికెరావని యెన్ని యీప్రసంగమును గవి పరిత్యజించినట్లు తోఁచెడిని.

శ్రీకృష్ణుఁడు నారదుని గల్పనగమును దనకొసంగునట్లొంద్రుని సమ్మతింపఁజేయుమని కోరెననియు, నట్లాతఁ డీయకున్న గదతో నాతని యెడ మోదెదననియు ననినట్లును, నారదుఁడు వెడలివచ్చి యొంద్రుఁడందులకు సమ్మతింపమిని దెల్పెననియు, విదపఁ గృష్ణుఁ డొంద్రుని జన్యమున జయించి పారిజాతముం గొనెననియు మూలకథ గలదు. తుదకు జరిగినది జన్యమున పారిజాతముం గొనుటగానఁ గవి శ్రీకృష్ణుఁడు నార

దుని మూలమున నిందుని సంప్రార్థించినట్లు గల కథాసందర్భమును నాయక గుణాపకర్షకుఁ గారణమగుదానిఁ బరిత్యజించి ధీరోద్ధతిలక్షణ లక్షితుఁగాఁజేయ సంకల్పించెనని యీమార్పునకుఁ గారణము నూహింప వలసియున్నది. మఱియుఁ బెటరాజులకుఁ బగతుర కిట్లు వార్తనంపుట చెల్లుంగాని సర్వవిధములఁ దాను ప్రేమమీఱు సరయు నగ్రజున కిట్లు తమ్ముఁగుఱ్ఱ యొకమహామహునిమూలమున వార్తనంపుటసరికాదనియుఁ గవి భావించెనని తోచెడిని. ఇంతియగాక యదితెకుండలముల నర్పింప సరిగె ననుటంజేసి నాయకుని పౌరుషాతిశయమును మాతృభక్తియు వెల్లడింపఁ గవి యత్నించి యిట్టిమార్పు నొనర్చియుండుననియుఁ జెప్ప నగును.

శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతమునకై పరమేశుంఁగూర్చి తపమొనర్చి పరము వడసినట్లు మూలమునఁ గలదు. ఇం దట్లుగాక సత్యాసమేతుఁడై స్వర్గమున కరిగి యుపేంద్రుఁ డింద్రసమ్మానితుఁడై యింద్రద్రుమము నపహరించి జన్యమున నింద్రు నోర్చి జయముం గొనెనని యున్నది. జగదీశుండును బరాత్పరుండును శ్రీమహావిష్ణుపరావతారుండును నగు శ్రీకృష్ణుఁ డింకొకదై వము నా రాధించి పరమువడసినట్లు చెప్పినఁ బరమ వైష్ణవుండగు కృతిపతికృష్ణరాయలు మది నేమనుకొనునో యనియు, వైష్ణవమతము విజృంభించు నక్కాలమున విష్ణుమతాలంబకులతో నిండి యుండునారాయణ నిండుకొలువున నమ్మాట లహృద్యములగుటఁ దన కావ్యమున కుత్కర్ష చెడునేమో యనియుఁ గవి యనుమానించి, యిట్లు వైష్ణవమతానుకూలముగఁ గథాసందర్భమునుమా ర్చెనేమోయని యను మానింపవలసియున్నది. ఇంద్రోపేంద్రులజన్యసంరంభముం గాంచి జగములు కడుంగడు భీతింజెంద నజప్రేరితులై యదితికళ్యపులు పారి జాతముం గొనిపోవఁ గృష్ణున కనుజ్ఞ యిడిరని మూలముననుండ నిందు జన్యమున జయముంగొని కొనిపోయినట్లే కథ యగపడును. నాయకుని పరాక్రమాతిశయ ప్రకాశనమే ముఖ్యప్రయోజనమనియు, నట్టిప్రయో జనము మూలకథ ననుసరించిన సిద్ధింపకుండుటేగాక పరాక్రమాపకర్షకుఁ గూడఁ గారణమగుననియు నెన్ని, కవి యిందెట్లు మార్చియుండనగును. తెలిదండ్రులు దయదలచి యిచ్చిన కల్పనగముం గొనిపోయెనని

చెప్పినఁ గృష్ణుని పరాక్రమము ప్రకాశిత మెట్లుగను ? మఱియు శ్రీకృష్ణప్రతాపాతిశయ ప్రకాశనమూలమునఁ గవి కృతిపతి కృష్ణరాయ ప్రతాపాతిశయమును వ్యంగ్యమర్యాదను సూచింప నెంచినట్లూహింపవలసియుంటఁ, గవి తనయుద్దేశమున కనుగుణముగ నిట్లు మార్చియుండునని యందులకుఁ గారణము నూహింపవలసియున్నది.

ఇంతియగాక మూలమునఁ బ్రసన్నుడగు శ్రీకృష్ణుని నారదుఁడు దేవతలలోఁ దనకు బ్రహ్మాత్వము సిద్ధించునట్లును నాభగవానునిసాలో క్యము సంప్రాప్తమగునట్లును పరమువేడినట్లున్నది. ఇం దట్టికథాసందర్భమే గానరాదు. బ్రహ్మ మానసపుత్రుండును పరమతపఃపవిత్రుండును నగునారదునిచే దిరుగ బ్రహ్మాత్వమును శ్రీకృష్ణుని యాచింపఁజేయుట వలన నొక్కింత ప్రయోజన ముండఁబోదనియు, బురాణములు బ్రాహ్మణ మహిమం దేటపఱచుటకును బ్రహ్మమతము నుద్ధరించుటకును నుదయించినవగుట నట్లవి చెప్పియుండుననియుఁ గవి యెన్ని వైకథాభాగమును బరిత్యజించియుండనగును.

మూలమున నంతగఁ బుణ్యకవ్రతము వర్జితముగాకున్నను నిందు విస్తృతగఁ బుణ్యకవ్రతవిధి వర్జితమయ్యెను. ఇట్లు వర్జించుటకు శ్రీకృష్ణభగవానునిభక్తపరాధీనతను నాతనివైభవసమృద్ధిని ప్రకాశితములంజేయుటయే పరమప్రయోజనమని తలంపవలసియున్నది. మఱియు సత్యాపాత్ర, కౌక లెస్సయగు విపరిణామముంగూర్చుటకును నిది సాధనమగుచున్నది. నారదకృతకృష్ణస్తవాదులు మూలమునఁ గానరావు. అక్కాలమున విష్ణుమతము విజృంభించుటంజేసియుం బరమవైష్ణవుండు కృతిపతియగుటంజేసియు, విరివిగ విష్ణుభక్త్యుద్రేకమును గల్గించుకథాసందర్భములఁ గవి కూర్చియుండునని యందులకుఁ గారణముల నూహింపవలసి యున్నది.

మూలమునఁ గానరాని చంద్రోదయసూర్యాస్తమయస్వర్గవర్ణనాదులను దనకావ్యము మహాకావ్యలక్షణలక్షితమగుటకు నాలంకారిక సంప్రదాయము ననుసరించి సందర్భోచితముగఁ గవి కల్పించెనని తలంపవలసియున్నది. ఇంకను లెక్కకుమీఁతినభేదములు మూలమున

కాండ్రీకరణమునకును గలవుగాని యవి యంతగ నెన్నవలసినవి గామిం జేసి యవి యనాదృతములయ్యెనని సహృదయులు తలంపవలయును.

కథాసంవిధానము - పాత్ర పోషణము.

సామాన్యముగఁ బ్రబంధములందుఁ గావ్యత్వసంపాదనమునకై సమకూర్పఁబడిన వర్ణనాదులవలనఁ గథాసరణి మృగ్యమగును. మఱియు నట్టివర్ణనలు కథావేగమున కడ్డంకి గల్గించుచుంటఁ బాఠకులకు విసువు జనించును. ఇంతియగాక ప్రబంధవాఙ్మయమును బరికింపఁ దత్కర్తలు కావ్యలక్షణములగు పురశైలాదివర్ణనములను సందర్శింపఁజేయుటకై కథాసందర్భమును బరిగ్రహింతురుగాని ప్రధానముగఁ గథ నడుపుటకుఁ గాదని విశదమగును. ఇందుఁ దిమ్మనార్యుఁ డట్లుగాక కథయును గథావేగమును ప్రధానముగఁ గొని వాని కడ్డంకిని నాయావర్ణనాదులఁ గల్పింపక సందర్భోచితముగ వర్ణనములఁజేయుచు మొదటనుండి తుది వఱకు కథ నొక్కరితిగనే నడిపినవాడు. దీనఁ బాఠకహృదయములకుఁ గథ సుబోధమగుటయేగాక చదువఁ దొరఁకొన నుత్తరొత్తర కథా జిజ్ఞాసయు మొండగుచుండును.

ఆంధ్రప్రబంధవాఙ్మయమునందలిపాత్రలు సామాన్యముగా నొకేస్వభావము గల్గియున్నవి. తత్తదవస్థావిశేషముల పాత్రముల శీలము భిన్నభిన్నముగా నుండవలసియుండ నొకేవిధముగ నున్నట్లగ వడును. మానవస్వభావములు భిన్నభిన్నములనియు శృంగారాశ్రోతాద్యవసరముల వారిమాటలును వర్తనమును దస్తనోగతి ననుసరించి వేర్వేరుగ నుండుననియు లోకానుభవజ్ఞులగు సహృదయులకుఁ దెల్లమే. అయినను ప్రబంధకవులు సామాన్యముగ గ్రంథానుభవమునే తమ గ్రంథములఁ బ్రకటించిరిగాని మానవలోకానుభవమును బ్రకాశిత మొనర్ప యత్నించినవారు కారు. మఱియు సృష్టివైచిత్ర్యమును సృష్టి కరింపఁ గవు లాదినుండియు నలవాటువడినవారు గారు. ఇక నీకృతికర్త యన్ననో సామాన్యముగ నన్నిపాత్రములకును నందును సత్యాకృష్టాది ప్రధానములకును నొండొంటికి సరసముగ సహజమగుగతిని స్వభావ భేదమును బాత్రోచితముగఁ బరికల్పించి కథాభాగమును గూర్చిన వాడు. నారదాదిస్వతంత్రపాత్రలను దత్తత్సమయోచిత ప్రసంగప్రవ

ర్తనలమూలమున మెఱుఁగువెట్టి సరసముగఁ జిత్రించినవాఁడు. ఇఁక నీకృతయందలి నాయక శ్రీకృష్ణపాత్రము నించుక పరికింతము.

శ్రీకృష్ణుఁడు భగవానునియపరావతారము. కాన నతనియందు దైవమానుషచర్యలు మేళవించి యుండవలయును. మఱియు నాతఁడు ప్రకృతము మానవుండై మహి నవతరించినవాఁడుగాన, నాతనిసత్తులు గాని యెరులుగాని భగవానుఁడని గుర్తింపకుండునట్లును మానవుని వలె గష్టసుఖాదులకు లోనగునట్లును నాపాత్రను జిత్రింపవలయును. కాన ముక్కుతిమ్మనార్యుఁ డితర ప్రబంధకర్తలవలె నాయకునికులాదులను సౌందర్యసౌష్ఠవాదులను నిరూపింప మొదలిడక సర్వహృత్సీమవాసి యగు మహాత్మునికులసౌందర్యాదులవర్ణనమును విడుచుటమూలమున, దేవత్వము గూఢముగఁ బ్రకాశితమొనర్చుచు నారదునిపంపున సౌఖ్య రసై కలోలుండై పదియాఱువేపుర లలనామణులను దన్ను వాంఛించు వారిని గూడి విహరించుచుండెనని మానవత్వముం బ్రకాశితముచేసి, మొట్టమొదట నాయకుని బాతకుల కెఱుకపఱచినవాఁడు. పిదప మాయాకల్పనాచాతురిచే నాసరోజముఖులనెల్లరిని సంతోషపెట్టు చుండెనని వర్ణించి తన్మానవత్వమును మఱికొంత వృద్ధిచేసి చూపినవాఁడు. రుక్మిణితో వినోదించునదనున నారదుఁడు విజయముచేయ శ్రీకృష్ణుఁడు, “నేను గృతార్థుఁడను, నాపైఁ గరుణ గలిగియుంట యిదియ కారణము” అను మున్నగుమాటలనాడినట్లును, మఱియు గృహస్థధర్మము ననుసరించి తనమందిరము పవిత్రమయ్యెననియుఁ గృతార్థుఁడనై తననియుఁ బల్కినట్లును గవి నిరూపించి, శ్రీకృష్ణునిమానవత్వమును మఱికొంత పుష్టి నొందించి ప్రకాశితమొనర్చినవాఁడు. కలహాశనమునిచే శ్రీకృష్ణునవతార విశేషముల సంకీర్తింపఁజేసి నిగూఢముగఁ దన్మూలమున దేవత్వమును భాసిల్లఁజేయుచు, బారిజాతసుమప్రదానవిషయమున నాయకున కుదయించిన యారాటముమూలమున నాతనిమానవత్వమును ధేటతెల్లము గావించుచు, సత్యభామామందిరమున కరుగునపుడు నాయకుని తాల్చి కేతనపటాంచలచంచలమైయుండెననియు, దత్తరము తురగజవము ముఱగడవఁ ద్రోయఁగడఁగుచుండెననియు, మానసము తిరిగెడుబండి కండ్లపగిది భ్రమించుచుండెననియుఁ దెల్పి, నాయకునిమానుషసహజ

అట్లే సత్యాపాత్రమునుగూడ ననితరపాధారణముగనిర్మించి కవి తనచాతుర్యమును బ్రకటించినాడు. కవి శ్రీకృష్ణునిగుణాదిసంకీర్తన మొనర్చక పాతకుల కెఱుకపఱచినట్లే సత్యభామనుగూడ నెఱుకపఱచిన వాడు. ఈకృతికర్త పాత్రము నెట్టిదిగా మొట్టమొదట ముడిమాటలతో నెఱుకపఱచుచునో యవ్వాటల నన్వర్థములుగాఁ జేయుటకే యుత్తరకథాసందర్భముల యత్నించువాడు. కులమును రూపము న్నగనికూరిమియుం గలదాన ననుగరువతనముగలది సత్య యని తోలు దొల్లఁ గవి యీపాత్రమును గన్నులయెదుట నిడినవాడు. స్వాధీన పతిక ననుగర్వముగలది సత్య యని కవి ముఖ్యముగ నిరూపింప నెంచిన వాడు. మఱియు శ్రీకృష్ణభార్యలం దీమె మానవతిననియు మహనీయ సౌభాగ్యవతిననియు ననుకొనుచుండునని వర్ణితయయ్యె. ఇట్టిగుణములఁ గూర్చుచు గవి యీపాత్రము నెట్లు చిత్రించెనో యింక నరయుదము.

తనశృంగారవనమునఁ జంద్రోపలవేదిపై సరసగోష్ఠి బోటియుం దానుండఁగా నామెకు దక్షిణనేత్రస్పందమైనట్లును దోడనే యామె 'దక్షిణాంసచూచకనయన ప్రకంపగుణసూచనలేమియు వల్లగావు సారెకు మది జాలిఁబొంది యొకరితఁ దలంకెడు. ప్రాణనాథుఁ డొండాక చపలాక్షిఁ గూడి యెల్లనిచెయిదము లేమిచేసెనో' అని వగఁజెందఁ జొచ్చెననియు నజ్ఞాతపారిజాతసుమవృత్తాంతము సత్యము గవి వర్ణించె. పారిజాతసుమవృత్తాంతము నెఱుంగనిసత్య కేవల దక్షిణనేత్రస్పందము మూలమున మఱియొక యనిష్టము నూహింపక మగనికూరిమి మఱి యొకమగువపైకే బోయెనని యనుమానించుటకతన నామెకుఁగల మానవతీత్వమును మగనికూర్చి మిక్కిల గలదనుగరువతనమును మిగులఁ బ్రకాశితములయ్యె. అనంతర మామెకుఁ బారిజాతసుమవృత్తాంతము తెల్లమగుడు వ్రేటువడ్డ యురగాంగనవలెను నేయివోయ బగ్గన దరి కొన్న భీషణహుతాశనకీలలీలనువిజృంభించి కనులఁ గోపారుణకాంతులు చెలంగఁ గలహాశనుని, శ్రీకృష్ణుని, సవతులను దూలనాడి తనస్వాధీన భర్తృకతను జెలితోఁ జెప్పికొనుచు మిగులఁ గుంది కోపసదవమున కేగెనని గవి సత్యము వర్ణించె. భర్త తనమాటఁ జవదాటఁడను నచ్చిక గలమచ్చుకంటి కపు డాపారిజాతసుమవృత్తాంత శ్రవణము మానహానిని,

మగనికూర్చికి భంగమును గూర్చినదగుటంజేసి, వ్రేటువడ్డ యురగాంగన వలెను నేయివోయ బగ్గన దరికొనుహుతాశనకీలవలెను సత్య విజృంభించుట సంభవించినదనుట తెల్లము. దీన నాయికామానవతీత్వము మగనికూర్చిగలదాన ననుగరువతనమును బ్రస్ఫుటములుగాఁ గవి యొనర్చెనని చెప్పనొప్పును. మఱియు నీసందర్భమునఁ గవి సత్య పారిజాత సుమవృత్తాంతము నాకర్ణించి యంతటిమానహానిని సహించి ప్రాణములు భరింపఁజాలనని యుజక యుసురుల విడువఁదలంచెనని వర్ణించుచు నామెదగుమానవతీత్వమును గడుంగడుఁ బ్రకాశిత మొనర్చినవాడు. కులసతి మగనికూర్చి మఱియొకవనితయందుఁ బ్రసరించెనని తెలిసిన నోర్వఁజాలకుంటయు నందును మానవతికి సవతులయెదుట పరాభవముగల్గిన సహింప వీలులేకుంటయు సహజములుగదా! ఈసందర్భమునఁ గవి స్త్రీస్వభావమును జక్కఁగ సహజమగుగతిని బొందుపఱచి సత్యభామపాత్రను జిత్రించి తనయసమాననైపుణిని జూపినవాడు. ఇట్లే సవతులయెదుట మగఁడు తన్నవమానించుటయు నారదుఁడు తన్నాసమయమున నూరకొనక తడవుటయు సత్యకు మిగుల సంతాపజనకములయ్యెనని వర్ణించుటవలన నామెగరువతనము సుప్రకాశితమయ్యెనని యొన్నవలయును. మగనికూర్చి నంతగఁ జూరఁగొనిన సౌభాగ్యవతికి మానవతి కంతటియవమానము గల్గిన నామెయలుక సామాన్యముగఁ దీరదుగానఁ, గవి నాయకునిచే నామెయలుకం జక్కదిద్దుటకై పలు పాటులఁబడఁజేసియుఁ బ్రయోజనముఁజూపక యాతనిచే నమూనవతికిఁ బ్రణామమునేయించి తగినశిక్ష గావించి పారిజాతముం బెరటిచెట్టుగ నొనర్చెనని శవభ మొనర్పించి యామెక్రోధాగ్నిం జల్లార్చినాడు. ఈ సందర్భమునఁ గవి కోపగృహమునందలి సత్యయునికిని, వర్తనమును, స్త్రీస్వభావమున కెంతయు ననుగుణమగురీతిని వర్ణించి పాతకహృదయముల రంజింపజేసినవాడనుట యతిశయోక్తి గానేరదు. తన్నవమానించినవారికిఁ దగినశిక్ష యొనర్చినంగాని, మానినికోపము చల్లారకుండుట సహజమాటను సత్యాపాత్రముమూలమునఁ గవి సూచించినవాడు. మఱియు నీసందర్భమునఁ గవి మానవతికి మానమే ప్రాణమునకంటె నధికమని నిప్రుణముగ నిరూపించినవాడు. సురేశ్వరువనపాలకులతోడ

సత్యయొనర్చిన ప్రసంగ మీమె వీరపతి వ్రతయనుటకును గరువతనము మిక్కుటముగఁ గలదియనుటకును బ్రబల నిదర్శనములు. మఱియు నని కై నన్ బతి నిన్ను బాసి చనునో యన్న నారదునిమాటల నీసందర్భమునఁ గవి యన్వర్థములుగఁజేసి చూపినాఁడు. ఇట్టిమానవతిని గర్వము గలదానిని బుణ్యక వ్రతాచరణముమూలమునఁ గవి నిపుణముగ గర్వాదులం దొలఁగంద్రోసి యతులభక్తియుక్తగా మార్చి మనకండ్లయెదుట పెట్టుటకతన నాతనిపాత్రపోషణనై పుణి యనితరసాధారణమైనదని చెప్పుట కేమిసందియము? మొత్తముమీఁదఁ దివ్యనార్యుఁ డిపాత్రమును స్త్రీస్వభావమును జక్కగఁ బోషించుచు శ్లాఘ్యతమముగ నిర్మించెననుటకు సందియము లేదు.

ఇట్లే నారదపాత్రమునుగూడఁ దత్కాలహతత్వరతను నుత్తమ భక్తత్వమును దేట తెల్లము గావించుచుఁ జిత్రించినవాఁడు. పట్టమహిషి యగురుక్మిణినిగూడ నుచితరీతిని జిత్రించినవాఁడు. పారిజాత మీమెకు భర్త యొసంగి గారవించుసందర్భము ననుసరించియు నీమె పుణ్యక వ్రతమునకుఁ బోవుటయే యుచితమని యెన్నుకొనుసందర్భమును బట్టియు నీమె సమయజ్ఞయనియు గరువతనము కొంచెమైనను లేని నిపుణయనియుఁ దెల్లమగును. తక్కుంగలపాత్రములనుగూడ నిట్లే తివ్య నార్యుఁడు మనోహరముగఁ జిత్రించినవాఁడని పాతకులు పరిశీలించి గ్రహింపవలెను.

ఇట్టిపాత్రపోషణ కథాపోషణాది నైపుణులతోఁబాటుగ నీకవి పుంగవునకు మృదుమధురపదరచనానైపుణి గుదిరియుంట కడుంగడు శ్లాఘింపఁదగినది. కథాసందర్భమునకును పాత్రస్వభావమునకును రసమునకును నుచితమగురీతిని బదజాలము నుపయోగించుట కితఁడు మిగుల యత్నించినవాఁడు. మఱియుఁ బ్రసన్నతాకలితములగుపదములనే తనప్రబంధమున వాడినవాఁడు. కావుననే 'ముక్కుతివ్వనార్యు ముద్దు పల్కు' అనునానుడి యన్వర్థమని పండితపాతకుల స్వాంతములకు విశదమయ్యె. పాతకహృదయసీమల నాఁటుకొనంజాలుపాత్రములను, గథావేగమున కడ్డంకిని గల్గింపని హృద్యములగువర్ణనములను, గూర్చి ద్రాక్షాపాకమగుకైలితోఁ బ్రబంధము నుత్తమోత్తమముగ రచించిన యీ

యత్నించినవాడు గామింజేసి, యట్టిలాంఛనమును బరిత్యజించె ననఁ దగును. మఱియుఁ బ్రబంధవాఙ్మయసౌధనిర్మాణమున కీ గ్రంథము శంకు వగుటంజేసియు నిం దట్టిస్వప్నవృత్తాంతము పరిత్యక్తమనఁదగు.

ఇంతియగాక కవిలోకముచేఁ జర్వితచర్వణముగఁ జేయఁబడు సుకవిస్తుతి కుకవినిందలును నీకబ్బమునఁ గానరావు. కవితాకలితులగు కవులెల్లరును గుకవుల నిందించునపు డట్టినిందకు స్థానభూతులగు కాకవులెవ్వరని యనుమానింపవలసియుండుటంజేసి, తిమ్మనార్యుఁ డట్టినిరర్థక మగు మార్గమును వదలినవాడని చెప్పఁదగు. మఱియు నీకృతికర్త తన గ్రంథమునకుఁగాని తనకుఁగాని గౌరవము పండితపాఠకులమూలము ననే గల్గునని యెంచి యట్టి యప్రస్తుతప్రశంసను విడిచియుండనగును. కుకవులమిషను బదుల నిందించుట పాడిగాదుగదా!

ఇతరప్రబంధములందువలె నిందుఁ గవివంశానుక్రమణికను దెల్పు పద్యములు గానరావు. సాధారణముగ నాంధ్రకావ్యములం దీసందర్భమునఁ గవులు తమగుణాతిశయమును, గౌరవాతిశయమును, బాండిత్యాతిశయమును, దాతముత్తాతలగొప్పదనమును, వర్ణించికొని నిపుణముగ నాత్మశ్లాఘచేసికొనుట యాచారమైయున్నది. ఏవానివంశగౌరవమునకైనను, నేవానిగౌరవమునకైనను, నేవానిపాండిత్యోత్కర్షాదులకైనను లోకము ప్రమాణముగాని వానివాక్యము ప్రమాణముగాకుంట సహజము. మఱియు నొకవేళ నవ్వాని నొకఁడు చెప్పికొన్న నయ్యదాతనియాత్మశ్లాఘాపరతనే సూచించునదగును. కావుననే తిమ్మనార్యుఁ డాప్రసంగ మనుచితమని యెంచి సంత్యజించి ప్రబంధాంతమున నతిసంగ్రహమున నొక్కసీసమునఁ దనవంశానుక్రమణిని సరసముగఁ బాఠకలోకమునకుఁ దెల్లముగావించె. మఱియు మనుచరిత్రాదులందు వలె నిందుఁ గృతిపతి కర్పూరతాంబూలాదులఁ దన్నర్పించి కృతి యొసంగుమని వేడినట్లు కవి చెప్పికొనలేదు. దీనఁ గవి కృతిని రచించి తానే కృష్ణరాయలను బతిగ నిర్ణయించికొన్నట్లును, గృతిని రచించి యుత్తమనాయకుని వెదకి యర్పించుటయే యుచితమని యెంచినట్లును దెల్లమగుచున్నది. గ్రంథాంతమున గృష్ణరాయదత్త బహుళాగ్రహార

హయమణిమయమగు మలయకూటమనుహర్ష్యమున విహరించువాఁడనుటయే సరసమని పారిజాతాపహరణమునందలి పై పద్యభాగము విశదీకరించుచుంట నిది సంస్కృతలప్రమాదమని చెప్పనొప్పును. హరి హయమణివలయములు గలశిఖరములతోడ నొప్పుమేడ యనుటకంటె నింద్రనీలమణిమయ మలయకూటాఖ్యప్రాసాదమున నుండువాఁడనుటయే యతిహృద్యమనియు మలయకూటమనున దాతనిమేడ పేరని గమనింపక యేదే నొకయర్థమును ముడివెట్టి మకారమునకుఁ బ్రక్కనున్న కొమ్మును సంస్కృతలు తీసివేసియుండురనియుఁగాన “హరిహయమణి మలయకూటహర్ష్యవిహారి” అనుపాఠమే కవ్యభిప్రేత మైనదనియుఁ బాఠకులు పరిగ్రహింపవలయును.

అచ్చతెలుంగు నుడులకూర్పు, నందమందందుఁడెందము నానందాభినోలలాడింప, బ్రసన్నతాకలితగీర్వాణపదసంధానమొక్కొక్కచో స్వాంతమును సంతోషాయత్తమొనర్ప నిర్దుష్టమై యీతనిశైలి పండిత హృదయంగమమై పరఁగెడిని. వ్యాకృతివిశేషములు వ్యాఖ్య నాయూయీతావుల విశదీకృతములగుట నియ్యవసరమున వానిఁడడవఁబనిలేమిఁ బరిత్యక్తములు. చకోరాదివర్ణనపద్యము లచ్చతెలుంగుఁ బలుకూర్పులకును యుద్ధాదివర్ణనపద్యములు గీర్వాణరచనలకును నుదాహరణములుగఁ గైకొననగును. మఱియు నీకృతికర్త శార్దూలాదివృత్తములను దనయిచ్చకువచ్చిన గతినిగాక యాయాయాసందర్భములరసోచితముగ నెలకొల్పుట విశేషములలో నెల్ల మేటివిశేషమని సహృదయులు సంభావించుదురాక!

ఇట్లే పరిశీలించినకొలందిని విశేషములు వెల్పడు చునేయుండును గానఁ గావ్యరసాస్వాదతత్పరులును నిపుణులును నగుబుధజనులును గవిపుంగవులును బాఠకసహృదయులును గుణగ్రహణతత్పరులై తఱచి విశేషముల వెల్లడింతురుగాక!

విజయనగరము.

25-4-1933. }

ఇట్లు,

బుధజనవిధేయుఁడు,

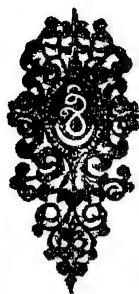
విద్వాన్ దూశి రామమూర్తిశాస్త్రి.

శ్రీ రస్తు.

పారిజాతా పహరణము

స వ్యాఖ్యానము.

పీఠిక.

మదికిం బ్రియం బెసంగఁ జేర్చినయుయ్యెలలీల వై జయం
తీమిలితాచ్చకాస్తుభము నిద్దపుఁగాంతిఁ దనర్చి యాత్మవ
క్షోమణివేదిఁ బొల్పెసంగఁ జూడ్కులపండువు నేయువేంకట
స్వామి గృతార్థుఁ జేయు నరసక్షీతినాథునికృష్ణరాయనిన్.1

ఆంధ్రకవితల్లజుఁడును, ముక్కుతిమ్మనార్యాపరసాముండును నగు నందిత్తున
'కావ్యం యశనేఽర్థకృతే వ్యవహరవిదే శివేతరక్షతయే, నద్యః పరనిర్వృతయే కాంతా
సమితతయోపదేశయజ్ఞే', అనునాలోచనార్థమున ననుసరించి, సమస్తశ్రేయస్సాధకమును,
గాంతాసమితమును నగునత్యావ్యము నొనర్పఁబూని వ్యాసమునిప్రణీతహరివంశము
నందలి పారిజాతాపహరణపుణ్యకథ నాధారముగాఁ గొని పారిజాతాపహరణంబును
నీశ్వంగారప్రబంధమును రచించెను. ఆ దాదిని 'ఆశీర్వాదస్మి'యావస్తునిద్దేశోవాసి తన్మ
ఖమ్', అనునభియుక్తోక్తి ననుసరించి, కృతిపతియగు కృష్ణదేవరాయలకుఁ దదివైదైవతాశీ
స్సంఘటనరూపమగు నాశీర్వాదము ననుసంధించెను. మరియు, 'దేవతావాచకాశ్శబ్దా
యే చ భద్రాదివాచకాః, తే సర్వే నైవ నింద్యాన్యుర్నిశితో గణితోఽపివా', అను
నార్యవాక్యమునుబట్టి, శ్రీశబ్దము దేవతావాచకమును, భద్రాదివాచకమును నగుటంజేసి
యద్దాని నాదిని నెలకొల్పెను. ఇంతియగాక 'మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాం
తాని చ కావ్యాని ప్రథంతే', అనునభియుక్తోక్తి ననుసరించి, కావ్యము నిర్విఘ్నముగఁ
బరిసమాప్తి నొందుటకొఱకును, శిష్యశిక్షార్థమును, మంగళాదివాచకమగు శ్రీశబ్దమును
గావ్యాద్యంతములఁ బ్రయోగించి కావ్యమున కుత్కర్తను సంపాదించెను. భగణము

నిశ్చేహార్థములు. కావ్యాదిపద్యములనుండి వ్యంగ్యమర్యాదను గావ్యేతివృత్తము నుద్ధరించుట యాచారమైయున్నది. ఆపద్యతి నిందలి 'శ్రీమదికిం బ్రియంబెనంగఁ, ఆత్మ వక్షిమణివేదిక' అనుమున్న గుపదములశక్తి ననుసరించి క్రమముగ శ్రీకృష్ణుండు సత్యా శ్రీతిదాయకుండై యొప్పుటయు, బారిజాతము నామె పెరటిచెట్టుగ నెలకొల్పుటయు గోచరించుచున్నవందురు. కాని సమగ్రముగఁ గావ్యార్థసూచన తొలిపద్యమునందే చేసెననుటకంటె 'రాఘవత్వేభవత్ప్రీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని', అనునార్థోక్తి ననుసరించి శ్రీరూపయగు రుక్మిణిని శ్రీకృష్ణుండు సంతుష్టుడైయుటను దొలిపద్యమునను దరువాతి పద్యమునఁ దన్మూలమున సత్యకుండగల్గిన యీర్ష్యయు శ్రీకృష్ణకృతాత్వాసాదికమును గవి వెల్లడించి వైరెండుపద్యములమూలమున సమగ్రముగఁ గావ్యార్థమును సూచించెననుట సరసమును, సమచితమును, సాధారమును నగునని తోచెడిని. సంస్కృతకవు లీగతిని రెండుమూఁడుపద్యములమూలమునఁ గావ్యార్థమును నాటకాదులందు సూచించుటయుఁ గలదు. మఱియుఁ గృతిపతి వైష్ణవమతాశ్రయండుగాన మహాలక్ష్మ్యంశసంభూతయగు రుక్మిణికి శ్రీకృష్ణుండు ప్రియముగూర్చుటను గృతిపతి మతతద్వైతానుకూలవిషయనిరూపణములముగను, దాను శైవుండుగాన లక్ష్మ్యంశసంభూతకాని యీర్ష్యాకషాయితను సత్యను శ్రీకృష్ణుం డనునయించుటను, స్వమతానుకూలస్వేచ్ఛ వైపత్ ప్రసంగద్వారముగను నిరూపించి పతిమతస్వమతానుకూలవిషయప్రసంగతిని గావ్యార్థమును మనోహరముగ సూచించెననుట యెంతయు నొప్పియొందును.

కవులు సామాన్యముగ నాపాదింపఁబోవువిషయమున కనుకూలించురీతి నిష్పదైవములకు రూపమును సంఘటించుట యరుదు. తిమ్మనార్కుఁ డట్లుగాక కృష్ణరాయనిఁ గృతార్థుండేయుటకు లక్ష్యీయుతత్వకొస్తుభాద్యమూల్యాలంకారవిశిష్టత్వాదులధర్మముల వేంకటేశ్వరునకు సమకూర్చి ప్రతిపాదితవిషయమున కనుకూలించుప్రసన్నరూపమును సంఘటించి సరసమగుగతిని విషయమును బోషించెను. ఆలం. ఉత్పేక్షాముద్రాలంకారములకు సంస్పష్టి.

మ. పొలతుల్కెగిట గుచ్చి యెత్తి తలఁబ్రాల్వోయించునవ్వేళ నొఁదల గంగం దననీడఁ దాన కని మాగ్ధ్యంబొప్ప వేటొక్క తొయ్యలి యంచు న్నది నెంచుపార్వతియసూయావాప్తికి న్నవ్వుకొన్మైలపూఁదాలుపు కృష్ణరాయనికి సంధించు న్నవ్వుశర్వముల్. 2

టీ. పొలతుల్ = స్త్రీలు, కాంగిట = భుజమధ్యప్రదేశముచే, రూ. అ. కవులెలిగుచ్చి = తూర్చి, ఎత్తి = లేవదీసి, తలఁబ్రాలు = నూతనదంపతులు మంగళార్థము తలమీఁద

సూక్ష్మచంద్రాలంకారమును ధరించి వివాహమంగళకౌతుకమువశమునహాసాలంకృతవదనండై యెలమిమీఱి నుండు ప్రసన్నుడు మహైశ్వర్యసంధాతయగుఁగాకనుట మిగుల సుచితమనఁదగును.

అలం. భ్రాంతిమత్తు.

మ. తన దంతాగ్రముచేతఁ దీక్ష్యమతి సుదృఢుఁడగుభయంగుఁబుచేత నితాంతోన్నతి దానవిస్ఫురణ సుతాహంబుశుండాముఖంబున దీర్ఘాయువు నిచ్చుఁ గావుత గుణాంభోరాశికిం గృష్ణరాయనికి న్నారణరాజవస్త్రుఁడు కృపాయత్తైకచిత్తాబ్జుఁడై. 3

టీ. వారణరాజవస్త్రుఁడు = ఏనికమేటిమొగముగల గణనాథుఁడు, దంతాగ్రముచేత = దంతంపుంగొనచే (ఏకదంతుఁడుగాన నొకొన యనెను), తీక్ష్యమతి = నిశితమగుబుద్ధిని, ఉదృఢుఁడగుభయంగుఁబుచే-ఉదృఢ = వైకిలేచిన, కుంభయుంగుఁబుచే = కుంభద్వయముచే, ఏనుగుతల నిరువంకలనుండు నెత్తగుప్రదేశముల చెండుకుంభములనుట కవులయాచారము. 'ఘనకుచకుంభయుంగుకము దార్కొని యొప్పునకై యసూయమై' అని నృసింహపురాణము. ఎ. ప్ర. నితాంతోన్నతి = అత్యంతమగునున్నతిని. దానవిస్ఫురణ = మదముయొక్క ప్రకాశముచే, ఉత్సాహమును = పరిపాలనాశక్తిని, శుండాముఖంబున = తొండముయొక్కొనచే, దీర్ఘాయువును = చిరాయువును, గుణాంభోరాశికి = సుగుణసముద్రునకు, కృపా... అబ్జుఁడై-కృపా = దయను, ఆయత్త = అధీనమైన, ఏక = ముఖ్యమైన, చిత్తాబ్జుఁడై = మనఃపద్మముగలవాడై.

విశే. తైక్ష్యముగలసాధనముచేఁ దైక్ష్యమును, నొన్నత్యముగలదానిచే సున్నతిని, సుతాహాయుతమగుదానిచే సుతాహమును, దైర్ఘ్యముగలదానిచే దైర్ఘ్యమును, బ్రసాదించుఁగాతమని చెప్పట మిక్కిలి హృద్యముగను, సారస్యముగను సున్నది. ఉత్సాహము. ప్రభుమంత్రోత్సాహములను శక్తిత్రయములో నిది యొకటి. అలం. పరికరము.

చ. సరసపుటల్గు దీర్ఘతటి శార్ఙ్గసుదర్శననందకాబ్జసం

భరణగుణాప్తి నెన్నడుముపైఁ గటిపై జడపై గళంబుపై హరినలుగేలుఁ బైకొన సుఖాంబుధి నిచ్చలు నోలలాడునిం దిర కృపఁ జూచుఁ గాత నరదేవశిఖామణి కృష్ణరాయనిన్. 4

టీ. సరసపుటల్గు = పాలయలుకను, దీర్ఘతటి = దిద్దనమయమున, శార్ఙ్గ... గుణాప్తి - శార్ఙ్గ = ధనువు (విష్ణుదేవునిచే యానాలుగును.) సుదర్శన = చక్రము,

బోసికొనుబియ్యము. అవ్వేళకొ=ఆనమయమున, రూ. అ. ఆవేళకొ. డౌడలకొ = తల
మీఁద, తనసీడకొ=తన ప్రతిబింబమును, మాగ్ధ్యంబు = తెలివితక్కువతనము. వేటొక్క
తొయ్యలి = మఱియొకవనిత, అనూయావాప్తికొ=ఈర్ష్యనుబొందుటకు, (అనూయ +
అవాప్తికొ), క్రొన్నెలపూదాబులు = క్రొత్తచందురుసిధరించువాఁడు (రాజశేఖరుఁడు),
మహేశ్వర్యముత్ = గొప్పసంపత్తులను.

భావము. పార్వతి సిగ్గుచేసినతలపైఁ దలఁబ్రాలు పోయఁజాలకున్న స్త్రీలామెను
గౌఁగిటఁ గదియించి యెత్తి తలఁబ్రాలు పోయించిరనియు, నపు డామె శివజటాజూట
వాసిని యగుగంగయందుఁ బ్రతిఫలించిన తనసీడఁ దాను గని యజ్ఞతచే శివు డింతకు
మున్ను వేటొకతెను బరిగ్రహించియుండునని తలంచి యార్హ్యకహయిత యయ్యె
ననియు, నపు డీశుఁ డాపార్వతియొక్క యట్టితెలివితక్కువతనమునకై నవ్వెననియు
భావము.

వ్యా—విశే. కాగిలి. ఇది యాపవిత్ర క్షిప్తము. ఇట్టి తి వర్ణంబు రావవిభక్తికములు.
ఇవి ద్విత్వీయాద్యైకవచనములు పరంబులగునపుడు నామంబులకుం గొన్నింటికిఁ బ్రాయికం
బుగనగు. డౌపవిభక్తికములఁ దృత్వీయాసప్తముల కత్వంబాదేశంబు బహుళముగానగు.
'కాఁగిటకొ' డౌదల. ఇయ్యది శబ్దరత్నాకరమున నిర్బిందుకముగనే యగపడును.
సప్తమ్యర్థమున నవ్యయాభావము. ఇట్టిరూపము లాంధ్రవాఙ్మయమున కడుస్వల్పముగాఁ
గాననగును. వెదతల, లోఁబొద ఇత్యాదులు. అవ్వేళకొ. ఆ+వేళకొ. ఆ ఈ వి
యనుసర్థనామములు త్రికసంజ్ఞకములు. కర్తృధారయంబు - త్రిక స్త్రీనమధాతుజన్మిశే
షణ పూర్వపదంబైయుండు. త్రికంబుమీఁది యసంయుక్తపల్లనకు ద్విత్వంబు బహు
ళంబుగానగు. డౌప్త రేఫములకుఁ గలుగదు. అవ్వేళకొ. క్రొన్నెల. క్రొత్త+నెల. పూవు.
సమానంబునం బ్రతాదుల తొలియచ్చుమీఁదివర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా
నగు. పరుషేతరములు పరంబులగునపుడు నుగాగమ ప్రాప్తితేమింజేసి ద్విత్వము కల్గును.
క్రొన్నెల.

విశే. తొలిపద్యమున వివరించినరీతిగ నిందు సత్యాసూయ గమ్యమగుచున్నది.
మఱియు, 'తనసీడఁ దానుగని, మాగ్ధ్యంబొప్ప' అనుపదములజాడ ననుసరించి సత్య
యూరకే భ్రమఁజెంది యార్హ్యఁ బూనెననియు, నిందు శ్రీకృష్ణుని తప్పేమియు
లేదనియు వ్యంగ్యములు స్ఫురించుచున్నవి. శివుఁడు సంపత్ప్రదాతగాన, మహేశ్వర్య
ముల నొనంగుటలో నాతనికిఁ బ్రాధాన్యమిమట యెంతయు హృద్యమనఁదగును.
చంద్రవంశమణియగు టేనికిఁ జంద్రచూడామణి యగుశివుఁడు మహేశ్వర్యముల
నొనఁగఁగఁతమనుట యెంతయు సరసమగును. మఱియు మందాకిని మాళింబూని

నూత్నచంద్రాలంకారమును ధరించి వివాహమంగళకాతుకమువశమునహాసాలంకృతవద నుండై యెలమిమీఱి నుండు ప్రసన్నుడు మహేశ్వర్యసంధాతయగుఁగాకనుట మిగుల సుచితమనఁదగును.

అలం. శ్రాంతిమత్తు.

మ. తన దంతాగ్రముచేతఁ దీక్ష్యమతి నుద్యత్కుంభయుగ్మంబుచే త నితాంతోన్నతి దానవిస్ఫురణ సుత్సాహంబుశుండాముఖం బున దీర్ఘాయువు నిచ్చుఁ గావుత గుణాంభోరాశికిం గృష్ణరా యనికి న్నారణరాజవక్త్రుఁడు కృపాయ తై కచిత్రాబ్జుఁడై . 3

టీ. వారణరాజవక్త్రుఁడు = ఏనికమేటిమొగముగల గణనాథుఁడు, దంతా గ్రముచేతఁ = దంతంపుంగొనచే (ఏకదంతుఁడుగాన నొకకొన యనెను), తీక్ష్యమతిఁ = నిశితమగుబుద్ధిని, ఉద్యత్కుంభయుగ్మంబుచే-ఉద్యత్ =వైకిలేచిన, కుంభయుగ్మంబుచే= కుంభద్వయముచే, ఏనుగుతల నిరువంకలనుండు నెత్తగుప్రదేశముల రెండుకుంభము లనుట కవులయాచారము. 'ఘనకుచకుంభయుగ్మకము దార్కొని యొప్పునకై యసూ యమై' అని నృసింహపురాణము. ఎ. ప్ర. నితాంతోన్నతిఁ = అత్యంతమగునున్నతిని. దానవిస్ఫురణఁ=మదముయొక్క ప్రకాశముచే, ఉత్సాహమును = పరిపాలనాశక్తిని, శుండాముఖంబునఁ=తోండముయొక్కకొనచే, దీర్ఘాయువును=చిరాయువును, గుణాం భోరాశికిఁ=సుగుణసముద్రునకు, కృపా...అబ్జుఁడై-కృపా=దయకు, ఆయత్త=అధీన మైన, ఏక=ముఖ్యమైన, చిత్రాబ్జుఁడై=మనఃపద్మముగలవాఁడై.

విశే. తైక్ష్యముగలసాధనముచేఁ దైక్ష్యమును, సాన్న్యముగలదానిచే నున్న తిని, సుత్సాహాయుతమగుదానిచే సుత్సాహమును, దైర్ఘ్యముగలదానిచే దైర్ఘ్యమును, బ్రసాదించుఁగాకమని చెప్పుట మిక్కిలి హృద్యముగను, సారస్యముగను నున్నది. ఉత్సాహము. ప్రభువంత్రోత్సాహములను శక్తిత్రయములో నిది యొకటి. అలం. పరి కరము.

చ. సరసపుటల్గు దీర్ఘతటి శార్ఙ్గసుదర్శననందకాబ్జసం

భరణగుణాప్తి నెన్నడుముపైఁ గటిపై జడపై గళంబుపై హరినలుగేలుఁ బైకొన సుఖాంబుధి నిచ్చలు నోలలాడునిం దిర కృపఁ జూచుఁ గాత నర దేవశిఖామణి కృష్ణరాయనిన్. 4

టీ. సరసపుటల్గుఁ=పాలయలుకను, దీర్ఘతటిఁ=దిద్దునమయమున, శార్ఙ్గ... గుణాప్తిఁ-శార్ఙ్గ = ధనువు (విష్ణుదేవునిచే యీనాలుగును.) సుదర్శన = చక్రము,

నందక = కత్తి, అబ్జము = శంఖము అనువీనియొక్క, సంభరణ = భరించుటయను,
గుణ = గుణముయొక్క, ఆప్తిక్ = ప్రాప్తితో, నలుగేలుక్ = నాలుగేతులును, (క్రమ
ముగా) హరి = శ్రీ విష్ణువు, నెన్నడుమువైక్ = మనోహరమగుకానువైన, కటివైక్ =
జఘనముపైని, జడవైక్ = జడపైని, గళంబువైక్ = మెడమీదను, పైహినక్ =
చేర్చుగా, సుఖాంబుధిక్ = సుఖమనుసముద్రమున, నిచ్చులుక్ = నిత్యము, ఓల
లాడు = ఈడులాడు, ఇందర = లక్ష్మి, నరదేవశిఖామణిక్ = భూపాలశ్రేష్ఠుని, కృష్ణ
రాయనిక్ = కృష్ణదేవరాయని, కృపక్ = వయతో, చూచుచుగాతక్ = దర్శించుచుగాక.

భా. పొలయలుకందీర్ప శ్రీమహావిష్ణువు శార్దూమును ధరించిన యొకచేతిని దన
నడుముమీదను, సుదర్శనమునుబట్టిన యొకచేతిని దనకటిపైని, నందకమును బూనిన
చేతిని తనజడమీదను, శంఖమునుదాల్చినచేతిని దనగళముపైని జేర్చి యుపలాంఛ
నెంతయు సుఖించుటక్తి కృష్ణరాయల దయతోఁ జూచుచుగాతమని భావము.

విశే. ఇట్లు చెప్పుటవలన నడుము ధనువువోలె ముష్టిగ్రాహ్యమై యున్నదనియు,
గటిచక్రమునుబోలియున్నదనియు, జడ యసిలతంబోలి యొప్పుననియు, గళము శంఖము
భాతి నమరియున్నదనియు దోచును. సరసపుటలకొన్ సరసము + ఆలకన్, కర్తృధార
యంబులందు మువర్ణకంబునకుఁ బుంపులగు. కర్తృధారయంబులం దుత్తున కచ్చుపరమగు
నపుడు టుగాగమంబగు, సరసంపుటలక ఇత్యాదులు రూపాంతరము లూహ్యములు.
నలుగేలు, ద్విగువున కేకవచనంబు ప్రాయకంబుగానగు. మిశ్రంబునకుఁగాదు. నాలుగు
యొక్కరూపాంతరమునలు. నెన్నడుము - నెఱి + నడుము ప్రాంతాదుల తొలియచ్చు
మీఁది వర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగానగు. పరుషేతరంబులు పరములగునపుడు
నుమాగమప్రాప్తి లేమింజేసి వానికి ద్విత్వముకలుగును. కవి యీవద్యమునఁగూడ లక్ష్మికి
వక్తవ్యవిషయమున కనుకూలించునాకృతి నుల్లాసమును ననుసంధించినాడు. శ్రీకృష్ణకృత
సత్యానునయమును దాన సత్యభామకుఁగల్గినసంతసమును ననుఁ గావ్యార్థము నిందుఁ
గవి పొందుపఱచెనని తోచెడిని. అలం. యథాసంఖ్యము.

చ. తనమృదుగీతికాపరిణతేధ్వనివై ఖరిఁ బలుకుమంచు మిం
చినరహిఁ జేలేవీణియకుఁ జెక్కులు గీటుచు నేర్పుచున్నదో
యన నఖరాంకురంబుల నయమ్మునఁ దంతులు మీటి గానమిం
పొనరఁగఁజేయువాణి ప్రతిభోన్నతుఁ జేయుతఁ గృష్ణరాయనిన్. 5

టీ. తన...వైఖరిక్ - మృదుగీతికా = మృదువైన పాటయొక్క, పరిణత = పరిపక్వ
మైన, ధ్వని = శబ్దముయొక్క, వైఖరిక్ = రీతిపంటిరీతితో, నఖరాంకురంబులన్ = గోటి

కాంత్యాదినుగుణసమేతుడనియు, సద్వంశసంభూతుడనియు వ్యంగములు వెల్లడియగుచున్నవి. అట్టియొత్తమునివంశమునఁ బుట్టుటజేసి, కృష్ణరాయలను నట్టివాఁడే యగునని కవియూహ. అంధ్రకవినంప్రదాయమును గణింపక యీకృతికర్త సుకవిస్తుతి కుకవినిందల నేలాశోపరిత్యజించెను. చూ. ఉపోద్ఘాతము.

వ్యా—విశే. జీవగణ్ఠి. ఇట్లు సంస్కృతాంధ్రములకు సమానముకూర్చుట దుష్టమగుటజేసి యీరూపముగ్రామ్యమైనది. కాని మహాకవిప్రయుక్తమగుటజేసి యనింద్యగ్రామ్యమునాఁదగును. మహాకవిప్రయుక్తములకుమాత్రమే యీసాధుత్వకల్పనముగాని మఱి కొన్ని యిట్టివి కల్పించి కవులు ప్రయోగింపరాదని బుధులయభిప్రాయము. ఈపద్యమున మూడుపాదములు ముద్దులొల్కు నచ్చతెనుగుపదములతోఁ గూర్చబడినవి.

—౧౧ కృతిపతిపంకావళి. ౧౧—

ఉ. ఆయమృతాంశునందుదయమయ్యె బుధుండతఁడా ర్తరక్షణో
పాయుఁ బూరూరవుం గనియె నాతనికాయువు పుత్తుఁడయ్యెన
య్యాయతీర్తికిన్నహుషుఁ డాత్మజుఁడై యిలయేలెఁ దత్సతుం
డై యలరెన్యయాతియతఁడాహవదోహులుఁగాంచె దుర్వసున్. 7

టీ. ఆయమృతాంశునందున్ = ఆయమృతశరణుండగుచంద్రునందు, ఉదయమయ్యెన్ = పుట్టెను. ఆ ర్తరక్షణోపాయున్ = ఆ ర్త = నంకటపాటునొందువారలను, రక్షణ = ప్రోచుటయందు, ఉపాయున్ = ఉపాయములుగలవానిని, ఆయతీర్తికిన్ = విశాలమగు యశముగలవానికి 'ఆయతశక్తికిన్' అనిపా. అ. ఆపక్షమున ఆయతశక్తికిన్ = విస్తారమగు సామర్థ్యముగలవానికి, ఆహవదోహులున్ = యుద్ధోత్సాహముగలవానిని.

విశే. ఆ+ఆయతీర్తి = అయ్యాయతీర్తి లికంబువైదివిత్వము.

క. ఉర్విశమాళి యగునా, తుర్వసువంశంబునందు దుష్టారిభుజా
దుర్వారగర్వరేఖా, నిర్వాపకుఁ డీశ్వరాఖ్యనృపతి జనించెన్. 8

టీ. ఉర్విశమాళి = రాజశ్రేష్ఠుఁడు, దుష్టారి... నిర్వాపకుఁడు = దుష్ట = దుర్మార్గులైన, అరి = శత్రువులయొక్క, భుజా = భుజములనబంధమైన, దుర్వార = నివారింపరాని, గర్వరేఖా = గర్వాకృతికి, నిర్వాపకుఁడు = నాశకుఁడు.

ఉ. తామసవృత్తి లేదు సతతంబును నుగ్రుఁడు గాఁడు పారుషం
బెమియు వెల్లిగాదు తన కెందును బైమఱి రాజు లేఁడు సం
గ్రామములోన నొక్కనరుగానికి వాసి దోఁతంగఁ డీశ్వర
త్వామహిళామనోహరునిసాటియె యీశ్వరుఁ డెన్నిభంగులన్. 9

టి. తామసవృత్తి—తామస = కోపాధిక్యముయొక్క. శివపర. తమోగుణము
యొక్క, వృత్తి = వర్తనము. ఉగ్రుడు = భయంకరుడు. శివుడు సతత ముగ్ధశబ్ద
వాచ్యుడు. పౌరుషము=మగటిమి. శివుడు డర్భమున నారిం దాల్చువాడగుట నాశనికి
బుండ్లము వెలితియే. మైక్=మీఁదను, రాజు లేడు. తన్ను కాసింపఁగల నధికుడగు
రాజులేడనుట, ఈశ్వరున కుత్తమాంగమునఁ బైని రాజుగలఁడనుట. సంగ్రామములోనఁ
=యుద్ధములో, ఒక్కనరుగాసికి=ఒక్కమనుజునిబాధకు. శివ. ఒక్కయర్జునునిబాధకు,
వాసి=ప్రసిద్ధి, తొఱంగఁడు=విడువఁడు. తా నొక్కనరునిబాధనంది తనప్రసిద్ధిని గోలు
పోలేదని యీశ్వరనృపతిపరము. ఒక్కయర్జునునిచేఁ గాసినంది వాసితొఱంగినవాఁడు
శివుడని శివపరము. ఈశ్వరత్వ...వారుని=ఈశ్వరభూసతీనాథుని.

భా. తామసవర్తనండుగుటను, సంతతముగ్గుడగుటను, పౌరుషము వెలియుగు
టను, పైని రాజుండుటను, నొక్కనరుగాసికి వాసిదొఱంగుటను, సీశ్వరుఁ డీశ్వరనృపతికి
సాటి గాఁజాలఁడని భావము. మాయాకిరాతరూపుఁ డీశుఁడు పందికై సమరమునేయు
నపు డర్జునున కోడెననుభారతగాధ నిచట ననుసంధింపవలయును.

అలం. శ్లేషాత్పాపితవ్యుచితము.

ఉ. రాజులనెత్తుటం బరశురాముఁడు ప్రంతలు నేసె రెండుమూఁ
డీజగతిఁ గణింప నది యెంతటివిస్తయ మబ్జిసీసుహృ
త్రేజుఁడు కందుకూరికడఁ దిమ్మయయీశ్వరుచే జనించె ఘో
రాజి బెడందకోట యవనాశ్వీకర క్తనదీసహస్రముల్.

10

టి. రాజులనెత్తుట=రాజులరక్తముచే, ప్రంతలు=మడుగులు, రెండుమూఁడు:-
ఇది యల్పార్థశ్యోతకము. మఱియు రెండును మూఁ డైదనియు గ్రహింపవలయును.
విస్తయము=అశ్చర్యము. అబ్జిసీసుహృత్రేజుఁడు - అబ్జిసీసుహృత్ = సూర్యుడు. వాని
యొక్కకాంఠివంటి కాంఠిగలవాఁడు. తిమ్మయయీశ్వరుచే=తిమ్మరాజుకొడుగు సీశ్వర
రాజుచే, ఘోరాజిక్ = భయంకరమైనయుద్ధమున, బెడందకోట...సహస్రముల్ =
బెడందకోటయందలి తురకరాతులసంబంధమగు రక్తరూపములగు నడులఁబెక్కింటిని.

భా. పరశురాముఁడు రెండుమూఁడు (విదు) రక్తపుమడుగుల రాజులరక్త
ముచేఁ గావించెనుగాని యయ్యది యొకయద్భుతకార్యము గాదు. తిమ్మయ యీశ్వర
నృపతి బెడందకోటయందలి తురుష్కులగు నాశ్వీకులరక్తముల నసంఖ్యములగు నదీ
ప్రవాహములఁ బుట్టించుట యత్యద్భుతకార్యము.

సారిజాత=2

=నిద్ర వోనికాంతిగలవాడు. అనఁగా సర్వదా ప్రజ్వరిల్లు ప్రతాపముగలవాడనుట. ఇందు 'ఆరూఢతర' అనుచో 'ఆరూఢబహు' అనుపాఠ మగవడును. ఆర్థవిశేషము దీని నెద్దియులేమిఁ దృక్తము.

భా.నరనరాజు దిగంతములవఱకుఁ గలభువనంతను జయించుటంజేసి, దిగంతములం గలపర్వతములే యాతనిజయములఁ దెల్పుజయస్తంభములయ్యెననియు, కాళింగీయవ నాదివివిధదేశాధీశులు సామంతరాజు లాతనికిఁ గప్పముఁ గట్టువా రైరనియు, నాతఁ డొనర్చిన తులాపురుషాదిదానము లాతనినిత్యదానోన్నతి నెఱింగించుచున్నవనియు, నాతనికిఁ ద్రివి దేవకామినులును నాగాంగనలును గానముచేయుచుందురనియు, నాతఁడు భువి సర్వోత్కృష్టపృథుతంబరఁగు విజయనగరమున భద్రసింహాసనస్థుడై పౌలుచుననియు భావము.

వ్యా-విశే. వాడు వొగడొందు. ప్రథమమింది పరుషములకు గనడదవలు బహుళముగానగు. తానందుల నొక్కప్రక్కఁ గూర్చుండి వేటొకప్రక్క బంగారు, వెండి, ముత్యములు, మాణిక్యములు లోనగువానిలో నేవేని తనయెత్తు పోసి వాని నొక సత్కృతకు దానముసేయుట తులాపురుషమందు. అలం. అతిశయోక్తి.

సీ. కుంతలేశ్వరుఁడు సిక్కు వడంగ విద్యాపు

రంబు గైకొని నిజప్రాధి నెరవె

భారనీకునకు దుర్భరమానవత్వంబుఁ

దొలఁగించె మానవదుర్గసీమఁ

జోళవల్లభునకు సురపథూమధురాధ

రము లిచ్చి మధురాపురంబుఁ గొనియె

శ్రీరంగపట్టణసీమ ఖడ్గనటీవి

నోదంబు యావనేంధ్రునకుఁ జూపె

తే. నతఁడు నుతి కెక్కె రామసేత్వంతరాళ

కలితపోడశ దానవిఖ్యాతయశుఁడు

మండలీకర మేఘమూర్తాండబిరుదుఁ

డీశ్వరాధిపునరసప్రఖ్యీశ్వరుండు.

13

టీ. కుంతలేశ్వరుండు=కుంతలదేశపురాజు, సిక్కు=చిక్కు. విద్యాపురము = బీజ పురము. నెఱవె = వ్యాపింపజేసెను. కుంతలశబ్దము కేశవాచకమగుటను, 'సిక్కు వడంగ' అనుపదము అల్లిబిల్లిగ నయి చీకాకుఁజెందుట అనునర్థముగలదగుటను, కుంతల

—౧౦ కృష్ణదేవరాయలవర్ణనము. —౧౧

శా. వీర శ్రీనరసింహశౌరిపిదప నివృత్తమామండలీ
 ధౌరంధర్యమునక జనంబు ముదమందన్నాగమాంబాసుతుం
 డారూఢోన్నతఁ గృష్ణరాయఁడు విభుండై రాజ్యసింహాసనం
 బారోహించె విరోధులున్దహనశై లారోహముం జేయఁగన్. 16

టీ. విశ్వ...ధర్యమునక = సమస్తమైనభూమండలముయొక్క భారమును
 మోయుటచే, గహనశైలారోహముక = పనములను గొండలను నెక్కుటను.

వ్యా-విశే. నాగమాంబాసుతుండు 'నాగమ' అనుసంజ్ఞావాచకమును సంస్కృత
 పదముగనే గ్రహించి 'అంబా' అనుదానితో సమాసము చేయఁబడెను. ఇట్లు సంజ్ఞా
 వాచకములకు సంస్కృతపదములతో సిద్ధసమాస మొనర్చుట కలదు. 'లక్ష్మమావర
 తనయా' అని పాం. మ.

సీ. యాదవత్వమున సింహాసనస్థుఁడు గామి
 సింహాసనస్థుఁడై చెన్ను మెఱయ
 గొల్లయిల్లాండ్రతోఁ గోడిగించుటఁజేసి
 పరకామినీసహోదరతఁ జూప
 మఱి జరాసుతునకై మధుర డించుటఁజేసి
 పరవర్గదుర్గము ల్బలిమిఁ గొనఁగఁ
 బారిజాతము నాసపడి పట్టి తెచ్చుట
 నౌదార్యమున దాని నడుగువలుపఁ
 టే. గోరి తొలుమేనఁ దన కై నకొదువ తెల్ల
 మాన్చుకొన వచ్చి భువనైకమాన్యలీల
 నవతరించినకృష్ణుఁ డౌననఁగ మించె
 నరసవిభుకృష్ణరాయభూనాయకుండు. 17

టీ. యాదవత్వమున = యదువంశమునఁ బుట్టినవాఁడగుటను, చెన్ను = సొగసు,
 కోడిగించుట = సవిలాసముగఁ గ్రీడించుట, పర...దరత = పెరిపనితలకు సోదరుఁడగు
 టను, డించుట = విడుచుట, ఔదార్యము = ఈవి, అడుగుపలుపక = క్రిందుసేయ, తొలు
 మేనక = పూర్వజన్మమున, కొదువలు = లోపములు, మార్చుకొనక = చోఁగొట్టుకొన,
 భువనైకమాన్యలీలక = లోకముచే ముఖ్యముగా గౌరవింపఁదగిన విలాసముతో, నరస...
 నాయకుండు = నరసరాజుకొడుకైన కృష్ణరాయభూపతి.

భా. తాను దొలిపుట్టువున యాదవుఁడౌట సింహాసనము నెక్కునర్హత లేక పోవుటంజేసి, యట్టికొఱంత నవనయింప నిపుడు సింహాసనముఁడయ్యెననియు, నపుడు గోషికలతోఁ గ్రీడించుటంజేసి, యాలాపమును నవరించుకొన నిపుడు వెఱవనితల నక్క చెల్లెండ్రవలే నరయుననియు, నాఁడు జరాసంధున కోడి మధురవిడుచుటంజేసి వాటిల్లిన యవయశమును నిర్బూలంప, నేఁడు శత్రుదుర్గముల బలాత్కారముగఁ బరిగ్రహించు ననియు, నానాఁడు పేరాసను బారిజాతమును దెచ్చుటంజేసి కల్గినదూఱును మాయఁ జేయ, నీనాఁడివీచే నద్దాని గ్రిందు పేయుననియును, నిట్లు పూర్వజన్మమున నైన కొఱుంతల మాపుకొన యత్నించుటకతన, నాశ్రీకృష్ణుఁడే యీకృష్ణరాయభూనాయకుఁడుగా నవతరించెనని యనవలయుననియు భావము.

వ్యా-విశే. కామి-అగుధాతువునకు వ్యతిరేకభావమున మిజియు మిజి-పరముగా 'అగునకువనుకనులకు ముజ్జీతులు పరములగునపుడు కానాకానలు విభాషనగు' అని కాదేశమును గల్గెను. కోడిగించుటఁజేసి-కోడిగించుటను + చేసి 'కోడిగించుటను' అను ద్వితీయ 'కోడిగించుటచే' అనుతృతీయార్థమున 'జడంబు తృతీయాన ప్రములకు ద్వితీయ బహుళంబుగానగు' అనునియమము ననుసరించి కల్గెను. పిదప 'కొన్నియెడలఁ జేత విభక్తిర్థక వర్జకంబులకును వలన వర్జకంబునకును జేసి యనుప్రయుక్తంబగు' అనునియమము చొప్పునఁ జేసి యనుప్రయుక్తమయ్యె. తక్కుంగల ప్రక్రియ యూహించి తెలిసికొను నది. అలం. రూపకకావ్యలింగములకు సంకరము.

కా. శ్రీరంగేశ్వరనాభిపంకజరజశ్రీకంఠఁ జోళేంద్రత
స్విరాజిత్కుచపాళి*మంజులకంఠఁ బె న్నహ్యభూభృతృటి
నీరంధ్రీకృతగైరికద్రవముకంఠఁ పె న్నన్నై గావించె గా
వేరితోయముఁ గృష్ణరాయఁ డహితోర్వీనాథరక్తప్రభన్. 18

టీ. శ్రీరంగేశ్వర...శ్రీకంఠఁ = శ్రీరంగనాయకుని పాక్కిలియందలి తమ్మి దైనపరాగముయొక్క-శోభకంఠఁ, చోళేంద్ర...మంజులకంఠఁ = చోళరాజభార్యల యొక్క ప్రకాశించు ప్రవదేశములందలి పుష్పగుచ్ఛములకంఠఁ, నహ్య...ద్రవము కంఠఁ = నహ్యవర్షత ప్రదేశములందైన దట్టమైన గైరికాదిధాతురసముకంఠఁ, కావేరి తోయముఁ = కావేరీనద్యుదకమును, అహితోర్వీనాథరక్తప్రభన్ = శత్రురాజులసంబంధ మైననెత్తుటికాంతిచే.

* కుంకుమముకంఠఁ, అని పాఠాంతరము.

భా. కృష్ణరాయలు శ్రీరంగనాయకునిపొక్కిలియందలి తమ్మిదగుపుష్పాడి కాంతిని మించునట్లును, చోళరాజస్త్రీలస్తనములందలి పుష్పగుచ్ఛములవన్నెను మీఱు యట్లును, సహ్యాచలభూములందైన గైరికాద్రివప్రభ నతిశయించునట్లును శత్రురాజరక్త కాంతిని గావేరితోయము నరుణమును గావించెనని భావము. దీనఁ గృష్ణరాయలు తొలు నొల్ల శ్రీరంగమును, బిదపఁ జోళదేశమును, దరువాత సహ్యాచలభూములను, ననంత రము కావేరీతీరస్థశత్రుసమూహమును జయించి జయశ్రీని జూరఁగొనెనని తోచును.

వ్యా-విశే. 'కంటెవర్ణకము నిర్ధారణపంచమికగు' అనునియమము ననుసరించి వచ్చినదగుట, రక్తప్రభావిషయమునఁ గావేరితోయము వైమూఁటిని మించియున్నదనుట నిశ్చయము. అలం. అనుగుణము.

సీ. చక్రవర్తిమహాప్రళస్తి నాఁడును నేఁడు
చెలఁగి ధర్మక్రమస్థిలి ఘటించె
భూభృదుద్ధరణవిస్ఫూర్తి నాఁడును నేఁడు
గోరక్షణఖ్యాతిఁ గుదురు పఱిచె
సాధుబృందావనసరణి నాఁడును నేఁడు
పంశానురాగంబు వదలఁడయ్యె
సత్యభామాభోగసక్తి నాఁడును నేఁడు
నాకల్ప మవని నింపార నిలిపె

తే. నాఁడు నేఁడును యాదవాన్వయమునందు
జనన మందెను పసు దేవమనుజవిభుని
కృష్ణుఁ డనుపేర నరసేంద్రకృష్ణదేవ
రాయఁ డనుపేర నాదినారాయణుండు.

19

టీ. నాఁడును = కృష్ణావతారమునను, నేఁడును = కృష్ణరాయావతారమునను, చక్రవర్తిమహాప్రళస్తి—చక్రవర్తి=కృ. చక్రముతోనుండువాఁడు (చక్రి), కృ. రా. మూర్ధాభిషిక్తుఁడు సార్వభౌముఁడు అనుగొప్పదగుఖ్యాతితో, చెలఁగి = ఒప్పి, ధర్మక్రమస్థిలి—ధర్మ=కృ. ధర్మరాజుయొక్క, కృ. రా. ధర్మముయొక్క, క్రమస్థిలి= రీతియొక్కయునికిని, ఘటించె = కూర్చెను. భూభృదుద్ధరణవిస్ఫూర్తి—భూభృత్. కృ. గోవర్ధనగిరియొక్క, ఉద్ధరణ=ఎత్తుటయొక్క, విస్ఫూర్తి=ప్రకాశము, కృ. రా. భూభృత్ = రాజులయొక్క, ఉద్ధరణ=సంహరించుటయొక్క, విస్ఫూర్తి=ప్రకాశము, గోరక్షణఖ్యాతి—కృ. గోపాలుండనుప్రసిద్ధిని, కృ. రా. గో = భూమియొక్క,

రక్షణం=పాలనముయొక్క, ఖ్యాతి=ప్రశస్తిని, సాధుబృందావనసరణి=కృ. సాధు=
 లెస్సయైన, బృందావనసరణి=బృందావనమార్గము, కృ. రా. సాధుబృంద=సజ్జనసమూ-
 హముయొక్క, అవనసరణి=రక్షించుమార్గము. వంశ=కృ. వెదురునందు (పిల్లన, గ్రోవి.)
 అనురాగము=అసక్తి, వంశానురాగము = కృ. రా. తనవంశమునఁబుట్టినవారియందుఁ
 బ్రేమ, సత్యభామాభోగసక్తి=కృ. సత్యభామాసంబంధముగ భోగమునందైన యాసక్తిచే,
 కృ. రా. సత్య=సత్యముయొక్కయును, భామా=నిజదారలయొక్కయును లేక, సత్య=
 సత్యమునెడు భామా=స్త్రీయొక్క, భోగ=అనుభవమునందైన, సక్తి=అసక్తి, ఆకల్పము=
 కృ. ఆపారిజాతమును, ఆపని=భూమిపై, కృ. రా. ఆకల్పము = కల్పాంతమువఱకు,
 యాదవాన్యాయమునందు=కృ. యాదవకులమున, కృ. రా. యయాత్యగ్రసుతుండగు
 యదువుయొక్కవంశమున.

భా. చక్రవర్తియను గొప్పప్రసిద్ధి కల్గియుండి ధర్మక్రమస్థితిని ఘటించుటం
 జేసియు, భూభృదుద్ధరణమొనర్చి గోరక్షణఖ్యాతి పొందుకొల్పుటంజేసియు, సాధు
 బృందావనసరణిని మించి వంశానురాగము వదలమింజేసియు, సత్యభామాభోగసక్తిని
 మీటి యాకల్ప మవని నిలుపుటంజేసియు, నవ్వసుదేవసుతుండే యయాదినారాయ-
 ణుండే నరసరాజునకుఁ గొడుకై కృష్ణదేవరాయఁడనుపేరితోఁ బుట్టినని భావము.
 కృష్ణావతారమున జక్రమునుదాల్చి ధర్మజ్ఞానకు న్యాయమును గూర్చెను. కృష్ణరా-
 యావతారమున చక్రవర్తి యనుప్రఖ్యాతిని బడసి ధర్మమును సరిగఁ బాడుకొలిచెను.
 చక్రవర్తిత్వము, ధర్మక్రమస్థితిసంఘటనము-ఇయ్యది వీరేంద్రవతారములకుఁ గల సమాన
 ధర్మములు. కృష్ణావతారమున గోవర్ధనగిరినెత్తి గోవులఁ గాపాడెను. కృష్ణరాయావ-
 తారమున భూపాలురఁ జంపి భువిని లెస్సగఁ బాలించెను. భూభృదుద్ధరణగోరక్షణము
 వీరేంద్రవతారముల సమానములు. కృష్ణావతారమున రమ్యముగ బృందావనమందును
 (మురళి) వేణుయప్పియందును నధికముగుననురాగము కల్గియుండెను. కృష్ణరాయావ-
 తారమున సత్యమూహమునందును దనవంశియులందును నధికాదరము కల్గియుండెను.
 సాధుబృందావనవంశానురాగములు నిందు నందుఁ దుల్యములు. కృష్ణావతారమున సత్య
 భామాభోగమునందైనప్రీతిచేఁ బారిజాతవృక్షము నిలకుఁ గొనితెచ్చెను. కృష్ణరాయావ-
 తారమున సత్యమునందును నిజభార్యలందును నైన ప్రేమచే నవని నాకల్పము నిలిపెను.
 సత్యభామాభోగసక్తియు నాకల్పస్థాపనమును నీరెంటును సదృశములు. కాన నాకృష్ణుండే
 యీకృష్ణరాయఁడని భావము.

విశే. కృష్ణనితండ్రి నందుఁ డొకసమయమున నింద్రయాగమునేయ సమ
 కట్టఁగాఁ, గుప్తుఁ డాతని వలదని వారించెను. దాన నింద్రుడు కోపించి శిలావర్షమును

గురిపించెను. అప్పుడు తల్లడమందు గోపాలురను గోవులను శ్రీకృష్ణుడు గోవర్ధనగిరి నెత్తి ఛత్రముగా నొనర్చి దానిక్రింద గోవుల గోపాలర నిల్పి యాయువద్రవము నుండి గాపాడెను. అనుపురాణగాథ నిచట ననుసంధింపవలెను. బృందావనము శ్రీకృష్ణుని విహారోద్యానము. అలం. శ్రీహనుప్రాణితరూపకము.

చ. ఆలఫణిభోగరత్నములు నాదిగిభోత్కటగండగంధము

ల్లలఁపునఁ బాటి నవ్వు వసుధాసతి దా భుజకీర్తిమాత్మిక
చ్చలమునఁ గృష్ణరాయనృపచంద్రునిబాహువునందు భూషణో
జ్వలమణులన్తృగ్గీమదమువాసనయుంగని ధూర్తలంగనల్. 20

టీ. ఆలఫణిభోగరత్నములు = ఆప్రసిద్ధములగు శేషునిపదగలయందలి రత్నములును, ఆదిగి...గంధములు = ఆదిగ్గజముల యధికమగు చెక్కిళ్లయందలి పరిమళములు. తలఁపునఁజ్జుష్టియందు, వసుధాసతి = భూదేవి, కృష్ణ...బాహువునందు = కృష్ణరాయఁడను రాజశ్రేష్ఠునిబాహువునందు, భూషణోజ్వలమణులం = అలంకారములందుఁ బ్రకాశించు మాణిక్యములను, మృగీమదమువాసనయుం = కస్తూరియొక్క సుగంధమును, భుజకీర్తిమాత్మికచ్చలమునఁ - భుజకీర్తి = ఆంగదములందైన, మాత్మిక = మంచిముత్తియములయొక్క, ఛలమునఁ = మిషచే, ధూర్తలు = దుశ్శీలం.

భా. భూదేవి తన్నిపుడు బుజముపైనిడి కృష్ణరాయలు భరించుటంజేసి, యాతని బాహువునందలి యంగదములందైన మణులను గస్తూరిసుగంధమును గని, మున్ను తన్ను మోచినశేషుని పగుపడగలందలిమణులును దిగ్గజముల గండములందలి మదసుగంధమును దలంపునకు రాఁగా, నవి కృష్ణరాయాంగదములందలి మణులను సుగంధమును బోలఁజాలమి భుజకీర్తులందలి ముత్తియములను మిషను బరిహసించెనని భావము. నాయకాంతరాశ్రయమును బొంది తొల్లి తన్నుఁ బ్రేమమీఱి భరించిన శేషదిగ్గజనాయకుల పగు రత్నపరిమళములఁ బరిహసించుటంజేసి భూసత్తిదుశ్శీలత ప్రకటిత మగుచున్నది. హాసము ధవళముగా నుండునట్లు వర్ణించుట కవిలోకసంప్రదాయము. ఇందు 'వాసనయుం' అనుచో వాసనలు అనుపాఠాంతర మగవడును. విశేషార్థద్వితీయకము గామి, దాని యర్థవివరణము తృప్తము. అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

చ. మునుకొని కొండవీటికడ మూఢత రుద్రుడు కృష్ణునందను
న్దనసీజుని న్దయించె నది మానుషమే నరనేంద్రుకృష్ణరా
యనృపతి కొండవీటికడ నాహవభూమిఁ బ్రతాపరుద్రనం
దనుఁ డగువీరభద్రుఁ గరుణామతిఁ గాచె జగత్ప్రసిద్ధిగన్. 21

పారిజాత—3

టీ. మునుకొని=పూనికొనివహించి, రుద్రుడు=ఈశ్వరుడు, కృష్ణనందను=శ్రీ కృష్ణునికొడుకైన, మనసీజాని=మన్మథుని, మానుషమే=పారుషమా? ఆహవభూమి= యుద్ధభూమిని, కొండవీటికడ=కొండవీడను పట్టణముయొక్క ప్రాంతమందు, ప్రతాప రుద్రనంద...భద్రు= ప్రతాపరుద్రునికొడుకైనవీరభద్రుని, కరుణామతి= దయతోగూడినబుద్ధితో, జగత్సృసిద్ధిగ= లోకప్రఖ్యాతమగునట్లుగా, కాచె= రక్షించెను.

భా. తొల్లి యీశుడు పూనికొని కృష్ణునితుండగు మన్మథుని కొండవీటికడ జయించెను. నేడు కృష్ణరాయలు కొండవీటిసమీపమున ప్రతాపరుద్రునితుండగు వీర భద్రుని దయతో రక్షించెను. తననుతని జంపినవానియొక్క సుతుని దాను జంపక దయమీఱి రక్షించుటంజేసి కృష్ణరాయపరాక్రమమే శూరజన్మాఘ్యమగు పారుషమగు ననియు, రుద్రపరాక్రమ మట్టిదికాదనియు భావము.

చ. నెలకొని కృష్ణరాయధరణీవిభుఁ డుత్కలభూమిపాలుతోఁ గలన నెదిర్చి హస్తీకరకాండతతు ల్మనకంపుఁబాములై మలసినచోటఁ గూడినసమగ్రయశోవననంబు గప్పి తా వలవఁగఁజేసె భూసతిని వశ్యవిధిజ్ఞుఁడుగాన నేర్పునన్.

22

టీ. నెలకొని. రూ. ఆ. నెలవుకొని. ఉత్కలభూమిపాలుతో=ఉత్కలదేశపు రాజుతో, కలన=యుద్ధమున, హస్తీకరకాండతతు=కాండములవంటి యేనికతోండ ములయొక్క సమూహములు. మనకంపుఁబాములై=సంభోగేచ్ఛతో మించునర్పములై, మలసినచోట= కూడినచోట, సమగ్రయశోవననంబు= సంపూర్ణమైన కీర్తియను వస్త్రమును, వలవఁగ=ప్రేమించునట్లు, వశ్యవిధిజ్ఞుడు=పరుల వశముపఱచుకొనువిధుల నెఱింగినవాడు.

భా. కృష్ణరాయ లుత్కలనాథునితో నెదుర్చువాడు పోరు ఘోరంబగుట, గజములతుండములు తెగి సంభోగేచ్ఛమీఱి వర్తిలుపాములవలె బరస్పరముగఁ గలసి మెలసి పడెననియు, నట్టియుద్ధముకతనఁ గృష్ణరాయల కనంతయశంబుఁ గల్గెననియు భావము. వైవిధ్యమునే కవి యిట్లు చమత్కరించి వర్ణించెను. కీర్తి తెల్లగానుండును గాన నద్దానిని వస్త్రముగాను, హస్తీకరతతుల నద్దాన నెలకొనుమనకంపుఁబాములఁగాను, నాకీర్తి భువిపైవంతట వ్యాపించియుండుట నద్దాని భూసతిని వశముపఱచుకొన నామె వైగిప్పినసంభోగేచ్ఛను వర్తిలునర్పమిథునములఁ గూడినవస్త్రముగాను జమత్కరించెను. కామినుల పలవంజీయఁ గాముకు లిట్టొనర్తురని ప్రసిద్ధి.

ప్ర్యా-విశే. మనకంపుఁబాములు-మనకము=సంభోగోచ్ఛ, కర్తృధారయనమాసంబుల మువర్జకమునకుఁ బుంపులగు. వానికిఁ బరుషములు పరములగునపుడు నుగాగమము. శ్రుత కార్యములు. వలవఁగఁ. ప్ర. వలచు+ను. 'ఆగమాన్యచ కారంబులకద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరంబగునపుడు పవలగు.' అనుపద్ధతి ననుసరించి యయ్యదాగమముగాక యన్యము సిద్ధమునగుటను శివరముగా వకారము. వలవఁ-దీనిపై 'కా' అనున దను ప్రయుక్తమై దానికి వికల్పముగా హ్రస్వము కల్గెను.

సీ. ఉదయాద్రి వేగ యత్కుద్ధతి సాధించె
వినుకొండ మాటమాత్రన హరించె
గూటము ల్నెదరంగ కొండవీ డగలించె
బెల్లముకొండయచ్చెల్లఁ జెఱిచె
దేవరకొండయుద్వృత్తి భంగము నేనె
జల్లిపల్లె సమగ్రశక్తి డులిచె
గినుక మీఱ ననంతగిరి క్రిందుపడఁ జేసె
గంబంబుమెట్టు గ్రక్కునఁ గదల్చె
తే. బలనికాయము కాలిమట్టులనె యడఁచు
గటకమును నింక ననుచు నుత్కలమహీశుఁ
డనుదినమ్మును వెఱచు నెవ్వనికి నతఁడు
రాజసూత్రుండ శ్రీకృష్ణరాయవిభుఁడు.

23

టీ. ఉదయాద్రి వేగ = ఉదయాద్రి యొక్కవడిని, (ఆలోచమును) అత్యుద్ధతి, = మిగుల గర్వముతో, వినుకొండ = వినుకొండ యనుదానిని, వినునట్టికొండగాన మాటయాడినంతమాత్రముననే భయపడి వశమయ్యెననుట. తూటములు = శిఖరములు, అగలించె = వెల్లగించెను. కొండవీడుగాన శిఖరములు చెదరున ట్లున్నా లించెననుట. చెఱిచె = చెడున ట్లొనర్చెను. బెల్ల మచ్చుతో = దయారగునుగాన నద్దానిం జెఱిపెననుట. ఉద్వృత్తి = ఉద్ధతిని, భంగము = నాశము, సమగ్రశక్తి = సంపూర్ణమైన సామర్థ్యముతో, కినుక = కొవము, గ్రక్కున = శీఘ్రముగ, బలనికాయము = బలములగుంపు, కాలిమట్టుల = పాదముల త్రొక్కుడులచే, ఉత్కలమహీశుఁడు = ఉత్కలదేశపురాజు.

భా. ఉదయాద్రి, వినుకొండ, కొండవీడు, బెల్లముకొండ, దేవరకొండ, జల్లిపల్లె, అనంతగిరి, కంబముమెట్టు, కటకము - ఇవి రాయలు జయించిన ప్రదేశములు. రాయల పూర్వదిగైత్రయాత్ర సమగ్రముగ నిండు సూచితమయ్యెను.

వ్యా-విశే. చెటిచె. చెడునకుఁ జొక్కు పరమగునపుడు డాకలఘురేఫంబగును. అడఁచు. రూ. ఆ. అణఁచు. వేగ. ఇయ్యది కళయైనట్లు 'ధృతరాష్ట్రం డవసీలి సేసినను సంధింపంగరాదంచువేగ తెగంబాటకు' అను లిక్కనభారత ప్రయోగము తెల్పుచున్నది. హరిశ్చంద్రనలాపాఖ్యానమునందలి 'ఆవేశ నరిగె నాకులజేవాతువువేగ' అనుస్థలము నరయునది. చూ. హరి. పీఠిక.

ఈసీసమున నొక్కొక్కప్రదేశమును సాధించెనని చెప్పటలొక గవి సాభిప్రాయ ములగుపదముల నిల్పిన ట్లాహించునగును.

సీ. బాహుసాధక్రీడఁ బరఁగుపంటవలంబి

తొయ్యలినిడుదకస్తూరిబొట్టు

వైరినైన్యాబ్ధిలో వచ్చు గెల్పులనావఁ

గడఁజేర్చు ప్రాకుడుంగడపుఁజేయి

యరికుంభికుంభముక్తాక్షరాంకితమగు

జయరమాకన్యక చదువుపలక

శత్రురాజులకు నచ్చరల నాకర్షించు

సమరేంద్రజాలపింఛంపుఁగుంచె

తే. మేనుసగము యశోమహేశానునకును

కౌర్యరవి గోరి వచ్చినచాయలేమ

నరసనిభుకృష్ణరాయభూనాథచంద్రు

చేత ననిలోన మించుకొఱేయకంబు.

24

టీ. బాహుసాధక్రీడఁ = బాహువనెడు మేడయందలి యాటయందు, పరఁగు=విప్లవ, పంటవలంబితొయ్యలి = భూమియను వనితయొక్క, నిడుద=నిడుపుగా నున్న, కస్తూరిబొట్టు=కస్తూరితిలకము, వైరినైన్యాబ్ధిలో=శత్రు సేనయనునముద్ర ములొ గెల్పులనావఁ = విజయనాకను, కడఁజేర్చు = దరిఁజేర్చు, ప్రాకుడుంగడపుఁజేయి = పాఁచిబట్టినచుక్కాను, (అరి త్రము) అరి...అంకితము-అరి=శత్రువులయొక్క, కుంభి= వీనుఁగులయొక్క, కుంభ=కుంభస్థములందైన, ముక్త = మంచిముత్తయములను, అక్షర = వర్ణములచే, అంకితము=చిహ్నితము. జయరమాకన్యక చదువుపలక = జయలక్ష్మీయను బాలికయొక్క చదివేడుబల్ల, శత్రురాజులకు=వైరిభూమిశులకు, అచ్చరలఁ=అచ్చర లను, అకర్షించు=తిగుచునట్టి, సమర...కుంచె = యుద్ధమనుగారడెనంబంధమైన నెమిలి

పింధముయొక్క కుంచె. యశోమహేశానునకుఁ = కీర్తియనునీశ్వరునకు, మేనునగము = శరీరాధము. భార్య యని భావము. శౌర్యరవిఁ = పరాక్రమమునుసూర్యుని, చాయలేమ = ఛాయాదేవి, చేతఁ = హస్తమున, మించు = ప్రకాశించు, కాక్షేయకము = కత్తి. ఇది కర్తృపదము.

భా. కృష్ణరాయనిచేతనుండుకత్తి యాతనిభుజసౌధమున నాటలాడుభూసతికి కస్తూరికాతిలకమువలెను, వైరిసేనాసముద్రమున నడయాడు గెల్పునావ నొడ్డునకుఁ జేర్చు పాంచివట్టిన యరిత్రమువలెను, శత్రువుల యేనుంగులకుంధముల భేదించుటకతన గ్రుచ్చుకొని నిల్చియున్న యాణిముత్యములతోఁగూడి జయలక్ష్మి యనుబాలిక చదువు కొనుబలపముపలకవలెను, శత్రురాజులకు నచ్చరల నాకర్షించి కూర్చుండుధమునుగారడి సంబంధమైన నెమిలిపించుచుండువలెను, గీర్తి యనునీశ్వరున కర్ధాంగివలెను, బరాక్రమసూర్యుని బడయఁగోరివచ్చిన ఛాయాదేవివలెను బ్రకాశించుచున్నదని భావము.

విశే. రాజు భుజమున నిడి భువి మోయుననుట కవిలోకసంప్రదాయముగాన, భూసతి భుజముననుండెననుటయు, కస్తూరికాతిలకము నల్లనైయుండునుగాన నల్లనియని నామె తిలకముగా నూహించుటయు సరసముగా నున్నవి. అసి నల్లగా నుండునుగాన సరిత్రము పాంచివట్టినదనుట యంతయు హృద్యమగు. నల్లనికత్తివై చెల్లనిముత్తి యము లంటియుండుటంజేసి, తెల్లనియక్షరములతోనొప్పు చదువుబల్లగా దాని నూహించుట లెస్సయగు. భువిపైనుండు రాజన్యులకు దివిపైనుండు నచ్చరలఁ దిగిచి కూర్చు యసితమగుననిగాన, దీనిని గారడీసంబంధమగు నెమిలి యీకలకుంచెగాఁ జెప్పట నొప్పును. కీర్తి తెల్లగా నుండును. ఈశ్వరుండును చెల్లనివాడే. పార్వతి నల్లనిది. కత్తి నలుపు. కానఁ గీర్తి నీశ్వరునిగాను, గత్తి నాతనియర్ధాంగిగాను బేర్కొనుట సముచిత ముగ నున్నది. సూర్యునికాంత ఛాయాదేవి. శౌర్యరవి గాన సీఛాయ యాతనిసే గోరి పొందినది. మఱియు ఛాయాశబ్దమునకు నీడ యనియు సర్థము గలదు. నీడ నల్లగా నుండును. కాన నల్లనికత్తిని ఛాయగా నిరూపించుటయు, ప్రతాపఖనిని రాయలను రవిగా నూహించుటయు మిగులఁ దగియున్నవి. అలం. రూపకము. ఉల్లేఖము.

— ప మ్మ ం త ము లు. —

క. ఏవంవిధగుణఖనికిని, ద్యోవనితాప్రార్థ్యమానధూర్తారిధరి

త్రీవరసంగతిసుభగం, భావుకరణముదితకలహపారణమునికిన్. 25

టీ. ఏవం...ఖనికిని-ఏవంవిధ = యారూపములైన, గుణ = మంచగుణములకు, ఖనికిని=గనియైనవానికిని, ద్యోవ...మునికిన్ - ద్యోవనితా = దేవతాస్త్రీలచే, ప్రార్థరి

గజ=దిగ్గజములయొక్కయు, (క్రమముగా)తను=శరీరమునుండియు (ఈశరీరము చంద్రునిది), కట=గండములనుండియు, జ=పుట్టిన, సైల్య=నీలత్వముయొక్క, సంభాదనకు=సంపూర్ణతగలవానికి.

భా. కృష్ణరాయలయశస్సు త్రికాలములయం దైనరాజన్యకీర్తిని మించినదనియు, నాకసమును దిగంతములను నాక్రమించి మించెననియు భావము.

క. సామర్న దళితవరభట, సామజహాయకూలముద్రుజక్షతజధునీ
కాముకితాఖిలజలధికి, నాముష్యాయణసుధీగృహంగణనిధికిన్. 28

టీ. సామర్న...జలధికి-సామర్న=కోపముతో, దళిత=బద్దలుచేయఁబడిన, వరభట=శత్రుభటులయు, సామజ=శాత్రువులయొనుఁగులయు, హయ=గుఱ్ఱములయు, కూలముద్ర=పిడ్డును బెల్లగించి వడఁద్రోయుటవల్లనైన (నిర్మూలించుటచేసిన) ఊతజధునీ=రక్తప్రవాహములచేత, కాముకిత=విటులుగాఁజేయఁబడిన, జలనిధికి=సముద్రములుగలవానికి, అముష్యా...నిధికి-అముష్యాయణ=నద్వంశసంభాతులగు, సుధీ=పండితులకు, గృహంగణ=ఇంటిముంగిలివాకిలియందైన, నిధికి=నిధియైనవానికి. ఇందు'కూలముద్రుజ' అనుచో'కూటమూర్ధజ'అనుపాఠ మగవడును. కూలముద్రుజపదము ప్రసిద్ధపదమగుటను, బాఠాంతరము విశేషార్థబోధకముగామిని బరిత్యక్తము.

భా. కృష్ణరాయలు శత్రువులభటులను, సేనఁగులను, గుఱ్ఱములను జంపుటకతన సైన్యబేరలు వెల్వడి సముద్రమునఁ గలియుచుండెననియు, నాతఁడు పండితులకు నింటనుండు పెన్నిధి యనియు భావము.

క. కోదండద్రోణునకును, వేదార్థస్థాపనప్రవీణునకు సమి
న్నేదిష్ఠవిమతతరసా, స్వాదనవశతుందపరిమృజకృపాణునకున్. 29

టీ. కోదండద్రోణునకు=ధనువువిషయమైద్రోణునింబోలువానిని (ధనుశ్శబ్దము లక్షణచే ధనుర్విద్యాబోధకమగునని గ్రహింపవలయును) వేదార్థ=వేదవిహితకార్యముల, స్థాపన=సెలకొల్పుటయందు, ప్రవీణునకు=నేర్పుగలవానికి, నేదిష్ఠ...కృపాణునకు=నేదిష్ఠ=సమీపముననున్న, విమత=శత్రువులయొక్క, తరస=మాంసముయొక్క, అస్వాదనవశ=భుజించుటకతన, తుందపరిమృజ = కడుపునుదడవికొను (సోమరియైన) కృపాణునకు=కత్తికలవానికి, ఇందు 'వేదార్థ' అనుచో 'వేదాధ్య' అనుపాఠ మగవడును. వేదమార్గస్థాపనమను సరస్వార్థము సరళముగ బోధించుట బాఠాంతరము హృద్యమని తోచెడిది.

భా. కృష్ణరాయలు విలువిద్యను ద్రోణునిబోలువాడనియు, వేదార్థముల నెల కొల్పిన తానహము గలవాడనియు, శత్రురాజులరక్తములం గడుపునిండ భుజించుట కతన సోమరియైనకత్తి వేతధరించు నకుంతితపరాక్రమము గలవాడనియు భావము.

క. అనుహృదనుపవనవిసర, గ్రసనరసవ్యసనవశవికసదసీరసనా

ప్రసరణశయఘణినిలసన, విస్మమరమరువకితసమరవీధీపలికిన్. 30

టీ. అనుహృ...స్థలికిన్ - అనుహృత్ = శత్రువులయొక్క, అనుపవన = ప్రాణ వాయువుల, విసర = సమాహములయొక్క, గ్రసన = మ్రింగుటయందలి, రస = రుచియను, వ్యసన = ఆసక్తికి, వశ = అధీనమైన, వికసత్ = విడియున్న, ఆసి = కత్తియను, రసనా = నాలుకయొక్క, ప్రసరణ = చాచుటనుగల్గిన, శయ = హస్తమును, ఘణ = పడగయొక్క, విలసన = విలాసము చేత, విస్మమరమరువకిత = వ్యాపించునట్టి భయముగలదిగాఁ జేయఁబడిన, సమరవీధీపలికిన్ = యుద్ధరంగముగలవానికి.

భా. కృష్ణరాయలకత్తి యను పామునాలుక యాతని యరచేయి యనుపడగ నుండి వెల్లడి శత్రురాజుల ప్రాణవాయువులఁ బీల్చుటయం దానకత్తిమై చలించుచు యుద్ధరంగమున సమస్తమునకు వెఱిపును బుట్టించుచు మించెనని భావము. ఇట్లునుటచే బాహువునకు సర్వత్వము గమ్యమగుచున్నది. ఆలం. రూపకము. వృత్త్యనుప్రాసము.

క. వైంధ్యద్విపగంధనిబద్ధాంధ్యాళిప్రతిపవోదితాలయవిభవా

వంధ్యప్రబంధకృతిసం, బంధ్యనుభావునకు బుధితమనుభావునకున్.

టీ. వైంధ్య...భావునకున్ - వైంధ్య = వింధ్యపర్వతమునఁబుట్టిన, ద్విప = వినుఁగు లయొక్క, గంధ = పరిమళముచేత, నిబద్ధ = కూర్చబడిన, ఆంధ్య = గ్రుడ్డితనముగల్గిన, అళి = తుమ్మెదలచేత, ప్రతిపద = అనుక్షణమందు, ఉదిత = పలంకబడిన, ఆలయ = ఇంటియొక్క, విభవ = వైభవముగలవాఁడును, అవంధ్య = మొక్కవోని, ప్రబంధ = కావ్యములయొక్క, కృతి = నిర్మాణమునకు, సంబంధి = సంబంధించిన, అనుభావునకున్ = మహిమగలవాఁడును నగువానికి, బుధితమనుభావునకున్ = తెలిసికొనఁబడిన మనువుయొక్కధర్మములుగలవానికి, లేక మను = మంత్రముల, భావునకున్ = ధర్మముగలవానికి, మంత్రార్థముల నెఱింగినవాఁడని భావము.

భా. కృష్ణరాయలయింట వింధ్యోద్భవములగు మంచయేనుగులు కలవనియు, వానిమదముం గ్రోలి తుమ్మెదలనుక్షణము మత్తిలి య్ఘాంకృతినొనర్చుచుండుననియు, దాన నాతనిగృహవైభవము సర్వాతిశయియై మించుచుండుననియు, నాతఁడు సరసములగు

కృతులఁ బొగడ్డనుగాంచినవాడనియు, మనువు పాలించుపద్ధతిని బ్రజాపతిపాలనాపద్ధతిని నడపువాడనియు లేక మంత్రార్థజేయనియు భావము.

క. వనితాజనతాస్తరునకు, ఘనతాపనితార కాభికద్యుచరగవీ
ఘనతాయనకారకసత్పనితాత్మనితాంతదానపరతంత్రునకున్. 32

టీ. వనితాజనతాస్తరునకు = స్త్రీసమూహమునకు మన్నఁఁడైనవానికి, ఘనతాప...తంత్రునకుఁ - ఘన=గొప్పదగు, తాప=సంకటములను, నితారక=నిశ్శేషముగఁ బోగొట్టుటయందు, అభిక=ఆదరముగల, ద్యుచర = సురలయొక్క, గవీ = ఆవుయొక్క. (కామధేనువు), ఘన=గొప్పదైన, తాయన=వృద్ధికి, కారక=హేతువైన, 'తారక' అని పాఠాంతరము. సత్=సజ్జనులచే, పనిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, అత్మ = తనయొక్క, నితాంత=అత్యంతమైన, దాన=ఈవికి, పరతంత్రునకుఁ = స్వాధీనుఁడైనవానికి, ఘన=మేఘునియొక్కయు, తాపని=కర్ణునియొక్కయు, తారకాభిక=చంద్రునియొక్కయు, ద్యుచరగవీ = కామధేనువుయొక్కయు అని చెప్పవగు. దేవతలకుఁ గల ననుదిన మిచ్చుటకు జంద్రుఁడును దాతయగుచున్నాఁడు.

భా. కృష్ణరాయలయ్యావి కామధేనువునీవిని గూడ మించినదని భావము. 'తారక' అనుపాఠమున వానియొక్క, ఘనతా=పెద్దతనమునకు, అయన=తోవను, తారక=చూపునది, అని యర్థము చెప్పవలెను.

క. పరిపంథిదోర్బలసమి, త్పరివర్ధిష్ఠప్రతాపదహనారణిక్
సరసకళాధోరణిక్, సరసాధిపకృష్ణరాయనాయకమణిక్. 33

టీ. పరిపంథి...రణిక్ - పరిపంథి = శత్రువులయొక్క, దోర్బల=బాహుబలమునే, సమిత్=సమిధలచే, పరివర్ధిష్ఠ=అభివృద్ధిఁజేందుస్వభావముగల, ప్రతాప = కార్యమును, దహన=అగ్నికి, అరణిక్=మంథనదారువైనవానికి, సరసకళాధోరణిక్ - సరస=రసయుక్తములైన, కళా=విద్యలయొక్క, ధోరణిక్=పద్ధతిగలవానికి. అలం. రూపకము.

ప్రథమాశ్వాసము.

కథాప్రారంభము.

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పంబూనిన పారిజాతాపహరణం బనుమహాప్రబంధంబునకుఁ గథాక్రమం బెట్టిదనిన. 34

టీ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగాఁ - అభ్యుదయపరంపర = శ్రేయస్సులసమూహము, అభివృద్ధిగాఁ = అభివృద్ధియగునట్లుగా, నాయొనర్పఁ = నేనుజేయుటకు, పూనిన = వహించిన, పారిజాతాపహరణంబను = పారిజాతాపహరణముననట్టి, మహాప్రబంధంబునకుఁ = మహాకావ్యమునకు, కథాక్రమంబు = కథయొక్క సారిది.

వ్యా-విశే. నాయొనర్పంబూనిన: - ధాతుజవిశేషణభార్యకపూర్వవ్యవహితావ్యవహితకర్తృప్రదప్రదమకుఁ దఱచుగ యొక్క-వృత్తియగు ననుబద్ధతిని 'నేనొనర్పంబూనిన' అనుచో నేనునది ధాతుజవిశేషణపూర్వవ్యవహితకర్తృప్రదప్రథమ యగుటం జేసి యొక్క వృత్తిరాఁగా నద్దానికి యొక్కటలోపంబు బహుళంబనుదానిచే లోపముకల్గి 'నాయొనర్పంబూనిన' అని యయ్యెను.

పారిజాతాపహరణమును గూర్చి యైన ప్రబంధమగుట దీని కీపేరుకల్గెను. కావ్యకథను నమగ్రముగఁ బెల్పుపేరుగుట నిది దీని కెంతయు నొప్పియున్నది. పురాణప్రసిద్ధమగుకథనుగాని లేక స్వకపోలకల్పితకథనుగాని యాధారముగఁ గొని పురకైలాద్యష్టాదశవర్ణనములలోఁ గథకు సంబంధించినవానిం గొన్నివర్ణనలఁగూర్చి రచించిన గ్రంథము ప్రబంధము నాబడు. కావ్యమనియుఁ జెప్పనొప్పును.

క. జనమేజయనృపవల్లభుఁడు, డనుదినమును హరికథాసుధాస్వాదమునందనివి సనక వైశంపాయనముని కిట్లనియెఁ గౌతుకాయ త్రమితిన్.

టీ. జనమేజయనృపవల్లభుఁడు = జనమేజయుఁ డనుమనుజేతుఁడు, అనుదినమును = ప్రతిదినము, హరికథాసుధాస్వాదమునఁ - హరి = విష్ణునియొక్క, కథా = కథయను, సుధా = అమృతముయొక్క, అస్వాదమునఁ = పానముచేతను, తనివి = తృప్తి, చనక = బొందక, కౌతుకాయ త్రమితి - కౌతుక = మైమెదినవలె ననుభవమునకు, ఆయత్త = అధీనమైన, మతిఁ = బుద్ధిలో.

భా. హరికథల సతతము వైశంపాయనుండు విస్మయం జనమేయం దత్తాదరమున వానిని విమననియు, నింకను వినవలె ననునాసమీతి నొప్పననియు భావము.

వ్యా-విశే. అనుదినము. వీహ్నిర్ధకావ్యయాభావము. అలం. రూపకము.

సీ. హరివంశకథ లెల్ల నానుపూర్విగ నిట్టు

విని కృతార్థుడ నైతి మునివరేణ్య
యాదానవారాతి యమరులఁ బ్రోవంగఁ

బూని యాయదువంశమున జనించి
యతఁడు గ్రమ్మఱ వారి కాధార మగుపారి

జాతంబు పుడమి కేరితిఁ దెచ్చె
ననుమతి నిచ్చిరో యావేల్పు లొండేని

బలిమిఁ జేకొనియెనో పాడి దొఱఁగి

తే. తెలియ నానతి యిమ్ము సందియము దీఱ

వినఁగ వేడుక యయ్యె సవిస్తరముగ

ననిన నావ్యాసమునిశిష్యుఁ డతనితోడ

నధిప వినుమని పలికె నత్యాదరమున.

36

టీ. మునివరేణ్య=మునిశ్రేష్ఠ, హరివంశకథలెల్ల=హరివంశమునకు సంబంధించిన కథలనెల్లను, అనుపూర్విగ=ఒకటితరువాతనొకటి, కృతార్థుడను = చేయఁబడిన కార్యములుగలవాడను (ధన్యుడను) ఆదానవారాతి=ఆరాక్షసశత్రువగువిష్ణువు, అమరుల=దేవతలను, ప్రోవంగ=రక్షించుటకై, పూని=యత్నించి, ఆయదువంశమున = అయ్యాదవంశమున, జనించి=పుట్టి, గ్రమ్మఱ=మఱల, వారికి=ఆసురలకు, పారిజాతమును=కల్పవృక్షమును, పుడమి=భువికి, విరితి=విరీరుగ, అనుమతి= సమ్మతితో, ఆవేల్పులు=ఆసురలు, ఒండేని=కాదేని, బలిమి=బలాత్కారముగ, చేకొనియెనో = స్వాధీనముచేసికొనెనో, పాడి=న్యాయము, దొఱఁగి=విడిచి, ఆనతి=ఆజ్ఞ, సందియము= సందేహము, వేడుక=సంతనము, సవిస్తరముగ=విస్తృతితోఁగూడునట్లు, వ్యాసముని శిష్యుడను=వైశంపాయనుడను, అత్యాదరమున=మిగులుమన్ననతో.

వ్యా-విశే. ఆశ్చ. ప్రి. ప్ర. వి. ఆనతి. సందేహము. ప్ర. వి. సందియము. పృథివి.

ప్ర. వి. పుడమి. హరివంశము. హరివంశచరిత్రాదులను జెప్పనది. దీనిని సంస్కృతమున వ్యాసుండు రచించెను. కవిశ్రయములొనివాడైన యెఱ్ఱున పురాణమార్గమున దీని నాంధ్రీకరించెను. పారిజాతము:-“మందారము, పారిజాతము, సంతానము, కల్పవృక్షము, హరిచందనము” అని వేల్పులమ్రాసు లైదు.

చ. హరి నరకాసురుం గెలిచి యద్దనుజేంద్రునియింట నున్నయ
 చ్చరలకొలంబువారి నెలజవ్వనముం బొలివోనివారిఁ ద
 న్నరునిగఁ గోరువారి లలనామణులం బదియాఱువేపురం
 బరిణయమయ్యె నారదునిపంపున సౌఖ్యరనైకలోలుండై. 37

టీ. హరి=శ్రీకృష్ణుడు, అద్దనుజేంద్రునియింట = ఆరాక్షసరాజగృహమున,
 అచ్చరలకొలంబువారి = దేవవేశ్యలవంశమునఁ బుట్టినవారిని, ఎలజవ్వనము = లేత
 యౌవనమున. (ఇచ్చి 'నెఱలేక నెఱి' అనుపాఠములు కానంబడును. 'నెఱ=పూర్ణ
 ము. నెఱి=రమ్యము' అని వానికర్థములు. ఈపాఠములే సరసములని తోచెడిని. 'ఎల=
 న్నల్లము' అనియే యర్థ మగపడును. లేక నెల=చంద్రుడు. అనఁగా నిండుచందురుఁ
 డనియు వానింబోలుయావనమనియు నర్థమును గ్రహించి యెట్లో 'నిండు' అనునర్థము
 నుద్ధరింపవలయును.) పాలివోనివారి = చెడనివారిని, వరునిగ = భర్తగా, లలనామ
 ణుల = స్త్రీరత్నములను, నారదునిపంపున = నారదునియాజ్ఞచే, సౌఖ్యరనైకలోలుం
 డై. సౌఖ్య=సుఖమును, రస=రసమునందే, ఏక=ముఖ్యముగా, లోలుండై = ఆనక్తిల
 వాడై, పరిణయమయ్యె = వివాహమయ్యెను.

భా. శ్రీకృష్ణుడు నరకాసురుని జయించి యాతఁడు తనయింట సంగ్రహించి
 యుంచుకొనిన పదియాఱువేల స్త్రీరత్నములను నారదునియాజ్ఞ ననుసరించి పెండ్లిచేసి
 కొనెను.

వ్యా-విశే. అప్పరాజు-ప్ర. వి. అచ్చర. అ+దనుజేంద్రుడు=అద్దనుజేంద్రుడు.
 ఇల్లు. తొవవిధక్తిము. దీని సప్తమ్యైకవచనరూపము ఇంట. వేగురు:—వేయిశబ్దము
 యొక్క మహాన్తహత్యర్థకబహువచనరూపము. వేయి+రు. "సంఖ్యావాచకములకు
 దురవర్ణకములు పరమగునపుడు సాధారణముగ గువర్ణంబు పూర్వాగమంబగును. సంఖ్యా
 వాచకములకు విధక్తి పరమగునపుడు కొన్నింటియంత్యాక్షరమునకు లోపంబగు" అను
 పద్ధతుల ననుసరించి వేయిలోని తుది యికారమునకు లోపమును గువర్ణాగమంబునుగలిగిన
 'వేగురు' అని యగును. పిదప 'గ'కారమున కపదాద్యమునకు వకారము. వేపురు. ఇందు
 శ్రీకృష్ణుడు స్త్రీరత్నములు తన్ను వరునిగఁ గోరుటచేతనే పరించెనుగాని వారియావ
 నాదులం గాంచి కామించి బలాత్కారముగఁ బరిగ్రహింపలేదనువిషయము ప్రస్ఫుట
 మగుచుండుటబట్టి యుత్తమనాయకత్వము సూచితము. అదియు మహాముని నారదుని
 యాజ్ఞ ననుసరించియేకాని యొండుగాదని దానికిం గవి మెఱుగువెట్టెను.

విశే. నరకాసురుడు. "పరాహరూపముననున్న విష్ణువులైన భూదేవియందుఁ
 బుట్టినవాడు. ఈతనిరాజధాని ప్రాగ్జ్యోతిషము. ఈతఁడు తల్లియైన భూదేవియొక్క

దయచే శ్రీవిష్ణునివలన వైష్ణవాస్త్రము నందగల్గెను. ఈతఁడు పదియాఱువేపురను స్త్రీలను జెరపెట్టెను. అదిలికర్ణ కుండలములను పరుణునిచత్రమును నవహరించెను. శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామంగూడి కదలి యుద్ధమున నరకుని జయించి స్త్రీలను జెఱవిడిపించి స్వర్గమున కేగి యదితి కుండలములను సమర్పించెను.” అనుభారతభాగవతగాథల నిచట ననుసంధింప వలెను.

తే. మఱియు రుక్మిణి సత్యజాంబవతి మిత్ర
వింద భద్ర సుదంత కాళింది లత
ణ యనఁగా మున్న కల రబ్జనాభునకును
మహిషు లెనమండ్రు సమతాభిమానవతులు.

38

టీ. మున్న=మొదటనే (అనఁగా బదియాఱువేపురను బరిగ్రహింపకమునుపే) సమతాభిమానవతులు = సమత్వముతోఁగూడిన యభిమానముగలవారు అనఁగా ‘నేనె తగినదానను, నేనె తగినదానను’ అను సభిమానముగలవారనుట. మహిషులు=దేవేరులు.

వ్యా-విశే. ఎనమండ్రు=ఎనిమిదియొక్క మహన్నహత్యర్థకబహువచనరూపము. రుక్మిణి.—ఈమె విదర్భదేశపురాజగు భీష్మకన్యపాలునికూతురు. ఈమెయన్న రుక్మి యీమెను శిశుపాలునకిచ్చి కల్యాణముగావింపఁ దలంప, సీమెయొకబ్రాహ్మణునిచే దన యనురాగమును గృష్ణునకుఁ దెలిపె. అంతఁ గృష్ణుఁడు రుక్మిణీసందేశమును విని వెడలి వచ్చి శిశుపాలాదుల జయించి రుక్మిణి గర్వభంగముగావించి రుక్మిణిని రాక్షసోద్వాహ విధిని బరిగ్రహించి పురంబునకుఁ దోడ్కొని జనియెను.

విశే. సత్యజాంబవతి—ఈమెను సత్యభామ యని నామాంతరము గలదు. ఈమె సత్రాజిత్సుత్రిక. సత్రాజిత్సుతమ్ముఁడు ప్రసేనుఁ డొకనాఁడు తనయన్నకు సూర్యానుగ్రహ మున లబ్ధమైన సృమంతక మనురత్నరాజమును దాను మెడందాల్చి యాభేటోత్సాహ ముమీఱ నటవింజేరె. అట నొక సింహ మాతనిం జంపి యారత్నమును గొనెను. దాని నొక ఋక్షరాజము పొలియించి యారత్నమును గొని తనగుహం జేరెను. పూర్వమొకా నొకపుడు శ్రీకృష్ణుఁ డమృహరత్నమును దనకొసంగుమని సత్రాజిత్తును గోరెనుగాని యర్థ లాభమున నాతఁ డద్దానిం గృష్ణునకు నొసంగలేదు. ఇక్కారణమున నాప్రసేనుఁ డట్లరణ్యమున రత్నసహితముగ మాయముగా శ్రీకృష్ణుఁడే వానిం జంపి యమృహమణిని బరిగ్రహించియుండు ననుదూఱు నగరమునం దంతటను, సత్రాజిత్తు నిట్లు వ్యాపించి, కృష్ణునిచెవిం బడెను. అంతఁ దదవసోదారము కృష్ణుఁడు వయనమై యటవింజేరి గుఱ్ఱపు టడుగులజాడంబట్టి పోయిపోయి క్రమముగ జాంబవతునిగుహం జేరి పదునెనిమిది

వాసరములు జాంబవంతునితోఁ గయ్యమొనర్చెను. జాంబవంతుఁడు కడ భగవంతునిగా నెఱింగి నులియొనర్చి రత్నమును, జాంబవతీ కన్యారత్నమును ; కర్పించి, వేడుకొని వరములంబడసెను. శ్రీకృష్ణుఁ డంత మఱి పురింజేరి యాస్థ్యమును బేరోలగమున సత్రాజిత్తున కొసంగి జనావవాదమును బాపికొనెను. సత్రానూరకే జనులట్లు దూఱుటకును, దానట్టినింద నాతనిపై నారోపించుటకును మిగుల యష్టుహారత్నముతోఁగూడ దనపుత్రికను సత్య నాతనికి ధర్మవత్నిగా నొసంగి, తాచిన మహాపరాధమును తమింప వేడుకొనెను.

శ్రీకృష్ణుఁ డప్పుడెని దాఁగ్రహింపక మఱల దాని సత్రాజిత్తునకే యొసంగి : మాత్రమే పరిగ్రహించి పరిణయమయ్యెను.

మిత్రవింద.—ఆవంతిదేశాధీశులైన విందానువిందులచెలియలు. ఈమె రదేవియను కృష్ణుని మేనత్తకూతురు. ఈమె కృష్ణుని వరింపఁగోర నీమెయన్న లావారించి స్వయంవరముచాటించి దుర్యోధనునివరింప నుద్దేశించిరి. శ్రీకృష్ణుఁడు నవరమున రాజలోకమును సరకునేయక యీమెను గొని రథముపైనిడికొని మఱి ముంజేరి పరిణయమయ్యెను.

భద్ర.—శ్రుతకీర్తికూతురు. కృష్ణునకు మేనమామకూతురు.

సుదంత.—ఈమెకు నాగ్నజలియని నామాంతరము. ఈమెతండ్రి నగ్నజిత్తు కొసలదేశాధీశుఁడు. ఈతఁడు తనయూరంబ్రజలకపాయము నేఁదుర్దాంతములై నేరికిని బట్టువడక చెలరేగువృద్ధములు బట్టినవారికిఁ దనకూతునని ప్రతినచేసెను. శ్రీకృష్ణుఁ డశ్వనింబట్టి పాలియించి నాగ్నజితిని బరిణయమరె సత్యయనియు నీమెకు నామాంతరము కలదండ్రు.

కాలింది.—సూర్యునికొమరిత. ఈమె విష్ణుని పరునిగాఁ గోరి తపస్సునై పిదప నొకప్పుడు సముద్రతీరమునఁ గృష్ణార్జునులు విహరించుచుండ మనోహర నీమెవచ్చి తనకొర్కిని శ్రీకృష్ణునకు నివేదించుకొనియెను. శ్రీకృష్ణుఁ డీమెను గొనిపోయి పరిణయంబయ్యె.

లక్షణ.—ఈమె మద్రరాజుకూతురు. సర్వలక్షణసంపన్నయై యన్యర్థసమిచు నీమెను స్వయంవరమున శ్రీకృష్ణుఁ డపహరించి వివాహమయ్యెను.

ఉ. ఆరమణీలలామముల నందఱుఁ గూడి యదూర్వహుండు తద్ధ్వారవతీపురోపవనవాటికలం గృతకాద్రీసీమల

న్వారిధితీరకుంజసదనంబులఁ గేళితరంగిణీతటి

క్షైరవిణీసహాయమణికల్పితసౌధముల న్వసించుచున్.

39

టీ. యదాద్యహుండు = యదువంశోద్ధారకుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆరమణీ
లలామములన్ = ఆయుత్తమస్త్రీలను, తద్ద్వార...వాటికలన్-కల్=ఆ, ద్వారవతీపుర=
ద్వారకాపట్టణసంబంధమైన, ఉపవన=ఉద్యానవనములయొక్క, వాటికలన్=ప్రదేశము
లందు, కృత...సీమలన్-కృతక=కల్పితములైన, అద్రి = కొండలయొక్క, సీమలన్=
ప్రదేశములందు, వారిధి...సదనంబులన్-వారిధి=నముద్రముయొక్క, తీర=ఒడ్డునంచైన,
కుంజసదనంబులఁ=పొదరిండ్లయందును, కేళి...సౌధములఁ-కేళి = విలాసార్థమైన,
తరంగిణీ=నదులయొక్క, తటి=ఒడ్డునంచైన, కైరవిణీసహాయమణి=చంద్రకాంతమణి
కృములచే (కలువలకు సహాయమైనవాఁడు చంద్రుఁడు) కల్పిత=నిర్మింపబడిన, సౌధము
లఁ=మేడలందును, వసించుచున్=నివసించుచు.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు పదియాఱువేలస్త్రీరత్నములను, నెనమంద్రుమహిషులను,
గూడి ద్వారకాపట్టణోద్యానవనములందును, గేళికైలములందును, నముద్రతీరమందలి
పొదరిండ్లయందును, గేళితరంగిణులతీరములంచైన చంద్రకాంతమణి నిర్మితసౌధములం
దును వసించునని భావము.

విశే. ఉద్యానములు, కేళికైలములు, నముద్రతీర కుంజసదనములు, విహారనదీ
తీరస్థ చంద్రకాంతసౌధములను జలువ కాకరములై మనోహరములై శృంగారోద్దీపక
ములై కాముకునకుఁ గడుంగడు కామాసక్తిని గల్గించుచు. కానఁ గవి పదియాఱువేల
యెనమంద్రుగూడిన శ్రీకృష్ణునకు వీనిని విహారప్రదేశములుగ వక్కాణించుట యెం
తయుఁ దగియున్నది.

శా. ఏయేవేశల నేసరోజముఖ యేయేలీలలం గోరుఁ దా

నాయావేశల నాసరోజముఖ నాయాలీలలం దేల్చి యే

చాయంబూచినఁ దానయై మెలంగుచున్నోఖ్యాభిసోలాడుభో

గాయత్తుండయి పెక్కురూపముల మాయాకల్పనాచాతురిన్. 40

టీ. ఏయేవేశలఁ = ఏయేసమయముల, ఏసరోజముఖ=ఏవనిత, ఏయేలీలలఁ=
ఏయేవిలాసములను, తాను=శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆయాలీలలఁ=ఆయా విలాసములచే, తేల్చి=
సంతోషపెట్టి, ఏచాయఁ=ఏవైపును, తాన ఐ=తానే యగవడువాఁడై (తాను+అ),
మెలంగుచున్=సంచరించుచు, సౌఖ్యాభి=సుఖమునునముద్రమున, భోగాయత్తుండు=భోగ
ముల కధీనుఁడు, పెక్కురూపములఁ = పలువిధములగు నాకృతులతో, మార్హా...

చాతుర్వి = మానూకల్పనమునందైన నైపుణ్యముచే, ఓలలాడుకొ = తేలియాడును. 'ఓల' ఇది నీట నీదులాడునపు డగుభ్వన్యనుకరణము.

భా. శ్రీకృష్ణుడు పదియాఱువేల యెనమంద్రను వారువారు కోరినరీతిని దస్సుచు, మానూకల్పనాచాతుర్యమునఁ బలురూపములందాల్చి యందఱకు నన్నిరూపముల మెలంగుచు భోగానతుండై వారింగూడి మెలంగునని భావము. ఇందు నెల్లర కనుకూలుండై చాతుర్యముమీఱు మెలంగుననుటచే శ్రీకృష్ణునకు దక్షిణనాయకత సూచితమైనది.

క. పారి యిట్లు సతుల నందఱ

సరిగాఁ జూచియును భోజనపాలసుతం

దరుణీమణి సాత్రాజితి

నిరువుర మన్నించి మిగుల నిచ్చుం జనవుల్.

41

టీ. సతులకొ = భార్యలను, సరిగాకొ = సమానముగా, భోజనపాలసుతకొ = రుక్మిణిని, తరుణీమణికొ = స్త్రీరత్నమగు, సాత్రాజితికొ = సత్రాజిత్తుత్రికయగు సత్యభామను, మన్నించి = గౌరవించి, మిగులకొ = మిక్కిలియును, చనవుల్ = ప్రేమయుక్తమగు స్వాతంత్ర్యములను.

భా. శ్రీకృష్ణుడు భార్యలెల్లరియెడలను సముండెకాని యందు రుక్మిణీ సత్యభామల నందఱిలోఁ బెద్దదగుప్రేమమీఱు జనవిచ్చి మన్నించునని భావము.

విశే. రుక్మిణి లక్ష్మ్యంశసంభూతురాలుగాన వాసనావశమున నామెను పెద్దగ నమ్మానించును. తరుణు లెల్ల వారిలో నీమె యన్నిటను మణివంటిదగుట నీమెనుగూడ రుక్మిణితో సరిగ నమ్మానించునని సారస్వము తేలుచున్నది. సాత్రాజితి: సత్రాజిత్తుయొక్క సంతానమైన స్త్రీ. తద్గత. ఆ.కొ.

చ. కులమును రూపము న్నగనికూరిమియుం గలదాననంచు నీ
వల నలరుక్మిణీరమణి వాసిఁ జెలంగఁగ సత్యభామయుం
గులమును రూపము న్నగనికూరిమియుం గలదాననంచు నా
వలఁ బచరింపఁగా రవరవ ల్పొడమె న్నది వారికెంతయుకొ.

42

టీ. కులమును = ఆధిజాత్యమును, రూపమును = చక్కందనమును, మగనికూరిమియొకొ = సతియొక్కచెలిమియును, ఈవలకొ = ఈవైపు, వాసికొ = ఆధిక్యముతో, చెలంగఁగకొ = బిచ్చుచుండ, ఆవలకొ = ఆవైపు, పచరింపఁగాకొ = ప్రవర్తింపఁగా, రవరవలు = స్పర్థలు, మదికొ = చిత్తమున, ఎంతయుకొ = మిక్కిలి, పొడమెకొ = పుట్టెను.

భా. 'నేనె సద్వంశసంజాతను, నేనె సక్కువిదానను, నేనె మృగవిచేరిమిగల దానను' అని రుక్మిణి యొక ప్రక్కను సత్యభామ యొక ప్రక్కను బ్రవర్తింపుటంజేసి, యయ్యిరువురకును మనస్సులూ స్ఫుర్తలు పుట్టినవి భావము. శ్రీకృష్ణుఁ డీయిరువురనే కడుఁగి గడు సమ్మానించుటంజేసి వీరికే రవరవలు కల్గెననియు, దక్కుంగల్గవారలకుఁ గల్గునఁ బ్రసక్తి లేకపోయెననియు గ్రహింపవలయు.

వ్యా-విశే. ఈవలక్, ఆవలక్.—వృత్తియందు వలనుశబ్దముతుదినుండు 'ను' అనునది లోపించె. మంచికులమునఁబుట్టుట, మంచిరూపమునుగల్గియుండుట, నావై మగనికూరిమి గనుట యనునవి యొకటొకటే స్త్రీకి గర్వజనకముగా, నన్నియు నొక్కట నమరియున్న చెప్పెడిదేమి! మగువలకు ముఖ్యముగ మగనికూరిమియ నాంధనీయును. సౌందర్యముతోఁబాటుగ మగనికూరిమి యొప్పినమగువ గర్వింపకుండునా? ఆదియుం గాక వనితలు సామాన్యముగఁ బతి మఱియొకతెను సమ్మానింపఁ జూడఁజాలరు. కాన, స్త్రీజనసహజమగు నట్టియార్హ్యనే బూని లోకముపాడి రుక్మిణీసత్యభామలు భరస్వరము స్ఫుర్ధనూనిరి గ్రహింపవలయును.

ఉ. అంతట నొక్కనాఁడు ధవళాంబుజనేత్రుఁడు వచ్చి రుక్మిణి
కాంతగృహంబులోన శశికాంతశిలామయవేదిమీఁద నే
కాంతమునందుఁ గొందఱు మృగాయతనేత్రలు గొల్పజూడ మ
త్యంతవినోదకేలిమెయి నాడుచు నుండఁగ నద్భుతంబుగన్. 43

టీ. అంతట=ఇట్లు రవరవలు పొడమునమయమున ధవళాంబుజనేత్రుఁడు. ధవళ=తెల్లలైన, ఆంబుజ=పద్మములవంటి, నేత్రుఁడు=కన్నులుగలవాఁడు, శశికాంత... వేదిమీఁద=శశికాంతశిలామయ = చంద్రకాంతశిలాప్రచురమైన, వేదిమీఁద = తిన్నెపై, ఏకాంతమునందు=రహస్యమున, మృగాయతనేత్రలు=మృగ=లేడియొక్క, ఆయత=దీర్ఘములైన, నేత్రలు=కన్నులవంటి కన్నులుగలవారు, జూడము=ధ్వజము, అత్యంతవినోదకేలిమెయి = మిక్కిలి ప్రొద్దుపుచ్చుటతోఁజైన యాటయొక్కవిధముతో, అద్భుతంబుగ=అశ్చర్యముగా.

భా. రుక్మిణీసత్యలకు రవరవలు పొడముకాలమున నొక్కనాఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు రుక్మిణీగృహమున కేతెంచి చంద్రకాంతరత్ననిర్మితమగు తిన్నెపై నొకరహస్యప్రదేశమునఁ దన్ను గొందఱు వనితలు గొల్పుచుండ సుబుసుపోకకై జూడమాడుచుండెనని భావము.

పారిభాత—

వ్యాపితే. ధవళాంబుజనేత్రుడు. — తెల్లందన మంబుజములకు వికసించినంగాని కలుగఁబోదు. కావున నీవిశేషముహిమవలన శ్రీకృష్ణుడు వికసితనేత్రుఁడనియు, నెలమి మీఱనియ్యదనున రుక్మిణీగృహమున కేతెంచినవాఁడనియుఁ దెలియవచ్చును. ఇట్లే 'మృగా యతనేత్రం' అనుపదముగూడ స్త్రీలసంతోషాతిశయమును సూచించును. మఱియు, శ్రీకృష్ణుఁ డేకాంతముననే జూదమును సాగించుచుండెనటచే, ముందు సంభవించు నారదాగమనాదుల గుర్తెరింగియే రహస్యప్రదేశమున శ్రీకృష్ణుఁ డుండెనని తేలు చున్నది. దీని శ్రీకృష్ణుని త్రికాలవేదిత్వము పరిస్ఫుటమగుచున్నది. నారదాగమనాది వృత్తాంతము సత్యమఁ దెలియు నవకాశము సంఘటించుటకును, శ్రీకృష్ణుని భోగాతిశ యము సూచించుటకును, రహస్యరక్షణమున నసమర్థులగు మృగాయతనేత్రల నట్టి రహస్యప్రదేశమున శ్రీకృష్ణునకు నేవఁజేయువారినిగాఁ గూర్చినాఁడని యెన్నవలయును. జూద. వి. ద్యుతము. ప్ర.

శ్రీకృష్ణునియొద్దకు నారదుఁడు వచ్చుట. ౧౧

సీ. సరిగమపధనిస సంజ్ఞ స్వరంబుల

మహతి నభోవాయునిహతి మొరయ

భాగీరథీపయఃపరిపూర్ణ మణికమం

డలువు హస్తంబునఁ జెలుపుమిగులఁ

బ్రణవమంత్రావృత్తిపావనస్ఫటికాక్ష

వలయంబు కర్ణశఘ్నలిక వ్రేల

సమరస్యతోచితచమరవాలంబును

గక్షపాలయు భుజాగ్రమున మెఱయ

తే. దేహకాంతు లకాలచంద్రికల నీన

జడలు మోక్షద్రుప్తలవశంక నేయ

గగనముననుండి వచ్చె నాకస్మికముగ

నారివేరంపుఁదపసి దైత్యారికడకు.

44

టీ. సరి...స్వరంబుల = 'స, రి, గ, మ, ప, ధ, ని, స,' అనుసంజ్ఞలుగల స్వర ములచేత, మహతి = మహతీయను నారదునివీణ, నభోవాయునిహతి = నభః = ఆకాశమం దైన, వాయు = గాలియొక్క, నిహతి = అత్యంతమగు దెబ్బచే, మొరయ = శబ్దించుగా, భాగీరథీ...కమండలువు = భాగీరథీ = మిన్నేటిసంబంధమైన, పయః = నీటిచే, పరిపూర్ణ = నిండిన, మణికమండలువు = మణినిర్మితమగుగిండిపంటిపాత్రము, హస్తంబున = చేతి

యందు, చెలువు=అందము, మిగుల=అతిశయింపఁగను, ప్రణవ...పలయంబు=ప్రణవ
మంత్ర=ఓంకారరూపమంత్రముయొక్క, అవృత్తి=వల్లెవేయుటచే, పావన=పవిత్ర
మైన, స్ఫటికాక్షవలయంబు=స్ఫటికమణులచే నిర్మితమైనజవమాల, కర్ణశక్కులిక=
చక్కిలమువంటిచెవిని, వ్రేల=వేలాడియుండఁగా, సమర...వాలంబు=సమర=యుద్ధము
నందలి, నృత్య=నాట్యమునకు, ఉచిత=తగిన, చమరవాలంబును = చామరమును, కక్ష
పాలయంబు=బుజమున బద్ధమై వ్రేలాడునంచయు, మెఱయ=ప్రకాశింపఁగా, దేహ
కాంతులు=శరీరసంబంధమైనతేజస్సులు, అకాలచంద్రికల=వేళకానివేళయందైన
వెన్నెలలను, ఈన=కనుచుండఁగా, జడలు=జటలు, మోక్షదుర్లభవశంక=మోక్ష
దుర్లభ=అపవర్గమనువృక్షముయొక్క, పల్లవ=చిగురులయొక్క, శంక=సందేహమును,
చేయ=ఓనర్పఁగా, గగనముననుండి=ఆకాశమునుండి, ఆకస్మికముగ=తటాకున, అరి
వేరంపుఁదపసి-అరివేరము + తపసి=కలహప్రియుండగుముని-నారదుండు, దైత్యారికడకు=
రాక్షసశత్రువగు శ్రీకృష్ణునికడకు.

భా. మింటిగాలితాకున మహతియను తనవీణె సప్తస్వరముల శబ్దించుచుండ,
మిన్నేటిసిట నాపూర్ణమైన మణికమండలువు తనహస్తమున చెలువుమీఱి నుండ, నోం
కారావృత్తిచే నత్యంతపూతమైన స్ఫటికజవమాల దక్షిణకర్ణమునంటి వ్రేలాడుచుండ,
యుద్ధసమయనృత్యమున కర్హమగుచామరమును సంచయు భుజమునగ్రము నంటి
వ్రేలుచుండ, శరీరధవళకాంతులు కాలముకానికాలమునందైన చంద్రికలంబోలి వర్ణిం
చుండ, నెఱ్ఱనిజడలు మోక్షవృక్షసంబంధమగు చిగురులను సందియము నొందించుచుండ,
గలహప్రియుండగు నారదుండు మింటినుండి శ్రీకృష్ణునికడ కాకస్మికముగ నేతెంచెనని
భావము.

వ్యా-విశే. స్వరములు.—షడ్జము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమము,
పంచమము, ధైవతము, నిషాదము. మహతి నారదునివీణెకుఁ బేరు. శక్కులిక. వి. చక్కి
లము. అకృతివిషయమునఁ జెపులను జక్కిలములతోడను, శ్రీకారములతోడను, గవులు
పోల్తురు. విప్రునిదక్షిణకర్ణము మిగులఁ బూతమైనదిగా స్పృశులు పలుకునుగాన, నందే
జవమాల యమర్పబడినదని గ్రహింపవలయును. స్ఫటికము మోక్షాద్యృత్యృష్టఫలముల
నొసంగ సమర్థము గాన, మోక్షార్థియగుమాని తన్నిర్మితాక్షవలయమును ధరించెనని
యూహించునది. నారదుండు కలహప్రియుండుగాన, యుద్ధము జరుగునమయముల
సంతోషముమీఱి నాట్యము నల్పుననియు, నపుడు కల్లశ్రమము నవనయింపఁ జామరము
సమర్థమగుననియు గ్రహింపవలసియుండును. నారదుండు తెల్లనివాడొంటంజేసి యాతని
శరీరసంబంధమగు ధవళకాంతులు వెన్నెలలంబోలి యున్నెననియు, సుత్యృష్టపస్తువులఁ

గతులు తెల్లనివానిఁగా నిరూపించుట యాచారముగానఁ దెల్లనివారదుని మోక్షవృక్ష ముగను, నాతని యెఱ్ఱనిజడలను బల్లవములుగను గవి నిరూపించెననియు గ్రహింప వలయును. ఆరివేరము+తపసి. —కర్తృధారయమున మువర్ణకమునకుఁ బుంపులును సుగాగమును ద్రుతకార్యములును గల్గి 'ఆరివేరంపుఁడవసి' అయ్యెను. నారదుఁడు కలహస్త్రియఁడను నన్వర్థనాముండు. నిక్కిముగ మానవుల ప్రాక్రృతమును బట్టియే యాతనికి వారిభక్షమునఁ గలహముంగూర్చి బుద్ధిపొడమును. కాని, యిందు మున్నుండుఁ బారిజాతకుసుమదానమునఁ గూర్చుబోవు కలహపునిషయమును సూచిం యున్నట్లే, యాతని యన్వర్థనామునే కవి యిందుఁ బేర్కొనెనని గ్రహింపవలయును. 'గగనమునీనుండి.' గగనమువలనః—ఉండివదంబు వలనవర్ణకమున కనుప్రయుక్తమగు. అయ్యది పురుషుగా వలనవర్ణకమునకు ద్విత్వీయాసప్తములు ప్రాయికముగాఁ గల్గు' అను భద్రతల సనుసరించి యారూపము కల్గెను. 'ఆకస్తికము=ఆకస్మాద్యము' అని కబ్బరత్నా కరము. ఆకస్తికముగ్=ఆకస్మాద్యవసుగునట్లుగా, ఇచ్చో 'ఆకస్మాత్తుగా' అనునర్థమున నిదీ క్రయుక్తమయ్యెను. ఇందు జడదారివేసము మనోహరముగ నహజమగుపద్ధతిని పట్టించెను. అందును సారదునియాకృతిని బురాణప్రసిద్ధమగు నాతనియాకృతిని మది భావించి హృద్యముగఁ జిత్రించెను. మఱియు నీవర్ణనము మాఘకావ్యప్రథమసర్గమందలి శారదవర్ణనమును జ్ఞప్తికిఁ బెచ్చుచున్నయది. ఆలం. అతిశయోక్తి. విభావన. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

క. వచ్చినమునిపతి కెదురుగ

వచ్చి నమస్కృతు లొనర్చి వనితయుఁ దానుం

బొచ్చెంబు లేనిభక్తి వి

యేచ్చరరిపుభేది సలిపె సాతిభ్యంబున్.

45

టీ. మునిపతికి=మునీశ్వరునకు, నమస్కృతులు=నమస్కారములు, దినర్పి=చేసి, వనితయు (రుక్మిణియు) బొచ్చెము=తక్కువ, వియచ్చరరిపుభేది=వియచ్చర=గగనమునఁ దిరుగు చేపతలకు, రిపు=శత్రు వైనరాక్షసులకు, భేది = సంహర్త (శ్రీకృష్ణుఁడు) అతిభ్యం బుక్=అతిధిసత్కారమును, చలిపెక్=చేసెను.

భా. శ్రీకృష్ణుఁ డమృహముని రాగ నమస్కారము లాచరించి, రుక్మిణియుం దాను సతిధిసత్కారము నతిభక్తి నొనర్చెనని భావము.

వ్యాచితే. 'ఆత్మార్థ మభిహితమగునపుడు తల్లింగసరిభ్యాభిధాయవచనంబు తద్వ్యవస్థాప్రకారము' అనుభద్రతని గ్రియ తానువదమునను సంబంధించి యేకత్వమును

బొందినది. వృద్ధ గృహమునుగూర్చి వచ్చిన, యువకునిప్రాణము లార్ధముగఁ బాటు ననియు, నావృద్ధ సుచితముగఁ బ్రత్యుత్తానాభివాదనముల గారవించినయనంతర మా యువకునిప్రాణములు మఱల స్వస్థానముఁజెందుననియు నార్యవచనము. కావుననే యతి భక్తిని సజానియై యాతని బ్రత్యుత్తానాభివాదనముల నాతిథేయమున సంతుష్టుని శ్రీకృష్ణుఁ డతిభక్తిని గావించెనని తేలుచున్నది. మఱియు శ్రీకృష్ణుఁడు పరమాత్ముఁడును సకలవంద్యుఁడునునైనను, బ్రకృతము మాయామానుషరూపధారియై యువకుఁడై యున్న వాఁడుగాన, లోకంబునపాడి నాతని బ్రత్యుత్తానాదుల గారవించెనని గ్రహింప వలయును.

తే. అపుడు రుక్మిణీకనుసన్న నబ్జముఖులు

రత్నసింహాసనంబు నారదున కిడిరి

హరియు నవ్వూనియనుమతి నర్హవీత

మున సుఖాసీనుఁ డయి కరంబులు మొగిడ్చి.

46

టీ. కనుసన్న = నేత్రసంజ్ఞ చే, అవ్వూనియనుమతి = ఆమునీశ్వరునియొక్క యంగీకారముచే, సుఖాసీనుఁడు = సుఖముగఁ గూర్చున్నవాఁడు. మొగిడ్చి = ముడిచి, అబ్జముఖులు = పద్మ ములవంటి మోములుగలవారు.

భా. రుక్మిణీ కనుసన్నచే వనితల నాననమువేయుండని యానతీయ, వారు మణి మయసింహాసనము నిడిరనియు, నందు నారదుఁడు గూర్చుండ నాతని నెలవంది శ్రీకృష్ణుఁ డును సుచితాననమున సుఖముగఁ గూర్చుండెననియు భావము.

వ్యా-విశే. సన్న. ప్ర. సంజ్ఞ. రుక్మిణీ రాజ్యయొక్కతీవి యిందుఁ జూపినది. తానుస్వయముగ సింహాసనమిడక యితరవనితల కానయిడుటయే యిందులకు నిదర్శనము.

క. సురసంయమివర! మీరిట

కరుదేరఁగ నిప్పు డే గృతార్థుఁడ నయితిక

నిరతంబు మీరు నాపయిఁ

గరుణ గలిగి యునికి యిది యకారణము *సుమీ.

47

టీ. సురసంయమివర = దేవర్షి శ్రేష్ఠుఁడా! ఇటకు = ఇచ్చటికి, అరుదేరఁగ = రాఁగ, ఏను = నేను, కృతార్థుఁడను = చేయఁబడినకార్యములుగలవాఁడను (ధన్యుఁడను), నిరతంబు = మిగుల నానత్తికొన్నటులుగా, ఈపదము సాధారణముగ సంతతమనునర్థమునఁ బ్రయుక్తమైన ట్లూపింపనగు. కరుణ = దయ, అకారణముసుమీ = హేతుకూన్యమునుమా!

టీ. ప్రామినుకులదొంగన్ = ప్రామినుకులు = వేదములయొక్క, (ప్రాంతమాటలు) దొంగన్ = చోరుని, పాతాళకుహరంబున్ = పాతాళబిలమును, చోటబాటిన్ = ప్రవేశించి, చీటిన్ = బద్దలు చేసిన, చోటవు = మత్స్యమవు, తరిగొండన్ = కవ్వపుఁగొండను (మంధరమును), వెన్నువైన్ = నీవువై, తాల్పి = ధరించి, వేల్పులన్ = దేవతలను, కూడిచిరిన్ = అన్నపురుచినే, తేల్చినట్టి = సంతోషపెట్టినట్టి, కచ్చపమవు = కూర్చుండువు. నేలచేడియన్ = భూదేవిని, కొమ్మకొనన్ = దశమ్రాగ్రమున, ఉబ్బన్ = పైకిలేచునట్లుగా, ఘోణివి = వరాహమవు. మునిమాపు = సాయంసంధ్యాకాలమున, బలుగంబమునన్ = వెద్దస్తంభమున, ఆక్కటన్ = కోర్కితో, బంటున్ = భృత్యుడైన ప్రహ్లాదుని, కాచినట్టి = రక్షించినట్టి, సింగంబవు = సింహమవు. దిలిజున్ = దిలికొడుకైన బలిచక్రవర్తిని, మెట్టిన = ఆడచిన, పొట్టిదిట్టవు = వామనధీరుడవు, పుడమిఁతోడులన్ = రాజులను, ప్రోడవు = ప్రాధుడవు, కడలిన్ = సముద్రమును, కోలకున్ = బాణమునకు, తెచ్చిన = వచ్చునట్లుచేసిన, గల్బిని = గర్విని (తూరుడవు), ద్వారకన్ = ద్వారకాపట్టణమున, వసింపు = ఉండు, నీవు, నీవ = నీవే. అనఁగాఁ బూర్వోక్తకార్యముల నాచరించిన యావరమాత్మవే యునుట.

విశే. 1. సోమకుండను ననురుఁడు వేదముల దొంగలించి సముద్రముం జొరఁబాటి, నాతని మత్స్యరూపముం దాల్చి మహావిష్ణు వాతని సంహరించె ననుపురాణ గాథను ప్రథమపాదమున ననుసంధింపవలయును. 2. మహావిష్ణువు మంధరమును గవ్వముగాఁజేసి, వాసుకుని త్రాడుగాఁజేసి, సముద్రమును సురలంగూడి మధించి, యపుడందు మునింగినమంధరమును గూర్చరూపమునఁజెచ్చెననియు, నందుఁబుట్టినయమృతమును దేవతలకుఁ బంచి కొన్నియుతృప్తపఱుపులఁ దాను గ్రహించి, కొన్నిటిని దేవేంద్రునకు నొసంగె ననుపురాణకథను ద్వితీయపాదమున ననుసంధింపవలెను. దూర్వాసునికాపవళమునఁ గల్గినతాపము నాపికొనంజాలక భువి జలధింబడ నద్దాని మహావిష్ణువు కూర్చరూపముందాల్చి తేల్చెనని కొన్నిగాథలు నుడువును. 3. హిరణ్యాక్షుండు భువిని భాఁవచుట్టుగఁ జాట్టునపుడు విష్ణు వాతనివరాహరూపముం దాల్చి సంహరించి భూదేవిని సంరక్షించెనను పౌరాణికకథను దృతీయపాదమున గమనింపవలెను. 4. భక్తుండగు ప్రహ్లాదుని రక్షించి యాతనిపలుకును సత్యముగాఁజేయఁ, గంబమున నుద్భవించి మహావిష్ణువు హిరణ్యకశిపుని సింహరూపమున సాయంసంధ్యాసమయమున సంహరించె ననుకథను జతుర్థపాదమున ననుసంధింపవలయును. దేవతలచేతఁగాని మనుష్యులచేతఁగాని మృగాదులచేతఁగాని యవధృత్వమును, బవలుగాని రేయిగాని చావకుండుటను వరములుగా హిరణ్యకశిపుండు బ్రహ్మను గోరి పడసియుండుటచే, శ్రీమహావిష్ణు వాతని నరమృగరూపమిళితమగు నాకృతిం దాల్చియు, రేయింబవలుగాని సంజను సంహరించెనని డెలియునది. 5. బలి ముల్లోక

మల నాక్రమించి తాన యేలుచుండెను. దాన నింద్రుడు భద్రశ్రష్టుడయ్యెను. పిదప దేవతలు బ్రహ్మగుడి విష్ణువుకడకేగి జరిగినదానిం దెప్పికొని రక్షింపుమని వేడికొనితి. అంత విష్ణువు వామనావతారముం దాల్చి వదాన్యచక్రవర్తి యగుబలికడ కేతెంచి మూడడుగులభువిని యాచించెను. ఆడితప్పనియాబలి తనగురువు శుక్రాచార్యుఁ డెన్ని భంగుల బోధించినను వినక మూడడుగులయిల నొసంగ, నావామనుండు పెచ్చుపెరిగి భువిండి భువి నొకపాదమున దివి నొకపాదమున నాక్రమించి, వేటొకపాదమునకుం దావులేమి నాతనిశిరసుపైనిడి పాతాళమున కడంగఁద్రొక్కెను. నమగాథను గీతప్రథమపాదమున ననుసంధింపవలయును. 6. కార్తవీర్యునినుతుండు తనతండ్రిం జంపెననుకోపము మూఁజు బరశురాముండు ముయ్యేడుమాఱులు రాజుల వధించి, తద్రక్షమునఁ బితృతర్పణముగావించెనను పౌరాణికగాథను గీతద్వితీయపాదార్థమును గమనించునప్పుడు జ్ఞాపికఁ దెచ్చికొనవలయును. 7. శ్రీరాముండు లంకంజేరుటకు సముద్రుండు దారిసీయకుంటు వాతవై బాణమేసి లోంగఁజేసెననుగాథను గీతతృతీయపాదమున ననుసంధింపవలెను. 8. ఈచతుర్థపాదమునఁ గృష్ణావతారము కీర్తింపఁబడినది. అవతారక్రమమున బలరామావతారమే యవతారములలోఁ గీర్తితమైనది. కాని బలరామకృష్ణుల నొక్కయవతారముగనే పురాణాదులు నుడువుచుంటు నిట్లుండుట యవిరుద్ధము. ఇందుఁ గృష్ణస్తుతిప్రసక్తముగానఁ గృష్ణావతారమే పేర్కొనఁబడియె. కంబము, ప్ర. స్తోభము. సింగము. ప్ర. సింహము. ప్రోడ. ప్ర. ప్రోడ. గర్వి. వి. గర్వి.

క. రక్కసిమగువలయీలువు

మొక్కపటిచె దీవ పాపములగమిఁ గాలం

ద్రొక్కెదవు నీవ యింకిట

నిక్కముగా నిన్నుఁ బొగడ నేర్తునె కృష్ణా!

50

టీ. రక్కసిమగువలయీలువు = రాక్షసస్త్రీలపాతివ్రత్యమును, మొక్కపటిచెదు = నశింపజేయుదువు, పాపములగమి = పాపసమూహమును, నిక్కముగా = నిజముగా, నేర్తునె = పుడునె?

విశే. రక్కసి. ప్ర. రాక్షసి. ఇందు మొదటివిషయము బుద్ధావతారసూచకమందురుగాని యది విచారణీయము. రెండవవిషయము కల్కవతారసూచకమనుట యెట్లో సరిపెట్టకొనవలసియుండును.

క. ద్వారక వైకుంఠపురం

నీరుక్తిఁజే లక్ష్మీ మీర లిచ్చట నునికి

సారెకుఁ గొల్వఁగ వత్తును

గోరికతోఁ గంపహర! ముకుంద! మురారీ!

51

టీ. సారెకు=మాటిమాటికి, గొల్వఁగ=సేవింపఁగ, కంపహర=కంసుని సంహరించినవాడా! మురారీ=మురదేవీ!

భా. ఈద్వారక వైకుంఠమును, నీరుక్తిని లక్ష్యము, నీవు సాక్షాద్విష్ణువును నగుట, మాటిమాటికి మిమ్ముల సేవింప వచ్చుచుండునని భావము. అనఁగా భగవంతుడవను భావముతో నిను సేవింప నేతెంతుననుట.

ప. అని యిట్లు బహుప్రకారంబులం బ్రశంసించి యవ్వరించినదనుండమందానందంబు డెందంబునం గ్రందుకొన నిజవాసనాబిరుదగాథా కథనవందిబృందాయమానేందిరింబును, నుచితోపయోగజనితానందబాష్పసందోహశంకావహమకరందబిందుతుందిలంబును, నిఖిలమనోరథప్రదానకీర్తిశంకాకరవిశదప్రభానిచుళితంబును నగుపారిజాతంపుఁగ్రొన్నన మిన్నేటిపసిండినెత్తమ్మిచిగురుటాకునం బొదివి యిచ్చిన.

52

టీ. బహుప్రకారంబుల=అనేకవిధముల, ప్రశంసించి=ఘోరియాడి, అవ్వరించి నందనుండు=ఆబ్రహ్మపుత్రుండగు నారదుండు, అమందానందంబు=అధికమైన సంతోషము, డెందంబున=మనస్సునందు, గ్రందుకొన=వ్యాపింపఁగా, నిజ...నేందిరింబును=నిజ=తనదైన, వాసనా=పరిమళమునకు సంబంధించిన, బిరుద=ప్రసిద్ధియొక్క, గాథా=కథలను, కథన=చెప్పటయందు, వందిబృందాయమాన=స్తుతిపాఠకసమూహమువలె నాచరించు, యిందిరింబును=తుష్టదలుకలదియు, ఉచితోప...తుందిలంబును=ఉచిత=అర్హమైన, ఉపయోగ=బడవుబడిచే, జనిత=పుట్టిన, ఆనందబాష్ప = సంతోషమువలని కన్నీళ్లులయొక్క, సందోహ=సమితియొక్క, శంకా=సందేహమును, వహ=తాల్చునట్టి, మకరందబిందు=పూవుండేనెబ్బొలుచే, తుందిలంబును=బలసినదియు, నిఖిల...నిచుళితంబును=నిఖిల=సమస్తమైన, మనోరథ=కోర్కులను, ప్రదాన=ఇచ్చుచుచేసిన, కీర్తి = యశస్సుయొక్క, శంకా=సందియమును, కర=చేయునట్టి, విశదప్రభా=తెల్లని లేజస్సుచే, నిచుళితంబును=దట్టమైనదియు, అగు=వినట్టి, పారిజాతంపుఁగ్రొన్నన=పారిజాతవృక్ష సంబంధమైన గ్రొత్తపుష్పమును, (గ్రొత్తయనుటచే నపుడపుడే వికసించినదనియు, నపుడే కోయంబడినదనియుఁ దెలియవచ్చెడిని.) మిన్నేటి...టాకున=మిన్నేటి=ఆకాశగంగ

పారిజాతము

మాధవుడు=కృష్ణుడు, ఆగ్రన్నన్=ఆయపూర్వసుమమును, కయిణిని=స్వీకరించి, భీష్మకనందన్=రుక్మిణిని, కనుగొని=చూచి, తలఁపున్=మదియందు.

భా. అట్లాముని యవ్విధి నొసంగ దాని వినయమును నపూర్వసుమదర్శనమున విస్మయమును మదిఁ బెనంగఁ గైకొని చెంతఁగలరుక్మిణిం గాంచి వెనువెంటనే మదిని సత్యభామ తోఁపఁ గృష్ణుడు వరఁగెనని భావము.

వ్యా.విశే. 'వినయము' 'సత్యభామ తలఁపున నిలువన్' అనుపదములు శ్రీకృష్ణ నకుఁ బెద్దలయందుఁగల వినయమును, రుక్మిణీసత్యలందుఁగల సమానానురాగమును సూచించునవి. దీని నుత్తమనాయకత ధ్వనితము. నిలుచు+నుజి. ఆగమాన్యచకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముక్తుపరంబగునపుడు ప వ ల గు. నిలువన్.

మ. ఇది భోజాత్మజ కిచ్చినం గినుకతో నేమంచు నూహించునో

మది సాత్రాజితి దాని కే నిపుడు ప్రేమం బంపినన్ దీని నె

ల్లిదముం జేసినజాడ దోచునొకొ యాలెమ్మిందు నే నున్మిఁ జె

ల్లదువో యేరికిఁ బంపఁగాననుచు లీలన్ రుక్మిణీకాంతకున్. 54

టీ. ఇది=ఈపారిజాతపుఁగ్రన్ననను, భోజాత్మజకున్=రుక్మిణికి, కినుకతోన్=కోపముతో, ఏమంచు=ఏమనుచు, ఊహించునో=తర్కించునో? సాత్రాజితి=సత్యభామ, దానికి=ఆసత్యకు, ఏను=నేను, ఇపుడు=ఈసమయమున, ప్రేమన్=అనురక్తితో, పంపినన్=పంపినట్లైన, దీనిన్=ఈరుక్మిణిని, ఎల్లిదమున్=చులకనను, చేసినజాడ=ఓనర్చిన రీతి, తోచునొకొ=ప్రత్యక్షమగునొకొ? ఔనులెమ్మ=ఔలెమ్మ-నరియేకాని. ఇందున్=ఈరుక్మిణీగృహమున, నేను, ఉన్మిఁ=ఉండుటచే, ఏరికిన్=ఏచారికిని, పంపఁగాన్=పంపుటకు, చెల్లదువో (చెల్లదు+పో)=తగదు. అనుచున్=అనుకొనుచు, లీలన్=విలాసముతో.

భా. ఈపారిజాతపుష్పమును రుక్మిణిగొనంగఁ గోపమువహించి సత్యభామ మది నేమనుకొనునో, లేక దీని నాసత్యకే యంపించిన రుక్మిణిని దాఁ జాలకనగాఁ జూచినరీతి స్పష్టపడునేమో. నిక్కముగ నే నిందుండియుంట నేరికిని దీనింబంపుట తగవు కాదు. అని సవిలాసముగ దానిం గృష్ణుడు రుక్మిణి కిచ్చెనని యుత్తరపద్యముతో నన్వయము.

వ్యా.విశే. ఏమి+అంచు = ఏమాద్యులయిత్తునకు సంధిపై కల్పికము. అంచున్. రూ. అ. అనుచున్=చువర్ణకము వరమగునపు డన్వాదుల కుత్సలాపంబేని నుస్థానంబున బిందువేని విభాషనగు. అంచున్. ఔను. రూ. అ. అగును. అవును. అచ్చికంబునందయ

యవులకు వక్రతమంబులు బహుళంబుగానగు. జౌను+లెప్పు. లేచుదాతునంబంధమైన మధ్యమపురుషైకవచనరూపముచేరె. చెల్లుదువో. పోవుదాతునంబంధమైన మధ్యమపురుషైకవచనరూపాంతరము 'చెల్లుదు' అనుదానికి నిశ్చయార్థద్యోతకమై చేరెను. శ్రీకృష్ణునకు రుక్మిణీసత్యలందుగల సదృశానురక్తి సూచితము.

చ. కనుగవచ చిన్ననవ్వు దొలక న్నునినాథునికన్నుసన్న నిచ్చినచ దగ భోజనందనయుఁ జేకొని మానికి మ్రొక్కి యవ్వరిం దననెఱిగొప్పునం జెరివిన న్వలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి లేచెనెల ధరించిన ట్లమరెఁ దద్దయు మోహనకాంతిసంపదక. 55

టీ. కనుగవక్=నేత్రద్వంద్వమున, పిన్ననవ్వు=చిలునగవు, తొలకక=అతిశయింప, మునినాథునికన్నుసన్న=నారదుని నేత్రసంజ్ఞను, ఇచ్చినచ, తగ=ఒప్పునట్లుగా (తానేరీతి యజాతువను బుచ్చుకొనవలెనో యారీతి తోచునట్లుగ) చేకొని=గ్రహించి, మ్రొక్కి=నమస్కరించి, అవ్వరిక=ఆపారిజాతసుముమును, తననెఱిగొప్పున=తనరమ్యమైన కేశభంధమున, చెరివినక=ముడువగా, వలిగుబ్బలిముద్దుపట్టి=వలిగుబ్బలి=చల్లనికొండ (హిమవంతుఁడు) వానియొక్క, ముద్దుపట్టి = గారాబుకూతురు, లేచెనెల=బాలచంద్రుని, ధరించినట్లు=తాల్చినరీతిని, తద్దయు=మిక్కిలి, మోహనకాంతిసంపదక=మోహింపజేయునట్టి తేజస్సంపత్తితో, అమరక=ఒప్పెను.

భా. వికసితనేత్రుడై శ్రీకృష్ణుఁడు నారదుననుజ్ఞ నాతని కనుసన్ననుబడసి యాసుమమును రుక్మిణీదేవి కొనంగ, నామెయొక దగురీతిని బరిగ్రహించి, యమ్మునివరుసకు నమస్కరించి, కొప్పున ముడిచికొని లేతచందరునిదాల్చినగౌరవర మనోజ్ఞమైనకాంతి సంపద నలరారెనని భావము.

విశే. శ్రీకృష్ణుఁడు మహామహుండు నారదుండు తనదరినుండుటంజేసి, యణువువ సూచించుటకును, దాను దానికిత్తునా దీనికిత్తునా యనుసందియమునకు లోబడియు, దగ్గరనున్నదానికే విరినొసంగుటయందభిముఖుండౌట, నాభావమును మఱుగుపఱచుటకును, సంతోషముమీఱనే యవ్వరి నిచ్చినటుల దేవేరికి దెల్పుటకును, జీలునగవానన మునగాక కన్నుదోయియందె తొలకకజేసెనని తోచును. నిక్కముగఁ గృష్ణుఁడు దాను సమయోచితముగఁ బ్రవర్తింపఁదలంచినను నవ్వరించెచ్చిన నారదునియాశయ మెటులందునో యెఱుంగకున్న బాగుగానేరదు. మఱియుఁ దాను పక్షపాతముమీఱ మెలంగినటుల విశదమగును. కాని యింత నారదుండును నేత్రసంజ్ఞను శ్రీకృష్ణునవ్వరిని భోజాత్మజీయ సూచించె. తనకింక భారము తలఁగెను. మున్యాజ్ఞ వడసియే యాసుమ

రాజమును రుక్మిణి కొనంగినటుల నెల్లరకు నుష్టమయ్యెను. దయతో నుమము తనకిమ్మని యమ్మని కనునన్నయొనర్చుటకతనను భక్తికతనను నమ్మాని కామె ప్రణమిల్లెను. పారి జాతము తెల్లనిదొట లేనెలవలె నమరునని గ్రహింపవలయును. రుక్మిణి కిద్దాని నొసంగుటంజేసి ముందుముందు సత్యకు నీర్వృష్టపాడముననునంత మమ్మని యెఱింగియే యట్లాడే శించెనని గ్రహించునది. అలం. ఉపమ.

సీ. మగమీల నగఁ జాలుతెగఁ గీలుకొనువాలుఁ

గనుఁగవ కొకవితకాంతి యొదవె

వలిజక్కువలపెక్కువలు దక్కువగ నిక్కు

చనుదోయి కొకవితచాయ దోచె

నెలతు మైదలదిమ్ము వెలిజిమ్ము చెలువమ్ము

గలవేణి కొకవితనలుపు మీతె

నలచెందోవలవిందుచెలువెందు వెదచిందు

మొగమున కొకవితజిగి దొలంకె

తే. జక్కఁదనమున కొకవితచక్కఁదనము

జవ్వనంబున కొకవితజవ్వనంబు

విభ్రమంబున కొకవితవిభ్రమంబు

గలిగె నద్దివ్యకుసుమంబుకతన సతికి.

56

టీ. మగమీల=గండుమీలను (మీలు=చేఁబలు) నగ= బరిహసించుటకు, చాలుతెగ=నమర్చు మగువిధమున, కీలుకొను=అమరియందు, కనుఁగవకు=నేత్ర ద్వంద్వమునకు, ఒకవితకాంతి=అపూర్వమగు సొగసై నశోభ, ఒదవెను=సంభవించెను. వలిజక్కువలపెక్కువలు=గుండ్లమైన చక్రవాకపక్షులయభివృద్ధులు, తక్కువగ= హైన్యముగాఁగ, నిక్కు=వైకుంఠునట్టి, చనుదోయికి=స్తనద్వంద్వమునకు, ఒకవితచాయ=ఒకయపూర్వకాంతి, తోచె=సంభవించెను, ఎలతు మైదలదిమ్ము=లేఁదేంట్లగర్వమును, వెలి=వైఁగా, చిమ్ము=పాఱుదోలనట్టి, చెలువమ్ము=అందము, కల=కల్గిన, వేణికి=జడకు, ఒకవితనలుపు=ఒకయపూర్వమగునందము, మీతె= అతిశయించెను. అలచెందోవలవిందుచెలువు=ఆయెఱ్ఱకలవలకుఁ బండ్లుగై నవానియందమును, అనఁగాఁ జంద్రునిసంబంధమైనయందమును, ఎందు=విచోటను, వెదచిందు=వ్యాపింపఁజేయు, మొగమునకు = ముఖమునకు, ఒకవితజిగి = ఒకవిధమగునూతనకాంతి, తొలంకె = అతిశయించెను. చక్కఁదనమునకు=సౌందర్యమునకు, ఒకవితచక్కఁదనము=ఒకయపూర్వమగుసౌందర్యమును, జవ్వనంబునకు=యౌవనమునకు, ఒకవితజవ్వనంబు=ఒకనూతనతారుణ్యమును.

మును, విభ్రమంబునకుఁ=విలాసమునకు, ఒకవింతవిభ్రమంబుఁ=ఒకయపూర్వవిలాసమును, అద్వివృతునుమంబుకతనఁ=అదేవపుష్పకారణమున, (అనఁగా నాదివృత్తునుధారణావశముననుట) సతికిఁ=సతివ్రతయగు నారుక్తిఁజేసి, కలిగెఁ=సంభవించెను.

భా. ఆపారిజాతకుసుమమును ధరించుటకతన గండుమీలఁ బరిహసించు దుక్తిఁజేసి కన్దోయి కొకయపూర్వకోభాతిశయ మొదవెననియు, గుండ్రనిచక్రవాకములయభివృద్ధులఁ గ్రిందుపఱచు నామెచన్దోయి కొకభూతపూర్వముగాని కాంతికల్గెననియు, లేఁబ్రాయంపుఁదేంటగర్వమును దూరముగాఁ బాఱఁదోలునందముగల యామెవేణి కొకచెప్పరానిసౌందర్యము సంభవించెననియు, చంద్రనియందము నెందును వ్యాపింపఁజేయు నామెమోమున కొకవింతకాంతి యతిశయించెననియు, నామె చక్కఁదనమున కొకవింతసౌందర్యమును, నామెయావనమున కపూర్వమగుతారుణ్యమును, నామెవిలాసమున కొకయపూర్వవిలాసమును గలిగెననియు భావము.

వ్యా-విశే. జక్కు-వ. రూ. ఆ. జక్కు-వ. 'జక్కు-వ' అను నుకారమధ్యరూపము నొందలి 'క్కు' అను ననుప్రాసము దృఢపఱచుచున్నది. చనుదోయి. రూ. ఆ. చన్దోయి. అట ఇక చుండు శబ్దములందప్ప నుడి తొలివ్యాసముమీఁద ఖండబిందువును ద్రుతమునకు లోపమును లేవు. 'చన్దోయి, కన్దోయి' అనువానిలోని నకారము ద్రుతమగునాయాచునంశము విచారణీయము. సీసశృతీయపాదమున 'నలుపు' అని పాఠాంతర మగవడు. ఆపూర్వమగునందమును బ్రత్యంగమునకుఁ గూర్చుటకే కవి యత్నించినట్లు దీని పూర్వోత్తరపాదములందలి 'కాంతి, చాయ, జిగి' అనుపదములు తెల్పుటంబట్టి జడనల్లందనముండెల్పుపాఠ మిచ్చోఁ బ్రసక్తముగాదనియే తోచెడిని. మఱియు నల్లందనమునుసూచింప నెలతు మైదేత్యాదితద్విశేషణమే సమర్థమగును. చెన్ను + తోవ = చెందోవ. ప్రాంతాదుల తొలియచ్చులమీఁదివర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగానగును. పిదపఁ బరువములు పరముగా నుగాగమము. చక్కఁదనము. రూ. ఆ. చక్కఁదనము. సమాసంబుల నుదంత స్త్రీసమంబులకును, బుంపులకును, నదంతగుణవాచకంబులకును దసంబు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు. ద్రుతకార్యములు. జవ్వనము. ప్ర. యావనము. అలం. శబ్ద. ఆనుప్రాసము.

క. కలకంఠకంఠి యీగతిఁ, బులుగడిగినము త్రియంపుఁబొలుపొందంగా నెలనవ్వొలయఁగఁ బలికెను, జలజాసనుపట్టి కలహసంభ్రమపరుండె.

టీ. కలకంఠకంఠి=కోకిలకంఠమువంటి కంఠము గలయూరుక్తిఁజేసి, యీగతిఁ=ఈగితిగ, పులు=మాలిన్యము, కడిగిన=తొలగించిన, ముత్రియంపుఁబొలుపు = మంచము త్రి

యపుసాగనును, ఒందంగాఁ = వడయఁగా, ఎలనవ్వు = చిఱునగవు, ఒలయంగఁ = వ్యాపిం
పఁగ, జలజాననుపట్టి = బ్రహ్మగొడుకైననారదుఁడు, కలహసంశ్రమపరుడై = కలహసంశ్రమ
= జగదపువేగిరపాటునందు, పరుడై = ఆసక్తిగలవాడై, పలికెను.

వ్యా-విశే. ముత్తయము. రూ. అ. ముత్తైము. ముత్తము. ప్ర. మాత్తికము.
జగడముపెట్ట సున్న వాడుగాన నెలనవ్వులనెనని గ్రహింపవలయును. కలహసంశ్రమ
పరత మీఁద స్పష్టపడును.

— నారదుఁడు పారిజాత ప్రభావంబు రుక్మిణీదేవికిఁ జెప్పట. —

సీ. జలజాక్షి! యిది పారిజాత ప్రసూనంబు

నరులకు ధరియింప నరిది సూవె

పొలోమి పార్వతి పద్మ పద్మజారాణి

యును శిరంబునఁ దాల్తు రనుదినంబు

హరిబహిఃప్రాణంబ వగుట నేఁ దెలుంగంగ

వచ్చె నీ కిపు డిది యిచ్చెఁ గాన

వెలదులు పదియాలు వేవురలో నెన్న

సరి లేదు సౌభాగ్యగరిమ నీకు

తే. నీవు దాల్చినకతన నీపూవు నేడు

భాగ్యము వహించె నుచితోపయోగ్యవృత్తి

నీస్థితార్థంబు నొడఁగూర్చు నిది లతాంగి

దీనిమహిమంబు చెప్పెదఁ దెలియ వినుము.

58

టీ. జలజాక్షి = పద్మ ములవంటి నేత్రములుగలదాన! విశాలనేత్రత సౌందర్య
ప్రకాశకము. పారిజాత ప్రసూనంబు = పారిజాతపుష్పము, నరులకు = మనుష్యులకు, ధరి
యింపఁ = తాల్చుటకు, అరిదిచూవె = దుర్లభమునచూ, పొలోమి = ఇంద్ర నిభార్మ్యగుళశఠీ
దేవియు, పార్వతి = హిమవంతునికూతురగునగజయు, పద్మ = పద్మోద్భవయగులక్ష్మీయు,
పద్మజారాణియును = బ్రహ్మదేవేరియగు సరస్వతియు, శిరంబునఁ = ఉత్తమాంగమున,
అనుదినంబుఁ = ప్రతిదినమును, తాల్తురు = ధరింతురు. హరిబహిఃప్రాణంబవు-హరి =
కృష్ణనియుక్కు, బహిఃప్రాణంబవు = వెలుపలిప్రాణమవు, అగుట = వియుండుట, ఎఱుంగం
గఁ = తెలియుటకు, వచ్చెను (తెలిసెను) నీకు, ఇపుడు, ఇది = ఈ పారిజాతపుష్పమును,
ఇచ్చెఁ కాన = ఇచ్చుటచే (ఇది వైవాక్యమునకు హేతువు) వెలదులు, పదియాలు
వేవురలో = పదియాలువేల స్త్రీలలో, ఎన్నఁ = లెక్క-నేయఁగా, సౌభాగ్యగరిమఁ =

సౌందర్యాతిశయమువిషయమున, నీకుఁ, సరిలేదు=సాటిలేదు. తాల్చినకతనఁ=ధరించినకారణమున, భాగ్యము=అదృష్టమును, వహించెఁ=పొందెను, ఉచితోపయోగ్యవృత్తిఁ=తగినయుపయోగించుదగిన వ్యాపారముచే, ఈస్థితార్థములు = కొరినకోర్కులను, ఒడఁగూర్చుకొ = చేకూర్చును, లతాంగి = తీగఁబోడి, మహిమంబుకొ = మాహాత్మ్యమును.

భా. ఓరుక్తి! ఈపారిజాతమునుధరింప నరుల కలవిగాదు. దీనిం బ్రతిదినమును శచియుఁ, బార్వతియు, లక్ష్మీయు, సరస్వతియుమాత్రమే ధరింతురు. అట్టి సర్వోత్కృష్టజలగువారిచే దాల్చబడు దీని నీకు శ్రీకృష్ణుఁ డొసంగుటంజేసి నీ వాతని బయటిప్రాణామవని తెలియనయ్యెను. మఱియు నితరజాయల కొసంగక దీని నీకొసంగుటంబట్టి యెల్లరిలో సౌభాగ్యతిశయమున మించినదానవని లేటవడియెను. ఇట్టి నీవు ధరించినకతన నీనుమ మెంతయో యదృష్టముకలదని చెప్పవలసియున్నది. తగరీతి నుపయోగించిన నిది కోర్కులనెల్లఁ జేకూర్చును. దీనిమహిమ మిఁకఁ దెల్పుదును వినుము.

వ్యాచితే. వెలదులుపదియాఱువేపురలో.—సర్వనామసంఖ్యాభిధానతద్విశేష్యంబులం దెయ్యది ముందు ప్రయోగించఁబడు దానిద్వితీయాదులకుఁ బ్రథమ బహుళంబుగా నగును. చూడెఁ—చూడవు+ఎ. రూ. అ. చూవే. పొలోమి, పార్వతి, పద్మ, పద్మజారాజీయును;—నామసర్వనామంబులకును, గళలగునవ్యయములకును గడపలనముచ్చయార్థక విశేషపాదపూరణములందు మతబ్ధంబు దఱచుగనగు. ఇది కళలగు ననుదంతకబ్ధముల మీఁద యువర్ణపూర్వకముగ విభాషనగును. మఱియు నిది వెక్కుచోట్ల నుండఁదగియుండెనను నొక్కచో నుండినఁజాలును. ఒడఁగూడు+చు. అడోడుకూడులడకారములకుఁ జాక్కు పరంబగునపుడు రేఫంబగు. ఒడఁగూర్చు+ను.—తద్ధర్మార్థకక్రియ. ‘నరులకు ధరింపరానిదియు, శచీపార్వతీలక్ష్మీసరస్వతు లనుదినము ధరించునదియు నగునుమము’ అని చెప్పటచే నుమమునుత్కృష్టతేల్లమయ్యెను. అయ్యుత్కృష్టకునుమరాజమును నీకిచ్చెనుగాన నీవు కృష్ణుని వెలుపలిదేవంబవును, బదియాఱువేలమందివనితలలో సాటిలేని సౌభాగ్యగరిమగలదానవును నైతివనుట, తక్కుంగల యెల్లవారిలో నీమెరు నెక్కువ నేసి తస్థాలమున నితరవనితాతతి క్షీర్ణును బుట్టించి జగడమునకు దారితీయుటకే యని యెన్నవలయును. మఱియు నీవు ధరించుటకతననే నీనుమమదృష్టము వహించెననుటయు, నిది నీకే ధరింపఁదగినదికాని యితరవనితలకుఁ దగినదికాదని యనుటయుఁ బెఱరాఘల కసూయకూర్చి కలహము ననుసంధించుటకే యని వర్తిగ్రహించఁదగు. తగరీతి నుపయోగించెదని కోర్కులనెల్లఁ గూర్చుననుట నింక నీకు దేవఁ గొఱంతలేదని తెల్పుచుఁ,

పల కనూయఁబుట్టించుటకే యనవలయు. ఇట్లే యిప్పద్యము మొదలుకొని దేదవపద్యమువఱకునుగల నారదప్రసంగమునఁ గలహాసంభ్రమవరత గాననగును. మళము నెడదు వాడదు, పరువము దప్పదు పరాగభరభరితంబై త్రము జగదేకమనో, హరమగు నీ కుసుమరాజ మంబుజవదనా!

టీ. అంబుజవదనా=పద్మముభి, పరిమళము=తావి, వాడదు=హానత్వమునందదు, ప=పరిపాకము. (అనఁగా సంపూర్ణవికాసము.) పరాగభరభరితంబై = పుష్పాడి-భారముచే నిండినదై, నిరతము=సంతతము, జగదేకమనోహరము = లోకము గేవలము తానే మనోజ్ఞమై, ఈకుసుమరాజము=ఈపుష్పశ్రేష్ఠము.

భా. దీనినుగంధ మెప్పుడును జెడదనియు, బరాగమును వికాసమును గోల్పోక కాసమున సర్వమనోహరమై యెల్లవానిమించి వర్తిలననియు భావము.

విశే. పుష్పమునకు సర్వోత్కృష్టత ననుసంధించుచు, దన్తాలమున దక్షిణికిఁ గరవమును గూర్చు, దక్కుంగలవనితలకు స్వర్ణము సంపాదించు, నారదుఁ డీగతిని పొందుచున్నాడని యెన్నవలయును. మఱియు నాజగదేకమనోహరమగు కుసుమ దాల్చుటకతన నీవును జగదేకమందరి వగుదని యాంతరాశయము.

లినీలాలక! నీవు నీవతి రహస్యక్రీడ వర్తించువే

లతాంతాయుధసంగరంబునకు నుల్లాసంబు గల్పించు ను

ల్లదీపాంకుర మై రతిశ్రమతనూసంజాత ధారాశఘ

్మవంబు ద్దొలఁగింపఁగా సురటియై రంజిల్లు నిచ్చాగతిన్. 60

టీ. అలినీలాలక=తుష్పాదలంబోలు నల్లని నెఱికురులుగలదాన, రహస్యక్రీడ=తక్రీడను, వర్తించువేళ=ఉండునమయమున, లతాంతాయుధసంగరంబునకు=త=పుష్పములే, ఆయుధ=బాణములుగాగల మన్మథునిదగు, సంగరంబునకు=మునకు (రతిక్రీడకుట), ఉల్లాసంబు=సంతోషము, కల్పించు=చేయు, ఉజ్జ్వలంకురమై=ప్రకాశించుచివ్వెమొలకయై, రతి...ఘర్షణవంబుత్-రతి = సంభోగము శ్రమ=ఆయాసముచే, తనూ=శరీరమునందు, జాత=పుట్టిన, ధారాశ=అడ్డపాలు ఘర్షణవంబుత్=చెమటబొట్టులు, తొలఁగింపఁగా=నిర్మూలించగ, సురటియై =మై, ఇచ్చాగతిన్=కోర్కి. కనుకూలించురీతిని, రంజిల్లు=ప్రకాశించున్.

భా. నీవును నీభర్తయు నేకాంతక్రీడకు లోనగునదనున సంభోగమునకు సంతో యమును గల్పించు మహాజ్యోతియై వెలుంగుచు, నిది మీకు రతివలనఁ గల్గిన స్వేదావృల నభవయింప నీవనయు నగునని భావము.

వ్యా-విశే. ఇద్దానిందాల్చుటకతన, నీకొక్కదానికే యిట్టివైభవముకల్లఁగాని పెరి
వారలకుఁ గల్గఁబోదని నారదుని కలహసంభ్రమపరత విశదమగును. రంజిల్లు. — రంజాదుల
యించుకృతకారంబునకు ప్రేరణంబున ద్విరుత్తలకారంబగు. నిరీహుఁ డగుమహాముని
నారదుఁ డీగతిని శ్రీకృష్ణునిచేవేరిలోడ రుక్మిణితోడఁ బ్రసంగించుట సముచితముగాదని
యనవచ్చును. కాని, వక్త నిరీహుఁడగుటను వక్తవ్యము సుమమూలకనుభూతిశయప్రకాశ
కము కావలసియుండుటను, దక్షులమున నితరవనితల కసూయంగూర్చ మాని తలంచి
యుంట, నిట్టిప్రసంగమే తలఁచినదానింగూర్చ సమర్థమైయుండుటను, బైప్రసంగము
దుష్టముగాదని యెన్నవలయును. సంస్కృతహరివంశమున నీప్రసంగము గానరాదు.
స్వాశ్రయులగురాజులకుఁ గలశృంగారాసక్తినిగాని యక్కాలమునఁ గవులకుఁగల
శృంగారప్రియత్వమునుగాని గవి వెల్లడించెనేమో!

చ. అడిగినయంతలోన సరసాన్నముల న్నమకూర్చు నాఁకట
న్పడలికఁ జెందనీక యశుభంబు లడంచు జగత్త్రయంబునం
బడయఁగరాని సర్వగుణభవ్యము సు మ్మిది దీనిఁ దాల్చి యి
ప్పడఁతులలోఁ గనుంగొను మపారమహామహిమానుభావముల్. 61

టీ. అడిగినయంతలోన = కోరినవెంటనే, సరసాన్నముల్ = రుచ్యములగునన్న
ముల (అన్నము = తినఁదగినదంతయు నన్నమె యగు) అఁకట = తుత్తుచే, బడలిక =
శ్రమను, చెంద = ఈక = పొందనీక, సమకూర్చు = చేకూర్చును. అశుభంబులు = కష్టములు,
అడంచు = నశింపఁజేయును. జగత్త్రయంబున = ముల్లోకముల, పడయఁగ = పొందు
టకు, రాని = శక్యముగాని, సర్వగుణభవ్యము = సర్వ = సమ స్తమైన, గుణ = మంచిగుణములచే,
భవ్యము = శుభప్రదమైనది. ఇది = ఈ పారిజాతము, సుమ్మ = చుమా, దీని = ఈ పారిజాత
సుమమును, తాల్చి = ధరించి, ఇప్పడఁతులలో = ఈవనితలలో, (పదియాఱువేపులిలో)
అపార్థ..... అనుభావముల్ - అపార్థ = అనంతములైన, మహత్ = గొప్పదైన, మహిమ =
విశ్వర్యముయొక్క, అనుభావముల్ = ప్రభావములను, కనుంగొనుము = కాంచుము
(పొందుము).

భా. ఈపారిజాత మడిగినతోడనే రుచ్యములగునన్నముల నిడి యాఁకటివలని
బాధనందసిదు. ముల్లోకముల నిట్లు సర్వసుగుణముల కాలవాలమును తేమంకరమును నగు
నది లేదు. కాన, నిట్టిభవ్యసుమమును ధరించి నవతుల్లెరిలో వైశ్వర్యమహిమను మించి
మిన్నవగుదుగాక అని భావము.

వ్యా-విశే. సమకూర్పు. — సమకూడు. ప్రే. చు. సమకూర్పు. లోకమున నాచు
లియు నశుభములయు బాధ సంభవించుటచే నర్థముంగోరును. కాని యవ్యానిబాధ
నతతము దప్పకుండును. ప్రకృత మారెండింటి నవయింపగలనుమరాజ మీమెట్ల లభిం
చెను. మీఁదు మిక్కిలి నర్థశుభములకాన్పదము. దీని రుక్మిణి యైశ్వర్యప్రభావమును
గాంచుటయు, నెల్లరిటా మిన్నయగుటయు నేల సంభవించును? మఱియు నిద్దాని
మూలమున నితరవనితలకు మాత్ర మీర్ష్య యేల జనించును? 'పడఁతు నెల్లరిటా
మహామహిమానుభావములు గనుఁగొనుము' అను తుదిపలుకు నారదునికలహసంభ్రమపర
తను సూచించును.

చ. కువలయపత్ర సేత్ర! నెఱిగొప్పన నీకుసుమంబు దాల్చుటన్
సవతులు వచ్చి నీచరణసారసయుగ్మము నాశ్రయింపఁగా
ధవుఁ డఱిలేనికూర్చి జవదాఁటక నీపలు కాదరింపఁగా
నవిరళభోగభాగ్యమహిమాన్వితవై విహరింతు గావుతన్. 62

టీ. కువలయపత్ర సేత్ర = నల్లకలువరేకులంబోలు కన్నులుగలదాన! నెఱిగొప్ప
నన్ = రమ్యమైనకొప్పన, ఈకుసుమంబు = ఈపారిజాతపుష్పమును, తాల్చుటన్ = ధరిం
చుటచే, సవతులు = సవత్తులు, వచ్చి, నీచరణసారసయుగ్మము = నీసంబంధమైన పాద
పద్మద్వంద్వమును, ఆశ్రయింపఁగా = ఆండఁగొనఁగా, ధవుఁడు = భర్త, అఱిలేనికూర్చిన్ =
కొఱంతలేనియనురాగముతో, జవదాఁటక = అతిక్రమించక, నీపలుకు = నీమాట, ఆదరింపఁ
గాన్ = మన్నింపఁగా, ఆవిరళ... మహిమాన్వితవై = ఆవిరళ = తక్కువకాని, భోగ = సుఖ
ములయొక్కయు, భాగ్య = అదృష్టముయొక్కయు, మహిమ = ప్రభావముతోడ, అన్విత
వై = కూడినదానవై, విహరింతుగావుతన్ = విహారమొనర్తువుగాత. (అని యాశీస్సు.)

భా. ఓరుక్మిణి! నీమనోజ్ఞ కేశబంధమున నీపారిజాతసుమమును ధరించుటకతన,
నీసవతులు నీపాదములంబడి నిన్ను గొల్చుటయు, నీపతి నిను బూర్ణమగుననురాగమున
నీమాట జవదాఁటక మెలంగుటయు సంభవించు. కాన, నట్లు పతిదగు మితిలేనియాదర
మునకును, సవత్నీసంసేవకును బాత్రమవై భోగములను సుఖములను గాంచువుగాతమని
భావము.

విశే. సవతులు పాదసరోజముల సేవించుట, పతి మితిలేనియనురాగమున జవ
దాఁటకుండుట యనునవి భోగభాగ్యచిహ్నములుగదా! సవత్తులు నీపాదములవై బడు
దురనియు, నీపతి నీమాటను దాఁటక మెలంగుననియు, నీవె యధికభోగభాగ్యములను
దావగుదనియు బలుకుట యితరతరుణుల కీర్వ్యాసంధానార్థముగాక వేఱగునా? ఇట్లు
నారదుని కలహసంభ్రమపరత ప్రతిపద్యముచుండియు నద్ధరింపనగును.

సూరి. అప్పుడు మేనుశబ్దమునకుఁ బోడి యాదేశముని వారిమతము. 'పోడి, బోడి' అనుపదములలో 'పోడి' అనునదియే యాదేశముగవచ్చునని సూరియాశయమైనట్లు సమర్థింపవగును. ఇది యుపమానపూర్వపదకర్తృధారయనునయ్యు, నిందలిపోడిశబ్దమే 'అలరు' మున్నగువానితో సమసించుననియు, నపుడు దీనికి 'మనోజ్ఞమైనది' అని యర్థమనియుఁ బ్రాధవ్యకరణము చెప్పవచ్చును. తారతమ్యపరీక్షలేకయే తన్నతములసామంజస్య విచారణ యిటు ననావశ్యకమగుటఁ ద్యక్తము. పూవు. రూ. అ. పువు. పువ్వు. పూ.

ఉ. ఇన్నిదినంబులున్ సవతు లిందఱలో నలసత్యభామకన్

సన్నలఁ ద్రిమృదున్ హరి వశంవదుఁడై యన విందుఁ గాని యో
కన్నియ! నీయెడం గలుగుగారవ మెయ్యెడఁ జూచి కాన లే
కున్న ననర్ఘ్యదివ్యకుసుమోత్తమ మేరికినైన నిచ్చెనే? 65

టీ. ఇన్నిదినంబులున్ = ఇన్నిరోజులును, సవతులిందఱలోన్ = ఇంతమంది సవతులలో, అలసత్యభామకన్నలన్ = ఆసత్రాజిత్సుత్రికయొక్క నేత్రసంజ్ఞలను, హరి = కృష్ణుఁడు, వశంవదుఁడై = వశవర్తియై (స్వాధీనుఁడై), త్రిమృదున్ = సంఛరించును, అన్ = అనఁగా, విందున్, కాని, ఓకన్నియ = ఓరుక్తిచి, నీయెడన్ = నీవిషయమున, గలుగుగారవము = ఉన్న గౌరవము, ఎయ్యెడన్ = ఏచోటను, చూచి కాన్ = చూచియుండలేదు. లేకున్న = అట్లేకావన్న, (అందఱలో నీను నెక్కుడుగారవమునఁ జూడకున్న) అనర్ఘ్యదివ్యకుసుమోత్తమము = అనర్ఘ్యము మైన, దివ్యకుసుమోత్తమము = ఆసురపుష్పశ్రేష్ఠమును, ఏరికినైనన్ = ఏవారికైనను, ఇచ్చెనే = ఇసంగెనే?

భా. తదపులంబుట్టి హరి సత్యభామకు స్వాధీనుఁడై యామెయాజ్ఞను జవదాటక నంఛరించు ననునానుడి విసంబడు. కాని, ప్రకృతము నీకే యద్దివ్యకుసుమరాజము నొసంగి యాదరించుటకతన, నమ్మాట వచ్చుగుటయేగాక నీయెడంగలగారవ మేచానయెడలను లేదని విశదమయ్యె.

విశే. ఇంతవఱకుఁ బారిజాతమహిమప్రకాశనపురస్సరముగ నారదుఁడు తన కలహసంధ్రమపరతను మూచించి యింకఁ గలహమునే వారలకుఁ బరస్పరముఁ గూర్చుపఱెనని సంకల్పించెనో యాగతిననుసరించి యింకఁ బలకుచున్నాఁడు. నారదుఁడు దుష్టిజీవితోడఁ బ్రకృతము నీయెడఁ జూపిన గారవ మన్యనారీదుర్గభమనెను. సత్యావశవర్తి కృష్ణుఁడను జనశ్రుతి దీన నశత్యమని లేల్చెను. స్పష్టముగ సత్యభామనామమును వాక్రచ్చి యామెను గ్రిందుపఱచెను. ఇంకఁ గలహము కల్గుట కడ్డేమి? మానిసులకు మత్సరము సహజము. అందును సవతులు. అందును బేరైతిని చెప్పెడిదేమి? ఇట్లు కలహభీజము లింక సంపూర్ణముగా నాటఁబడును.

ఉ. చక్కనిదాననంచు నెలజవ్వని నంచు జగంబులోనఁ బే

రెక్కినదాననంచుఁ బలి యెంతయు నాకనురక్తుడంచుఁ దా

నిక్కుచు విజ్ఞప్తిగచు గణింపదు కాంతల సత్య యింతకుఁ

సుక్కుక యున్నె నీమహిమ సూచిన బోటులు విన్నవించినన్. 66

టీ. చక్కనిదానను = సౌందర్యవతిని, ఎలజవ్వనిని = లేచ్రాయముగలదానిని, జగంబులోనఁ = లోకమున, పేరెక్కినదానను = ప్రసిద్ధినిగన్నదానను, అనురక్తుడు = అనురాగముగలవాఁడు, తాను, సత్య = సత్యభావము, నిక్కుచుఁ = అతిశయించుచు, విజ్ఞప్తిగచుఁ = మిక్కిలి గర్వించుచు, కాంతలఁ = పెరివనితలను, ఇంతకుఁ = ఇప్పటికిని, నీమహిమఁ = నీప్రభవమును, చూచినఁ, బోటులు = చేడియలు, విన్నవించినఁ = మనవి చేసిన, సుక్కుక = దుఃఖింపక, ఉన్నె = ఉండునా?

భా. సౌందర్యవతినినియు, లేచ్రాయముగలదాననినియు, బలి యెంతయుఁ దనయం దనురక్తుడనియు మిగుల గర్వమునందు సత్య యిప్పటి నీమహిమం గాంచినను, జేడియలు తెల్పినను వంతనొందక మానదని భావము.

వ్యా-విశే. నాకనురక్తుడు. — 'నాయందనురక్తుడు' అనుదానికి బదులుగాఁ బ్రయోక్తము. ఇట్లు పశ్చి పెక్కువిభక్తులకు మూఁడుగ నాంధ్రవాక్యమున నగపడును. ఉన్నె, ఉండును + ఎ. విన్నవించు. ప్ర. విజ్ఞాపించు. ప్రకృత మితగుమమును ధరించిన కతన నీకు గల్గినమహిమంజేసి సత్య తన కితఃపూర్వము సౌందర్యవిషయమునఁ బత్యను రాగవిషయమున యావనవిషయమునఁ గలగర్వమంతయుఁ దలఁగి సుక్కుననుట, మీఁది మూఁటివిషయమున నీవె యిక్కునుమమును ధరించుటకతన నామెను మింతువనియు, నామె యట్లునుట గర్వసూచకమే యింక నగుననియుఁ దెలుపుటకని గ్రహింపనగు. మఱియు 'బోటులు విన్నవించినన్' అనుదానింబట్టి బోటులు సత్యకు విన్నవించుటకే నారదుఁ డీరీతిఁ బ్రసంగించెనని యెన్నవలయు. మఱియు సుత్తరకథాసూచకమును నిది గానోపును. 'దీనిందాల్చి యిప్పుడఁతులలోఁ గనుంగొన మపారమహామహిమానుభావ ముత్' 'సవతులు వచ్చి నీచరణసారసయంగ్గము లాశ్రయింపఁగాఁ', 'అలరుంబోడుల లోపల నలరుంబోడుములు', 'నీయెడంగలుగుగారవ మెయ్యెడంగానఁ', 'ధవుండఱలేని కూర్చి నీపలుకాదరింపఁగాఁ' అను మున్నగుమాటలమూలమున నితరతరుణుల కీమెపై నసూయను నెలకొనఁజేయుచు నంతలోఁ దనివిననక, 65, 66 పద్యముల సత్యభావ నగ్గలమగు కోపమునకు నీర్వక్తును బాలుగాఁజేయ నామెపేరెత్తి దూషించుటయు, రుక్మిణీసతిని భూషించుటయు నొనర్చె. ఇంక కలహదీజములు మొలపక మొక్కవోవునా?

క. ధరియించిన మొదలొకవత్సరమాత్రము తావకీనధమ్మిల్లములో
నిరవుకొని మగుడ నివ్వరి, తరుణీ! అలపారిజాతతరువున కరుగున్. 67

టీ. ధరియించిన మొదలు=తాల్చినది మొదలుకొని, ఒకవత్సరమాత్రము = ఒక
సంవత్సరకాలముమాత్రమే, తావకీనధమ్మిల్లములో = నీదగుకొప్పులలో, ఇరవు =
స్థానము, కొని=స్వీకరించి, (ఉండి) మగుడ=మఱల, ఇవ్వరి=ఈపుష్పము, తరుణీ =
ఓయువతీ! అలపారిజాతతరువునకు = ఆపారిజాతవృక్షమునకు, అరుగున్ =
పోవును.

భా. ఓయువతీ! దీనిందాల్చినది మొదలొకసంవత్సర మిది నీకొప్పున నొప్పి
యండి మఱల నాగడువుదాటంగనే పారిజాతవృక్షముం జెందును.

వ్యాచీ. తావకీన-యన్నదన్నచ్చబ్దములకు ఖర్షో, అః ప్రత్యయములు నా
శబ్దములకుఁ గ్రమముగ 'తవక, మమక, అనునాదేశములు, 'తన' అనునది ఖర్షోన
కాదేశమును, శబ్దముల కాదివృద్ధియుఁ గల్గి 'తావకీన, మామకీన' అనురూపములు
గలుగు.

తే. అనుచు నారదుఁ డాడినయట్టిపలుకు
లచటివృత్తాంత మంతయు నరసి పోయి
వేటువేటన సఖులు దేవేరులకును
విన్నవించిన వారును జిన్నవోయి.

68

టీ. ఆడినయట్టిపలుకులు=పలికినమాటలు, అచటివృత్తాంతము = అచ్చటజైన
సమాచారము (రుక్మిణీకాంతగృహంబులోన నేకాంతమున నైనదానిని), అరసి = విచా
రించి, వేటువేటన=భిన్నభిన్నముగా సంకలితముగానట్లు, సఖులు=చెలికత్తెలు, దేవేరుల
కును=మహిషులకును, విన్నవించిన=మనవి సేయఁగా, వారును, చిన్నవోయి=ఖిన్నులయి.
ఉత్తరపద్యముతో నన్వయము.

భా. ఈరీతిగ నారదుం డాడినమాటల నచ్చో నున్నచెలికత్తెలు విని యొక్కొ
క్కచో పోయి సంకలితముగానిరీతిని శ్రీకృష్ణనిమహిషులకుఁ దెల్పిరి భావము.

ఉ. అందఱలోనఁ బెద్ద మహిమాన్విత రుక్మిణి గానఁ బూవు గో
విందుడు దాని కచ్చె దగవేయని లక్షణ యొర్పె నైచె గా
లింది శమించె భద్ర యవు లె మ్మని యూరడిలె సుదంత లోఁ
గుందుట మానె జాంబవతి కోప మడంచెను మిత్రవిందయున్. 69

టీ. తగజే=న్యాయమే, ఓర్చె=సహించెను, శమించె=శాంతించెను. డోర
డీరె=ఆత్మనమునందెను, లో=మనస్సులో, కందుట=దుఃఖించుట, అడంచె=
అణగగజేసికొనెను.

భా. రుక్మిణి దేవేరుల్లరిలోఁ బెద్దదిగాన నామెకుఁ బారిజాతకునుమమును శ్రీ
కృష్ణుఁ డొసంగుట యుచితమే యని లక్షణ, కాళింది, భద్ర, సుదంత, జాంబవతి,
మిత్రవిందయును నలుకను స్త్రీలను బూనరైరి.

తే. వారిలోపల సౌందర్యవతియు మాన

వతియు మహనీయసౌభాగ్యవతియు నైన

సత్య యంతట నేమొకో శౌరికడకుఁ

బోయి రా దయ్యెఁ జెలి ప్రాద్దు వోయె ననుచు.

70

టీ. వారిలోపల=అబట్టమహిషులలో, సౌందర్యవతియు=చక్కదనముగల
దియు, మానవతియు= అభిమానముగలదియు, మహనీయసౌభాగ్యవతియు=
గొప్పదగుప్రియవల్లభ్యముగలదియు, ఐనసత్య=సత్యభావ, నామెకదేశముచే నామ
మంతయుఁ బరిగ్రహింపనగును. అంతట=వెను వెంట, శౌరికడకు=శ్రీకృష్ణునిచెంత
కు, పోయి=ఆరిగి.

వ్యా.విశే. మహనీయసౌభాగ్యవతి.—ఇందుఁ గర్తృధారయముపై మతుప్యత్య
యము గననగు. ఇట్లు కర్తృధారయమున మతుప్యత్యయముకల్గుట విరుద్ధమని సంస్కృత
లాక్షణికాశయము. కాని 'సర్వధని' అనుభాగ్యప్రయోగము ననుసరించి బహుళ
ముగ రాదగునని కొందఱుండు. ఏది యెట్లయినను నిట్టిప్రయోగములు విరళములని
చెప్ప నొప్పును. సౌందర్యవతి, మానవతి, మహనీయసౌభాగ్యవతి, కావుననే సత్య
ముష్టుం దీర్ఘఃకబూనుట సంభవించెనని గ్రహింపవలయు. రుక్మిణికి సుమరాజ మొసం
గుటంజేసి, తనచక్కదనమునకును, మానమునకును, మహనీయసౌభాగ్యమునకును
భంగము వాటిల్లెనని సత్య యభిప్రాయపడి యలుకఁబూనెనని గ్రహింపవలెను.

మ. తనశృంగారవనంబులో నగరిపాంతం జక్కగా దిద్ది తీ

ర్చిన పూదేనియయేటికాలువదరిం జెంగల్వపుప్పొళ్లు నిం

చిన చంద్రోపలవేదిపై సరసగోష్ఠి బోటియుం దాను న

వ్వనజాతాయతనేత్ర శౌరిగుణముల్ వాక్రుచ్చి వర్ణించుచున్. 71

టీ. తనశృంగారవనంబులో= తనయుద్ధాన్యవనమున, నగరిపాంత=
పట్టణముదరిని, చక్కగా= లెస్సగా, దిద్ది= విర్వజచి, తీర్చిన= అమర్చిన,

పూఁజేనియయేటికాలువదరిక్ = మకరందపునదినబంధమైన కుల్యయొక్క సమీపమున
చెంగల్వపుప్పొట్లనించినచంద్రోపలవేదివై = చెంగల్వలసంబంధమైన పరాగముచే నిండి
యున్న చంద్రకాంతపురాలచే గట్టబడినయరుగువై, సరసగోష్ఠిక్ = వినోదప్రసంగ
మున, బోటియుక్ = చెలియు తానుక్, అవ్వనజాతాయతనేత్ర = అపద్మములవంటి విశా
లములగుకన్నులుగలయామె, శౌరిగుణముత్ = క్రీకృష్ణనిగుణముల, వాక్రుచ్చి = పేరు
చెప్పి, వర్ణించుచుక్ = కొనియాడుచు.

విశే. తనశృంగారవనంబులొన, “గిరిపాంతక్” అనుపాతము గాననగును. ఆ
పక్షమున, గిరిపాంతక్ = క్రీడాతైలప్రాంతమున, అని చెప్పనగు. లేదా శృంగారవనం
బులొన ‘నగరుపాంతక్’ నగరు = రాజసాధము, దానిచెంతను అని యర్థముచెప్పిన బాగు.
“నగరి, నగిరి, నగరు,” అనువానిలొన ‘నగరు’ అనునదియే యిచ్చోనుచితపాతమని
చెప్పనొప్పును. ప్రకృతము సత్య తనసాధమున నుండుటయు రాజసాధమునకు నగరు
శబ్దము పర్యాయమగుటయు నందులకుఁ గారణములు, ‘న, గిరి’ అనుపర్వతపక్షపాత
మును, క్రీడాపర్వతములు రాజగృహములఁ గలవని వర్ణించుకవులయాచారముంబట్టి
హృద్యమే యగును. కాని ‘నగరి’ పాతమున కంతగ సారస్యముగానరాదు. ‘పూఁజే
నియయేటికాలువ’ అనుటంజేసి యుద్యానమునందుఁ గలకుసుమవృక్షబాహుళ్యము, నం
దలీసుమనమృద్ధియు, నుద్యానపుష్పస్థితియు సూచితములు. స్థల ముద్దీప్యనకరమగుట
స్పష్టము.

చ. అలికులరావముల్ గిసలయాకులఱోకిలకాకుకాకలీ

కలకలనాదముల్ నెలఁగఁ గమ్మనితమ్మిఱొలంకుతెమ్మెరల్

నొలయఁగఁ దొంటిచందమున బుద్ధికి నేమియు నింపుగామికిం

గలఁగుచు సత్యభామ చెలిఁ గన్గొని యింఁచుక సంశయించుచున్. 72

టీ. అలికులరావముత్ = తుమ్మెదమూఁకలరొదలు, కిసల...నాదముత్ = కిసలయ
= చిగురులయందు, అకుల = చెదరియున్న, ఱోకిల = కిక్కులుసంబంధమైన, కాకు = భిన్న
ధ్వనులతోనొప్పు, కాకలీ = నూత్నమగు నవ్యక్తమధురధ్వనులయొక్క, కలకలనాదము = కలకల
ధ్వనులు, చెలఁగక్ = బిచ్చగా, కమ్మని = సుగంధములైన, తమ్మిఱొలంకుతెమ్మెరల్ = పద్మ
ములుగలసరస్సునకు సంబంధించినగాలులు, పొలయఁగక్ = వ్యాపింపఁగా, తొంటిచంద
మునక్ = పూర్వమువలె, బుద్ధికిన్ = మదికి, ఏమియుక్ = ఒక్కించుకయు, ఇంపు = మనో
హరము, కామికిక్ = కాకుండుటకు, కలఁగుచు = కలఁతనందుచు, సత్యభామ, చెలిన్ =
చెలికత్తెను, కన్గొని = కాంచి, యింఁచుక = కొంచెము, సంశయించుచున్ = సందియమందుచు,
ఉత్తరపద్మముతో నన్వయము.

పారిజాత — 8

య్యన వచ్చి యొక్క-నెచ్చెలి

కనుంగవ నెఱసంజ వొడమఁగా నిట్లనియెన్.

74

టీ. తనవిధము=తనరీతిని, అనుంగుదొయ్యలికిఁ=గారాబుచెలికి, చెప్పనవసరమునఁ=చెప్పెడుసమయమున, చయ్యన=వేవేగ, నెచ్చెలి=చెలికత్తె, కనుంగవఁ=నేత్రద్వంద్వమునుండి, నెఱసంజ=సంపూర్ణసంధ్యాకాలము, లేక నేత్రద్వంద్వమునం దెఱునిసంధ్యయనియైన చెప్పనగు. కాని నేత్రములనుండి సంపూర్ణసంధ్య పొడమైనను టయే కనులందలి యత్యధికారుణ్యమును చెల్పునని తోచెడిని. పొడమఁగాఁ=పుట్టఁగా, ఇట్లు, అనియెను=వలెకెను.

వ్యా-విశే. కనుంగవఁ=కనుంగవనుండి. వలన కాదేశంబగు. ద్వితీయాసప్తముల మీఁది యుండికి లోపము బహుళముగఁ గల్గును. 'విచ్చేయు మదితిగర్భము వెలవడి' ఇత్యాదులు కవిప్రయోగము లిట్టివి గలవు. అంద్వితరన ప్తమ్యర్థములమీఁదనుండు ఉండి పదమునకుమాత్రము లోపము గలుగదు. శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతమును రుక్మిణీ కొనంగు టయ్యుం బిదప నారదుఁ డాత్మసఖిని బెక్కుగతులఁ దూలనాడుటయు నెచ్చెలికను లరుణములగుటకుఁ గారణములని గ్రహించునది. సంజ. ప్ర. సంధ్య.

క. అమ్మా ! యే మని చెప్పడు, నెమ్మి న్నీ విభుఁడు రుక్మిణీసతిమణిసౌ
ధమ్మన నుండఁగ సురముని, గ్రమ్మట నాకన్తికమ్ముగా నచ్చటికిన్. 75

టీ. అమ్మా!=తల్లీ! ఇది ప్రేమసూచకము. ఏమి అని చెప్పడును=ఏమని వల్లుదును ? నెమ్మిఁ=అనురాగముతో, నీవిభుఁడు = నీప్రాణేశుఁడు, రుక్మిణీసతిమణిసౌధమ్మనఁ=రుక్మిణీదేవియొక్క మణివికారమైన మేడయందు, ఉండఁగఁ=నివసించి యుండఁగా, సురముని=దేవముని యగునారదుండు.

వ్యా-విశే. ద్రుతంబునకు సరళస్థిరంబులు పరములగునపుడు లోపసంక్లేషములు విభాషనగు. నెమ్మిన్నీధవుఁడు. ఈపద్యమున 'క్రమ్మట' అనుపదమునకు 'మఱుట' అనునర్థము ప్రసక్తముగామి సారస్యము విచార్యము.

క. చను దెంచి యమ్మరారికి

ననఘ మ్మమరై కయోగ్య మతిసౌఖ్యకర

మ్మనితరసులభ మ్మిది యని

కొనియాడుచు నొక్కదివ్యకుసుమ మ్మొసఁగెన్.

76

టీ. చను దెంచి=వచ్చి, అమ్మరారికిఁ=ఆకృష్ణునకు, అనఘమ్మ=పుణ్యమైనదియు, అమరై కయోగ్యము=దేవతలకే ముఖ్యముగాఁదగినది, అతిసౌఖ్యకరము=మిగుల సుఖ

ముల నొసంగునది, అనితరసులభము=ఇతరులకుదుర్లభము, ఇది = ఈదివ్యసుమము, అని, కొనియాడుచుకొ=పొగడుచు, ఒక్కదివ్యకుసుమమ్మును = ఒకానొక దేవతాసుమమును, ఒసంగె=ఇచ్చెను.

విశే. విష్ణునకుఁ జెందునామములన్నియుఁ గృష్ణునకు వాడుట యాచారము. ఇందలి విశేషణములు నాల్గులు సుమప్రభావద్యోతకములు.

క. మిన్నంది వేగ గయికొని

కన్నుల నొత్తికొని మ్రొక్కి గారవ మెసంగె

వెన్నుడు రుక్మిణి కొసంగెను

అన్నెలతయుఁ గొప్పలోన నవ్విరి దాల్చెన్.

77

టీ. మిన్ను=ఆకాశమును, అంది=పొంగి, (ఉప్పొంగి) వేగ = త్వరగా, కయి కొని=స్వీకరించి, కన్నులకొని = కన్నులనద్దకొని, భక్తిపూర్వకపరిగ్రహసూచకము. మ్రొక్కి=నమస్కరించి, గారవము ఒసంగె=గౌరవమొప్పఁగా, వెన్నుడు = కృష్ణుడు, రుక్మిణికొ, ఒసంగె=ఇచ్చెను. అన్నెలతయు=ఆమెయు, కొప్పలోనకొ=భవ్యిల్లములో, అవ్విరి=ఆకుసుమమును, తాల్చెన్=ధరించెను.

వాగ్-విశే. గారవము. ప్ర. గౌరవము. వెన్నుడు. ప్ర. విష్ణుడు. మిన్నందు టయుఁ గన్నుల నొత్తికొనుటయు, నపూర్వసుమలాభసంజనితసంతోషమునకును, భక్త్యతిశయయుతపరిగ్రహమునకును, సుమమద్భవపూర్వతేజోభరముకల్పి మనోహరమగుటకును సూచకములు. ఇట్లు కుసుమసంబంధమగునత్యుత్తమ సూచించి 'గారవమెసంగె' వెన్నుడు రుక్మిణి కొసంగెనని చెప్పుచుఁ గృష్ణునకుఁ గల రుక్మిణియందలి యత్యుసురాగమును వెల్లడించెను.

తే. అంతలోనన యద్భుతం బావహిల్లఁ

గొలది యిడరాని యొకవింతచెలుపు గలిగి

రాజబింబాస్య రుక్మిణి తేజరిల్లె

సానఁబట్టిన మకరాంకుశస్త్ర మనంగ.

78

టీ. అంతలోనన, అద్భుతము=ఆశ్చర్యము, ఆవహిల్లె=సంధిల్లఁగా, కొలది = పరిమితి, ఇడక=ఉంచుటకు, రాని=వీలులేని (ఇరింతనరాని), ఒకవింతచెలుపు = ఒక యపూర్వమగుచక్కందనము, కలిగి, రాజబింబాస్య = చంద్రబింబమువంటిమోముగల, రుక్మిణి, సానక=నూలురాతియందు, పట్టిన=నూరిన, మకరాంకుశస్త్రము = మన్మథుని బాణము, అనంగె=అనునట్లు, ఇది యుల్పేక్షావాత్యము. తేజరిల్లె = ప్రకాశించెను.

భా. ఆకుసుమము నాదలదాల్చినతోడనే యామె యొకయశూర్వలావణ్యము కల్గి సానఁబట్టిన మన్మథునిబాణమోనా నొప్పెనని భావము.

విశే. “కుసుమమును బుష్పమాత్రమని భావించుము. దానిం దలభరించుటకతన నీసవతి కశూర్వసౌందర్యముకల్గె. సానతీరిన మన్మథబాణమోనా నామె యొప్పుటంజేసి యామెయే యొక మన్మథబాణముచేయువనినిజేసి ప్రియుని యనురాగముంజూరగొను. నీసౌందర్య మింక నెందులకును బనికిరాదు” అని వ్యంగ్యవృత్తిని జెలికత్తె సత్యకసూయ నుడయింపఁజేయ యత్నించుచున్నది.

ఉ. ఆకుసుమంబు దాల్చినమహామహిమంబునఁ దోడికామినీ

లోకము మచ్చరంబు మదిలోనఁ దొఱంగి భజించుచుండ న

స్తోకనిజప్రభావములు సూపెడు గద్దియమిఁద నెక్కి ము

ల్లోకము దాన యేలుగతి లోలవిలోచన యేమి నెప్పుదున్. 79

టీ. లోలవిలోచన=ఓచంచలాక్షి! ఆకుసుమంబుదాల్చినమహామహిమంబునఁ= ఆపారిజాతపుష్పముధరించుటవల్లనైన గొప్పమహిమచే, తోడికామినీలోకము=తనతో నదృశలగుస్త్రీజనులు, (నవత్నులు) మచ్చరంబు=మాతృస్వమును, తొఱంగి = విడిచి కొని, భజించుచుండఁ = సేవించుచుండఁగా, గద్దియమిఁదఁ = ఆసనముపై, ఎక్కి, అస్తోకనిజప్రభావములు-అస్తోక=అధికమైన, నిజ=తనవైన, ప్రభావములు=ప్రాభవము లను, ముల్లోకము=మూఁడులోకములను, తాన=తానే, ఏలుగతిఁ = పాలించురీతిని, చూపెడున్=అగవతిచెడును.

భా. ఆపారిజాతపుష్పమును దాల్చుటకతన సవతుల్లెరును మచ్చరమును విడిచి కొని రుక్మిణీపాదసరోజముల సేవించుచుండ, రుక్మిణి గద్దియ నధిరోపించి యీజగ త్రయంబును దానె బాలించురీతిఁ దనప్రాభవమును గనపఱచునని భావము.

విశే. సవతుల్లెరును రుక్మిణీపాదసరోజముల మచ్చరమునువిడి సేవించుచుండి రనియు, నస్తోకనిజప్రభావములు గద్దియమిఁదనెక్కి చూపెడుననియు ననుటచే, నీవును నట్లింక సేవింపవలసినదేయనియు, నింక నీప్రాభవ మొకమూలఁబడవలసినదే యనియుం, జెలి సత్యకు వ్యంగ్యమర్పాదం జెలిపెను. మఱియు నిట్టిమహిమం దనరారునుమరాజము నీకు లభింపకపోయెఁగదా యనియు మొత్తముమిఁద బోధించెనని గ్రహించునది. ‘లోలవిలోచన’ ఇది సత్యనుగూర్చి నిల్చుబడిననంబుద్ధి యనుపక్షమున చెలిచెప్పెడు మాటలవలన భీతి యుదయించెననియుఁ దన్మూలమునఁ జంజలనేత్ర యయ్యెననియుఁ గ్రహింపవలయును. లేక దానికి రుక్మిణియే యర్థమగునెడలఁ దనప్రాభవముం జూట్టు

పట్టులనున్న వారలకుం జెల్పుటకై సాగనుగనేత్రములం ద్రిప్పుచుఁ గలయఁ దిలకించుచుండెనని గ్రహింపవలెను. ఎట్లైనను నీపదము సాశిప్రాయమే యగును.

వ్యా-విశే. మచ్చరము. ప్ర. మత్సరము. ముల్లీకము.—సమానాధికరణంబగు నుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూడుశబ్దము డుష్కర్ణకమునకు లోపంబును మీఁదిహల్లు నకు ద్విత్వంబునగు. ఒక్కొక్కచో ద్విగువు మిశ్రం భేదపచనాంతంబునగు.

ఉ. ఎంతకు లేడు నారదమునీంద్రుడు శౌరి వినంగ రుక్మిణీ

కాంత వినంగ నేను వినఁగాఁ బలికెం బలిఁ గూర్చుదాన నా

యంతటివారు లేరని యహంకృతి నెప్పుడు విట్టివీఁగుచున్

*వంతుకు వచ్చునత్యగరువం బింక జెల్లదటంచు మానినీ. ౬౦

టీ. ఎంతకులేడు=అంతకుచుగలఁడనుట. (అనఁగా నెంతలేసి సాహసకార్యముల నైనను జేయఁగలఁడని భావము) పలికొ కూర్చుదానన్ = భర్తకు మేలకూర్చుదానను లేక బ్రియపడుదానను (ప్రియవల్లభ్యముగలదాన ననుట) అహంకృతిన్=గర్వముచే, విట్టివీఁగుచున్=మిగుల గర్వింపుచు, వంతుకున్=పోటికివచ్చు (పోటిచేయు), సత్యగరు వము=సత్యభావయొక్క గొప్పందనము, ఇంకన్, చెల్లుడు=కొనసాగుడు.

భా. నారదుం డెంతలేసి సాహసకార్యములైనను జేయఁగలండు. నీచెలి నగు నేను వినుచుండ నీసవలియగురుక్మిణి వినుచుండ, “నేనెంతయు ప్రియవల్లభ్యముగల దానను. నాయంతటివారు లేరు. అని యహంకారమున సత్య నర్వదా మిగుల గర్విం చును. దానిగొప్పందన మింక సాగదు” అని పల్కెను.

విశే. ఇందు ‘వంతున’ అని యొక పాఠ మగపడును. అపుడు ‘వంతున’ అను దానికి సామ్యము విషయమున నని యర్థము చెప్పవగును. అనఁగా సామ్యమునకువచ్చు ‘సాటికివచ్చు’ అని యర్థము. మఱియుం బ్రెనివ్రాసినట్లు పోటి నేయువిషయమున వచ్చు ననియు చెప్పవగు. అనఁగాఁ బోటి నేయునని భావము. ఇచ్చో, “వంతుకువచ్చు=అతి ప్రాధీమతో మెలగు” అని యర్థము కొందఱు చెప్పుదురు. అదియు ‘పోటిచేయు’ అనునర్థమునుంపి వచ్చినభావార్థమని తోచెడిని. ఇక ‘వంతుకువచ్చు’ అనుదానికంటె ‘వంతున’ అనునదియే సాధు పాఠమని కొందఱుందురు. ‘వంతుకు’ అనుచో నగాగమము రాకుండుటంజేసియే యసాధు పదవలెనుకాని యిట్టి ప్రయోగము లనేకము లగపడుట నద్దానిం దప్పుగాఁ దలఁపరాదు. కాన నసాధుపనువారిమతమేమో తెలియరాదయ్యెను.

* వంతునవచ్చు, పా. ఆ.

విశే. నారదునిసాహసము సత్యాసఖ వినుచుండఁ గృష్ణుఁడు వినుచుండ, సత్యభామను నిందించుటవలననే తెలియనగును. 'మానిసి' అనుసంబుద్ధి సాభిప్రాయమని యెఱుంగునది. "నీవభిమానవతివిగాన, నీయవమానము నెట్లు సహించెదో? శీఘ్రము యీయవమానముం దీర్చుకొనఁ గదంగుము." అని చెలి సత్యును బ్రోత్సహించెనని తెలియును. శౌరి వినంగ ననెననుటచే, ఈమాటలు శౌరికిఁగూడ నిష్ప్రములయ్యెనని సూచించుటకని గ్రహించునది. రుక్మిణీకాంతవినంగ ననుటచే, నీవవతిముందర నీకవమానముగల్గెనని తెల్పుటకని తెలియవలయును. 'హర్ష' దీనికి మేలునుజేహర్ష అనునర్థమున భారతమునఁ బ్రయోగములు గననగును.

క. ఆరణభోజనుమతకము, లారుక్మిణీనటన లామురాంతకుచెయ్యుల్
చేరి కనుంగొనుచో నె, వ్వారికిఁ గోపంబు రాదు వారిజనేత్ర! 81

టీ. ఆరణభోజనుమతకములు=ఆకలహబోజనుఁడు నారదునియొక్క మాయల, ఆమురాంతకుచెయ్యుల్=అమృతద్రవ్యమగు కృష్ణనియొక్కశార్దూములు, ఆరుక్మిణీనటనలు=ఆరుక్మిణీదేవిప్రవర్తనములు, వారిజనేత్ర = పద్మములంబోలు కన్నులుగలదాన. సంబుద్ధి.

విశే. "దగ్ధరసుండి చూచిన నాకే కోపముగలిగెను. నీకు గోపము గలుగకుండునా? నీవు చూడలేదుగాని చూచినచో నెంత మండిపడుదువో" అని చెలి సత్యకుఁ గోపాద్రేకమును గలిగింపఁ బ్రసంగించెను. మఱియు, మొట్టమొదట నారదుఁడు కపటంపుమాటలాడి మాయచేసిననియు, గృష్ణుఁడు తదనుసారముగ మెలంగెననియు, బిడప రుక్మిణీ తననిండుతీరిం జూపెననియు, జెలి సత్యకుఁ దెల్పి మువ్వరివలనిశబ్దము సూచించెనని తోచెడిని. 'వారిజనేత్ర' అనుపద ముచ్చెరువున తెప్పవేయక సత్య కాతరయైచూచుటను సూచించుటను సాభిప్రాయమని యెఱుంగవలయును.

— సత్యభామ చింతనొందుట. —

చ. అన విని ప్రేటుపడ్డ యురగాంగనయుంబలె నేయివోయ భ
గ్గన దరికొన్న భీషణహుతాశనకీల యనంగ లేచి హ
చ్చినకనుదోయి కెంపు దనచెక్కులఁ గుంకుమపత్రభంగసం
జనితనవీనకాంతి వెదచల్లంగ గద్గదఖన్నకంఠి యై.

82

టీ. ప్రేటు=చెల్లును, పడ్డ=పొందిన, ఉరగాంగనయుంబలె=అడుపామువలె, భగ్గు+అనక, ఇది యాకస్మికముగ మండుమంట కనుకరణము. భగ్గునట్లుగా, దరికొన్న = మండునట్టి, భీషణహుతాశనకీల = భయంకరమైన యగ్నిహోత్రశ్వాసల,

హెచ్చిన=అధికమైన, కనుదోయికెంపు=చెండుకన్నులయొక్కయెఱుపు, తనచెక్కులకొ
=తనకపోలముల, కుంకుమపత్ర.....కాంతికొ=కుంకుమపత్రభంగం=కుంకుమముచేసిన
మకరికాపత్రరచనలచే, నంజనిత=పుట్టినట్టి, నవీనకాంతికొ=శ్రొందఱుకును, వెదచల్ల
గకొ=వ్యాపింపఁజేయఁగా, గద్దదఱున్నకంతియై=డగ్గుతికచే నన్నగిల్లినయెలంగుగలదై,
ఉత్తరపద్యముతోనన్వయము.

భా. చెలియట్లచటివృత్తాంతముంబెలుప దండతాడితఱుజగివోలె నేయిపోయ
భగ్గనిమండు భయంకారాగ్నిజ్వాలవలె లేచి కనులందైన యరుణకాంతిఁ జెక్కుల
వ్యాపించి కుంకుమరచితములగు మకరికాపత్రరచనలయందము నావహిల్లఁజేయ డగ్గుతి
కచే నెలుంగు డీలుభటని ట్లనెను.

విశే. సహజముగ సత్యమనిని. ఆప్రే బ్రియుండు వేటొకతెంగూడి యొల్లని
చెయ్యములు తన్నుగూర్చి చేసెనేమోయని యవశకునములంబట్టి యనుమానించునది.
ఇంతఁ జెలి పారిజాతమచరితమును నామెమనంబెరియునట్లు విన్నవించినది. ఈవిన్న
పము ప్రియకృతస్యవిషయకానిష్టము ననుమానించుచు సురగాంగనంబోలు సత్యకు
దాడనసదృశంబయ్యెను. అట్లే ప్రియుండు తన్నుగూర్చి యనిష్టము నొనర్చినేమోయని
యనుమానించుచు మండిపడునగ్నిహోత్రజ్వాలంబోలు సాత్రాజితి కివ్వార్త నేయివంటి
దయ్యెను. అడుపామునకు సాహసమెక్కుడగుటను స్త్రీవిషయకోపము యగుటను,
'ఉరగాంగన, కీల' అనుస్త్రీలింగపదములు ప్రయుక్తములయ్యెను. నారదప్రసంగమును,
శ్రీకృష్ణనిచెయ్యములను, రుక్మిణీసటలను సత్యకుఁ గన్నుల నెఱుపు నావహిల్లఁజేసెనని
యెన్నవలయును. కోపముచే నారత్తనేత్రయయ్యెనని గ్రహించునది. చెలిచెప్పిన ప్రసం
గము వినుటకతన, భయదుఃఖములు వెనఁగొనెననియు, దన్మాలమున డగ్గుతికచే గంత
స్వరము ఊఁచెననియు నెన్నదగును. మోముపైకెత్తి చూచినచో దృష్టులు చెక్కు
లవైబడుట సంభవింపదు. కుంకుమరచనలభంగి నెఱుగిచూపు చెక్కుల నెలకొల్పు ననుటం
జేసి మోము వాంచి దృష్టిని గ్రిందుగాఁ బ్రసరింపఁజేయుటను సూచించెడిని.

భా. ఏమేమీ కలహాశనుం డచటికై యేతెంచి యిట్లాడెనా

యామాట లైవియొగ్గి తా వినియెనా యాగోపికావల్లభుం
డేమేమాడెను రుక్మిణీసతియు నీవింకేటికి దాచెదే

నీమోమోటలు మాని నీరజముఖి! నిక్కంబెఱింగింపవే. 83

టీ. కలహాశనుండు = జగదమే భోజనముగాఁగల నారదుండు, ఆగోపికావల్ల
భుండు=ఆప్రేతలమగఁడు, నీమోమోటలు=నీదాక్షిణ్యములు, నీరజముఖి=వర్ణమువంటి
మోముగలదాన, నిక్కము=నిజము, ఎఱింగింపవే=తెలుపవే.

వ్యా-విశే. జగదమే లిండిగాన నాతఁ డట్లే యాడునని 'కలహాశన' వదము సాధిప్రాయము. ముగ్ధులగుగోపికలంగూడుగొల్లఁడుగాన నమ్మాట నాదరమున వినెనని గోపికావల్లభవదము సాధిప్రాయము. చెవియొగ్గి వినెననుట నాదరాతిశయక్రమణ సూచకము. చెలికాన, మోమోటమిఁ జెప్పటకు జంకునేమో యని సత్య యూహించి 'మోమోటమి మాని' అనివల్కె. ఏమేమి. — సంభ్రమమున ద్విర్భావము. అచటి కై. — వ్యవర్థమునఁ జతుర్థి.

చ. అతులమహానుభావ మని యవ్వారిఁ దా నొకపెద్ద సేసి య
చ్యుతునకు నిచ్చకం బొదవ సూడిద యిచ్చిన నిచ్చెఁగాక తా
నతఁడు ప్రియంబు గల్లనెడ కర్పణ సేసినఁ జేసెఁగాక యా
మతకరివేలుపుందపసి మమ్ముఁ దలంపఁగ నేల యచ్చటఁ. 84

టీ. అత్తతకరివేలుపుందపసి = అత్తాయావియైనసురముని, అతులమహానుభావము = సాటిలేని గొప్పప్రభావముగలది, అని = పల్కి, అవ్వారి = అపుష్పమును, తాను, ఒక పెద్దచేసి = ఒకానొకగొప్పవస్తువుగానొనర్చి, ఇచ్చకము = ముఖస్తుతివలనిప్రేమ, ఒదవ = ఉద్యమించునట్లుగ, సూడిద = కానగ్న, ఇచ్చిన = ఇచ్చుఁగాక = ఒసంగిన నొసంగనిమ్ము. తాను, అతఁడు = ఆశ్రీకృష్ణఁడు, ప్రియంబు = ప్రీతి, కల్లనెడకు = ఉన్నచోటికి, అర్పణ = ప్రదానము, చేసిన = చేసెఁగాక = ఒనర్చిన నొనర్చనిమ్ము. అచ్చట = ఆచోటను, మమ్ము = నన్నును, తలంపఁగ నేల = తలవనేల.

భా. అవ్వారిం గొప్పవస్తువుగా వర్ణించి మహామహిమాన్నితమని యిచ్చకము నకై నారదుండు కృష్ణున కిచ్చునుగాక. అతఁడును దనకుఁ బ్రియమైనవారి కద్దాని నొసంగుఁగాక. కాని యామాయజడదారి మఘేల యచ్చోఁ దలంపవలెను?

వ్యా-విశే. పుష్పమునందలి యనాదరమును సూచించ ఒకపెద్దచేసెనని యనెను. సవతిసంబంధమగు పేరును నోటఁబల్కుటగూడ నిష్ఠముగాకుండుటను దెలుపుటకై ప్రియంబుగల్లనెడ కని వాక్రచ్చెను. స్వాభిమానాతిశయమును సూచించ 'మమ్ము' అని ప్రయుక్తమయ్యెను. "ఇచ్చిన నీవచ్చును, సమర్పణచేసిన చేయవచ్చును. మమ్ముదలవ నేల." అనుపదములజాడంబట్టి తన్ను సవతిదరిని మాయజడదారి తలంచుటయే సత్య కమ్యూటిలో నెంతయుఁ గష్టముగాఁ దోచెనని తెలియును. 'అర్పణచేసెను' అనుపదము గూడ సత్యామాయను వెల్లడించును. మతకము + అరి. మతుబర్ధకమున సరివర్ణకము. ములాభము. అర్పణచరిత్ర మున్నగువానికివలె దీనికిఁ బ్రథమైకవచనలూపము కల్గెను. క. పలుదెఱఁగుముల్ల మాటలు

కలహామె కల్యాణ మని జగంబులవెంట

పారిజాతము

వ్యా-విశే. మోసకాఁడును బనులకాపరియుఁ గావుననే యీవిషయమున నాచిత్యముం గనలేకపోయెనని ధూర్తగోపాలవదము సాభిప్రాయము. భార్య, పతికర్థశరీరయగుటను, దనశరీరము పతిశరీరాధ్యమే యగుటను, భర్త భార్యకుఁ బ్రాణమే యగును. ఈ వద్ధతి ననుసరించియే భర్త చనిన భార్యయు నాతనితోఁ జనుట తొల్లింటియాచారమై యుండె. వలదు+ఎ-వలదె. వలయుఁగాతు వ్యతిరేకరూపము. రూ. ఆ. వలవదు.

క. పరికింపరు తమజాడలు

తరుణులతగులములు నవ్వుఁ దగదండ్రు మదిన్

శరదంబుదచలచిత్తులు

పురుషులె పో వారి నవ్వుఁ బోలునె చెలియా!

87

టీ. పరికింపరు = పరీక్షింపరు, తరుణులతగులములు = యువతులయాసక్తులను, నవ్వు=విశ్వసించుగా, తగదు=కూడదు, శరదంబుదచలచిత్తులు=శరత్కాలమేఘముల వలె సంచలించుమనస్సుగలవారు, పురుషులెపో=మగవారలేనువ్వు. పోలునె=తగునె?

భా. మగవారు తమ ప్రవర్తనముల మంచిచెడ్డలపరీక్షింపరు. యువతుల యనురాగముల నవ్వుకూడదండ్రు. ఇంటియకాని తమ ప్రవర్తనమునుబట్టియే యువతులవర్తనమును నుండుననుకొనరు. నిక్కముగ నాలోచింపఁ బురుషులె మిగులఁ జవలచిత్తులనియు, దానవారి నేవిషయమునను విశ్వసించరాదనియు, ముమ్మాటి కెంచవచ్చును.

వ్యా-విశే. పరికించు. ప్ర. పరీక్షించు. అనుదురు. అందురు. అంద్రు. అంద్రు. 'పో' 'పోము' అనుదానిరూపాంతరము. ఇయ్యది నిశ్చయార్థప్రకాశకము.

ఉ. ఇన్నిదినంబులున్ సనతు లిందఱలోఁ గడు గారవంబునం

గన్నియ నన్ను వల్లభుఁడు గన్నులఁ గప్పకొనంగ నుండి యా

వన్నెయు వాసియుం దఱిగి వారు ననుం దలలెత్తి చూడఁగా

నన్నులఁ జాయలం బలుక నైతునె ప్రాణము * లెంత తీపాణో! 88

టీ. సనతులిందఱలో = ఇందఱు సవత్సులలో, కడుగారవంబున = మిగుల గౌరవమున, వల్లభుఁడు=ప్రియుఁడు, కన్నుల = సేత్రములందు, కప్పకొనంగ = మఱుగుపఱచికొనియుండఁగా, అంతటిగారాబమునఁ జూచికొనుచుండఁగా నని భావము. వన్నెయ=అందమును, వాసియు=బ్రసిద్ధియు, దఱిగి=తగ్గి, తలలు, ఎత్తి, చూడఁగా, ఇది నిర్భయముగఁ జూచుటను దెలుపును. సన్నుల = సంజలచేతను, చాయల = జాడల చేతను, ప్రకృతవిషయమున కనుకూలించుగతిని వేటొకవిషయము నుద్దేశించి పలుకు

టను జాయలఁబలుకుటగా నెన్నవలెను. వలుక, నైఁతునె=సహింతునె? ప్రాణములు ఎంత తీపు ఒకో? ప్రాణము లెంతమధురములొగదా.

భా. ఇంతకాలము వల్లభుని బలువార్లుభ్యమునకుఁ బాత్రమనై యాతఁ డతి గారాబమున నను జూచుకొనుచుండ నవతుల్లరలొ ఖ్యాతిఁగాంచితి. ప్రకృతము నను విభుఁ డిట్లవమానించుట వారు నిర్భయముగ ననుఁ గాంచి యాంగికములగు సంజ్ఞల చేతను, గాకిమీఁదను బిచ్చుకమీఁదనుబెట్టి నను నిందింతురు. ఇట్టి యవమానమును నట్టి ఖ్యాతిని గాంచిననేను వన్నెవాసులు తఱుఁగ నెట్లు సహింతు? ప్రాణములపై మక్కువ యెక్కువగుట విడువనైతినిగాని లేకున్న నిపుడె విడిచియుండును.

వ్యా-విశే. సవతి=ప్ర. సవత్తి. గారవము. ప్ర. గౌరవము. కన్నియ. ప్ర. కన్య. రూ. ఆ. కన్నె. వన్నె. ప్ర. వర్ణము. రూ. ఆ. పన్నీయ. సన్న. ప్ర. సంజ్ఞ. చాయ. ప్ర. ఛాయ. నైఁచుధాతుసంబంధముగు లాడర్థకోత్తమపురుషైకవచనరూపము. నైఁతును. నైఁచు+దు+ను. చువర్ణంబుతోడి దుగ్ధకారము తకారంబగు. రూ. ఆ. సయిచు ప్రాణము లెంతతీపొకో.—ఒక్కో, ఒకో, ఒకో; ఇవి సందేశార్థముం దెబుపునవ్యయములు. సత్యభామానూనాతిశయమును 'నైఁతునె' ప్రాణము లెంతతీపొకో? అనుపదములు సూచింపఁజాలియున్నవి.

ఉ. నామొగమోటకై*వలనినాటకముల్ గటియించి రుక్మిణీ
కామినిమీఁదటం గలుగుగౌరవముం గృపయుం బ్రియంబుం దా
నేమియుం గాననీక యిట నిన్నిదినంబులు నన్నుఁ దేల్చెనో
తామరసాక్షి! మెచ్చులదా మురదానవభేదికృత్యముల్. 89

టీ. ఓతామరసాక్షి=ఓతమ్మికంటి! నామొగమోటకై=నామోమోటకై, వలని నాటకములు = అక్కఱలేనివర్తనములను, గటియించి = కూర్చుకొని, రుక్మిణీకామిని మీఁదటం=రుక్మిణీకాంతపై, కలుగుగౌరవము = ఉన్న గౌరవమును, కృపయుం = దయయు, ప్రియంబుం=అనురాగమును, తాను, ఏమియుం=కొంచెమైనను, కాననీక=కనుపడనీక, (ప్రకాశముగానీక) నను, లేల్చెన్=శబ్దంజేసెను. (సంతోషవెట్టెను.) మురదానవభేదికృత్యముల్ = మురాసురునిఁజంపిన యాశ్రీకృష్ణుని కార్యములను, మెచ్చు వలదా=శ్లాఘింపవద్దా? ఆతనికుశలవర్తనమున కెంతయు మెచ్చుకొనవలెనని భావము.

భా. నామోమోటకై యెన్నెన్నో నటనలం గనుపఱచి తనకు రుక్మిణీపైఁగల యాదరమును, దయను, ననురాగము నినుమంతైనఁ బ్రకాశముగానీక యిచ్చో నిన్ని

* వలయునాటకముల్; వలనినాటకముల్.

దినంబులు నను సంతోషపెట్టెను. ప్రకృత మిట్లనర్చెను. కావున, నాతనినైపుణనర్తనము లెంతయు క్షామ్యములు.

వ్యా-విశే. 'వలయునాటకములు' అనియు 'వలసి' అనియుఁ బాఠాంతరము లగవడును. 'వలయునాటకములు=కావలసినవర్తనములు అవశ్యకములగు ప్రవర్తనములని భావము. 'వలసి=కావలసి' నామొగమొట్టకై కావలసి, యనఁగా, నామొగమొట్టకై యావశ్యకమగుటచే నని భావము. 'వలసి=ఉపాయముతోడి' అనియు 'వలసి' అను పాఠమున కర్థము చెప్పనగు. 'రుక్మిణీకామిని' అనుపదము ప్రియసంగమమందత్యాదరము గలపడఁచి కామిని యగుట సవలిని నిందించుటకును శ్రీకృష్ణున కామెయందలి యత్యునురక్తిని సూచించుటకును నిల్పఁబడినది. గటియించి. ప్ర. ఖటియించి. ఈక.— ఇచ్చుధాతుసంబంధమగు వ్యతిరేకార్థకకజియాలము.

ఉ. ఓచెలి! శౌరి కిచ్చె నట యొక్కలతాంతము దెచ్చి నారదుం
డావపలాక్షి కిచ్చెనట యాతఁడు నవ్విరి యిట్టిమాట లా
హా! చెవుల న్విసంబడియుఁ బ్రాణము దాల్చెద మేన నింతగా
నోచితి నింక నెట్టివి కనుంగొన నెమ్మెయి నున్న దాననో.

90

టీ. లతాంతము=పుష్పము, లత తుదినుండునదిగాన నీపేరన్వర్థము. ఆవ్విరి= ఆకునుమమును, ఆవపలాక్షి=ఆలోలనేత్రకు, ఇట్టిమాటలు, ఇట్టి విన సహించనికష్టపు బల్కులని భావము. మేన=శరీరమున, ప్రాణములు=జీవముల (ఆనువుల), తాల్చెద= ధరించెదను. ఇంతగా=ఇంతటియవమానము సంభవించునట్లుగా నని భావము. నోచితిని=నోమునోచితి ననుట. ఇంక=మీఁదను, ఎమ్మెయి=వివిధముగా, ఎట్టివి = ఎట్టి పరాభవములను, కనుంగొన=కాంచుటకు, ఉన్న దాననో=జీవించియున్న దాననో.

వ్యా-విశే. ఆ+విరి=ఆవ్విరి. అహా.—సంతాపసూచకావ్యయము. మేనుననె.— శౌరిపదిభక్తికముల తృప్తీయాసత్తముల కత్వం బాదేశంబగు. 'మేన'. చెవుల వినంబడియుఁ బ్రాణము తాల్చెద. మేన-అనుటంజేసి చెవులబడఁగానే ప్రాణముల విడువవలసినదనియు, 'ఇంక నెట్టివి కనుంగొననున్న దాననో' అనుటంజేసి యింతకమించినయవమానము లెన్ని కలుగునో యనియు, నవ్వాని ననుభవించుటకే జీవించియున్న దానననియును, 'ఇంతగానోచితిని' అనుటంజేసి నానోముఖమింతే యనియును సర్థములు స్ఫురించును. వీనిమూలమున సత్యభామాసంబంధమగు కొలది లేనిమానసికత్వము ప్రస్ఫుటమగుచున్నది. శౌరి, ప్రాణేశుఁడు, పలి మున్నగుపదముల వాడక దీనిని వాడుట యనాదరసూచకము.

క. పూనుకొని మేలుగిళ్లకు

లోనయి విహరించువారి లోకమెఱుంగదో

యానరకాసురదమనుడు

దా నెఱుంగఁడో భోజకన్యతా నెఱుంగదోకో.

91

టీ. పూనుకొని=యత్నించి (శ్రద్ధవహించి) మేలుగిళ్లకు = మేలునకును గీడునకును, లోనయి=లోబడి, విహరించువారి = సంచరించువారిని, లోకము = జనము, ఎఱుంగదో = తెలియదో? ఆనరకాసురదమనుడు=ఆనరకాసురునిమర్దించిన శ్రీకృష్ణుడు, భోజకన్య=రుక్మిణి (భోజునికూతురు.)

భా. ఎవరు మేలుచేయువారో యెవరు కీడుచేయువారో యెవ రేరితిగ నెవరి విషయమున నుపకారబుద్ధిని బ్రవర్తించిరో యనువిషయములు లోకు లెఱుంగుదురు. మఱియు నేను మేలుసేయుదాననో కీడొనర్చుదాననో యనునంశ మానరకాసురహంత శ్రీకృష్ణుఁ డంతయు నెఱుంగు. ఆభోజసుతయొఁ బూర్ణముగ నెఱుంగును. నేనేల వాని నిపుడు పేర్కొనవలెను?

విశే. ఇందు 'నరకాసురదమనుడు, భోజకన్య' అనుపదములు సాధిప్రాయములు. నరకాసురసంహారమయమున దాను శ్రీకృష్ణనకుఁ గడుంగడుఁ దోడ్పడి మేలుకూర్చుటయు, నట్టియదనున తృప్తియకన్య రుక్మిణి యింటఁ గూర్చుండి తోడ్పడకుంటయును సూచించుచు, సత్య రుక్మిణి నెత్తిపొడుచుచున్నది. మఱియొక గృష్ణుడును నంతమాత్ర మెఱుంగక నేడు వర్తించినవాఁడగుట, నైనవారి కాకులలోను, గానివారికిఁ గంచముల లోను బెట్టిన సామెతను జ్ఞప్తికిందెచ్చుచు, దనపతిదగుచేసినమేలును మఱచుటను నజ్ఞతను బ్రకాశింపఁజేసినది. ఇందలి 'తాను' పదములు నామపునర్నాహంబున నామకుఁ బరముగ నభిహితములయ్యె.

ఉ. ఆనరసీరుహక్షిణిలయంబునఁ బంకజనాభుఁ డుండుటం

జేసి యొసంగె బో తగవు నేకొని యొక్కలతాంత మింతలో

వాసియు పన్నెయుం దగవు వైభవముం జలము న్నివేకమున్

బో సవతు ల్పజించుటకు బో వెఱుంగయ్యెడు నేమిసెప్పుదున్. 92

టీ. ఆనరసీరుహక్షిణిలయంబున = అతమి కంటియింట, పంకజనాభుడు = పద్మము బొడ్డునఁగలవాఁడు, ఊండుటంజేసి = నివసించుటచేత, తగవు = బౌచిత్యమును (తగుట) చేకొని = పట్టి, ఒసంగెఁబో = ఇచ్చెనుజుమ్ము. ఇంతలో = ఈపాటివిషయమునకై, వాసియున్ = గొప్పదనమును, పన్నెయున్ = అందమును, తగవున్ = బౌచిత్యమును, వైభవ

ముక్=ప్రాభవమును, చలముక్=పంతమును, వివేకముక్=యుక్తాయుక్తజ్ఞానమును, పోక్=నశించుకా, సవతుత్=సవత్తులు, భజించుటకుక్=సేవించుటకై, పోక్=వెళ్లుటకు, వెఱుంగు=అశ్చర్యము, అయ్యెడుక్=పుట్టెడును.

భా. శ్రీకృష్ణుడత్రమ్మికంటియింట నపుడుంట నక్కునుమము జన్మవోవునని యాచితిం బాటించి యామె కొనంగెను. ఇట్టిసితిలా నింతమాత్రమున నవతులు తమ యున్నతిని, ప్రేభవమును, మానాదులను నీటంగలిపి యామెను సేవించుబోవుట యేలాకో తెలియకున్నది. పూవు నామె కొనంగుట నాకంతవంతగఁ దోచదుకాని, వీరామెను సేవించుబోవుటమాత్ర మచ్చెరువుంజేసెడును. నత్యతోడిచేడియ లట్లామెను సేవించు బోవుటను నీచకృత్యముగా నిందెన్నెను. శ్రీకృష్ణుడొనర్చినదానిం దగవనెను.

వ్యా-విశే. ఉండుటంజేసి.—కొన్నియెడలఁ జేతవిభక్త్యర్థకవర్ణకంబులకునువలన వర్ణకంబునకును దఱచుగఁజేసి యుచుప్రయుక్తుమగు. 'ఉండుటను' అనుద్వితీయ తృతీయా విభక్త్యర్థకమగుటచే దీనికి 'చేసి' అనునది యనుప్రయుక్తమయ్యెను. పిదప ద్రుతకార్యములు రా 'ఉండుటఁజేసి, ఉండుటంజేసి', అనురూపములయ్యెను. ఇచ్చెనుబో.—పోః పొమ్ము యొక్కరూపాంతరము. ఇది నిశ్చయానాదరములం దెల్పుచుఁ బదములమీఁద నగును.

క. కలకాల మొక్కగతిఁ బూ

సలలో దారంబుమాడ్కి సతిమదిలోనక

మెలఁగెడు *పురుషుండు గలుగుట

తొలుజన్మమునోముఫలము తోయజనేత్రా!

93

టీ. కలకాలము=నిల్లపుడు, ఒక్కగతిఁ=ఒక్కరీతిగా, దారంబుమాడ్కిఁ=దారమువలె, సతిమదిలోనక=వతివ్రతయగు వనితయొక్కమనస్సులో, మెలఁగెడు=సంచరించెడు, పురుషుండు=మగవాఁడు, కలుగుట=సంభవించుట (స్త్రీకి మగఁడగుట) తొలుజన్మము నోముఫలము=తొలిపుట్టువునఁజేసిన వ్రతముయొక్కఫలము.

భా. సర్వదా తన్నెడఁబాయక తనమనస్సును దనయధీనము గావించుకొనంగలుగుపురుషుండు తొల్లింటిపుట్టువున నెన్నియోనోములు నోచినంగాని యాఁడుదానికి మగడుగ దొఱకనేరఁడు. అనగా ననుకూలుఁడగుభర్త స్త్రీకి దుర్లభుఁడని భావము.

విశే. 'పూసలలో దారము, తలలో నాలుక,' అనుపదములు నిరంతరసంబంధ సూచకములు. వనిత మదికెక్కునపుడే పురుషుండు త్రముండును, నాయికానురాగ పాత్రుండును నగును. మఱియు నట్లు తనమదికి నచ్చినమగఁడు సంభవించినపుడే వనిత

పరివ్రతయు నానతిపాతివ్రత్యము పొగడ్తంగనుటయుఁ బొసంగును. కావున నిక్కముగ నీరెండును సతిపతుల సుత్తములుగఁజేయు సుత్తమకృత్యము లనకతీరదు. ఈరెండును లోకమున నొక్కచోనుంట్ల దుర్లభము. వ్రకృతము కొంతకాలము కృష్ణుఁడు సత్యమదిలో మెలంగఁగలిగెను గాని, నేటిపారిజాతకుసుమవృత్తాంతముకతన నది పొసంగదయ్యెను. దాన నొక్కగతిఁ గలకాలము మెలగుట యని సత్య యనవలసివచ్చెను. 'పురుషులు' అని బహువచనపాత మగవడు. అద్దానికి సారస్యము చింత్యము. లేదా 'సతి' అనునది 'స్త్రీ'ణము' అనునర్థమున జాత్యేకవచనముగఁ బ్రయుక్తమయ్యెనని తలంపవలసియుండును. పరివ్రతయగుమానిని తనమదిని నిరంతర మెవని స్మరించువాడే యుత్తమపురుషుఁడని తెలుప సతిపదము ప్రయుక్తము. మఱియు సత్యయే తన్మూలముగఁ దనసతీత్యమును వెల్లడించెననియుఁ దోచెడిని.

నీ. కలలోన నైన నవ్వుల కైన నామాట
జవదాఁట వెఱచునోచంద్రవదన!
యేపదార్థంబు నాయెదుటఁ బెట్టకమున్న
యెవ్వారి కొసంగఁడో యిగురుఁబోడి!
చెలులు నాతో నేమి చెప్పుదురో యని
లంచంబు లిచ్చునో చంచలాక్షి!
తోడిచేడియలు నాతోడివంతులకు రా
సయిరింపఁజాలఁడో సన్నుతాంగి!

తే. యరమరలు లేనికూరిమి ననఁగి పెనఁగి
కొదలు దీఱనికొర్కులఁ గూడి మాడి
కపట మెఱుంగనిమమతలఁ గలసి మెలసి
యున్న విభుఁ డిట్లు సేయునే యోలతాంగి!

94

టీ. ఓచంద్రవదన=చంద్రబింబమునుబోలు మోముగలదాన, కలలోననైనను = స్వప్నముననైనను, నవ్వులకైనన్ = పరిహాసములకైనను, జవదాఁటన్ = అతిక్రమింపఁగా, వెఱచున్ = భయపడును, ఏపదార్థంబున్ = ఏవస్తువును, పెట్టకమున్న = ఇడకముండు, ఒసంగఁడు=ఈడు, ఇగురుఁబోడి = చిగురువలెమనోజ్ఞమైనదాన. లంచంబులు.— తనపనిం జక్కఁజెట్టుకొన నొరునకు రహస్యముగా నొసంగుధనాదికమును, తోడిచేడియలు = సవతులు, వంతులకున్ = సామ్యములకు, (భాగములకు ననియైనఁ జెప్పనగు) అరమరలు=సందియములు లేక భేదములు, కూరిమిన్ = చెలిమితో, అనఁగి పెనఁగి=కలసి మెలసి, కొదలు=కొఱంతులు, తీఱని=పోనట్టి, (కొఱంతలింకనుగల్గినట్టివనిభావము)

‘అనంగి పెనంగి, కూడిమాడి, కలసి మెలసి’ జాతీయములగు నీజంటలు సమానార్థకములు, కటకుము = కైతవము, మమతలక్ = అభిమానములతో, నేయునే = చేసెనే?

వ్యా-విశే. పూర్వపద్యమునఁ జెప్పినచోప్పన విభుండు తనమదిలో మెలగుట నిందునత్య నూచించుచు, బ్రకృతమున కనుకూలించుగతిని బ్రసంగించెను. స్వప్నమునం గూడ నవ్వులకైనఁ దనమాటమీఱ వెఱచువాఁడు నేడు వెఱపించుకేని లేక మెలగుట కను, నేపదార్థమునైనను మున్నగు దనముందిడి యితరుల కొసంగువాఁడు నేడు తన ముందు మున్నగు బారిజాతము నిడక రుక్తిణి కొసంగుటకును, జెలు లేమి చెప్పదురో యని లంచము లూసంగునాతఁడు నేడు తనచెలి యెదుటనుండఁగ నే యట్లు ప్రవర్తించు టకును, దోడిచేడియలు వచ్చుటకు వచ్చునపుడు నైరింపనివాఁడు నేడు రుక్తిణిసతిం బెద్దగాఁ దలంచి పారిజాతముప్రదానమున సంభావించుటకును, నెంతయు ననురక్తు డగుపతి యభిమానముఁ బ్రోద్దోచి తన్నును, తనయు దితఃపూర్వముగలయనురాగమును మఱచి యట్లు నవతి కధీనుడగుటను నత్య యాశ్చర్యమునందెనని గ్రహించునది. ఇందుఁ జెప్పినచోప్పన మెలంగుపురుషుండు నతికి మదిలో మెలంగువాఁడుగాక యత్యుఁ డెట్లు కాఁజాలును? చేయున్ = ఎ + చేయునే. తద్ధర్మార్థము త్రికాలవాచియగు. తోడిచేడి యలు, తోడన్ + చేడియలు ‘తోడన్’ ఇది యవదమని యనఁగాఁ బ్రత్యయము లొనగునదని శబ్దరత్నాకరము. దీనికిఁ బ్రత్యేక ప్రయోగముగలదని ప్రాథమ్యాకరణము. సమాసమునందువలెనే ‘కూడ’ అనునక్షరముగఁగూడ నిత్యముకాదేశమగునని గ్రహించ వలెను.

సీ. కృతకాద్రికందరాకేళీనిగూహనవేళా¹పరస్పరాన్వేషణములు
పోషితమాధవీపున్నాగపరిణయోత్సవకల్పితానేకసంభ్రమములు
చాతురీనిర్జితద్యూతపణాదాన కలితచేలాంచలాకర్షణములు
సాయంసమారంభచక్రవాకద్వంద్వ విరహోపలోకన²విభ్రమములు
తే. సాంద్రతరచంద్రికా³కేళిచంద్రమములు
విధుశిలామయవేదికావిశ్రమములు
ఫలకచిత్రితనిజరూపభావనములు
మఱచెనో కాక రుక్తిణిమాయఁ దగిలి.

95

టీ. కృతకాద్రి..... స్వేషణములు-కృతక=కృత్రిమములైన, (మనుజునిర్మితములు) అద్రి=కొండలయొక్క, కందరా=గుహలయందలి, కేళి=ఆటలయందైన, నిగూ

1 పరస్పరాన్వేషణములు. 2 విహరణములు. 3 వళి.

పారిజాత—10

హన=దాగుటలయొక్క, వేళా=నమయముబందలి, పరస్పరాన్వేషణములు=అన్వేష్యము
 వెదకొనుటలు. (అనగా నాగుహలందు దాగుడుమూత లాడుకొనునపు డొకరినొకరు
 వెదకొనుచుండినటు) పోషిత.....సంభ్రమములు=పోషిత=పెంపకబడిన, మాధవీ=
 బండిగురువిందలతకును, పున్నాగ=సురపొన్నవృక్షమునకును, నైన, పరిణయ=పెండ్లి
 యొక్క, ఉత్పన్న=వేడుకలందు, కల్పిత=చేయబడిన, సంభ్రమములు=వేగిరపాటులును
 (మాధవీపున్నాగములబెండ్లి వేడుకలందలి సంభ్రమకృత్యములనుట) చాతురీ.....కర్ష
 ణములు=చాతురీ = నైపుణిచే, నిర్జిత=గెలువబడిన, ద్యూతపణ = జూదమునకైయొడ్డిన
 పంచైపుధనముయొక్క, ఆదాన=పరిగ్రహవిషయమున, కలిత=ఓనర్పబడిన, చేలాంచల=
 వస్త్రపుణిలయొక్క, ఆకర్షణములు=ఱాగికొనుటలు. (పంచైపుధనమును బడయఁ జేల
 చెఱుగునుబట్టి నిర్బంధించికొనుట యనుట) సాయంస.....విశ్రమములు=సాయంస
 మూంభ=సాయంకాలారంభమునందైన, చక్రవాకద్వంద్వ=జక్రవాకవలదగు, విరహా=
 వియోగముయొక్క, ఆవలోకన = చూచుటయందలి, విశ్రమములు = విలాసములు,
 (అనగాఁ జక్రవాకంబులు భావియోగమునకై పరస్పరముఁ గలసిమెలసి చింతించుచు
 దమిందీర్చుకొనుచుండ వానిని సానురాగమునఁ గనుచుండినటు) సాంద్రతర.....
 చంక్రమములు=సాంద్రతర=మిగులఁదఱచగు, చంద్రికా=వెన్నెలయందైన, కేళి=ఆటల
 యందలి, చంక్రమములు=దాటుటలు. (అనగాఁ బండువెన్నెలలఁ దిరుగుడాటల నాడు
 కొనుచుండినటు) విధుశిలామయవేదికావిశ్రమములు = చంద్రకాంతశిలాప్రచురమైన
 యరుగులందలి కూర్పుండుటలు, ఫలకచిత్రితనిజరూపభావనములు=ఫలకయందు న్రాయం
 బడిన తమతమరూపముల ధ్యానించుటలు. (అనగాఁ దమరూపముల ఫలకమునఁ జిత్రించి
 దూఱింబములు లేన్గ నందముగఁ జిత్రితములైనవో లేవో యని సవిలాసముగ నరయ
 చుండినటు) రుక్తిణీమాయా=రుక్తిణీసంబంధమగుమాయయందు, తగిలి=చిక్కి, మఱి
 చెనోకాక=విస్తరించియుండునో కాక.

విశే. 94-వ సీసపద్యపుగీతమునందలియర్థ మీపద్యమున విపులీకరించి వర్ణించి
 కవి ఆరమరలులేనికూర్చి, కొడలుతీరినిగోదక్కలను, కపట మెఱుంగనిమమతలను, విశదీక
 రించినాడు.

క. పతి ప్రాణసదృశబంధువు, పతి దైవం బేడుగడయుఁ బతి నతులకు న
 ప్పలియ కడు మేర దప్పిన, గతి కులకాంతలకు వేలు గలదే చెపుమా.

టీ. పతి=భర్త, నతులకు=పతివ్రతలగుస్త్రీలకు, ప్రాణసదృశబంధువు=ప్రాణ
 నుతో సమానమైనచుట్టము. పతి, దైవంబు=దేవుఁడు, ఏడుగడయు=రక్షకుఁడును.

అప్పతియ=అట్టిభర్తయే, కడుక్=మిక్కిలి, మేర=మాడ్డు, తప్పినక్, కలకాంతలకుక్= కలపాలికకు, వేఱు=మఱియొక, గతి=త్రోవ, కలదే=ఉన్నదే.

భా. పనితలకుఁ బ్రాణమువంటిచుట్టమును దేవుఁడును సప్తవిధరక్షకులును నగు భర్తయే తానుగాని మార్గమువట్టి జాయను గారించిన నింక నాసతికి వేటొకగతి లేదని భావము.

విశే. విడు+కడ=సప్తవిధమగుదిక్కు. 'గురువు, తల్లి, తండ్రి, పురుషుఁడు, విద్య, దైవము, దాత,' అని సప్తప్రకారము గలరక్షకము. ఇందు సత్య తనకులకాంతాత్వమును బ్రశంసించుకొనినది.

క. ధన మిచ్చి పుచ్చుకొన్నను

మనమున నోర్వంగ వచ్చు మగఁ డింతులకుక్

జన విచ్చి పుచ్చుకొన్నను

మన వచ్చునె యింక నేటిమాటలు చెలియా!.

97

టీ. ఓర్వంగక్=సహించుటకు, వచ్చుక్=వీలగును, చనవు=అనురాగమును లేక చెల్లుబడిని, మనక్=జీవింపఁగా, వచ్చునె=వీలగునె.

వ్యా-విశే. ఓర్వక్ + కాక్, ఒర్పు + నుజీ 'అగమాన్యచకారముల కద్విరుక్తము లకు ముత్తు పరమగునపుడు ప వ ల గు. 'ఓర్వన్' 'కాన్' అగు + ను, అగునకు ననుకను లకు ముజ్జీత్తులు పరములగునపుడు కానాకానలు విభాషనగు, నుజ్జ్వంతంబగు నగుభాతువు, క్రియావిశేషంబులకగు. ఓర్వంగాన్. రూ. ఆ. ఓర్వంగాన్. తనకొసంగిన యనురాగములేక చెల్లుబడి రుక్తిణికి పారిజాత ప్రసూన మొసంగి తన్ను క్రిందు నేయుటకతనఁ గృష్ణుఁడు పుచ్చుకొన్నయట్లే సత్య భావించెనని గ్రహింపవలయును.

క. అని వగల మిగులఁబొగులుచు, జనితామర్షమునఁ గోపనదనంబునకుక్
జనియెను లతాంగి హరిచందనకోటరమునకు నాగతరుణియుఁబోలెన్.

టీ. వగలక్=దుఃఖములచే, మిగులక్=కడుక్, పొగులుచుక్=పరితపించుచు, లతాంగి=అతీవఁబోడి; జనితామర్షమునక్=పుట్టినకోపముతో, కోపనదనంబునకుక్= క్రోధాగారమునకు, హరిచందనకోటరమునకుక్ = పసుపువన్నెగల చందనవృక్ష సంబంధమగుతొట్టకు, నాగతరుణియుఁబోలెక్ = ఉరగయువతివలె (ఆడుపామువలె) చనియెను.

విశే. పురుషనాగమునకన్న నాఁడుపాము మిగుల నుద్ధతి కల్గియుండునట. అందును బ్రాయముననున్న నాఁడుపాముమాట చెప్పవేల? ప్రకృతము తరుణి సత్య, పారి

జాతసుమపుత్రాంతశ్రవణమునఁ గల్గినశ్రోధావేగముకతన నాగతదుఃఖిం బోలియున్నది. సర్పములకుఁ జందనవృక్షకోటరములు నివాసమున కెంతయుఁ బ్రీతిదాయకములు. ఆచటి గంధమునకు లాఁచై యయ్యవచ్చో నివసించు. ప్రకృతము సర్పాంగనంబోలు సత్యకు సర్పాంగనకు చందనకోటరముబలెఁ గ్రోధాగారము సంప్రీతిదాయకమయ్యెను. మఱియుఁ జందనగంధఘ్రాణమువలన సర్పమున కుద్ధతి హెచ్చును. అట్లే సత్యకును గ్రోధాగార వాసము పరితాపాద్యావేగమునే కల్పించునని తేలుచున్నది. శ్రోధాగారము రాజగృహములఁ బ్రత్యేకముగ నిర్మితమై యుండునని కావ్యాదులవలనఁ జెలియుచున్నది. ఇందు స్త్రీలే కోపమువచ్చినపుడు వానియందు వసించునని తెలియవచ్చెడునుగాని పురుషులు నివసించియుండునట్లు తెలియరాదయ్యెను. స్త్రీలుగూడ భర్తలవై నలిగినయపుడే యందు వసించుట కన్నట్లుచుగాని యెండోకతఱి నున్నట్లు గానరాదు. కోపముకల్గినపుడు పరిజనము తమస్వామినికేఁ గోపముకల్గినట్లు పోల్చుట కిది యొకచిహ్నము. హరిచందనపదమునకుఁ గల్పవృక్ష మనునర్థమును నొప్పియుంట, భావినత్యాకల్పవృక్షసమీపగమనము ధ్వనిత మగుచున్నది. ఆలం. ఉపమ. ముద్ర.

ఉ. మాసినచీర గట్టికొని మానముతోడ నిరస్తభూషయై

వాసనకట్టు గట్టి నిడువాలికగస్తురిపట్టు వెట్టి లో

గాసిలి చీకటింటికడకంకటిపై జలదాంతచంద్రరే

ఖాసదృశాంగి యై పొరలె గాఢమనోజవిషాదవేదనన్.

99

టీ. మాసిన=మలినమైన, నిరస్తభూషయై=త్రోసివేయఁబడిన నగలుకలదై, వాసనకట్టు=వాసనగుడ్డకట్టుపంటికట్టు, తలచుట్టును నొకగుడ్డ బిగించికట్టెనని భావము. నిడువాలికగస్తురిపట్టువెట్టి, వెడలుపైన దీర్ఘమైన కస్తూరిపూఁతనుబూసి, తలనొప్పి కలుగునపుడు నొసటవేయుఁబట్టుపంటిపూఁత. లోగాసిలి=మదిశ్రమనంది, చీకటింటికడకంకటిపై=చీకటింటికొననున్న మంచముపై, జలదాంతచంద్రరేఖాసదృశాంగియై=జలద = మేఘము యొక్క, అంత=నడుమనుండు, చంద్రరేఖా=చంద్రరేఖతో, సదృశ=తుల్యమైన, అంగియై=శరీరముగలదై, గాఢమనోజవిషాదవేదన=తీక్షణమైన మన్మథదుఃఖమువలని బాధచే, మానముతోడ=మూకీభావముతో, పొరలెను=దొరలెను.

భా. మాసినచీర గట్టి, యాభరణములనెల్లఁ దీసివేచి, తలకు వాసనకట్టునుగట్టి, తలనొప్పిని నూచించుటకై వెడఁదనిడుపుకస్తూరిపట్టువెట్టి, చీకటింటికడనున్న మంచముపై మేఘాచ్ఛాదితచంద్రరేఖంబోలి గాఢమన్మథవేదనం బొరలుచుండెను.

వ్యాచి. చీకటి+యిల్లు+కడ=చీకటింటికడ, ఔపవిధక్తిక మగుటంజేసి 'యిల్లు' కబ్బిమునందలి 'ల్లు' అనుదానికి 'ంటి' అదేశమయ్యెను. (సమాసమున) 'ఔపవిధక్తిక

చ. వెడవెడ గన్నుమూయుఁ గనువిచ్చు నగుం దలయూఁచుఁబాన్పుపైఁ
బడు నుసురంచు లేఁచుఁ దడఁబాటును దత్తఱముంజలంబు లో
నడరఁగఁ గోపవేగమున నగ్గల మైనమనోజాబాధలం
బడి మదహస్తిహస్తగతపద్మనియుంబలె సొంపుపెంపటన్. 101

టీ. వెడవెడ=కొంచెముకొంచెము, కనువిచ్చు = కన్నుఁజెఱచును, నగు =
నవ్వును, తలయూఁచు = తలపంకించును, పాన్పుపై = కయ్యపై, ఉసురంచు = ఉన్న
రసుచు, తడఁబాటు = పలనమును, దత్తఱపాటును = సంభ్రమమును, చలంబు = పంతుము,
లో = మదిని, అడరఁగ = వృద్ధినందఁగ, కోపవేగమున = కోధంపుఁద్వరను, అగ్గలమైన
= అధికమైన, మనోజావేదన = మన్నభాదయందు, పడి = క్రంకి, మదహస్తిహస్తగత
పద్మనియుంబలె = మత్తగజముయొక్క తుండమునుబొందిన పద్మలతవలె, సొంపు
పెంపు = అందముయొక్కయతిశయము, అటన్ = నశింపఁగా, ఉత్తరపద్మముతో
నన్వయము.

కా. ఇందు వ్యభిచారిభావములు సరసగతిని నిరూపితములయ్యెను. పూర్వపద్య
ములఁ గోపముకతన వగలు గలిగెనని వర్ణించినకవి 99, 100, 101 పద్యముల సత్య
మన్నభవేదనపాలనట్లు వర్ణించుట పొసఁగునా? సందర్భపద్ధి కలదా? యనునంశముల
విచారింపవలయును. పారిజాతసుముసు దుక్కిటికి శ్రీకృష్ణుఁ డర్పించుటంజేసి, సత్యకుఁ
గోపముకల్గె. మఱియు నక్కోపము ప్రియవిషయకమగుటంజేసి యింకఁ దనకుఁ
బ్రియుండు దుర్లభుండనియు, నన్యకాంత కథకుండయ్యెననియు భావములు పొడమెను.
దాని సీర్ష్యయు మనోజవేదనయు సంభవించెనని గ్రహింపవలెను. మత్తేభము పద్మలతం
బెకలించి తుండముచే జీకాకుపటచి దాని రూపుమాపును. అట్లే కోపవేగమునంగల్గిన
మనోజాబాధ సత్యను రూపఱుంజేసెనని యెన్నవలయును. అలం. ఉపమ. 'పద్మి' శ్రీ
లింగగ్రహణము సత్యాసాదృశ్యసంపాదనార్థమని సారస్యము గ్రహించునది. అలం.
సముచ్చయము.

క. ఈపగిది సాత్రాజితి, కోపాద్యోగమున వగలఁ గుందుచు ఘనసం
తాపంబుపేర్చినితర, వ్యాపారము మాని యుండె హరియును నచటన్.

టీ. సాత్రాజితి = సత్రాజిత్తుత్రిక, ఈపగిది = ఈరీతిగ, కోపాద్యోగమున =
కోపాదితప్రయత్నముచే, (అనఁగాఁ గోపమువచ్చినట్లు తెలియుటకై యొనర్చినప్రయ
త్నముచే నని భావము.) 'కోపాద్యోగమున' అని యిచ్చి బాతాంతరముండిన లెప్పు.
'కోపవేగము' అని పూర్వపద్యములలోఁ గన్పట్టుచుంట నిదియె సాధుపాఠమని యంగీ

కరింపనగు. మఱియుఁ గోపవేగమే వగలఁబోగిలించెనుగాని కోపోద్వేగము కామిన
స్వాతమే సరసమగును. వగలఁ=దుఃఖములచే, కుందుచు = దుఃఖించుచు, ఘనసంతా
పంబుపేర్చిఁ=గొప్పదైన పరితాపముయొక్క యతిశయముచే, ఇతరవ్యాపారమును =
ఒండొకపనిని.

— ౨౦ సత్యభామకడకు శ్రీకృష్ణుఁడు వచ్చుట. ౨౦ —

మ. ముని నాకిచ్చినపూవుచందమును నే మున్నాడి యీభోజనం
దన కర్పించినజాడయుం దెలియఁ జెంతం బొంచి వీక్షించి పో
యినసాత్రాజితిబోటి నావలనఁ దా నేమేమి కల్పించెనో
యని ప్రద్యుమ్నుని మానిదండనిడి చింతాయత్తచిత్తంబునన్. 103

టీ. చందమును=విధమును, మున్నాడి=తొలుత, జాడయుఁ=రీతియు, తెలి
యఁ=తెలియునట్లు, చెంతఁ=దగ్గఱ, పొంది=దాగి, వీక్షించి = చూచి, పోయిన =
అరిగిన, సాత్రాజితిబోటి=సత్యాసఖి, నావలనఁ=నావైపున, (నావిషయమున) ఏమేమి
కల్పించెనో (కల్పించుకట్టసారస్యమున నేమేమి కొండెములు చెప్పెనో యని భావము
గ్రహింపవలయును) మానిదండఁ=నారదునిసమీపమున, ఇడి=ఉంచి, చింతాయత్త
చిత్తంబునఁ=విచారాధీనమైన మనస్సుతో.

విశే. సత్యకును వెఱచుటకతన శ్రీకృష్ణునియందుఁగల దక్షిణనాయకత సూచితము.

చ. అరదము నెక్కి కేతనపటాంచలచంచలమైనతాల్చితోఁ
దురగజవంబు మున్నడవఁ ద్రోచి కడంగెడుతత్తటంబుతోఁ
దిరిగెడుబండికండ్లపగిదిఁ భ్రమియించుమనంబుతోడ నా
హరి సను దెంచె సత్యసముదంచితకాంచనసౌధవీధికిన్. 104

టీ. అహరి=(చింతాధీనచిత్తముగల) ఆ శ్రీకృష్ణుఁడు, అరదముఁ = రథమును,
ఎక్కి=అధిష్టించి, కేతన...చంచలముదన=కేతనపట=కెత్తె-పుగుడ్డలయొక్క, అంచల=
కొనలవలె, చంచలమైన=కదలునదైన, తాల్చితోఁ=ఛైర్యముతో, తురగజవంబుఁ =
గుఱ్ఱములవేగమును, మున్నడవఁ=మీఱుటను, త్రోచి=వడిగొని, కడంగెడు = యల్పిం
చెడు, తత్తటంబుతోఁ=వేగిరపాటుతో, తిరిగెడు=భ్రమించెడు, బండికండ్లపగిదిఁ =
(రథ) చక్రములవలె, భ్రమియించు=భ్రమణమునొందునట్టి, మనంబుతోడఁ = మది
తోడ, సత్య.....వీధికిఁ=సత్యభామయొక్క యొప్పునట్టిబంగారు మేడలపరుసకు, చను
దెంచె=వచ్చెను.

భా. శ్రీకృష్ణఁ, డరదపుటెక్కిపుగుడ్డలకొనలకంటె నెక్కుడుగ ధైర్యము చలించుచుండ, హయవేగమునుమించిన తత్తరపాటు చెలంగ, రథచక్రభ్రమణవేగమును మీటి మది ప్రమింప, సత్యయింటి కేతెంచెను.

వ్యా-విశే. ఇందు రథవేగమును నిరూపింపక తాల్చి మున్నగువానిచలనము రథవేగమును మించియున్నదని చెప్పటంజేసి, రథవేగాలిశయము ధ్వనితనుగుటయేగాక తన్మూలమున శ్రీకృష్ణునకు సత్యావిషయమునఁ గలభీతిప్రీతులును వ్యంగములగుచున్నవి. “అరదము నెక్కి”.—జడంబు తృతీయానస్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగానగును. “బండి కండ్లపగిది”.—బండికండ్లయొక్కపగిది. ఔపవిభక్తికంబుల వివర్ణసలలు వర్ణంబులకు బహువచనము వరంబగునపుడు పూర్ణ బిందుపూర్వకదువర్ణంబు బహుళంబుగా నగును. కల్లం=మద్యము. ఈయర్థమున నీవిధి వర్తింపదు.

తే. వచ్చి యరదంబు డిగ్గి తద్ద్వారసీమ
దారుకుని నుండ నియమించి తాన యొకడు
కమలనాభుండు కఙ్కారతరములు గడచి
యలబలము లేనినగ రెల్ల నరసి చూచి.

105

టీ. డిగ్గి=దిగి, తద్ద్వారసీమ=ఆ (సత్యాసాధ) ద్వారదేశమున, దారుకుని=రథముగడపువాని, నియమించి=ఆనయిడి, తాన=తానే, (తానయొకడు=తానొక్కడే) కఙ్కారతరములు=తొట్టికట్టలమేరలను, కడచి=దాటి, అలబలము=కలకలము, నగరెల్ల=రాజసాధమంతయు, అరసి=వెదకి.

వ్యా-విశే డిగ్గి=రూ. అ. నిగి:-దక్కులోనగువానిదాకు డకారంబు విభాషనగును. అలబలములేమి నిండు చెల్పుచున్నాడు —

సీ. కనకపంజరశారికలకుఁ జక్కెర వెట్టి
చదివింప రేలొకొ సకియ లిపుడు
కరతాళగతుల మందిరమయూరంబుల
నాడింప రేలొకొ యతివ లిపుడు
కొవ్వొడిగోళ్లఁ దంతులు మీటి వీణియ
ల్వలికింప రేలొకొ భామ లిపుడు
కలికిరాయంచబోదల నెల్ల నెలయించి
నడిపింప రేలొకొ పడఁతు లిపుడు

తే. ఇన్నిదినములవలె నుండ దేమి నేడు
చిన్నబోయిన దీమేడ చెన్నుదటిగి

పద్మముఖతోడ నెవ్వరేఁ బారిజాత

పుష్పవృత్తాంత మెఱిగింపఁబోలునొక్కొక్క.

106

టీ. కనకపంజరశారికలకుఁ=బంగారుపంజరమున నున్న గోరుపంకలకు, చక్కెర
=శర్కర (పంచదార), పెట్టి=యిడి, సకియలు=చెలులు, చదివింపరేలొకో, చదివింప
రు+విల+ఓకో=విల చదివింపరో? అతివలు=స్త్రీలు, కరతాళగతులఁ=చప్పటలయొక్క
రీతిచే, మందిరమయూరంబులఁ=ఇంటి నెమిళ్లను, (పెంచిన నెమిళ్లను) ఇప్పుడు, అడింప
రేలొకో=ఎందులకాడింపరో, భామలు=స్త్రీలు, క్రొవ్వాడిగోళ్లఁ=క్రొత్తలును నిశిత
ములునైన నఖములచే, తంత్రులు=వీణలీఁగలను, మీటి=ఎగఁజిమ్మి, వీణియత్=వీణలను,
పలికింపరేలొకో=శబ్దింపఁజేయరేమో? పడఁతులు=పనితలు, కలికిరాయంచబోదలనెల్లఁ=
మనోహరములగు రాజసంసలసిట్లలనెల్లను, ఎలయించి=చేర్చి, నడిసింపరేలొకో=ఎందు
లకు నడిసింపరో? చెన్ను=అందము, ఎవ్వరేఁ=ఎవరైనను, పారిజాతపుష్పవృత్తాంతము=
పారిజాతపుష్పచరిత్రమును, ఎఱిగింపఁబోలునొక్కొక్క, ఎఱిగింపఁ+పోలును+ఓక్కొక్క
=తెలియఁజేసియుండురేమో?

వ్యాఖ్య. చక్కెర. ప్ర. శర్కర. సకియ. ప్ర. సఖ. బోద. ప్ర. పోత.
ఇట్లు పరిచయకతన, సత్యచెలులు విదుషులనియు, నాట్యకళాభిజ్ఞులనియు, వీణాగాన
వికారదలనియు, నంచయానలనియుఁ జేలుచున్నది.

క. అని యనుమానించుచు నొ

య్యనఁ గోపగృహంబు నేరి యాసత్రాజి

త్రనయ ముసుంగిడి యుండఁగ

ననువు మెఱయఁ జొచ్చి మాయ యచ్చుపడంగన్.

107

టీ. అనుమానించుచుఁ=డోహించుచు, ఒయ్యనఁ=మెల్లఁగా, గోపగృహంబుఁ
=శ్రీధాగారమును, చేరి=పొంది, ముసుంగు=అవకుంతము, ఇడి=చేసి, అనువు=ఉపా
యము, మెఱయఁ=ప్రకాశించునట్లు, చొచ్చి, మాయ=కపటము, అచ్చుపడంగఁ=
స్పష్టపడునట్లు.

మాయ నిం దచ్చుపఱచుచున్నాఁడు.—

ఉ. కొందఱ మంతనంబులను గొందఱ జంకెనవాఁడిచూపులం

గొందఱఁ జేరినన్నలఁ దగుల్పడఁ జేయుచుఁ జేరఁబోయి మ

ధ్యందినభానుమండలక రావళిహావళి వాడి యున్నతీఁ

గం దలఁపించునమ్మగువఁ గన్గొని యెంతయు విస్మితాత్ముఁడై. 108

పారిజాత—11

టీ. కొండఱ్ఱ, మంతనంబులక్ = రహస్యములచేతను, (రహస్యాలాపములచే ననుట) బంకెనవాడిమాపులక్ = బెదరించుతీక్షణములగు దృష్టలచేతను, చేతినన్నలక్ = హస్తసంజ్ఞలచేతను, తగుల్పడక్ = వశమగునట్లుచేయుచు (వశపటచుకొనుచు) స్వాధీనులం జేసికొనెనని భావము. చేరక్ = నగ్గఱగా, పోయి = అరిగి, మధ్యందిన..... హావళిక్ = మధ్యందిన = మట్టమధ్యాహ్నముననైన, భానుమండల = సూర్యమండలసంబంధమైన, కరావళి = కిరణపంక్తియొక్క, హావళిక్ = ఉపద్రవముచే, వాడియున్న = వ్హానమైయున్న, తీరక్ = తీవ్రము, తలపించు = భ్రావకమునకుఁబెచ్చు, అప్పుగువక్ = ఆసత్యభావము, కన్దోని = కాంచి, ఎంతయుక్ = మిక్కిలియు, విస్తీతాత్మకడై = ఆశ్చర్యమునందిన మది కలవాడై.

భా. రహస్యాలాపములఁ గొండఱు, బెదరింపుఱాపులఁ గొండఱు, హస్త సంజ్ఞలఁ గొండఱు నీరీతిగ సత్యాపాధమునందలి పరిజనుల స్వాధీనముచేసికొనుచుఁ బోయి మట్టమధ్యాహ్నమునందలి తీక్షణసూర్యాతపమునఁ గడుంగడువాడియున్న తీవ్రం బోలు సత్యభామంగని యెంతయు నాశ్చర్యమునందెను.

విశే. పరిజనుల దత్తప్రియల స్వాధీనముచేసికొనుటవలన శ్రీకృష్ణనిమాయ యచ్చుపడుచున్నది.

ఉ. ఈలలితాంగిచంద మొకయించుక చూచెదనంచు ధూర్తగో
పాలుఁడు తాలవృంత మొకభామిని సత్యపిఱుంద నుండి మం
దాలసలీలమై విసర నాదటఁ గైకొని వీచెఁ దద్వపుః
కీలతపంచసాయకశిఖం దరికొల్పుచు నున్నకై వడిన్.

109

టీ. ధూర్తగోపాలుఁడు = మామూవియగు శ్రీకృష్ణుడు. (ధూర్తుఁడు = మోస కాడు), ఈలలితాంగిచందము = ఈ యందమైనమేరుగల సత్యభామయొక్కవిధము, ఒకయించుక = ఒకకొరచెము, చూచెదను, అంచు, ఒకభామిని = ఒక స్త్రీ, సత్యపిఱుందక్ = సత్యభామయొక్క వెనుకను, ఉండి, మందాలసలీలమైక్ = అత్యంతము మందమగు విధముతో, తాలవృంతము = విసరకజ్జి, విసరక్ = వీరగా, అదటక్ = ప్రీతితో, కైకొని = పుచ్చుకొని, తద్వపుః... శిఖక్ - తత్ = ఆసత్యభామయొక్క, వపుః = శరీరమునందు, కీలత = ఉండునట్టి, పంచసాయకశిఖక్ = మన్నథాన్నిని, దరికొల్పుచుక్ = ప్రజ్వలింపఁ జేయుచు, ఉన్నకైవడిక్ = ఉన్నరీతిగ, వీచెక్ = విసరెను.

భా. మోసకాడగుకృష్ణుఁ డీమెచందముం గొంచెము చూతుఁగాకని వీవన ఘోషాని విసరు షోకాంతయొక్కచేతినుండి యావీవనందీసికొని తానె సత్యకు విసరెను.

సింఘగృహమును నల్లడలం బరికించి వీవనం జేతంబుని వినరువిభుం గాంచి తోడనే ముఖశేములంబోలు బాష్పములు జాలుకొన వెనువెంటనే ముసుంగి డెనని భావము.

విశే. ఇందు 1 'తావియది' 2 'కాంతగృహంబునల్లడలుగన్దొని' 3 'బాష్పకణికా' అనుపాఠాంతరములు గాననగును. ఈపాఠమున నంతగ విశేషము గానరాదు. కాని 'ఈ తావి' అనుటయే సరసమని తోచెడిని. 2 'కాంతగృహంబునల్లడలు నారసి' అను ప్రామాదికపాఠము నీరీతిని సవరించిరి. కాని, నల్లడలు కన్దొని యనుటకన్న 'వెదకి' అను సర్థముగల 'అరసి' అనుపదమే యిచ్చోఁగవి ప్రయోగించెననియుం, బ్రకృతము సత్య శ్రోధాగారమున నుండుటంజేసి, 'యేకాంతగృహంబు' అనియే ప్రయుక్త మైయుండు ననియు గ్రహింపనగును. మఱియు 'ఏకాంత' అనుశబ్దములోని క కారమునకును, దాని టైగల యచ్చునకును సుభయయతి వేయవచ్చునుగాన, నీపక్షమున నచ్చునకు యతి చెల్లె ననుట నిర్బాధము. 3 'బాష్పకణికా' అని యనినఁ గేవలము బాష్పకణములుమాత్రమే యర్థమగును. 'కళికా' అనియన్న ముఖశేములంబోలు బాష్పములని బాష్పములకుఁ గొంత వన్నె కల్గును. కాని, యిందు బాష్పములు చాలుకొన్నట్లు కవి పర్ణించినట్లుగ వడదు. కన్నీళ్లచే గన్నులు కలఁతనొందినట్లు మాత్రమే చెప్పినాఁడు. కావున, బాష్పములు బింద్రవంతరము బిందువు చాలుకొనునపు డేర్పడురూపము నిచట గవి బాష్పముల కనుసంధించెనుట యంత హృద్యముగఁ గానరాదు. కన్నులు తరళములగుటకుఁ గన్నులనిండఁ బాష్పకణము లేర్పడినంకాలునుగదా! మఱియుం దరువాతిపద్యమున మగుడ ముసుంగిడినతరువాత బాష్పములు చాలుకొన్నట్లు పర్ణించుటంజేసి, యిందు బాష్పపదయము మాత్రమే గవి పర్ణించెనని తోచెడిని.

క. తల వాంచి మగుడ ముసుంగిడె

గోలుకుల డిగజాటి జాలుకొనుబాష్పంబుల్

పలుచనిచెక్కుల లవలీ

దళపతితమరందబిందుతతిఁ బురుడింపన్.

111

టీ. గోలుకుల = కనుకొనలనుండి, చాలుకొను = వరుసనుగొను (ప్రవహించు), బాష్పంబుల్ = కన్నీళ్లు, పలుచనిచెక్కుల = సన్నఁదనమునందిన గండ్లపలములందు, లవలీదళపతితమరందబిందుతతి = లవలియను లతయొక్క యాకునందుఁబడిన తొండేసె బొట్టులసమూహమును, పురుడింపన్ = అనుకరింపఁగా, మగుడన్ = మఱిలన్, ముసుగు, ఇడన్ = పెట్టెను.

విశే. అలం. ఉపమ.

ఉ. ఓర్వోకయంత లేనివికచోత్పలలోచనచిత్తపీడి జ
 ల్లార్పగ నీలనీరదశుభాంగుండు వేచనుదెంచెనంచు గం
 దర్పహుతాశను న్నెలికి దార్పుసఖుండునుబోలె వేడిని
 ట్టూర్పు దళంబుగా నిగిడె నున్నమితావరణాంశుకాంతమై. 112

టీ. ఒకయంత = కొంచెము, ఓర్పు = సహనము, లేని, వికచోత్పలలోచనచిత్త
 పీడి = విరిసిననల్లకలువలబోలు కన్నులుగలసత్యభామయొక్క మనోపీడిని, చల్లార్ప
 గ = ఉపశమిల్లఁజేయుటకు, నీలనీరదశుభాంగుండు = చల్లమబ్బువంటి మంగళదేహముగల
 వాండు (శ్రీకృష్ణుండు) వే = శీఘ్రముగ, చనుదెంచె = వచ్చెను, అంచు, కందర్పహుతా
 శను = మన్నభాగ్నిని, వెలికి = బయటికి, తార్పు = చేర్చు, సఖుండునుబోలె = చెలి
 కానివలె; గాలివలె, అగ్నికి మిత్రము (వాయువుకదా), వేడినిట్టూర్పు = వేడియైననిశ్శ్వా
 సము, దళంబుగా = దట్టముగా, ఉన్నమిత... కాంతమై - ఉన్నమిత = ఎత్తఁబడిన, అవ
 రణాంశుక = ముసుగిడినచీరయొక్క, అంతమై = తెఱఁగుకలదై, నిగిడె = విజృం
 భించెను.

భా. సత్యమనోపీడిని సంతాపముపాలుచేయు మన్నభాగ్నిం జల్లార్ప శ్రీకృష్ణు
 దనుతాళమేఘు మేతెంచుటంగని యగ్నిసఖుండగువాయువు తనమిత్రునగ్నిని వెలికి
 దార్పుచున్నాడో యన వేడినిట్టూర్పు లవకుంతనవస్త్రాంచలముఁ బైకెత్తుచు విజృంభిం
 చెను. వేడినిట్టూర్పుల నామె చీరతెఱఁగు వైకెగురుచుండెనని భావము.

వా-విశే. 'నీలనీరద' అనుపద మిందు సాధిప్రాయము. కాలుమబ్బు వర్షించుట
 యును నగ్నిని జల్లార్చుటయును బ్రసిద్ధమేకదా. నిడు + ఊరువు = నిట్టూరువు, కుటుచిటు
 కడునడునిడుకబ్బముల అడల కచ్చుపరమగునపుడు ద్వీరుక్తటకారమగు. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. వనితకుచదవ్వయంబుపయి వ్రాసినకుంకుమపత్రభంగముల్
 జనితనితాంతఘర్షకణజాలముచేతఁ గరంగి మెల్లమె
 ల్లన వెలిపట్టుపయ్యెదకెలంకుల జాటుట యొప్పె మానసం
 బున నెలకొన్న క్రోధరసము *నవ్విడిగట్టుచు నున్నకై వడిన్. 113

టీ. వనితకుచదవ్వయంబుపయి = సత్యయొక్క-చందోయిమీఁదను, వ్రాసిన కుం
 కుమపత్రభంగముల్ = కుంకుమచేసిన మకరికాపత్రరచనలు, జనితనితాంతఘర్షకణజాల
 ముచేత = పుట్టినట్టి యధికమైన చెమటబొట్టులసమూహముచేత, కరంగి = ద్రవీభవించి,
 మెల్లమెల్లన = ఒయ్యాయ్యన, వెలిపట్టుపయ్యెదకెలంకుల = తెల్లసైన పట్టుబయట

* నవ్విడిగట్టుచు; నవ్విడిబెట్టుచు; నవ్విడివెట్టుచు.

యొక్క సార్వములనుండి, జాటుట; కర్త. మానసంబునఁ = మదిలో, నెలకొన్న = నిల్చి యున్న, శ్రోధరసమును = కోపరసమును, వడిగట్టుచుఁ = వడఁబోయుచు, ఉన్న కైవడిఁ = ఉన్న రీతిగ, ఒప్పెఁ = అమరెను.

భా. అధికములైన చెమటబొట్టులచే సత్యచన్దోయిపై వ్రాసినకుంకుమపత్రరచనలు కరంగి వైటచెఱుగుకొనలనుండి జాటుట రక్తవర్ణమగు శ్రోధరసమును సత్య వడఁబోయుచున్నదో యన్న ట్లమరెనని భావము.

వ్యా-విశే. 'మెల్లమెల్లన' గుడ్డయందు వడఁబోయునపుడు నీరు మెల్లన జాటుట సహజముకాన నిది సాధిప్రాయము. శ్రోధరసము రక్తవర్ణమని యాలంకారికసంకేతము. ప్రై+ఎద. పయ్యెద. రూ. ఆ. పయ్యెద. ఆలం. ఉత్పేక్ష.

క. మానవతి యిట్లు మానని, మానశ్రోధములచేఁ గుమారిలి చింతా ధీనగతి నుండ మదిలో, నూనినప్రేమమున నంబుజోదరుఁ డనియెన్.

టీ. మానవతి = అభిమానవతియైన యాసత్య, ఇట్లు = ఈరీతి, మానని = విడువని, మానశ్రోధములచేఁ = భర్తయెడఁగల్గిన పట్టుదలచేతను గోపము చేతను, కుమారిలి = దుఃఖించి, చింతాధీనగతిఁ = విచారమునకు లోనైనవిధమున, ఉండక, మదిలోఁ, ఊనిన = ధరించిన, ప్రేమమున = ప్రీతితోడ, అంబుజోదరుఁడు = దామోదరుఁడు, అనియెఁ = పల్కెను.

వ్యా-విశే. అనియెను. పశ్యర్థమున భూతంబున లాఢ్రూపము.

శ్రీకృష్ణుడు సత్యభామ ననునయించుట. ౧౭

ఉ. ఇందునిభాస్య ! మైతొడవు లేల ధరింపవు *సన్న కావు లీ వెందును మాన లేవు దెలు పేటికిఁ గట్టితి వీటికారుచుల్ కెందలిరాకుమోవిఁ దులకింపఁగఁ జేయక యున్ని యేమి నీ చందము వింతయయ్యెడు నిజంబుగ నా కెఱుంగఁగఁజెప్పమా. 115

టీ. ఇందునిభాస్య = ఓచంద్రముభి, మైతొడవులు = మేనునాభరణములు, ధరింప వేల = తాల్పవేల? సన్న కావులు = పలిపములగు కావిబట్టలు, ఈవు = నీవు, ఎందును = ఏసమయమునను, మానఁ = విడువఁగా, లేవు = సమర్థవుగావు, తెలవు = తెల్లనిబట్ట, వీటికిఁ = ఎందులకు, కట్టితి = ధరించితివి. వీటికారుచుల్ = తాంబూలుపుఁగాంతులు, కెందలిరాకుమోవిఁ = ఎఱ్ఱనిచిగురుటాకుంబోలు పెదవియందు, తులకింపఁగఁ = ప్రకాశించు నట్లుగ, చేయక = పిన్నక, ఉన్ని = ఉండుట, ఏమి = ఎందులకు? నీచందము = నీవిధము,

* సన్న గావు.

వింత=అశ్చర్యకరము, అయ్యోడు=, నిజంబుగ=నిక్కముగ, నాకు=, ఎఱుంగంగ= తెలియునట్లు, చెప్పమా.

విశే. 'నున్న కాపులు' అని పాఠాంతరము. నున్న నిబట్ట లనుటకంటె నున్న నిబట్ట లనుటయే సరసమని తోచెడిని. అక్కాలమున యువకులు కావినవిషమలంగట్టుటయు, నవి వారికి మిగుల సౌందర్యమును గలుగఁజేయునవని యప్పటివారు తలంచుటయుఁ గలదని పారిజాతాపహరణమునుచరిత్రములందలి సత్యావదూఢినీవర్ణనములంబట్టి తెలియవచ్చెడిని.

చ. మన మరయందలంచి యొకమార్గము వన్నితో నవ్వుటాలతో
నను వెఱపించెదో యకట నాయెడ¹ నిక్కము దప్ప గల్గెనో
వనజదళాయతాక్షి! పగవాడనె నన్నిటు లేల చూడ వొ
క్కనిమిష మైన నీవు దయఁ గన్దొనకుండిన నిల్వనేర్తునే? 116

టీ. మనము=మనస్సును, అరయ= పరీక్షింపఁగా, ఒకమార్గము=ఒక త్రోవను, వన్నితో = విర్వఱచితివా? నవ్వుటాలతో = పరిహాసములతో? నను, వెఱపించెదో = భయపెట్టెదవా? అకట, నాయెడ=నాయందు, తప్ప=దోషము, నిక్కము = నిజముగా, కల్గెనో? వనజదళాయతాక్షి = ఓపద్మప్రతీకాలాక్షి, పగవాడనె=శత్రుడనా? నన్ను, ఇటులు, చూడవేల? ఒక్కనిమిషమైన=ఒకనిముషమైనను, నీవు, దయ= కరుణతో, కన్దొనక = చూడక, ఉండిన, నిల్వ= జీవింపఁగా, నేర్తునే = ఓపుదునా?

చ. పలుకులఁ దేనె లుట్టిపడఁ బల్కువు నే డిది² యేల వాలుఁగ
న్నుల నునుసిగ్గు నూల్కొనఁ గనుంగొనవేల యురకస్థలంబుఁ జ
న్నుల నెదురొత్తి మక్కువ ననుం బిగికొంగిటఁ జేర్పవేటికే
చిలుకలకొల్కి! యెవ్వ రెడ నేసిరి నీ కిటు లేల చింతిలన్? 117

టీ. పలుకుల=మాటలనుండి, లేనెలు=మధువులు, ఉట్టి=కాఱి, పడ= ఒలుకఁగా; లేదా మాటలందుఁ దేనె లలితయింపఁగా, నేడు పల్కు విదియేల? వాలుఁ గన్నుల=పోగకన్నులందు, నునుసిగ్గు=అల్పమగులజ్జ, నూల్కొన=కుదురుకొనఁగా, కనుంగొనవేల=చూడవేల? ఉరకస్థలంబు= పక్షిప్రదేశమును, చన్నుల=స్తనము లచే, ఎదురు ఒత్తి=ఎదురుగానదిమి, మక్కువ= అనురాగముతో, నను=బిగికొంగిట= బిగువైనకొంగిలియందు, ఏటికే=ఎందులకే, చేర్చవు? చిలుకలకొల్కి =

ఓ చిలుకముక్కునంటిన కంటిమూలలవంటి కంటిమూలలుగలదాన, ఎవ్వరు, ఎడ = భేదము, చేసిరి. నీకు, ఇటులు=ఈరీతిగ, చింతిలక=విచారింపఁగా, ఏల?

విశే. 'ఎడ' అనుదానికి బ్రకృతము సత్యకుఁ గృష్ణునిమై గోపము జనించుటం జేసియు, నిశ్కోపము సత్యాసఖి చెప్పినమాటలచే గల్గినదని కృష్ణునకుఁ దెలిసియే యుండుటంజేసియు, 'భేదము' అనియే యర్థమును జెప్పి 'ఎవ్వరు భేదమును గలుగఁ జేసికే' అని కృష్ణుఁ డనినట్లు గ్రహించుటయే సరసము. ఇందుఁ గల శృంగారప్రస్తావన యక్కాలపువారికి హృద్యమై యుండఁజూపును. కాని, ప్రకృతము సహృదయుల కిది మోటుగాఁ దోచకపోదు. ఇట్టియలవాటు గీర్వాణభాషాకవులనుండియే యాంధ్రకవులకుఁ గల్గెనని వాఙ్మయపరిశోధనమువలన విశదముకాగలదు.

చ. మనమున మాటలం గ్రియల మన్నన లీనొకనాఁడు నెట్టికా
మినులకు గారవంబు మెఱిమెచ్చులకై పచరింతుఁ గాని పా
యని యనురక్తి నీయెడన యగ్గలమై కనుపట్టు నాకు నీ
పనిచినపంపు నేయుటయ ప్రాభవ మాటది నీ వెఱుంగవే? 118

టీ. మనమున=మనస్సుచేతను, మాటల=చలులచేతను, క్రియల=చలులచేతను (మనోవాక్కర్తములచే), మన్ననలు=సమ్మానములను, ఎట్టికామినులకు=ఎట్టియువతులకును, ఈను=ఓనంగను, గారవంబు=సమ్మానమును, మెఱిమెచ్చులకై=మిక్కిలి మెప్పులకై, పచరింతు=చేయుదును. కాని, పాయని = ఎడతెగని, అనురక్తి=అనురాగము, నీయెడన=నీయందే, అగ్గలమై=అధికమై, కనుపట్టు=చూపట్టును. నాకు, నీపనిచినపంపు = నీవు చేసి నాజ్ఞాపించిన నాయాజ్ఞను, చేయుటయ = ఓనర్పుటయే, ప్రాభవము = ప్రభుత్వము, ఔట=అగుట, అది, నీవు, ఎఱుంగవే=తెలియవే?

భా. మనోవాక్కర్తములను నిన్నె సుభావించును. ఆంగికములగుక్రియలచే నేనితరకామినులవిషయమున నగపఱచుగారవము మెప్పునకేగాని యన్యము గాదు. నీయాజ్ఞను నెఱవేర్చుటయే నేను బ్రభుత్వముగ మది నెన్నుదు ననునంశము నీవెఱుంగ నిదికాదు.

విశే. మనోవాక్కాయకర్తములలో నాంతరంగికములగు మనోవాక్కర్తముల మూఁటినిమాత్రమే పేర్కొని కాయమును బరిత్యజించుటంజేసి, శరీరద్వారముగనే బెఱపనితలవిషయమునఁ ద్రేమంజూపుదుననియు, నదియు ముఖప్రీతికేగాని యన్యము గాదనియు, శ్రీకృష్ణుండు సత్యకుఁ దెలియఁబెల్లెనని గ్రహించునది. నీయాన ననుసరించి పారిజాతముం బ్రాభవమునఁ దెత్తునని శ్రీకృష్ణుండు సాళిప్రాయముగఁ బల్కినట్లు

‘నీపనిచినభంపు నేయుటయే ప్రాభవము’ అనుమాటలవలనఁ దెలియవచ్చెడిని. మఱియుఁ బారిజాతమును రుక్మిణి కిచ్చు డర్పించుట యనునది ముఖప్రీతికై యొనర్చినదిగాని, నిండు ప్రేమంజేసినది కాదని శ్రీకృష్ణుడు సత్యకు నెఱిగించినాఁడు.

మ. పడఁతీ! నీమధురాధరామృతము నీబాహుపరీరంభముం

బడయక ధన్యుడఁ గాకయుండిన ననుంబాటించి యొక్కంత నీ
నిడువాలంగడగంటఁ జూడుమనుచు న్నిల్వోపమిం బై చెఱిం
గొడియం జేవరిదమ్మి ప్రేయుటకునై యుంకించి జంకించినన్. 119

టీ. పడఁతీ=ఓయువతీ, నీమధురాధరామృతము = నీదగులీయని మోవినుధను, నీబాహుపరీరంభము = నీచేతులచేసైన యాలింగనమును, పడయక = పొందుటను, ధన్యుడఁ = కృతార్థుడను, కాక + ఉండిన = కాకున్న, ననుకొ, పాటించి = లెక్కఁగొని, ఒక్కింత = ఒకకొంచెము, నీనిడువాలంగడగంట = నీదగువికాలమైన దీర్ఘమైనకటాక్షముచే, చూడుము, అనుచుకొ, నిల్వోపమి = ఓర్పులేమిని, పైచెఱింగుకొ = ఉపరిభాగమున నున్న (వీర) కొనను (వైటకొనను) ఒడియకొ = లాగఁగా (సత్య) చేవరిదమ్మి = చేతియందలివిరిసిన (లీలా) పద్మముచే, ప్రేయుటకుకొ + వి = కొట్టుటకునై, ఉంకించి = ప్రయత్నించి, జంకించినకొ = బెదరింపఁగా.

విశే. కామినులు చేత విలాసార్థము పద్మముం దాల్చరని ‘హస్తే లీలాకమలమలకే’ అనుమున్నగు కవివాక్యములవలనఁ దెలియవచ్చెడిని.

ఉ. పాటలగంధిచి త్తమునఁ బాటిలు కోపభరంబు దీర్చ నె

పాటను బాటు గామి మృదుపల్లవకోమలతత్పదద్వయీ

పాటలకాంతి మాళిమణిపంక్తికి వన్నియ వెట్ట నాజగ

న్నాటకసూత్రధారియదునందనుఁ డర్చిలమ్రొక్కె మ్రొక్కినన్. 120

టీ. ఆజగన్నాటకసూత్రధారి = ఆప్రపంచమును నాటకమునకు సూత్రధారియైన, యదునందనుడు = యాదవకుమారుడు (శ్రీకృష్ణుడు), పాటలగంధిచి త్తమునకొ = పొగడ పూవుతావింబోలు తావిగలసత్యయొక్క మనస్సున, పాటిలు = సంభవించిన, కోపభరంబుకొ = కోపభారమును, ఎన్నాటను = వివిధముచేతను, తీర్చకొ = పోగొట్టుటను, పాటు = సాధ్యము, కామికొ = కాకుండుటచేతను, మృదు..... కాంతి = మృదుపల్లవ = మెత్తనిచిగురులవలె, కోమల = మృదువైన, తల్ = ఆసత్యభావయొక్క, పదద్వయీ = పాదద్వయసంబంధమైన, పాటలకాంతి = ఎఱ్ఱనికాంతి, మాళిమణిపంక్తికొ = శిరస్సునందలిమాణిక్యముల

చాలునకు, వన్నియంకాంతి, వెట్టెం=ఇడంగా, అర్చిలిం=ప్రేమతో, మ్రొక్కెన్ = నమస్కరించెను. మ్రొక్కిన్=నమస్కరింపఁగా.

భా. సత్యమదినీ నెలకొన్నకోప మేపాటను బోగొట్టుటకు శక్యము గాకుండుటరీ జేసి, శ్రీకృష్ణుడు పల్లవారుణములైన యామెపదములయరుణకాంతి యాత్మ మాళి మణుల యరుణదీధిలికి వన్నియవెట్ట నమస్కరించెను. అనఁగా బాదములపై నెరఁగెనని భావము.

విశే. జగన్నాటకమును నమపఁ బ్రధానుఁడుగావుననే యిట్లు నటించినంగాని యీనాటకము చక్కఁబడనేరదని యెంచి యీగతిని నటించెను. మఱియు నిట్లు నటించు టయు జగన్నాటక మిట్లుండునని తెల్పుటకే యని గ్రహింపవలెను. కావున, భార్య పాదములపై నొరగుట కృష్ణున కొకకళంకముం గూర్చునదికాదని యెన్నవలయును. మఱియుఁ గామకాస్త్రపథతిని, నలంకారకాస్త్రసరణిని, నాయకునిదగు నీకృత్యము మిగుల రసమేను బోషించునదే యగుటంజేసియు నిది యనింద్యమే యనవలయును. సత్యపదములు వృద్ధులపక్షోపలము లగుటంజేసియే యామెతాఁపు శ్రీకృష్ణునకు సంతా పకరము గాకుండుటయు, మీఁదు మిక్కిలి కృష్ణుఁ డామెపాదములు నొచ్చెనేమో యని యనుటయు మీఁద సంభవించును. అలం. వృత్త్యుప్రాసము.

మ. జలజాతాసనవాసవాదిసురపూజాభాజనం బై తన

ర్పులతాంతాయుధుకన్నతంద్రీశిర ముచ్చో వామపాదంబునం

దొలఁగంద్రోచె లతాంగీ యట్ల యగు నాథుల్నేరముల్నేయఁ బే

రలుకంజెందినయట్టికాంత లుచితవ్యాపారముల్నేర్తురే? 121

టీ. లతాంగి = పీఠబోడియగుసత్య, జలజాతాసన...భాజనంబై=జలజాతాసన= బ్రహ్మ, వాసవ=ఇంద్రుఁడు, అది=మొదలైన, సుర=దేవతలయొక్క, పూజా=పూజకు, భాజనంబై = పాత్రమై, తనర్పు = ఒప్పు, లతాంతాయుధుకన్నతంద్రీశిరము = త్రాసాయుధుండగు మన్మథునిజనకపితయొక్కశిరస్సును, అచ్చో = ఆనమయమున, వామపాదంబున = ఎడమకాలిచే, దొలఁగ = ఆపనరిల్లునట్లుగ, త్రోవే = త్రొసి వై చెను, అట్లయగును=అదియుక్తమే. నాథుల్ = భర్తలు, నేరముల్ = తప్పులను, చేయల్ = ఒనర్చుగా, నేరలుక = వెద్దదగుకోపమును, చెందినయట్టికాంతలు=పొందినట్టికామినులు, ఉచితవ్యాపారముల్ = అర్హ ములైనపనులను, నేర్తురే = నేర్పియుందురే?

విశే. లతాంగికావుననే యామెతాఁపు శ్రీకృష్ణునకు నొప్పిని గలుగఁజేయలేదు. శక్త్యవ్యతాపతాదమునఁ జేరలుకం గాంచినదికావుననే సత్య స్త్రీ జనసహజభావమున నిట్టి

యనుచితవ్యాపారము నొనర్పఁ బాల్పడియెఁగాని లేకున్న వట్టెన్నఁడు నొనర్చునదికాదనియు, నిక్కాల్లము నామెకుఁ బలిభక్తిలేదనికాని, చెడెననికాని యూహించ నలవిగాదనియు, 'పేరలుకంబెందినయట్టికాంత లుచితవ్యాపారముల్లేదు' అనుకథాంతరవ్యాసవాక్యమూలమునఁ గవిఁ జెలిపెను. కావున, నిది నాయొక కవకర్త నాపాదించువదికాదని యెన్నవలయు.

క. కోపనపదహారిఁ గుహనా

గోపాలుఁడు గాంచి మెయి గగుర్పొడువఁగ ను

ద్వీపితమన్నధరాజ్య

ప్రాపితుడై పలికెఁ గూర్చి బయలు పడంగఁ.

122

టీ. కోపనపదహారి = ప్రణయకోపముగలభార్యయొక్క పాదతాడనమును, కుహనాగోపాలుఁడు = కార్యాపేక్షచేసిన కపటచర్యంబునిన శ్రీకృష్ణుఁడు, గాంచి = పొంది, మెయి = శరీరము, గగుర్పొడువఁగ = పులకింపఁగా, ద్విపిత... ప్రాపితుడై = ప్రకాశించుచున్నధరాజ్యమును బొందింపఁబడినవాడై, కూర్చి = ఆమరాగము, బయలు పడంగఁ = ప్రకాశమగునట్లుగ, పలికె.

విశే. సత్యకూడికకై తహతహనందువాఁడు కావుననే, యామెతాపు కృష్ణునకు గౌరవహానికరమైనట్లు తోచకపోవుటేగాక మీఁదు మిక్కిలి మన్నతోద్దేకమునుగూడఁ గలుఁగఁజేయునదయ్యెనని కుహనాగోపాలపదమునకు సారస్యము నెన్నవలయును.

చ. నను భవదీయదాసుని మనంబున నెయ్యపుఁగిన్గఁ బూని తాఁ

చినయది నాకు మన్ననయ చెల్వగు నీపదపల్లవంబు మ

త్తనుపులకాగ్రకంటకవితానము *దాఁకిన నొచ్చునంచు నే

ననియెద నల్క మానవుగదా యింకనైన నరాళకుంతలా! 123

టీ. ఆరాళకుంతలా = కుటిలములైన కుంతలములుగలదావ! భవదీయదాసుని = నీ నేవకుని, నను = మనంబున, మనంబున = మదిలో, నెయ్యపుఁగిన్గ = ప్రణయకోపమును, పూని = పహించి, తాఁచినయది = తన్ని నయది, (తన్నుట) నాకు, మన్ననయ = పత్తానమే, చెల్వగు = అందమైన, నీపదపల్లవంబు = నీపాదమును చిగురు, మత్తను... వితానము = నాశరీరమందలి రోమాంచముకొనలనెడి ముండ్రగుంపులను, తాఁకిన = అంటినచో, నొచ్చును, అంచు = ఏను, అనియెడ = పల్కిదను, ఇంక నెన = అల్కు = కోపమును, మానవుగదా = విడువవుగదా!

విశే. నీకుంతలము లెంత వక్రములూ నీస్వభావమును నంత వక్రమే. కాకున్న నింతగఁ బ్రదించినను నీవలక విడువవేల అనునభిప్రాయముతో 'అరాశకుంతలపదము' ప్రయుక్తమయ్యెనని గ్రహించునది. ముల్లుపైఁ బడినచోఁ జిగురు చిరుగుటయు దాన దానిశోభ చెడుటయు సహజములు. కంటకవితానమునుటంజేసి రోమాంచాలిశయము ప్రకటితమయ్యెను. నాయికాపాదతాడనమునందయు నాయకుఁ డిట్లు పలుకుటయు నాయశోత్కర్ష కేకారణమని యాలంకారికాశయమైనట్లు సాహిత్యదర్శణమునందలి యాశ్రయింపదర్శము తెల్పుచున్నది. "దాసే కృతాగసే భవత్యుచితః ప్రభూజాం పాద ప్రహరణి ఇతి సుందరి నాస్తి దూయే, ఉద్యత్కతోరపులకాంకురకంటకాగ్రద్భిద్భిద్యతే మృదుపదం నను సావ్యథా మే" ఇంచుమించుగ దీనికి భాషాంతరీకరణమే యీపద్య మునుట స్పష్టము. ఇక సత్యభామ కృష్ణనిశిరముపైఁ దాచెనని 121-వ పద్యమున వర్ణించినకవి, యందు 'సీపదపల్లవము మత్తనుపులకాగ్రకంటకవితానము సోఁకిన నొచ్చునంచు' శ్రీకృష్ణుఁడన్నట్లు వర్ణించుట యెట్లు పొడగునని కొందఱుందురు. కాళ్లపై నుత్తమాంగమును మోసి సాష్టాంగనమస్కార మాచరించునపుడుగదా సత్య కృష్ణనిశిరమును దొలఁగఁగొంద్రోచెను? అపు డామెపదము త్రోచుటయందైన సంరంభమువశమున శరీరము నకుఁ దాఁకెననియు, ద్రోయునపుడు శరీరముం దాఁకెననుట కీపద్యమే సాక్ష్యమనియు, సమాధానము చెప్పుదురు. కాని, శ్రీకృష్ణుఁడు నామేనియందలి కంటకములంబోలు పులకాగ్రములను నీపాదము తాఁకినచో నొచ్చియుండునని మాత్రమే పల్కిననియు, బాదము మేనునుదాఁకినట్లు పల్కలేదనియుఁ జెప్పనిప్పునుగాన, నట్లాశంకింప నవకాశమే లేదని విశదమగుచున్నది. తాఁకినఁ=అంటినచో; ఇది చేదర్థకరూపము. మఱియు నేతన్దులమున శ్రీకృష్ణుఁడు తనమోహాలిశయమును సత్యకుఁ జెలిపెననియు ధ్వనించెడు. నొచ్చును. నొచ్చియుండును. అనఁగాఁ దాఁకినచోఁ దప్పక పాదమునకు నొప్పికల్గియుండునని భావము, ఇది తథ్యార్థకరూపము. అక్కపటనాటకసూత్రధారి శ్రీకృష్ణుఁడు తనమేనంగల్గిన సాత్వికచిహ్నములను ననురక్తిని సత్యకుఁ బ్రకాశముసేయు నెవమున "ఈయొడలిపై నెక్కినుకంటకాగ్రములంబోలు పులకాంకురములందాఁకిన సీపదపల్లవము నొచ్చియుండును. తెలివితక్కువదానవు. నీకుఁ గల్గకష్టమునుగూడ నీవు కోపవశమున గాంచవైతివి. సీపదము చిగురాకునొప్పిదముగలదిగాన నాకు నొప్పికలుగఁ జేయఁజాలదు" అని యిరీతిని బ్రసంగించెనుటయే సరసమగుట, బైశంక కవకాశమే గానరాదు. ఇట్లుగాక కవ్యాశయము కొందఱు అనుకొనినట్లే యైనచో 'తాకులు నొచ్చెను' అనియే పదప్రయోగము చేసియుండును. పురుషులకుఁగూడ సాత్వికోదయమును వర్ణించుట కపులయాచారమైయున్నది. "పాటలగంధి, జలజాతానన, కోవనపదవతి, నను

భవదీయదాసుని” ఈనాల్గుపద్యములును నేతత్కృతిభర్తయైన శ్రీకృష్ణదేవరాయమహి-
జాని తనప్రియురాలగు తిరుమలదేవి ప్రణయకోపవశమునఁ దన్నుఁ బాదతాడనము
పాల్పేయఁ, దజ్జనితావమానభరముకతనఁ గొన్నిదినంబు లామెమందిరమునకుఁ బోవుట
మానంగ, నామె యరణ్యపుంగవియగు ముక్కుతిమ్మన యావిషయము నెఱింగి పారిజా-
తావహరణమును రచించి, యందు సత్య శ్రీకృష్ణనిశిరమును దన్నినట్లు విషయమును
గల్పించి, తన్నిచ్చను గృష్ణదేవరాయల కినుక నవనయించి యిరువ్వియ్యముగూర్చె ననుజన-
శ్రుతికి సూచకములండ్లు. తదనుసారముగ 122 లోనుండు, కుహనాగోపాలుఁడు=
మాయాకృష్ణుఁడు. ఇది కృష్ణదేవరాయనామద్యోతకమని యుండు.

— సత్యభామ శ్రీకృష్ణుని దూఱుట. —

చ. అన విని మానినీలిలక మప్పుడు మేయఱ దోఁప నిక్కి వీ
డిన కచపంక్తిఁ బల్లెలు ముడి న్నెడ దోపుచుఁ బైచెఱంగు గ్ర
క్కునఁ జనుదోయిఁ జేర్చుచు మొగంబున లేజెమ రంకురింప జం
కెననెఱిచూపు చూచి పలికెం జలితాధరపల్లవాగ్రయై. 124

టీ. అనఁ, విని, మేయఱ=శరీరార్థము, దోఁప=ప్రకాశముకాఁగ, నిక్కి-
=లేచి, వీడిన, కచపంక్తిఁ=కేశములవరుసను, ముడిఁ=ముడియందు, వెడ=వ్యర్థముగా,
(ఊఱకే) దోపుచుఁ=తూర్పుచు, పైచెఱంగుఁ=పైఁటచెఱంగును, చనుదోయిఁ=స్తన
ద్వయమున, గ్రక్కునఁ=శీఘ్రముగ చేర్చుచు, మొగంబునఁ, లేజెమరు=చిఱుచెమట,
అంకురింపఁ=పుట్టఁగా, జంకెననెఱిచూపు=బెదరింపుగల సొగసగుచూపు, చూచి, చలితా-
ధరపల్లవాగ్రయై=తూలెడుచిగురువంటి మోవిసొగలదై, పలికెఁ.

భా. సత్య శరీరార్థ మగపడురీతినిలేచి వీడినకేశములముడినమర్చుచుఁ బైఁట సవ-
రించుకొనుచు, బెదరింపుచూపునఁ గృష్ణునిం గాంచి యధరపల్లవము చలింప నీగతినైనను.

విశే. సత్యభామ యొనర్చిన యాచేష్టలు సంభ్రమవశమున నారీజను లొనర్చు
నవియు, వారు గాముకుని లోఁగొనునదనునఁగూడ నిట్టివాని నొనర్తురనియుఁ జెలియ
నయ్యెడు.

ఉ. ఈనయగారపుంబ్రియము లీపస లీమొగమిచ్చమాట లే
లా నిను నమ్మియుండినఫలం బిదె తోడన కలై నాకు నీ
యాన సుమీ ననుం జెనకి యాఱడివెట్టిననవ్వువారలం
గాన *వెఱుంగునే పనులకాపరి భావజమర్తకర్తముల్?

టీ. ఈవయగారపుం బ్రియములు=ఈమృదుత్వముతోడి ప్రియవచనములు, ఈ పథలు=ఈచాతుర్యములు, ఈ మొగమిచ్చమాటలు=ఈముఖస్తుతివచనములు, ఏలా=ఎందులకు? నిను నమ్మియుండినఫలంబు=నిన్ను విశ్వసించినఫలము, తోడనె=వెంటనె, నామౌ, కల్గె=సంభవించెను. నీయానసుమీ=నీతోడునుమా, నను, చెనకి=తాకి (నన్ను జేసి కించి) అణిడివెట్టినవృషారల=నిందించినపరిహాసకులను, కానవు=ఎఱుంగవు. (తెలిసి కొనవు) 'కానను' అని పాతాంతరము. అపుడు సత్య కర్తయగు. కానను=మాడలేను. పునులకాపరి=గోపాలుండు, భావజమర్తకర్తముల్=మదనతంత్రములను, ఎఱుంగునే తెలియునే?

విశే. "పనులకాపరివి కావుననే నను నారదుండు దూఱుచుండ నీవును వీనులకు విందుగ వింటివి. మఱియు నరసికళిభామణివి కావుననే నాకు నీపొందు తగదు." అని సత్య కృష్ణుని గ్రామ్యజనతను, నరసికతను బ్రకటించుచు బ్రసంగించెనని యెన్నునది.

ఉ. ఇంటిటు నిన్ను నమ్మ నను నేమిటికిం గెరలించె దెంతయుం
బొంకము గాని ¹నివలనిబొంకులు మాచవి గావు రుక్మిణీ
పంకజపత్ర నేత్రకును ప్రాణపదంబులు గాని వల్లవీ
కింకర! చాలు జాలు ²నుడికింపకు నింపకు లేనికూరుముల్. 126

టీ. ఇంక=ఈవైని, ఇటు=ఈరీతిగ, నిన్ను, నమ్మ=విశ్వసింపను. నను, నీమిటికి=ఎందులకు, కెరలించెడు=చెలరేచుతువు. ఎంతయుం=మిక్కిలి, పొంకము అబొందిక, కాని (నిరుపయోగములు) నీవలనిబొంకులు=నీవానుకూల్యమునకై యాడిన కల్లమాటలు, మాచవి=మాకురుచి, కావు. వల్లవీకింకర=ప్రేతలనేవకుడా! రుక్మిణీపంకజపత్ర నేత్రకును, సత్యభామకే, ప్రాణపదంబులు=ప్రాణతుల్యములు, చాలుజాలు, ఉడికింపకు=పరితపింపజేయకుము, లేనికూరుముల్=లేని స్నేహములను, నింపకు=నిండింపకుము.

విశే. '1 ఈవలనిబొంకులు, 2 నడికింపకు' అనుపాతాంతరములు గాననగును. 1 అర్థవిశేషస్ఫూర్తిలేమి నిందు విశేష మెద్దియుం గానరాదు. 2 నడికింపకు మనఃగాఁ గల పింపజేయకుమని యర్థము. దీనికన్న నాఁడువారిమాటలగతి ననుసరించిన, నుడికింపకు మను నదియే సాధుపాతమని తోచెడిది. 'మాచవి' అని మాతృబ్రహ్మయోగ మభిమానాతిశయ మాచకము. వల్లవీకింకరపదము గ్రామ్యవివితాన క్తి ప్రకాశనపురస్సరముగ నరసికతాద్యోతనార్థము.

1 యీవలనిబొంకులు. 2 నడికింపకు.

ఉ. *గట్టివచేతలుం బసలుం గల్లదనంబులు నీవు పుట్టఁగాఁ
బుట్టిన వెందు లేని పలుపోకలమాయలు నీకు వెన్నతోఁ
బెట్టిన వాఁటెఁగియును బేలతనంబున నిన్ను నమ్మి నా
గుట్టును దేజము న్నిగులఁ గోల్పడిపోయితి నేమి నేయుదున్? 127

టీ. గట్టివచేతలుం=ధూర్తకృత్యములును, పసలుం=చాతుర్యములును, కల్ల
దనంబులుం=చెడ్డనడకలును, నీవు పుట్టఁగాఁ బుట్టినవి (నీపుట్టుకతోడనే పుట్టినవనుట)
ఎందుకే=ఎచ్చటను, లేని, పలుపోకలమాయలు=అనేకవిధములైనమాయలు, నీకు
వెన్నతోఁ బెట్టినవి. (నీకుగ్గుతోఁ బెట్టినవని భావము) బొటం=అగుట, ఎఱింగియును=
తెలిసియు, బేలతనంబున=అవివేకమున, నిన్ను నమ్మి=నిన్ను విశ్వసించి, నాగుట్టును=
నామానమును, దేజమును=ప్రభావమును, మిగులకే=మిక్కిలియు, కోల్పడిపోయితి=
పోఁగొట్టుకొంటిని. ఏమిచేయుదున్?

విశే. గట్టి+వా=గట్టితోరుగలవాఁడు=ధూర్తుఁడు. గట్టివ. 125, 126, 127 చద్య
ముల భగవద్వక్షమగు నొకానొక సర్థవిశేషమును స్ఫురించెడు:—“125 ప్రియ
ములును ముఖప్రీతికరములును నగుమాటలేలే? నిన్ను భక్తిని నమ్మినందులకు వెంటనే
ఫలముకల్గును. నన్ను ద్వేషించి నిందనీసినపరిహాసకుల నీవు దయమీఱఁ గాంచవు. ఓగోపాల!
మది నుదయించుమర్తకర్తముల నీవెంతయు నెఱుంగని సరళస్వభావుఁడవు. 126. ఇక
నేనజ్ఞానమున నిన్నిదినములు భావించుగతిని నిన్ను భావింపను. నన్నేల యీగతిని గెర
లంజేయుదువు? పొందికకానిబొంతులు పలుకఁజాలను. లక్ష్మ్యంశసంభూతురాలగు దుక్కి
ణికినికుమ్రముగ నీమాటలు ప్రాణపదములే. ఓగోపాల! నన్ను బాములపాల్సేయక
యకృత్రిమమగుకూరిమిం గాంతువుగాక. 127 సత్వరజప్తమౌగుణముల నేర్పడుకృత్య
ముల మాయారూపుఁడవై జగత్తును మోహింపఁజేయునిన్ను నేనజ్ఞానవశమున సామాన్య
గోపాలునింగాఁ దలంచితి. దాన నామానప్రభావములు డిందువడియెను. అయ్యో!
నేనింక నేమి యొనర్తును.” అని యీగతి నీవద్యత్రయమున భగవానుని త్రిగుణాత్మకుని
బొగడి, తద్భక్తవాత్సల్యాతిశయమును నిపుణముగఁ బ్రకటించి, కవి వైష్ణవమతాశ్ర
యుండగుకృతిపతి కింపు పుట్టించి, తనయభేదభావమును వెల్లడించెనని పరసహృదయులు
తలంతురు. ఇట్టి యాశయము మదినిడికొనియే యీసందర్భమున ‘జగన్నాటకసూత్ర
ధారి’ ‘కుమానాగోపాలుఁడు’ అని శ్రీకృష్ణరూపము భగవానుని మాయారూపమే యని
సూచించెను.

చ. మునిపతి వచ్చి పూవొసఁగి మోదముతోడ భవత్ప్రియాంగన
న్వినుతి యొనర్పఁగా వినినవీనుల మాచవిగానిమాటల
న్వినవలసెంగదా యిపుడు నీ విట వచ్చుట పారిజాతవా
సనఁ బ్రకటించి నాకు నెకసక్కెము నేయన కాదె చెప్పమా.]

టీ. మునిపతి=మానిరాజు (నారదుడు), మోదముతోడ=నంతోషము, భవత్ప్రియాంగన=సీప్రియురాలిని, వినుతి=స్తుతి, ఒనర్పఁగా=చేయఁగా, వీనుల=విన్న చెప్పలచే, మాచవిగానిమాటల=మారుచింపనిపలుకులను, వినవలసెంగ=వినవలసివచ్చెనుగదా? ఇపుడు=ఈసమయమున, నీవు, ఇట, వచ్చుట, పారిజాతవాసన=పారిజాతపుష్పపుండ్రావిన, ప్రకటించి=వెల్లడించి, నాకు, ఎకసక్కెము నేయన కాదె=పరిహాసము నేయుటకేకదా! చెప్పమా.

వ్యా-విశే. 'భవత్ప్రియాంగన'యనుటంజేసి, యామెయే నీయొక్కడు మక్కువ బాత్రముగాని నేను గానని ధ్వనించెడు. మాశబ్దము చిత్తైన్న త్యద్యోతకము 'నాకు సక్కెము' అనుచో 'నన్ను నెకసక్కెము' అనుటకు మాఱుగా వ్యవ్యంజనాశబ్ద ప్రయుక్తము. ఇట్లు షష్ఠి పెక్కువిభక్తులకు మాఱుగఁ గల్గుట ప్రసిద్ధము.

క. మానంబె తొడవు సతులకు

మానమె ప్రాణాధికంబు మాన మఖిలస

మూనములకు మూలం బగు

మానరహిత మయినబ్రదుకు మానిని కేలా?

1

టీ. సతులకు=పతివ్రతలగుస్త్రీలకు, తొడవు=అలంకారము, ప్రాణాధికం=ప్రాణమునకన్న నెక్కుడైనది. అఖిలసమ్మనములకు=సమస్తమైన గౌరవములకు మూలము=కారణము, మానరహితమైన=చిత్తైన్నత్యములేని. అలం. ఉల్లేఖము.

తే. తనదుకోడండ్రలోనఁ బెద్దయుంగ నన్ను

దేవకీదేవి మన్నించు నీవు నాకు

జనవు లిచ్చుటఁజేసి యాసాధ్యునేవ

నేయఁ బోవంగ నా కింక సిగ్గు గాదె?

1

టీ. పెద్దయుంగ=మిగుల పెద్దదానినిగా, మన్నించు=సమ్మానించును, చనః ప్రేమతోడిస్వాతంత్ర్యము. సాధ్య=పతివ్రత.

సీ. ఉవిద యెవ్వతె నోచి యున్నదో యీశ్వరము

తకరత్న మింక నొడల ధరింప

నీరై వతకశైలచారుకూటవిటంక

కేలి కిం కెవ్వతె పాలుపడునొ

యెవ్వతె కబ్బునో యీవసంతారామ

కర్పూరకదళికాగారవసతి

లీల నీమణిసాధజాలకంబుల నిన్ను

గూడి యెవ్వతె వార్ధి జూడఁ గలదొ

తే. యకట నేఁ బెంపఁ బెరిగిన శుకమయూర

శారికాబృంద మెవ్వతెఁ జేరునొక్క

నన్ను నాతోడినవతులు నగక మున్న

పంత మలరంగ నిన్ను మెప్పింతుఁ గాక.

131

టీ. ఈశ్వరమంతకరత్నము=ఈశ్వరమంతకమను పేరుగలరత్నమును (దీని సత్రాజిత్తు సూర్యవరప్రభావమునఁ బడసి తూతున కరణ మొనంగెను.) ఇంక=ఈపైని, కేంద్రం=కలపైని, ధరింప=తాల్పఁగా, ఎవ్వతె, ఉవిద=ఏస్త్రీ, నోచి=వ్రతమొనర్చి, ఉన్నదో, ఈరైవతక.....కేలికి=ఈరైవతకాద్రిసంబంధమైన సుందరములైన శిఖరములందలిగువ్వగూడుల విహారమునకు, ఎవ్వతె, ఇంక, పాలుపడునొ=లాఁబడునో?, ఈవసంతారామ.....వసతి=వసంతోద్భవమందలి కర్పూరపుటరఁజిచ్చెట్లనడుమనైన గృహమందలియునికి, ఎవ్వతెకు, అబ్బునో=లభించునో? లీల=విలాసముతో, ఈమణిసాధజాలకంబుల=ఈరత్నాలమేడలగవాక్షములందు, నిన్ను=గూడి, ఎవ్వతె, వార్ధి=నమూద్రమును, చూడకలదో, అకట=అయ్యో! నేను, పెంప=పోషింపఁగా, పెరిగిన=అభివృద్ధినందిన, శుక...బృందము=చిలుకలయు నెమిటలయు గోరువంకలయు గుంపు, ఎవతెను, చేరునొక్క=పొందునొక్క? నాతోడినవతులు=నాతోడివారలైననవత్తులు, నగకమున్న=నవ్వకమునుపే, పంతము=ప్రతిజ్ఞ, అలరంగ=ఒప్పునట్లు, నిన్ను, మెప్పింతుఁగాక=తప్పక మెచ్చఁజేయుదును.

విశే. ఇందు సత్రాభామ తనమరణమును గృష్టనకు సూచించెను. 'మెప్పింతుఁగాన' అని సాతాంతరము. అవక్షమున 'కాన' అనుదాని హేత్వర్థకావ్యయముగ గ్రహించి యుత్తరపద్యముతో నన్వయించుట యుచితము. 'సామికాన' అనుమున్నగు ప్రయోగ

*గాన.

పారిభాష—131

ములందువలెగాక యిందు 'కాన' అనునది స్వతంత్రముగ సంబోధనమునఁ బ్రయుక్త మయ్యెనని కొందఱు వ్రాసిరి. కాని దీని కిందుఁదక్క నెందును స్వతంత్రప్రయోగ మగ పదమి నట్లు గ్రహించ నవకాశములేదని తోచెడు.

క. నను నెవ్వరిఁగాఁ జూచితి, నని యంతర్భాష్యయగుచు నవనతముఖయై ఘనతరగద్గది కాని, స్వనమున మఱి మాటలాడ శక్యము గామిన్. 132

టీ. ననున్ ఎవ్వరిఁగాఁ చూచితివి = నన్ను సామాన్యవనితసుగా నెంచితివా? ఇది యాడువార లను గర్వోక్తి. అని, అంతర్భాష్య=అనునన్ను కన్నీరుగలది, అగుచున్, అవనతముఖయై = మంచిన మోముగలదై, ఘనతరగద్గది కాని స్వనమునన్ = గొప్పదైన దగ్గరికగలవ్వరముతో, మఱి=మఱియు, మాటలు+అడన్ = పలుకుటకు, శక్యము = పిలు, కామిన్ = కాకుండుటచే, ఉత్తరపద్యముతో నన్వయము.

వ్యాచిశే. కామి: అగుభాతువ్యతిరేకభావార్థకరూపము.

ఉ. ఈసునఁ బుట్టి డెందమున హెచ్చినశోకదవానలంబు చే

గాసిలి యేడ్వఁ బ్రాణవిభుకట్టెదుటన్ లలితాంగి పంకజ

శ్రీసఖమైనమోముపయిఁ జేలచెఱుం గిడి బాలపల్లవ

గ్రాసకషాయకంతకలకంతవధూకలకాకలీధ్వనిన్.

133

టీ. లలితాంగి=సుందర మైన శరీరముగలనత్య, ఈసున్ = ఈర్ష్యచే, పుట్టి, డెంద మున్ = మదిని, హెచ్చిన = వృద్ధి నందిన, శోకదవానలంబు చే = శోకమనుషవాన్ని చే, గాసిలి = బాధనొంది, ప్రాణవిభుకట్టెదుటన్ = ప్రాణేశ్వరుఁడగు శ్రీకృష్ణు నెట్టయెదుట, పంకజశ్రీసఖ మైన = పద్మశ్రీమిత్రమైన, మోముపయిన్ = ముఖముమీఁద, చేలచెఱుంగున్ = వస్త్రాంచలమును, ఇడి=ఉంచి, బాల...ధ్వనిన్ = బాల = లేతయైన, పల్లవ = చిగురులయొక్క, గ్రాస=ఱిండిచే, కషాయ=మధురమైన, కంత=పత్తుకల, కలకంతవధూ=అడుక్తోయిలల యొక్క, కల=అవ్యక్తమధురమైన, కాకలీ=సూక్ష్మమైన, ధ్వనిన్ = శబ్దముంబోలు శబ్ద ముతో, విడ్వక్.

వ్యాచిశే. చేల. ప్ర. చేలము. ఇహో 'చీర' అనుపాఠాంతర మగపడును. కాని యిది వాడుకయందే స్త్రీవస్త్రమాత్రపర్యాయముగ నగపడుట నిందర్థవిశేష మేమియులేదు. కడు+ఎదురు=కట్టెదురు. ఇది యౌపవిధక్తియగుట టవర్ణమును సప్త మ్వర్ణమున నత్వముం గల్గెను. ఇట్లే మరుపనుచురిత్రముల స్త్రీరోదనము హృద్యమగుగతిని పరితమయ్యెను. ఈమూఁడుపద్యములయర్థమును గమనించియే 'ముక్కుతిమ్మన ముద్దు

ముద్దుగను నల్లసానిపెద్దన నల్లనల్లను, భట్టుమూర్తి బావురుమనియు నేడ్చె' నని పెద్దలందురు. నిక్కముగ నాలోచించిన, నీవర్ణనము ముద్దుముద్దుగనే యొప్పుచున్నది. “భవన్నామరము సోకెఁ గనుంగొనుమంచు వేదననెపందిడి కలస్వనంబుతో మీఱిన విచ్చుగుబ్బుచనుమిట్టల నశ్రులు చిందువొందగా” వరూధిని నేడ్పించిన యల్లసాని వాని వర్ణన మల్లనల్లనే యగపడును. మఱియు గిరిక “గాంభోధీరాగవిపంచికాకలన నెల్లెత్తి మోమునఁ బటాగ్రంబొత్తి” యేడ్చినట్లు వర్ణించినమూర్తికవి వర్ణనము బావురుమని యేడ్చుటనే తెలుపును. ఇట్లే క్రమముగ నొకవర్ణనము నానంతరకాలికులు తమయిచ్చ వచ్చినగతిని మెఱుంగునెట్ల నెంచుట చూపబ్రేడిని.

ఉ. ఆరమణీలలామ మది నంటినకోపభరంబు నిల్వఁగా

నేరక నెవ్వగం బొగుల నీరజనాభుఁడు నిండుఁగౌఁగిటం

జేరిచి బుజ్జగించి నునుఁజెక్కులఁ జాలుకొనంగ జాలుక

న్నీరు కరంబునందుడిచి నెయ్యముఁ దియ్యముఁ దోఁప నిట్లనున్. 134

టీ. ఆరమణీలలామ=ఆశ్రీరత్నము, మదికొ=మనస్సున, అంటిన= లగ్నమైన, కోపభరంబు= కోపభారమును, నిల్వఁగాక, నేరక, నెవ్వగకొ = నిండుదుఃఖమున, పొగులకొ=దుఃఖంపఁగా, నీరజనాభుఁడు=కృష్ణుఁడు, నిండుఁగౌఁగిటకొ=నిండైనభుజాంతరమున, చేరిచి, బుజ్జగించి=పీదార్పి, నునుఁజెక్కులకొ, చాలుకొనంగకొ = వరుసగను నట్లు, జాలు=తొఱఁగు, కన్నీరు, కరంబునకొ=హస్తముచే, తుడిచి, నెయ్యము=స్త్రీహము, తియ్యముకొ=మాధుర్యమును, తోఁపకొ = ప్రకాశితమగునట్లు, ఇట్లు = ఈరీతిగ, అనుకొ=అనెను. వచ్యర్థమున భూతమున లాఘ్రపము.

వ్యా-విశే. కాఁగిలి. జౌవవిభక్తికము.

ఉ. ఓలలితేంద్రనీలశకలోపమకైశిక! యింత వంత నీ

కేల లతాంతమాత్రమునకే గలుగ న్విను నీకు దేవతా

కేలివనంబు సొచ్చి యనికి న్మలసూదనుఁ డెత్తి వచ్చినక

దీలుపడంగఁ దోలి యిటఁ దెచ్చెద నిచ్చెదఁ బారిజాతమున్. 135

టీ. ఓలలి...కైశిక=ఓసాగనైన యింద్రనీలమణిఖండములంబోలు కేశభారము గలదాన! లతాంతమాత్రమునకే=పుష్పమాత్రమునకే, ఇంతవంత = ఇంతయధికమైన దుఃఖము, నీకుకొ, కలుగకొ = సంభవించుట, విలు=ఎందులకు, విను=వినుము, దేవతాకేలి వనంబు=దేవతలవిహారవనం బగునందనమును, చొచ్చి=ప్రవేశించి, అనికొ=యధము

నట, బలసూదనుడు = బలాసురహంతయగు దేవేంద్రుడు, ఎత్తి = దండెత్తి, వచ్చినా, దీటువడంగ = భయపడునట్లు, తోలి = పాఱుద్రోలి, ఇట = ఇచ్చటికి, పారిజాతము = పారిజాతవృక్షమును, తెచ్చెదా, నీకు, ఇచ్చెదా.

విశే. ఒక్క సుమనుకై నీవంత వగవనేల ! సుమనమూహమున కంతకును నాధారమగు పారిజాతమునే నీపాలునేయుదునని 'మాత్ర' పదమునకు సారస్వము. ఆ బలాసురహంతయగు దేవేంద్రునంతటివాడెత్తివచ్చినను, నాతనిం బాఱుద్రోలుదునని యాత్మశక్త్యతిశయమును, సెంతటిదుష్కరకార్యమునైన నీవిషయమున నీకొఱకే నొనర్చునని తనప్రేమాతిశయమును బ్రకాశితమొనర్చు గృష్ణుఁ డిట్లు ప్రసంగించెనని 'బలసూదనుఁ డెత్తివచ్చినా' అనుపదములకు సారస్వమును గ్రహించవగును.

'తెచ్చెద ఇచ్చెద' అనుపదములు భావ్యర్థమున వాడఁబడిన 'ఎద'రూపములు.

తే. వామలోచన! నీకేలివనములోనఁ

జలువ వెదచల్లుచెంగల్వకొలనికెలన

సరసకర్పూరకదళికాతరులనడుమఁ

బెరటిచెట్టుగ నాటింతుఁ బెంపు గనుము.

136

టీ. వామలోచన = ఓమనోజ్ఞములగు కన్నులుగలదాన, నీకేలివనములోనా = నీవిహారపనమున, చలువ = తైత్త్యమును, వెదచల్లు = వ్యాపింపఁజేయు, చెంగల్వకొలనికెలన = ఎఱ్ఱకలువలుగల సరస్సుయొక్క పార్శ్వమున, సరసకర్పూరకదళికాతరులనడుమ = సరసములగుకర్పూరపు టరఁటులమధ్యమునందు, బెరటిచెట్టుగ = ఇంటి మెనుకదొడ్డిలో నుండువృక్షమగునట్లుగ, నాటింతు = పాటింతును. పెంపు = సమృద్ధిని, కనుము = పొందుమా.

విశే. వృక్షము బాగుగఁ బెరుగుటకును, వాడకుండుటకును, నధికమనోజ్ఞమగుటకును, నిత్యానందదాయకమగుటకును నిందలిప్రదేశములు సూచకములు. పారిజాతముం దెచ్చి మఱు నింద్రునకుఁగాని, యితరపనితలకుఁగాని యీనని తెల్పుటకును, కేవలము దాని కాశ్వతముగ నీవృత్తముం గావించునని తెల్పుటకునుఁ బెరటిచెట్టుగ నాటింతునని శ్రీకృష్ణుండు సత్యతోఁ బ్రార్థనని సారస్వము నెన్నునది. కెలను. రూ. ఆ. కెలంకు.

క. అని పలుకునంబుదళ్యామునిగర్జితమధురవాక్యముల సత్యామా

నిని నీపలతికవోలెం, గనుపట్టె సఖిమయూరికలు సెలరేంగన్. 137

టీ. అని, పలుకు = మాటలాడు, అంబుదశ్యాముని...వాక్యములకై = నీల మేఘశ్యామునియొక్క గర్జితములబోలు తీయనిమాటలచే, సత్యామానిని=మానవతియైన సత్యభామ, నీపలతికవోలెకై = కడిమిచెట్టువలె, సఖిమయూరికలు = చెలికత్తెలను నాడునెమిట్లు, చెలరేగకై = విజృంభింపఁగా, కనువట్టెకై=చూపట్టెను.

విశే. పరీకాలమున మేఘగర్జనము కల్గినతోడనే కడిమిచెట్టు పుష్పించుటయు' నెమిటలు పురివిచ్చికొని యాడుటయుఁ బ్రసిద్ధమగుట, నంబుదశ్యామ మధురగర్జితవాక్యములకలిమిని సత్యామానిని నీపలతికవోలి యగవడుటయు, సఖిమయూరికలు చెలరేగుటయు సంభవించెనని సారస్వము నెన్నునది. బలసూదనుతోడ యుద్ధమొనర్చు సంకల్పమువలని యుత్సాహముమీఱఁ బ్రసంగించుటకతన శ్రీకృష్ణవాక్యములు గర్జితములంబోలె గంభీరములయ్యెనని గ్రహించునది. ప్రియసఖ కవమానము తీరి యాస్పితార్థప్రాప్తి మిన్నగ నగుటంజేసి చెలికత్తెలకును సంతసము కల్గెనని గ్రహించునది. పూచినకడిమివలె సత్యయు మేటివికాసమున మించెనని తెల్పుటకు నీపలతికవదము ప్రయుక్తము. అలం. రూపశోపములు.

మ. దయమానాక్షినిలోక ! లోకహితకృత్ప్రారంభ ! రంభాకుచ

ద్యయదుర్గాధిపతిద్విషత్పతితగాఢావ్యక్తదోస్సార ! సా

రయశస్సాంద్రదిశాంత ! శాంతహృదయారజ్యన్నయాచార ! చా

రయుతోపాయవిచార ! చారణగణప్రస్తూయమానోదయా ! 138

టీ. దయ...విలోక-దయమాన = కనికరమువలెనొప్పు, అక్షి=కన్నులయొక్క, విలోక=చూపుగలవాఁడ, లోక...ప్రారంభ-లోక=ప్రజలకు హిత=వృద్ధమును, కృత్ = చేయునట్టి, ప్రారంభ=కార్యారంభములుగలవాఁడ!, రంభా...దోస్సార-రంభా = రంభయొక్క, కుచద్యయ=క్షునద్వంద్వమనెడు, దుర్గ = కోటలకు, అధిపతి=ప్రభువులైన, ద్విషత్=శత్రువులచే, పతిత=చదువఁబడిన, గాఢా=చరిత్రములచే, వ్యక్త=విశదమగు, దోస్సార=బాహుబలముగలవాఁడ, సార...దిశాంత-సార=శ్రేష్ఠమైన, యశః=శ్రీచేత, సాంద్ర=తఱచైన, దిశాంత=దిగంతములుగలవాఁడ, శాంత...చార-శాంత=ప్రశాంతమైన (క్షాంతియుక్తమైన), హృదయ=మదియందు, ఆరజ్యత్=భ్రూర్జముగఁ బ్రకాశించు, నయాచార=నీతితోడినడకలవాఁడ! లేదా! శాంతహృదయులను రంజింపఁజేయు నీతితోడినడవడికలవాఁడ, చార...విచార-చార = మర్తజ్ఞులగువారితో, యుత=మాడిన, ఉపాయ=సామాన్యపాయములయొక్క, విచార = విమర్శనముగలవాఁడ ! చారణ...

దయా-చారణగణ=చారణులసమూహముచే, ప్రస్తూయమాన=నుతింపఁబడు, ఉదయా=అభివృద్ధిగలవాఁడ.

భా. కృష్ణరాయనిచూపుటనుండి దయ యొల్కుచుండుననియు, నాతఁ డేపని నైనను బ్రజాహితముంగోరియే చేయుచుండుననియు, నాతఁ డనిం జంపినపగతురు వీరస్వర్గముం జూరఁగొని రంభాపరిరంభసుఖము ననుభవించుచు నాతనిచరితముం గొని యాడుచుందురనియు, నాతనికీర్తి దిగంతవిశ్రాంతమయ్యెననియు, నాతనినడవడి నజ్జన సంతూయమానమనియు, నాతఁడు జారచక్షుజై సామదానభేదదండోపాయముల నరయుననియు, నాతనియభివృద్ధి చారణజేగీయమానమనియు భావము.

విశే. ఇయ్యది ముక్తపదగ్రస్తము. పదాంతమున విడువఁబడినపదమును మఱల స్వీకరించుచు ననువుటకే ముక్తపదగ్రస్తమనిపేరు. పాదాదిసారభ మైనపదము తుది పాదపుఁ దుది నట్లే మఱల నావృత్తిచేసినచో, నదియే సింహావలోకన ముక్తపదగ్రస్తమగు. ఆనియమము ననుసరించి యిది సింహావలోకనముక్తపదగ్రస్తమే కాదగుంగాని ప్రధమ పాదాదిని 'దయ' అనియుండ నంతిమపాదాంతమున 'దయా' అని గుర్వంతముగ నుండుటంజేసి చింత్యము.

క. ప్రతివర్ష వసంతోత్సవ, కుతుకాగతసుకవినికరగుంభిత కావ్య

స్తృతిరోమాంచవిశంకిత, చతురాంతఃపురపథాప్రసాదనరసి కా! 139

టీ. ప్రతివర్ష...రసికా-ప్రతివర్ష = ప్రతిసంవత్సరమునైన, వసంతోత్సవ = వసంతోత్సవమునందైన, కుతుక=సంతోషాతిశయముతో, ఆగత=వచ్చిన, సుకవినికర = సుకవిసమూహముచే, గుంభిత=హుంపఁబడిన, కావ్య=కావ్యములయొక్క, స్తృతి = స్మరణముచేనైన, రోమాంచ=గగుర్పాటుచే, విశంకిత = మిగులసందియమందు, చతుర=నిపుణులైన, అంతఃపురపథా = అవరోధజనముయొక్క, ప్రసాదన = తేర్చుటయందు, రసికా=మనుషుడవైనవాఁడా.

భా. ప్రతిసంవత్సరమున వసంతోత్సవమొనర్చువేళలఁ గవు లేతెంచి సరసము లగుకావ్యములు నొనర్చుచుందురనియు, దత్కావ్యసాస్వాదముంజేసి కృష్ణరాయలకు రోమాంచము కలుగ, నది వెఱవనితలయందలియనురాగముకతన దన కీరితిని సాత్వి కోదయముకల్గెనని చారు భావించురేమో యనుభయమున, నాతఁడు వారిసందియమును దొలఁగించి సరసగతిసెఁ దేర్చుచుండుననియు భావము.

విశే. ఆశ్వాసాంతపద్యమగు నిందుఁ గవి యాయాశ్వాసమునందైన శ్రీకృష్ణ కృతపత్మసునయరూపమగు సంపూర్ణకథను 'చతురాంతఃపురపథాప్రసాదనరసి కా'

అనుదానిమూలమున సూచించెను. మఱియుఁ గృష్ణరాయలు గోపము విడనాడి తనయొడం బ్రణమాపరాధము గావించిన తిరుమలదేవిని దేర్చుటనుగూడ నిందుఁ గవి సూచించె ననఁదగును. ఆలేర్చుటయుఁ దనకావ్యునిర్మితి మూలముననే జరిగెననునంశమును గవిఁ 'ప్రతివర్తవసంతోత్సవ ... సుకవిగుంభితకావ్యస్త్వత్తి...' ఇత్యాదిపదములమూలమున నిపుణముగఁ బ్రకటించెను. మఱియుఁ దనకావ్యముగూడ వసంతోత్సవవేళనే సృష్టమయ్యె ననునంశమునుగూడఁ దెలియఁబఱచెను. మఱియుఁ గృష్ణరాయలపాండిత్యమును రసజ్ఞతనుగూడఁ బ్రకాశమొనర్చెను. రాజు లక్కాలముననేగాక ప్రాచీనకాలము నుండియు వసంతోత్సవము జరపువాడుకయున్నట్లు సంస్కృతకావ్యాదులవలనఁ దెలియ వచ్చెడు.

నర్కుటము.—

ప్రస్ఫుటివిలోచనాకుసుమబాణ ! దిశాలలనా

ఘుస్పృణవటీరలేవకృతికోవిద ! బాహుతటి

¹ విస్ఫుమరకీర్తిజాల ! రణవీక్షితవైరినృప

త్యస్మగతిపంకలాసిముఖ ! ² యౌదవవంశమణి !

140

టీ. ప్రస్ఫుటి. బాణ-ప్రస్ఫుటివిలోచనా = చేరెడుకన్నులుగలస్త్రీలకు, కుసుమ బాణ = పుష్పాయుధుఁడా! (మన్మథుఁడా!), దిశా...కోవిద-దిశాలలనా = దిగంగ నలకు, ఘుస్పృణవటీర = కుంకుమపూవుతోడి మంచిగంధమును, లేవ=పూయుటయను, కృతి=కార్యమందు, కోవిద=పండితుఁడా ! బాహు...జాల-బాహుతటి = బాహు ప్రదేశమునుండి, విస్ఫుమర=ప్రసరించునట్టి, కీర్తిజాల=కీర్తిసమూహముగలవాఁడ, రణ...ముఖ-రణ=యుద్ధమునందు, వీక్షిత=చూడఁబడిన, వైరినృపతి = శత్రురాజులయొక్క, ఆస్యక్=రక్తముచే, అతిపంకిల = మిక్కిలి బురదగలదిగాఁజేయఁబడిన, అసి = కత్తి యొక్క, ముఖ = అగ్రముగలవాఁడ. విందవవంశమణి! = చంద్రవంశశ్రేష్ఠుఁడా ! చంద్రవంశమునేవంశము (మెదురు) నకు మంచియుత్తియమైనవాఁడా! (చంద్రవంశ ముక్తాఫలమా!)

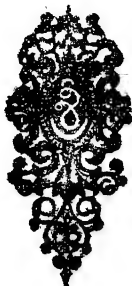
విశే. 'వీక్షిత' అనుచో 'విక్షత' అని యుండిన లెస్స. పరాక్రమముకతన సంభ వించుటజేసి కీర్తి బాహుతటినుండి ప్రసరించుచున్నదనెను. సామాన్యముగఁ గవులు కీర్తిని దెల్లఁగా నున్నట్లే పఱింతురు. ఇహో నాసంప్రదాయము ననుసరించి పటిరలేవ

మనినం జాలును. కాని, కృష్ణరాయలకీర్తి యతులప్రతాపసంభూతమగుటంజేసి రక్తవర్ణ మిశ్రితపటీరలేపముతోఁ బోల్చెను. మఱియుఁ జందనమునఁ గుంఠమపూవుంగూర్చు టయు నాచారమైయుంట నీవర్ణన మెంతయు హృద్యమనఁదగును.

ఇది నర్కుటవృక్షము. కొందఱు దీనినే కోకిలకాకమందురు. న.జ.భ.జ.జ.వ. గణములు. 11 ఆక్షరము యతిస్థానము.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధ సారసారస్వతాభి నంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కాశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిష్ఠయనామధేయ ప్రణీతం బైనపారిజాతాపహరణం బనుమహా ప్రబంధంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

ద్వి తీ యా శ్వా స ము.

సదనలోచనాబ్జద

యాసారమరందపోషితార్థిభ్రమరో

ల్లాసగుణమలయకూట

ప్రాసాదనివేశ! కృష్ణరాయమహీశా.

1

టీక. శ్రీ సదన...నివేశ-శ్రీ=లక్ష్మీకి, సదన=స్థానములగు, లోచన = నేత్రము లను, అబ్జ=పద్మములనంబంధమైన, దయాసార=కృపావృష్టియను, మరంద=పూఁదేనెచే, పోషిత=పోషింపఁబడిన, అర్థి=యాచకులను, భ్రమర=తుమ్మెదలయొక్క, ఉల్లాసగుణ = వికాసగుణముగల, మలయకూటప్రాసాద = మలయకూటమనుమేడ, నివేశ = వాసము గాఁగలవాఁడ!, కృష్ణరాయమహీశా = కృష్ణరాయభూమిశ, మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

భావము. భ్రమరములు పద్మమరందముంగ్రోలి యెలమిమీఁట బద్మగృహమున విహరించురీతిని, గృష్ణరాయల కనుదమ్మలనుండి వెల్వడుదయావృష్టి యన్తరందముంగ్రోలి యాచక భ్రమరము లాతనిమేడయం దెలమిమీఁట విహరించుచుండుననియు, దాదృశ యాచక భ్రమరవిహారాస్పదమగుమేడను గృష్ణరాయలు నివసించుననియు భావము. అనఁగాఁ గృష్ణరాయలు దయమీఁట నర్థుల నాదరించువాఁడనియు, దాన వారెల్లపుడును నాతనిమేడయం దెలమిమీఁట వర్తిలుదురనియు దాత్పర్యము.

విశేషార్థాదులు. కృష్ణరాయలనేత్రములు మహాభాగ్యలక్షణలక్షితములై విరిసిన తమ్ములంబోలి యొప్పుటయు, గృష్ణరాయల కర్థులవైఁ గలయత్సాదరమును గమ్యములు. కృష్ణరాయఁడు - కర్తృధారయం బియ్యది సిద్ధసమాసంబట్టి యగును. కావున నిట్టిసంజ్ఞా వాచకములకు మీఁదిసంస్కృతపదములతో సిద్ధసమాసము రాఁదగును. 'లక్ష్మీమావర తనయా, చల్లమాంబాసుతా' అనుమున్నగునవిట్టివి కవిప్రయుక్తములు గాననగును. అలం. రూపకము.

తే. అవధరింపుము జనమేజయక్షితీశ, వరుస కిట్లను నవ్వానివల్లభుండు
పారిజాతంబుదే నిట్లుప్రతిన*వట్టి, చంద్రశాలకునేతెంచిచక్రధరుండు.

టీ. అవధరింపుము = శ్రద్ధగా వినుము, జనమేజయక్షితీశవరుసకు = జనమేజయఁ
దనురాజశ్రేష్ఠునకు, అవ్వానివల్లభుండు = ఆమునీకుండు, తే = తెచ్చుటకు, ప్రతిన =
ప్రతిజ్ఞ, చంద్రశాలకు = శిరోగృహమునకు, ఏతెంచి = వచ్చి.

వ్యా-విశే. ఆ + మానివల్లభుండు. త్రికంబుమీఁది యనంయుక్తహల్లునకు
ద్విత్వము కల్గును. ఊర్ధ్వరేఫంబులకుఁ గలుగదు. ప్రతిన. ప్ర. ప్రతిజ్ఞ.

ఏతెంచు = విగుతెంచు, ఆభ్యాగతి నరుగ్వాదులకుఁ దెంచుధాతు వసుప్రయుక్త
మగును. అగుచో గుప్తము విభాషను లాపించును.

మ. సరసాలాపముల న్వివోదకథలక్ సాత్రాజితీదేవిఁ త్రే
మరసాంభోనిధి నోలలార్చి కడు సమ్రానంబు గావించి ని
ర్భరకౌతూహలవృత్తి నుండ ఘటికాపర్యాప్తిఘంటారవాం
తరనిర్ణీతములై వినంగఁబడియె మధ్యాహ్నశంఖధ్వనుల్. 3

టీ. సరసాలాపముల = రసము చిప్పిలుమాటలచేతను, వివోదకథలక్ = ఉబుసు
పాకకై చెప్పుకొనెడుకథలచేతను, సాత్రాజితీదేవి = సత్రాజిత్పుత్రికయగు సత్యభా
మను, ప్రేమరసాంభోనిధి = ఆనురాగరససాగరమున, ఓలలార్చి = ఈఁదులాడఁజేసి,
సమ్రానము = గౌరవము, కావించి = చేసి, నిర్భరకౌతూహలవృత్తి = సంపూర్ణసంతోష
వ్యాపారముతో, ఘటికా...నిర్ణీతములై-ఘటికా = గడియలయొక్క, పర్యాప్తి =
నిండటచేనైన, ఘంటారవ = గంటలచప్పుడులయొక్క, అంతర = నడుమను, నిర్ణీతములై =
నిర్ణయింపఁబడినవై, మధ్యాహ్నశంఖధ్వనుల్ = మధ్యాహ్నకాలముననైన శంఖముల
మ్రోతలు.

వ్యా-విశే. ఓలలార్చి ప్ర. ఓలలాడు. అడోడుకూడుల డకారమునకుఁ జుక్క-
వరమగునపుడు రేఫంబగు. కావించి-ఇంచువచ్చుక్కుగాగమములు వరములగునపు డాగమా
దేశలాపంబులు వెక్కుతెఱంగులం గానంబడియెడి:

తే. సమయకృత్యంబు లప్పడు సలుపఁ దలంచు
నలిననాభునిచిత్తంబు దెలిసి సత్య
భామకనుసన్న నుడిగంపుఁబద్మముఖులు
నిలిచి రంతంత వినయంబు దొలక నెదుట.

టీ. సమయకృత్యంబులు = కాలోచితకార్యములు, ఉడిగంపులబద్ధములు = సేవకురాండు, కనుసన్న = సేత్ర సంజ్ఞను, అంతంత = దగ్గఱదగ్గఱగా.

వ్యా-విశే. ఉడిగంపులబద్ధములు-కర్తృధారయంబున మువర్తకమునకుఁ బుంపులగును. వానికిఁ బరమములు పరములుగా నుగాగమమును సరళాదేశాదులును నగును.

క. తలిరాకుఁబోఁడి యొక్కతి, జలకమునకు వేళయనుచు శౌరికి వీణా కలకలములఁ గలకలనగు, పలుకుల మెలపాలయ విన్నపముగావించెన్.

టీ. తలిరాకుఁబోఁడి = చిగురాకువలె మనోజ్ఞురాలైనవడఁతి, జలకమునకు = స్నానమునకు, వీణాకలకలముల = వీణాధ్వనులను, కలకల = ఇది హాసధ్వన్యనుకరణము. నగు = నవ్వునట్టి, పలుకుల = మాటలతో, మెలపు = మృదుత్వము, పిలయ = వ్యాపించు నట్లు, విన్నపము = విజ్ఞప్తిని, కావించె = చేసెను.

భా. ఒకయువతి స్నానమునకు వేళయయ్యెనని శ్రీకృష్ణునకు వీణాధ్వనిని దిరస్కరింపఁజాలు మృదువులగుమాటలతో విన్నవించెనని భావము.

వ్యా-విశే. తలిరాకుఁబోఁడి-తలిరాకు = కర్తృధారయంబునఁ జేర్వాదిశబ్దముల కచ్చు పరమగునపుడు టుగాగమంబు విభావనగు. య. అ. తలిరుటాకు. ఆలరుఁబోఁడిత్యాదు లుపమానపూర్వపదకర్తృధారయంబులు.

ఉ. ఇంచినవేడ్క నాత్మహృదయేశ్వరిఁ గన్గొని శౌరి మందహాసాంచిత నేత్రుఁడై జలకమాడఁగ లెమ్మని వైఁడిచేలకొంగించుక జాతి నొక్కతర లేక్షణహస్తముఁ గేల నూఁదుచుంగంచుకిసంచయంబు సముఖా యన గద్దియ డిగ్గె డిగ్గినన్. 6

టీ. ఇంచినవేడ్క = అతిశయించినయానందముతో, శౌరి = శ్రీకృష్ణుడు, ఆత్మహృదయేశ్వరి = తనప్రాణేశ్వరియగు సత్యభామను, కన్గొని = చూచి, మందహాసాంచితనేత్రుఁడై = చిరునవ్వుతో నొప్పుకన్నులుగలవాడై, జలకమాడఁగ = స్నానము చేయఁగా, లెమ్మ అని, వైఁడిచేలకొంగు = బంగరుబట్టయొక్కచెఱుగు, ఇంచుక = కొంచెము, జాతి, ఒక్కతర లేక్షణహస్తము = ఒక్కచంచలాక్షిచేతిని, కేల = చేతితో, ఊఁదుచు = నొక్కిపట్టుకొనుచు, కంచుకిసంచయంబు = అంతఃపురపుఁగావలి వారు, సముఖా = పరాకు, అన = గద్దియ = అసనమును, డిగ్గె = దిగెను, డిగ్గిన = దిగఁగా. ఉత్తరపద్యముతోనన్వయము.

వ్యా-విశే. కేలన ఇది యాపవిభక్తికము. ఔపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల కత్వం బాదేశంబగు.

క. ప్రామినుకులపూజోడుల

సేమంతపుజెందిరంబుచే బలె నరుణ

శ్రీమించు నతనిపదముల

భామామణి యోర్పు పయిడిపావలు దొడిగెన్.

7

టీ. ప్రామినుకుల...బలె-ప్రామినుకుల = వేదములనెడు, పూజోడుల=స్త్రీల యొక్క, సేమంతపు = పాపటలనంబంధమైన, చెందిరంబుచే బలె = ఎఱ్ఱనిరంగుచే వలె, అరుణశ్రీ = ఎఱ్ఱనైనకాంతితో, మించు=ప్రకాశించు, అతనిపదముల = ఆశ్రీకృష్ణునిపాదములందు, పైడిపావలు = బంగరుపాదుకలను, తొడిగెన్ = కూర్చెను.

వ్యా-విశే. భగవానుడు శ్రీకృష్ణుడు దుపనిషత్పాశాలితుడు కాన, నాతని పాదము లాయుపనిషద్భావములపాపటలందలి యారుణ్యమున నరుణములయ్యెనని యెన్ను నది. ఇందు శ్రీకృష్ణునివేదాంతవేద్యతను గవి సూచించెను. ప్రాంత+మినుకులు=ప్రామిను కులు. ప్రాంతాదులతోలియచ్చుమీడి వర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగా నగును. ఆలం. రూపకము; ఉత్పేక్ష.

తే. కేళిగతి మీఱ మజ్జనశాల కరిగి

శాతమన్యవమణిమయాసనమునందుఁ

గొస్తుభాదివిభూషణోత్కరమునెల్ల

నొయ్య నొయ్యన నడలించి యున్నయంత.

8

టీ. కేళిగతి=నవీలాసమగునడకతో, మజ్జనశాలకు = స్నానగృహమునకు, అరిగి=విగి, శాతమన్యవ...నందు-శాతమన్యవమణిమయ=ఇంద్రసీమణిమయమైన, ఆసనమునందు = గదియందు, కొస్తుభాది...త్కరమునెల్ల=కొస్తుభము మున్నగు నాభరణములనెల్లను, ఓయ్యనొయ్యన = మెల్లమెల్లగా, నడలించి = వదలించి, ఉన్నయంత=ఉన్నమీద.

వ్యా-విశే. శతమన్యోరిదం శాతమన్యవమ్, అః=ఇంద్రసంబంధమైనది.

శ్రీకృష్ణుని మాధ్యాహ్నికస్నానము.

ఉ. కంపనలీలమై నసదుఁగొ నసియాడఁ గుచద్వయంబు న
ర్తింప లలాట రేఖ చెమరింపఁగ హారలతాగుళుచ్చముల్
తుంపెనలాడఁ గంకణమృదుధ్వని తాళగతిం జెలంగఁగా
సంపెగనూనె యంటె నొకచంద్రనిభానన కంసువై రికిన్.

9

టీ. కంపనలీలమైక్ = చలనవిలాసముచే, అసదుఁగౌను = అల్పమగునడుము, అసియాడక్ = మిగులఁజలంపఁగా, లలాటరేఖ=నొసలిరేక, చెమరింపఁగ్ = చెమ్మ గిలఁగా, హారతాగుభుచ్చముత్ = హారములను లతలయొక్కగుంపులు, తుంపెనలాడక్ = నటింపఁగా, కంకణమృదుధ్వని = కంకణములయొక్క మెలవైనవ్వడి, తాళగతిక్ = లయయొక్కరీతితో, చెలంగఁగాక్ = బిప్పుఁగా, ఒకచంద్రనిభానన = ఒకచంద్రముఖ, కంసవైరికిక్ = శ్రీకృష్ణునకు, సంపెంగనూనెక్ = సంపెంగతైలమును, అంటెక్ = రాచెను.

వ్యా-విశే. కంపనలీలమైక్ - తృతీయావిభక్తిప్రత్యయమగు చేతవర్ణకమునకు బదులుగా 'మెయి, మై' అనునవి వికల్పముగఁ గల్గును. అసదుకౌను-ఉదంతంబు లగుస్త్రీ సమంబులకును, బుంబులకును బరుషసరళములు పరములగునపుడు సుగాఁగమంబగు. ద్రుతముమీదికార్యములు సమాసంబుల ద్రుతమునకు స్వత్వములేదు. అసదుఁగౌను. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. తామరదోయిలోఁ దగిలి దాఁటెడు తేఱులఁబోలఁ బెన్నెలుల్
వేమలు చేతులం బిడిచి విప్పి విదిర్చి నఖాంకురంబులం
గోమలలీల దువ్వి తెలిగొజ్జఁగి నీ రెడఁ జల్లి చల్లి గం
ధామలకంబు వెట్టె నొకయంగన కాళియనాగ భేదికిన్.

10

టీ. తామరదోయిలో = పద్మద్వంద్వమున, తగిలి = చిక్కుకొని, దాఁటెడు తేఱులక్ = దాఁటుచున్న తు పైదలను, పోలక్ = పోలఁగా, పెన్నెలుల్ = పెద్దవెండ్రు కలగుంపును, వేమలు=మాటిమాటికి, చేతులక్ = హస్తములచే, పిడిచి, విప్పి, విదిర్చి = పదలునట్లుచేసి, నఖాంకురంబులక్ = గోరుమొలకలచే, గోమలలీలక్ = మృదువైన రీతితో, దువ్వి, తెలిగొజ్జఁగి నీరు=తెల్లనివన్నీరు, ఎడక్ = నడుమనడుమ, చల్లిచల్లి = చిలికిచిలికి, గంధామలకంబు = పరిమళించునుసిరికముద్దను, ఒకయంగన = ఒకస్త్రీ, కాళియనాగ భేదికిన్ = కాళియునడచిన శ్రీకృష్ణునకు, పెట్టెన్.

వ్యా-విశే. పెద్ద+నెలులు=పెన్నెలులు; సమాసంబునఁ బ్రాంతాదుల తొలియచ్చు మీఁదివర్ణములకెల్ల లోపంబు బహుళంబు. పరుషేతరములు పరములగునపుడు వానికి ద్విత్వము కల్గును. తేఱులు. రూ. అ. తేంట్లు. చేతులక్-ఇ టి తివర్ణము తాపకవిభక్తిక ములు. అవి ద్వితీయాద్యైకవచనములు పరములగునపుడు కొన్ని శబ్దములకుఁ బ్రాయిక ముగ నగును. "కాళియుండు క ద్రువకుమారుండు. జనులు పెట్టినభక్త్యముల సర్వము

లన్నియు గరుడున కిచ్చుచుండఁ గాళియుండు వానిని గరుడున కొసంగకుండుటంజేసి,
గరుడుఁ దాకనివైఁ గోపమునూని వానిం దఱిమెను. దానంజేసి భయపడి కాళియుండు
సౌభరికావళమున గరుడునకుఁ జొఱరానికాళిందిమిడుపుం జొచ్చెను. ఆతఁ డందుఁ
బ్రవేశించుటంజేసి 'యందలిజలము విషమయమగుటయు, జీవకోటి చచ్చుటయు సంభ
వింప, గృష్ణుఁ డక్కలను బ్రవేశించి కాళియునిశరముం దనపాదమునఁ ద్రొక్కి,
తజ్జాయలసంప్రార్థనము ననుసరించి వానింజంభక పాతాళమున కణగఁగద్రొక్కెను.'''
అని తులాకావేమహాత్మ్యము. అలం. ఉపమ.

మ. చెలువ ల్గొందలు హేమకుంభములతోఁ జేసే నొసంగన్విని
ర్థలదోర్తులను లెవలిం బొలియఁ దోరంబై నచన్ద్రోయిసం
దొలయ న్వేసలి జాఱ నిక్కి యరమే నొయ్యారమై వ్రాలఁగా
జలకంబార్చె లతాంగి యోర్తు యదువంశస్వామికిన్వేడుకన్. 11

టీ. కొందలు చెలువలు = కొందలుస్త్రీలు, హేమకుంభములతో = బంగరు
గొడ్డలతో, చేసే = ఒకరొకరిచేలిమిఁబడుగా, ఒసంగ = ఈయఁగా, వినిర్థలదోర్తుల
నుచున్ = స్వచ్ఛములైన బాహుమూలములకాంతులు, వెలి = బయటికి, పొలయన్ =
వ్యాపించఁగా, తోరంబైన = స్థూలమైన, చన్ద్రోయిసందు = స్తనద్వంద్వముయొక్కసంద
ర్భము, ఒలయన్ = వ్యాపించఁగా, వేసలి = కొవ్వ, జాఱ = నీడఁగా, నిక్కి = ఉబ్బి, అర
మేను = సంగోరుశరీరము, ఒయ్యారమై = అందమైనరీతితో, వ్రాలఁగా = పంగఁగా, ఓర్తు
లతాంగి = ఒకటివఁదోడి, వేడుకన్ = ఉత్సాహముతో, యదువంశస్వామికిన్ = యదు
కులభర్తయగుక్రికృష్ణునకు, జలకంబార్చెన్ = స్నానముచేయించెను.

వ్యాచితే. వేసేన్ - 'వేసేకన్' అనుదాని క్తవరూపము. 'చన్ద్రోయి' ఇందలి
నకారము ద్రుతమనునంశము చింత్యము. నకారమాత్రము ద్రుతమనిన సరిపడును. అలం.
వృథావాక్తి.

సీ. చెంద్రికపూవన్నెజిలుఁగుదువ్వలువను

దడియొత్తై నొక్కకాంతాలలామ

కొనగోళ్ల నెలులు సిక్కులు వాపి మెలపున

శిర సార్చె నొక్కలేఁజిగురుబోడి

వెన్నెలనిగ్గులు వెదచల్లెడుమడుంగు

లంపిచ్చె నొక్కపూర్ణేందువదన

నవరత్నమయభూషణవ్రజంబులు మేనఁ

గిలించె నొకరాజకీరవాణి

తే. విరులసరు లిచ్చె నొకయరవిందగంధి

యలఁదెఁ జందన మొక ధవళాయతాక్షి

సుదతి యొక్కతె కపురంపుసురఁటి వినరె

నిలువుటద్దంబు నొకయింతి నిలిపె నెదుట.

12

టీ. చెంద్రకపూ...వలువను = కుసుంబపుష్పవర్ణముగల పన్నునికట్టుకొకను, ఒక్కకాంతాలలాను = మిక్కిలియందకత్తెయగు నొకతె, తడియొత్తెను. కొనగోళ్ల = గోరులకొనలచే, నెఱులు = వెండ్రుకలు, చిక్కులు = అల్లికొనుటలు, పాపి = పోగొట్టి, మెలపున = మృదువుగా, ఒకలేజిగురుఁబోడి = ఒకలేజిగురువలె మనోజ్ఞమైన యొప్పిదముగలవడఁటి, శిరసు, అర్చె = ఆరఁజేసెను. వెన్నెలనిగ్గులు = వెన్నెలయొక్క యుక్తకృష్ణకాంతులను, వెదఁజల్లెడు = వ్యాపింపఁజేసెడి, మడుంగులు = వస్త్రములను, ఒక్క పూర్ణేంద్రువదన = పూర్ణచంద్రునిబోలు మోముగల యొకవనిత, అందిచ్చె = సమర్పించెను. నవరత్న...వ్రజంబులు = తొమ్మిదిజాతులరత్నములచే బహుళములైన యలంకారసమాసములను, ఒకరాజకీరవాణి = శుకరాజముయొక్క పల్కులంబోలుపలుకులుగల యొకయువతి, కీలించె = అమర్చెను. విరులసరులను = పూదండలను, ఒకయరవిందగంధి = పద్మపరిమళముపంటిపరిమళముగల యొకవనిత, ఇచ్చె = చందనము, ఒకధవళాయతాక్షి = తెల్లనిదీర్ఘములైనకన్నులుగల యొకతరుణి, అలఁదె = పూసెను. కపురంపుసురఁటి = కర్పూరపువీచనను, ఒక్కతె సుదతి = మంచిదంతములుగలయొకతె, వినరె = వీచెను. ఒక ఇంతి = ఒక స్త్రీ, నిలువుటద్దంబు = నిలిచియుండు పెద్దయద్దమును, ఎదుట = అభిముఖముగా, నిలిపె = ఉంచెను.

విశే. అందకత్తెలలో మిన్నగాన నందమగువలువ నొసంగెననియు, చిగురువలె మనోజ్ఞమైన యొప్పిదముగలదిగానఁ జిగురులకొనలంబోలు కొనగోళ్లచే మెలపునఁ జిక్కుఁదీర్చుట శిరసార్పుట నొనర్చెననియు, బూర్ణచంద్రునిబోలు మోముగలదిగావున వెన్నెలనిగ్గులవెదఁజల్లు వస్త్రముల నొసంగఁగల్గెననియు, రాజకీరవాణి (రాజపుత్రి) కావుననే రత్నాభరణరాజిఁ జక్కగ నమర్చెననియు, బద్దగంధి కావుననే కమ్మవిరుల నొసంగెననియు, దెల్లనిదీర్ఘములగుకన్నులు గలదికావుననే తెల్లనిచందనమును మేనఁ బూసెననియు, కప్పురపుఁబలుకులంబోలు మేలిదంతములుగలది కావుననే కర్పూరపుసురఁటి వినరెననియు, యౌషధపు మేలితభిరతుల మించు నింతికావుననే తళతళమెఱయు నద్దమును నిల్పెననియు, నిట్టిందలి యుపతీకృతకృత్యములు తత్తరుణీరూప నిరాసానురూపములై, సాభిప్రాయములై వెలయుచున్నవి.

వ్యా-విశే. కప్పురము+సురటి - కర్మధారయంబుల మువర్ణ కమునకుఁ బుంపులగు నిలుపు+అద్దము. కర్మధారయంబునఁ జేర్వాదుల కచ్చువరంబగునపుడు టుగాగమంబగు. నవరత్నములు.—1 మాత్రికము, 2 వద్వరాగము, 3 వజ్రము, 4 ప్రవాళము, 5 మరకతము, 6 నీలము, 7 గోమేధికము, 8 పుష్పరాగము, 9 వైడూర్యము.

క. కలికినిదువాలుఁగన్నుల, తేళుకులు మణిదీపశిఖలుఁ దడఁబడ లక్ష్మీ నిలయున కిచ్చిరి కొందఱు, నెలఁతలు మాత్రికవిచిత్రసీరాజనముల్.

టీ. కలికి...తళుకులు=మనోజ్ఞములగువార్లన్నులతళతళలును, మణిదీపశిఖలుఁ= మణిదీపాగ్రములును, తడఁబడఁ=వ్యత్యాసపడఁగా, కొందఱునెలఁతలు = కొందఱు వనితలు, మాత్రికవిచిత్రసీరాజనముల్ = ఆణిముత్యములరూపమైన యాశ్చర్యకరము లగుహారతులను, లక్ష్మీనిలయునకుఁ = లక్ష్మీదేవికి స్థానమైనవానికి (శ్రీకృష్ణునకు) ఇచ్చిరి=ఇడిరి.

వ్యా-విశే. “ఇయ్యవి మణిదీపాగ్రములు. ఇయ్యవి కన్నులతళుకులు” అని యేర్పడ లేదనుటంజేసి కన్నులతళుకుల కసాధారణకాంత్యతీతయము సూచితమయ్యెను. కప్పురపుటారతులుగాక మాత్రికసీరాజనములగుట విచిత్రసీరాజనము లనెను. లక్ష్మీనిలయుండునుట సాక్షాన్నారాయణత్వము సూచితము. వాలు+కన్నులు=సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీనమంబులకును, బుంపులకును బరుషసరళములు పరములగునపుడు సుగాగమంబగు. సహసములద్రుతమునకు స్వత్వలోపసంక్షేపములు గలుగవు.

మ. జలకం బాడి మడుంగు గట్టి మణిభూషాదీవ్యమానాంగియై
కలపం బెంతయు వింతగా నలఁది చెంగల్వ తైఱిన్నించ వే
నలి: గీల్కొల్పి పసిండియందెరవళి న్రాయంచ లంతంత రాఁ
జెలులుందానును సత్యభామ సనుదెంచెన్నా ఘండుప్పొంగఁగన్. 14

టీ. జలకంబాడి=న్నానముచేసి, మడుంగు=ధౌతవస్త్రము, కట్టి=ధరించి, మణిభూషాదీవ్యమానాంగియై = మణిమయములగునలంకారములచేఁ బ్రకాశించుశరీరముగలదై, కలపంబు=మైపుఁత, ఎంతయుఁ=మిక్కిలి, వింతగా, అలఁది=పూసి, చెంగల్వత్=ఎఱ్ఱకలువలు, నెఱ్ఱ=మనోహరముగా, మించఁ=ప్రకాశించునట్లు, వేనలిఁ=కొవ్వను, కీల్కొల్పి = తుఱిమి, పసిండియందెరవళి = బంగరుటందెరువవ్వడిచే, రాయంచలు=రాజసంసలు, అంతంత=వగ్గఱవగ్గఱగా, రాఁ=రాఁగా, సత్యభామ, చెలులునుదానును, నాఘండు=పలియగు శ్రీకృష్ణుడు, ఉప్పొంగఁగన్=నంతసింహగా, ఛనుఁదంచె=వితెంచెను.

వ్యా-విశే. “అత్తార్థంబభిహితమగుచోఁ దల్లింగసంఖ్యాభిధాయవచనంబు ధాతు విశేషణంబులకగు,” అనుపద్ధతి నిచోఁ తాను శబ్దప్రధానముగనే క్రియ సనుదెంచెనని యేకవచనమున నమరియున్నది. రాయంచలంతంతరాననుటంజేసి హంసగమనముల మించి యమ్మందయాననడక లమరియుంటఁ జెలియనయ్యెడు. రాయంచ. శ్ర. రాజహంస. ఇందుఁ బ్రియవల్లభ్యపాత్రమును సమయోచితమును నగుకీలిని నత్యాశృంగారవేష మును గవి నిరూపించినాఁడు.

సీ. మాత్సర్యఘనమేఘమాలికాపగమప్రకాశితహిమధామకళ యనంగ
విరహానిశీధినివిరమసంప్రాపితోన్మీలనామోదపద్మిని యనంగఁ
గ్రోధదంతావళక్షి భవిభ్రమపునస్సంజాతనైర్వల్యసరసి యనంగ
సంతాపనై దాఘసమయనిర్దమకోరకితనవమాలతీలతిక యనంగఁ

తే. గాంతిఁ జెన్నారి వికసితస్వాంత యగుచుఁ
గలఁక యెంతయు దిగఁద్రోచి చెలువమెసఁగఁ
జేర వచ్చినప్రియభామ గారవించి
యున్నయత్తటి మురవైరిసన్నిధికిని.

15

టీ. మాత్సర్య...కళ=మాత్సర్య = ఈర్ష్యయను, ఘన = గొప్పదగు, మేఘ
మాలికా=మేఘమంత్రియొక్క, అపగమ = పోకచే, ప్రకాశిత = ప్రకాశించఁజేయఁ
బడిన, హిమధామ=చంద్రునియొక్క, కళ, అనంగఁ=అనునట్లుగ, విరహ...పద్మిని,
విరహ=వియోగమును, నిశీధిని = రాత్రియొక్క, విరమ = తెగుటచేత (పోవుటచేత),
సంప్రాపిత=పొందింపఁబడిన, ఉన్మీలన=వికాసమును, ఆమోద=పరిమళమునుగల, పద్మిని=
పద్మలత, అనంగఁ, గ్రోధ...సరసి-గ్రోధ=కోపమును, దంతావళ=వినుగునంబంధమైన,
క్షోభ=కలఁతయొక్క, విశ్రమ=విశ్రాంతిచే (తొలఁగుటచే), పునః=లిరుగ, సంజాత =
కలిగిన, నైర్వల్య=నిర్మలత్వముకల, సరసి = సరస్సు, అనంగఁ, సంతాప...లతిక
సంతాప=కాఁకయను, నైదాఘసమయ=గ్రీష్మకాలముయొక్క, నిర్దమ = పూర్ణమగు
పోకచే, కోరకిత=మొగ్గతొడిగిన, నవ=క్రొత్తదగు, మాలతీలతిక=మాలతీలత, అనంగఁ,
కాంతిఁ=ప్రకాశముతో, చెన్నారి=సొగసునంది, వికసితస్వాంత అగుచుఁ=వికసిం
చినమదికలదై, కలఁక=కలఁతను, ఎంతయుఁ=మిక్కిలి, దిగఁ ద్రోచి=విడిచి, చెలు
వము=అందము, ఎనంగఁ=ఽపృచ్ఛగా, చేరఁ = దగ్గఱకు, వచ్చిన = వీతించిన, ప్రియ
భామఁ=ప్రియకాంతను, గారవించి = సమ్మానించి, ఉన్నయత్తటిఁ = ఉన్నయా
సమయమున, మురవైరిసన్నిధికిని = శ్రీకృష్ణునిసమీపమునకు, ముందటిపద్యముతో
నన్వయము.

భా. మబ్బుతొలగుటచే బ్రకాశించు చంద్రకళయట్లు మాత్సర్యము తొలగుట కతన సత్యప్రకాశించెననియు, రేయికడచుటచే జేరిన వికాసపరిమళములుగల పద్మిని విధమున విరహవిరామమున సత్య ప్రకాశసంతసములనంది చెలువారెననియు, దంతావళ సంక్షోభము తొలగుటకతన మణుల నతిస్వచ్ఛమై మించు సరసుకరణి సత్యభావ శ్రోధావగమమున తిరుగ నెప్పటిరీతిని నైర్మల్యమునందెననియు, స్త్రీష్టకాలము చనుటచే మొగ్గతొడిగినమాలతీలతికచందమున సాత్రాజితి సంతాపము పోవుటంజేసి యత్యుత్సాహముకలదయ్యెననియు భావము. సత్య మనసునకు వికాసమును నంగమునకు బ్రకాశము గల్గెనని తాత్పర్యము.

స్వా-విశే. ఆ+తఱి = ఆత్తఱి. త్రికంబుమీది యనయుక్తహల్లునకు ద్విత్వము బహుళముగఁ గల్గును. ఊష్మరేఫంబులకుఁ గలుగదు. అలం. రూపకానుప్రాణి తోప్పేక్ష, ఉల్లేఖము.

—౧౧ సత్యభామకడకు నారదుఁడు వచ్చుట. —

క. చను దెంచె గలహభోజనముని రుక్తిణి వీడుకొల్పు మున్నీటిజలం బున మజ్జనాదిమాధ్యందినకృత్యము లాచరించి నిష్ఠాపరుఁడై. 16

టీ. కలహభోజనముని = జగడముతిండిగాఁగలజడదారి, రుక్తిణి, వీడుకొల్పు = వంకగా, మున్నీటిజలంబున = సముద్రోదకమున, మజ్జనాదిమాధ్యందినకృత్యములు = స్నానముమున్నగు మధ్యాహ్నాపయమునఁ జేయనగుకార్యములు, ఆచరించి = చేసి, నిష్ఠాపరుఁడై = నియమపరుఁడై, చను దెంచె = వచ్చెను.

స్వా-విశే. ముందు+నీరు=మున్నీరు. మున్నీరు+జలము=మున్నీటిజలము. సమాసమనఁ బ్రాంతాదులతోలియచ్చుమీదివర్ణములకెల్ల లోపమును వానికిఁ బరుషేతరములు పరములగునపుడు ద్విత్వమును బిదప వృత్తి నౌపవిభక్తికటివర్ణము నీరు శబ్దములొని రువర్ణమునకుఁ గల్గెను.

చ. అతనికి సత్యభామయు మురాసురవైరియు నాతిధేయన

తక్కుతు లొనరించి యుండఁగ సతీమణు లిద్దలు పల్లెరంబు వె

ట్టితి మని విన్నవించినఁ దటిల్లతయు న్జలదంబు యామిసీ

పతి వెనుకొన్నకై వడిఁ దపస్వియుఁ దామును భుక్తిశాలకున్. 17

టీ. అతనికి = ఆనారదునకు, ఆతిధేయసత్కృతులు = అతిథియోగ్యములగు సత్కారములు, ఒనరించి = చేసి, ఉండఁగ, ఇద్దలు సతీమణులు = ఇద్దరు వనితారత్నములు, పల్లెరంబు పెట్టితిమి = భోజనపాత్రములనమర్చితిమి, అని, విన్నవించిన = విజ్ఞాపన నేయ, తటిల్లతయు = మెఱుఁపుఁదీగయు, జలదంబు = మేఘమును, యామిసీ

పతిఁ=చంద్రుని, వెనుకొన్న కైవడిఁ=వెంటబడించినరీతిని, భుక్తికాలకుఁ=భోజనగృహమునకు, (మహానసమునకు).

విశే. తెల్లని నారదుండు చంద్రునివలెను, నాతని వెన్నంటిచను మెఱుంగుబోడి సత్యయు నీలనీరదగాత్రుండు కృష్ణుండును విద్యుల్లతాజలదములభంగిని సుండిరిని తాత్పర్యము. భార్యాభర్తలఁ దటిస్తేఘములుగను, దదనుసరణముగల భవళదేహుని నారదుం జంద్రునిగను బోల్పుట యెంతయు హృద్యమైయున్నది. అలం. ఉపమ.

మ. చని గారుత్తతరత్నపాత్రికలఁ గంసద్వేషి సాంబాదినం
ధనులు న్సాత్యకిముఖ్యసోదరులు నానాబంధుసంతానముం
దనమ్రాల న్వసీయింప మానిపతిచెంతం దాను నర్హాసనం
బున నుండె న్భుజియింప వీవనల సంభోజేక్షణ స్వీవగన్. 18

టీ. చని=చని, కంసద్వేషి=కంసవైరి శ్రీకృష్ణుండు, గారుత్తతరత్నపాత్రికలఁ=గరుడపచ్చలచేసిన పాత్రలందు, సాంబాదినందనులుఁ = సాంబుండు మొదలగు కుమారులును, సాత్యకిముఖ్యసోదరులు=సాత్యకి మొదలగు నన్నదమ్ములును, నానాబంధుసంతానముఁ=వివిధబంధులసమూహమును, తనమ్రాలఁ=తననన్నిధిని, వసీయింపఁ=నివసించగా, తాను, మానిపతిచెంతఁ=మునీశునిసమీపమున, అర్హాసనంబునఁ = ఉచితాసనమున, భుజియింపఁ = భోజనము సేయఁగా, వీవనలఁ=తాళవృంతములచే, అంభోజేక్షణఁ=పద్మేక్షణలు, వీవగఁ=వివరఁగా, ఉండెన్.

వ్యా-విశే. భుజియింపఁ. రూ. అ. భుజింపఁ.

సీ. శాకపాకంబులచవులు వక్కాణించు
గతిఁ గంకణంబులు గల్లుమనఁగ
నతివేగ మిడుండు మీ రనుమాడ్కి మేఖలా
కీలితరత్నకింకిణులు మొరయఁ
గలమాన్నరుచితోడఁ గలహించుజాడ దు
వ్వలువపింజెలు ఘేళఘేళ యనంగ
నారగింపుండు మీర లని ప్రియం బాడెదం
పాలుపున మెట్టియిల్లులుకరింప

తే. నలరుంబోడులు వడ్డింప నచటఁ గలహ
భోజియును దాను బహుభక్ష్యభోజ్యలేహ్య

చోవ్యపానీయముల మధుసూదనుండు

సారై గొనియాడుచును వేడ్క నారగించె.

19

టీ. శాకపాకంబులచవులు = కూరలయొక్కయు వంటకములయొక్కయు రుచులు, వక్కాణించుగతి = చెప్పెడురీతిని, కంకణంబులు = ముంజేలినగలవిశేషములు, గల్లుమనఁగ = గల్లుమని శబ్దంపఁగా, అతివేగము = మిగులవేగము, ఇడుండు = పెట్టుండు, మీరు, అనుమాడ్కి = అనువిధముగ, మేఖలాకీలీతరత్నకింకిణులు = మేఖలా = నడుమున కిడిన యాభరణవిశేషమందు, కీలీత = స్థాపింపఁబడిన, రత్న = రత్నవికారములగు, కింకిణులు = చిలుగంటలు, మొరయ్ = ధ్వనిచేయఁగా, కలమాన్నరుచితోడ = వరియన్నపుఁగాంతి తో, కలహించుజాడ = వాదులాడురీతిని, దువ్వలువపింజెలు = కట్టుబట్టయొక్కకుచ్చెలు, వెళవెళయనంగ = వెళవెళయనఁగా, వెళవెళధ్వన్యనుకరణము. మీరలు, ఆరగింపుఁడం = భుజింపుఁడు, అని, ప్రియము = ప్రియవాక్యము, అడెడుపొలుపున = వర్కెడుచందమున, మెట్టియలు = మట్టలు (పాదపుజ్జేళులకమర్చునాభరణవిశేషములు) గులకరింప = శబ్దం పఁగా, ఆలరుఁబోండులు = పుష్పమువలె మనోజ్ఞమైనయొప్పదముగల యువతులు, వడ్డింప = కావలసినశాకపాకముల బాత్రములనిడఁగా, అచట = అచోట, కలహభోజియును = జగడముతిండిగాఁగల జడదారియు, తాను, మధుసూదనుండు = శ్రీకృష్ణుండును, బహు... పానీయముల = బహు = అనేకములగు, భజ్య = కొఱికితినఁదగిన వానిని, (అప్పదములు వడియములు మొదలగునవి) భోజ్య = భుజింపఁదగినవానిని, (అన్నాదులు) లేవ్య = నాలుకచేనాస్వాదింపఁదగినవానిని, (పచ్చడులుమున్నగునవి) చోవ్య = పీల్చదగినవానిని (ఫలరసములు మొదలైనవి) పానీయములు = త్రాగదగినవానిని, (పాయసముమున్నగునవి) సారై = మాటిమాటికి, కొనియాడుచు = పొగడుచు, వేడ్క = సంతసమున, ఆరగించె = భుజించెను.

భా. యువతులు వడ్డించునపుడు కల్గిన కంకణములగల్లునుకబ్బము శాకపాకముల రుచులం జెల్పురీతినుండెననియు, మేఖలయందలి చిలుగంటలమ్రాత యతివేగ వడ్డింపుఁడని పల్కుచున్నట్లుండెననియు, దువ్వలువపింజెలవెళవెళలు వరియన్నపుఁగాంతి తోఁగలహించుగతి నొప్పెననియు, మెట్టియలమ్రాతలు భుజింపుఁడని ప్రియముఁబలుకుచున్నట్లుండెననియు భావము.

వ్యా-విశే. కలహభోజియును దాను నారగించె. ఆత్మార్థంబభిహితమగునపుడు తల్లింగ సంఖ్యాభిదాయావచనంబు తద్విశేషణక్రియలగు ననుబద్ధతిననుసరించి యిచ్చోగ్రియ తానుకబ్బమునకే సంబంధించురీతి నేకవచనముగఁ బ్రయుక్తమయ్యెను. ఆత్మార్థకమగు తాను కబ్బము నామతదేత ద్యత్కి-మర్థంబులకుఁ బునర్ద్రహణంబునఁ బ్రథమాద్యం

తంబై పూర్వపరంబులుగ నభిహితమగుననుపధతి నిచ్చి నామవాచకమగు మధునూదన పదమునకుఁ బూర్వమునఁ బ్రయుక్తమయ్యెను. ఇందు 'పింజలు' అనిపాఠము గానంబడెడి. 'పింజ' అనుదానికి 'కుచ్చె' అనునర్థము కోశముల గానరాదు. కాన 'పింజెలు' అని పాఠముండదగును. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. వామనేత్రాకరాంచలావర్జ్యమాన
కనకభృంగారుకర్కరికాముఖాగ్ర
గళితగంధోదకంబులఁ గంసవైరి
చేతులను¹ దేల్చె బాంధవశ్రేణితోడ.

20

టీ. కంసవైరి = శ్రీకృష్ణుడు, వామనేత్రా...కంబులక్ - వామనేత్రా = చక్కని కన్నులుగలవనితలయొక్క, కర = వాస్తములయొక్క, అంచల = కొనలనుండి, ఆవర్జ్యమాన వంచబడుచున్న, కనక = అంగారువికారములగు, భృంగారు = గిండ్లయొక్క, కర్కరికాముఖ = ద్వారాగ్రముయొక్క, అగ్ర = కొననుండి, గళిత = జాటునట్టి, గంధోదకంబులక్ = పరిమళోదకములను, చేతులను, తేల్చెక్ = కడుగుకొనెను.

వ్యా-విశే. వామనేత్ర - అంగారులకుఁ దక్క సంయోగోపధంబులగు జీప్సిత్య యము రామింజేసి 'వామనేత్ర' అనియే యగును, 'వామనేత్రి, మిననేత్రి' అను మున్నగునపసాధవులు.

క. అప్పడు తాంబూలంబులు, గప్పరమును జాలవల్లికలఁ బడఁతులచే నిప్పించె బంధుకోటికి, నప్పద్దదళాయతాక్షుఁ డంతట సతియున్.²¹

టీ. అప్పద్దదళాయతాక్షుఁడు = ఆతమ్మిరేకులంబోలె దీర్ఘములైనకన్నులుగల శ్రీకృష్ణుడు, జాలవల్లికలక్ = చిత్రంపుఁబనులుచేసిన తమలపాకులపల్లెరములతో, బంధుకోటికిక్ = చుట్టములగుమికి, తాంబూలంబును, కప్పరమును, ఇప్పించెక్ = ఇచ్చునట్లు చేసెను.

వ్యా-విశే. కప్పరము. ప్ర. కర్పూరము.

తే. అంతిపురమున నుచితకృత్యములు దీర్చి
చంద్రశాలాస్థితం డైనశౌరికడకు
సంతసంబున వచ్చి యాసంయమింద్రు
నడుగులకు నెఱంగుడు నతఁ డాధరమున.

22

టీ. అంతిపురమునక్ = శుద్ధాంతమున, ఉచితకృత్యములు = అర్హములగు కార్యములను, తీర్చి = చక్కఁబెట్టుకొని, చంద్రశాలాస్థితం డైన = శిరోగృహమందున్న, శౌరికడ

1 వార్చి; దాద్దు. 2 వాచయమీద్రు, నడుగుల నెఱంగుడును నతఁ.

కుఁ = శ్రీ కృష్ణునిసమీపమునకు, సంతసంబునఁ = సంతోషముతో, వచ్చి, సత్యభామ కర్త
యధ్యాహార్యము. సంయమింద్రునడుగులకుఁ = మునీశునిపాదములకు, ఎఱుగుడుఁ =
నమస్కరింపఁగా, ఆతఁడు = ఆనారదుఁడు, ఆదరమునఁ = మన్ననతో, ముందట 'ఇట్లని
యె' అనువాక్యముతో నన్వయము.

వ్యా-విశే. సంతసము. ప్ర. సంతోషము. సంయమింద్రునడుగులకుఁ = షష్ఠీసమా
సమున ను కార ఋకారముల కచ్చుపరమగునపుడు నుగాగమంబగు.

వ. ఇ. ట్లనియె.

23

మ. పతి నీవై నిహరింపఁగా జనము సంభావింపఁగా బంధుసం
తతి నిన్నుం గొనియాడఁగా సవతికాంత ల్పూచి లజ్జింపఁగా
నతులప్రాభవవై భవోన్నతులప్రావై యిట్లు వర్తించునీ
కితరస్త్రీజనబుద్ధి దీవనలు నే నే మిచ్చెద న్నానినీ!

24

టీ. మానినీ = మానవతీ! ఇయ్యది సాభిప్రాయము. పతి = భర్త, సీవు + నె = నీవై,
విహరింపఁగా, అనన్యసామాన్యమగు భర్తృవల్లభ్యము సూచితము. జనము = లోకము,
సంభావింపఁగాఁ = మన్నన సేయఁగా, లోకశ్లాఘ్యచరిత్రము సూచితము. బంధుసంతతి =
చుట్టములనమూహము, కొనియాడఁగాఁ = నురింపఁగా, బంధుదరణము సూచితము.
నవతికాంతలు = సవత్నులు, లజ్జింపఁగాఁ = సిగ్గుపడఁగా, నవతుల్లరిలో నెల్లివిషయ
ముల గొప్పందనము కల్పింపఁడుట సూచితము. అతుల...న్నతులప్రావై — అతుల =
సాటిలేని, ప్రాభవ = ప్రభుత్వముయొక్కయు, వైభవ = విభవముయొక్కయు, ఉన్నతుల
అభివృద్ధులయొక్క, ప్రావై = పోక, లేదా ప్రభుత్వవిభవాభివృద్ధుల పోక, వి = అయి,
ఇట్లు = ఈగతిని, వర్తించు = ఉండునట్టి నీకుఁ, ఇతరస్త్రీజనబుద్ధి = అన్యవనితాజనసంభా
వనను, దీవనలు = అశీస్సులు, నేను, ఏమిచ్చెద = ఏమియంగలను?

భా. పతి నీవై విహరించుటంజేసి నీకు భర్తృవల్లభ్యమా నిండుగఁగలదు. జనము
నిను బహుకరించుటంజేసి జనశ్లాఘయా యమరియున్నది. బంధుసంతతి నిను బొగ
డుటంజేసి చుట్టాలనురభివై యొప్పియుంటివి. నవతులు నినుగాంచి సిగ్గుపడుచుండుటం
జేసి సవత్నుల్లరిలో మేటివగుట స్పష్టము. ఇట్లు స్త్రీకి గావలయు ప్రాభవవైభవోన్నతు
లన్నియు నమరియంట సామాన్యవనితాబుద్ధిని నేనేమి నీకు దీవనలితును?

విశే. పతి నీవై యనుటంజేసి స్వాధీనభర్తృకతయు, నతులప్రాభవవైభవోన్నతుల
ప్రావనుటంజేసి. తత్సమృద్ధ్యతితయమునగల్గి విజ్ఞప్తిగటయు వ్యంగ్యములగుచున్నవి.
మానినియనుట ప్రకృతాపస్థాసూచకము.

మ. అనికై నం బతి నిన్నుఁబాసి చనెనో ప్రాణంబు ప్రాణంబుగా
నిను మన్నింపఁడో నీమనోరథములన్నె య్యంబుతోఁ జేయఁడో
చనవు మీవలె నెవ్వరే గనిరొ నీసౌభాగ్య మింతంతయే
నినుఁ బోలంగల రబ్బగంధు లన వింటే యొందు సాత్రాజితి. 25

టీ. పతి=మగఁడు, అనికై+వనకై = యుద్ధమునకైనను, నిన్ను+పాసి =
నిన్నువిడిచి, చనెనో = వెళ్లెనో? ప్రాణంబు ప్రాణంబుగాక = ప్రాణాధికముగా,
నిను మన్నింపఁడో=సమ్మనింపఁడో? నీమనోరథములకై = నీకోర్కెలను, నెయ్యం
బుతోకై=స్నేహంబుతో, చేయఁడో=చేనర్పఁడో? నీవలె, ఎవ్వరేకై = ఎవ్వరైనను,
చనవు = ప్రేమతోడిస్వాతంత్ర్యములను, కనిరొ=పొందిరొ? నీసౌభాగ్యము = నీ
ప్రియవార్తలభ్యము, ఇంతంతయే=ఇంతప్రమాద మంతప్రమాదమా! కొలదిలేనిదనుట.
అబ్బగంధులు = వడ్డగంధులు, నినుకై, పోలకలరు, అనకై=అనఁగా, సాత్రాజితి=
సత్యభామా! ఎందుకై=ఎచ్చటనైనను, వింటివి+వి.వింటి=వింటివా?

విశే. నరకాసురునిపై నలనాఁడగునదనున నిను విడువలేదు. నేఁడు పారి
జాతమును గొనునదనునఁగూడ నిను శ్రీకృష్ణుఁడు విడువఁబోఁడు. అని “అనికైనకై బతి
నిన్నుఁబాసి చనెనో” అనువాక్యముమూలమున జరిగినదానిని జరుగఁబోవుదానిని గఢాం
శమును సూచించె. నీవలనాఁడు నరకాసురయోధమున నొనర్చిన యువకృతిననుసరించి
నిను ప్రాణాధికగాఁ జూచుట సంభవించె. మఱియు నీవెద్దానింగోరిన నద్దానిం దప్పుక
కూర్చుననుటంజేసి పారిజాతము నీకు నులభమే యనునంశము సూచితము. శ్రీకృష్ణుని
చనవును జూరఁగొనిన నిందుసౌభాగ్యమున మించునీకుఁ బారిజాతము దుర్లభముగాదు
నుమా యనియు సుత్తరాధ్యాయమున సూచించెను.

వ్యా-విశే. వింటివి+వి. లిద్దాట్టుల వకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు. ఎవ్వ
రేకై = ఎవ్వరేని, ఆశిశబ్దార్థక హస్తేకారమునకు లోపంబగు. లోపింపఁగా మిగిలిన
నకారపాల్లు ద్రుతమని యంగీకరింపవలయు.

క. అటు లై నను గాని మ్రో, కుటిలాలక! నీకు మగఁడు గోరినకోర్కెల్
ఘటియింపుచుగాక తా నెంతటికార్యం లైన *డించి నాదీవనలన్.

టీ. అటులైనను = వనితలకు వలయునన్నియుం గలిగియున్నను, ఓకుటిలాలక=
ఓవక్రములైన కుంతలములుగలదాన! మగఁడు, నీకు, కొరిన, కోర్కెలు, తాను, ఎంతటి

కార్యంబైనను = ఎంతగావ్వచనియైనను, డించి=వించి, విడిచి, నాదీప్తనలక్ = నా
యాశీర్వాదములచే, ఘటియించుగాక=సమకూర్చుగాక.

విశే. వక్రకుంతలయనుటంజేసి వక్రబుద్ధిగలదానవనియు, దాన నిను ఋజుస్వాం
తంజేయఁ మగఁ డితరములపిడిగూడ నీకోర్కుల సర్వధాగూర్చకమానఁడనియు, నొకజేళ
యందేమేని పొరపాటు కల్గినని నీకు సందేహముగలదేమో యట్టి సందియముగూడ నవి
తథావచనఁడనగ్నునా యాశీఃప్రభావమున నడుగంటుననియు, సత్యాశీలమును, దనప్ర
భావమును బ్రకటించుచు, మానిప్రసంగించె. దీనఁ బారిజాతనుమము నీకుఁ గరస్థమను
మాటయు నూచితమయ్యె. రుక్మిణీసత్యలయొద్దనాడిన ప్రేమాకృములు కలహస్త్రియతం
జాటుచు, నారదునకుఁగల కలహశససంజ్ఞ నన్నర్థముగఁ జేయుచున్నవి.

క. అని పలికి శౌరిఁ గనుఁగొని

దనుజాంతక ! పోయివచ్చెదను మఱవకుమీ

నను నావుడు గోపవధూ

జనవంచకుఁ డనియెఁ గార్యసంఘటనేచ్చన్.

27

టీ. శౌరిక్ = శ్రీకృష్ణుని, కనుఁగొని=చూచి, దనుజాంతక = రాక్షసాంతక,
పోయివచ్చెదను=వెడలివత్తును, ననుక్, మఱవకుమీ = విస్మరింపకుమీ, నావుడుక్ =
అనినపిదప, గోపవధూజనవంచకుడు = ప్రేతలమోసగించువాఁడు, శ్రీకృష్ణుడు,
కార్యసంఘటనేచ్చన్ = (తలఁచిన)పనిని కూర్చుకోఁరైతో, అనియెక్.

వ్యా-విశే. పారిజాతాపహరణరూపకార్యసంఘటనము నన్ను మఱచిన మఱుగు
ప్రభుం గాన నన్ను మఱవకుమనియె. మఱియు రుక్మిణీసత్యలయొద్దఁ దా నొనర్చిన
ప్రసంగము శ్రీకృష్ణునకుఁ గోపకారణమై తన్ను పేక్షించునేమో యనియుఁ, దన్ను
మఱవకుమని యచ్చాని పల్కె. పోవుదుననిపల్కుట యమంగళమాటఁ బోయివత్తుననుట
లోకవ్యవహారప్రసిద్ధము. నావుడు. అనుధాత్వానంతర్యార్థకరూపము.

చ. అదితి మొఱంగి కుండలము లానరకుండు హరించె వాని నే

గదనములోనఁ ద్రుంచి యవి గైకొని దాచితి నాటనుండియుం

బదిలముగాఁగ నన్నడుగఁ బంపనికారణ మేమి లాటి నే

యిదె చనుదెంచి యిత్తుననుమీ శతమన్యునితోడ సంయమీ! 28

టీ. అదితిక్ = దేవతలతల్లిని, మొఱంగి=అమెను వంచించి-మోసపుచ్చి, ఆనర
కుండు=ఆనరకాసురుఁడు, కుండలములు=కర్ణాభరణములు, హరించెక్ = దొంగిలించెను,
నానిక్, నేను, కదనములోనఁ = యుద్ధములోపల, ద్రుంచి=చంపి, అని=అకుండలములు,

గ్రాణి=లీనిని, నాంటుండియన్ = నాడుమొదలుకొని, పదిలముగాగ్ = బాగ
రూకముగాగ, దాచిలిన్, నన్నున్, అడుగ్ = (వానినీయుమని) అడుగుటకున్,
పంపని=(ఏవానినైన) అనుపని, కారణమేమి=హేతువేమి? లాచినే = అయ్యడనా?
సంయమి=పీమునీ, ఇదె=ఇదిగో, త్వర సూచితము, చనుదెంచి=వచ్చి, ఇత్తును=ఇచ్చె
దను, అని, శతమన్యునితోడన్ =దేవేంద్రునితో, అనుమి=పలుమి!

విశే. మఱువకుండుమని వల్కిన నారదున కీశ్రీకృష్ణప్రసంగము సంతోషదాయక
ముగంగబా! శతమన్యుండు-నూలుయజ్ఞములు చేయవారే యింద్రపదార్థుండగుట,
దేవేంద్రునకు శతమన్యుసంజ్ఞ సంభవించె.

చ. అని వినయంబుతోడ గలహాశనసంయమి వీడుకొల్పి యం
గనయును దాను నచ్చట జగత్పతి జూదపువేడ్క నున్నచో
దినకరమండలం బవరదిగ్గిరికూటము జేరె యాదవీ
జనమదిరారసారణనిశాలదృగంచలవంచకచ్చునిన్.

29

టీ. అని, వినయంబుతోడన్ =అడఁకువతోడ, కలహాశనసంయమిన్ = జగడము
తిండిగాంగలమునిని (నారదుని) వీడుకొల్పి = పోవననుజ్ఞనిడి, అంగనయును = సత్యభా
మయు, తానున్, జగత్పతి=జగన్నాథుండగు శ్రీకృష్ణుండు, అచ్చటన్ =అచ్చోట, జూద
పువేడ్కన్ =ద్యూతోత్సాహమున, ఉన్నచోన్ =ఉన్న సమయమున, దినకరమండలము=
సూర్యమండలము, యాదవీజన.....భవి-యాదవీజన=యాదవాంగనానమూహము
యొక్క, మదిరారస=మద్యరసముచే, అరుణ=ఎఱ్ఱనైన, నిశాలదృగంచల = వెడల్పుగు
దృష్టులకొనలను, వంచక=వంచించు (తిరస్కరించు), చనిన్ = కాంతితో, అవరదిగ్గిరి
కూటమున్ =అస్తాద్రిశిఖరమును, చేరెన్ =పోయెను.

భా. ఇట్లని నారదుని వీడుకొల్పి శ్రీకృష్ణుండు సత్యభామతో జూదమాడుచు
నచ్చో నుండునదనున, సూర్యమండలము మద్యరసాస్వాదమున నరుణములగు యాద
వాంగనల కనుకొనలఁ దిరస్కరించు కాంతిగల్గి యస్తాద్రించేరెను.

— సాయంకాలవర్ణనము. —

ఉ. ఆయతేజము ల్దటిగి యంబుజబాంధవుఁ డ స్తనీమకుం
బోయినఁ జూచి¹ వేచినతమోవిభుఁ డంప దినాంతయోధుఁ డీ
చాయఁ దదీయపత్నిఁ బెలుచం బడ నీడిచికొంచు బోయెడిం
గో యనుమాడ్కి² నంతట శకుంతలవంబు నెలంగె నెల్లె³న్.

30

1 పూర్వకీ. 2 లేచిన. 3 నత్తటి.

పారిజాత—16

టీ. అంబుజబాంధవుఁడు=పద్మబంధువగుసూర్యుఁడు, ఆయత లేజముల్=దీర్ఘములైన కిరణములు, తటిగి=తగ్గి (నశించి) అస్త్రసీమకుఁ=అస్త్రాద్రిపై దేశమునకు, పోయినఁ=పోగా, చూచి, వేచిన=కాచికొనియున్న, తమోవిభుఁడు = పీఠకటియనురాజు, అంబుజ=పంపఁగా, దినాంతయోధుఁడు=సాయంకాలమనెడుజోడు, తదీయవత్సితం = ఆసూర్యవత్సని, ఈచాయఁ=ఈఛాయాదేవిని (ఈసిడను) పెలుచుఁ = పూరముగా, పడఁ=భూమిపైఁబడునట్లు, ఈడిచికొంచుఁ=లాగికొనుచు, పోయెడిఁ=పోవుచుండేడిని అంతటఁ=ఆనమయమున (ఆమె) కోయనుమాడ్కిఁ=కోయని కుయిపెట్టునట్లు, ఎల్లెడఁ=అంతటను, శకుంతలవంబు=పత్ఫలధ్యని, చెలంగెఁ=పిప్పెను.

భా. తనకుఁ బగతుండగు ప్రభాకరుఁ డెపుడు నిశ్చేజస్కుండగు నెపుడాతనిపైఁ గల కసిఁదీర్చికొందునని కాచికొనియున్న పీఠకటిరాజు, ప్రభుఁ దటిగి పగటిరా జస్తాద్రిని మఱుగుపడఁగా, నప్పగతుని జాయనుచాయను గ్రూరముగ భువించడఁద్రోసి లాగికొని పోవుచుండెననియు, నయ్యదనున నామెపెట్టునుయియో యనుమాడ్కి పత్ఫలరవ మంతటఁ జెలంగెననియు భావము. సాయంకాలమైనతోడనే ఛాయలు దూరదూరములైనశించుటయు, బత్ఫలరవము లెల్లయెడల మిక్కుటముగ రేఁగుటయు నైజమగుటంజేసియు, చాయశబ్దమునకు ఛాయానాతపము లర్థము లగుటంజేసియు, ఛాయ సూర్యవత్సనిగాఁ జెప్పట ప్రసిద్ధవిషయ మగుటంజేసియు, లేజస్తిమిరములు పరస్పరవిరోధులగుటం జేసియు, గవి యట్లుఁపొంప నవకాశముగలెనని గ్రహించునది.

అలం. క్లేషమూలకరూపకాత్మాపిఁతోల్పేక్ష.

చ. ఇను దెనుఁ జూడ నోడి తల లెత్తక నీటం దదీయబింబముం

గని వగ జక్కవల్తొగ మొగంబులు సూచుచుఁ గుంది మూర్ఖుఁ జెం

దినదెనుఁ జూడలేక జలదేవత హా! యని కన్ను మోడ్చెనా

వనరుహము ల్లుడింగె సహవాసులదుఃఖము నెయ్యు రోర్తురే? 31

టీ. జక్కవలు=చక్రవాకద్వంద్వములు, ఇనుదెనుఁ=సూర్యునివైపు, చూడఁ=చూచుటకు, ఓడి=ఆనమర్థములై, తలలు=శిరస్సులు, ఎత్తక=మీఁదికెత్తక, నీటం = ఉడకమున, తదీయబింబముఁ=ఆసూర్యునిబింబమును, కని=చూచి, వగఁ = దుఃఖముతో, మొగమొగంబులు=ఒకరిమొగమునొకరు, చూచుచు, కుంది=దుఃఖించి, మూర్ఖుఁ=విస్మృతిని, (నిశ్చేష్టతను) చెందినదెనుఁ = పొందినదిక్కును, జలదేవత=జలాధిదేవత, చూడలేక=చూడఁజాలక, హా=అయ్యో అని, కన్ను = నేత్రము, జాల్మేకపచనము. మోడ్చెఁ=మూసికొనెను. నాఁ=అనునట్లు, వనరుహముల్ = నీటంబుట్టినపద్మ

మూలు, ముడింగే = ముకుళించెను. నెయ్యరు = స్నేహితులు, సహవాసుల, దుఃఖము = తమతోఁ గలసి మెలసియున్న వారివగను, ఓర్తురే = సహించురా?

భా. తమను గలిపి సుఖముం జేకూర్చు తమహితుఁడు సూర్యుఁడు లేజముతటిగి యుండ నాతనిం గాంచలేక చక్రవాకద్వంద్వములు తలలు దుఃఖమున దించికొని నీట నుండెననియు, నైన నపుడు నీటఁ బ్రతిబింబించిన సూర్యబింబము కనులబడఁ దమహితు నకుఁ గల్గినవ్యసనమునకై పరస్పరము మొగములంజూచికొని దుఃఖించి మూర్ఛఁజెందె ననియు, నట్లు మూర్ఛనందిన గలసిమెలసి మెలంగు మిత్రముల జలదేవత కన్నులఁ గాంచజాలక తననేత్రపద్మముల మూసికొనెనో యనుగతిని తామరలు ముకుళించె ననియు భావము.

చక్రవాకములకుఁ బలు సంయోగమును రేయి వియోగమును గల్గుట ప్రసిద్ధము. మఱియు రేయి పద్మములు ముకుళించుటయు నైజము. కావునఁ బైవిషయములను గవి మైరితిగఁ జనుత్కరించి వర్ణించెను. నేత్రముల పద్మములతోడఁ బోల్చుట సంప్రదాయమగుట, జలాధిదేవతకు వానిం గన్నులఁగాఁ జెప్పట సంభవించెను.

అలం. అర్థాంతరన్యాసోత్ప్రేక్షలు.

చ. తనువున నంధకారపుమదం బలమిన్నను భద్రదంతికి

న్వినసినఁ జిందరేగి తపసుం డనుమాపుతుఁ గ్రంథమెట్టలో

య నురల వైచినన్నొగిలి యచ్చట నెత్తురు గ్రక్కెనో యనం

గనుఁగవ గోరగింపఁ బొడకట్టె సముజ్జ్వలసాంధ్యరాగముల్. 32

టీ. తనువున = శరీరమున, అంధకారపుమదంబు = చీకటియమదము, అలమిన్ను = ఆప్రసిద్ధమగునాకాశము, అను = అనునట్టి, భద్రదంతికి = భద్రగజమునకు, మొనసిన = క్రమ్మఁగా, చిందరేగి = విజృంభించి, తపసుండుమాపుతుఁ = సూర్యుఁడను మావటివానిని, గ్రంథమెట్టలోయ = అస్తాదిశోనలో, ఉరల = బ్రద్దలనట్లు, వైచిన = పడఁద్రోయఁగా, నొగిలి = నొచ్చి, అచ్చట = ఆశోనలో, నెత్తురు = రక్తమును, గ్రక్కెనో, అన = అనునట్లు, కనుఁగవ = నేత్రద్వంద్వము, శోరగింపఁ = మూసికొనునట్లు సముజ్జ్వలసాంధ్యరాగముల్ = దేదీప్యమానములగు సంధ్యాకాలపు నరుణకాంతలు పొడకట్టె = చూపట్టెను.

భా. ఆకాశమును భద్రగజము మేన మదము వ్యాపించుటకతన ముదించి విజృంభించి తన్నధిరోపించియున్న మావటిని సూర్యునస్తాదిశోయం జిదుగఁద్రోయ నవ్వువ టీఁడు నొచ్చి నెత్తురు గ్రక్కుకొనెననియు, నారక్తకాంతలే యివియేమో యను సాయంసంధ్యారుణకాంతలు చెలంగెననియు భావము.

సాయంసమయమున నాకాశమునఁ జీకటి యలమికొనుటయు, నరుణరాగములు చెలగుటయుఁ బ్రసిద్ధములగుట, నవ్వానినే యీగతిని గవి చమత్కరించి వర్ణించెనని యెన్నునది.

మ. ఒకభృంగంబు పరాళిసీమదనతంత్రోన్మాది ప్రాణేశ్వరి
మకరందాసవమత్త నబ్జగృహసీమం బెట్టి తా బోయి సం
జకడ న్వచ్చి తదానమస్తుకుళ మేజాడం జొర న్రాకయా
మికుఁడో నాఁ దిరిగెం గొలంకురమకు న్నేలెంతహీనంబొగో! 33

టీ. పరాళిసీమదనతంత్రోన్మాది = పరకీయయగు నాఁడుతుమైదతోడి మదన వ్యాపారములచే వెట్టిదైన, ఒకభృంగంబు=ఒకతుమైద, మకరందాసవమత్త=పూచేసె యనుమద్యపానముచే మదించినదానిని, ప్రాణేశ్వరి = భార్యను, అబ్జగృహసీమ = పద్మమును నింటియొక్కకడను, పెట్టి=ఉంచి, తా, పోయి=వెడలి, సంజకడ = సంధ్యాసమయమున, వచ్చి, తదానమస్తుకుళము=ఆవంగియున్న తమ్మిమొగ్గను, ఏజాడ = ఏతరుగను, చొర = ప్రవేశించుటకు, రాక=వీలులేక, కొలంకురమకు = సరోలక్ష్మికి, యామికుఁడో=తలవరియో, నా = ఆనఁగా, తిరిగెం = భ్రమించెను. మేలు=ఉపకారము, ఎంతహీనంబొగో=ఎంతశూన్యమొకదా!

భా. ఒకతుమైద పరకీయయగు నాఁడుతుమైదతోడి మదనక్షీడలందనిలి తన జాయను దమ్మియింట నిడిపోయి సాయంకాలమున రాగా నత్తమ్మి యపుడు ముకుళించుటకతన నందుఁ జొరరామి రేయి తలవరి యూరిచుట్టుం దిరుగునట్లు పరస్పరుచుట్టును బరిభ్రమించి సరోలక్ష్మికిఁ గావరియగుతలవరి యయ్యెనని భావము. మఱియు సరోలక్ష్మి ఘపకారబుద్ధియే యున్నయెడలఁ దన్ను యామికుఁడై యరయువాని నెట్లెని ప్రాణేశ్వరితోఁ గూర్చుండునా యని యర్థాంతరన్యాసముమూలమున సరోలక్ష్మికిఁ గల యుపకారబుద్ధిశూన్యతను వెల్లడించె. దేహశీదత్తదీపన్యాయమున కొలంకురమపదము రెండు పక్షములు నన్వయించును. తుమైద యొకపద్మమున నిలువక పరిభ్రమించుట నైజము. సాయంసమయమునఁ బద్మములు ముకుళించుటయు నందుఁ దుమైదలు తగుల్కానుటయు వెలుపలనుండునవి చొర వీలులేమియు నైజము. వానినే కవి యీరీతిగఁ జమత్కరించె.

అలం. ఉత్పేక్ష. అర్థాంతరన్యాసము.

—ॐ ఆంధకారవర్ణనము. ॐ—

సీ. దినవారిరాశి మాపసుమౌని గ్రోలంగ
నడుగునఁ గనుపట్టునస లనంగఁ

గ్రంథమెట్టడవిఁ గార్కొనినసంధ్యావహ్నిఁ

బొడమినదట్టంపుఁబొగ యనంగఁ

దనమణి వడిపోవ ధరణీతలంబున

నెమకంగ వచ్చిన నింగి యనంగ

నలచుక్క లనియెడివలరాజుగెలుపువ్రాల్

తెలియఁ బూసినమషీలేప మనంగ

తే. పృథ్వారవిలాసినీవిసరమునకు

నపలితంకరణౌషధం బనంగ జార

నలినముఖుల కదృశ్యాంజనం బనంగ

నంధకారంబు జగ మెల్ల నాక్రమించె.

34

టీ. దినవారిరాశిఁ = పగలనుసముద్రమును, మాపసుమాని = రేయియనుముని, గ్రంథంగఁ = త్రావఁగా, అడుగునఁ = క్రిందను, కనువట్టు = కనుపడెడు, అసలు = బురద, అనంగఁ = అనునట్లుగాను, గ్రంథమెట్టడవిఁ = అస్తాది పనమున, కార్కొనిన = క్రమ్మిన, సంధ్యావహ్నిఁ = సంజయనున్న యందు, బొడమిన = పుట్టిన, దట్టంపుఁబొగ = తఱచైన ధూమము, అనంగఁ, తనమణి = తనమాణిక్యము, వడిపోవఁ = జాఱిపోఁగా, ధరణీతలంబున = భువియందు, నెమకంగఁ = వెదకుటకు, వచ్చిన, నింగి = ఆకాశము, అనంగఁ, (సూర్యుఁడు నభోమణిగదా) అలచుక్కలు = అనక్షత్రములు, అనియెడు, వలరాజు గెలుపువ్రాలు = మన్మథునివిజయాక్షరములు, తెలియఁ = విశదమగుటకు, పూసిన = రాచిన, మషీలేపము = మసిపూత, అనంగఁ, పృథ్వారవిలాసినీవిసరమునకుఁ = ముసలివేళ్ళలకు, అపలితంకరణౌషధము = నెరయకుండునట్టొనర్చుమందు, అనంగఁ, జారనలినముఖులకుఁ = వ్యభిచారిణులకు, అదృశ్యాంజనము = అగపడకుండఁజేయు కాటుక, అనంగఁ, అంధకారంబు = చీకటి, జగ మెల్లఁ = లోకమంత, ఆక్రమించె.

భా. వెలుగుతఱిగి చీకటియే భువి నగపడుటంజేసి బురదంబోలె నున్నదనియు, బల్మిమార్చి బొడకట్టు నరుణకాంతులందును గొలఁదిగఁ జీకటి లోఁచుటంజేసి నన్ని యందుద్భవించినపొగను బోలియున్నదనియు, భువిఁ జీకటి యలమునొనుట నల్లని నింగి భువి కే తెంచినట్లున్నదనియు, జుక్కలకాంతినిగూడ ధిక్కరించుచు క్రమ్ముటకతన తెల్లయక్షరములు బాగుగా నగపడుటకుఁ బూసినమసిపూతవలె నున్నదనియు, నెఱసినవెండ్రుకలనుగూడ నల్లగా నొనర్చునంతటి నల్లందనముగలదిగాన నపలితంకరణౌషధ మనియు, నొకరిమో మొకరికగపడకుండురీతిని గాఱుగొనియున్నదిగాన నదృశ్యాంజన ముగను గవి యూహించెను. అలం. ఉల్లేఖము. ఉల్లేఖ.

సీ. చిలుక తేరును నల్ల చెఱకువిల్లును గల్వ
 విరితూపు నిత్తుము మరుడఁడ! నీకు
 వనమాలికయు నూత్నవంశనాళమును బిం
 ఛము సమర్పింతుము శౌరి! నీకుఁ
 గప్పఁగప్పడమును గస్తూరియును గాటు
 కయు నివేదింతుము కాళి! నీకు
 నేరేడుబండ్లు విలీలచామరలు దూ
 ర్వలు నొసంగుదు మిభవక్త! నీకు
 తే. నిట్టిలోకోపకారికి నిరులుదొరకుఁ
 జంద్రసూర్యాదిదుర్దోషశాంతి వొదలి
 నిత్యత వహింపఁ జేయంగ నేర్తురేని
 యనుచుఁ బ్రార్థించి రభిసారికాబ్జములు.

35

టీ. అభిసారికాబ్జములు = ప్రియనిగూర్చి సంకేతమున కేగుస్త్రీలు. ఇట్టి
 లోకోపకారిక = ఇటువంటి లోకోపకారమొనర్చువాడైన, ఇరులుదొరకు = చీకటి
 తేనికి, చంద్రసూర్యాదిదుర్దోషశాంతి = చంద్రుఁడు సూర్యుఁడు మొదలగువారను, దుర్దో
 ష = దుష్టదోషములయొక్క, శాంతి = నివారణము, పొదలి = బిప్పి, సంభవించి, నిత్యత =
 శాశ్వతస్థితిని, వహింప = పొందునట్లు, చేయంగ = చేయుటకు, నేర్తురేని = ఓర్పుదురేని,
 మరుడఁడ = మన్మథుడ, నీకు =, నల్లచెఱకువిల్లును = అసిలేళ్ళుచాపమును, చిలుక తేరును =
 శుకరభమును, కల్వవిరితూపును = కలువపూబాణమును, ఇత్తుము = బిసంగుదుము, శౌరి =
 కృష్ణ, నీకు =, వనమాలికయు = ఆకులను సుమములనుగూర్చబడిన తోమాలె. (వనమాల =
 విష్ణుని మేడయందలి పుష్పమాల) నూత్నవంశనాళమును = క్రొత్తపిల్లనగ్రోవిని, పింఛమును
 = నెమిలికుంచెను, సమర్పింతుము = ఇచ్చుకొందుము. కాళి!, నీకు =, కప్పఁగప్పడమును =
 నల్లనియాచ్ఛాదనమును (దుప్పటి) కస్తూరియు = మృగమదమును, గాటుకయు =
 అంజనమును, నివేదింతుము = సమర్పించుకొందుము. నేరేడుబండ్లు = జంబూఫలములు,
 విలీలచామరలు = నల్లనిచామరములు, దూర్వలు = గడ్డిపోచలు, ఇభవక్త = గజానన! నీకు
 బిసంగుదుము = ఇత్తుము. అనుచుక, ప్రార్థించి = వేడిరి.

విశే. ఇట నభిసారికలు తత్తద్దేవతలకుఁ గాన్కగా వారివారి కిష్టములగునల్లని
 వానినే యిత్తుమని వేడుటకు నల్లనివాని నొసంగినచో వారును దమకట్టివానినే ప్రసా
 దింపఁదలంతురనియు, దన్తులమున స్వాభీష్టాంశకారకాశ్వాతిని వారు తప్పక కూర్చవలసి

వచ్చుననియు, వారు మది నెంచుటయే కారణమని యెన్నవలయును. 'ఇరులు' చీకటి యనునర్థమున నియ్యది బహువచనముగానే ప్రయుక్తమగును. 'ఇరులు గెలిచినయంతః పురేందు ముఖుల' కురులు, అని శ్రీనాథుండు. నైష. 'ఇరుల గెలిచినతుమైదగఱులఁ జగడు' అని పోతన భాగ. చిలుకరంగు పచ్చనిదైనను దాని నలుపుగానే పట్టించుట కవినమయ మైయున్నది.

చ. మొనసినదీపి కానికరము ల్గృహకార్యగతాభిసారికా

వనితలయూర్పుగాడ్పులనెవంబునఁ గంపమునొంద నోడకుం

దని తిమిరంబు తా నభయహస్తము లిచ్చె ననంగ వానివైఁ

గనుఁగొనఁ బోల్చె నంకురితకజ్జలముల్ను వధూమమాలికల్. 36

టీ. గృహకార్య... నెవంబున-గృహకార్య = గృహకృత్యములందు, గత=ప్రవ ర్తించిన, అభిసారికావనితల=అభిసారికా స్త్రీలయొక్క, ఊర్పుగాడ్పుల=నిశ్వాసవాయు వులయొక్క, నెవంబున=మిషచే, మొనసినదీపికానికరము=ఉండినదీపములమొత్తము, కంపము=చలనమును, పొందఁ, తిమిరంబు=చీకటి, తాను, ఓడకుండు = భయపడ కుండు, అని, అభయహస్తములేయిచ్చె=భయముమాన్పుటకై హస్తానలంబములిచ్చెను. అనంగ=అనునట్లు, వానివై=అదీపములవై, కనుఁగొనఁ = చూడఁగా, అంకురిత ...మాలికల్-అంకురిత=పుట్టిన, కజ్జలముల్=కాటుకకల, నవ=క్రొత్తవైన, ధూమమాలి కల్=పొగచాలులు, పోల్చె=పెప్పెను.

భా. నాయకులయొద్దకుఁబోవ నమయముగామించేసి యభిసారికలు నిశ్చయించు చుఁ గృహకృత్యముల నిర్వర్తించుచుండిరినియు, నవ్వారినిశ్వాసమారుతహతి నపుడుంచఁ బడిన దీపములు కంపము నందుచుండెనియు, నట్లు కంపించుదీపముల భయపడవలదని యభయహస్తప్రదానమునఁ జీకటి యోదార్పుచున్నరీతి నాదీపములవైఁ జూపట్లు ధూమమాలికలు పొల్పుచుండెననియు భావము.

అలం. ఉల్లేఖిత్వావహ్నవములు.

— నక్షత్రచర్ణనము. —

సీ. కార్కొన్న కటికిచీకటి మొగుల్తొ త్తంబు

గురిసినవడగండ్లగుంపు లనంగఁ

గజజక్కవలు వాయుఁ గరనాళములఁ జందు

రుం డూఁదు పటికంపుటుండ లనంగ

నెల్లెడ మిన్నేటియిసుమున నచ్చర
 కొమలిడ్డ వెన్నెలకుప్ప లనంగ
 దెలివివెన్నెల వేడితీవెలు నిగిడించు
 చదలుకమ్మచ్చు బెజ్జము లనంగ

తే. జగము గెల్వంగ దండెత్తుమగనిమీఁద
 లీల రతి చల్లుదీవనఁబ్రా లనంగ
 వేడివెలుఁగెండఁ గ్రాగినవిన్ను మేన

²నెక్కొను చెమటబొట్టునాఁ జుక్క లమరె.

37

టీ. చుక్కలు=నక్షత్రములు, కార్కొన...మొత్తంబు-కార్కొన్న=క్రమ్మ
 కొనిన, కటికిఁబీకటి=గాఢాంధకారమును, మొగుల్తొత్తంబు=మేఘసమూహము, ఖరిసిన=
 వర్షించిన, వడగండ్లగుంపులు=కరకలగుంపులు, అనంగ్=అనునట్లు, కవజక్కవలు =
 చక్రవాకద్వంద్వములు, పాయ్=విడిపోవుటకై, కరనాళములన్=కిరణములను గొట్ట
 ములచే చందురుండు, డోండు = చిమ్మనట్టి, పటికంపుటుండలు=స్ఫటికపుగుండ్లు, అనం
 గ్, ఎల్లెడన్=ఎల్లచోటులను, మిన్నేటియిసుమునన్=ఆకాశగంగానదియొక్కయిసుక
 యందు, అచ్చరకొమలు=అచ్చరస్త్రీలు, ఇడ్డ=వెట్టిన, వెన్నెలకుప్పలు=వెన్నెలప్రోవులు,
 అనంగ్, తెలివివెన్నెల=స్వచ్ఛమైనవెన్నెలయను, వెండితీవెలు = వెండితీగలను, నిగి
 డించు=సాగించునట్టి, చదలుకమ్మచ్చు=ఆకాశమునకమ్మచ్చయొక్క (కమ్మచ్చు=కంసాలి
 తీగెలుతీయ నుపయోగించుపనిముట్టు) బెజ్జములు=రంధ్రములు, అనంగ్, జగమున్=
 లోకమును, గెల్వంగ్ = జయింపఁగా, దండెత్తుమగనిమీఁదన్ = దండెత్తినభర్తపై,
 లీలన్=విలాసముగా, రతి, చల్లు, దీవనఁబ్రాలు=అశీర్వాదాత్మతలు, అనంగ్, వేడివెలుఁ
 గెండన్=సూర్యోత్పముచే, గ్రాగిన=తీర్చమైన, విన్ను మేన్ = ఆకాశముయొక్క
 శరీరమును, నెక్కొను=తావుఁగొన్న, చెమటబొట్టు=స్వేదబిందువులు, నాన్=అనఁగా,
 అమరెన్=ఓపెను.

భా. సాయంసమయముగాఁ జీకటిందోచిన తారకలు, కటికిఁబీకటి యనుమేఘ
 బృందము వర్షించు వడగండ్లవలెను, జక్రవాకద్వంద్వముల నెడఁబావ జంద్రుండు కిరణ
 ములను గొట్టములద్వారమునఁ జిమ్మిన స్ఫటికగుళికలవలెను, నచ్చరలు మిన్నేటియిసుకం
 బుఱసిన వెన్నెలప్రోవులవిధమునను, స్వచ్ఛమైనవెన్నెల యను వెండితీవల సాగించు
 నాకాశమున కమ్మచ్చయొక్క రంధ్రములవలెను, దనభర్త మన్మథుండు లోకముం గెల్వ

బొడుపుగుబ్బలీ నేలపురిటింటియిడుపునఁ
జఱచినగందంపుఁజట్ట లనఁగ
మరునిముందఱ బరాబరి నేయుకంచుకి
కులముచేతుల వెండిగుదె లనంగఁ

తే. కైరవములకు వెన్నెలనీరు వఱపఁ
బూని చేర్చిన పటికంపుదోను లనఁగఁ
గ్రమముతో శీతకరమయూఖములు గగన
భాగమునఁ గొన్ని యల్లనఁ ప్రాకుదెంచె.

39

టీ. కైరవ=విజృంభించి, చీకటిప్రాణం=అంధకారమనువృక్షమును, కెడవంగఁ =
నశించఁజేయుటకై, నిక్కిన=చాచిన, సమయగజంబుదంతములు=కాలమును నేనుగ
యొక్కదంతములు, ఆనంగఁ, చదుగగేదగితూర్పుతుదకొమ్మ=ఆకాశమును మొగిలి
చెట్టుయొక్క తూర్పుదిక్కునందైన కాఖయొక్కతుదిని, ఆరవియై=సంగోరు విడిచి, దై,
కానిపించు=ఆగవడునట్టి, పూరేకులు=పూర్ణములు, ఆనంగఁ, పొడుపు...పురిటింటి
యిడుపునఁ=ఉదయాద్రియనుచంద్రసూతికాగృహముయొక్క గోడయరుపార్వముల
మీదిభాగములందు, చఱచిన=అంటించిన, గందంపుఁజట్టలు=గంధముయొక్కపూతలు,
ఆనంగఁ, మరునిముందఱ=మన్మథునిముంగల, బరాబరినేయు = పాచ్చరికచేయు,
కంచుకికులము=కావలివారియొక్క, చేతులఁ=హస్తములందైన, వెండిగుదెలు = వెండి
బెత్తములు, ఆనంగఁ, కైరవములకు=కలువలకు, వెన్నెలనీరు = వెన్నెలనునుదకము,
వఱపఁ=పాటించుటకై, పూని=యల్పించి, చేర్చిన = కూర్చిన, పటికంపుదోనులు =
స్ఫటికవికారములగునరిణలు (నీరుపారించుటకై యేర్పడు సాధనవిశేషము) ఆనంగఁ,
గ్రమముతో, శీతకరమయూఖములు=చంద్రకిరణములు, గగనభాగమునఁ=ఆకాశమున,
కొన్ని, ఆల్లనఁ=మెల్లఁగా, ప్రాకుదెంచె=ప్రాకెను.

భా. కాలమునగజ మంధకారమనువృక్షమును నిర్మూలించఁగాఁ జూచిన దంత
ముల యనునట్లును, నాకాశమును మొగిలిచెట్టుదైన తూర్పుకొమ్మను సంగోరువిడి కాని
పించుపుష్పముయొక్క రేకులవలెను, నుదయాద్రియను చంద్రసూతికాగృహమున
గోడలమీదంబుసిన గంధపుఁబూతలవిధమునను, మన్మథునిముందు బరాబరుల నొన
ర్చునేవలయొక్క చేతులందలి వెండిబెత్తములవలెను, గలువలకు వెన్నెలనీరుపాటించ
నేర్పఱచినస్ఫటికపుదోనులవలెను చంద్రకిరణము లేర్పడెనని భావము. (గజము చీకటి
చెట్టును దమాలమును నిర్మూలించుటయు వైజము.) అలం. ఉత్పేక్షిల్లేఖములు.

తే. అమరు లమృతాంబునిధిలోని యమృతరసము

వెండిచేరులఁ బటికంపుఁగుండ కట్టి

చేదుకొనియెదరో నాఁగ శీతరోచి

మెఱుఁగు మెయిలోన యల్లన మిన్ను వ్రాఁకె.

40

టీ. అమరులు=దేవతలు, అమృతాంబునిధిలోని యమృతరసము = అమృత సముద్రమునందలి యమృతరసమును, వెండిచేరుల = వెండిత్రాళ్లలో, పటికంపుఁగుండ = స్ఫటికపాత్రను, కట్టి, చేదుకొనియెదరో = తోడుకొనెదరో, నాఁ = అనఁగా, శీత రోచి = చల్లనికిరణములుగల చంద్రుఁడు, మెఱుఁగు మెయిలోన = తళతళమను దేహ మతో, అల్లన = మెల్లఁగా, మిన్ను = ఆకాశమును, వ్రాఁకె = ఎక్కిను.

విశే. వెండిత్రాళ్లవలె కిరణములును, స్ఫటికపాత్రవలె జంద్రబింబమును మించె నని గ్రహించునది. చేదుట స్త్రీలుచేయుపనిగాన 'అమరులు=సురపనితలు' అనియు నర్థము చెప్పనగును. అమరి. ఏ. రూ. అలం. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

ఉ. అమరులబోనపుట్టిక సహస్రమయూఖునిజోడుకోడె సం

తమసమువేరువిత్తు కుముదంబులచక్కిలిగింత పుంశ్చలీ

సమితికిఁ జొక్కవాలు నవసారసలక్ష్మీదొలంగుబావ కో

కములకు గుండెతల్లడము కైరవమిత్రుఁడు దోచెఁ దూర్పునన్. 41

టీ. అమరులబోనపుట్టిక = దేవతలభోజనపదార్థములగంప, సహస్రమయూఖుని జోడుకోడె = సూర్యునకు సమానమగుకోడె, సంతమసమువేరువిత్తు = వీచకటియొక్కనాశ కుండు, కుముదంబుల చక్కిలిగింత = కలువలకు నవ్వజేయువాఁడు, పుంశ్చలీసమితికి = జారిణీసమూహమునకు, చుక్కవాలు = ఎదుటిచుక్క, నవసారసలక్ష్మీ = నూతనపద్మ లక్ష్మిని, తొలంగుబావ = మఱలజేయునట్టిబావ, కోకములకు = చక్రవాకములకు, గుండెతల్లడము = గుండెపడ, ఐన, కైరవమిత్రుఁడు = చంద్రుఁడు, తూర్పునన్, తోచె = కన్నట్లెను.

వ్యా-విశే. సురలు రోజున కొక్కొక్కతళచొప్పున వంతుననుసరించి చంద్రకళను ద్రావుదురని పురాణములు నుడువునుగానఁ జంద్రుఁడు దేవతలయాహారముల గంప యయ్యెను. సూర్యుఁడు చనినపిదప జగమును వానివలె దీపింపఁజేయువాఁడు చంద్రుఁడు గాన సూర్యునిజోడుకోడె చంద్రుఁడగు. చంద్రోదయమగుడుం గలువలు వికసించుగానఁ జంద్రుఁడు కలువల నవ్వజేయువాఁడయ్యె. చంద్రుఁ డాకాశమునఁ బ్రకాశించుచుఁ బ్రియసంకేతముల కేగుజారిజుల నెల్లర కగవడంజేసి వారి కరిష్టమును గూర్చువాఁడగు

టయు నెదుటిచుక్కయు నరివ్వముంగూర్చునదౌట నీవిషయమునఁ జంద్రబింబమునట్టి దానింగా నూహించుట సంభవించె. బావ యన భర్త యన్న. ఆతఁడు వచ్చునపుడు క్రొత్తముఠదలు దూరముగ హాసాదుల వీడి తొలంగునట్లు చంద్రుఁడు రాఁగా నవసారన క్షీ వికాసముమాని యొప్పుటకనఁ జంద్రుఁడు సారసలక్ష్మికి బావగా భావించు డయ్యె. చంద్రునిరాకంజేసి చక్రవాకములకు వియోగము కల్గును. దాన వానికి గుండెదడంజేయు వాఁడు చంద్రుఁడని యెన్నవలయు. బోనము. ప్ర. భోజనము. వేరువిత్తు=నాశకము.

ఉ. పొందుగఁ బశ్చిమాభితటభూస్థలి సంశుమదంశుమత్ఫలా

కందము వాసరాంతహలికప్రవరుం డిడ సాంధ్యవారిభృ

త్కందశము ల్తమోదశయుతంబులు నై గెల పండి వ్రాలె బూ

ణ్ణేందునిపేరఁ బ్రాచి నది హేతువు వెన్నెలకల్పి కల్పికిన్.

42

టీ. పొందుగఁ=చక్కగా, పశ్చిమాభితటభూస్థలిఁ=పశ్చిమసముద్ర తీరదేశమున, అంశుమదంశుమత్ఫలాకందము - అంశుమల్=నూర్మొడను, అంశమత్ఫలా = అరటియొక్క, కందముఁ=దుంపను, వాసరాంతహలికప్రవరుండు=దిసాంతమనుకృషీ పుక్తేష్ఠుఁడు, ఇడఁ=నాటఁగా, సాంధ్యవారిభృత్కందశములు=సాంధ్య=సంధ్యాసమయమునందైన, వారిభృత్=మేఘములను, కందశములు=మొలకలు, తమోదశయుతంబులు నై=తమఁ=చీకటియను, దశ=ఆకులతో, యుతంబులు నై=మాడినవియునై, పూణ్ణేందుని పేరఁ=పూర్ణచంద్రుఁడనుమిషతో, గెల, పండి, ప్రాచిఁ=తూర్పున, వ్రాలెఁ=బయలుగెను, వెన్నెలకల్పి కల్పికిన్=వెన్నెలయనుసంపదయొక్క కలుగుటకు, అది=ఆతూర్పున గెల పండి వ్రాలుట, హేతువు=కారణము.

భా. అరటిచెట్టు తూర్పునకు గెలవేయుట సంపదకల్గుటకుఁ గారణమని యూర్వ్యులందు. పశ్చిమసముద్రతీరమున వ్యవసాయభూమిని వాసరాంతమనుకృషీవలండు రవియునరటిమొక్కను నాట, సంధ్యాకాలారుణమేఘములను మొలకలెత్త నది చీకటియనువర్ణములతో మించి తూర్పుదెసం గెలవేసెననియు, నాగెల పండుటంజేసి వ్రాలెననియు నట్లు తూర్పుదెస నాచెట్టు గెలవేయుటకతననే వెన్నెలయనుసంపద సంభవించెననియు భావము. అనఁగాఁ బశ్చిమసముద్రతీరము వ్యవసాయభూమివలెను, సాయంకమయము కృషీవలునివలెను, నస్తమించునూర్మొడరుణుండై యరటిగడ్డవలెను, వాని యస్తమించుట కృషీవలం డరటిదుంపను నాటుటవలెను, సంధ్యాకాంతిప్రసారమున నతఁడెదురుజలదము లరటిమొలకలవలెను, నపు డలమినచీకటు లరటియూకులవలెను.

నరుణకాంతులు చెలంగ నుదయించుచంద్రబింబము పండినయరఁజిగెలవలెను నుండెనని గ్రహింపవలయును. అట్టిగెల తూర్పునం దోచుటంజేసి వెన్నెల యనునంపద సంభవించెనని యెన్నవలయును.

అలం. రూపకోశాపిఠోత్పేక్ష. కావ్యలింగము.

చ. సమయవిలాసి శోణమణిసంగతమాత్మికచారుహారముం

గ్రమమునఁ గూర్చుచో నరుణరత్నముఁ దా మును సాంధ్యరత్నిసూ
త్రమునఁ బొసంగ గ్రుచ్చి యెడతప్పనఁ ద్రోచి పిలుండఁ జేర్చుము
త్రైముక్తియఁ దోచె నయ్యమృతదీధితి లాంఛనరంద్రసంగతిన్. 43

టీ. తాను, సమయవిలాసి = కాలమునువిలాసవంతుఁడు, శోణమణిసంగతమాత్మిక
చారుహారమున్ - శోణ = ఎఱ్ఱనైన, మణి = మాణిక్యములతో (కెంపులు), సంగత = కూడిన,
మాత్మికహారమున్ = ముత్యాలహారమును, గ్రమమునన్ = వరుసగా, తూర్పుచోన్ =
గుచ్చునపుడు, మును = ముందుగా, అరుణరత్నమున్ = సూర్యుడనుమాణిక్యమును,
సాంధ్యరత్నిసూత్రమునన్ - సాంధ్య = సంధ్యాకాలమందైన, రత్ని = వెలుంగను, సూత్ర
మునన్ = దారమున, పొసంగన్ = బిచ్చనట్లుగా, గ్రుచ్చి, ఎడ = స్థానము, తప్పటంజేసి =
తప్పిపోవుటచే, త్రోచి = త్రోసివైచి, పిలుండన్ = వెనుకను, చేర్చు = చేర్చిన, ముత్రైము
క్తియన్ = మంచిముత్రైమురీతిగ, అయ్యమృతదీధితి = ఆయమృతకిరణుండగుచంద్రుఁడు,
లాంఛనరంద్రసంగతిన్ - లాంఛన = (నల్లమచ్చయను, రంద్ర = బెజ్జముయొక్క,
సంగతిన్ = కూడికతో, తోచెన్ = కన్పట్టెను.

భా. కాలమును విలాసి కెంపులను ముత్యములంగూర్చి యొకహారముంగూర్చు
చుండెననియు, నందు సాంధ్యకిరణసమేతుండగురవి తొలుత గ్రుచ్చుబడినమాణిక్యము
వలె నొప్పియుండెననియు, నపుడైనసూర్యాస్తమయ మెడతప్పట దానిం దొలగఁద్రోసిన
ట్లుండెననియు, దరువాతఁ దోచిన నల్లనిమచ్చగలచంద్రుఁడు బెజ్జముతోఁగూడిన
మంచిముత్రైమువలెను నాతనినుండి వెలువడుకిరణములు దారములవలెను నమరియుండె
ననియు భావము.

విశే. అరుణుఁ డనునరుణరత్నమనియు శ్లిష్టరూపకము గ్రహింపనగును. అలం.
రూపకానుప్రాణితోత్పేక్ష.

చ. దినపరిణామలక్ష్మికే బ్రతీచి తగం గయినేయువేడుక
న్వనరుహమిత్రబింబ మనువర్తులలాక్షికపట్టికం బయో

భా. రాత్రి పార్వతివలెను, జుద్రుడు పూర్ణునివలెను, చీకటి మదనునివలెను, నక్షత్రములు పార్వతిని బరమేశ్వరితోడగున్న మదనుఁడేసిన పుష్పబాణములవలెను, జంద్రునియుదయరాగము పరమేశ్వరిపూర్ణాక్షునిలూరిజ్వాలవలెను, సంధికారవినాశము మన్మథనాశమువలెను, జంద్రునిపాడురప్రభ యీశునిమేర మించు భస్మావలెను నుండెనని భావము. ఈశ్వరుఁడు పార్వతితోఁ దప్పు సురలప్రార్థన ననుసరించి కూర్ప నెంచువాని మదనుని పూర్ణాక్షిజ్వాలచే దహించెననుపురాణగాక నిట ననుసరింపవలెను.

వ్యా-విశే. పార్వతి నల్లనిదిగాన నల్లటిరేయిని బాహ్యతిగా నెన్నుట సరసము. మదనుని బాణములు సుమములగుటను దారకాసుమములకు సాదృశ్యము సహజమాటను దారకల మన్మథబాణములుగాఁ జెప్పట హృద్యము. ఇట్లే తక్కుంగలవర్ణనవిషయమును సహజమధురమై సమయోచితగతి కల్గియుంట నెంతయు హృదయంగమమగును. 'ముక్కుంటి' బహుప్రీతిని సమాసాంతకార్యంబులు చూపట్టెడిని. మూడు+కన్ను. డువర్ణలూపద్విత్వములు. ఆలం. రూపకోఠాపితోత్పేక్ష.

చ. తొలుములతాతితో నొరయుతూరుపుఁదొయ్యలిముత్తియంపుఁగుండలమున మానికంబు పడినం గుపట్టెడులక్కగూడునాఁజలువలతేనియప్పొడుపుఁజాయఁ దొంగినకందు దోచెరేచెలువ కనుంగవంగమియఁ జెందిన కాటుకకప్పకై వడికే.

46

టీ. తొలుములతాతితో = తూర్పుకొండయొక్క కిలతో, ఒరయు = రాపాడు, తూరుపుఁదొయ్యలిముత్తియంపుఁగుండలమున = తూర్పుదిక్కునువనితయొక్క ముక్తామయకర్ణాభరణమునందలి, మానికంబు = మాణిక్యము, పడిన = జాతిపోఁగా, కను పట్టెడు = అగపడెడు, లక్కగూడునా = లక్కగలచోటు అనునట్లు, చలువలతేని... చాయ = చలువలతేని = చంద్రునియొక్క, యప్పొడుపుఁజాయ = ఆయుదయరాగమును, తొంగినకందు = తొలగినమచ్చ, రేచెలువ = రాత్రియనుయవతి, కనుంగవ = నేత్రద్వంద్వమున, కమియ = క్రమనట్లుగా, చెందిన = పొందిన (వెట్టుకొనిన) కాటుకకప్పకైవడికే = అంజనముయొక్క నలుపువలె, తోచె = అగపడెను.

భా. ఉదయరాగము పూర్ణముగఁ దొలంగినపిదప నగపడునట్టి చంద్రునియందైన మచ్చ ప్రాచీదిగంగనాకర్ణాభరణమునందలి మానికము జాతి పడిపోఁగా నగపడు లక్కగూడువలెను, రాత్రిరామనేత్రద్వయము కమియ నిడికొనిన కాటుకదైన నలుపువలెను మించెననిభావము. చంద్రబింబము, పాగ్రామాకర్ణాభరణముగతిని, వానియుదయరాగము కర్ణాభరణమందలి మానికమురీతిని వర్ణితములయ్యెనని గ్రహించునది.

మ. అమృతంబాసన మంగరాగముదయోద్యత్కాంతిచేలంబు చి
హ్నమునుంగా శశిరేవతీరమణుఁ డున్నాడంబు మీఱం దమో
యమున న్భంగము నొంది పాఱఁ గరసీరాలోడితం జేయ వ
చ్చె మరుద్వాహిని దానిఁ దేర్పనన మించెంజుంద్రికాపూరముల్. 47

టీ. అమృతంబు=సుధ, ఆసనము=మద్యముగాను, ఉదయోద్యత్కాంతి=ఉదయ
కాలమందొప్పుకాంతి, అంగరాగము = మైపూతగాను, చిహ్నము=మచ్చ, చేలంబును
గాఁ = వస్త్రముగాను, (కాఁ అనుదాని కాసవాంగరాగచేలపదములతో సంబంధముం
గల్గించునది.) శశిరేవతీరమణుఁడు=చంద్రుఁ డనుబలరాముఁడు, ఉన్నాడంబు = కైపు,
మీఱఁ = అతిశయింపఁగా, తమోయమునఁ = అంధకారమును యమునానదిని,
భంగముఁ=అవమానమును, ఒంది=పొంది, పాఱఁ=పరుగెత్తునట్లు, భంగముఁ =
అలలను, ఒంది-పాఱఁ = ప్రవహించునట్లు, (అని నదీపరమగునర్థము), కరసీరాలోడి
తఁ = కర=కిరణములను, సీర=బాంగలముచే, అలోడితఁ = త్రిభువ్వెట్టఁబడినదానినిగా,
చేయఁ=చేయఁగా, కర=చేతియందలి, సీర=నాంగలిచే, అలోడితఁ = సంత్రిభువ్వెట్టఁ
బడినదానినిగా, అని బలరామపరమగునర్థము. దానిఁ=అయమునానదిని, లేర్పఁ =
అశ్వాసింపఁగా, మరుద్వాహిని = గంగానది, వచ్చెఁ=వీలెంచెను, అనఁ = అనునట్లు,
చంద్రికాపూరముల్=వెన్నెలప్రవాహములు, మించెఁ=ప్రకాశించెను.

భా. చంద్రికాపూరములు గంగాప్రవాహమువలె ధవళములై యతిశయించెనని
భావము.

విశే. చంద్రుఁడు తెల్లనివాడు. బలరాముఁడును ధవళగాత్రుఁడే. కావునఁ
జుద్దని బలరామునిగా సూహించుట హృద్యము. అట్లే చంద్రసుధను మద్యముగను,
నుదయరాగమును మైపూతగాను, జంద్రకిరణములు చీకటులు బాఱఁద్రొలుటను బల
రాముఁడు తరంగములతోడి యమునానదిని దనహలాయుధముచే లేవనెత్తుటగను, నంధ
కారము నశింపఁగాఁ జెలంగు వెన్నెలలపూరము యమునానదికి సంభవించిన విషత్తును
గాంచి యామె నాశ్వాసింప నేలెంచిన తల్పియనఖి గంగానదిగను, దలంచుట యెంత
యు మనోహరము. అలం. రూపకక్షేపములతోఁజేర్చి.

తే. తారకాధీశుకిరణకదంబకంబు

చిలికె బలుచనివలిపంపుజలుఁగు మంచు

గైరవశ్రీవధూకరగ్రహణవేళ

వెలికి గ్రమ్మిన సాత్త్వికవ్యేద మనఁగ.

టీ. తారకాధీశుకిరణకదంబకంబు = చంద్రునికిరణములగుమి, కైరవక్రీ...
-కైరవక్రీ = కువలయలక్ష్మీయను, పథూ = స్త్రీయొక్క, కరగ్రహణవేళ = పాణి
ణకాలమున, వెలికి = బయటికి, క్రమ్మిన = వ్యాపించిన, సాత్విక స్వేదము = సాత్విక
గుణమున, అనగఁ = అనునట్లు, పలుచని... మంచు-పలుచని = దట్టముగాని,
పు = ధవళమైన, జిలుంగు = నూత్నమైన, మంచు = నీహారము, చిలికె = చల్లెను.

భా. చంద్రకిరణములనుండి వెలువడు పలుచనిమంచు చంద్రుడు కువలయలక్ష్మీ
గ్రహణమును జేయునవసరమున వెలికిఁగ్రమ్మిన సాత్విక స్వేదమో యన నొప్పెనని
ం. అలం. ఉత్పేక్ష.

రహులమై సోఁకి వేడి యా వెన్నెలఁ

బచ్చివెన్నెల నులివెచ్చుఁ జేసి

లువపుప్పొళ్లచే గనఁబైనవెన్నెల

వలిపవెన్నెలలోన వడిచి తేర్చి

చంద్రకాంతపునీట జాలైనవెన్నెల

ముదురువెన్నెల జాఱుఁ బదను చేసి

తులమైపూతం బిసాళించువెన్నెలఁ

దనుపువెన్నెల రసాయనము గూర్చి

గురువిలుకానిజాతర సేయఁ బూని

లముసాముల నందఱు గూడఁబెట్టి

ంతు గలయంగ బువ్వంపుబంతివిందు

ట్టి రెలమిఁ జకోరపుఁబేరఁటాండ్రు.

49

టీ. ఎలమి = సంతోషముతో, చకోరపుఁబేరఁటాండ్రు = చకోరములయైదువలు,
(జాయలు), చిగురువిలుకానిజాతర = మన్మథోత్సవము, చేయఁ = చేయుటకు,
యత్నించి, విరహులమై = వియ్యుక్తులశరీరమును, సోఁకి = స్పృశించి, వేడియా
మైన, వెన్నెల = చంద్రాతపమును, పచ్చివెన్నెల = (చల్లని) తడిగల వెన్నెల
(గూర్చి) నులివెచ్చు = కవోష్ణముగా, చేసి = బనర్చి, కలువపుప్పొళ్లచే = కుముద
ములచే, కనఁపైనవెన్నెల = మలిన(కలుష)మగు వెన్నెలను, వలిపవెన్నెలలోన =
వెన్నెలలోపల, వడిచి = వడియఁగట్టి, తేర్చి = స్వచ్ఛముగాఁజేసి, చంద్రకాంతపు
= చంద్రకాంతమణులసంబంధమగు సుదకముచే, జాలైనవెన్నెల = ప్రవాహ
వెన్నెలను, ముదురువెన్నెల = (తీక్షణమైన) పండువెన్నెలచేత, జాఱు = త్రాపు
పారిజాత-18

లకు, భద్రులు అనువుగా చేసి, సమలమై పూతకొ = స్త్రీలయంగరాగముచే, పిసాలించు = పరిమళించు, వెన్నెలకొ, తమవు వెన్నెలకొ = కృత్రిమించుచుచంద్రికతో, రసాయనముకొ = కొవ్వభిషేచము (ద్రవపానము) కూర్చి, ఘటించి, కొలముసాములకొ అందఱకొ = తలము వెద్దల నెల్లయ, కూడకొ పెట్టి = ఒక్కచోఁ జేర్చి, వంతు = వరుస, కలయంగకొ = కూడునట్లుగా, మువ్వంపుబంటివిందుకొ = చుట్టములైనయాండువారును మగవారును గలిసి భుజించుట యనుచును, పెట్టిరి = ఇడిరి.

వి. చూరములు వెన్నెలలద్రావుననుట ప్రసిద్ధము. దానినే కవి యాగతిని జనుకొనించి వర్ణించినాడు.

సీ. కామినీమానమేఘశ్రేణి విరియంగఁ

దొంగతెల్లుగుంపులు దొంగలింప

సాంధ్యరాగావిలచంద్రికాంబులు దేఱ

నిరులుమొత్తపుటనలివురఁ బాఱ

యువజనరాగపయోరాసులు పొంగ

వెలిదమ్మి జాజిపువ్వులు ముడుంగ

మదచకోరమరాళమండలి చెలరేగఁ

బటచుచేడియలను మెఱపులడఁగ

తే. నభినవశరత్సమాగమం బనఁగ మించు

నట్టిరాకానిశావేళ నలరువింట

గొనయ మెక్కించి నలరాజు కినుక మీఱ

విరహీజనములవై దండువెడలె నపుడు.

50

టీ. కామినీమానమేఘశ్రేణి - కామినీ = మదవతులగు పనితలయొక్క, మాన = తురుపులయొక్కల కొవ్వభిషేచము, మేఘ = మేఘములయొక్క, శ్రేణి = పంక్తి, విరియంగకొ = విడిపోగా, దొంగతెల్లుగుంపులు = కలువలను తెల్లుపూవులగుములు, దొంగలింకొ = ప్రకాశించుగా, సాంధ్య... అంబులు - సాంధ్యరాగ = సంధ్యాకాలరక్తిమచే, అంబులు = కలువలయైన, చంద్రికాంబులు = వెన్నెలయనునీరులు, లేఱకొ = న్వచ్చముగా, ఇరులుమొత్తపుటలు = చీకలులగుయనుబురద, ఇవురఁబాఱకొ = ఇంకఁబాఱగా, యువజన... రాసులు - యువజన = యౌవనవంతులయొక్క, రాగ = అనురాగమును, పయోరాసులు = నమ్రములు, ఉప్పొంగకొ = పొంగగా, వెలిదమ్మి జాజిపువ్వులు = తెల్లదామరలకు కాజిపువ్వులు, ముడుంగకొ = ముడువగా, మదచకోరమరాళమండలి = మత్తి

లీనచకోరములను హంసలగుంపు, చెలరేగఁ = విజృంభింపఁగా, మఱచుచేడియలను మెఱపులు = (ప్రియసంకేతమునుగూర్చి) పరువులిడువనితలను విద్యుత్తులు, అడఁగఁ = నశింపఁగా, అభినవశరత్సమాగమంబు = శ్రోతశరత్కాలపురాక, అనఁగఁ = అనునట్లు, మించు = ప్రకాశించునట్టి, ఆట్టిరాకానికావేశఁ = అటువంటి పూర్ణి మారాత్రిసమయమున, అలరువంటఁ = పుష్పకోదండమున, గొనయము = నారిని, ఎక్కించి, వలరాజు = మన్మథుఁడు, కినుక = కోపము, మీఱఁ = అతిశయింపఁగా, విరహిజనములపైఁ = వియ్యుత్తులమీఁదికి, అపుడు = ఆసమయమున, దండువెడలఁ = యుద్ధము సేయఁబోయెను.

విశే. శరత్సమయమునఁ దెల్లనై జలదములు విరియఁబాటుటయు, జెల్లుపూవులు వెల్లుగనొప్పటయు, జంద్రికలచ్చములై యమరుటయు, జలమమలంబై మించుటయు, బయోనిధు బుప్పొంగుటయు, జాజిపూవులు ముకుళించుటయు, వెన్నెలంద్రావఁగోరు చకోరములను నమలజలము నాశించునంచెందును సంతసముమీఱ విజృంభించుటయు, మెఱపులుడుగుటయు, నైజములు. అట్టి శరత్కాలసహజధర్మములతోఁ జంద్రోదయ ధర్మములు పోల్చుబడి హృదయములై వర్ణితములయ్యెను.

ఉ. ఆనలినాయతాక్షుగడియారమునం దభిసారికాజిఘాం

సానిరతప్రసూనశరచాపగుణధ్వనులో యనంగ ఘం

టానినదంబు లయ్యెడ వినంబడియెం గుపితాబ్జలోచనా

మానసము ల్బులింపఁ బ్రథమప్రహరాపగమప్రశంసులై.

51

టీ. ఆనలినాయతాక్షు గడియారమునందు = ఆపద్ధములవలె దీర్ఘములగు కన్నులుగల శ్రీకృష్ణుని కాలప్రమాణముండెల్లు యంత్రవిశేషమునఁ, ఘంటానినదంబులు = గంటలచప్పుడులు, అభిసారికా...ధ్వనులు + ఓ - అభిసారికా = కాంతులంగలయఁబోవు కాంతలయొక్క, జిఘాంసా = హింసించుటయందు, నిరత = మిక్కిలియాసక్తిగల, ప్రసూనశర = పూవిలుకానియొక్క, చాప = ధనువుయొక్క, గుణ = అల్లెత్రాటినబంధమైన, ధ్వనులో = శబ్దములో, అనంగఁ = అనునట్లుగా, కుపిత...మానసముతో - కుపిత = కోపించిన, అబ్జలోచనా = స్త్రీలయొక్క, (తమ్ములంబోలకనులుగలవారు) మానసముతో = మనస్సులు, చలంపఁ = సంక్షోభమునందఁగా, ప్రథమ...ప్రశంసులై - ప్రథమ = తొలిదైన, ప్రహర = యామముయొక్క, అపగమ = అతిక్రమించుటను, ప్రశంసులై = తెల్పునవియై, అయ్యెడఁ = ఆసమయమున, వినంబడియెం = విననయ్యెను.

భా. తొలిజాము పోకడందెల్లు గడియారపుచప్పుడులు కాంతులంగవయ సంకేతమునకేగు కాంతల హింసించ మదనుఁడు ధనువుచేఁబూని చేయు నారిటంకారధ్వనులొ

యనంగ నమరి ప్రణయకలహకలుషితాంతకరణలగు శాంతలమదుల నల్లలనాడించు నదై తెలఁగెనని భావము.

విశే. ప్రథమ యామ మతిక్రమించెఁగాన నభిసారికలు తమిమితి నభిసరణ మొనర్చుచోవుటయుఁ గుపితల మదిచలించుటయు నహజములనందగు. అట్టితఱిని గల్గిన గడియారపుచప్పుడుల మదనధనుష్ఠంకారములుగను గుపితమానిసీమానససంచలన కారణములుగను నూహించుట యెంతయు హృద్యము. అక్కాలమునఁగూడ కాలప్రమాణ సూచకములగు గడియారములు కల్గుట దీన సూచితము. ఆలం. ఉత్పేక్ష.

— చంద్రికావిహారములు. ౧ —

చ. వలిసము గట్టి హారములు వైచి పటీరము మై నలంది జాదులు నెఱిగొప్పనందుటిమి త్రోవనె పోయితిమేని తాఁకియుం దలఁచెడువారు లేరని మనంబుకలంకలు దేర్చి జారకాంతల సమయస్థలంబులకుఁ దార్చిరి దూతిక లట్టివెన్నెలన్.

52

టీ. వలిసము = కన్నని తెల్లనిబట్టను, కట్టి=ధరించి, హారములు = ముత్యాల హారములను, వైచి=వేసికొని, పటీరము = మంచిగంధము, మై=శరీరమున అలంది= పూసినాని, జాదులు=జాడనుమములు, నెఱిగొప్పన=రమ్యమైనతుఱుమున, తుఱిమి=ముడిచి, ('నెఱి=నిండు' అనిన లెన్న). త్రోవనె=మార్గమందె, పోయితిమేని=నిగితిమేని, (పోయినను) తాఁకియుం=తగిలయు, తలఁచెడువారు=తగిలె నిదియేమి యని భావించు వారు, లేరు=ఉండరు. అని, దూతికలు = ప్రియులంగలుపుచెలులు, మనంబుకలంకలు= మనస్సునందైన సందియములను, లేర్చి=పోగొట్టి, జారకాంతల= జారిణులను, సమయస్థలంబులకు = నిర్దిత ప్రదేశములకు, అట్టివెన్నెలలో=ఆవెన్నెలలో, తార్చిరి= పొందించిరి.

భా. ధవళములగు నలంకారముల ధరించి ధవళమగు వెన్నెలలో రాజమార్గమునఁ బోయినను నందొకపు డెవరేని తాఁకినను, మీరు వారిచూడ్కికి లక్ష్యముగాకయే పోగలరని దూతికలు జారిణులమదిన్నెన సందియములఁబాసి ధవళాలంకారముల ధరింపఁ జేసి సంకేతస్థలములను బొందించుచుండిరని భావము. ఇట్లు ధవళాలంకారముల ధరించి, వెన్నెలల జారిణులు విహరించుట కావ్యప్రసిద్ధవిషయము.

వ. వెండియుం దుహినకరమండలంబునం గురియు నప్పుండువెన్నెలలు పాయంతననటనచటులమహానటవికటాట్టహాసభాసంబుల కనుప్రాసంబులై, పూర్వపారావారపులినతలవిహారమాడై రావణకరపుష్క

రోధూతవాలుకాధూళిపాళికలకుం బ్రత్యాదేశంబులై, యంధకార
బలీంద్రనిర్బంధనధురంధర సమయమధుమథనచరణాంగుష్ఠసమ్మూత
గగనసరిదంబుపూరంబుల కనుబింబంబులై, చంద్రకాంతమణినిర్మిత
హర్త్యహిమవన్తహీధరశృంగపతితంబు లగుచుం బెనువెల్లువలు
గట్టి యతివిషమమానిసీమానప్రతీరంబు లురలం ద్రోయుచు,
వియోగవేదనాభరాక్రందద్రఘాంగకంతగుహా కుహరముఖంబుల
ముంపుకొని¹ మొఱయుచు, నరవిరిచెందోగమొగడలం బడి² సుడి
యుచు, ³దనుకరువలిం గడలువిరులం దొరుగుపుప్పొడితిప్పలం
బొరలి తెట్టువ గొంచు, గనకడోలావిహారలీలాయ త్రమత్రకాశి
నీకపాలభాళధశ్యంబుల ⁴వెల్లునం గడలుకొని యుప్పొగుచు,
గటికిచీకటితరులం దెరలం జేయుచు, సకలభువనతలాస్థావనంబు
గావించి, యజాండకరండంబు ⁵వెండిజలపూత గావించిన తెఱంగున
నంగీకరించె నప్పుడు దమయందు నెప్పుడెప్పుడు నింతురో యనుచు
నువ్విల్లూరుచందంబునఁ జంద్రికాకిరణకందళికలం గరంగురేవెలుంగు
రాచిప్పలం గప్పురంపుంగుప్పెలం గొప్పరించిన సరసమధురసంబులు
నించి యించినవేడ్కల నొండొరువులకెంజిగురాకుమోవినంజలం
జవిగొనుచు గ్రోలి సోలి పూజవికలఁ బొంపిరివోవుకామినీకాము
కులును, వలరాచకేలి సలుపునెడల ⁶నంగంబుల చకచకలు వెలివోవ
కుండ నిండార లేపంబులు నేయుచొప్పునఁ గర్పూరకస్తురికాసుకు
మదమిళితచందనపంకంబు లొకొల్లోకల్లమేనులం గలయ నలందు
కొని చలువచప్పరంబులందీర్చిన పుప్పొడితిన్నెల విశ్రమించునతీపతు
లును, బ్రోడలగు నెచ్చెలులు జీరాడుసిగ్గుల నీడిగిలంబడ నెట్టకేలకుఁ
ద్రోపు త్రోపాడుచుం దార్చి కూర్చి మరలుటయు మరుండొనర్పఁ
గలకొల్లలకుం దివురుతమకపుముంగలిపాఁజాలు నిగిడించుకొవ్వాడి
తూపులరూపున నొండొరువుల మఱువెట్టి చూచునెలగోలుచూపుల
నితరేతరధైర్యంబులు గంటివడ నొంటిం బచ్చెనయోవరుల వసి
యించువధూవరులును, బేరుకొనుకొరికలు దారుకొన డాయునెడం

1 మొఱయుచు. 2 నుడిగొనుచు. 3 జనుకరువలిం. 4 వైజల్లవం. 5 వెండిజల
పొననంబు. 6 నందంబులతెగలు పొలివోవ.

నిబద్ధకుసుమదామ రమణీయంబును సురభికృష్ణాగరుధూపధూపితంబును బరిమళమిళితశిశిరసలిలపూర్ణకనకగళంతికా సమంచితంబును మంజుగుంజత్పరావతపతంగగళరవభరితంబును మాణిక్యసమున్నతాదర్శ దర్శనీయంబును నగు శయనాగారంబున వినోదకేలిం దేలి నిద్రాముద్రితనేత్రుడై శయనించె నయ్యవసరంబున. 53

టీ. వెండియుక్ = మఱియు, తుహినకర మండలంబునక్ = చంద్రమండలమునుండి, తురియు=జాటునట్టి, అప్పుండు వెన్నెలలు=ఆముదురు వెన్నెలలు, సాయంతన .....భాసంబులకుక్ - సాయంతన = సాయంకాలమందైన, నటన=నృత్యముచే, చటుల=కదలునట్టి, మహానట=శివునియొక్క, వికట=వికాలమైన, అట్టహాస=వెద్దనవ్వుయొక్క, భాసంబులకుక్=కాంతులకు, అనుప్రాసంబులై=సవర్ణములై; అనఁగా బండు వెన్నెలలు నాట్యవసరమున శివునినుండి వెలువడువిశాలాట్టహాస కాంతులందలియున్నవని భావము. శివుఁడు తెల్లనివాఁడు. చంద్రుఁడును ధవళగాత్రుఁడే. కావుననే చంద్రబింబమునుండి వెలువడుచుండువెన్నెలలు శివుని యట్టహాసకాంతులందలి యున్నవని చెప్పట కనువుపడియె. పూర్వపారావార...పాలికలకుక్-పూర్వపారావార = తూర్పు సంద్రముయొక్క, పులినతల = ఇసుక దిబ్బలతావుల, విహరమాణ = విహరించునట్టి, విరావణ=విరావతముయొక్క, కరపుష్కర=తుండాగ్రముచే, ఉద్ధాత = ఎగురుఁగొట్టఁబడిన, వాలుకాధూళి = ఇసుకసంబంధమైన పరాగములయొక్క, పాలికలకుక్=చంక్రులకు, ప్రత్యాదేశంబులై=బదులుగాఁగల్గినవై (అనఁగా వానిని మించినవై యని భావము) విరావణము దేవేంద్రునిపట్టపుటేనుగు. దేవేంద్రుఁడు ప్రాగ్విగధివతి. కావుననే యాతనిగజము ప్రాకృముద్రపులినతలములవిహరించును. మఱియు నైరావతము ధవళము. అది చిమ్మువాలుకాధూళియు ధవళమే. కావుననే తెల్లనియైరావతము తుండాగ్రమునఁ జిమ్మువాలు కాధూళిపాలికలవలె ధవళగాత్రుండగుశశినుండివెలువడుధవళములగు వెన్నెలలు మించియున్నవనుట సంభవించె. పుష్కరము కరిహస్తాగ్రవాచకమైనను, మణుల హస్త హస్తవాచకమగుకరశబ్ద మిందుఁజేర్చుట స్వప్తార్థము. కాని యైరావణతుండసావ్యమును జంద్ర కిరణములకుఁ దోఁపఁజేయ నట్లు కవి కరశబ్దము నిందుఁగూర్చినేయాయని యూహించుట కవకాశ మొక్కింతగలదు. అంధకార...పూరంబులకుక్-అంధకార=చీకటియను, బలీంద్ర=బలిచక్రవర్తియొక్క, నిర్బంధన = బంధించుటయొక్క, ధురంధర = భారమునువహించు, సమయ=కాలమును, మధుమధన=విష్టునియొక్క, చరణాంగుష్ఠ = కాలిబొటనచ్రేలినుండి, నిష్కూట=వెడలునట్టి, గగనసరిత్=మరున్నదియొక్క, అంబు పూరంబులకుక్=ఉదకప్రవాహములకు, అనుబింబంబులై=ప్రతిబింబములై; గంగానది

తెల్లనిది. దానిపూరములును తెల్లనివే. బలిని బంధించఁ గాలు గట్టిగాఁ బూనుటకతన నాతనియంగువమునఁ గలగంగకు బహిఃప్రసారము కల్గెను. ప్రకృతము తెల్లనిగంగావదీ ప్రవాహములవలెఁ బండువెన్నెల లమరెనని భావము. చీకటిని రాక్షసరాజగుబలింద్రుని గాను, దానియడఁగుటను వానిబంధనముగాను, వెన్నెలలయమరుటను వానిబంధించు భారము బూనియున్నవిష్ణుని కాలిబొటనవ్రేలినుండి జాటుగంగాపూరముగాను జెప్పుట యొకయు సరసము. చంద్రకాంత...పలితంబులు - చంద్రకాంతమణి=చంద్రకాంత మణికృములచే, నిర్మిత=కట్టఁబడిన, హర్మ్య=మేడలను, హిమవన్తహిధర=హిమవత్సర్వ తముయొక్క, శృంగ=శిఖరములనుండి, పలితంబులు = పడునట్టివి, అగుచున్, వెను వెల్లువలు=వెద్దప్రవాహములు, కట్టి=నిర్మడి, ఆతివిషమ...ప్రతీరంబులు-ఆతివిషమ = మిగులఁ గఠినములగు, మానసి = స్త్రీలయొక్క, మాన=మానమును, ప్రతీరంబులన్ = తీరదేశములను, ఉరల్ = పడునట్లు, త్రోయుచున్ = కూల్చుచు, చంద్ర కాంతమణినిర్మితములగుసాధముల యున్నతశిఖరదేశములనుండి జాటు నీటివెల్లు వలంగూడి క్రిందికిఁ బడుటకతన వెన్నెలలు హిమవన్తశిఖరముల నుండి జాటుప్రవాహములవడువున మించెనని యెన్నవలయును. ప్రవాహము తీరము సురలంద్రోయుట ప్రసిద్ధము. ఈచంద్రికా రూపప్రవాహమును మానసిమాన రూపమగు ప్రతీరమును గూలఁద్రోయుచున్నది. కావుననే దీనికిఁ బ్రవాహతౌల్యము కవి సంఘటించె. చంద్రోపలములు చంద్రకరవృక్షను ద్రవించుటయు మానసులు మాన మునునీడి చంద్రోదయముగాఁ బ్రియులఁ గలిసిగొనుటయు నైజములు. వానినే కవి యీ గతిని వర్ణించె, వియోగ...ముఖంబులన్ - వియోగవేదనా = విరహబాధయొక్క, భర=భారముచే, ఆక్రందల్=పరిదేవనము సేయు, రథాంగ = చక్రవాకములయొక్క, కంఠ=కుత్తుకలయొక్క, గుహాపహర = గుహాలంబోలు బిలములయొక్క, ముఖంబు లన్=ఆగ్రముల, ముంపుకొని=ముంచి, మొఱయుచున్ = ప్రకాశించుచు, (లేక) మొఱయుచున్=కట్టించుచు; నదీపూరము పర్వతములనుండి భువిఁబడునపుడు తద్గుహా ముఖంబుల ముంచి ధ్వనించును. అట్లే చంద్రికాపూరమును విరహవేదన నెలుఁగెత్తి యుజుచుచక్రవాకముల కంఠకుహరములఁ బ్రవేశించి మొఱయుచున్నదివలె నుండెనని యెన్నవలయును. కావునఁ బ్రవాహసామ్యము సార్థకమయ్యెను. చక్రవాకములకు రేయి వియోగము కలుగుట ప్రసిద్ధము. కావున నవి రాత్రుల నెలుఁగెత్తి యాక్రం దించు. అపు డవాని తెలువఁబడిననోగులఁ జంద్రికలు ప్రవేశించుట సంభవించును. అరవిరి చెందొగమొగడల్=సంగోరువిడిన యెఱ్ఱకలువ మొగ్గలందు, పడి, నుడియు చున్=లిరుగుచు; ఇప్పుడే చంద్రోదయమగుటఁ గలువమొగ్గలు సంగోరుమాత్రమే

వికసించెననియు, నట్టి సంగోరువిడినవానింజొచ్చి శీఘ్రము మఱి రాజాలక చంద్రి
కలు వానిలోఁ దిరుగుచుండెననియు భావము. తనుకరువలిక్ = పిల్లగాలిచే, కడలువిరు
లక్ = చలించుపూవులనుండి, తొరంగపుప్పొడి తిప్పలక్ = జారుపరాగముల తిన్నెలందు,
పొరలి=దొర్లి, తెట్టువక్ = తెఱను; మిసిమిననుట, కొంచు=స్వీకరించుచు; మంద
మారుతాచాటిని విరులు మెల్లంగఁ గడలుచుండెననియు, నట్టిచలనముకతన, విరుల
పరాగము జాఱి తిప్పలుగా నేర్పడెననియు, నట్టిధవళములగు పుప్పొడితిప్పలఁ బొర్లుట
కతన ధవళములగు వెన్నెలలకు మఱింత ధావళ్యము సంభవించెననియు భావము.
కనకడోలా... వెల్లునక్ = కనకడోలా = బంగారపుటుయ్యెలల సంబంధమైన, విహార
లిలా = విహారవిహారమందు, ఆయత్త = ఆధీనమైన, మత్తకాశిని = మదవతులయొక్క,
కపాల = చెక్కిల సరిసంబంధమైన, ధాళధళ్యంబుల = తళతళయొక్క, వెల్లునక్ =
ఆతిశయముచే, కడలుకొని = వృద్ధి నంది (దిక్కులముట్టి) ఉప్పొంగుచు = ఆతిశయిం
చుచు; అమ్మనోహర చంద్రోదయకాలమున యువతులు బంగరపుటుయ్యెలల సంతసము
మీఱ విహరించుచుండిననియు, నమ్మనియల యచ్చములగు చెక్కిలల తళతళలతో మేళ
వించుట కతనఁ జంద్రికలు మిగుల ధవళములై వెంపొందెననియు భావము.
కటికిఁజీకటితరులక్ = గాఢాంధకారమయవృక్షములను, తెరలక్ = కూలునట్లు, చేయు
చు = పిసర్చుచు; ప్రవాహమెట్లులంగలచెట్టులఁ గూలఁద్రోయునట్లు చంద్రికాపూరము
గాఢాంధకారము నున్ములించుచున్నదని భావము. సకలభువనతలాస్థావనంబుక్ = సమస్త
భూతలముయొక్క ముంచుటను, కావించి = చేసి, ఆజాండకరండంబుక్ = బ్రహ్మాండమును
బరితెను, వెండిజలపూత = వెండి మొలము, కావించిన తెఱంగునక్ = చేసినవిధమున, అంగీక
రించెక్ = నమ్మించెను, బరితెను వెండిగిల్లువేసినచందమున వెన్నెల యజాండముచుకరండ
మును ధవళముగఁజేసెనని భావము. అప్పుడు = ఆసమయమున, తమయందు = రేవెలుంగు
రాచిప్పలందు, ఎప్పుడెప్పుడు = ఇది కాలాతిక్రమణమును సహింపలేకపోవుటను సూచ
కము. నింతురో = నిండింతురో, అనుచు, ఉప్పొంగుచందంబునక్ = ఊటలూరువిధ
మున, చంద్రికాకిరణకందళికలక్ = వెన్నెలవెలుంగుమొలకలచే, కరంగు = ద్రవీభవించు
నట్టి, రేవెలుంగురాచిప్పలక్ = చంద్రకాంతశిలాపాత్రములందును, కష్టరంపు
గుమైలక్ = కర్పూరపాత్రవిశేషములందును, కొప్పరించిన = అతిశయించిన, సరసమధు
రసంబులు = సరసములగుమద్యములు, సించి = నింపి, ఇంచినవేడ్కలక్ = మీఱినయంతా
హములతోడ, ఒండొరువుల... నంజలక్ = ఒండొరువుల = అన్యోన్యముయొక్క, కెం
జిగురాకుమోవి = ఎఱ్ఱనిచిగురుటానులంబోలు సధరములనునట్టి, నంజలక్ = ఉపదంశము
లచే (నంజుకొనువస్తువు), చవిగొనుచు = రుచిచూచుచు, శ్రోలి = త్రావి, సోలి = వివశులై

వ్రాలి, పూజవికల్పః = పూజవికల్పములందు, పాంక్షిరివోవు = సంతోషించునట్టి, కామినీ
కాముకులును = ముంపతీయువకులును; చంద్రకీరణములతాకునఁ జంద్రకాంతశిలలు ద్రవీ
భవించుట నైజము. ప్రకృతము చంద్రకీరణపుష్పమునఁ గరంగు చంద్రకాంతపాత్ర
ములు తమయందు మద్యము నెప్పుడు నింపుదురో యని యుద్విష్టారువిధమున నుండెనని
గ్రహించునది. అటు లూటలూరు చంద్రకాంతపాత్రములందును గప్పురపుంగువై
లందును మధురసమును నింపి కామినీకాముకు లొండొరులయధరములను ముద్దఁగొనుచుఁ
ద్రావి వివశులై పూజవికల్పముల సుఖించుచుండిరిని భావము. భుజించునపుడు పచ్చడులు
మున్నగువానిని సంజానుగా నుపయోగించురీతి నొండొరులయధరములను మద్యపాన
సమయమునఁ గామినీకాముకులు సంజానుగా నుపయోగించినారని తెలియునది. వల
రాచకేలి = మన్మథక్రీడ, సలుపునెడలక్ = చేయునమయమున, అంగంబులచకచకలు =
అవయవముల ప్రవహించుకోభావిశేషము, వెలివోవకుండక్ = బయలుపాటుగాకుండ,
నిండార్క్ = (మేను)నిండునట్లు, లేపంబులు = పూతలు, సేయుచోప్పునక్ = చేయు
రీతిగ, కర్పూర...పంకంబులు - కర్పూర = ఘనసారము, కస్తూరికా = కస్తూరి, సంకు
మద = జవాద్రి; వీనిచే, మిళిత = కూడిన, చందనపంకంబులు = చందనపుటనులు,
ఒకొక్కొక్కమేపులక్ = పరస్పరగాత్రములందు, కలయక్ = అంతటను, అలందు
కొని = పూసికొని, చలువచప్పరంబులక్ = చలువపందిళ్లందు, తీర్చిన = దిద్దినట్టి,
పుష్పాడితిన్నెలక్ = పుష్పపరాగవేదికలపై, విశ్రమించుఁడొరడిల్లు, నతీవతులును = దంప
తులును; దంపతులు తమయంగములతోభావిశేషములు బయలుపాటుగాకుండఁ బూసి
కొనినపూతలవలెఁ గర్పూరము కస్తూరి జవాద్రిగలిపిన చందనపంకమును బూసికొనుట
యొప్పెనని భావము. అట్లు మైపూతలంబూసికొని చలువపందిళ్లలంగల పుష్పాడితిన్నె
లపై విశ్రమించిరినియుఁ దాత్పర్యము. ప్రోడలగు నెచ్చెలులు = ప్రోడలైనచెలికత్తెలు,
(కర్తలు) జేరాడుసిగ్గులక్ = పారలీపనునట్టిజ్జలచే, ఈడిలింబడక్ = ముందునకుఁబోవక
వెనుకకుఁ దగ్గుచుండఁగా, (హత్తుపధూ వరులనుట) ఎట్టకేలకుక్ = అతిప్రయాసమున,
త్రోపుత్రోపాడుచుక్ = బాతాగ్గరముగాఁ ద్రోయుచు, తార్చి = చేరువంజేర్చి, కూర్చి =
కలిసి, మరలుటయుక్ = పోయినతరువాత, మరుండు = మన్మథుండు, ఒనర్పంగలకోల్లలకుక్ =
చేయంగలయధనన్నాహములకు, తివురు = త్వరపడునట్టి, తమకపుముంగలిపాఁజులు =
తమకముకల ముందున్న సేనలు, నిగిడించు = ప్రసరింపజేయు, క్రొవ్వాడితూపులరూపు
నక్ = అలినశితబాణములవిధమున, ఒండొరువులక్ = ఆన్వేష్యము, నుటువెట్టి = మఱుగు
వెట్టి (కప్పియనుట) చూచు, ఎలగోలుచూపులక్ = ముందునడచుదృష్టులచే, ఇతరేతర
దైర్ఘ్యంబులు = ఒండొరులదైర్ఘ్యములు, గంటివడక్ = గంటుపడఁగా, (నశింపఁగాననుట)

ఓంటిక్ = అనహాయముగా, బచ్చెనయోవరులక్ = రంగులలోపలిగదులందు, వసియించు =
 ఉండునట్టి, వధూవరులును = నూత్న దంపతులును; నూత్నవధువులు సిగ్గుచే బ్రయుల డగ్గ
 అం గొంకి రాక యాడిగిలంబడుచుండఁ బ్రాథమగుచెలికత్తెలు వారి నెట్లో యెట్టకేలకు
 ద్రోయుచుఁ దీసికొనిపోయి ప్రియులతోడఁ గలిసి చనిరనియుం, బిదప నన్యోన్యము
 వఱగించికొనువాడిమాపుల వారి ధైర్యము తఱిగి చిత్రవర్ణచిత్రితములైన శయ్యాగృహ
 ములం జేరిరనియుం దాత్పర్యము. మరుండు తమపైకిదండెత్తివచ్చి నేనానమూహముచే
 బ్రయోగింపించుబాణముల నమూహమనున ట్లవ్యధూవరులదృష్టులు మించెనని గ్రహించు
 నది. మన్తధృబాణములవలె దృష్టుల వర్ణించుట ప్రసిద్ధము. పేరుకొను = ఘనీభవించిన,
 కోరికలు = వాంఛలు, తారుకొనక్ = కదియఁగా, డాయునెడక్ = నమింపించునమయమున,
 పొంగినగుంగంబులక్ = ఉబ్బినయవయవములతో, పరస్పరబాహుపాశంబులక్ = ఒండొ
 రుల త్రాకులంబోలుచేతులతో, బిగియారక్ = బిగువగునట్లు, కాంగిలించుకొని = ఆలింగ
 నము చేసికొని, కరంగినడెందంబులక్ = ద్రవించినవనస్సులను, రెంటిక్ = రెండింటిని,
 ఒక్కటిగక్ = ఏకమగునట్లు, అత్తించుపోలికక్ = అంటించువిధమున, అత్తమిల్లి = అంటు
 కొని (ఒఱంగి) వగలు = పగటిభాగమున, తమ పాసినయెడలక్ = తామెడఁబాయునమయ
 మున, పాడము = పుట్టిన, మనోజవికారంబులక్ = మదనవికారముల, అవిరళంబుగాక్ =
 సాంద్రముగా, చెప్పికొనుచుక్, అల్పేతరానందంబునక్ = ఆధికసంతోషముతో, హంస
 తూలికాతల్పంబులక్ = హంసలప్పుదురోమములచే నిర్మితములైనశయ్యలందు, పొరలు =
 దొరలునట్టి, తరుణీతరుణులును = యువతీయువకులును; యువతీయువకులు కోరికలు
 మీఱఁ దమవగలింటివిరహమువిధమును బరస్పరము ముచ్చటించుకొనుచు మేనున మేనుం
 జేసికొని యొక్కటై హంసతూలికాప్పుడుతల్పముల నధికానందమున శయనించిరని
 తాత్పర్యము. తొలుతటి పొలయలుకయెడక్ = పూర్వపు బ్రణయకలహముయొక్క
 కాలమున, జసిందిన = పుట్టిన, వియోగశిఖి = విరహాగ్ని, నిండాదురేయెండవేడిమిక్ =
 పూర్ణమగువెన్నెలకాఁక చే, అగ్గలించినక్ = అధికముగాఁగ, తాలిమి = ధైర్యము లేక సహ
 నము, తెమలక్ = పోఁగా, తమక తాను = స్వయముగా, తమకించి = త్వరపడి, కలసికొని =
 కూడి, నెచ్చెలులక్ = చెలికత్తెలను, బేలువెట్టి = వంచించి, తొట్టినవేడ్కలక్ = అతిశయిం
 చినయంతాహములతో, పొదరిండ్లకందులక్ = లతాగృహారహస్యప్రదేశములందు,
 పొదలు = వర్తించు, రమణీరమణులును = కాంతాకాంతులును; తొల్లి సంభవించిన ప్రణయ
 కలహమువలన వియోగాగ్ని రమణీమణులకుఁ గల్గెననియుం, దాన వారు ప్రియులం డగ్గ
 అకయుండిరనియు, రేయెండతాకున నవ్విరహాగ్ని యతిశయింప చెలికత్తెలవంచించి వారం
 తటవారే చని పొదరిండ్ల రమణులంగూడి సుఖించిరనియు భావము. మబ్బుకొను = మదిం

విమలఃస్వచ్ఛమైన, దుకూలవితానఃపట్టుమేలికట్టులచే, సంధానితంబును = కూర్పబడి నదియును, ప్రాలంబ... విలసితంబును-ప్రాలంబఃప్రేలాడు, ముక్తాగుళుచ్ఛ = ముత్తి యంపుకుచ్చులయొక్క, ఛవిఃకాంతిచే, ఛాదితఃకవ్వబడిన, వలభిఃకొణిగలచే, విలసి తంబును = బ్రకాశించునదియును, వివిధ...భాసురంబును-వివిధ = పలురకములగు, విచిత్రఃవిచిత్రములైన, పటఃచిత్రపటములతోడ, ఘటితఃకూర్పబడిన, స్ఫటికఃస్ఫటిక వికారములగు, భిత్తిఃగోడలయొక్క, భాగఃప్రదేశములచే, భాసురంబును=ప్రకాశించు నదియును, మృదుల...చితంబును-మృదుల = మిక్కిలిమెత్తనైన, హంసతూలికాః హంసలవెండుకలచే, కల్పితఃనిర్మింపబడిన, తల్పఃపఱుపుచే, సంఛన్న = కవ్వబడిన, (పఱుపబడిన.) మణిమంచక = రతనంపుమంచముతో, ఆంచితమును = కూడినదియు, ధవళ ..భ్రాజితంబును-ధవళ = తెల్లనైన, ఫణిలతాదళఃసాగవల్లిదళములతోడను, తెల్లని తములపుటాకులనుట. క్రముకఖండ = (పోక)వక్రములతోడను, మండితఃఅలంకరింపఁ బడిన, మరకతమణిభాజన = మరకతమణినిర్మితపాత్రములచే, విభ్రాజితంబును = ప్రకా శించునదియును, ఆనంగాఁ బండుతములపుటాకులను బోకలును గలపల్లెరములుగలవనుట. మృగమద...పరికల్పితంబును-మృగమద = కస్తూరితో, మిళిత = కూడిన, పటిరపంకః చందనపంకముచే, ఆంకితఃకూడియున్న, మాక్షికశుక్తిఃముత్తైపుంజిష్టలచే, పరికల్పితం బును=అలంకృతమైనదియు; కస్తూరితో చందనమును గలిపి యాచందనమును ముత్తైపుం జిష్టలలో నిడి యాశయాగృహమున నిడిరని భావము. దరవికచ...కాంతంబును-దరః కొంచెము, వికచఃవికసించిన, లతాంతఃపుష్పములచే నిర్మితమైన, తాలవృంతఃవీచనలచే, కాంతంబును=సుందరమైనదియు; ఇంచుకవిడినపూవులచే నిర్మితములగు వీచనలందుఁగల వని భావము. కోమల...రమణీయంబును-కోమల = మృదువైన, చిసతంతుసంతాన = తామరతూండ్లదారములగుంపుచే, నిబద్ధ = కూర్పబడిన, కుసుమదామఃపూవులదండలచే, రమణీయంబును=సాగనైనదియు; మృదువైనతామరతూండ్లదారములచే బూలదండలం గూర్చి యందుంచిరని భావము. సురభి...ధూషితంబును-సురభి=పరిమళించునట్టి, కృష్ణా గరుధూపఃకాలాగరుధూపముచే, ధూషితంబును = పరిమళింపఁజేయఁబడినదియు, పరి మళ...సమంచితంబును-పరిమళ = సుగంధముతో, మిళితఃకూడిన, శిశిరసలిఃచల్లని నీటితో, పూర్ణఃనిండిన, కనకగళంతికాఃబంగరుజాడీలతో(పాత్రవిశేషములు) సమంచి తంబును=విష్కనదియు; పరిమళించు చల్లనినీటి నింపి హేమపాత్రవిశేషముల నందిడిరని తాత్పర్యము. మంజూ...భరితంబును-మంజూ=సాగసుగా, సుంజల్ = ధ్వనిచేయు, పారావత వతంగఃపావురములు మొదలగుపక్షులయొక్క, గళరవఃకంఠధ్వనిచే, భరితంబును=నిండి నదియు; ఆశయాగృహమునఁ బావురములు మొదలగుపక్షులకలరవము నిండియుండె

నని భావము. మాణిక్య...దర్శనీయంబును. మాణిక్య = రత్నవికారములైన, నమున్నత = ఎత్తైన, ఆదర్శ = అద్దములచే, దర్శనీయంబును = చూడఁదగినదియు; మణివికారములైన నిలువఁటద్దము లందుఁ గలవని భావము. అగు = అగునట్టి, శయనాగారంబును = పడకటింటి యందు, వినోదకేలి = వినోదక్రీడను, తేలి = ఓలలాడి, నిద్రాముద్రితనేత్రుడై = నిద్రచే మూసికొనబడిన నేత్రములుగలవాడై, శయనించె = నిద్రించెను. అయ్యవసరంబున = ఆసమయమున.

మ. నలినాపుండు మదీయబంధులని తా నక్షత్రసంఘంబులం

గలఁచ న్వచ్చుచు నున్నవాఁ డనుచు ము న్గల్లంగ నాత్మీయశి

ష్యుల మందేహులఁ బోరొనర్చు జనుఁడంచుంబంపి యేతెంచెనాఁ

బొడమె న్వేగురుఁజొక్క కాలఫణభృద్భోగోల్లసద్రత్న మై.

54

టీ. నలినాపుండు = సూర్యుడు, తాను, కర్త. మదీయబంధులను = నాచుట్టాలను; అనఁగాఁ దనసంతతివారనుట. నక్షత్ర సంఘంబుల = చుక్కలగుమిని, కలఁప = తోఁభ పెట్టుటకు, వచ్చుచున్నవాఁడు = ఏతెంచుచున్నవాఁడు, అనుచు, మున్గల్లంగన్ = ముందుగా, ఆత్మీయశిష్యుల = తనశిష్యులను, మందేహుల = మందేహులను రాక్షసులను, పోరు = యుద్ధము, ఒనర్ప = చేయుటకై, చనుఁడు = పోవుడు, అనుచు, పంపి = పంపించి, ఏతెంచెనా = వచ్చెనోయనునట్లు, వేగురుఁజొక్క = వేకువకామున నుదయించుచుక్క, కాలఫణభృత్...రత్నమై - కాల = కాలమును, ఫణభృత్ = సర్పము యొక్క, భోగ = పడగయందలి, ఉల్లసత్ = ప్రకాశించు, రత్నమై = మాణిక్యమై, పాలిచె = బిచ్చెను.

భా. సూర్యునిరాకను నక్షత్రములు శోభావిహీనములగుట సహజము. సాధారణముగ వేకువం దూర్పునఁ బొడముచుక్క శుక్రగ్రహమై యుండును. ప్రకృతము నక్షత్రరూపుఁడగుశుక్రుఁడు తనసంతతివగు నక్షత్రముల రవి గలంపవచ్చుచుంట నెఱింగి మున్నందు తనశిష్యుల మందేహుల నాతనితోఁబోరొనర్ప నంపి పిదప తానేతెంచెనేమో యన్నట్లును, కాలసర్పశిరసితమాణిక్యమో యన్నట్లును వేగుఁజొక్క యుదయించెనని భావము. కాలగతి ననుసరించి గ్రహతారకలగతియుఁ గల్గుచుండుటంజేసి, కాలమును మునుగాను వేగుఁజొక్కను దచ్చిరోమాణిక్యముగాను గవి దలంచె. మఱియు మందేహులకురాక్షసులు సూర్యునివైబడుదురనియు, వారలబారిని ద్విజవత్తార్థముల రవి వారింపుచున్నదియు శ్రుతులు నుడువును. కావున నిచ్చొట మున్నందు మందేహుల నంపి పిదప తానేతెంచె వేగుఁజొక్కనుట యంతయు హృద్యమగు. ఆలం. ఉత్పేక్ష

శ్రీ కృష్ణుని మేల్కొలుపుట. ౧౭

క. వై తాళికు లప్పడు మృదు

గీతామృతవచనరచన గీలుకొన యశో

దాతనయు మేల్కొలుపఁ బ్రా

భాతికరమణీయ రాగఘణితులు *నెలఁగెన్.

55

టీ. అప్పడు = ఆనమయమున, వై తాళికులు = పండిమాగధులు; ప్రభాతమునఁ బ్రభువులమేలుకొలుపుచున్నతిపాఠకులు. గీతామృతవచనరచన-గీత = గానరూపములగు, అమృత=అమృతమయములైన, వచనరచనలు = పలుకులరచనలు, కీలుకొన = ఒప్పు నట్లుగా, యశోదాతనయు = శ్రీ కృష్ణుని, మేల్కొలుపఁ = ప్రబోధింపఁగా, ప్రాభాతిక...ఘణితులు-ప్రాభాతిక = ఉదయకాలమునగు, రమణీయ = సొగసైన, రాగ= భూపాలాదిరాగయుతములగు, ఘణితులు=మాటలు, చెలఁగెన్ = ఒప్పును.

విశే. భూపాలరాగాదులు ప్రాభాతికములని సంగీతశాస్త్రవేత్తలందురు.

మ. జయ గోవింద! ముకుంద! చక్రధర! కంసద్వేషి! సాత్రాజిత్తి

ప్రియ! నారాయణ! కాస్తుభాభరణ! కుంభిత్రాణపారీణ! కా

ళియదర్శి! పతంగవాహ! వనమాలీ! కృష్ణ! వైకుంఠ! శౌ

రి! యశోదాత్మజ! భక్తవత్సల! మురారీ! గోపికావల్లభా!

56

టీ. జయ=సర్వోత్కర్షణ మొనరింపఁజేయు. గోవింద, ముకుంద, ఇవిమున్నగు నవి శ్రీ కృష్ణునకు సంబంధములు, చక్రధర = చక్రముదాల్చువాడ! కంసద్వేషి = కంస హంత, సాత్రాజిత్తిప్రియ = సత్యభామాప్రియుడ! ప్రకృతము సత్యాప్రియుడై పరలుటంజేసి యిట్లునుట హృద్యము. నారాయణ = ఉదకమునకుఁ దావైనవాఁడా! గంగ విష్ణుపాదోద్భవయగుటంజేసియు, శ్రీ కృష్ణవిష్ణువు లభిస్తులగుటంజేసియు, నిట్లునుట పొసంగెను. కాస్తుభాభరణ = కాస్తుభ మలంకారముగాఁగలవాడ! కుంభిత్రాణపారీణ=వీనుఁగును, ఆనఁగా గజేంద్రుని రక్షించుటయందు సమర్థుఁడా! గజేంద్రుఁడు మొనరిబారింబడి మొరవెట్ట విష్ణు వాతని రక్షించెగాన నిట్లు నులించుట పొసంగెను. కాళియదర్శి = కాళియునిగర్భమును బోగొట్టినవాఁడా! పతంగవాహ = గరుడవాహన, వనమాలీ = వనమాలగలవాడ, కృష్ణ, వైకుంఠ, శౌరి, యశోదాత్మజ = యశోదాతనయ, భక్తవత్సల=భక్తులయందు వాత్సల్యముగలవాడ, మురారీ = మురద్వేషి, గోపికావల్లభా = గోపికాప్రియ!

విశే. జయపదం బసుకరణరహితముగను బ్రయోగింపనగును.

మ. శరధిక్రొడనివేశ! శార్ఙ్గధర! శిష్టధ్యేయ! శీతాంశుభా

స్మరనేత్రద్వయ! శుభ్రపంకరుహభాస్వన్నాభ! శూరాన్వయా

భరణా! శేషశయాన! శైలధర! శోభారమ్యసర్వాంగ! శౌ

ర్యరసోదంచిత! శంఖచక్రధర! శర్వాణీసహాయప్రియా! 5!

టీ. శరధిక్రొడనివేశ-శరధి = సముద్రముయొక్క, క్రొడ = నడుమభాగము
నివేశ=తివాసముగాఁగలవాఁడ, శార్ఙ్గధర = శార్ఙ్గమునుచాపవిశేషమునుదాల్చినవాఁడ, శిష్ట
ధ్యేయ = సజ్జనులచే ధ్యానింపఁదగువాఁడ! శీతాంశు...ద్వయ=చంద్రమూర్త్యులు నేత్ర
ములుగాఁగలవాఁడ! శుభ్ర...నాభ=స్వచ్ఛమైనతమిచే బ్రకాశించుబొడ్డుగలవాఁడ
శూరా...భరణా=శూరవలమున కలంకారమైనవాఁడా! శేషశయాన=శేషునిపైఁ బవ
శించువాఁడ! శైలధర=గోవర్ధనోద్ధార! శోభారమ్యసర్వాంగ = కాంతిచే మనోహరముగ
సర్వావయవములుగలవాఁడ! శౌర్యరసోదంచిత=శూరత్వముచే నొప్పవాఁడ! శంఖచక్ర
ధర=శంఖచక్రములను ధరించువాఁడ! శర్వాణీసహాయప్రియా = ఈశ్వరునకుఁ బ్రియ
మైనవాఁడ!

విశే. ఇందు గుణితక్రమము ననుసరించి ప్రతిసంబుధ్యాదిమవర్ణములు నెలకొల్పబడినవి.

క. మేల్కనుము దేవ! యివె రా

చిల్కలు కను మొగిచియున్న చెలువలఁ దమకుం

బల్కలు నేర్పఁగ ముద్దులు

గుల్మెడుపల్కులను మేలుకొలిపెడుఁ గృష్ణా! 5!

టీ. దేవ=ప్రభూ! మేల్కనుము=ప్రబుద్ధుడవుకమ్ము. ఇవె, రాచిల్కలు=మ/చిలకమిన్నలు, కనుమొగిచి=కనుమూసి, ఉన్న, చెలువల=స్త్రీలను, తమకు, పలకులు=మాటలు, నేర్పఁగ=నేర్పుటకై, ముద్దులు, గుల్మెడు, పలకులను=మాటలతో కృష్ణా! మేలుకొలిపెడు=మేలుకొలుపుచున్నవి.

విశే. తెల్లవారుసమయమునఁ జిలుకలు మున్నగుపక్షులు కలకలరవము గావించు! నహజమాట నిట్లు చెప్పెను.

సీ. చరసూద్రిదావాగ్నిసంప్లుప్తసురసౌర

భేయీః రీషైకపిండ మనఁగ

నకుఁ బ్రయాణమొనర్చురాత్రి యశువృద్ధాంగనడైన వలితకేశబంధముపోల్కిని, జడలకు సౌధమునకుఁ గాలముకుశిల్పి నున్న పునీటఁబూతఁబూసి పిండిపాఱవైచిన గుడ్డముద్దవలెను, వెన్నెలయశులతడైన సుమగుచ్ఛమువిధమునను జంద్రుఁడు చెలువేది బూడిదరంగుఁగల్గి బింబావశిష్టఁడయ్యెనని భావము.

విశే. కాలినపేడముద్ద ధూసరవర్ణమై యొప్పుటయుఁ, దేనెలేనిలేనెపెర వెల వెలఁబాటుటయు, వృద్ధాంగనాకేశబంధము నెరయుటకతన బూడిదరంగును దాల్చుటయు, నున్నమునముంచి పిండి పాఱవైచినగుడ్డ వెలవెలంబాటి ముద్దగా నేర్పడుటయు, సుమగుచ్ఛమచ్చమై యొప్పుటయు, నైజములగుటంజేసి, కవి వానిని జెలువేది దూసఁచ్ఛాయం బొలుచు చంద్రునకు సాటిచేయుట యెంతయుఁదగియున్నది. మఱియుఁ గార్చిచ్చు కొండలందుండుటయుఁ, జశోరములు వెన్నెలంద్రావుటయుఁ, దూర్పున వెలుంగులు తోఁచుఁ జీకటులు పశ్చిమదిశకరుగుటయుఁ, బ్రభాతమునఁ జడలు ధవళకాంతిని దేదీప్యమానమగుటయు, వెన్నెలతీవవరె సోఁగగ నుండుటయు సహజములగుట, నిందలి రూపకములు హృద్యములై వెలయుచున్నవి. అలం. రూపకోశ్చేష్టిక్షలు.

చ. జలరుహమిత్రుఁ డాత్మరుచిసంపదఁ జీకటిబందెకానికిం

'గలఁగుచు వీనిలోన నిడి కైకొనె నమ్మికకాఁపు లంచుఁ జు

క్కలదొర యెండదాడి విని గ్రక్కునఁ దానును గాంతి వీనిలో

పల నెలకొల్పె నాఁ బలుకఁబాటె నిశాంతనిశాంతదీపముల్. 60

టీ. జలరుహమిత్రుఁడు=సూర్యుఁడు, ఆత్మరుచిసంపదఁ = తనకాంతియనుభవమును, చీకటిబందెకానికే = అంధకారమనుదొంగకు, కలఁగుచున్ = భయపడుచు, వీనిలోనన్ = ఈనిశాంతదీపములందు, ఇడి=ఉంచి, కైకొనన్=స్వీకరింపఁగా, చుక్కలదొర=చంద్రుఁడు, ఎండదాడిన్ = ఎండదండెత్తుటను, విని, నమ్మికకాఁపులు = నమ్మకమైనరక్షకులు, అంచున్, గ్రక్కునన్=శీఘ్రముగా, తానును, కాంతిన్=తనకాంతిని, వీనిలోపల్=ఈనిశాంతదీపములలో, నెలకొల్పెన్=నిల్పెను, నాన్=అనునట్లు, నిశాంతనిశాంతదీపముల్ = వేరువజామునందైన గృహదీపములు, పలుకఁబాటెన్ = నెల్లవయ్యెను.

భా. సూర్యుఁడు తానస్తమించునపుడు తనలేజము నగ్నియందుంచి యరుగునని శ్రుతులు పలుకును. మఱియు వేకువను దీపములు చెలువేది వెలవెలఁబాటుట నైజము. ఈవిషయములనే కవి యాగతిం జనుత్కరించి వర్ణించుచున్నాఁడు. సూర్యుఁడు జీకటియనుతస్కరునకు భయపడి తనలేజస్సంపదను గృహదీపములకడఁ దాచుకొని మఱలం బ్రభాతమునఁ దీసికొనఁగా, జంద్రుఁడును నెండదాడికడలి, విశ్వసింపఁదగిన రక్షకు

లగుటను సూర్యసంబంధం దిరుగ వానికి జెక్కుచెదరకుండునట్లర్పించుటంబట్టి గ్రహించి తానును దనతేజస్సంబంధ నవ్వానిలోపలనె దాచుకొనెనో యనునట్లు వేగుంబోక గృహదీపములు వెలవెలంబాతెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష. కావ్యలింగము.

మ. దరమాలన్నయనంబులై గృహబహిర్ద్వారంబుల న్యామకుం
జరము ల్లండమదభ్రమద్భృమరికార్యంకారసంగీతవి
స్ఫురణ ల్సాపుచుం గర్జితాళనినదంబు ల్పించ నీమాగధో
త్కరముం బోలుచుం జూడ నొప్పె నివె హస్తన్యాసముల్పిఱగన్.

టీ. దరమాలన్నయనంబులై = ఇంచుకమూసినకన్నులుగలవై, గృహబహిర్ద్వారంబుల = ఇంటివెలుపటివాకిళ్లందు, యామకుంజరముల్ = జాములందు గాఢపుండు నేనుగులు, గండ...స్ఫురణ...గండ = చెక్కిళ్లందలి, మద = మదమునకై, భ్రమల్ = తిరుగునట్టి, భ్రమరికా = ఆడుతున్నదలయొక్క, ఝంకార = ఝంకారమనెడు, సంగీత = గానములయొక్క, విస్ఫురణల్ = ప్రకాశములను, చూపుచున్ = ఆగవఱచుచు, కర్జితాళనినదంబుల్ = చెవులచప్పుడులను తాళములకబ్బములు, మించన్ = అతిశయింపగా, హస్తన్యాసముల్ = తుండములచాలనములు, మీఱగన్ = మించగా, ఈమాగధోత్కరమున్ = ఈస్తుతిపాఠకసమాహమను, పోలుచున్ = అనుకరించుచు, చూడన్ = చూచుటకు, ఒప్పెన్ = అందమయ్యెను.

భా. వేగుంబోకను స్తుతిపాఠకులు గీతములను బాడుచు దాళధ్వనులు చెలగఁ జేతులన్యాసములు మించ మించుగతిని బ్రతియూమమునను నింటివెలుపల గాఢపుండుగజములు తమగండములందలి మదము నాస్వాదించ మూఁగిన భ్రమరులఝంకార మను గానములు చెలగఁ, జెవులు కదల్చునపుడు కల్గినచప్పుడులను తాళధ్వనులు మించ, తుండములచాలనములను హస్తన్యాసము లతిశయింప నొప్పుచు, స్తుతిపాఠకులనే బోలెయమరెనని భావము. అలం. రూపకము. తేప్రేక్ష.

మ. సమయాభీరకుమారుఁ డేపునఁ దమిస్తారూపన క్తంచరిం
గమలారిస్తనమండలాంకవిషసంక్రాంత ప్రభాదుగ్ధపూ
రముతో రూపఱజేయ శోషిలుచుం దారలోన్ల నిట్టూర్పు సాం
ద్రముగా నూర్చెననంగఁ బెల్లెనంగఁ బ్రాతఃకాలవాతూలముల్. 62

టీ. సమయాభీరకుమారుఁడు = కాలమనుగొల్లపిల్లవాఁడు (శ్రీకృష్ణుఁడని భావము), విపునన్ = విజృంభణముతో, తమిస్తారూపన క్తంచరిన్ = చీకటిరూపమైనరాక్షస

స్త్రీని, (పూతన నని భావము), కమలారి... పూరముతో-కమలారి = చంద్రుడనెడు,
 స్తనముండల = తుచముండలమందైన, అంక=కళంకమనెడు, విష=గరళముతో, సంక్రాంత
 =మితమైన, ప్రభా = కాంతియును, దుగ్ధపూరముతో= తీరప్రవాహముతో,
 రూపణ్=నశించునట్లు, చేయన్ = చేయగా, శోషిలుచున్ = మూర్ఛనందుచు,
 తార్=కనుగుడ్డులు; నక్షత్రములు, సోలన్=వివశమై వ్రాలగా, సాంద్రముగాన్ =
 దట్టముగా, డోర్చన్=నిట్టూర్చువిడిచెను, అనంగన్ = అనునట్లు, ప్రాతఃకాలవాతూల
 ముతో=ప్రభాతవాతములు, వెల్లు=విస్తారముగా, ఎనంగన్=బిచ్చెను.

భా. గరళాంకితమగు స్తనముపోల్కి కళంకసహితమగుచంద్రుడు డుంట వీరకటి
 పూతనభాతి నొప్పెననియు, విషమిత్రదుగ్ధపూరము చందమున గళంకయుతచంద్ర
 కాంతిపూరము పొల్చుట పూతనాస్తనమునుండి వెలువడుపాలవెల్లువవలె ననుచుననియు,
 గాలవశమునఁ జీకటులు తారకలును దొలగుట కృష్ణుఁ డాపూతనావిషమిత్రదుగ్ధ
 ప్రవాహముం బీల్చి యారాక్షసీప్రాణములఁ గ్రోలి మూర్ఛనందింప నామె వివశయై
 కనుగుడ్డుల వ్రాల్చుటవలెఁ బోలెననియు, బ్రభాతవాతముల వెల్లెనగుట మరణ
 కాలమున విడిచిన పూతనాప్రాణవాయువులవలె మించెననియు భావము.

విశే. తారలను తారలని శ్లిష్టరూపకము చేయవలెను. అలం. రూపశోభేక్షలు.

క. మంచునఁ దోఁగినవల్లవ, సంచయము భవద్వియోగసంతాపరుద

చ్చంచలనయనాబాష్పక, కాంచితబింబోష్ఠలీల నలరె నుపేంద్రా! 63

టీ. ఉపేంద్రా=(ఇంద్రునితమ్ముడవగు) కృష్ణా, మంచునన్ = హిమమున,
 తోఁగిన=మునిగిన, వల్లవసంచయము = చిగురులమొత్తము, భవత్...లీలన్-భవత్=
 నీసంబంధమైన, వియోగ=విరహముచేసిన, సంతాప=దుఃఖముచే, రుదత్=నిడుచున్న,
 చంచలనయనా=స్త్రీలయొక్క, బాష్పకః = కన్నీటిచుక్కలతో, కాంచిత = కూడు
 కొనిన, బింబోష్ఠ=దొండవంపుమంటి వాతెరలయొక్క, లీలన్=విలాసముతో, అలరెన్=
 మించెను.

విశే. యువతులవాతెరల చిగురులతోబోల్చుట సహజము. హిమకాంచితమైన
 చివురులను బాష్పకాంచితమైన యువతులవాతెరలుగానెంచుటెంతయుఁ దగియున్నది.
 మఱియు నేడు కృష్ణుఁడు సత్యాగృహముననే నిల్చియుంటఁ, బెఱవనీతలకు విరహ
 దుఃఖము సంభవించుటయు, దానఁ గన్నీరొలికిఁ బెదవులవైబడి మంచునీటఁ దోఁగాడు
 చివురుల ననుకరించుటయు, సంభవించెనని గ్రహించునది. అలం. నిదర్శనము.

తే. కమ్మకస్తురిగుళికలు తమ్మిలేమ

నిదురమంపునఁ బుక్కిట నించి మేలు

కాంచి వేకువ నుమిసె నాఁ గమలముకుళ

కోటరంబుల నెలదేటికొదమ లెగనె.

64

టీ. తమ్మిలేమ=పద్మమనువనిత, కమ్మకస్తురిగుళికలు=పరిమళించుకస్తురిఘటికలను, నిదురమంపునఁ = నిద్రయొక్కమైకముచే, పుక్కిట=పుక్కిలియందు, నించి=ఇడి కొని, మేలుకాంచి=లేచి, వేకువఁ = వేగుఁబోకను, ఉమిసెఁ=ఉమ్మివైచెను, నాఁ = ఆనఁగ, కమలముకుళకోటరంబులఁ = తామరమొగ్గలనడుమనుండి, ఎలదేటికొదమలు= లేఁబ్రాయంపుమగతు మైదలు, ఎగనెఁ = వెలువడియె.

భా. తామరమొగ్గలనడుమ నెనఁగు లేఁబ్రాయంపుమగతు మైదలు పద్మమను యువతి రేయి తాను బుగ్గనిడికొనినట్టియు, నిదురమైకమున నమలుటను మఱచుటం జేసి యెప్పటియాకృతితోడనే యుప్పునట్టియు, వేగుఁబోక లేచి యుమ్మివైచినట్టియు, కస్తురిగుళికలేమి యన్నట్టా మైనని భావము. అపుడపుడే పద్మములు వికసించుచుండుటం జేసి యందు రాత్రి తగుల్కొనియున్నతు మైదలు వెడలి పైకి వచ్చుచుండెనని తాత్పర్యము. అలం. రూపకము. ఉల్లేఖ.

మ. విననయ్యెం గృకవాకుకూజితము లుద్వేలంబు లై సూరసూ

తనవోద్యత్యరకుంచి కావిఘటిత*ధ్వాంతారరక్తక్రియా

స్వనము లై రవిణీప్రసూనపృథుక స్వాపక్రియాలోలిక

ద్వినకృన్తార్గనివారణత్వరితమం దేహోగ్రసింహధ్వనుల్.

65

టీ. సూర...స్వనములు=సూరసూత = సూర్యునిసారథియగు ననూరునియొక్క, నవఁక్రొత్తగా, ఉద్యత్=ఎగయుచున్న, కర=కిరణములను, కుంచికా=తాళపుఁజెవిచేత, విఘటిత=తెఱవఁబడిన (నశించఁజేయఁబడిన), ధ్వాంతః=వీకటియనెడు, ఆరర = తలపు గడియసంబంధమైన, రక్తక్రియాస్వనముల్ = కఱకఱవ్యాపారముగలచప్పుడులైనట్టియు, కైరవిణీ...లోలికల్ = కైరవిణీ = కలువతీగలయొక్క, ప్రసూన=పూవనెడు, పృథుక = శిశువుయొక్క, స్వాపక్రియా = నిద్రపుచ్చుటయందలి, లోలికల్ = నాలికను బెడ వులమూలలకుఁ దాఁకించిచేయు 'లుచ', 'లుచ' అనుధ్వనులైనట్టియు, దినకృత్...ధ్వనుల్ = దినకృత్ = సూర్యునియొక్క, మార్గ = త్రోవను, నివారణ=అడ్డగించుటయందు, త్వరిత=వేగముగల, మందేహ = మందేహులను పేరుగలరాక్షసులనెడు, ఉగ్రసింహ=

* ధ్వాంతారరక్తక్రియా.

భయంకరసింహములయొక్క, ధ్వనుల్ = గర్జనలై నట్టియు, కృకవాసుకూజితములు = కోడి
పింకలు, ఉద్వేలములై = ఆధికములై, వినయ్యోక్ = వినబడెను.

భా. పేగుబోకనైన కోడిహంత లనూరుండు తనకిరణరూపమగుహస్తములందైన
తాళుఁజెప్పినే జేకటి యనుపేటికం దెఱవ నపుడు జనించిన యాపెట్టెతలుపు సంబంధ
మగుకఱకఱబ్బమో యనునట్లును, గలువనిసువుల నిద్రబుచ్చు గైరవిణు లానర్చు
దవుడచప్పుచులో యనునట్లును, సూర్యునిమార్గ మడ్డగింప నేతెంచిన మందేహులను
రాక్షససింహములగర్జనలో యనునట్లును మించెనని భావము.

విశే. ప్రభాతమునః జేకటులు విఱిగి పాటుటయుం, గలువలు మువ్వలించుటయు,
మందేహులనురాక్షసులు సూర్యు నడ్డగించి బాధించుటయు సంభవించును. వానినే కవి
పైరితిని జమత్కరించి వర్ణించెను. మందేహులనురాక్షసులు సూర్యు నడ్డగింతురనియు,
ద్విజడత్కార్యముల సూర్యుఁడు వారిని జయించుననియు శ్రుతులు నుడువును. చూ. 2
ఆ. 54.

తే. రాజు వీడెత్తి చనినఁ దారకభటాలి

యంబ రాభోగనిజశిబిరాంగణమునఁ

గాలుకొల్పినపాపకజ్జాల లనఁగఁ

బ్రాచి గనుపట్టె నవసాంధ్యరాగరుచులు.

66

టీ. రాజుచంద్రుఁడు, (రాజు) వీడెత్తి = శిబిరమెత్తికొని, చనిన = పోఁగా,
తారకభటాలి = నక్షత్రములను భటులమొత్తము, అంబర... అంగణమున = అంబర =
ఆకాశముయొక్క, ఆభోగ = విస్తృతియనెడ, నిజశిబిర = తమవిడిదల ప్రదేశముల
యొక్క, అంగణమున = తావునందు, గాలుకొల్పిన = ప్రజ్వలింపఁజేసిన, పాపక
జ్జాలలు = అగ్నిమంటలు, అనఁగ = అనురీతిని, బ్రాచి = తూర్పున, నవసాంధ్యరాగ
రుచులు = శ్రోతలగుసంధ్యాకాలపు టెఱునికాంతులు, కనుపట్టె = చూపట్టెను.

భా. తమరాజు శిబిర మెత్తికొనిపోఁగాఁ దారకభటాలి తమవిడిదల ప్రదేశముల
రగుల్కొచ్చినయగ్నిమంటలో యనునట్లు ప్రాభోతికసంధ్యారాగములు చెలఁగెనని
భావము. చంద్రు డస్త్రగతుఁడుగా నక్షత్రములను మాయచుగుటయుం, బ్రభాత
కాలారుణకాంతు లెనుగుటయు వైజములు. వానినే కవి యారీతిని జమత్కరించి
వర్ణించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

* శిబిరాంచలమునఁ.

తే. కమలినీజృంభికలకు దిక్కాంత లెల్ల
హస్తతాళంబు లొనరించి రనంగఁ జెలంగె
లలిత కాసారకూలకులాయచలిత
శకునపక్షజపటపటస్వనము లధిప.

67

టీ. కమలినీజృంభికలకు = వద్దినీసంబంధమైన యాపులింతలకు, దిక్కాంత
లెల్ల = దిశాంగనలెల్లను, హస్తతాళంబులు = కరతాళములు (చిటికెలు), ఒనరించిరి =
చేసిరి, అనంగఁ = అనునట్లు, లలిత...స్వనములు-లలిత=సాగనైన, కాసార = సరస్సుల
యొక్క, కూల=బిడ్డులందైన, కలాయ=గూడులందు, చలిత=సంచరించునట్టి, శకున =
పక్షులయొక్క, పక్షజ = జెక్కలనుండి పుట్టిన, పటపటస్వనములు = పటపటధ్వనులు,
చెలంగె = బిచ్చెను.

భా. ప్రభాతమునఁ గమలినులు వికసింపఁదొరఁజొనుటయు, బట్టులు జెక్కలం
దులుపుణినుచు లేచుటయు నైజములు. వానినే యాక్రిందినీతిని గవి చమత్కరించెను.

ఆపులింత కల్లనపుడు చిటికెలవేయుట యాచారము. ప్రకృతము కమలినీ
యాపులిండు దిశాంగనలు చిటికెలువేయుగతిని దీర్ఘ శకుంతపక్షధ్వనులు చెలంగె
నని భావము. ఆలం. ఉత్పేక్ష.

నీ. యామినీసమయంబు నాశాతటప్రదే
శంబుఁ బ్రసన్నభావంబు నొందె
బ్రియచుంబితాంగనాబింబాధరంబులు
నుదురాజు నపరాగయుక్తి దోచె
నఖిలవస్తువులుఁ బ్రాగచలకూటనిటంక
తలములు నతిరోహితంబు లయ్యె
నుత్తుంగపురగోపురోపరిస్థలులు సా
రసములు నాత్మసౌరభము లయ్యె

తే. దరుణగోతర్ణకంబులు సురపథాంత
రంబులును విచ్యుతప్రగ్రహంబు లయ్యె
నియమపరతంత్రభూదేవచయముఁ గౌశి
కవ్రజంబు సమాధియోగమునఁ బరంగె.

68

టీ. యామినీసమయంబు = నిశాసమయమును, ఆశాతటప్రదేశంబు =
దిగంతప్రదేశములును, ప్రసన్నభావంబు-ప్ర+సన్న=అత్యంతము క్షీణమైన, భావ

మును=ధర్మమును, అనఁగా నత్యంతజీణభావమునని రాత్రివరమగు నర్థము. ప్రసన్న భావము=నైర్మల్యమును, అనఁగా బ్రకాశమునని దిక్పటప్రదేశవరమైన యర్థము. ప్రియచుదికాంగనాబింబాధరంబులు=ప్రియులచే ముద్దుపెట్టుకొనబడిన యువకుల దొండపండువంటివాతెఱుగును, ఉడురాజును=చంద్రుడును, అపరాగయుక్తి=అపరాగ=పోయినరక్తిమయొక్కకూడికతో అని యధరవరము. అపరాగ=పశ్చిమాద్రియొక్క, యుక్తి=కలయికతో, (అపర+అగ) అని చంద్రవరము. అఖిలవస్తువులు=సమస్తవస్తువులును, స్రాగచలకూటవిటంకశలములు=పూర్వాద్రిశిఖరాగ్రప్రదేశములును, అతిరోహితంబులు - అ+తిరోహితంబులు = మఱుగుపడినవిగానివై, అయ్యె=అని వస్తువరము. అతిరోహితంబులు = మిగుల నెఱుగైనవి. అయ్యె=అని యద్రిశిఖరాగ్రవరము. ఉత్తంగపురగోపురోపరిస్థలులు=ఎత్తైన పట్టణప్రాకారముయొక్క ప్రైభాగములును, సారసములు=వద్దములును, ఆత్తసారభములు = ఆత్త+సార+భములు, ఆత్త=పొందబడిన, సార=సూర్యసంబంధమైన, భములు=కాంతిగలవి, అని పురగోపురోపరిస్థలవరము. ఆత్త=పొందబడిన, సారభములు=పరిమళముగలవి అని వద్దవరము. తరళగోత్థకంబులు=చపలములగు నాలదూడలును, సురవభాంతరంబులు=ఆకాశమధ్యములును, విచ్యుతప్రగ్రహంబులు=విచ్యుత=వదలుపడెన, ప్రగ్రహంబులు=మెడకట్టుపలుపులుగలవి అని గోత్థకవరము, విచ్యుత=పోయిన, ప్రగ్రహములు=శుక్రఁడు మున్నగు గొప్పగ్రహములుగలవి అని సురవభాంతరవరము. నియమవరతంత్రభూదేవచయము=నియమాసక్తులగు బ్రహ్మణులసమూహమును, కౌశికప్రజంబు=గుడ్డగూబలుగుమియు, సమాధియోగమున=మనోలయరూపమగు యోగవిశేషముతో అని భూదేవవరము. సమాధి=నిశ్చలత్వముయొక్క, యోగమున=సంబంధముతో, పరఁగె=విప్పెను. అని కౌశికప్రజవరము.

భా. రాత్రి జీణించెననియు, దిగంతములు ప్రకాశవంతము లయ్యెననియు, యువకులవాతెఱుగక్రిమి పడలెననియు, చంద్రుడు చరమాద్రిశిఖరముం జేరెననియు, సమస్తవస్తువులు సుగోచరములగుచుండెననియు, నద్రిశిఖరము లరుణకాంతిని బరఁగెననియు, బట్టణప్రాకారాగ్రములు సూర్యకాంతిగల్గి యొప్పెననియు, బద్దములు వికపించి పరిమళము గలనయ్యెననియు, నాలదూడలమెడకట్టుల దల్లిపాలం గుడువ వదలుపడెననియు, నాకాశమున గ్రహరాజములు మాయమయ్యెననియు, బ్రహ్మణులు సమాధియోగమున బరఁగుచుండిరనియు, గుడ్డగూబలు నిశ్చలముగ నిద్రఁజెందుచుండెననియు భావము.

విశే. నియమ మనగా కొంచన్ననతపోదానాదిరూపమగు శాస్త్రవిహితకర్తాను ప్రాసము. అలం. శ్లేషానుప్రాణితతుల్యయోగిత.

మ. కమలాప్తోన్నమదంశుజాలములు దిగ్భాగంబులం గ్రమ్మినం
గుముదాంతస్థితలక్ష్మీ యెండవడసోఁకు లైఁపఁగా లేక ప
త్రముల న్నాటుగఁ జేసి కప్పకొనియెం దత్కాలసంకోచన
క్రమదంభంబున రాజనల్లభ లసూర్యంపశ్య లౌదు ర్గదా. 69

టీ. కమలాప్తోన్నమదంశుజాలములు-కమలాప్త=సూర్యునియొక్క, ఉన్నమల్=దీర్ఘముగవ్యాపించు, అంశు=కరణములయొక్క, జాలములు=సమూహములు, దిగ్భాగంబుల=దిక్ప్రదేశములందు, క్రమ్మిన=వ్యాపించగా, గుముదాంతస్థితలక్ష్మీ=కలువ నడుమనున్నలక్ష్మీదేవి, ఎండవడసోఁకుల్=ఆతపతాపముయొక్క స్వర్మలను; అనఁగా దీక్షితపన్నుర్వననుట. నైఁపఁగా=సహించగా, లేక=సమర్థురాలగుగాక, తత్కాలసంకోచనక్రమదంభంబున=తత్కాల=ఆసమయమునందైన, సంకోచనక్రమ=మూసికొను రీతియను, దంభంబున=మించే, పత్రముల=రేకులను, మాటుగ=అడ్డుగ, చేసి=చేసికొని, కప్పకొనియెల్=మఱుగుపఱచుకొనెను. రాజనల్లభలు=రాజభార్యలు, అసూర్యంపశ్యలు=సూర్యునిజూడనివారు; ఎండకన్నెఱుంగనివారు. ఔదుర్గదా=అగుదురుకదా! అని రాజులపరము. రాజదారలు=చంద్రభార్యలు; అనఁగా గుముదనులనుట. అసూర్యంపశ్యలు=సూర్యునిజూడ నోడువారగుదురుగదా! అని కుముదినీ పరము.

భా. ఎండసోఁకునఁ గుముదములు ముకుళించుట నైజము. దానినే కవి యీ క్రిందిరీతిని జమత్కరించెను. సూర్యాతపతీష్ఠస్వర్మమున కోర్వలేక కుముదినీ ముకుళించుట యనువ్యాజమున రేకులం దనకు మాటుగఁ జేసికొని తనరూపమును మఱుగుపఱచుకొనెనని భావము. రాజదారలు సూర్యుంజూడ నోడుదురుగాన, రాజభార్యయగుకుముదినీయుఁ దా సూర్యుంజూడ నిచ్చగింపక తనరూపును మఱుగుపఱచుకొనెననియుఁ దాత్పర్యము. అలం. శ్లేషోత్థాపితార్థాంతరన్యాసము. అపహ్నుతి.

చ. కొలకొలమంచు మేఁతలకు గూఁడులు వెల్వడుపక్షిరావము
లగ్నలమృదువాకవ్యవైఖరులుగా నలవేకువపూవుబోడి వే
డ్కలు దళిగొత్త దోహదమిడం దొలిగుబ్బలికొండగోగు పూ
గొల యలరించె నాఁ బొడిచె గోకనదాప్తుఁడు పాటలద్యుతిన్. 70

టీ. కొలకొలమంచు=కొలకొలమని; ఇది ధ్వన్యనుకరణము. మేఁతలకు=ఆహారములకు, గూఁడుల=గూఁడలనుండి, వెల్వడు=బయటికివచ్చు, పక్షిరావముల్=పారిజాత—21.

చక్షులధ్వచులు, అలవేకువపూవుఁబోడి = ఆవేకువయచుయువతి, కలమృదువాక్యవైఖి
రులు = మధురములైన మృదులములైన మాటలయొక్కరీతులు, కాన్ = సంభవించునట్లుగా,
వేడ్కలు = ఉత్సాహములు, తక్కుకొత్త = ప్రకాశించునట్లు, దోహదము = పుష్పించు
టకై చేయువ్యాపారము, ఇడన్ = చేయఁగా, తొలిగుబ్బలికొండగోగు = తూర్పుమల
యనెడికర్ణికారము, పూగొల = పుష్పగుచ్ఛమును, అలరించెన్ = ప్రకాశింపఁజేసెను,
నాన్ = ఆచునట్లు, కోకనదాపుడు = పద్మాపుండగుసూర్యుఁడు, పాటలద్యుతి = ఎఱ్ఱని
కాంతిలో, పొడిచెన్ = ఉదయించెను.

భా. వేకువయచువనిత పక్షికులారావము లనువల్కుల కలధ్వచులు చేలంగ
దోహదమొనర్ప తూర్పుమలయను కర్ణికారము పుష్పించెనోయన నరుణకాంతులతోడ
నరుణకీరణుఁ డుదయించెనని భావము.

వ్యా-విశే. 'సల్లాపతః కర్ణికారః' అనునుక్తిననుసరించి కర్ణికారము పనితలసల్లాప
రూపముగ దోహదముచే బుష్పించునని గ్రహింపవలెను. 'కొలకొల+అంచు' ధ్వన్యను
కరణశబ్దముల కనుభూతువు పరంబగుచోఁ గొన్నియెడల ముగాగమంబగు. 'కొలకొల
మంచు' ఇట్లే సలసలమును మొదలగునవి. ఆలం. రూపకానుప్రాణితోఁజేప్పేక్ష.

❧ శ్రీకృష్ణుని ప్రయాణసన్నాహము. ❧

వ. ఆని యివ్వధంబునం బలుకుమాగధులమధురవాక్యంబు లాకర్ణించుచు
మేలుకాంచి యప్పుంచళరగురుం డహర్షభోచితకృత్యంబులు నిర్వ
ర్తించి పురోహితవృద్ధామాత్యసహితంబుగా నాస్థానమంటపంబున
కరిగి యుగ్రనేనవసుదేవబలభద్రాదిగురుజనంబులకు నమస్కరించి
సాత్యకిపారణప్రభృతిసోదరుల నాదరించి ప్రద్యుమ్న సాంబానిరుద్ధాది
కుమారవర్గంబు మ్రొక్కులు గైకొని యదువృష్టికురుభోజాంధక
ప్రముఖు లగుబంధుసంహోహంబుల సంభావించి సింహాసనాసీనుండై
తగువారి నుచితాసనంబుల నుండ నియమించి పేరోలగంబుండి
కార్యత్వరాసముత్సాహదోహలితాంతరంగుం డై సతంగపుంగవుం
డలంచుటయును.

71

టీ. ఆని, ఇవ్వధంబున్ = ఈరీతిగ, పలుకు = చల్కుచున్న, మాగధులమధుర
వాక్యంబులు = మృతపాతకలయొక్క తియ్యనిమాటలను, ఆకర్ణించుచున్ = వినుచు,
అప్పుంచళరగురుండు-ఆ+ంచళరగురుండు = ఆమన్తఘనకుఁ డండ్రీయైశ్రీకృష్ణుండు,
అహర్షభోచితకృత్యంబులు = ప్రాతఃకాలమునకుఁ దగినకార్యములను, నిర్వర్తించి =

చేసి, పురోహితవృద్ధామాత్యసహితంబుగాఁ = పురోహితులతోడను వృద్ధబ్రాహ్మణుల
తోడను గూడునట్లుగా, ఆస్థానమంటపమునకుఁ = సభాస్థానమునకు, అరిగి = చని, ఉగ్ర
సేనవనుజేవలభద్రాదిగురుజనంబులకుఁ = ఉగ్ర సేనుఁడు వేసుజేవుఁడు బలభద్రుఁడు
మొదలగు పెద్దలకు, నమస్కరించి, సాత్యకిసారణప్రభృతిసోదరులకుఁ = సాత్యకి, సార
ణుఁడు మొదలగుతమ్ములను, ఆదరించి = గౌరవించి, ప్రద్యుమ్నసాంబానిరుద్ధాదికుమార
వర్గంబుమ్రొక్కులు = ప్రద్యుమ్నుఁడు, సాంబుఁడు, అనిరుద్ధుఁడు మొదలగుకుమారుల
సమూహముయొక్క నమస్కారములను, కైకొని = స్వీకరించి, యదువృష్టిభోజాంధక
ప్రముఖులగు = యదువులు, వృష్టులు, భోజులు, అంధకులు మొదలైన (ఇవి యాదవ
కులభేదములు), బంధుసందోహంబులకుఁ = చుట్టాలసమూహమును, సంభావించి =
మన్నించి, సింహాసనాసీనుండై = సింహాసనమునఁ గూర్చున్నవాడై, తగువారికుఁ = అర్హు
లను, ఉచితానందంబులకుఁ = (వారివారికి) తగినయాననములను, ఉండఁ = ఉండఁగా,
నియమించి = ఆజ్ఞాపించి, పేరోలగంబుండి = పెద్దసభయందుండి, కార్య...అంతరంగు
డై-కార్య = (పారిణాతమును నాకమునుండి తెచ్చుటయును) కార్యమందలి, త్వరా =
జేగముచేనైన, సముత్సాహ = అభిరోత్సాహముచే, దోహదిత = మిగులఁ జలితమగు, అంత
రంగుండై = మనస్సుగలవాడై, పతంగపుంగవుకుఁ = గరుత్మంతుని, తలంచుటయుఁ =
తలంపఁగా.

వ్యా-విశే. భావార్థకటవర్ణకము యువర్ణపరకంబై యానంతర్యాంధకమగును.
'తలంచుటయును.' పేరు+ఓలగము = పేరోలగము.

సీ. వజ్రంబునకు నీచక వైచినబలశాలి

గజకచ్చపాశనఘాతుకుండు

జననిదాస్యంబు నీచినకులశ్రేష్ఠుండు

దుర్లభామృతపశ్యతోహరుండు

కమలాపుసారథిగారాబుడదమ్ముండు

గశ్యపకృతపుణ్యకర్తృఫలము

సకలశకుంతౌఘసామ్రాజ్యధౌరేయుఁ

డహిమృగయావ్యసనాకులుండు

తే. మింటిపాలేంబు లేర్చుముక్కంటితూపు

గఱి నిపాతితరోహిణస్కంధుఁ డనిల

మానసాతీతవేగసంపద్ధ నుండు

తార్మ్య డేతెంచె దానవధ్వంసికడకు.

72

టీ. వజ్రంబునకు = వజ్రాయుధమునకు, ఈక = పెండ్లుకను, వైచిన = వేసిన, బలకాలి = బలిష్ఠుండు, గజకచ్చపాశనఘాతుకుండు - గజకచ్చప = గజకచ్చపులనువారు, ఆశన = ఆహారముగాఁగల, ఘాతుకుండు = హింసయొనర్చువాఁడు; అనఁగా వజ్రాయుధముం దృఢీకరించినవాఁడనియు, కాపవశమున గజకచ్చపరూపములందాల్చిన విప్రుల ననుయించినవాఁడనియు భావము. అమృతముం దెచ్చునపుడు వజ్రాయుధమున కీతఁడు లోబడకుండుటంజేసి వజ్రాయుధమున కీక యిడినవాఁడని యెన్నవలెను. 'విభావనుండు, సుప్రతీకుండు' అను నిర్దుర్దు విప్రసోదరులు కాపవశమున గజకచ్చపరూపములందాల్చి రనియును, వారి సేత డాహారముగఁ గొనెననియు నాంధ్ర భారతాదిపర్వమున ద్వితీయాశ్వాసమునఁ గలకథ నిచట ననుసంధింపవలయును. జననిదాస్యంబు = తల్లిబానిసతనమును, ఈఁగిన = పోఁగొట్టిన, కులశ్రేష్ఠుండు = మంశ్రేష్ఠుండు, దుర్లభామృతపశ్యతోహరుండు = పొందరానియమృతమును జూచుచుండఁగనే దొంగలించినవాఁడు; అనూరుని కాపము చే దనతల్లియగువినత నవతియైనకద్దు వ కూడిగము చేయునదికాఁగ, న్నర్గమున కేగి యమృతముగొనివచ్చి మాతృదాస్యముంబావె ననుకథ నిచ్చి ననుసరింపవలెను. ఎల్లరుం జూచుచుండఁగనే యమృతము నపహరించుటంజేసి పశ్యతోహరుఁ డయ్యెను. కమలాపు సారథిగారాబుడమ్మండు = సూర్యునిలేరుగడుపువాఁడగు ననూరుని ప్రియానుజుండు, కశ్యపకృతపుణ్యకర్తృఫలము = కశ్యపమహామునియొక్క పుణ్యంపులబలులఫలము. సూర్య ప్రియానుజమ్మండును కశ్యపమాని పుణ్యకర్తృలఫలమునని భావము. పెక్కు పుణ్యకర్తల నాచరింపఁ దత్ఫలమై యీతఁ డుదయించెనని తాత్పర్యము. సకల... ధారేయుండు = సకల = నమస్తమైన, శకుంత + ఓఘు = పక్షీనమూహముయొక్క, సామ్రాజ్య = ఆధిపత్యముయొక్క, ధారేయుండు = భారమును వహించినవాఁడు, అహి... కులుండు = అహిగృహయా = పాములేటయరు, వ్యసన = దుష్టకృత్యముండు, ఆకులుండు = లోలుండు; పక్షిరాజునియు బాములంజంపులయు దానకుండనియు భావము. మింటిపాలెంబులు = ఆకాశమున నైనపల్లెలు (త్రిపురములను), ఏర్పు = దహించెడు, ముక్కంటితూపు = శంకరునిబాణమైన విష్ణునియొక్క, గఱి = తెక్క; ఈశ్వరుండు త్రిపురముల నాశమొనర్చుతఱిని నారాయణుని బాణముగఁ జేసికొనెననియు, నపుడు గరుడం డాబాణమునకు తెక్కయయ్యెననియుం బురాణములు తెల్పును. నిపాతితరోహిణస్కంధుండు = పడఁ ద్రోయబడిన రోహిణివృక్షముయొక్క స్కంధముగలవాఁడు. గజకచ్చపముల రోహిణివృక్షముకాఖివై నిల్చి తినునపు డారోహిణివృక్షకాఖిలు గరుడునిభారమును

నైఋతీపక కూలెనను భారతగాథ నిచ్చి ననుసంధింపవలయును. మానసాతీతజేగసంప
ద్ధనుండు=మానస=మనస్సును, అతీత = అతిక్రమించు, వేగసంపత్ = వేగసంపదగల,
ఘనుండు=గొప్పవాడు; మనోవేగమునుమించు గమనవేగముగలవాడని తాత్పర్యము.
తార్కుడు=గరుడుడు, దానపద్ధంసికడకు = (రాక్షసనాశకరుడగు శ్రీ కృష్ణునిదరికి,
ఏలెంచె =వచ్చెను.

వ్యా=విశే. గరుడుడు డొనర్చినకృత్యముల కనురూపమగుగతి నిందుఁ దద్విశేష
ణములంతటను నిల్పఁబడినవి. వజ్రాయుధమును దృఢీకరించినయోధుండుగాన నాశని
బలకాలియని పేర్కొనెను. ఇట్లే యంతటను సారస్యముం గ్రహించునది. పశ్యతో
హరతీతి పశ్యతోహరః=కృద్వృత్తి.

క. మిన్నుననుండి భరంబునఁ, బన్నగపతితలలు చదియఁబడ థారుణిమీఁ
ద న్నిలిచి వైనతేయుండు,వెన్నునిపదములకు వినయవినతియొనర్చన్.

టీ. మిన్నుననుండి = ఆకాశముననుండి, భరంబున = భారముచే, పన్నగపతి
తలలు=శేషునితలలు, చదియఁబడ = ఆదుమఁబడునట్లుగా, థారుణిమీఁద = భువి
మైని, నిలిచి, వైనతేయుండు = వినతాపత్యముగరుడుండు, వెన్నునిపదములకు = శ్రీ
కృష్ణునిపాదములకు, వినయవినతి = అడఁకువతోఁగూడిన నమస్కారము, ఒనర్చన్ =
చేయఁగా.

భా. పదవిన్యాసభరముకతన శేషునితల లదుమంబడునట్లుగ గరుడుండు భువిపై
నిల్చి నవినయముగఁ గృష్ణునకు నమస్కారమొనర్చెనని భావము.

విశే. వెన్నుండు. ప్ర. విష్ణుః. ఆలం. అతిశయోక్తి.

చ. మునిపతిరాకయుం గుసుమముం దన కిచ్చినలాగు రుక్మిణీ
వనితకుఁ దా నొసంగుటయు వంచనఁ బొందినబోటి సత్యకు
మనమెరియంగఁ జెప్పుటయు మానినికోపము వేడికొంటయుం
దనదుప్రతిజ్ఞయుం దెలిపె దార్మ్యన కెంతయు నాదరంబునన్. 74

టీ. మునిపతిరాకయు = నారదమానివచ్చుటయును, కుసుమము = పారి
జాతపుష్పమును, తనకు, ఇచ్చినలాగు = ఇచ్చినవిధమును, రుక్మిణీవనితకు, తాను,
ఒసంగుటయు = ఇచ్చుటయును, వంచన = కపటముతో, పొందిన = దాగియున్న,
బోటి =చెలి, సత్యకు, మనము, ఎరియంగ = మండునట్లుగ, చెప్పుటయు, మానిని
కోపము = సత్యభామయొక్కయా గ్రహమును, వేడికొంటయు (తాను) ప్రార్థిం
చుటయును, తనదుప్రతిజ్ఞయు = తానొనర్చినశపథమును (పారిజాతముం గొనివత్తు

నని చేసినశపథములు), ఎంతయున్=మిక్కిలి, ఆదరమునన్=ప్రేమతో, తాడ్డునకున్
=గరుడునకు, తెలివెన్=తెలియజేసెను. (శ్రీకృష్ణుడనుట).

ఉ. సంతసముది జాదులు ప్రసాదము నయ్యె నటంచుఁ బొంగి నా
గాంతకుఁ డంబుజోదర! బలాసురవైరి మదీయపక్షముం
బంతముగొన్నవాఁ డశనిపాతమున న్నును నాఁటనుండియు
న్వంత మనంబులోఁ జనదు నాపగ నీఁగెడి నేఁడు నీకృపన్. 7

టీ. నాగాంతకుడు = సర్పనాశకుడగుగరుడుడు, సంతసము = సంతో
షము, అంది=పొంది, జాదులు ప్రసాదమున్ = జాచిపూవులు భగవత్ప్రసాదమున
ప్రసాదముననిచ్చి దైవార్చనంజేసి తలకుధరింపనొసంగెడు సుమమనియర్థము. అయ్యెన్
=దొఱకెను, అటంచున్=అట్లుచుకొనుచు, పొంగి=ఉబ్బి, అంబుజోదర=కృష్ణ! బలాసు
రవైరి=దేవేంద్రుడు, అశనిపాతమునన్ = వజ్రాయుధపుత్రైతచే, మదీయపక్షమున్
నావైపున (నాతెక్కను), పంతమున్ = చలమును (పంతముతో), కొన్నవాఁడు
స్వీకరించినవాఁడు, విను=వినుము, నాఁటనుండియున్ = నాఁడుమొదలుకొని, పంత
దుఃఖము, మనములోన్ = మనస్సులో, చనదు=పోదు, నేఁడు, నాపగన్ = నాశ
త్వమును, నీకృపన్=నీదయచే, ఈగెదన్ = నశింపజేసికొందును; తీర్చికొందునను.

భా. కృష్ణుఁ డట్లన జాచిపూవులును మఱియు నవి దేవపూజాకుసుమములు
నై దొఱకినట్లుగ గరుడుడు సంతసించి, దేవ! వజ్రపాతమున నాపక్షమును బంతము
కొన్నవాఁడౌట నింద్రునివై నాకుఁగలకోపము నేటికిని నామదిని మెఱుగుచునేయుం
ను. నేఁడు నీదయంజేసి యాశోపముం దీర్చికొందునని పల్కెనని భావము.

నిశే. 'చెప్పి తన్నినట్లును, దేవుని మొక్కినట్లును నగు' నను మున్నగుసామె
వలె 'జాదులు ప్రసాద' మనునదియు నొకసామెతయే. శ్రీకృష్ణకార్యము సాధి
సేగుటయందు దన పగతీర్చికొనుటయు సంభవించుంగాన గరుడుడు, జాదులు ప్రసాద
సంభవించినట్లునుకొనెనని యెన్నవలయును. ప్రభువగు శ్రీకృష్ణుని కార్యసాధన
జాదులుగను, దా నింద్రునివైఁగల పగతీర్చికొనుట ప్రసాదముగను గరుడుఁ డూహి
నని గ్రహించునది.

వ్యా. విశే. అంబుజుఁడదరుడు = పద్మ ముదరమునఁగలవాడు. బలాసురవై
బల+అసుర+వైరి = బలాఁడనురాక్షసునకు శత్రువు.

చ. అనుటయు సంతవాడవె కదా యని మిక్కిలి గారవించి యు
వ్వనరుహలోచనుండు దగువారి సుహృజ్జనబంధుకోటి రాఁ

బనిచి నిజ ప్రయాణమును బట్టణరక్షయ్యుఁ జెప్పి వారిచే
ననుమతి గాంచి యొక్కె విహగాధిపుఁ దానును సత్యభామయున్. 76

టీ. అనుటయ్యే = అనఁగానే, అవ్వనరుహలోచనుడు = ఆశ్రీకృష్ణుడు, అంత
వాఁడవేకదా = అంతటివాఁడవేకదా, అని, మిక్కిలి, గారవించి, తగువారికే = అర్హు
లను, సుహృజ్ఞబంధుకోటికే = మిత్రులను బంధుసమూహమును, రాకే = వచ్చుటకు,
వనిచి = ఆనయిడి; అనఁగా రావించియనుట, నిజ ప్రయాణమును = తనపయనమును,
పట్టణరక్షయ్యుఁ = పట్టణరక్షణమును, చెప్పి, వారిచే, అనుమతికే = అంగీకారమును,
కాంచి = పొంది, తానును, సత్యభామయుకే, విహగాధిపుకే = గరుడుని, ఎక్కె =
ఆధిరోపించెను.

వ్యా-విశే. వనరుహలోచనుడు = పద్మాక్షుఁడు. తాను శబ్దము ప్రయుక్తమగుటం
జేసి తదనుకూలముగనే క్రియ యేకవచనమునఁ బ్రయుక్తమయ్యెను.

ఉ. ఆవిహగావతంసము నిజాంసముపైఁ బ్రియభామతోడ నిం
ద్రావరజాండు నిల్పుటయు నాతతపక్షమహానిలంబు లం
భోవహపంక్తిఁ దూలములపోలికఁ దూల్పంగఁ దద్దిశాముఖుం
డై వినువీధికి న్నెగనె నద్భుతకారిమనోజవంబునన్. 77

టీ. ఆవిహగావతంసము = ఆపక్షిశ్రేష్ఠుఁడగుగరుఁడును, నిజాంసముపై =
తనభుజముమీఁద; అనఁగా మూఁపువైననుట. ఇంద్రావరజాండు = ఉపేంద్రుడు, ప్రియ
భామతోడకే = ప్రియాంగవతో, నిల్పుటయ్యే = నిల్వఁగా, ఆతతపక్షమహానిలం
బులు = విస్తృతములైన తెక్కలవలనిగొప్పగాలులు, అంభోవహపంక్తికే = మేఘు
పంక్తిని, తూలములపోలికకే = దూదులవలె, తూల్పంగకే = ఎగురగొట్టంగ, తద్దిశా
ముఖుండై = ఆయింద్రునిదిక్కున కభిముఖుండై, అద్భుతకారిమనోజవంబునకే = ఆశ్చ
ర్యమునుగొలుపు మనోవేగముతో, వినువీధికికే = ఆకాశమార్గమునకు, నెగనెకే =
ఎగనెను.

క. ఇరుగేవల నందక శా
ర్ణరథాంగగదాయుధములు రాఁ దొడఁగె ఖగే
శ్వరపక్షజనితవాతాం
కురవూర్తిని శంఖ మపుడు ఘుమఘుమ మ్రొనెన్. 78

టీ. ఇరుగేవలకే = రెండు ప్రక్కలను, నందకశార్ణరథాంగగదాయుధములు =
నందకాద్యాయుధచతుష్టయము, రాఁదొడఁగెకే = వచ్చుచుండెను. ఖగేశ్వర...

పూర్తిని-భగేశ్వర=గరుడునియొక్క, పక్ష=తెక్కలవలన, జనిత=పుట్టిన, వాతాంకుర=పిల్లగాలియొక్క, పూర్తి=నిండుటచే, శంఖము = నందకము, అపుడు, ఘమఘమ=మ్రోసె=శబ్దించెను.

విశే. నందకము = శ్రీవిష్ణునిశంఖము, శార్ఙ్గము=ఆతనిధనువు, రథాంగము=చక్రము, గదా=ఆతనిగద.

తే ఆంబుధరజాలము క్తంబు లయినజలక
ణములు సాత్రాజితీకై శికమునఁ బొలిచె
గగనతలలక్ష్మీ పోరచిగాఁగ నిడినఁ
జాల నొప్పారు మాక్షికస్తబక మనఁగ.

79

టీ. ఆంబుధరజాలము క్తంబులైన జలకణములు = మేఘసమూహమునుండిజారిన యందకబిందువులు, సాత్రాజితీకైశికమునఁ=సత్యభామయొక్క కేశబంధముపై, గగన తలలక్ష్మీ = ఆకాశలక్ష్మీ, పోరచిగాఁగ=కానుకగా, ఇడినఁ=ఉంపఁగా; ఈయఁగా, చాల్=మిగుల, ఒప్పారు=సాగనగుమాక్షికస్తబకము=ముత్తయములగుత్తి, అనఁగఁ=అనునట్లు, పొలిచె=ఒప్పెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

భా. ఆకాశమార్గమున నరుగునపుడు మేఘములందుండి సత్యాకేశబంధము వైబడిన నీటిబొట్టులు గగనలక్ష్మీ కానుకగానిడిన ముత్తయములగుత్తి యనం దనరెనని భావము.

క. తళతళనిమెఱుంగుదీఁగలు

గలుగుఘనాఘనచయంబు గనుఁగొనఁగా నిం

పాలయించె బసిడికామల

నలరెడునీలములగొడుగు లనఁగా హరికిన్.

80

టీ. తళతళని = తళతళమనిచ్ర కాశించు, మెఱుంగుదీఁగలు = తీఁగలంబోలు వన్ననిమెఱుంగులు, కలుగు=కల, ఘనాఘనచయంబు=వార్నికమేఘబృందములు, కనుఁ గొనఁగా = చూచుటకు, బసిడికామల=బంగరుకాడలతో; కఱ్ఱలనుట. అలరెడు=ఒప్పెడు, నీలములగొడుగులు = ఇంద్రనీలచ్ఛత్రములు, హరికిన్, అనఁగా, ఇంపాల యించె=సాంపుండేకూర్చెను. మేఘము లింద్రనీలచ్ఛత్రములవలెను మెఱుంగు దీఁగలు గొడుగు బంగరుకఱ్ఱలవలెను నొప్పెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. కమలదళాక్షుని దేహా

ద్యమదతీసాంద్రచ్ఛనిప్రవాహము పొలిచెం

దమతండ్రి భానుఁ గనుఁగొన

యమునానది గగనవీధి కరిగెడు ననఁగన్.

81

టీ. కమల... ప్రవాహము, కమలదళాక్షుని = శ్రీకృష్ణనియొక్క, దేహ = శరీరమునుండి, ఉద్వహల్ = వెడలినచ్చునట్టి, అతిసాంద్ర = కడుదట్టమైన, ఛవి = కాంతియొక్క, ప్రవాహము = వెల్లువ, తమతండ్రి = తమజనకుడైన, భాను = సూర్యుని, కనుఁగొనన్ = చూచుటకై, యమునానది, గగనవీధికి = ఆకాశమార్గమునకు, అరిగెడున్ = పోయెడు, అనఁగన్, పొలిచెన్ = బిచ్చెను.

విశే. శ్రీకృష్ణుని నీలశరీరమునుండి వెడలు నీలంపుఁగాంతిపూరములు నల్లని యమునాప్రవాహమువలె మించుటంజేసి యమునానదిగఁ గవి తలంచెను. సూర్య తనయ యమున యగుట ప్రసిద్ధము. కాన దండ్రిగారిం గాంచ యమున వియవీధి కరుగు చున్నట్లు కవియెంచుట యెంతయుఁ దగియున్నది. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. భగవలనాధుపక్షములగాడ్పు సహింపఁగ లేక రజ్జుప

న్నగములు దేరిక్రిందికిఁ జన న్సరసీరుహమిత్రరథ్యముల్

నొగలఁ దొఱంగి నిల్వ నరుణుండు రయంబునఁ జక్కఁ గట్టుచున్

గగనపథంబునం దఱిమెఁ గాలవిలంబన మందకుండఁగన్.

82

టీ. భగవలనాధుపక్షములగాడ్పున్ = గరుడునితెక్కలయొక్కగాలిని, సహింపఁగన్ = నైఁచుటకు, లేక = చాలక, రజ్జుపన్నగములు = త్రాకులైన పాములు, తేరిక్రిందికిన్ = రథముక్రిందికి, చనన్ = పోఁగా, సరసీరుహమిత్రరథ్యముల్ = సూర్యరథాశ్వములు, నొగలన్ = కూబరముల; కాడిమానికాధారమై బండి మొదలగువాని మొదటనుండెడు నిడుపాటిమ్రాసు నొగయని శబ్దరత్నాకరము. తొఱంగి = తొలఁగి, నిల్వన్ = నిల్చి పోఁగా, అరుణుండు = అనూరుండు, (సూర్యసారథి), చక్కన్ = చక్కఁగా, కట్టుచున్, కాలవిలంబనము = కాలముయొక్కశాగు, అందకుండఁగన్ = పొందకుండఁగ, గగన పథంబునన్ = ఆకాశమార్గమున, తఱిమెన్ = తోలెను.

క. నతిసేనై వై నతేయుండు, గతిభేదములొన నన్నఁగనుఁగొని యతఁడున్

* గతిలోననదీవించిన, జతురతకు నైచ్చిరపుడు సత్యయుహరియున్. 83

టీ. వై నతేయుండు = గరుడుండు, గతిభేదములొనన్ = గమన భేదములొనె, అన్నన్ = అనూరుని, కనుఁగొని = కాంచి, నతి = నమస్కారము, చేసెను. అనఁగా గరు డుండు తన గమన భేదమునందే యన్నకుఁజేయునమస్కారమును సూచించెనని భావము.

* మతిలోనన.

ఫారిజాత—22

తన వివిధములగుగతులలో నమస్కారనూచకనమ్రగతి నపు డాతఁ డవలంబించెనని తాత్పర్యము. అతఁడుఁ = అనూరుండును, గతిలోనన = గమనములోనె, దీవించినఁ = ఆశీర్వాదింపఁగా; అనూరుండును గరుడుని యట్లే రథగమనభేదముమూలమున నాశీర్వాదింపెనని భావము. అనఁగా నాశీర్వాదనూచకగతిభేదము నపు డాతఁ డగపఱచెనని తాత్పర్యము. చతురతకుఁ = అన్నదమ్ములచాతుర్యమునకు, అపుడు, సత్యయుఁ, హరియుఁ మెచ్చిరి.

క. మురమర్దనుఁ డివ్విధమున, గరుడునిపై గగనపథముగడచి యరుగుచుం దరళాయతాక్షి కిట్లును, సరసస్తితవచనరచనచాతురి మెఱయె. 84

టీ. మురమర్దనుఁడు = మురాసురునిమర్దించిన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇవ్విధమునఁ = ఈరీతిగ, గరుడునిపై, గగనపథముఁ = ఆకాశమార్గమును, కడచి = దాటి, యరుచుఁ = పోవుచు, సరసస్తితవచనరచనచాతురి = మనోహరములగు చిఱునగవుతోడిమాటల యొక్కనేర్పు, మెఱయెఁ = ప్రకాశించునట్లు, తరళాయతాక్షికిఁ = చంచలములగు దీర్ఘములైన కన్నులుగలదానికి; సత్యకనుట; ఇట్లు, అనుఁ = అనెను.

— శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామకు మేరువును వర్ణించి చెప్పెట. —

చ. కువలయపత్రనేత్ర ! కనుఁగొంటివె కన్నులపండువయ్యెరెం
డవవినతాతనూభవునియందమునం గమనీయకాంచన
చ్ఛనికవచీకృతంబు కులిశతృతపక్షము నై నరత్నసా
నువు నిజయామికికృతివినోదపరాయణచంద్రభానువు. 85

టీ. కువలయపత్రనేత్ర = నల్లకలువరేకులంబోలు కన్నులుగలదాన! సత్యభామ యనుట. రెండవవినతాతనూభవునియందమునఁ = రెండవగరుడుని చక్కందనముతోడ, కమనీయ... కృతంబుఁ = కమనీయ = సొగసైన, కాంచనచ్ఛని = బంగారుకాంతిచే, కవచీకృతంబుఁ = వర్తముకలదిగాఁ జేయఁబడినదియు; కప్పఁబడినదనుట. కులిశతృతపక్షముఁ = వజ్రాయుధముచే నఱుకఁబడిన తెక్కలుగలదియును, నిజ... భానువుఁ = నిజ = తమనంబంధ మైన, యామికికృతి = జాములవంతునఁ గాచునట్టివాని వ్యాపారముయొక్క (అనఁగాఁ దలారికృత్యమునుట.) వినోద = వేడుకయందు, పరాయణ = ఆసక్తిమగు, చంద్రభానువుఁ = చంద్రసూర్యులుగలదియును, విన, రత్నసానువుఁ = మేరువర్వతమును, కనుఁగొంటివె = చూచితివే, కన్నులపండువు = నేత్రోత్సవము, అయ్యెఁ = సంభవించెను.

భా. ఓ నత్యభామ ! బంగరునాకృతిని రెండవగరుడునింబోలుదాని, కాంచన కాంత్రినాపుతమైనదాని, వజ్రాయుధముచేఁ గృత్తమైన ఐక్కలుగలదాని, విడువక చంద్రసూర్యులు తలవరులవలెఁగాచుదాని, నేత్రపర్వమగుదాని బంగరుకొండను గనుము.

విశే. మేరుపర్వతశిఖరము నాశ్రయించి గ్రహజ్యోతిశ్చక్రములు బ్రసరిలు నని పురాణములు నుడువును. రత్నసానువు:—రత్నమయములైన చఱియలుగలది.

సీ. జీర్ణపర్ణద్రుసంకీర్ణాహిమణివిభామాయాకిసలవంచ్యమానపికము
శశికాంతరుచిమృషాసలిలసంస్ఫాలనశ్లథవిషాణోద్విగ్నసైరిభంబు
గోమేధికప్రభాంకూరమిథ్యామధుద్రవలిలితామిశేద్యల్లుకంబు
నీలగండప్రస్తరాశీకగజభేదశీర్యన్నఖిక్షుబ్ధసింహకులము

తే. గారుడాశ్చచ్ఛవిచ్ఛటాకపటయవస
పూలికాచర్వణవ్యగ్రబాలమృగవి
లంఘ్యమానాబ్జరాగశిలావితాన
కూటదావాగ్నియామరుత్కుధర మబల!

86

టీ. అబల=ఓనత్య! జీర్ణపర్ణ...పికము=జీర్ణ=వండిన, పర్ణ=ఆకులుగల, ద్రు = చెట్టులందు, సంకీర్ణ=వ్యాపించిన, (అనఁగా నున్నయని భావము) అహి=పాములయొక్క, మణి=రత్నములయొక్క, విభా=కాంతులనెడు, మాయాకిసల = కృత్రిమములగుచిగురు లచే, వంచ్యమాన = మోసపుచ్చబడుచున్న, పికము=కోయిలలుకలది; మేరునగము నందలి వృక్షములయాకులు పండి రాలెననియు, నట్టివృక్షముల సర్పములు చేరుటజేసి యాసర్పముల తలలందలి మాణిక్యములకాంతులు చివురులభ్రాంతి నచటికోయిలలకుఁ గలుఁగఁజేయుచున్నవనియు భావము. శశికాంత...సైరిభంబు=శశికాంత = చంద్ర కాంతమాణిక్యములయొక్క, రుచి=కాంతియనెడు, మృషాసలిల = ఆసతోదకమున, సంస్ఫాలన=లేస్సగాఁగొట్టుటచేత, శ్లథ=జాఱిన, విషాణ=కోమ్ములుగలవగుటచే, ఉద్విగ్న= అవ్యవస్థములైన, సైరిభంబు=ఆడవిదున్నుగలది; మేరుపర్వతమునందలి చంద్రకాంత మాణిక్యముల కాంతింగాంచి యెనుబోతు లుదకమునుభ్రమంజెంది కొమ్ముతోఁ గ్రుమ్ముటకతన, విషాణములు విశ్లథములై వేదనపాలయ్యెనని భావము. గోమేధిక... భల్లుకంబు=గోమేధిక = గోమేధికరత్నములసంబంధమైన, ప్రభా=కాంతులయొక్క, అంకూర=మొలకలనెడి, మిథ్యామధుద్రవ = ఆనత్యమగు తేనెనీటియొక్క, లిలితా = నాకుటయందలిశోర్పతో, మిశేల్=కూడిన, భల్లుకంబు = ఎలుగుబంటుగలది; గోమే ధికరత్నప్రభలంగాంచి తేనెయనుభ్రాంతినంది యెలుగుబంటు నాకుటకుఁ జేరెనని

భావము. సీలగండ...సింహకులము-సీల = సీలరత్నములయొక్క, గండప్రస్తర = గండ శిలలనెడు, అశీకగజ = అసత్యపు బేనుంగులయొక్క, భేద=భేదించుటచే, శీర్మత్ = వదలిన, నఖ=గోళ్లుకలవొటచే, త్సుబ్ధ=కలఁతనొందుచున్న, సింహకులము=సింహసము హముకలది; సింహములు నల్లని సీలరత్నగండశిలలంగాంచి యేనుంగులను భ్రాంతిపఱచి వానిని భేదించ గోళ్లు బ్రద్ధలై జారి కలఁతనొందుచున్నవని భావము. గారుడాశ్శ... దావాగ్ని-గారుడాశ్శ = గరుడవచ్చులరాళ్లయొక్క, భవిచ్చటా=కాంతులగుంపనెడు, కవటయవసపూలికా = అసత్యములగు తృణములకట్టలను, చర్వణ = భుజించుటయందు, వ్యగ్ర=ఆనక్తములైన, బాలమృగ=పిల్లలెళ్లచేత, విలంఘ్యమాన=దాటఁబడుచున్న, అబ్జ రాగశిలావితాన = పద్మరాగమాణిక్యపు రాళ్లగుమియనెడు, మాటదావాగ్ని = కృత్రిమ మైన దవానలముగలది; గరుడవచ్చులకాంతులగుమిం గాంచి పిల్లలెళ్లు తృణపూలికలను భ్రాంతిపఱచి యవ్వానిం భుజించునాసక్తిమెయి దవానలభ్రాంతి నొడవించు పద్మరాగరత్న శిలల నుల్లంఘించుచుండెనని భావము.

ఈమరుత్కుఢరము = ఈదేవతలగొండయగు మేరువు.

విశే. మేరుపర్వతమున సుత్రములగు రత్నములు గలవనియు, వివిధములగు మృగము లున్నవనియుఁ గవి తెల్పినాడు. సీసపాదములన్నియు గీతమంతయు నొక్కొక సిద్ధసమాసముతో నడిపినాడు. ఆలం. భ్రాంతిమదలంకారము. ఉదాత్తము. రూపకము.

ఉ. వంచనఁ బొంచి చేరువకు వచ్చిన చంద్రునిజింక నేనీహ

ర్షించియుఁ దత్సుధారసనిషేచనచే నది చావకున్కి వీ

క్షించియు నేటు దప్పె నని చేవిలునమ్ములుఁ బాటవైచిల

జ్జించి చరించుచుండుదురు చెంచెత లగ్గిరిసానుభూములన్. 87

టీ. చెంచెతలు=శబరకాంతలు, వంచన=వంచనతో, పొంచి = దాగి, చేరు వకు=దగ్గరకు, వచ్చిన=వీతెంచిన, చంద్రునిజింక= చంద్రునిదైనజింకను (చంద్రు నందైన లేదనిని భావము), ఏసి=శరప్రయోగముచేసి, హర్షించియు=సంతసించియు, తత్సుధారసనిషేచనచే=తత్ = ఆచంద్రునియొక్క, సుధారస = అమృతరసము యొక్క, నిషేచనచే = తడుపుటచేత, అది=ఆజింక, చావకు, ఉన్కి=ఉండుటచే, వీక్షించియు=చూచియు, ఏటు=దెబ్బ, తప్పెను, అని, చేవిలునమ్ములు= చేతనున్న ధనుర్వాణములను, పాటవైచి=వివరివైచి, లజ్జించి=సిగ్గునంది, అగ్గిరిసానుభూముల= ఆవేరుగొయొక్క సానుప్రదేశముల, చరించుచు= సంచరించుచు, ఉండుదురు.

భా. శబరకాంతలు చంద్రునిలేడింగాంచి బాణమునేసి చచ్చెనదియని తొలు దొల్ల సంకసించిరిగాని యది యాచంద్రామృతరసానేకమునఁ జావకుండుటకుఁ బిదప సంతయు వగచుచు చేతనున్నవిల్లములు పాఱవైచి తమ లక్ష్మ్యగ్రహణాపాటవమును దలంచుకొని చింతిలి యప్పుర్వతసాను ప్రదేశముల విహరించుచుందురని భావము. ఆలం. అతిశయోక్తి.

విశే. అగ్ని రివరమున కనలిదూరముగనే చంద్రుఁడు పోవుచుండునని నూచించి నాఁడు. చంద్రునందలినుచ్చ నిట్లు కవులు లేడిగను, వరాహముగను నూహించుట సహజము.

వ. వెండియు నప్పసిండికొండ గండశిలామండలంబుల నుద్దండ వేదం డంబు లొండొండ గండతలంబు లొరసికొన నిండిన మదజలంజన మపి గొని వనదేవతోఽ*భుక్తతాటంకతాళీదళంబులం బ్రియసందే శంబులు లిఖించు గంధర్వసౌగంధికగంధులవలన, నత్యంతనిర్మల స్ఫటికాధిత్యకలం గానవచ్చు పాతాళవాతాశిప్రతిబింబంబులం గని మును తమకటచిన యురగంబులం బాఱ విడిచి వానిం దమచంచు పుటంబులం బొడిచియు గరుదంచలంబుల నడచియుఁ బదంబులం దాచియు నేచినకోపంబుల విఫలప్రయత్నంబు లగు బాలశిఖావళం బులం గని తమవరులకుం జూపి పరిహసించు గరుడతరుణీనివహంబు లవలన, సెలయేటిచిలుపచిలుపనీరు పగలు గగనమణి ధగధగని కిరణ ముల మిగుల నెగ లెగయు రవికాంతశిలాతలంబులం దెకతెక లడు కెత్తి జాలువాఱఁ గరంగిన కట్టజవ్వాదికోలగులం బడి కెలంకులం దేలి తెట్టువలు గట్టి చవలకపికులచలితటతరుపతిత కుసుమవిసర పరి మళపరంపరా వాసితం బై ఘుమఘుమం బిసాళింప నలందుకొని రతి శ్రమంబు లపనయించుచున్నపక్ష్యలాఘులవలనఁ, గేసరికిశోరనఖముఖ విదారితకుంభం బై నవనగజంబును వనగజదంతఘాతయాతనాభ్రాంత వరాహంబును వరాహదంష్ట్రాటంకఖండితకీచకనిచయంబును గీచక శిఖాజర్జరిత పర్జన్యంబును బర్జన్యోదరపరిచ్యుత శంఖశుక్తిసంఘంబును నొక్క యెడన పడఁ దత్తదుత్పన్నంబు లగుమాక్తికంబుల వేటు వేఱ నేటి పేరులు గ్రుచ్చు సాధ్యమిథ్యామధ్యలవలనను, నభిరామం

బై; మఱియు నొక్కొకచోట సురపతి తఱుచు మెఱుంగు లడరు
కఱకుభిదురముఁ గొని తఱిమి యెఱకలు విఱుగ నఱికినయెడల
నెలలకు నిడిన జలగలపాలుపునం జఱుల నెరగొని పొరలు జరదజగర
నికరంబులును, ఖచరగణ గోష్ఠిస్థానంబులం బఱచినరత్న కంబళంబుల
విధంబున విశాలశిలాతలంబుల నిద్రించుశృద్ధాలంబులును, మృగాంక
మండలంబు సగము కబళించిన రాహుగ్రహభూమికలచందంబున
నందంద తిరుగుబొల్లి మోరభల్లూకంబులును గలిగి; సుధర్మాప్రదేశం
బునుంబోలె శక్రపురమహిళాలి *కుచచందనసుగంధాగురువాత
పోతమేదురంబును, జలనిధియునుంబోలె నీలనలపనసకీలితతుంగనేతు
సహితంబును, వల్లకయునుం బోలెలలితప్రవాళకకుభంబును, భారతం
బునుంబోలె శతపర్వచమత్కృతంబును, సమరతలంబునుంబోలెఁ
గలితానేకపాటనంబును, శబ్దశాస్త్రంబునుంబోలె థాతుగణ విద్యో
తితంబును, సంగీతంబునుంబోలె నిషాదభరితంబునయి, గ్రావనిబద్ధ
ఘనోఘంబయ్యును నగ్రావనిబద్ధఘనోఘంబై, గవయస్థానం బయ్యును
నగవయస్థానంబై, వైణవారావాసితంబయ్యు నవైణవారావాసి
తంబై, మెఱయు నిది; మఱియును.

88

టీ. వెండియొక్క = మఱియు, అప్పసిండిగొండ = ఆలంగరుగొండయొక్క-
(మేరువు), గండశిలామండలంబులొక్క = పెద్దరాళ్లగుంపునందు, ఉద్దండవేదండంబులు =
విజృంభించు నేనుఁగులు, ఒండొండొక్క = అన్యోన్యము, గండతలంబులు = చెక్కి-భలప్రదేశ
కములు, ఒరసికొనొక్క = రాచుకొనఁగా, నిండిన = పూర్ణమైన, మదజలాంజనమషిక్ =
దానోదకము నెడిమసిని (కాటుకరము), కొని = స్వీకరించి, వనదేవతా...దళంబులొక్క =
వనదేవతా = వనదేవతలచే, ఉపభుక్త = అనుభవించబడిన, తాటంక = కర్ణాభరణములైన,
తాళీదళంబులొక్క = తాటియాకులందు, ప్రియసందేశంబులు = ప్రియులకుఁబంపువార్తలు,
లిఖించు = వ్రాయునట్టి, గంధర్వసౌగంధికగంధులవలనొక్క = గంధర్వస్త్రీలవలనను, (సౌగం
ధికగంధి = కలువపరిమళముంబోలు పరిమళముగలది స్త్రీ.) ఇంతవఱకు కొకవాక్యము.
అభిరామంబై యనుదానితో దీనికన్వయము. గంధర్వాంగనలు గజముల మదజలమును
సిరాతో వనదేవతలు కర్ణాభరణములుగ నుపయోగించుకొని విడిచినతాళపత్రములఁ
బ్రియసందేశముల నందు వ్రాయుచుండిరిని భావము. మత్తిలినయెనుఁగు లందుఁ గలవ

* కుచలికుచచందన.

నియు, వనదేవత లందలివస్తువుల నాభరణములుగఁ జేసికొని సవిలాసముగ సంచరింతు రనియు, గంధర్వాంగన లందు లీలమీఱ విహరింతురనియుఁ దాత్పర్యము. అత్యంత... అధిత్యకలఁ - అత్యంత=మిక్కిలి, నిర్మల=స్వచ్ఛములైన, స్ఫటిక=స్ఫటికవికారములైన, అధిత్యకలఁ = గిరిశిఖరభూములందు, కానఁ+వచ్చు = కనఁబడునట్టి, పాతాళ వాతాశిప్రతిబింబంబులఁ = పాతాళమందలినాగముల మాఱురూపులను, కని=చూచి, మును=తొల్లి, తమకఱచిన=తాము నోటఁబట్టుకొనిన, ఉరగంబులఁ = పాములను, పాఱ విడిచి=పాఱవైచి, వానిఁ = ఆప్రతిబింబములను, చంచుపుటంబులఁ = దొప్పలవంటి ముక్కులచేత, పొడిచియుఁ, గరుదంచలంబులఁ = జెక్కలకొనలచేత, అడఁచి యుఁ=అడఁగఁజేసియు, పదంబులఁ=పాదములచే, తాచియుఁ=తన్నియు, ఏచిన= వృద్ధిపందిన, కోపంబులఁ = ఆగ్రహములతో, విఫలప్రయత్నంబులు = సఫలముగాని ప్రయత్నముగలవి, అగు = అయినట్టి, బాలశిఖావళంబులఁ = లేసెమీకులను, కని = కాంచి, తమవరులకుఁ=తమవతులకు, చూసి=అగపఱచి, పరిహసిం=పరిహాసమొనర్చు నట్టి, గరుడతరుణీనివహంబులవలనఁ=గరుడయువతులసమూహమువలనను; అయ్యది స్ఫాటికోపరిభూములఁ బాతాళనాగములరూపులు ప్రతిఫలింప నవ్వనిగని యధికరోషమున బాలశిఖావళములు తాము మున్ను నోటఁగఱచి పట్టికొనినపాములఁ బాఱవైచి యానాగప్రతిబింబములను నిజసర్పములుగా భావించి ముక్కులతోఁబొడిచి, జెక్కలతో నడఁచి, పాదములతోఁ దన్ని విఫలప్రయత్నములుగలవిగాఁగ, నక్కొండయందుండు గరుడాంగన లాశిఖావళములఁ దమప్రియులకుంజూపి పరిహసింతుచుండిరిని భావము. అగ్గిరివరమున నచ్చములగు స్ఫాటికప్రదేశములు గలవనియు, సెమీకులు, గరుడాంగన లును నందు విహరింతుచుండురనియుఁ దాత్పర్యము. సెలయేటిచిలుపచిలుపసీరు = కొండ యేటి యత్యల్పజలము, పగలు=దినభాగమున, గగనమణిధగధగనికిరణములఁ = సూ ర్యుని ధగధగాయమానమగురత్నలచే, సెగలు=వేడులు, ఎగయు=పైకివచ్చు, రవికాంత శీలాతలంబులఁ = సూర్యకాంతపురాళ్లయొక్కప్రదేశముచేత, తెకతెక=కుతకుతమని, ఉడుకెత్తి=కెరలి మఱగి, జాలువాఱఁ=పాటునట్లు, కరంగిన = ద్రవీభవించిన, కఱ్ఱ జవ్వాదికొలంకులఁ = నల్లనిజవ్వాదిచెరువులాదు, పడి, దీనికిఁ గర్త సెలయేటిచిలుప చిలుపసీరు. కెలంకులఁ=బడ్డలందు, లేలి, తెట్టువలు = పెఱులు, కట్టి, చవల...వాసి తంబై - చవల=చంచలములైన, కపికుల=కోతులగుమిచే, చలిత=కదల్చుఁబడిన, తటతరు= ఒడ్డులందలివృక్షములనుండి, పలిత=పడిన, కుసుమవిసర = పుష్పసమూహముయొక్క, పరిమళపరంపరా = సుగంధసమూహముచే, వాసితంబై=పరిమళింపఁజేయఁబడినదై, ఘుమ ఘుమఁ = ఘుమఘుమమనునట్లు, పిసాళింపఁ=పరిమళింపఁగా, అలందుకొని=పూసికొని,

రతిశ్రమములు=సంభోగమువలన యానూనములను, అవసయించు = పోగొట్టుకొను నట్టి, యక్షపక్షలాక్షులవలన = యక్షాంగనలవలనను; పగలు సూర్యునితీక్షణములైన కిరణములచేత: జంద్రకాంతమాణిక్యములనుండి మంట లెగనెననియు, నాజ్వాలల సోకున నల్లని జన్వాదిచెరువులు కఱగి జాలువాఱెననియు, నట్టి కొలఁకులందు సెలయేటి యత్యల్పదకము పడి పెఱుగుగట్టి తీరతరువులందలి చపలకపిఠలముచే రాల్పబడిన సుమముల పరిమళముచే బరిమళింపఁజేయఁబడెననియు, నట్టి సుగంధనిర్మల రసలలము నలందిగొని యక్షాంగనలు రతిశ్రమ మవసయించుకొనుచుండిరనియు భావము. అప్పర్వత శ్రేష్ఠమున మనోజ్ఞములగు జన్వాదికొలఁకులు, చంద్రకాంతశిలలు గలవనియు, నందు యక్షాంగనలు విహరించుచుందురనియు దాత్పర్యము. కేసరికిశోర...కుంభంబైన-కేసరి కిశోర=సింహపుఁబిల్లలయొక్క, నఖముఖ=గోళ్లకొనలచే, విదారిత=బ్రద్దలుచేయఁబడిన, కుంభంబైన = శిరోభాగముకలదైన, వనగజంబును = అడవియేనుగులును, వనగజ... వరాహంబును=వనగజ = అడవియేనుగులయొక్క, దంతఘాత=దంతములపోటుచేసిన, యాతనా=బాధచే, భ్రాంత=కలఁగెడు, వరాహంబును=అడివిపందియును, వరాహ... నిచయంబును=వరాహ = అడవిపందులయొక్క, దంష్ట్రాటంక = ఉలులపంటికొరలచే, ఖండిత=నఱుకఁబడిన, కీచకనిచయంబును = బొంగు వెదుళ్లనమూహమును, కీచక... పర్జన్యంబును=కీచకశిఖా = బొంగు వెదుళ్లకొనలచే, జర్జరిత=కలంపఁబడిన, పర్జన్యంబును= మేఘములును, పర్జన్యోదర..సంఘంబును=పర్జన్య = మేఘములయొక్క, ఉదర=మధ్య భాగమునుండి, పరిచ్ఛృత=పడినట్టి, శంఖశుక్తిసంఘంబును=శంఖములయు ముత్యపుఁజిప్పలయు సమూహమును, ఒక్కయెడన=ఒకేస్థలమున, పడఁ=పడఁగా, తత్తదుత్పన్నంబు లగు=వానివానినుండిపుట్టునట్టి, మాక్తికంబుల = ముత్యములను, వేణువేణు = కలసి పోకుండునట్లు, నిఱి, పేరులు=హారములు, గ్రచ్చు=హర్చునట్టి, సాధ్యమిథ్యామధ్యుల వలనను = సాధ్యులవనితలవలనను; ఆపర్వతమున. సింహకిశోరనఖములచే ప్రయ్యులైన కుంభములుగల యేనుగులును, హస్తిదంతములపోటులచే వృథనందు నడవిపందులును, నడవిపందుల వాడికొరలచే బ్రద్దలుచేయఁబడిన వెదుళ్లును, వెదుళ్లకొనలచే విదారింపఁబడిన మేఘములనుండి జాఱిన శంఖశుక్తిసమూహమును నొక్కచోఁగూల, నానూపదార్థము నుండి పుట్టి పడిన మంచిముత్యముల నొకజాతిదానితో నొకటి కలయకుండునీతి సాధ్య స్త్రీలు హారములు కూర్చుచుందురని భావము. అనఁగా నందు మంచిముత్యములు విస్తార ముగ లభించుననియు, నవ్వాని హారములుగఁగూర్చి యలంకరించికొని సవిలాసముగ సాధ్యాంగనలు విహరింతురనియు, సింహగజవరాహము లందుఁ గలవనియు దాత్పర్యము. “కరీంద్రజీమాతవరాహశంఖమత్సాహిత్యుద్భవవేణుజాని” ఆనువాక్యము ననుస

రించి మంచిముత్తైములు, గజేంద్రములనుండియు, మేఘమునుండియు, వరాహముల
నుండియు, శంఖములనుండియు, ముత్తైపుఃజిష్ణులనుండియు, వెదుళ్లనుండియు మున్నగు
వానినుండి పుట్టునని యెన్నవలయును. ఆభిరామృదై=మనోహరమై, లలనలతోనొప్ప,
మీడివాక్యములన్నింటితో దీని కన్వయము. మఱియున్, ఒక్కొక్కచోటన్=ఒక్కొక్క
స్థలమున, తఱచుమెఱుంగులు = దట్టములగుకాంతులు, అడరు=వ్యాపించునట్టి, కఱకు
భిదురమున్ = వాడియగువజ్రాయుధమును, కొని=పట్టి, తఱిమి=తోలి, యెఱుకలు =
తెక్కలు, విఱుగన్=విఱుగునట్లు, నఱికినయెడలన్=నఱికినచోటులందు, నెలలకున్=
పుండుబెజ్జములందు, ఇడిన=ఉంచిన, జలగలపాలుపునన్ = జలగలతీరున, (జలగ=ఉదక
సర్పవిశేషము), చఱులన్ = గిరిప్రాంతప్రదేశములందు, ఎరన్ = ఆహారమును, కొని =
గ్రహించి, పొరలు=దొర్లుచుండు, జరదజగరనికరంబులును = ముసలికొండచిలువగుము
లును; ఎరగొని యగ్గిరిప్రాంతదేశమున దొర్లుచుండు కొండచిలువలు, దేవేంద్రుడు వజ్ర
యుధమున నక్కొండ తెక్కలందఱిగి యావ్రణరంధ్రముల రక్తముం బీల్చినదీన జల
గలాయనునట్లు పొల్చెనని భావము. ఖచర...స్థానంబులన్-ఖచరగణ=సురలయొక్క,
గోష్ఠీస్థానంబులన్ = మాటలాడుకొనుచోటులందు, పఱచిన, రత్నకంబళంబులవిధం
బునన్ = రత్నకంబళులతీరున, వికాలశిలాతలంబులన్ = వికాలములైనతాళ్లప్రదేశము
లందు, నిద్రించు=శయనించెడి, శార్దూలంబులును=బెబ్బులులును; పఱచినతాళ్లనిద్రించు
మువ్వన్న మేకములు వివిధవర్ణములనెసంగు రత్నకంబళులవలె నున్నవనియు, నాకంబళులు
సురలు స్వేచ్ఛగఁ గూర్చుండి మాటలాడుకొనుటకై పఱచువఱచిన ట్లమరియున్నవనియు
భావము. మృగాంకమండలంబున్ = చంద్రమండలంబును, సగము=సంగోరు, కబళిం
చిన=మింగిన, రాహుగ్రహభూమికలచందంబునన్ = రాహుగ్రహవేషములవిధమున,
అందంద=అచ్చటచ్చట, తిరుగు=సంచరించునట్టి, బొల్లిమోరభల్లూకంబులును = తెల్పు
ముట్టెగల యెఱుంగుబంటులును; బొల్లిమోర సంగోరుమింగిన చంద్రబింబమువలెను,
తక్కిన నల్లనిభాగము రాహుగ్రహమువలెను నొప్పియుండుటంజేసి, భల్లూకములు
సగముమింగిన చంద్రమండలముగల రాహుగ్రహములవలె బొల్లియున్నవని గ్రహిం
చునది. కలిగి=కలదై, కర్త. మేరువు. 'కలిగి' అను దీనికి బూర్వమునఁగల ద్వితీయాం
తము లన్నింటితో నన్వయము. సుధర్మాప్రదేశంబునుబోలెన్ = దేవసభాప్రదేశము
వలె (దేవసభకు సుధర్మ యనిపేరు. శక్ర...మేదురంబును-శక్రపుర = ఇంద్రవట్టణ
మందలి, (అమరావతి), మహిళాలి = స్త్రీసమూహముయొక్క, కుచ = స్తనములందైన
చందనసుగంధాగురు = చందనము పరిమళించునట్టి యగురుగుల, వాతపోత=సిల్లగాలు
లచే, మేదురంబును = బలసినదియు, అని యింద్రసభావరమగునర్థము. అనఁగా నింద్ర
పారిజాత—23

సభయందు సురాంగనల కుచములందలి సుగంధద్రవ్యముల సుగంధమునువహించిన పిల్ల
 గాలు లాలయనని భావము. శక్ర=అంకుడుచెట్టు, పుర=గుర్గులువృక్షములు, మహిళా=
 ప్రియంగులకలు, లికుచ=నిమ్మచెట్టు, చందన=మంచిగంధపుఁజెట్టు, సుగంధాగురు = పరి
 మళించు నగుద్రవ్యములు, (నీనిచేతను), వాతపోత=పిల్ల గాలలచేతను, మేదురంబు =
 సొంద్రమైనది. అని మేరుపరమగునర్థము. జలనిధియునుబోలెఁ = సముద్రమువలె,
 నీలనలపనకీలితతుంగ నేతుసహితంబును = 'నీలండు, నలండు, పననుడు' అను బ్రవం
 గమవీరులచేఁ గట్టఁబడు నెత్తైన యానకట్టతోఁ గూడినది. అని సముద్రపరమగునర్థము.
 నీలనల=నల్లనిగడ్డితోడను, పనస=పనసచెట్లతోడను, కీలిత=కూడియున్న, తుంగ=చిన్న
 గుట్టలతోడను, నేతు=నీటికట్టలతోడను, సహితంబును=కూడినదియు, అని మేరుపరమగు
 నర్థము. వల్లకియుంబోలెఁ=వీణవలె, లలితప్రవాళకకుభంబును - లలిత = సొగసైన,
 ప్రవాళ=దండమును, కకుభంబును=ముఖమునుగలది. అని వీణాపరము. లలిత=సొగసైన,
 ప్రవాళ=చివురలుగల, కకుభంబును=అర్జునవృక్షములుగలదియు, అని మేరుపరము. వీణా
 దండమునకుఁ బ్రవాళమనియు, వీణాముఖమునకు కకుభమనియుఁ బేర్లు. భారతంబునుం
 బోలెఁ = భారతమువలె, శతవర్షచమత్కృతంబును - శతవర్ష = నూఱువర్షములచే,
 (నూఱులక్షణములు లేక నూఱుప్రస్తావనలు), చమత్కృతంబును=మనోహరమైనది. అని
 భారతగ్రంథపరము. శతవర్ష=నూఱుగనుపులుగల పెద్దబ్బచే, చమత్కృతంబును మనోహర
 మైనది. అని మేరుపరము. సమరతలంబునుంబోలెఁ=యుద్ధద్రంగమువలె, కలితానేకపాట
 నంబును=కలిత=ఽవివృడున్న, అనేక=అనేకులయొక్క, పాటనంబును = బ్రద్దలుచేయుట
 కలదియు అని సమరతలపరము. కలిత=ఽపైడు, అనేకప = నీనుఁగులయొక్క, అట
 నము = సంచారముగలది. అని మేరుపరము. శబ్దశాస్త్రంబునుంబోలెఁ = వ్యాకరణ
 శాస్త్రమువలె, ధాతుగణవిద్యోలితంబును-ధాతుగణ = భావిధాతుగణములచే, విద్యో
 లితంబును=ప్రకాశితమును, అని వ్యాకరణపరము. ధాతుగణ=గైరికాధిధాతుసమాహ
 ముచే, విద్యోలితము=ప్రకాశితము, అని మేరుపరము. సంగీతంబునుంబోలెఁ=సంగీతము
 వలె (గానమువలె), నిషాదభరితంబును - నిషాద=స్వరభేదముచే, భరితంబును = పూర్ణ
 మైనదియు, అని గానపరము. నిషాద=కిరాతులచే, భరితంబును = నిండినది, అని మేరు
 పరము. గ్రావనిబద్ధఘనోఘంబయ్యును-గ్రావ = కొండలందు (శిఖరములందనుట), నిబద్ధ=
 కూర్చబడిన, ఘనోఘము=మేఘబృందముగలది, అయ్యును = అయినను, అగ్రావనిబద్ధ
 ఘనోఘంబై - అగ్రావని=ఎదుటిభూమిని, బద్ధ=కూర్చబడిన, ఘన=గొప్పదైన, ఓఘం
 బై=ఉడక ప్రవాహముగలదై, గవయస్థానంబయ్యును=గవయమృగములకు స్థానమైనను,
 అగవయస్థానంబై-అగ = పృథ్విములకును, వయః=పక్షులకును, స్థానంబై=తాపై, వైణ

వారావాసితంబయ్యును-వైణవ = బొంగువెదుళ్లయొక్క, ఆరావ=ధ్వనికి, ఆసితము = స్థానము, ఆయ్యున్=అయినను, నవైణ...వాసితంబై-నవ = శ్రొత్తయైన, లేతయైన, విణవార=జింకలగుంపును, ఆవాసితంబై=వాసస్థానమై, ఇది=ఈమేరువు, మెఱయున్= ప్రకాశించును. మఱియును.

విశే. ఇందు, సుధర్మాప్రదేశమును వాక్యముమొదలుకొని నిషాదభరితమునువాక్యమువఱకుగల వాక్యములలో సభంగభంగరూపమగుక్షేపయు, గ్రావనీబద్ధమునువాక్యముమొదలుకొని, విణవారావాసితంబై అనువాక్యమువఱకుగల వాక్యములలో విరోధాభాసమును వెలయుచున్నవి.

సామజముగాన వేదండుమరుపేరు హస్తీకిగల్గెను. వేద+అండు=వేదండు, వాతాసి =గాలిని దినునది గానఁ బామునకు వాతాసిపేరువచ్చెను. ఉరగము = వక్షముతోఁ బ్రాచునుగాన దీని కీపేరు కల్గెను. గగనమణి=ఆకాశమునకు మాణిక్యముపోల్కి నొప్పువాడు గాన రవి కీనామముకల్గె. మిథ్యామధ్యలు=లేనినడుముగలవారు. అనఁగా సన్నని నడుముగలవారనుట.

ఉ. కిన్నరకంఠి! చూచితివె కిన్నరులం గలధౌతభూధరా

భృన్నతశృంగభాగముల నుత్పలగంధులుఁ దాముఁ గల్పకో

త్సన్నమధుప్రసంగతులఁ బాడెద రింద్రునిమీఁదిగీతముల్

కిన్నర లొయ్యనొయ్యఁ బలికించుచు దారతరస్వనంబులన్. 89

టీ. కిన్నరకంఠి = వీణాస్వరముంబోలు స్వరముగలదాన (సత్య!) కలధౌత... భాగములన్-కలధౌతభూధర = బంగరుకొండయగు మేరువుయొక్క, అభ్యున్నత = ఎత్తైన, శృంగ=శిఖరములయొక్క, భాగములన్ = ప్రదేశములందు, ఉత్పలగంధులు=స్త్రీలు, కల్పకోత్సన్నమధుప్రసంగతులన్-కల్పక = కల్పవృక్షములనుండి, ఉత్పన్న = పుట్టిన, మధు = మధ్యముయొక్క, ప్రసంగతులన్ = ఉత్కృష్టముగు సంబంధముచే, కిన్నరలు=వాద్యవిశేషములను, ఒయ్యనొయ్యన్ = మెల్లమెల్లగా, పలికించుచున్ = మీటుచు, తారతరస్వనంబులన్ = మిక్కిలి హెచ్చైనస్వరములతో, ఇంద్రునిమీది గీతముల్ = ఇంద్రాంకితములగుపాటలను, పాడెదరు = పాడుచున్నారు. చూచితివె = కంటివే !

భా. ఓసత్యభామ! కల్పవృక్షసంబంధమైన మధ్యములం ద్రావి యామైకమునఁ దమ ప్రభువగునింద్రునిమీఁది పాటలను బాడుచున్నారబె గంటివే యని శ్రీకృష్ణుడు సత్యభామంగూర్చి పల్కినని భావము.

ఉ. ఆయతభూర్జపత్రముల నామరథేనుదధిప్రయుక్తపా
 థేయము లారగించి వడ దేఱఁగ శీతలకల్పకద్రుమ
 చ్చాయల నిల్చినిల్చి సరసంబులు వల్కుచు వెండికొండకుం
 బాయక కూడి యేగెదరు భామిని! చూడుము సిద్ధపాంథులన్. 90

టీ. ఆయతభూర్జపత్రముల = పొడవైన భూర్జవృక్షపుటాకులందు, ఆమర
 థేను దధిప్రయుక్తపాథేయములు-ఆమరథేను = సురసంబంధమైనయావుయొక్క,
 దధి=పెరుగుచే, ప్రయుక్త=కల్పితములైన, పాథేయములు=దారిబత్తెములను, అరగించి=
 భుజించి, వడదేఱఁగ=శ్రమతీరుటకై, శీతలకల్పకద్రుమచ్ఛాయల = చల్లని కల్ప
 వృక్షములనీడలందు, నిల్చి నిల్చి=ఉండియుండి, సరసంబులు = సరసములగుమాటలు,
 వల్కుచు=ఆడుచు, పాయక=పిండిరులనెడఁబాయక, కూడి=కలిసి, వెండికొండకుం=
 కైలాసమునకు, ఏగెదరు=పోయెదరు. సిద్ధపాంథుల = సిద్ధులను, బాటసారులను,
 చూడుము. భుజించి, కూడి, నిల్చి మున్నగు నసమావేశక్రియలకు, సిద్ధపాంథపదమే కర్త
 యని గ్రహించునది.

భా. ఓనత్యభామ! సిద్ధులదె తాము తెచ్చికొన్న వేల్పుటావుపెరుగుతోఁ
 జేయఁబడిన దారిబత్తెముల విశాలభూర్జపత్రముల నిడికొని కల్పవృక్షములనీడల శ్రమ
 మవసయించుకొని గుమికూడి కైలాసమున కేగుచున్నవారు గనుమని భావము.

శా. ఏణీశాబవిలోలనేత్ర! కనుఁగొంటే వీరు విద్యాధరు
 ల్లాణికోజ్జ్వలరత్నకుండలులు సంబద్ధాసిధేనులైన
 ద్వీణాపాణులు చంద్రికామలశిరోవేష్టుత్రిపుండ్రాంకితు
 ల్నాణీయస్తరతారహారులు శివధ్యానైకనిష్ఠాపరుల్. 91

టీ. ఏణీశాబవిలోలనేత్ర! = బాలకురంగమువలె జలించు నేత్రములుగలదాన!
 మాణికోజ్జ్వలరత్నకుండలులు = రత్నములచే బ్రకాశించు రత్నకుండలములుగలవారు,
 సంబద్ధాసిధేనుల్ = సంబద్ధ=కట్టుకొన్న, ఆసిధేనుల్ = కత్తులుగలవారు, రణద్వీణాపాణులు
 = ధ్వనిచేయువీణియులు హస్తములందుగలవారు, చంద్రికామలశిరోవేష్టుల్ = వెన్నెలవలె
 స్వచ్ఛమైన కలపాగకలవారు, త్రిపుండ్రాంకితుల్ = భస్మముచే దీర్చిన మూడురేకలచే
 చిహ్నితులైనవారు నాణీయస్తరతారహారులు = నాణీయ=మిక్కిలి గొప్పవగు, తారహారు
 లు = ముత్యాలహారములుగలవారు, శివధ్యానైకనిష్ఠాపరుల్ = శివధ్యానమును ముఖ్య
 మగునియమునం దానక్షిగలవారు, వీరు, విద్యాధరులు, కనుఁగొంటే=చూచితే.

భా. ఓకురంగలాలవిలాచన! వారే విద్యాధరులు రత్నకుండలాలంకృతులై కత్తులంగట్టుకొని, వీణియలంబూని, తెల్లనితలపాగల ధరించి నొసటఁ ద్రిపుండ్రములం దిద్దికొని, గొప్ప ముత్తెయంపుంబేరులందాల్చి శివభాగ్యనమను ముఖ్యమగునిష్ఠయందే కేవల మానస్తగిగల్గి కైలాసమునకుం బోవుచున్నారదే గనుము.

వ్యా-విశే. అణియన్ + తర = అణియ స్తర = మిక్కిలి నూత్నమైనది. న + అణియ స్తర = నాణియ స్తర = నూత్న ముకానిది. 'అణు' అనుపదమునకుఁ దరప్యత్యయరూపము 'అణి యన్' దీనిపై మఱల తరవప్రత్యయముచేసి కవి ప్రయోగించుట యిచటివిశేషము.

మ కనుఁగొంటే సకలేందుబింబముఖ! యీగంధర్వులం బంకజా

సనగేహిన్యుపదిష్టగీతరచనాసర్వంకషప్రజ్ఞులం

గనదుత్తుంగవిమానచారులఁ దురంగగ్రీవుల నిర్జరీ

జనతాన్మృత్యుసహాయలాలసుల యక్ష¹ గ్రామవాస్తవ్యులన్. 92

టీ. సకలేందుబింబముఖ = పూర్ణచంద్రవదన ! పంకజాసన...ప్రజ్ఞులన్ - పంకజాసనగేహిని = సరస్వతిచే (బ్రహ్మవత్స), ఉపదిష్ట = కఞ్జపఁబడిన, గీత = గానముల యొక్క, రచనా = తిరుగఁబాడుటయందు, సర్వంకష = సంపూర్ణమైన, ప్రజ్ఞులన్ = బుద్ధి కలవారలను, కన...చారులన్ - కనల్ = ప్రకాశించునట్టి, ఉత్తుంగ = ఎత్తైన, విమాన = విమానములందు, చారులన్ = సంచరించువారిని, తురంగగ్రీవులన్ = హయగ్రీవులను, నిర్జరీ...కారులన్ - నిర్జరీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, జనతా = సమూహముయొక్క, నృత = నాట్యములయొక్క, సహాయ = తోడ్పాటువిషయమున, లాలసులన్ = ఆసక్తి గలవారిని, యక్షగ్రామవాస్తవ్యులన్ = యక్షులగుంపుతోనుండువారిని, ఈగంధర్వులన్ = ఈగంధర్వులను, కనుఁగొంటే = చూచితినే.

విశే. సకలేందు = కళలన్నింటితోఁ గూడినచంద్రుడు.

సీ. యక్షులు ²వీర లోయతివ ! మేళము గూడి

పాడుచుండుదురు దిక్పాలసభల

గుహ్యకు శ్రీవీర లోకొమ్మ ! హాస్యరసాధి

నాయకు ల్భృంగీశనర్తకములు

గరుడులు ⁴వీర లోతరుణి ! విష్వక్సేన

పరిచితు ల్నా గారిపరమహితులు

1 గ్రామవాస్తవ్యులన్. 2 వీరుగో యతివ !. 3 వీరుగో కొమ్మ !. 4 వీరుగో తరుణి!

చారణు ల్విర లోసతి ! విచిత్రకథేతి

హాసజ్ఞు లఖలలోకాధ్వనీను

తే. లమరపతిఁ గొల్వఁ జనువార లతివ ! యెపుడు

నుబును పుత్తురు వివిధోపయోగ్య కళల

మనలఁ జూచెద రాశ్చర్యమగును లగుచు

వీరిఁ గనుఁగొంటె గంభీరవేదిగమన !

93

టీ. ఓయతివ=ఓవనిత! వీరలు=వీరు, యక్షులు. మేళము=జత, కూడి, దిక్పాల
సభలఁ = దిక్పతులసభలందు, పాడుచుండుదురు=గానముచేయుదురు. ఓకొమ్మ=ఓస్త్రీ!
వీరలు, గుహ్యకులు, హాస్యరసాధిసాయకుల్ = హాస్యరసాధిపతులు, భృంగీశనర్త సఖులు
= భృంగీశుని రహస్యమిత్రులు, ఓతరుణి=ఓయువతి, వీరలు, గరుడులు. వివ్వక్సేనపరి
చితులు = వివ్వక్సేనుని స్నేహితులు, నాగారిపరమహితులు = గరుడునకుఁ బ్రియ
మిత్రులు, ఓసతి=ఓవతి ప్రత! వీరలు, చారణులు. విచిత్ర...హాసజ్ఞులు-విచిత్ర=మిక్కిలి
చిత్రములైన, కథా=కొంచెము సత్యమైన కల్పితకథలను, ఇతిహాస=ప్రాచీనచరిత్రము
లను, జ్ఞులు=తెలిసినవారు, అఖలలోకాధ్వనీనులు=అన్ని లోకములందు సంచరించువారు,
అమరపతిఁ=దేవేంద్రుని, కొల్వఁ=సేవించుటకు, చనువారలు=పోవుచున్నవారు, అతివ=
సత్య! ఎపుడు=ఎల్లపుడు, వివిధోపయోగ్యకళలఁ = అనేకవిధములగు నుపయుక్తములైన
విద్యలచే, ఉబును=పనిలేనికాలమును, పుత్తురు=గడుపుదురు. ఆశ్చర్యమగును = ఆశ్చ
ర్యమున మునిగినవారు, అగుచున్, మనలన్, చూచెదరు=చూచుచున్నారు. గంభీర
వేదిగమన-గంభీరవేది = మదగజమువంటి, గమన=నడకగలదాన! వీరిన్, కనుఁగొంటె=
చూచితివ!

విశే. తోలూడినను, రక్తము కారినను, మాంస మూడివచ్చినను, దన్నుఁదా నేది
యెఱుంగక మత్తిలి తిరుగునో, బహుకాలమునకుఁగాని యేది శిక్షితమై వశముకాదో
యట్టియేనుఁగున గంభీరవేది యందురు.

లయగ్రాహి.—

అంగన! కనుఁగొను మనంగహరమాళితట

రంగనతి జహన్ను మునిపుంగవవిశాలో

త్సంగశిశువుం గపిలునింగలపుఁజూపునెక

లం గలయునాసగరువంగడము మోక్షో

త్తుంగమణిసౌధమునకుం గడవుఁ దాప గగ
నాంగణమహితలభుజంగనిలయంబుల్
జంగగొను నేర్పరిఁ బతంగజయనుంగుఁజెలి
యం గనఖలాచలయుగంగ సురగంగన్.

94

టీ. అనంగ...నటికొ-అనంగహర=మన్దగహంతయగు నీశ్వరునియొక్క, మాళి
తట=శిరోభాగమనెను, రంగ=నాట్యభూమియందు, నటికొ=నర్తకియైనదానిని, జహ్ను
ముని...శిశువుకొ-జహ్నుమునిపుంగవ = జహ్నువును ఋషిశ్రేష్ఠునియొక్క, విశాలా
త్సంగ=పఱివైనతొడయందలి, శిశువుకొ = పాపయైనదాని, కపిల...నెకలకొ-కపిల=
కపిలమహామునియొక్క, ఇంగలపుఁజూపు = అగ్నికణములరూపమగు దృష్టియొక్క,
నెకలకొ=మంటలందు, కలయు=కలసిపోయిన, ఆనగరువంగడముకొ = ఆనగరునివంశ
మును, మోక్షోత్తుంగమణిసౌధమునకుకొ = మోక్షమనెడి యెత్తైనమేడకు, కడపు =
చేర్చునట్టి, తాప=నిచ్చెనయైనదాని, గగనాంగణమహితలభుజంగనిలయంబుల్ = స్వర్గ
మర్త్యపాతాళములను, జంగగొను=లంఘించునట్టి, నేర్పరికొ=నేర్పకలదాని, పతంగజ
యనుంగుచెలియకొ-పతంగజ = సూర్యతనయయగుయమునకు, అనుంగుచెలియకొ =
ప్రియసఖయైనదాని, కనఖలాచలయుగంగకొ = కనఖలయనుకొండతో, యుకొ =
కూడిన, ఆంగకొ=శరీరముగలదాని, సురగంగకొ=మందాకినిని, ఆంగన, కనుంగొనుము=
చూడుము.

విశే. ఈశ్వరుడు భగీరథునిస్థార్థనంజేసి గంగను మాళిఁ దాల్చుటకతన నందు
గంగ విహరించుట కల్గెను. దాన నీశుమాళి గంగానర్తనమునకు రంగమయ్యె.జహ్నుముని
యుద్రేకమున వచ్చు గంగంద్రావి మఱల దానిం దాఁబుట్టించుటంబట్టి గంగ జహ్నునుత
యై జాహ్నువీనామమునందెను. వేయిమంది సగరసుతులు యాగపశువునువెదకం బాతా
ళమువఱకు భూమింద్రద్వి పాతాళముం జొరఁబాటి యచ్చొక గపిలమునివరుని నేత్రా
గ్నిజ్వాలల దగ్ధులైరి. వారిని గంగోదకమునందడిసి యుత్తమగతింబొందింప భగీరథుఁడు
యత్నించి గంగం బుడమికొడెచ్చి కృతకృత్యుడయ్యె. గంగ సగరసుతుల సుత్తమగతి
నొందించుటకతన సగరవంశమువారిని మోక్షమునుసౌధము నెక్కించుటలో నిచ్చెన
యయ్యెను.

విష్ణుపాదమునుండి వెలువడినగంగ మూఁడుచీలిక లయ్యెననియు, నందొకపాయ
స్వర్గమున, నొకటిభువిని, నొకటి పాతాళమునఁబడి ప్రవహించెనని పురాణములుచెప్పును
గాన, గంగ ముల్లోకముల జంగగొనునదయ్యెను. యమునానదింగూడి ప్రవహించునది
గానఁ బతంగజప్రియసఖయయ్యె. కనఖలాచలమనుకొండ గంగాద్వారమునఁ గలదు.

అందొకతీర్థమున గంగ యావిర్భవించుటంజేసి గంగ కనఖలాచలయుగంగ యయ్యెను. ఇది లయగ్రాహి యనువృత్తము. ఇరువదియారుభందములలోఁ బుట్టినదిగామి నీది యిరువదినూరక్షరముల కెక్కుడగ నక్షరములుగలపాదము గల్గియుండును. ఇట్టివానికి లక్షణకర్త లక్కతముననే 'ఉద్ధరమాలావృత్తములు' అని పేరిడినారు. దీని ప్రతిపాదము నకు 39 మాత్రలంపును. ప్రతిపాదము, భ,జ,స,న,భ,జ,స,న,భ,య, అను గణములతో నడుచును. ప్రతిపాదమునను, 11,21,31, మాత్రలపైఁ బ్రాసయతి యుండును. యతి పేయరాదు. ప్రాసయతియే నిల్పవలెను.

మ. అవె దివ్యర్షినికేతనంబు లనసూయారుంధతీకర్ణపూ
రవివృద్ధార్థకకృష్ణసారగతిసంరంభంబు లింద్రద్రుమో
ద్భవనానావిధవల్కలాంచితబహిర్ద్వారప్రదేశంబు లా
హవనీయాదిహుతాశధూమపటలశ్యామీభవత్ప్రాంతముల్. 95

జీ. అనసూయా...సంరంభంబులు - అనసూయా = అత్రిపత్నియొక్కయు, అరుంధతీ=పసిష్ఠునిభార్యయొక్కయు, కర్ణపూర = కర్ణాభరణములైన బాలతృణాదుల చేత, వివృద్ధ=పోషించుబడిన, అర్థక=పిల్లలుగల, కృష్ణసార = నల్లనిచాఱుగలలేళ్లయొక్క, గతి=నడకయొక్క, సంరంభంబులు = త్వరలుగలవియు; అనసూయారుంధతులు తాము కర్ణాభరణములుగఁ జేసికొనినతృణాదుల నాహారముగనిడి పిల్లలేళ్లఁ బ్రేమతోఁ బెంచుచుండ నాపిల్లలతల్లులగుజింక లవ్హారియాశ్రమముల స్వేచ్ఛగ విహరించుచున్నవని భావము. ఇంద్రద్రుమ...ప్రదేశంబులు-ఇంద్రద్రుమ = కల్పవృక్షమునుండి, ఉద్భవ=పుట్టిన, నానావిధ=వివిధములైన, వల్కల=నారచీరలతో, అంచిత=ఒప్పుచున్న, బహిర్ద్వారప్రదేశంబులు = వాకిసలతలములుగలవి, అహవనీయాది...ప్రాంతముల్ - అహవనీయాది=అహవనీయము మొదలైన, హుతాశ=అగ్నులయొక్క, ధూమపటల = పొగలగుమిచే, శ్యామీభవత్ = నల్లనగు, ప్రాంతముల్ = సమీపప్రదేశములుగలవి, దివ్యర్షినికేతనంబులు = దేవర్షులగృహములు, అవె=అవిగో.

విశే. 'అహవనీయము, గార్హ పత్యము, దక్షిణాగ్ని' అని అగ్నులు ముత్రైఱుగులు. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. అచ్చరపుప్రవృత్తిబోండ్లు సరసామృతధారయుఁ గల్పవాటియున్
లచ్చియుఁ జందమామయుఁ దలంపులమానికముందలంపఁ బై

పెచ్చులు దీనికి న్నె మరువెట్టుచు నందినియట్టు నాకుచుం
బచ్చికఁ బండి యున్నయది భామిని! వేలుపుటావుఁ జూచితే. 96

టీ. అచ్చరపువ్వుఁబోండ్లు = అచ్చరస్త్రీలును, సరసామృతధారయు = సరసమగునమృతంపుధారయు, కల్పవాటియు = కల్పవృక్షపంక్తియు, లచ్చియు = లక్ష్మీయును, చందమామయు = చంద్రుడును, తలంపులమానికము = చింతా మణియు, తలంప = ఆలోచింపఁగ, దీనికి = ఈ కామధేనువునకు, వైపెచ్చులు = కొనరులు, నందినియట్టు = నందినియచు తనమాడయొక్కకంతమును, నాకుచు = నెమరువెట్టుచు = నెమరువేయుచు, పచ్చిక = పచ్చికగలనేల, పండి = శయనించి, ఉన్నయది, భామిని = సత్య, వేలుపుటావు = సురలయావగు కామధేనువును, చూచితే = కాంచితివే.

వ్యా-విశే. అచ్చరలు, అమృతము, కల్పవృక్షములు, లక్ష్మీ, చందమామ, చింతా మణి, కామధేనువు-ఇవన్నియు సముద్రముననే పుట్టినవి. కాని యీకామధేనువునకుఁ దక్కినవన్నియు కొనరులే యగుచున్నవి. అనఁగా దీనితో నయ్యువేరియు సాటిసొందఁ జాలవనిభావము. వైపెచ్చు = కొనరు; అనఁగా బ్రధానముగ నొకవస్తువుఁగొని పిదప నాకొన్నదానికై కొనరుగాఁ బుచ్చుకొనిన చిల్లరవస్తువు. అచ్చర. ప్ర. అచ్చరాః పువ్వుఁ బోడి = పువ్వుమువలె మనోజ్ఞమైన యొప్పదముగలది. రూ. అ. పూవుఁబోడి. పువ్వుఁ బోడి. పూఁబోడి.

చ. కనకమహీధరేంద్రునలిక²స్థితపర్వతరాజపట్టబం
ధనమును బోనికొటయు ఘనంబగు తన్నకుటంబుకై వడిం
దనరెడువై జయంతమును దవ్వలఁ గానఁగవచ్చెఁ జూచితే
యనిమిషరాజధాని యిది హాసనమాత్ర కురంగలోచనా! 97

టీ. హాసనమాత్ర కురంగలోచనా = ఒక్కసంవత్సరముమాత్రమే వయసుకల లేడివంటి కన్నులుగలదాన, కనకమహీధరేంద్రు...బంధమునుబోని = కనకమహీధరేంద్రు = మేరుగిరిపర్వమయొక్క, అలిక = ఫాలప్రదేశమున, స్థిత = ఉన్నటువంటి, పర్వతరాజపట్టబంధనమునుబోని = పర్వతరాజత్వమును బ్రకటించుపట్టమయొక్క కట్టును బోలిన, కొటయు = కొటయును, ఘనంబగు = గొప్పదైన, తన్నకుటంబుకైవడి = ఆపర్వతరాజయొక్కకీరీటమువలె, తనరెడు = ఒప్పనట్టి, వైజయంతమును = వైజయంతమును మేడయు, దవ్వల = దూరమునుండి, కానఁగవచ్చె = కాన్పించెడిని. ఇది, అనిమిషరాజధాని = దేవేంద్రముఖ్యపట్టణమగునమరావతి, చూచితే = చూచితివా?

భా. మేరుపర్వతశిఖరముననున్న దేవేంద్రునికోట పర్వతరాజునొసటఁ గట్టిన పట్టబంధమువలెను, నాతని ప్రాసాదముగు వైజయంత పుష్పర్వతరాజుశిరమునఁ బ్రకాశించు కిరీటమువలెను, నొప్పుచున్నవని భావము.

విశే. రాజునొసటఁ బట్టాభిషేకాదులఁ బట్టముంగట్టుట యాచారము. అనిమి ఘలు = తొప్పుపాటులేనివారు. జయంతము = ఇది యింద్రునిమేడపేరు.

ఉ. శ్రీలఁ జెలంగు నీసురపురిం గమనీయమహానుభావతం
బోలఁగ లేక యోటములఁ బొంది భజింపఁగ వచ్చినట్టులు
త్తలదుకూలకల్పితపతాకలతోఁ గడు నొప్పు నన్యది
కౌలపురంబులో యనఁగఁ బార్శ్వములం దివిషద్విమానముల్. 98

టీ. శ్రీలక్ = సిరులచే, చెలంగు = ఒప్పునట్టి, ఈసురపురిక్ = ఈయమరా వలెనీ, కమనీయమహానుభావతక్ = సొగసైనగొప్పమహిమవిషయమున, పోలఁగక్ = సాటిఁజెందుటకు, లేక = చాలక, ఓటములక్ = అపజయములను, పొంది, (దిక్కాల పురంబులు), భజింపఁగక్ = సేవించుటకై (ఆమరావతినీ) వచ్చినట్టులు = వచ్చినరీతిగ, ఉత్తల...పతాకలతోఁ - ఉత్తల = మిక్కిలిపొడవైన, దుకూల = పట్టుబట్టలచే, కల్పిత = నిర్మింపఁబడిన, పతాకలతోఁ = ధ్వజములతోడ, కడుక్ = మిక్కిలి, ఒప్పు = ప్రకా శించు, అన్యదికౌలపురంబులో = ఇతరదిక్కాలురపట్టణములో, అనఁగక్ = అనునట్లు, పార్శ్వములక్ = కేలంకులందు, దివిషద్విమానములు = సురలవిమానములు, ఒప్పును.

భా. ఆమరావతీపార్శ్వములఁగల దేవవిమానములు సురపురిమాహాత్మ్యమున కోడి బానిని సేవింపవచ్చిన యన్యదిగీశులపట్టణములో యనున ట్టొప్పెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. మరలక జన్యభూమి నణుమాత్రభయంబును లేనివీరు ల
ధ్వరము లనేకము ల్విధియుతంబుగఁ జేసినభూసురేంద్రులు
ధ్వరభవపాశబంధములఁ ద్రుంచినయోగికులావతంసు లీ
సురపుర* కామినీవదనచుంబనమాత్రకృతార్థమానసుల్. 99

టీ. జన్యభూమిక్ = యుద్ధరంగమున, మరలక = వెనుదియక, అణుమాత్రభయం బును = స్వల్పమైనభయమును, లేని = లేనట్టి, వీరులు = శూరులు, అధ్వరములు = యజ్ఞములు, అనేకములు = పెక్కులు, విధియుతంబుగక్ = యథావిధిగ, చేసిన = ఒనర్చిన, భూసురేంద్రులు = బ్రహ్మణశ్రేష్ఠులు, ఉద్ధర...బంధములక్ - ఉద్ధర = మిక్కిలి బలముకలవైన, భవపాశబంధములక్ = సంసారరజ్జువులకట్టులను, ద్రుంచిన = త్రొంగివేసెను,

* దారికావదన,

యోగికులవతంసులు=మునికులశ్రేష్ఠులు, ఈసుర...మానసుల్-ఈసురపురకామిని = ఈ
స్వర్లోకశ్రీలయొక్క, వదనచుంబనమాత్ర = మోము ముద్దగొనుటమాత్రముచేతనే
కృతార్థంధన్యమైన, మానసుల్=మదిగలవారు.

భా. యుద్ధభూమిని వెను చూచక పోరాడి ప్రాణముల గోల్పోవువారును, యథా
విధి యజ్ఞములాచరించిన మహీసురవరులును, సంసారపాశములకట్టులఁ ద్రెంపిజొన్న ముని
పుంగవులును, దేవకాంతలమోముల ముద్దగొనుట మాత్రముననే తమ తాము ధన్యులం
గాఁ దలంచుకొందురు. అనఁగాఁ బైకృత్యముల కేదీ ఫలమని తాత్పర్యము.

వ్యా-విశే. 'ఈసురపురి' అను సమాసపదమునందలి 'ఈ' అనునది 'సురపురి'
అను సిద్ధసమానైకదేశమగుపదముతో నన్వయించుచున్నది. సమానైకదేశమగుపదముతో
నన్వయించుగతిని విశేషణము నిల్పుటకే ఏకదేశకాన్వయమందురు. ఇయ్య దొకదోషముగా
లక్షణకర్తలు భావించురు. తెనుఁగునఁ గొన్నియెడల నియ్య దదుప్తమని లక్షణకర్తలు
మహాకవిప్రయోగప్రదర్శనపురస్కరముగ నెన్నిరి. సంస్కృతవ్యాకరణకర్తలుగూడ 'దేవ
దత్తస్య గురుకులం' అను నిట్టి యుదాహృతు లేకదేశదోషదూషితములు గావని చెప్పిరి.
ప్రకృత మిందు 'ఈ' యనుదానిని "సమాసఘటితం బీశబ్ద మొక్కొకచో సూచనా
ర్థమగు" అను ప్రాథవ్యాకరణసూత్రముననుసరించి సూచనార్థకముగ నెన్నఁదగునని
తోచును. మఱియు మహాకవిప్రయోగముల 'ఆ. ఈ' అనునవి సిద్ధసమాసమధ్యగతపద
ములతో నన్వయించుట చూపట్టును. కావున నిది యదృష్టమని చెప్పనొప్పును. లేదా
యిందు 'యోగికులవతంసులు' అని మూఁడవపాదపుఁడుదిని బాఠము నంగీకరించి
నచో సిదోషమునకుఁ దావేలేదు. కాని శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యకెదుటగలవానిఁ జూపుచున్న
వాఁడు గాన నిచ్చో 'ఈసురపురి' అనియుంటయే సరసమని యెన్నవలసియుండును.

శా. సారంగాతుల*చూపుచోఱగముల స్వస్థండల స్తోహదు

ర్వారావ ర్తముల స్తునింగి దరిఁ జేరన్రాక యుప్పొంగు సం

సారాంభోనిధి సత్కియాతరణి నిశ్శృంక న్నముత్తీర్ణుడై

చేరు న్నజ్జననావికుండు మదిరాక్షి! యీపురద్వీపమున్.

100

టీ. మదిరాక్షి = మదముకప్పిన కన్నులుగలదాన! సజ్జననావికుండు = సత్పురు
షుఁడను నోడగడపువాఁడు, సారంగాతులచూపుచోఱగముల = లేడికన్నులందోలు
కన్నులుగల వనితలయొక్కదృష్టులను చేడలగుంపునందును, చన్ద్రోండల = కుచములను
కొండలందును, మోహదుర్వారావ ర్తముల = మోహమును ననివార్తములగు నుడు

అందును, మునింగి=మునిగి, దరిక్=బిడ్డను, చేరక్=చేరుటకు, రాక=వీలులేక, ఉపాసం
గు=వృద్ధిపొందునట్టి, సంసారాంభోనిధిక్ = సంసారమనునముద్రమును, సత్కర్మాతర
ణిక్=సత్కర్మలనుపడవచే, నిత్యంకక్=నిత్యముగా, సముత్తీర్ణుడై = దాటినవాడై,
ఈపురద్వీపముక్ = ఈపట్టణమనుదీవిని, చేరును=పొందును.

భా. ఓసత్యభామ! సముద్రమునంబడినవాడు చేచలకును, గొండలకును, నుడుల
కును జిక్కి యొడ్డుజేరక చింతించుగలిగి మనుజుడు, వనితలదృష్టులను చేచలకును,
జన్మలనుగొండలకును, మోహమునునుడులకును వశుడై సంసారమను సాగరమును
దాటుకాలకయ్యుండు. అట్టివానిని దరింజేర్చ సత్కర్మకలాపము తరణి యగును. ఆత్తరణి
మూలమున నీభవసాగరముందాటి యవ్వాఁ డీపురమనుదీవినే చేరుంజుమా! సత్కర్మ
కలాపమే స్వర్గముం జేర్చ వలంతి యని తాత్పర్యము. అలం. రూపకము.

క. అని నాకపురమహత్త్వము

వనితకుఁ దెలుపుచును హర్ష వశమానసుఁడై

దనుజకులవైరి చని యొ

య్యనఁ గాంచనమేదిసిధరాగ్రహ్నిణిన్.

101

టీ. అని, దనుజకులవైరి = రాక్షసవంశకత్తువు, నాకపురమహత్త్వముక్=స్వర్గ
పట్టణమాహత్త్వమును, వనితకుక్ = సత్యభామకు, తెలుపుచును, హర్షవశమానసుడై=
నంతోపాయత్తచిత్తుడై, చని=అరిగి, బియ్యనక్ = మెల్లఁగ, కాంచనమేదిసిధరాగ్ర
హ్నిణిక్ = బంగారుగొండయొక్కశిఖరముల ప్రదేశములందు, 103 వ పద్యముతో
వస్త్రయము.

చ. పతగవిభుండు మింటిపయి భంజలికామురళీ*సుడాల వ

ల్లితముల రా నెదుర్పడినభేచరవర్ధము లోసరించి య

ద్భుతముగ మ్రొక్క లేనగవుతోఁ గనుంగొంచు వదాన్యనై చికి

శిఖిరుటంకచంద్రకితసిద్ధసరి త్తటమార్గనీమలన్.

102

టీ. పతగవిభుండు=గరుత్మంతుఁడు, మింటిపయిక్ = ఆకాశముపై, భంజలికా
మురళీ*సుడాలవల్లితములక్ = “భంజలిక, మురళి, సుడాల” అనుగలివిశేషములచే,
రాక్=రాగ, ఎదుర్పడిన భేచరవర్ధములు = ఎదురుగావచ్చు దేవతలసమూహములు,
ఓసరించి=ఒదిగి (ప్రక్కఁబాటి), ఆద్భుతముగక్=అచ్చేరువుగ, మ్రొక్కక్=నమస్క
రింపగా, లేనగవుతోక్ = మందహాసముతో, కనుంగొంచుక్=చూచుచు, వదాన్య...

* నృకాల.

సీమలకొండవాన్య = మిక్కిలి దానము చేయునట్టి, నైదికి=అపుయొక్క (కామధేనువు యొక్క), శిత=వాడియైన, ఖురటంక = డెక్కలను నులులచేత, చంద్రకిత=నెనులిపురి కన్నుల యంకారముగల గుండ్రనిజాడకలదిగాఁ జేయఁబడిన, సిద్ధసరిత్తట = గంగాతీర మందలి, మార్గసీమలకొండ=బాటలతలములందు, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. భంజలిక-మురళి మొదలగునవి యశ్వగతివిశేషములు. వినను నెవరి కెయ్యది వాహనముగనో యద్దాని వారి వారువముగనే భావించి యాగతివిశేషముల దానియందు వర్ణించుట నైజమయ్యె.

క. సరసబిసవిసరముహూ*రా, హరణోద్ధరహంససంసదారవద్దీర్ఘి
కరణచణగంధవహములు, శరీరములనేద దేర్ప జను దెంచె రహిన్.

టీ. సరస .. గంధవహములు-సరస = రసవంతములగు, (వాడని), బిసవిసర = తామరతూండులనమూహమును, ముహూః=మాటిమాటికి, ఆహరణ=తినుటచేత, ఉద్ధర= విజృంభించునట్టి, హంససంసత్ = హంసలగుంపుయొక్క, ఆరవ=ధ్వనులను, దీర్ఘి కరణ= పొడిగించుటయందు, చణ=సమర్థములైన, గంధవహములు = కమ్మగాలులు, శరీరముల నేద = ఒడలలయాయాసమును, లేర్ప=పోగొట్టగా, రహిన్ = ఆనందముతో, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను. క ర్త. దనుజకులవైరి. 101-102-103 పద్యముల కొకే యన్వయము.

విశే. 'ముహూరాహరణ' అనుచో 'ముహూర్ధధరణ' అను పాఠము గానంబడి యెడి, 'ఉద్ధరణ=పెల్లగించుట' అని యాచక్షముననర్థము. తామరతూండ్ల నాహరించు హంసములయారవముల వృద్ధినిందించునదనుటంజేసి యీవాయువు పద్మాకరములమీఁది నుండియే యేతెంచుచున్నదని విశదమగుచున్నది. పద్మాకరములపైనుండి వచ్చుటకతన సీగాలియందు కైత్యము, సౌరభ్యమును గలవని విశదమయ్యెను. హంసలకు మిగుల సంత సము సంభవింపఁజేయకున్న హంస లభికముగ నారావములు గావించుట పాసంగదు కావునను, నట్టిసంతోషమునకు మందమారుతమే కారణముగానోపుటకతనను, హంస సంసదారవపదముచే మాంద్యమును సూచితమయ్యెను.

శా. సమృద్ధక్షమ! ధీనిబంధనవిధాసంక్రందనాచార్య! శూ
రమృన్యాచలవజ్రపాత! జగతీరయోంబుజాక్ష! శర
ధృష్టార్థస్థదశాస్యరాజ్యసమసహ్యప్రౌఢ్యవాతీరభా
గుమృత్తురి శివంసముద్రపురవప్రొస్తూలనాడంబరా!

టీ. సప్తర్షిక్షమ = యధాధమందుశక్తుఁడా! ధీనిబంధనవిధానంక్రందనాచార్య-
 ధీ=బుద్ధియొక్క, నిబంధన=నిర్వాటుయొక్క, విధా = రీతివిషయమున, సంక్రందనా
 చార్య = బృహస్పతియైనవాఁడా! శూరమృన్య... పాత-శూరమృన్య=శూరులమని యను
 శానువారలనే, అచల=కొండలకు, వజ్రపాత = వజ్రాయుధప్రహారమైనవాఁడా! జగతీ
 రక్షంబుజాతా = భూపాలనమున విష్ణువైనవాఁడా! శరభ్యమృగస్థ...డంబరా-శరభి=
 నముద్రమయొక్క, అమృగస్థ-అవ్=నిశ్చయొక్క, మృగ = జాడను, స్థ=ఉన్నట్టియు,
 దకాస్య=రావణునియొక్క, రాజ్య=రాజ్యములో, నమ = తుల్యమైనట్టియు, సహ్య =
 సహ్యపర్వతములయందు, ప్రోద్భవ=పుట్టినదగు, కావేరీనిదియొక్క, తీర=బడ్డును, భాక్=
 పొందినట్టియు, ఉమ్మత్తూరు శివసముద్రపుర = 'ఉమ్మత్తూరు, శివసముద్రపురము'
 అనెడు పట్టణములయొక్క, వస్త్ర=ప్రాకారమును, ఉన్మాలన = పెల్లగించుటయొక్క,
 ఆదంబరా=విజృంభణముగలవాఁడా!

వ్యా.విశే. ఇందుఁ గృష్ణరాయల దక్షిణదేశవిజయము ప్రకటితమైనది. శూరమృన్య
 దూ. అ. శూరమాని.

క. తిరుమల దేవీవల్లభ! కరుణామయహృదయ! రాజకంఠీరవ! యీ

శ్వరనరసభూపురందర, వరనందన! బాసదప్పవరగండాంకా! 105

టీ. తిరుమలదేవీవల్లభ = తిరుమలదేవికిఁ బ్రియుండా! కరుణామయహృదయ=
 దయాప్రచురమగు మదిగలవాఁడ! రాజకంఠీరవ=రాజసింహ! ఈశ్వరనరసభూపురందర
 వరనందన = ప్రభువగు నరసరాజును భూలోకదేవేంద్రునియొక్క యుక్తమపుత్రుండా!
 బాసదప్పవరగండాంకా! 'బాసదప్పవరగండ్' అనెడు బిరుదముగలవాఁడా!

సగ్విశే.—

నాగమాంబాధిభూనారసింహాత్తజా!

భోగలీలాపరాభూతసంక్రందనా!

త్యాగవిద్యానిషద్యాయితప్రాభవా!

సాగరాంతక్షమాసంపదేకాస్పదా!

106

టీ. నాగమాంబా...త్తజా-నాగమాంబా = నాగమాంబయొక్క, అధిభూ =
 ఆధిపతియైన (పతియైన), నారసింహ = నరసింహరాజునకు, అత్తజా = కుమారుడైన
 వాఁడా! భోగ...సంక్రందనా-భోగలీలా = భోగములవిలాసముచే, పరాభూత = తిర
 స్కృతమైన, సంక్రందనా = దేవేంద్రులుగలవాఁడ! త్యాగ...ప్రాభవా = త్యాగ
 విద్యా=దానవిద్యకు, నిషద్యాయిత=అంగడియైన, ప్రాభవా = మహిమగలవాఁడ! సాగ

రాంత...స్పదా - సాగరాంత = సముద్రము తుదిగాఁగల, తేమా=భూమియందలి, సంపత్ = విశ్వర్యములకు, ఏక=ముఖ్యమైన, ఆస్పదా=స్థానమైనవాఁడా.

విశే. ఇది స్వర్ణచీవృత్తము. 4 రగణము లొకపాదమునకుండును. ఇట్లే తక్కిన మూడుపాదము లుండును. ప్రతిపాదమున మూడవగణము మొదటియక్షరము యతి స్థానము.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధసారసారస్వతాభి నంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిమ్మయనామధేయప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణంబను మహా ప్రబంధంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

తృతీయాశ్వాసము.

మహితశేహ! యుత్కల

భూమిధవదర్పహరణభుజసార! సుధా

ధామకులజలధికౌస్తుభ!

రామాపాంచాల! కృష్ణరాయన్మపాలా!

1

టీ. శ్రీ... గేహ-శ్రీ=సంపదలతో, మహిత=మాడియున్న, గేహ=గృహముకల
వాడ!, ఉత్కల...సార - ఉత్కలభూమిధవ=ఉత్కలదేశపురాజాయొక్క, దర్ప=
గర్వమును, హరణ = నశింపజేయునట్టి, భుజసార = భుజములబలముగలవాడ, సుధా
ధామ...కౌస్తుభ-సుధాధామకుల=చంద్రవంశమునెడి, జలధి=సముద్రమునకు, కౌస్తుభ=
కౌస్తుభరత్న మైనవాడా! రామాపాంచాల=స్త్రీలకు బాంచాలజాతిపురుషుడైనవాడా!,
కృష్ణరాయన్మపాలా=కృష్ణరాయభూపా!

లే. అవధరింపుము జనమేజయక్షీతీశ, వరున క్షిప్తును నవ్త్తానివల్ల భుండు
గగనగంగాప్రతీరోపకంఠభూమి, నల్లనల్లన నేతెంచునవసరమున. 2

టీ. అవధరింపుము=సావధానముగ నాకర్షింపుము. అవ్త్తానివల్లభుండు = అముని
శ్రేష్ఠుడగు వైశంపాయనుడు, జనమేజయ క్షీతీశవరునకు = జనమేజయుడను రాజ
శ్రేష్ఠునకు, ఇట్లు=ఈరీతిగ, అనుక్=అనెను. గగన...భూమిక్=గగనగంగా - మందా
కినియొక్క, ప్రతీర=పిడ్డయొక్క, ఉపకంఠభూమిక్ = సమీపప్రదేశమున, అల్ల
నల్లనక్=అంతంత, ఏతెంచు=వచ్చునట్టి, అవసరమునక్=సమయమున (కృష్ణుడుకర్త.)

ఉ. అంతకు మున్న నారదమహామునిచే మఘవుండు కంసదై
త్యాంతకురాక దా నెఱిగి యభ్రమువల్లభు నెక్కి సంభ్రమా
క్రాంతమనస్కుడై యెదురుగాఁ జనుదెంచె జయంతుఁడుం దిశా
కాంతులు మేనకాదిగణికానివహంబులు వెంటఁ గొల్వగన్. 3

టీ. అంతకుమున్న = అంతకుఋత్యువే, మఘవుండు=ఇంద్రుడు, నారద
మహామునిచే, కంసదైత్యాంతకురాకక్ = శ్రీకృష్ణనిరాకను, తాక్=నెఱిగి, అభ్రము

వల్లభుఁ=విరావతమును ('అశ్రము' అనునది యైరావతముభార్యపేరు), సంశ్రమా
క్రాంతమనస్కుడై = త్వరచే నాక్రమింపఁబడిన మదిగలవాడై, జయంతుఁడుఁ
(ఇంద్రునికుమారుఁడు) దిశాకాంతులుఁ=దిక్పతులును, మేనకాదిగణి కానివహంబుఁ =
మేనక మొదలైన దేవవేశ్యులసమూహమును, వెంటఁ, కొల్వఁగఁ=సేవింపఁగా, ఎదు
రుగాఁ, చనుదెంచెఁ=వచ్చెను.

❖ స్వర్గమున శ్రీకృష్ణు నింద్రాదులు సేవింతుట. ❖

చ. అమరవిభుండు దూరముననంబుజనాభునిఁ గాంచి సంభ్రమో
ద్గమమునఁ జేతియంకుశముఖంబునఁ గుంభములూఁది కుంచితా
గ్రిమచరణంబున న్నదకరిఁ డిగి యంసవిలంబికల్పచే
లము నడుమ న్నిగించుచు నిలానిహితాత్మ శిరగికిరీటుఁ డై. 4

టీ. అమరవిభుండు = దేవేంద్రుఁడు, దూరమునఁ, అంబుజనాభునిఁ=శ్రీ
కృష్ణుని, కాంచి=చూచి, సంభ్రమోద్గమమునఁ = త్వరయొక్క ప్రకేలేచుటచే, చేతి
యంకుశముఖంబునఁ=హస్తమునందలి యంకుశాగ్రముచే, (వినుఁగును గుంభమునదిమి
వశీకరించికొనుసాధన మంకుశము), కుంభములు=కుంభస్థలములను (వినుఁగుతల నడుమం
గలవల్లమున కిరువంకలనుండు నెత్తైన రెండుప్రదేశములను రెండుకుంభములుగా వ్యవహ
రింతురుగానఁ గుంభములని బహువచనము ప్రయుక్తమయ్యెను.) ఊఁది = అణచిబట్టి,
కుంచితాగ్రిమచరణంబునఁ = పంచఁబడిన ముందటికాలియందుండి, మదకరిఁ=విరా
వతమును, డిగి=దిగి, (వినుఁగు ముందటిపాదము నువంచఁగాఁ బిదప నేనుఁగుపైనున్నవాఁ
డాపాదముపైనుండి క్రిందికిదిగుట సహజము), అంసవిలంబికల్పచేలముఁ=భుజములనుండి
వ్రేలాడు కల్పవృక్షసంబంధమగువస్త్రమును, నడుమఁ=మధ్యమందు, విగించుచుఁ =
విగియున్నట్లుకట్టుచు, ఇలా...కిరీటుఁడై-ఇలా=భూమియందు, నిహిత = ఉంచఁబడిన,
ఆత్మ=తనయొక్క, కిరీటుఁడై = కిరీటముగలవాడై, (అనఁగా శిరసు భువినంటునటుల
నమస్కరించెనటు.)

భా. ఇంద్రుఁడు దూరమునుండియే శ్రీకృష్ణుఁగాంచి యంకుశాగ్రముచే నైరా
వతము శిరసునదిమి యది మోఁకాలు పంచఁగా నద్దానినుండి దిగి భుజముపైనుండువస్త్ర
మును నడుమునకుఁ గట్టి తనవెంటఁ దనయుండును, దిక్పతులును, దేవవేశ్యులును రాఁగ,
నెదురేగి శిరస్సు భూమినంటునట్లు నమస్కరించెను.

విశే. నడుమునకు వస్త్రమునుగట్టి నమస్కరించునాచారము విజయనగరరాజుల
యాస్థానముల మర్యాదయైయున్నట్లు తెలియవచ్చెడిని. ఇట్లే విజయనగరరాజులకాల
ములో నుండుకవులు వర్ణించిరి కాన నిది తప్పక యప్పటియాచారమే యననొప్పును.

విశే. సహస్రాక్షుడుగాన నేత్రపద్మముల చాలనెను. సానుమచ్ఛిభరముపగిది దేవేంద్రుడును నంబోధమువలె శ్రీకృష్ణుడును నుండిరని యెన్నునది. ఆలం. క్షేప్తా పితరూపకము, ఉపమ.

మ. అనలుం డంజలిసేనె నంతకుండు సాష్టాంగంబు గావించె మ్రొక్కె నిశాచారి ప్రచేతసుండు దెలచెం గేల్తోడ్చె సారంగవాహనుఁ డధైశుండు వందనం బిడియె నీహారాంశుకోటిరుండుఁ వివతుండయ్యె యదుప్రవీరునకు నుద్వేలప్రమోదంబునన్. 7

టీ. అనలుండు=అగ్ని దేవుడు, యదుప్రవీరునకు = యదువంశోత్తమవీరుఁడగు శ్రీకృష్ణునకు, ఉద్వేలప్రమోదంబున = ఆధికమగుసంతోషముతో, అంజలి = దోసిలిని, చేసెన్ = ఒనర్చెను. అనఁగా నమస్కరించెనుట. యముండు, సాష్టాంగము = సాష్టాంగసమస్కారము, కావించెన్ = చేసెను. నిశాచారి = నైర్మతుండు, మ్రొక్కె, ప్రచేతసుండు=వరుణుండు, తెలచెన్ = నమస్కరించెను. సారంగవాహనుండు = లేఁడివాహనముగాఁగలవాయువు, గేల్తోడ్చెన్ = ఆంజలియొనర్చెను. ఆర్థేశుండు = ధనపతియగు కుబేరుండు, వందనంబు=నమస్కృతి, ఇడియెన్ = పెట్టెను, నీహారాంశుకోటిరుండుఁ = నీహారాంశు=చంద్రుండు, శోటిరుండు = కిరీటమునఁగలవాఁడు, ఈశానుండు, వివతుండయ్యెన్ = నమ్రుండయ్యెను.

విశే. నిశాచారి = రాత్రిసంచరించువాఁడు = రాక్షసుండు = నైర్మతి. సాష్టాంగము:—వక్షము, శిరస్సు, దృష్టి, మనస్సు, మాట, పాదములు, చేతులు, కానుపులు ఇవి యష్టాంగములు. వీనితోఁజేయు నమస్కృతి సాష్టాంగము.

శా. వారిం జూచి రథాంగపాణి సరసవ్యాహరలీల వ్రరన్ద్రే రాపాంగవిలోకనక్రియల సంప్రీతాత్మలం జేసి గోత్రాః! రమ్మ గజమ్మ నెక్కుమని నాగారాతిపై నెక్కెఁ దారారంభాకరచామరానిలము మార్గశ్రాంతి దూలింపఁగన్. 8

టీ. రథాంగపాణి = చక్రము హస్తమందుఁగల శ్రీకృష్ణుండు, వారిన్ = ఆ నమస్కరించువారిని, చూచి, సరస...లీలన్ = సరస=రసయుతమైన, వ్యాహర = మాటలయొక్క, లీలన్ = విలాసముచేతను, దరస్థై...క్రియల్ = దరస్థై = మందహాసయుతములైన, అపాంగవిలోకన = క్రేఁగంటిమాపులయొక్క, క్రియల్ = వ్యాపారములచేతను, సంప్రీతాత్మల్ = సంతోషి నందింపఁబడిన మదిగలవారినిగా, చేసి, గోత్రారీ =

గొండలకు శత్రువగు నోయింద్రా! రమ్మ, గజమ్మ = వినుఁగును, ఎక్కుము, అని, నాగా రాతిపై = పాములకుశత్రువగు గరుడునిపై, తారా...నిలము...తారా, రంభా, అను నపురస్త్రీలయొక్క, కర=హస్తములందలి, చామర = వింజామరములసంబంధమైన, అని లము=గాలి, మార్గక్రాంతి = మార్గాయాసమును, తూలింపఁగ్ = పోఁగొట్టఁగ, ఎక్కె = అధిష్టించెను.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు తనకు నమస్కరించు కొందఱను సరసంపుఁబలుకులచేతను, గొందఱను గ్రేఁగంటిచూపుల ప్రసారములచేతను గారవించి, యింద్రుని గజమునెక్కు మని యానయిడి, రంభాద్యపురసలు తన్ను వింజామరములవట్టి పీచుచు నేవింప నెలమి తోడ గరుడు నధిష్టించెను.

క. తక్కినదికాధినాథులు, నెక్కిరి నిజవాహనముల నెసఁగె హుడుక్కా ధక్కాపటహాధ్వనము, లక్కజముగఁ బొంగి నింగి యెఱచినభంగిన్.

టీ. తక్కిన=మిగిలిన, దికాధినాథుల = దిక్పతులును, నిజవాహనములు = స్వవాహనములను, ఎక్కిరి, హుడుక్కా...ధ్వనములు - హుడుక్కా, ధక్కా, పటహా అను వాద్యవిశేషములయొక్క, ధ్వనములు=శబ్దములు, పొంగి=నిండి, నింగి = ఆకాశము, అఱచినభంగి = మాసినరీతిని, అక్కజముగ = ఆశ్చర్యముగ, ఎసఁగె = అతిశయించెను.

ఉ. ఆయెడ సిద్ధికింపురుషయక్షవసుప్రముఖామరావళిం

బాయఁ దోలంగుమంచు శతమన్యుఁడు సందడివో బరాబరు

ల్సేయఁగ నల్లనల్ల నతనీకుసుమాసితదేహుఁ డేఁగె వై

హాయసవీధి నారదముఖామరసంయమిశీర్తనీయుఁ డై.

10

టీ. ఆయెడ = ఆసమయమున, సిద్ధికింపురుషయక్షవసుప్రముఖామరావళి = సిద్ధిలు, కింపురుషులు, యక్షులు, వసువులు మున్నగు దేవతలపంక్తిని, పాయ = పాయఁగా, (అనఁగా నడుమ దారియొందునట్లు), తోలంగుము=మఱలుము, అంచు = శతమన్యుఁడు = నూఱుయజ్ఞములంజేసిన దేవేంద్రుఁడు, సందడి = సమృద్ధము, పో = పోవునట్లు, బరాబరు = సాచురికలు, చేయఁగ = చేయఁగ, అల్లనల్ల = మెల్ల మెల్లగా, అతనీకుసుమాసితదేహుఁడు = నల్లని యవిసెపూవువలె నల్లనైన శరీరముగల వాడు; శ్రీకృష్ణుఁడు, నారదముఖా...నీయుండై-నారదముఖ = నారదుఁడు మొదలైన, అమరసంయమి = సురమునులచే, శీర్తనీయుండై = నుతిచేయఁబడువాడై, వైహాయసవీధి = ఆకాశమార్గమున, విగె = చనెను.

నలు పులకలులేచుట పొరలెత్తును. కావున నలంకరించుకొనుటలొక బ్రయోజన మగ వడదు. అక్కరణమున నాప్రయత్నము మాని వేగ హరించుడరమ్మని యొకచేడియ తనగాదిసఖం బిలిచెను.

వ్యా-విశే. అను=అను=ఁ. కయి=కై. కయిసేయకమ్మ = కైసేయకుము+అమ్మ. శ్రీకృష్ణనింజాచునపుడు స్వేదోద్ధమము, సాత్వికోదయము మున్నగునవి తప్పక కల్గు ననుటంజేసి శ్రీకృష్ణుడు సర్వమహాపురుషలక్షణలక్షితుండగు సుందరుండని తెలియ నయ్యెడు.

చ. వనిత యొకర్తు మున్నొని గవాక్షతలంబున నింతులుండుటం
గనుంగొనఁ జోటు లేమి నొకకార్యముపేరిట బాలనోర్తు వం
చనఁ దొలంగంగఁ బిల్చి రభసంబునఁ దత్పరిజాలకంబు చే

కొని హరిఁ జూచెఁ గేకిసలుగొట్టుచు బోటులు దాని నవ్వంగన్. 13

టీ. ఒకర్తు వనిత=ఒక స్త్రీ, మున్నొని=ముందుగొని, గవాక్షతలంబునఁ=కిటికి యందు, ఇంతులు=స్త్రీలు, ఉండుటఁ=ఉండుటచే, కనుంగొనఁ=(శ్రీకృష్ణుని) చూచు టను, చోటు=స్థలము, లేమిఁ=లేకపోవుటచే, ఒకకార్యముపేరిటఁ = ఒకానొకపని పేరుతో, ఓర్తు, బాలఁ=ఒకకన్యను, వంచనఁ=మోసముతో, తొలంగంగఁ=మరలి వచ్చునట్లుగా, పిల్చి, రభసంబునఁ=శీఘ్రముగ, తత్పరిజాలకంబు=తద్వనిత (హర్షుండి యున్న) గవాక్షదేశమును, బోటులు=(ఇతర)వనితలు, దానిఁ = ఆతావును బోంగొట్టు కొనినవనితను, కేకిసలు = కరతాళములు, కొట్టుచుఁ, నవ్వంగఁ=పరిహాసముచేయఁగా, హరిఁ=శ్రీకృష్ణుని, చూచెఁ.

భా. ఒకవనిత శ్రీకృష్ణనింజాడఁ గిటికిదరికేగి యందు స్త్రీలు నిండియుంటఁ దావుదొరకమి నొకముగ్ధను బాలిక నొకానొకపనినెవమునఁ బిల్చి యయ్యదాతావు వీడిరాఁగ నాస్థానమును దాఁబోయి యాక్రమించిని, వంచితయైనబాలికను బెరి వనితలు చప్పటులుగొట్టి పరిహాసించుచుండఁగా శ్రీకృష్ణుని గాంచెను.

వ్యా-విశే. ఓర్తు, ఒకర్తు, ఒకరిత, ఒకర్త. ఇత్యాదు లూహ్యములు. లేమి - పృథిరేకభావంబున మిశయగును. ఇట్లే రామి, కామి, డోహ్యములు. బాల గావుననే వంచన లొంటియెనని సారస్యమునెన్నునది.

ఉ. కాళియభేదిఁ జూచుతమకంబున మజ్జన మాడి యాడి నీ

లాలక యొర్తు గంధసలిలార్ద్రకచంబులు చన్నుదోయిపై

వ్రాలిన సుందిటం బొదివి రాజపథంబున కేగు దెంచె గో

సాలకమూర్తిఁ గాన శిఖిబర్హము కాసుక దెచ్చెనో యనన్. 14

టీ. ఓర్తు=ఒకతె, నీలాలక=నల్లనిముంగురులుగలది, కాళియభేదిక్=కాళియుఁ
డను నర్పరాజును భేదించిన శ్రీకృష్ణుని, చూచుతమకంబునక్ = చూచుటయందలి
తొందరచే, మజ్జనము=స్నానము, ఆడియాడి=చేసిచేసి, గంధసలిలార్ద్రకచంబులు = పరి
మళించు నుదకముచేదడిసిన తలపెండ్లుకలును, చన్నుదోయిపైక్ = స్తనద్వంద్వముపై,
న్రాలినక్=పడఁగా, సందిటక్=రెండుచేతులమధ్యను, పొదివి = ఆణచిపట్టికొని, శిఖ
బర్హము = నెమిలిపించెము, కానుక=సూడిద, తెచ్చెనోయనక్ = తెచ్చెనోయనునట్లు,
గోపాలకమూర్తిక్ = గోపాలకుండగు నాకృష్ణునియాకృతిని, కానక్ = చూచుటకై,
రాజవధంబునక్=రాజమార్గమున, నిగు దెంచెక్=వచ్చెను.

భా. ఒకవనిత తా స్నానమాడి యాడి శ్రీకృష్ణునిరాక విని త్వరచే తడియారని
కురులను స్తనములవైబడుచుండువానిని, సందిటఁబట్టి గోపాలునకు శిఖపించుము కానుక
దెచ్చుచున్నదో యనుకొని రాజమార్గమున శ్రీకృష్ణుంజూడ నేతెంచెను.

విశే. గోపాలకమూర్తిని గానవచ్చెడు గాన నవ్వనిత యాతనికిఁ బ్రియమైన
శిఖపించుము కానుక తెచ్చెనని చెప్పట యెంతయు హృద్యము. మఱియు నీలాలకములు
గంధసలిలార్ద్రములు నెచ్చిపించియుమువలె నున్నవని గ్రహించునది. కాన నీలాలకపదము
సాధిప్రాయమని యెఱుఁగద.

ఉ. ఉన్నతసౌధమెక్కి- యన్మతోదరి యొక్కతే పద్మనాభుఁజూ

డ న్నిజదేవావల్లికఁ గడల్కొనుసాత్త్వికలీలఁ జూచునా

సన్నసఖిజనంబు గని సౌధశిఖాగమనశ్రమంబునం

గన్నియలార! మేన్పడలెఁ గంటిరె నా కని బొంకె నేర్పునన్. 15

టీ. ఒక్కతె, అన్మతోదరి = అనత్యమైననడుముగలది, ఉన్నతసౌధము =
ఎత్తైనమేడ, ఎక్కి, పద్మనాభుక్ = తవ్విబొడ్డునంగల శ్రీకృష్ణుని, చూడక్=చూడఁగా,
నిజదేవావల్లికక్=తీఁగంటోలు తనశరీరమునందు, గడల్కొను=వ్యాపించునట్టి, సాత్త్విక
లీలక్=సాత్త్వికవిలాసమును, (అనఁగాఁ గగుర్పాటుననుట), చూచు = చూచుచున్న,
అసన్నసఖిజనంబు = సమీపముననున్న చెలికత్తెలగుమిని, కని=చూచి, సౌధ...శ్రమం
బునక్=సౌధశిఖ = ప్రాసాదశిఖరమునకు, ఆగమన=వచ్చుటయందలి, శ్రమంబునక్=
ఆయాసముచే, కన్నియలార=ఓకన్యలార! నాకు, మేను=శరీరము, బడలెను = అల
సెను. కంటిరే=చూచితిరే, అని, నేర్పునక్=నైపుణితో, బొంకెను=అనత్యముపలికెను.

భా. ఒక సూక్ష్మమధ్య శ్రీకృష్ణుని గాంచినకతన తనమెయి వ్యాపించిన సాత్త్విక
లీల నెత్తినమేడయొక్కటచే శరీరమునకుఁ గల్గినశ్రమచేఁ గల్గెనని యాసాత్త్వికలీలం
గాంచు, తోడిచేడియలకుఁ జెల్పుచు నద్దాని మఱుగుపఱచికొన యత్నించెను.

విశే. ఆన్యతోదరి కావుననే యన్యతముం బల్కఁజాలెనని సారస్వము నెన్నునది. నన్ననినడుము గలిగియుండుటయు దేహము వల్లికవలె నమరియుండుటయు నున్నత పౌధారోహణము శ్రమజనకమయ్యెననుటలొక గారణములుగ నెన్నునగును. అలంకార్యజోక్తి.

ఉ. వేడుక నీకె కాని మఱి వేటొకయింటికి నైన లేదె త్రో
పాడెద *వేల మచ్చర మొకప్పుడు మానక పోయితివు పెం
బ్రోడవుగాన నిన్నె కనుఁబో యతఁ డెవ్వరిఁ జూడఁడంచు నో
నాడె సపత్ని నొక్కతె మురారిఁ గనుంగొనువేళ నీసునన్. 16

టీ. వేడుక=ఉత్సాహము, నీకె, కాని, మఱి, వేటొకయింటికి = అన్యవని కను లేదె?, త్రోపాడెదవు+వీల = త్రోసివేయుచుంటివెందులకు? ఈవు, ఒకప్పుడు = ఒకసమయమునను, మచ్చరము=మాతృర్యము, మానకపోయితి = విడిచితివిగావు, పెన్ ప్రోడవు = పెద్దప్రోడవు = మహాప్రాధురాలవు, కానన్ = కాఁబట్టి, నిన్నె, అతఁడు, కనుఁబో=చూచుచుజుమ్ము, ఎవ్వరిన్, చూడఁడు, అంచున్ = అని చల్కుచు, ఒక్కతె, మురారిన్ = మురద్విఘ్నఁడగు శ్రీకృష్ణుని, కనుంగొనువేళన్ = శ్రీకృష్ణుఁజూచునమయమున, సపత్నిన్ = సవతిని, ఈసునన్ = ఈర్ష్యచే, నోన్ = నొచ్చునట్లుగా, అడెన్ = పలికెను.

భా. ఒకవనిత వేడ్కలోఁ గొంచెము ముందున్న సపత్నిం ద్రోసికొనుచు శ్రీకృష్ణునిఁజూడనుంకింప నామెనవతి యసూయలో, “ఓసీ! ఒకపుడును నీవు మత్సరమును చూసలేదు. పెద్దప్రాధుగాన నిన్నే యాతఁడు చూచును గాని వేటొకతెం జూడఁడు.” అని సాధిజేరముగ మది నొచ్చునట్లు సపత్నింగూర్చి పలికెను.

వ్యా-విశే. ‘నిన్నేచూచు. వెఱవనితను జూడఁడు.’ అనునక్షి మానవతిమదిని నోవఁజేయునదని యెన్నునది. పో. రూ. అ. పొమ్ము. ఇది నిశ్చయార్థకము. నోన్ = నొచ్చుధాతువజ్యంతరూపము. రూ. అ. నోవన్. ఊరకే యతినిష్ఠరముగఁ బల్కిన కతన యసూయ తెల్లమగుచున్నది.

చ. అలికులవేణి యొక్కతె మురారిఁ గనుంగొని మ్రానుపాటుమై
నెలకొన నున్నచో సడలునీవిక లేజెమ రంటి నిల్వె నం
జలిపరిపూర్ణలాజలను సాధ్వసకంపము దాన చల్లె న
చ్చెలువకు సాత్వికోదయము చేసిన మేలిక నేమి చెప్పుదున్. 17

టీ. ఒక్కతె, అలికులచేడి = తుమైదగుమింబోలు జడగలది, మురారిక్ = శ్రీ కృష్ణుని, కనుంగొని=చూచి, మ్రాసుపాటు=స్తంభము (నిశ్చలత), మైక్ = శరీరమున, నెలకొనక్ = నిల్వఁగా, ఉన్నచోక్ = ఉండునమయమున, సడలునీవికక్ = వదలినవస్త్ర గ్రంథిని, లేజెమరు=చిఱుచెప్పట, అంటి=హత్తి, నిల్వెక్ = నిలిపెను. సాధ్వసకంపము = భయముచేనైనవణఁగు, అంజలిపరిపూర్ణ లాజలను = దోసిలియందు నిండియున్న పేలాలను, తాన=తానే (స్వయముగానే) చల్లెను, అచ్చెలువకుక్ = ఆస్త్రీకి, సాత్వికోదయము = స్తంభప్రళయరోమాంచాదులపుట్టుక, చేసిన=ఒనర్చిన, మేలు, ఇకక్, ఏమి చెప్పదును?

భా. ఒకవనిత శ్రీకృష్ణుంఁగాంచి నిశ్చలయై నిల్చియుండెను. అపు డామెకు మేనఁ జెప్పటయఁ గంపము నుదయమయ్యెను. అందుఁ జెప్పట వస్త్రగ్రంథి జాతినను దానంటుకొని జాతికుండఁజేసెను. కంప మవ్వనిత చేతనున్న లాజలను తనంతతానే యూమె కావనిమూలముననైన శ్రమ కలుగఁజేయక చల్లెను. ఇట్లు స్వేదము కంపము మున్నగు సాత్వికము లెంతయు నుపకరించెను. అనఁగా నీవి జాతినను జెప్పటయంటియుంట జాతిలేదనియు, బ్రయత్నింపకయే కంపమువలన చేతనున్న లాజలు చల్లఁబడెననియు భావము.

శ్యా-విశే. స్తంభము, ప్రళయము, రోమాంచము, స్వేదము, వైవర్ణ్యము, వేప భువు, అశ్రువు, వైస్వర్యము, అనునీయెనిమిదియు సాత్వికములు. ఆ+చెలువ=అచ్చెలువ. క. మదవతి యొకతె ప రాకునఁ

బదాంగదము కంకణముగఁ బాణిఁ దొడిగె న

య్యదువల్లభుఁ గనుఁగొనుచుం

దది నదియును మేను పొంగి తుత్తుము రయ్యోన్.

18

టీ. ఒకతె, మదవతి=మదముగలవడఁతి, వరాకునక్ = ఏమఱుపాటుతో, అయ్యదు వల్లభుక్ = ఆశ్రీకృష్ణుని, కనుఁగొనుచుక్ = చూచుచు, వదాంగదము = కాలియండెను, కంకణముగక్ = హస్తాభరణముగునట్లు (కడియమగునట్లు) పాణిక్ = హస్తమున, తొడి గక్ = ధరించెను. తుదిక్ = అంతమున, ఆదియును = ఆకంకణముగా హస్తమునకుఁ దొడి గిన కాలియండెయు, మేను=శరీరము, పొంగి=ఉబ్బి, తత్తుమరు=చిన్న చిన్న ముక్కలు, అయ్యోన్.

భా. ఒకతె కాలియండెను చేతికిఁ గంకణముగా నిడఁగ నది శ్రీకృష్ణుని జూచుట కతన శరీర ముబ్బుటంజేసి తునియలయ్యెను. అనఁగా శ్రీకృష్ణసందర్శనజాత సంతోషాతి శయమున మే నుబ్బెననియు, నక్కతన నంతకుమున్ను వదలుగనున్న యందియ యపు డిట్లుకై యుండనవకాశము చాలక తునియలయ్యెననియు భావము.

వ్యా-విశే. మదవతికావుననే పరాకునఁ బదాంగదము చేలికిఁ దొడుగుటయు, శ్రీకృష్ణుఁగాంచినంతనే యుబ్బినశరీరముగలదగుటయు సంభవించెనని సారస్వము నెన్నునది. తుమరు + తుమరు = తుత్తుమరు. ఆప్రేడితము పరమగుండందనుకు ప్రభృతులు యథా ప్రయోగముగ గ్రహ్యములు.

చ. దనుజవిరోధిమీఁద నొకతన్ని కరంబున లాజ లెత్తి చ
ల్లిన నెఱివేణి యీసునబలె నివిరిపూవులఁ జల్లెఁ జల్లె లో
చనములు సమదాశ్రువులఁ జల్లె లలాటము ఘర్తబిందువుల్
చనుఁగవ సల్లె సంభ్రమవశ త్రుటితామలమాక్షికావళుల్. 19

టీ. ఒకతన్ని = ఒకయువతి, దనుజవిరోధిమీఁద = రాక్షసవిరోధియగు కృష్ణునిపై, కరంబున = చేతిచే, లాజలు = పేలాలు, ఎత్తి = నేకరించి, చల్లిన = నెఱివేణి = మనోహరమగు కొప్పు, ఈసున = బలె = ఈర్ష్యచేతనవలె, విరిపూవుల = వికసించిన పుష్పములను, చల్లె. లాచనములు = నేత్రములు, సమదాశ్రువుల = ఆనందబాష్పములను, చల్లె. లలాటము = నుదురు, ఘర్తబిందువుల్ = చెమటబొట్టులను, చల్లె. చనుఁగవ = స్తనములజంట, సంభ్రమ.....వళుల్ - సంభ్రమవశ = తొందరపాటుచే, త్రుటిత = తెగిన, అమల = స్వచ్ఛమైన, మాక్షికావళుల్ = మంచి ముత్తయములవరుసను, చల్లె.

భా. ఒకానొకతన్ని శ్రీకృష్ణునిపై లాజలఁ జేతితోఁ జల్లఁగా, నామె కొప్పును నేనుమాత్రము చల్లలేనా? యామెకంటెవేగముగ నేచల్లెదనను నీనుమై వికసించినపూవులం జల్లెననియు, నాపై నేత్రము లానందబాష్పములం జల్లెననియు, నంత నెన్నుదురు ఘర్తకణములం జల్లెననియు, నాసిదప స్తనద్వంద్వము సంభ్రమమున తెగినముత్యముల చాలుం జల్లెననియు భావము.

విశే. ఆత్తన్ని లాజలం జల్లినదిదప మదనపరవశయగుట, నామెకొప్పునీడి యందలి సుమములు రాలెననియు, లాచనములు బాష్పదయముతో సంకలితములయ్యెననియు, సాత్వికోదయముకతన నెన్నుదురు చెమటందడిసెననియు, స్తనసంభ్రమాదుల కతన ముత్తయములహారములనుండి తెగి పడియెననియు నెన్నవలయును. ఇందు కాము కీర్ణమ ప్రకాశితము. పేలాలు, విరిపూవులు, బాష్పకణములు, చెమటబొట్టులు, ముత్తయములు ఇవి పరస్పర మచ్చుమలగుట సదృశములని కవి యెన్నెను అలం. సముచ్చయము.

చ. జలరుహనేత్రుఁ గాంచి సరసత్వము మీఱఁగ నొక్కవేలుపుం
జిలుకలకొల్క రాచిలుకచేఁ బిలిపించిన సత్యభామ కా

కలికితెఱంగు శౌరి కడకన్నులసన్నుల జూపె గోపక
ద్దళకలుషాయి తాక్షివలనంబుల నాసతి ద న్నదల్పంగన్.

20

టీ. ఒక్కవేలుపుంజిలుకలకొల్కి=ఒకదేవనిత; సురాంగన, జలరుహనేత్రుఁ
= వద్దనాభుని, కాంచి = చూచి, సరసత్వము = శృంగారరసము, మీఱంగఁ =
అతిశయించునట్లుగా, రాచిలుకచేఁ = చిలుకమిన్నచేత, పిలిపించినఁ = పిలుచునట్లు
చేయఁగా, శౌరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆకలికితెఱంగుఁ=ఆస్త్రీయొక్కజాడను, సత్యభామకు,
కడకన్నులసన్నులఁ = కన్దోనలసంజ్ఞలచే, ఆసతి=ఆవేల్పుపడఁతి, తన్ను=శ్రీకృష్ణనుట.
శోప...వలనంబులఁ. శోపకందళ=శోపాంకురములచే, కలుషాయిత=కలఁతనందు, తాక్షి=
నేత్రములయొక్క, వలనంబులఁ=చాలనములచే, అదల్పంగఁ=భయపెట్టుచుండ,
చూపెఁ=ఆగవఱచెను.

భా. ఒకవేల్పుకాణ శ్రీకృష్ణుని సరసముగఁ బెంపుడుచిలుకమిన్నచేఁ బిలిపించ
నావనితజాడను, దన్నావేల్పుపడఁతి శోపాంకురముల కలఁతనందిననేత్రములచాలనమున
భయపెట్టుచుండ, సత్యకు శ్రీకృష్ణుఁ డగవఱచెనని భావము.

విశే. చిలుక 'కృష్ణ! కృష్ణ!' యని పలుకుట నైజము. మఱియుఁ బిలుపుమని
ప్రాశ్నపించఁ దనకు నిసర్గసిద్ధమగుమాటనే ముద్దుగఁ బ్రార్థనని యెన్నునది. ఎంతటిమో
హమున్నను బెఱవనితకుఁ దనమోహపుఁజేయిదమును బయలుపఱుప మానిను లిచ్చగింప
కుండుట సహజము. అందును దనమోహమునకుఁ దావలమైనవాఁడే తనభార్యతోఁ
దనమోహపుఁగృత్యమును బయలుపఱచునపుడు మానిని సహించుట యరిది. కావుననే
యవ్వేలుపుకాణ శ్రీకృష్ణు నదల్పినది. శ్రీకృష్ణుఁ డిట్లు సురాంగనాకృత్యమును సత్యకుఁ
జూపుట తనసౌందర్యమహిమప్రకాశనార్థమును, దన్తాలమున సత్యానురాగము
మఱింత యతిశయింపఁజేయుటకొఱకును నైనదని యెన్నవలెను.

క. అనిమిషపురజాలకములు

వనితాజనతామయములు వనితలహృదయం

బనురాగరసమయం బ

య్యనురాగము శౌరిమయము నయ్యెడ నయ్యెన్.

21

టీ. అనిమిషపురజాలకములు=అమరావతీపురమునందలి గవాక్షములు, వనితాజన
తామయములు=స్త్రీజనసమూహముచేఁ బూర్ణములైనవి వనితలహృదయంబు=స్త్రీలమది
అనురాగరసమయంబు=శృంగారరసపూర్ణము. (అనఁగాఁ బ్రేమచే నిండినవనుట) అయ్యను

రాగము=ఆప్రేమ, శౌరిమయము=శ్రీకృష్ణమయమును, అయ్యో; దీనికన్ని వాక్యములతో నన్వయము.

భా. అమరావతీనగరమునందలి యిండ్లగవాక్షములెల్లను స్త్రీలతో నిండియున్న పనియు, నాస్త్రీలనురాగపూర్ణులై యొప్పిరినియు, నయ్యనురాగము శ్రీకృష్ణమయమై పరంగెననియు భావము. అనగా నందలిస్త్రీలెల్లరు శ్రీకృష్ణవిషయకానురాగమునఁ బూర్ణులై పరంగిరని తాత్పర్యము.

చ. కనుఁగొన వేడ్కలం బొడముకాయ్యల నచ్చర లీనడించుట
ల్వినుచు దరస్థితం బొలయ వెన్నుఁడు రాజపథంబు దాఁటి య
య్యనిమిషనాథుగేహబహిరంగణభూస్థలి డిగ్గె వైనతే
యుని మణిచిత్రవేత్తకరహంకృతి దిక్కులు పిక్కటిల్లంగఁ. 22

టీ. కనుఁగొనఁ=చూచుటకై, వేడ్కలఁ=ఉత్సాహములచేత, పొడము=పుట్టునట్టి, కాయ్యలఁ=అమరాగములతో, ఈనడించుటఁ=నిందించికొనుటలను, వినుచు, వెన్నుఁడు=శ్రీకృష్ణుఁడు, దరస్థితంబు=మందహాసము, ఒలయఁ=వ్యాపింపగా, రాజపథంబు=రాజమార్గమును, దాఁటి = అతిక్రమించి, అయ్యని...స్థలిఁ-అయ్యనిమిషనాథు = దేవేంద్రునియొక్క, గేహ=ఇంటియొక్క, బహిరంగణభూస్థలిఁ = ముంగిలి వాకిలియందు, మణిచిత్రవేత్తకరహంకృతిఁ=మణిఖచితములైన చిత్రములగు బెత్తముల బట్టుకొన్నవారియొక్క హంకారముచే, దిక్కులు = దిశలు, పిక్కటిల్లంగఁ=బ్రద్దలుకాగ, వైనతేయుని=గరుడుని, డిగ్గె=దిగెను. గరుడునుండి యని యర్థము. వ్యా-విశే. విష్ణుఁడు-వి. వెన్నుఁడు. వైనతేయువలననుండి దిగెను. ఉండిపదము పరమగునపుడు వలనకు ద్వితీయాశ్చములు ప్రాయికముననగు. వైనతేయుని డిగ్గెను.

క. ఆదరమున శతమన్యుఁడు
కైదండ యొసంగ యామకరిదానర్పురీ
మేదురకక్ష్యృత్రితయము
నాదనుజవిరోధి గడచి యటఁ జని యెదుటన్. 23

టీ. ఆదరమునఁ=ప్రేమతో, శతమన్యుఁడు=ఇంద్రుఁడు, కైదండ=చేయూత, ఒసంగఁ=ఈయంగా, ఆదనుజవిరోధి=శ్రీకృష్ణుఁడు, యామ...త్రితయముఁ-యామకరి=జాముకావణ్యేనుంగలయొక్క, దానర్పురీ=మదప్రవాహముచే, మేదుర=సాంద్రమైన, కక్ష్యృత్రితయముఁ=మూఁడుకక్ష్యలను, కడచి=అతిక్రమించి, అటఁ=అచ్చటికి, చని, ఎదుటఁ=ముందుపద్యముతో నన్వయము.

— శ్రీ కృష్ణః డదితినిఁ జూచుట. —

సీ. తొడలపైఁ జూచిన యడుగుఁగెందమ్ముల
 నొయ్యనఁ బొలోమి యొత్తుచుండఁ
 బార్వభాగంబునఁ బంకేరుహాసను
 కామినీరత్నంబు కతలు నెప్పఁ
 బనిఁబూని యంతంత వినయావనతవృత్తి
 సప్తర్షి కాంతలు సంచరింప
 వీజనచామరవీటికరండాది

కములు దిక్పతిసతీగణము దాల్చి
 తే. విమలచింతామణీమయవేదిమీఁదఁ
 గల్పకలతాంతకల్పితతల్పసీమ
 నధివసించిన నిఖిలలోకై కవంద్య
 నమరమాక్షికశుక్తి నయ్యదితఁ గనియె.

24

టీ. తొడలపైఁ = ఊరువులపైని, చూచిన, అడుగుఁగెందమ్ముల = పాద
 పద్మములను, ఒయ్యనఁ = మెల్లఁగా, పొలోమి = ఇంద్రుని భార్యయగు శచి, ఒత్తుచుండఁ,
 పార్వభాగంబునఁ = ప్రక్కను, పంకేరుహాసను కామినీరత్నంబు = బ్రహ్మభార్యయగు
 సరస్వతి, కతలు = కథలు, చెప్పఁ, పనిఁబూని = ఆజ్ఞ ననుసరించి, అంతంతఁ = దగ్గఱ
 దగ్గఱ, వినయావనతవృత్తిఁ = అడఁకువచే నమ్రమైనరీతితో, సప్తర్షి కాంతలు = సప్త
 ర్షుల భార్యలు; అరుంధత్యాదులు. సంచరింపఁ = తిరుగాడఁగా, వీజనచామర వీటికరండా
 దిక్ములు = విననకఱ్ఱ చామరము తాంబూలపుఁదేటిక మొదలగువానిని, దిక్పతిసతీ
 గణము = దిక్పాలుర భార్యలు, తాల్చి = పట్టుకొనఁగా, విమలచింతామణీమయవేది
 మీఁదఁ = స్వచ్ఛమైన చింతామణి ప్రచురమైన యరుఁగుపైని, కల్పకలతాంతకల్పిత
 తల్పసీమఁ = కల్పవృక్షమునుములచే నిర్మితమైన శయ్యాప్రదేశమును, అధివసిం
 చిన = అధిష్ఠించినట్టి, నిఖిలలోకై కవంద్యఁ = ప్రజల్లరిచే నమస్కరించదగినదానిని,
 అమరమాక్షికశుక్తిఁ = దేవతలను ముతైములకు ముతైపుఁజిప్పయైనదానిని; దేవతలం
 గన్నతల్లి యనుట. అయ్యదితఁ = ఆయదితియను దేవమాతను, కనియెఁ = చూచెను.

భా. పొలోమి తొడలపైనిడిన తనపాదపద్మముల మెల్లన పట్టుచుండఁగా,
 సరస్వతి యాయాయకథలం జెప్పఁచుఁ దన్నులరించుచుండఁగా, సప్తర్షుల భార్యలు
 వినయము మెఱయ నేవాపుట్టిఁబూని యాజ్ఞావశత్తై దగ్గఱ మెలంగుచుండఁగా, వీవన,
 వింజామరము, తాంబూలకరండము మున్నగువానిం బూని సప్తర్షి కాంతలు సంచరించు

చుండఁగాఁ, చింతామణి ప్రదురమైనవేదికపై నేర్పఱుపఁబడిన కల్పవృక్షనుమళయ్య నదితి గూర్చుండెననియు, నట్టిదేవమాతను శ్రీకృష్ణుఁడు చూచెననియు భావము.

విశే. సర్వసురాధిపతియగు నింద్రునకు భార్య శచి. అదితి కామె పెద్దకోడలు. ఆమె యత్తగారి యడుంగుందమ్ముల నొత్తునట్లు చెప్పట యామెశీలమునకేగాక యదితి పెద్దతనమునకును విన్నయే యగును. వాగ్దేవి కానఁ గతలు చెప్పుచు సత్తనలరించుట యుచితము. సప్తరి కాంతలు, దిక్పతీ సతీగణము, సేవావృత్తి నూనినట్లు చెప్పుట కతన ననితిదగు కోడండ్రసంబంధమైన వశికరణమును, గోడండ్ర కత్తయెడలఁగల భక్తియు సూచితములయ్యె. చింతామణివేదిని కల్పసుమళయ్య నధిరోపించుట ప్రభవ సూచకము.

వ్యా-వి. శయ్యయం దధివసించె ననుటకుమాటుగా శయ్య నధివసించెననుట అధిపూర్వక శీర్ష స్థాధాతువులయూధారము కర్త సంజ్ఞకమగు ననువ్యాకరణసూత్రము ననుసరించియే యని గ్రహించునది. సప్తర్షులు:—కశ్యపుఁడు, అత్రి, భరద్వాజుఁడు, విశ్వమిత్రుఁడు, గౌతముఁడు, జమదగ్ని, వసిష్ఠుఁడు.

మ. కని సత్యారమణీయుతంబుగ నమస్కారంబు గావించి భౌ
మనిశాటాహృతకుండలద్వయము నాత్మస్వర్ణచేలాగ్రబం
ధనమున్వీడ్చి యొసంగ నందుకొని మోదంబంది యానందనం
దను దీవించుచుఁ జెంగట న్నిలిపెఁ జింతారత్నపీఠంబునక. 25

టీ. కని=చూచి (శ్రీకృష్ణుఁడు కర్త.) సత్యారమణీయుతంబుగఁ=సత్యభామా పుంయుతముగా, నమస్కారంబుక, కావించి=చేసి, భౌమనిశాటాహృతకుండలద్వయ ముక=భూమినుతుండైన నరకాసురుఁడను రాత్రించరునిచే నవహృతమైన కుండలముల జంటను, ఆత్మస్వర్ణచేలాగ్రబంధనముక = తనబంగరుబట్టచెఱుంగముడిని, వీడ్చి=విప్పి, ఒసంగక=ఈయఁగా, అందుకొని=పుచ్చుకొని (అదితి కర్త) ఆనందనందముక=ఆనంద కుమారుని, దీవించుచుక=ఆశీర్వదించుచు, చెంగటక=సమీపమున, చింతారత్నపీఠం బునక=చింతామణిపీఠమున, నిలిపెక=కూర్చుండజేసెను.

విశే. కుండలములజంట నదితి కొనఁగెడినెవముననే శ్రీకృష్ణుఁడు స్వర్ణమున కే తెంచెనుగాన, గడుసరియఁ గార్యసాధననిపుణుండును నగుశ్రీకృష్ణుఁడు తొలుదొల్ల నాకృత్యమునే నిర్వహించి, తనకనితివై గలభక్త్యతిశయమునుగూడఁ బ్రకాశిత మొనర్చుకొనియెను.

— అదితి శౌరియవతారముల వర్ణించుట. —

క. మే నిమిరి శిరసు మూర్కొని

దానవపరిపంథి! యెంత ధన్యనో నియత

ధ్యానపరు లయినమునులుం

గాననినినుఁ గంటి మంటి గతకల్పష నై.

26

టీ. మే=శరీరమును, నిమిరి = చేతితోరాచి, శిరసుఁ=తలను, మూర్కొని = ఆఘ్రాణించి, (కర్త అదితి) దానవపరిపంథి = రాక్షసశత్రు పవగుకృష్ణా! ఎంతధన్యనో? = ఎంతకృతార్థనో?, నియతధ్యానపరులు=నియమముతోఁగూడినధ్యానమునం దానక్షులగు వారు, అయిన, మునులుఁ, కానని=చూడలేని, నినుఁ, కంటిఁ=చూచితిని గతకల్ప షణై=పోయిన పాపములు గలదాననై, మంటిఁ=బ్రదికితిని.

విశే. మే నిమరుట శిరసు మూర్కొనుటయు వాత్సల్యాతిశయసూచకములని గ్రహింపవలయు. తల్లులు తమస్థిల్లలవిషయమున నిట్లు ప్రవర్తించుట నైజము.

ఉ. సర్గమొనర్తు బ్రహ్మ యన సత్కృపఁ బెంతు జనార్దనుండు నా
భర్తఁ డనంగఁ గ్రమ్మఱంగఁ బారణ నేయుదు విజ్ఞగంబు నై
సర్గికలీల నొక్కమఱి సౌఖ్యము నొందుదు కేవలంబు దో
రర్గభూషణీకృతరథాంగ! నినుం గొనియాడ నేర్తునే.

27

టీ. దోరర్గ...రథాంగ-దోరర్గ = గడియలంబోలుచేతులకు, భూషణీకృత = ఆభరణము గాఁజేయఁబడిన, రథాంగ = చక్రాయుధముగలవాఁడ!, బ్రహ్మ=సృష్టికర్త, అనఁ=అనునట్లుగా, సర్గము=సృష్టిని, ఒనర్తు=చేయుదువు, జనార్దనుండు=విష్ణువు, నాఁ= అనునట్లు, సత్కృపఁ=మంచిదయతో, పెంతు = పోషింతువు. భర్తఁడు=ఈశ్వరుండు, అనంగఁ=అనునట్లు, క్రమ్మఱంగఁ=మఱలను, పారణ=మ్రొంగుట, చేయుదువు = ఒనర్తువు. మఱి=మఱియు, నైసర్గికలీలఁ = సహజమగులీలాసముతో, కేవలంబుఁ = నిజ రూపివై, సౌఖ్యముఁ=సుఖమును, ఒందుదు = పొందుదువు. నినుఁ, గొనియాడఁ= సుతింపఁగా, నేర్తునే=చాలుదునే?

భా. ఓకృష్ణ! సృష్టికర్తవై సృజించువాడవు నీవె; విష్ణువవై పాలించువాడవు నీవె; శివరూపివై సంహరించువాడవు నీవె; కేవలమాత్మారాముండవై సహజలీల సుఖం చువాడవు నీవె; ఓత్రిమూర్తిరూపీ! నిన్నొనియాడ నేఁజాలనని భావము.

విశే. పరమాత్ముఁ డొక్కఁడే యాయాయరూపముల సృష్టిస్థితిలయములఁ గావించునని శాస్త్రములు సుడువును. ఈవిషయమును కాళిదాసు కుమారసంభవమున

సురనికరంబు = త్రిదశసమూహమును, రక్కసులు = రాక్షసులును, చుట్టములై = బంధువులై (పరస్పరము మిత్రులై యుట), అమృతాభిలాష = అమృతమందలి కోరికతో, మందరగిరి = మందరపర్వతమును, చిల్వరాచతరిత్రాట = పాచరాజగు వాసుకిరూపమైన కవ్వంపుఁద్రాటితో, బిగించి = బిగియఁగట్టి, పయశపయోధి = పాల కడలిని, నిర్భరగతి = భారభూన్యమైనరీతితో (అనాయాసముగా నుట), త్రచ్చు చో = మథించునపుడు, అడుగువట్టిన = మునిగి క్రిందఁజేరిన, తద్గిరి = ఆమంధర మును, ధులీపరివృథమూర్తివై = మేటికూర్చుకూర్చుపముం బొందినవాడవై, ఎత్తవే = ఉద్ధరింపవే!

విశే. అమృతమును సురలకును, నసురులకును బంచిపెట్ట మోహిసీరూపముం దాల్చి యసురులవంచించుటంజేసి, యాసందర్భమున నక్కఱాంశమును సూచించు 'కపట పద్మముభిత్వవిమోహితాసురా!' అనునబుద్ధి నిల్పుట యెంతయు సరసము. చిలు = చీలిన, వా = నోరుగలది. లేక, చిలు - చిలుము = విషముగల, వా = నోరుగలది. చిల్వ. నలువ. మొ.

క. విలయోల్బణజలనిధిప

ల్వలమున నిల మునుఁగ నేకలమ వై దంష్ట్రాం

చలమునఁ దాల్చువె నీ వా

బలిసద్దము దూఱి భుజగపర్యంకశయా!

30

టీ. ఇందు పరాహంసతారము వర్ణితము. — భుజగపర్యంకశయా = కేషతల్పమున శయనించినవాఁడా! విలయోల్బణ... పల్వలమున = విలయ = ప్రళయకాలమున, ఉల్బణ = ఉల్పాంగిన, జలనిధి = సముద్రమనెడు, పల్వలమున = నీటిగుంటయందు, ఇల = భూమి, మునుఁగ = ఏకలమవై = పరాహమవై, దంష్ట్రాంచలమున = కోఱినచే, నీవు, ఆబలిసద్దము = ఆపాతాళమును, దూఱి = చొచ్చి, తాల్చువె = ధరింపవా!

విశే. ఒక్కొక్కపద్యముతో నొక్కొక్కయవతారమును వర్ణించుచు సీసందర్భమున పరాహంసతారమునుమాత్రము రెండుపద్యములతో వర్ణించుటకు హేతువు చింత్యమనఁ దగును. మఱియు వృత్తములతో నవతారములు వర్ణితములైన ట్టిసందర్భము విశదీ కరించుచుంట్ల నడుమంగల యాచిన్నికందపద్యము ప్రక్షిప్తమైయుండు నేమోయని సంది యము పొడమించెడిని.

చ. పెకలి యజాండకర్పరము బీటలువాఱఁగ మేనువెంచి యా
మకరనికేతనోదరనిమగ్నమహీమహిళాలలామఁ గే

తకముకుభాగ్రసంగతమదభ్రమరీసమరీతి గాంగఁ గొ
మ్ముకొనఁ దగిల్చి యెత్తఁ గిటిమూర్తిని దాల్చితిగా జనార్దనా! 31

టీ. జనార్దనా=పీకృష్ణా! అజాండకర్పరము = బ్రహ్మాండభాండము, పెకలి = పగిలి, బీడులువాఱఁగఁ = బద్ధలగునట్లుగా, మేను=శరీరమును, వెంచి=విభ్రంభింపఁజేసి, ఆమకర...లలామఁ = ఆమకరనికేతన = ఆనముద్రముయొక్క, ఉదర = నడుమును, నిమగ్న=మునింగిన, మహి=భూమియను, మహిళాలలామఁ = స్త్రీరత్నమును, కేతక... రీతి=కేతకముకుళ = మొగలిమొగ్గయొక్క, అగ్ర=శిఖరమును, సంగత=కూడియున్న, మదభ్రమరీ=మల్లిన యాడుతున్నదతో, సమ=తుల్యమైన, రీతి=విధము, కాంగఁ = సంభవించునట్లుగా, కొమ్ముకొనఁ = దంతాగ్రమునందు, తగిల్చి = లగ్నముగాఁజేసి, ఎత్తఁ = ఉద్ధరించుటకు, కిటిమూర్తిని=వరాహాకృతిని, తాల్చితిగా=ధరించితివిగదా!

భా. సముద్రమున మునింగిన భూమిరామను బల్లుకొన నుద్ధరించునదనునఁ బల్లు తెల్లఁగను, భువి నల్లఁగను నుంటఁజేసి, కేతకీముకుభాగ్రముననుండు మదభ్రమరింబోలి యున్నదనిభావము. భువియందు స్త్రీత్వ మారోపితమగుటఁజేసి, భువి కాండుతున్నదతో సామ్యము నిరూపితము. అలం. రూపకావములు.

చ. *సట లీట మానురోరి! హరిసర్వమయుండటె యంచుఁ బట్టితోఁ
జటచిటలాడి యిందుఁ గనఁజేయుము నీవని దైత్యుఁడాడినం
బటపట తాతికంబ మిరువాయలుగా నరసింహమూర్తివై
కుటిలనఖాగ్రకుంచికల గ్రువ్వవె వానియురగికవాటమున్. 32

టీ. ఇందు నరసింహావతారము వర్ణితము.—సటలు=కుశలాస్త్రలు; నేర్పుమాట లనుట. ఓరి, మానుర=వదలర, ఓరి: ఇది ప్రహ్లాదునిగూర్చి తండ్రిపల్కినసంబుధి. హరి= శ్రీవిష్ణువు, సర్వమయుండటె = సర్వవ్యాప్తియా! అంచు, పట్టితోఁ = ఖమారుండగు ప్రహ్లాదునితో, చిటచిటలు=కోపోస్త్రలు, ఆడి=పల్కి, ఇందుఁ = ఈస్తంభమున, సీపు, కనఁ = అగపడునట్లుగా, చేయుము; కనఁబఱపుమనుట. అని, దైత్యుఁడు = పారిక్షాకశి పురండు, ఆడినఁ = పలుకఁగా, పటపట=ఇది ధ్వన్యనుకరణము, తాతికంబము=శిలాస్తం భము, ఇరువాయలుగాఁ = రెండుచెక్కలుకాఁగా, నరసింహమూర్తివై=నరమృగరాజ రూపధారివై, కుటిలనఖాగ్రకుంచికల-కుటిల=వక్రములైన, నఖాగ్ర = గోళ్లకొన లనెడి, కుంచికలఁ = తాళపుఁజెవులచే, వానియురగికవాటమున్ = వానిగుండెయను తలుపును, గ్రువ్వచే=గ్రుచ్చి తెరువచే!

వ్యా-విశే. రాద్ర రసోచితమగు దీర్ఘ సమాసభూయిష్ఠమగురచన యందులేకున్నను, పరుషాక్షరయుతమగురచన పానఁగియుండుటంజేసి సందర్భము నంగతమేయగు. మఱియు శార్దూలాదులవృత్తములఁ బొందుపఱుపక చంసకమునునిల్పుట చింత్యము. కాని పరుషాక్షరరచనయే రసప్రకాశనసమర్థమైయుంట వృత్తనియమముం గవి పరిత్యజించెనేమో యని యూహ పొడమెడిసి. రా: ఇది వచ్చుభాతు మధ్యమపురుషరూపమున మువర్ణకము లాపింప మిగిలినరూపము. ఇది చెప్పరా. చేయురా. ఇత్యాదులకొనందవిలి ప్రేమను నీచత్వమునుగూడ బోధించునదగునని తోచెడిని. కాని నిజముగ నరయు చేయుము, రఘు. అనియే యిట్టివాని కర్థముగ నెన్నదగునని తోచెడిని.

మ. నను నాకశ్యపకామినీమణులలోన స్థన్యంగాఁ జేయ మ

త్తనయవ్యాజము దాల్చి వామనునిచందాన స్ఫులి న్నట్టవే
ఘనమార్గోన్నమితాంఘ్రిపద్మమునకుం గంజాపుండంశుప్రజం
బనుకింజల్కపరంపర లైతయ నుద్యత్కర్ణికం బోలఁగన్.

33

టీ. ననుకో, ఆకశ్యపకామినీమణులలోనకో = ఆకశ్యపమాని భార్యారత్నము లలో 'దితి అదితి' అను నిర్వ్వరుభార్యలలోననుట. ధన్యంగా = కృతార్థురాలనుగా, చేయకో = చేయుటకు, మత్తనయవ్యాజము = నాకొమరుఁడనుమిషను, తాల్చి = పోయించి, వామనునిచందానకో = పొట్టివానివిధమున, ఘన...పద్మమునకుఁ - ఘనమార్గ = మేఘ మార్గమగు నాకాశమునకు, ఉన్నమిత = ఎత్తఁబడిన, అంఘ్రిపద్మమునకుఁ = పాదపద్మమునకు, అంశుప్రజంబు = కిరణముమాహము, అను = అనునట్టి, కింజల్కపరంపరల్ = కేసరములపంక్తులు, మెయ్యకో = ప్రకాశింపఁగా, కంజాపుండం = సూర్యుండు, ఉద్యత్కర్ణికకో = ప్రకాశించుతామరగడ్డెను, పోలఁగకో = అనుకరింపఁగా, బలికో = బలిచక్రవర్తిని, మట్టవే = త్రొక్కవే.

విశే. ఆకసమునకుఁ జాచినచరణము సరసిజమువలెనుంట నద్దానికి సూర్యకిరణములు కింజల్కములవడువును సూర్యుండు తామరలోనుండు మిడ్డగిని గూర్చుటఁ బద్మత్వము పూర్ణముగ సంపాదితమయ్యెను. అలం. రూపకావమలు.

మ. ఘనదోర్దండనటత్తుతారమున వీఁక న్రాజహంసాలిఁ దు

త్తునియల్నేసియుఁ గ్రంచరంద్రమునఁ దోడ్తో రాజహంసాలి మే
దినికిఁ దెచ్చితి కా ర్తవీర్యభుజపంక్తిం జక్కు గావించి తం
బునిధిం గ్రోత్తగ నాశ్రమంబునకు నిమ్మం గొంటివీపమ్మనన్.

34

టీ. ఇందుఁ బరశురామావతారము వర్ణము.—ఈవు = నీవు, ఘనదోర్దండనట తుత్తారమునఁ—ఘన=గొప్పదగు, దోర్దండ=దండముపంటిచేతియందు, నటల్ = చలించు నట్టి, పతారమునఁ=గొడ్డలిచేత, పీకఁ = పరాక్రమమున, రాజహంసాలిఁ=రాజ శ్రేష్ఠులను, తుత్తునియల్ = ముక్కుముక్కులు, చేసియుఁ=జనర్పియు, క్రొంచరంధ్రమునఁ = క్రొంచవర్ణతబిలమునందుండి, తోడ్తోఁ = వెనువెంటనే; పరుసగాననుట. రాజహంసాలిఁ = రాయంచలపంక్తిని, మేషినికొఁ=భువికి, తెచ్చితి=తీసికొనివచ్చితివి. కార్తవీర్యభుజపంక్తిఁ = కార్తవీర్యార్జునుని భుజములచాలును, చక్కుగావించితి = నఱికితివి. అంబునిధిఁ = సముద్రమునందు, క్రొత్తగ, ఆశ్రమంబునకుఁ = నివాసము నకునై, అమృతం=బాణముచే, ఇమృతం=స్థానమును, కొంటివి=స్వీకరించితివి.

విశే. పరశురాముడు ముయ్యేడుమాటులు రాజశ్రేష్ఠులఁ దునిమెను. విలువిద్యావిషయమునఁ గుమారస్వామియందలి యీసుచేఁ గ్రొంచాచలమును భేదించి బిలము నొనర్చి రాయంచలకు మానససరోవరమునకై రాకపోకలకు మార్గముంగల్పించెను. కార్తవీర్యార్జునుని సహస్రభుజములను భేదించెను. బాణప్రయోగమున సముద్రము నుడకముం దొలగఁద్రోసి యాశ్రమ ముచ్చో నేర్పఱచుకొనెను. వైసివ్రాసిన యాతని చర్యలంగొని కవి యాగతిని వర్ణించెను. రాజహంసలం దుత్తునియల్లేసియు రాజహంసాలిని గ్రొంచాచల రంధ్రమునుండి భువికి రావించుట విచిత్రమును విరుద్ధమును నగువిషయము. రాజశ్రేష్ఠులఁ దునిమి రాయంచలఁ దానొనర్చిన క్రొంచరంధ్రమార్గమునుండి భువికి రావించెనని పరిహారము. అలం. విరోధాభాసము.

మ. అరవిందాననఁ గోలుపోయిన యవజ్ఞావాప్తిచే వీరవా

నరనై న్యప్రకరంబు నేలి జలధి స్పంధించి లంకాపురీ

శ్వరకంతాటవి నేర్చి రావ్యగిరిలజ్జాపంకముం గీర్తిని

ర్పరపూరంబులచేఁ దొలంఁచితిగదా రామాభిధానంబునన్.

35

టీ. ఇందు శ్రీరామావతారము వర్ణితము.—అరవిందాననఁ=పద్మముఖయగు సీతను, గోలుపోయిన=నదృపడిన, అవజ్ఞావాప్తిచే = అవమానప్రాప్తిచేత, వీరవానరనైన్యప్రకరంబుఁ=శూరులగు కపిసేనాసమూహమును, ఏలి = పాలించి, జలధిఁ=సముద్రమును, బంధించి=కట్టి; అనఁగా సముద్రముపై సేతువుంగట్టియునుట. లంకాపురీశ్వరకంతాటవిఁ = రావణునియొక్క కంఠములనెడునడవిని, ఏర్చి = దహించి, రావ్యగిరిలజ్జాపంకముఁ = కైలాసముయొక్క సిగ్గునుబురదను, కీర్తినిర్పరపూరంబులచేఁ = కీర్తి యనెడు సెలయేటి వెల్లువలసిటిచే, రామాభిధానంబునఁ = రాముడను పేరితో, తొలంఁచితిగదా = కడిగితివిగదా!

విశే. తొల్లి రావణునిచే గైలాసము పెకలించబడుటకతనఁ గైలాసమునకు సిగ్గు కల్గెననియు, నట్టి సిగ్గునుబురదను శ్రీరాముఁ డారావణుని సంహరించి తనకుఁగల్గిన యశశపయఃపూరాంబులఁ గడిగివేసెననియు తాత్పర్యము. అలం. రూపకము.

చ. అలుకఁ బ్రలంబదానవునిప్రాణము గొంటి కళిందనందనా
సలిలభరప్రవాహరభసంబు మరల్చితి పట్టిఁ బ్రోస నాఁ
గలిమొన హస్తినాపురి పెకల్చితి కౌరవవీరు లెల్ల బె
గ్గిల నల రేవతీరమణికిం బతివై యదువంశమాత్మికా! 36

టీ. ఇందు బలరామావతారము వర్ణితము. యదువంశమాత్మికా = యదువంశ మను వెదురుననుముత్యమైనవాఁడా! అలరేవతీరమణికిం = ఆరేవతీదేవికి, పతివై = భర్తవై, అలుకన్ = శోపముతో, ప్రలంబదానవునిప్రాణమున్ = ప్రలంబాసురుని జీవమును, కొంటివి = స్వీకరించితివి; చంపితివనుట. కళింద...రభసంబున్ = కళిందనందనా = యమునా నదియొక్క, సలిలభర = సీఘలభారముకల్గిన, ప్రవాహ = వెల్లువయొక్క, రభసంబున్ = వేగమును, మఱల్చితి = తిప్పితివి, పట్టిన్ = సుతుని, ప్రోసన్ = రక్షించుటకై, నాఁగలి మొనన్ = లాంగలాగ్రమున, హస్తినాపురిన్ = హస్తినాపట్టణమును, కౌరవవీరు లెల్లన్, బెగ్గిలన్ = భయపడఁగా, పెకల్చితి = పెల్లగించితివి.

విశే. లక్షణను దుర్యోధనుని చెల్లెలం బరిగ్రహించి సాంబుండు పారిపోవుచుండ దుర్యోధనాదులు వానిం జెఱఁబెట్టఁగా, బలరాముఁ డాతని విడువఁగోరెననియు, దుర్యోధనాదు లందుల కంగీకరింపక మీఁదు మిక్కిలి యాతని దూఱిరియు, నక్కతన బల రాముండు శోషించి హస్తినాపురిని నీటఁగలుపఁనెంచి నాఁగేటిచాతమునఁ దలక్రిందుగాఁ జేసెననియు భాగవతము నుడువును.

మ. త్రిపురస్త్రీలఁ బతివ్రతామణుల సారెం బుంశ్చలీవర్తనం
బుపదేశం బొనరించి బేల్పటిచి వధ్యుల్లాని తద్భర్తలన్
ద్విపచర్తాంబరుచూపుటంగలమున న్వేత్రోచి పాటింపవే
కపటశ్రీజినరూపము న్భవనరక్షాజాగరూకేశ్శణా! 37

టీ. భువనరక్షా జాగరూకేశ్శణా! = లోకముల రక్షించుటయందు మేల్కూని యుండు శక్తులుగలవాఁడా! పతివ్రతామణులన్ = పాతివ్రత్యసంపన్నులగు స్త్రీరత్నము లైన, త్రిపురస్త్రీలన్ = త్రిపురాసురపట్టణములందలి పనితలను, సారెన్ = మాటిమాటికి, పుంశ్చలీవర్తనంబు = జారత్వమును, ఉపదేశంబు = బోధించుట, ఒనరించి = చేసి, బేల్పటిచి = వంచించి, వధ్యుల్ = చంప శక్యమైనవారలు, కాని = కానట్టి, తద్భర్తలన్ = ఆ త్రిపుర

యము న్వత్సభాగంబున న్నించు శ్రీవత్సముం జూపినం దల్లి భీతిల్లుచుం
 'గావు కావంగదే'యన్న నీవంతలోఁ గావు కావంచు నేడ్పుట్టిర్పం
 గసుంగందవై తండ్రియత్తుంబున న్నందగోష్ఠంబునందున్న చో వ్రేత
 యై చేతిపాల్తోల్పనేతెంచునాపూతనాభూతనారికుచం బగ్రహస్తం
 బునంబట్టి తత్ప్రీణనిర్యాణశంఖంబుపూరించుచందంబునం గ్రుక్కల
 న్నొక్కిమక్కించెయు ¹నృండిరాకాసిఁ గీలూడఁగాఁ దన్నియు నెవ్వన్న
 వేమాటు గొల్లాడఁగా గొల్లయిల్లాండు నందారవిందాస్యతో అట్టు
 గావించిన న్నిక్కపుంబట్టివే యంచు నిష్పట్టి చట్రోలితోఁ గట్టిన
 దిట్టవై కిట్టి వెన్నుద్దిమద్దు ల్వడం ద్రోచెయు వైశవంబు నివ్వడం
 బింపవే, లేగలు న్గోపబృందంబు బృందావనారణ్యవాటిన్న టింపం
 జలత్కాకపక్షంబుతో బర్హి బర్హావతంసంబుతో మంజుగుంజాఫలో
 ద్దామదామంబుతోఁ దానమానక్రియాశంసివంశంబుతోనేపుదీపించు
²నీప్రోపు వ్రేపాపలం గ్రేపుల వైవపరిత్యంబుగాఁ బాపి యాపద్యజం
 డొక్కచోడాచిన న్వానిరూపంబు నీవై పునస్సృష్టి నాప్రప్తగర్వంబు
 ఖర్వంబుగాఁ జేయవే, తోయవేగోచ్చలద్వీచికామర్దళధాన్యనమాగు
 బ్బుగా నుబ్బునం గేళిఁ గాళిండలోఁ గాళియాహిస్ఫటారంగమధ్యం
 బునం దాండవం బాడవే, తోడిగోపాలకశ్రేణికి న్నీకు జన్మంబుల
 న్నిడుగా నున్నయన్నంబుల న్వంచితాత్మేశ లై పంచలం జట్టు లందీ
 మునిశ్రీలకు స్థిలఁ గైవల్యముం గొల్ల యివే, వెనుంజిల్వయై బల్వి
 డిం జంగిలి న్నిగ్రింగుదై తేయువాత న్వడిం జొచ్చి మైవెంచి తత్కా
 యము నైండు వాయు ల్వండంజించి గోపంక్తి బోషింపవే,గుంపులై
 యింపులం గూడి యాభీరులాదేవతానేతకు న్జాతర లేయ వారించి
 తత్పూజన ల్నిపు గైకొన్న మేకొన్న పేరల్కతోఁ బుష్కలావర్త
 కాబ్దంబులం బంపఁగా నంపజాలంబుగాఁ గొండలుర్లంగ వర్షించినం
 గాండిశీకత్వముం బొందునామందలంబ్రోవ గోవర్ధనం బెత్తవే, మత్త
 వేదండ ముద్వృత్తి నెత్తమిపూవెత్తురీతి న్నిలింపానిశారిష్టదారిష్ట
 మాయాబలీవర్ధముం బట్టి మర్దించితంచు న్వడి న్ముకలాశ్వాకృతిం
 డాసినం గేళిజీవానిలంబు ల్బుజాదండశూకంబునం గ్రోలి నీ

యావనోద్యద్భజాగర్వముంజూపవే, శరదభినవసాంద్రచంద్రప్రభా
 థాతభాస్వత్కళిందాత్మజానై కతోత్సంగవీధిం ¹ ద్రిభంగాక్యకృటి
 న్నిల్చియానుచితభూవిలాసంబుతో మోము వామాంసముంజేరఁగా
 శోణదంతచ్ఛదాంతంబున న్వేణునాశంబు సంధించి రంధ్రాంతరస్యస్త
 హస్తాంగుళిపల్లవాగ్రంబు లల్లాడ మ్రొయించిన స్తుక్తరోమంథ
 నిష్పందగోబృందము న్వ్యక్తగోవర్ధనగ్రావనిష్పందము న్నందమం
 దాంశుమన్నందనావేగముం గందశన్నీరసారణ్యజీర్ణాగముంగా
 గదంబించుతత్పంచమారావమున్వించు నయ్యించువిల్కానికిం జిక్కి
 రాథాదిగోపావరోథాంగన ల్లాసిన న్రాసనంక్రీడ మాయాసముల్లాసి
 వై సౌఖ్యవారాశి నోలార్పవే, దర్పితాశేషదోపాచ రాధీశదుస్సా
 ధమైయున్న నీవిక్రమక్రీడ వీక్షింప నక్రూరుచే మామ పిల్పించినం
 బోవుచోఁ ద్రోవ భావతిగంభై న నీదివ్యరూపంబుఁ జూపం బరి
 భ్రాంతుఁడై యున్న మన్నింపవే వాని నీవానిఁగా, భోజభూజాని
 యు ద్వేజనం బందఁ దద్రాజథానిం బ్రవేశించి యేతెంచుచో ముం
 దటం జందనాలేపము వర్షనం బిచ్చిన స్తజ్జప్రోయాలికి న్నజ్జకంబై న
 యందంబు నొందింపవే, యాగపూజార్చితం బై నకోదండము స్థండ
 ఖండంబుగాఁ జేయుచుం దధనుర్దండరత్నభటస్తోమమస్తంబులం
 బెల్లుగా డొల్లఁగా వ్రేయుచు న్నల్లగర్జభూజాస్ఫాలనాభీలమై యుల్ల
 సడ్డండిమారావవాచాలమై నిగ్రహయాతరక్షోభటోదగ్రమై
 యున్న యయ్యగ్రసేనాత్మజాస్థానిఁ జొత్తేరఁ దత్తొరణక్షోణి
 నాధోరణుం డుద్ధతిం బై పయింగొల్పినం బట్టవేనుంగుం జెండాడి
 గండ్రవద్దానపంకంబునం బుండ్రముం గుంభనిర్దుక్తముక్తావళిం
 గర్ణదామంబును న్నట్టి రక్తంబునం బట్టె మైపూతయుం బ్రాతిగాఁ
 బూసే తద్దంతకాండంబు కేలన్దదాదండమై యుండఁగా జెట్టివై గిట్టి
 చాణూరుజానూరువు ల్నూలుమాలు ల్వడింద్రిప్పి నీ వప్పలంప
 స్థయభ్రాంతుఁడై పాట నుంకించునక్రించుఁ గంసుం ద్రిలోకీన్ద్ర
 శంసు న్నియుద్ధక్రియాపద్ధతిం గిక్రేస న్నొంతుక్రో ²ల్నొక్కవే,
 దేవతాదుందుభి వ్రాతధింధింధిమిథానగాన స్వరోత్కర్షహర్షం

¹ ద్రి భంగితః. ² ల్నొక్క మక్కించి నల్లిక్కులక్ దేవతాదుందుభివ్రాత.

బులం గల్పకద్రుప్రసూనాతివర్ణంబులం బెల్లుగా నెల్లలోకంబు
 లుల్లాసముం బొందఁగా వానిరాజ్యంబునం బూజ్యుఁగా నుగ్రనేనుం
 బ్రతిష్ఠాపితుం జేయవే, దుష్టు నష్టాదశాక్షోహిణీవాహినీదుర్నదాంధు
 స్వరాసంధు భీమావదేశంబునం జేసి శాసించి కౌంతేయుచే రాజసూ
 యంబు సేయించుచో జాత్యసూయ న్భయంబేది చేదిక్షమావల్లభుం
 డెంతయుఁ ద్రుళ్లునంబ్రల్లదం బాడినం బల్లెరంబెత్తి చిత్రంబుగాఁ
 దచ్చిరఃకర్తనప్రాధి వర్తించి థాత్రి న్వృథావాసుదేవప్రథాచండ
 శౌండిదు నప్పొండుఁ జక్రాహతిం జక్కుగాఁజేసి యీశానుఁ బోర
 న్నహసేననాగాననపూహసన్నాహము ల్వీడ వెన్నాడి బాణాసుర
 స్ఫారబాహు సహస్రచ్ఛిదాకేళిమై వాలి లోకంబుఁ బాలింపవే, ఘోర
 భామా సురగ్రామణీక్షికా! కౌరవాకర్షితద్రాపదీక్షికా! ఖేదసం
 దగ్ధసాందీపసూనుప్రదా! వేదశాఖాశిఖాంచత్ప్రీవాళత్పదా! మా
 ధవా! సత్యభామాధవా!

టీ. దండకము కృష్ణావతారవర్ణనము.—యదుతిలక = యదువంశశ్రేష్ఠ, జగ
 త్రయీ...సరవద్ద=జగత్రయీ=మూడులొకములయొక్క, నిర్మితిప్రక్రియా=సృజిం
 చుటయందు, కర్తృత=ఆనందగుబ్రహ్మయనెడు, ఇందిరిర=తుష్టదేవ; బ్రహ్మచేననుట.
 ఉద్భాసి=ప్రకాశించు, నాభీసరవద్ద = బొడ్డనెడుకొలఁతునందలి తమ్మిగలవాఁడ! పద్మా
 నాభుని నాభిపద్మమున బ్రహ్మపుట్టుటంజేసి యాతఁ డాతనినాభిపద్మమునఁ దుష్టదేవభాతి
 నుండెననియు నాతనినాభి లొఁతై కొలఁతువలె నమరియుండెననియు భావము. పద్మాసతీ
 ...ద్యోత=పద్మాసతీ=లక్ష్మీదేవియొక్క, పాదసీతాకృతి = పాదనిన్యాసపీఠముయొక్క
 యాకారముతో, ప్రస్ఫురత్=ప్రకాశించు, కాస్తుభ=కాస్తుభమాణిక్యమునుండి, అంకు
 రిత=మొలకలెత్తిన, అశీక=కృత్రిమములైన, బాలాతప = లేయెండలనెడు, ద్యోత =
 కాంతిగలవాఁడ! శ్రీ విష్ణునియురమునఁగల కాస్తుభమందుండు లక్ష్మీకిఁ బాదపీఠమువలె
 నుండెననియు, నద్దానికాంతులు లేయెండలంబోలి మించుచుండెననియు భావము.
 పద్మ్యో...జాల=పత=పాదమునందైన, ద్యోతరంగిణీ=ఆకాశగంగాసంబంధమైన, ఉద=
 నీటిచే, క్షాళిత=కడిగివేయబడిన, ఏకాంకభృత్=జింకచిన్నముగాఁగల చంద్రునిభరిం
 చినశివునియొక్క, పాంసుల=ఘూళిచేసిండిన, క్లిప్త=చిక్కువడిన, జేల్లత్=చలించుచున్న,
 జటాశాల=బడలసమూహముగలవాఁడ! తోలుఁదొల్ల, గంగ విష్ణుపాదమున నుద్భవించి
 సిదప సీశ్వరునిశిరసునఁ బడి క్రమముగ ముల్లోకముల వ్యాపించెను. దానం జేసి గంగోదకము
 శివుని పాంసులజటాజాటుమును శుద్ధపఱువఁజాలెనని గ్రహించునది. జాలంధర...

ఆవాస-కాలంధరోద్భాణ మూలాఖ్యబంధశ్రయీ = 'కాలంధరము, ఉద్భాణము, మూలము' అను పేరులుగల మూడుబంధములయొక్క, బంధ = నిర్బంధముచే, సంఘ
 క్షిత=విజృంభితమైన, స్వర్క=గాలియొక్క, స్వర్క=తాడుటచే, నిర్మింధిత = ముడిలేని
 విగాఢ జేయబడిన; విష్వజబీనయనుట. గ్రంథిపట్క=ఆణుగ్రంథులయొక్క; మూలా
 ధారావి పట్పక్రమలయొక్కయనుట. అంతర = నడుమను, ఉన్నిద్ర = మేల్కొని
 యున్న, క.ద్రూసుత=నర్పముయొక్క; కుండలీనీశక్తియొక్కయనుట. శ్రీముఖ = శోభా
 యుక్తమైనమొగమునందైన, జ్వాలవల్లి=కాంతిలతనుండి, పరిస్రంసమాణ=అంతట జాణు
 చుండు, ఇందనివ్యంద = అమృతముచేలైన సర్వాంగనివ్వంద = సయస్తావయవముల
 స్థైర్యముగల, యోగీంద్ర=యోగిశ్రేష్ఠులయొక్క, హృద్వేదికా=మనఃపీఠములు, ఆవాస=
 వాసస్థానములుగాఁ గలవాఁడా! కాలంధరాదిబంధముల నిర్బంధవశమున గాలి లేఁగి
 తాడుటకతన గ్రంథిపట్కము విష్వజబీనునియు, దాన నాగ్రంథిపట్కమున నడుమంగల
 కుండలీనీశక్తి మేల్కొనుననియు, నపుడద్దానినుండి యమృతము జాణుననియు, దదాస్వాద
 పరాయణులై యోగులు నిశ్చలులై యుందురనియు, నట్టి యోగులమదులను బరమాత్మఁడు
 తావుగాఁగొనియుండుననియు భావము. 'మూలాధారము, స్వాధిష్ఠానము, మణిభూరము,
 ఆనాహతము, విశుద్ధము, ఆజ్ఞ' అని పట్పక్రమలకుఁ బేరులు. ఇందే గ్రంథిపట్కముండు
 నని యెన్నవలయును. బ్రహ్మగ్రంథి, విష్ణుగ్రంథి, రుద్రగ్రంథి-మున్నగునవి గ్రంథులకుఁ
 బేరులు. ఈవాసవాదుత్=ఈదేవేంద్రాదులు, సరోజాసనుక్=బ్రహ్మను, మున్నుగాక్=
 ముందగునట్లుగా, చేసి = ఒనర్చి; బ్రహ్మను ముందిడికొని యనుట. నర్వంసహాభీరుభారం
 బుక్ = భూమియను భయపడినదానియొక్కబరువును, పోక్ = పోవునట్లుగా, త్రో
 యచే=తొలగింపవే, అంచుక్=అనుచు, ప్రార్థించినక్=వేడఁగా, దేవకీదేవిగర్భంబునక్
 = దేవకీదేవియొక్కకడుపున, ఉద్భవంబు=పుట్టుకను, అంది=పొంది, బాహుద్వయద్వం
 ద్వముక్=నాలుగు చేతులును, నందక...నైతముక్-నందక=నందకమునుకత్తియు, న్యంద
 నాంగ=చక్రమును, అజ్ఞ=శంఖమును, కామోదకీ=కామోదకీయనుగదయు, శార్క్=శార్క్
 మనుధనువును, ముఖ్య=మొదలగు, ఆయుధనైతముక్ = ఆయుధములసమూహమును,
 సీతకాశేయముక్=పీఠాంబరమును, పశ్చభాగంబునక్ = పశ్చిమమును, మించు =
 ప్రకాశించునట్టి, శ్రీవత్సముక్ = శ్రీవత్సమునులాంధనమును, చూషిన్ = అగపలు
 వఁగా, తల్లి=దేవకీదేవి, భీతిల్లుచుక్ = భయపడుచు, కావు కావంగదే = రక్షింపవే
 రక్షింపవే, అన్నక్=ఆనఁగా, నీవు, అంతలాక్, కావుకావంచుక్=కావుకావుమునుచు;
 శిశురోదనధ్వన్యనుకరణము. విడ్పల్=రోదనములు, తలిర్పక్=ఒప్పుగా, కనుంగందవై=
 ఘనపావవై, తంద్రియత్నంబునక్=తంద్రియొక్కప్రయత్నముచే, నందగోష్ఠంబునక్

=నందునియావులసాలగా, ఉన్నచో=ఉండునపుడు, ప్రేతయై=గొల్లదియై, చేతిపాలు
 =చేదుపాలు; విషక్షీరమునుట. శ్రోల్పక్ = త్రావించుటకై, ఏతెంచు = వచ్చిన, ఆపూత
 నాభూతనారీకుచంబు=ఆ పూతనయను రాకాసీపడఁతియొక్క పైసమును, అగ్రహస్తం
 బునక్=చేతికొనచే, పట్టి, తత్పాణినిర్యాణశంఖంబు = ఆవనితయొక్కప్రాణములు
 పోవునపుడైనచిందమును, పూరించుచందంబునక్=నిండించువిధమున, గ్రుక్కల్=ఉ
 ర్వులను, నొక్కి=అణించి, మక్కించయ్యుక్=చంపియు, బండిరాకాసిక్=శకటాసురుని,
 కీలు=సంధి, ఊడగాక్=వదలునట్లుగా, తన్నియుక్, వెన్నక్=నవసీతమును, వేమాటు=
 చలుమాటు, శొల్లాడఁగాక్ = దొంగిలించఁగా, గొల్లయిల్లాండు = గోషికలు, నందార
 విందాస్యతోక్ = నందునిపద్మముఖతో, అట్టు=నింద, కావించినక్ = చేయఁగా,
 నిక్కపుంబట్టివే=నిజముగ నుతుండవే, అంచుక్, నిక్, పట్టి=పట్టుకొని, చట్రోలితోక్=
 జాతిరోటితోడ, కట్టినక్=బంధింపఁగా, దిట్టవై=ఘోరుండవై, కిట్టి=సమాపించి, పెన్నుద్ది
 మద్దుల్ = గొప్పవగుజంటమద్దులను; యమశార్జునులననుట. పడక్, ప్రోచియ్యుక్,
 శైశవంబుక్ = బాల్యమును, విడంబింపవే = అనుకరింపవే. దేవకీదేవి యనుచదము
 మొదలుకొని యంతవఱ కేకవాక్యము. ఇందు దేవకీ శ్రీకృష్ణుఁ డుదయించి తన నిజ
 రూపముంజూపుట, నందునిట్టి కంఠబడుట, పూతనను జంపుట, శకటాసురుని హతుని
 గావించుట, నవసీతమును మ్రచ్చిలుట, తల్లి రోటంగట్టఁగా దానింగిట్టుట, యమశార్జు
 నుల భంజించుట మున్నగు శ్రీకృష్ణుని శైశవవిలాసములు వర్ణితములయ్యెను. లేగలక్=
 ఆలదూడలును, గోపబృందంబుక్ = గోపాలకసమూహమును, బృందావనారణ్య
 వాటిక్ = బృందావనమనెడి యడవియొక్కప్రదేశమున, నటింపక్ = సంచరింపఁగా,
 చలత్కాకపక్షంబుతోక్ = కదలునట్టి పిల్లజుట్టుతోను, బర్హి బర్హావతంసంబుతో =
 నెమిలిపించెమరూపమగు శిరోభూషణముతోడను, మంజు...దామంబుతోక్-మంజు=
 అందమైన, గుంజాఫల=గురివిందలయొక్క, ఉద్దామ = అధికమైన, దామంబుతోక్=
 దండతోను, తానమాన శ్రీయాశంసింపశంబుతోక్ = స్వరాంతరప్రవర్తనావ్యాపార
 మును బ్రకటించు పిల్లనగ్రోవితోను, ఏపు=అతిశయమును, దీపించు=ప్రకాశింపఁజేయు,
 సీ.ప్రోపు=నీరక్షణముగల, వేపాపల్=గొల్లపిల్లలను, క్రేపుల్=ఆలమందలను, వైప
 రీత్యంబుగాక్ = వ్యత్యస్తమగునట్లుగా; అనఁగా వేఱుపడునట్లుగా, పాపి=ఎడఁబాయఁ
 జేసి, ఆపద్మజుఁడు=ఆబ్రహ్మ, ఒక్కచోక్ = ఒకానొక ప్రదేశమున, డాచినక్ =
 దావఁగా, వానిరూపంబు = ఆ గోపాలకులయొక్కయు నాలమందలయొక్కయు
 స్వరూపము, సీవై=నీవేయి, అనఁగా నీవే గోపాలకులయిం, క్రేపులయు రూపును
 ధరించినవాడవై యనుట. పునస్సృష్టిక్ = ప్రతిసృష్టిచేతను, ఆస్రష్టగర్వంబుక్ =

ఆర్జునగర్వమును, ఖర్వంబుగాఁ = స్రాస్వమైనదిగా, చేయవే = జనర్పవే. బ్రహ్మ గోపాలు
 రకు మందలకు దాచివేసి మాయముచేయఁగా, శ్రీకృష్ణుండు తానే వానిరూపముందాల్చి
 పునఃపుష్టియొనర్చి సృష్టికర్తయగు స్రష్టగర్వము నడంచెనని భావము. తోయవేగ...
 ధ్వనము-తోయవేగ = ఉదకవేగముచేత, ఉచ్చలత్ = లేచిన, వీచికా = తరంగము
 లనెను, మర్దక = మద్యలయొక్క, ధ్వనము = స్వని, ఆగుబ్బుగాఁ = అతిశయింపఁగా,
 ఉబ్బునఁ = సంతోషముతో, కేళిఁ = విలాసముతో, కాళిందిలో = కాళిందియను
 మనువులో, కాళియాహి...మధ్యంబునఁ - కాళియాహి = కాళియమను నాగము
 యొక్క, స్ఫుటా = పడగలనెను, రంగ = నాట్యభూమియొక్క, మధ్యంబునఁ = నడుమను,
 తాండవంబు = నృత్యమును, ఆడవే = చేయవే. తోడిగోపాలకశ్రేణికిఁ = సీతోఁ గలిసిమెలిసి
 యున్న గోపాలురకును, సేవక, జన్మంబులఁ = యజ్ఞంబులందు, మీఁదుగాఁ = ముడు
 పుగా, ఉన్న = ఉంచిన, ఆన్నంబులక, పంచితాలేకలై = మోసపుచ్చిన పతులుగలవారై,
 పంచలక = గృహపావృద్ధిదేశముల, చల్లులు, అందీక = అందింపఁగా; ఇది శబ్దవల్లపమని
 యందురు. మునిస్త్రీలపక = మునివత్సులకు, లీలక = విలాసముతో, కైవల్యముక = మోక్ష
 మును, కొల్ల = అనినాశ్రమముగా, ఈవే = జనంగవే. మునివత్సులు తమ పతులకుండెల్లక
 దేవతలకై ముడుపుగానుంచిన యన్నములుదెచ్చి శ్రీకృష్ణునకును, నాతనితోడిగోపాలు
 రకును నొసంగ వాని నారగించి వారికి మోక్షముం గృహచేసినని భావము. సర్వదేవతా
 స్వరూపుఁడను, యజ్ఞపురుషుఁడును నగు శ్రీకృష్ణుఁ డిట్లొనరించుటలో వింతయేమి?
 తల్పీజనమునకేగదా యజ్ఞాదు లేప్పడినవి. పెనుంజల్పయై = పెద్దపామయి, బల్విడిక =
 ఉద్ధరితో, జంగిడిక = ఆలమందను, మ్రొంగు, దైతేయువాతక = రాక్షసునిసోటను,
 వడిక = వేగముగ, చొచ్చి = ప్రవేశించి, మై = శరీరమును, పెంచి = వృద్ధిపొందించి, తత్కా
 యముక = ఆసర్పరూపియగు రక్కసునిశరీరమును, రెండువాయల్ = రెండుచీలికలు,
 పడక = పడునట్లుగా, చించి = చీరి, గోపంక్తిన్ = ఆలచాలును, పోషింపవే = రక్షింపవే.
 గుంపులై = సమూహములై, ఇంపులక = ప్రేమలతో, కూడి = కలసి, ఆభిరులు = గొల్లలు,
 ఆదేవతాసేవక = ఆదేవేంద్రునకు, జాతరల్ = ఉత్సవములు, సేయక, వారించి =
 పలదని, తత్పూజనల్ = ఆయ్యర్చనలను, సేపు, కైకొన్న = స్వీకరింపఁగా, మేకొన్న = అంగీ
 కృతమైన, పేరల్కతో = పెద్దకోపముతో, పుష్కలావర్తకాబ్ధంబులక = పుష్కలా
 వర్తకములను మేళుములను, పంపఁగా, అంపకాలంబుగాఁ = బాణసమూహమగునట్లుగా,
 కొండలు, ఉద్గంగక = పెకలింపఁబడునట్లు, వర్షించినక, కాందిశికత్వముక = భయ
 పడి పాడిపోవుటను, పొందు = పొందిన, ఆమందలక = ఆలమందలను, ప్రోవక = రక్షిం
 చుటకొనకై, గోపధనంబుక = గోపధనమునుకొండను, ఎత్తవే = పైకెత్తితివిగానా! గొల్ల

ద్రువ కుత్సపం బొనర్ప నెంచి సర్వసంభారములం గూర్చివొని సిద్ధముగనుండ
 ం వారి నింద్రునకై జాతర సేయవలదని వారించి తత్సంభారములను, దత్తుజన
 త్సానమునఁ దానే పొందఁగా నింద్రుఁడు కోపించి పుష్కలావర్తముల ననిపి
 వముగ వర్షింపించినఁ గోవులం గోవులును గాందిశికులుగాగ గోవర్ధనము
 ంవున నెత్తి దానిక్రింద గోవులను గోవులనునుంచి రక్షించెనని తాత్పర్యము.
 డము=మదగజము, ఉద్వృత్తి=ఉద్ధతితో, నెత్తమ్మిపూవు = మనోజ్ఞమగు
 ఎత్తురీతి=ఉద్ధరించుగతిని, నిలింపా...వర్తము= నిలింప = దేవతలకు,
 ప్రడును, అరిష్ట=ఆపత్తులు, ద=ఇచ్చునట్టి, అరిష్ట=అరిష్టమును పేరుగల, మాయా
 = కృత్రిమవృషభమును, పట్టి, మర్దించితి=కోటితిని, అంచు, వడి=
 శూకలాశ్వాకృతి= మడించినయశ్వము నాకారముతో, డానిన్=
 గా; డా. అ. దాయు. దకారమునకు డకారముకల్గె. కేశిజీవానిలంబుత్ =
 ాక్షుని ప్రాణనాయువులను, భుజాదండశూకంబున్ = చేయునుసర్ప
 ల=త్రావి, సీయాసనోద్బద్ధుజాగర్వము= నీసంబంధమైన ప్రాయమువలన
 ర భుజములమదమును, చూపవే=అగపఱువవే! సర్పము వాయుభిక్షకుగుటం
 వాయుభిక్షణసమర్థనార్థము భుజమునందు సర్పత్వమారోపితమయ్యెను. శరదభి
 = శరత్=శరత్కాలముచే, అభినవ=నూతనమైనదియు, సాంద్ర = తఱచై
 , చంద్రప్రభా=వెన్నెలచే, ధాత=తెల్లనైన, భాస్వత్=బ్రశాంతిచునట్టి,
 కా=యమునానదియొక్క, నైకత=ఇసుకతిన్నెయొక్క, ఉత్సంగవీధి=
 యున, త్రిభంగ్యకృతి= మువ్వకయైనయూకారముతో, నిప్పి = ఉండి,
 ప్రావిలాసంబుతో= గఱివంకబొమలయొక్కఅందముతో, మోము =
 వామాంధము= ఎడమబుజమును, చేరఁగా=వెండఁగా, శోణదంతచ్ఛదాం
 =ఎత్తినైన పెదవియొక్కవొనచే, వేణునాళంబు=పిల్లనగ్రోవిని, సంధించి=
 గంతర... గంబులు-రంధ్రాంతర = బిలములమధ్యలందు, నృత = ఉంచ
 న్న=చేతులయొక్క, అంగుళీపల్లవ = చిగురులంబోలు ప్రేకులయొక్క,
 ల=కొనలు, అల్పాడ=చలింపఁగా, మ్రోయించిన= వాగునట్లుచేయుగా,
 బృందము=ముక్త=విడువఁబడిన, రోమంధ = నెమరుకలదియు, నిష్పంద =
 యునగు, గోబృందము= ఆవులసమూహమును, వృత్త...నిష్పందము=
 కటితమగు, గోవర్ధనగ్రావ = గోవర్ధనపర్వతపురాలయొక్క, నిష్పందము=
 యును, మంద...వేగము=మందమంద = మిగుల మందమైన, అంశమన్నం
 ద్యునికూతురుగు కాళిందియొక్క, వేగము=త్వరయును, కందశత.....

గము - కందశీల్ = మొలకలెత్తు (చిగుర్చు), నీరసారణ్య = ఎండినయడవియందలి, జీర్ణాగము = ముసలిప్రాంతములదియు, కా = అగునట్లుగా, కదంబించు = వాసించునట్టి, తత్పంచమరావము = ఆ వేణునాదసంబంధమగు పంచమధ్వనిని, వింతు = ఆకర్ణించుచు, ఆయ్యించునిల్కానికే = ఆమన్నధునకు, చిక్కి = పశలై, రాధాదిగోపావరోధాంగనల్ = రాధ మున్నగు గోపాలురభార్యలు, డాసివక్ = చేర రాగా, రాససంక్రీడక = రాసక్రీడచే, మాయాసముల్లాసివై = మాయానందముగల వాడవై, సౌఖ్యవారాళి = ముఖసముద్రమున, పిలార్పవే = ఈ దండజేయచే. శరచ్చంద్రి కచే మిగుల ధవళితమైన యమునాపులిసోర్విని శ్రీకృష్ణుడు మువ్వంకగానిల్చి గతివంక బోమలమర మోము వామాంసమున నమరిచి పెదవులందు మురళినమర్చి మురళీబిలముల ప్రేకులు చలింపఁ బుచ్చమనాదమెల్ల వాయింప, నాలమందలు నెమరువేయుటమాని నిశ్చలములై నిల్చెననియు, గోవర్ధనగిరికిలలు కరం గెననియు, యమునా ప్రవాహవేగముం గూడ మిగుల మెల్లనయ్యెననియు, మ్రోడులు చిగిరెననియు, రాధాదిగోపాంగనలు మన్నఁపవలె యాతనికడ కేతెంచిననియు, పచ్చినవారలను రాసక్రీడావిశేషమునఁ గృత్రిమానందపరవశుడై యానందాబ్ధి నోలలాడించెననియు భావము. అనఁగా శ్రీ కృష్ణుని ముఠిగొనమాధురిని రాలు గరం గెననియు, నావులుగూడ పరవశములయ్యె ననియు, గోపికలు మన్నఁపవలెరనియు, యచేతనమగు యమునా ప్రవాహముం గూడఁ బరవశమయ్యెననియు, మ్రోడులుగూడఁ జిగిరెననియు దాత్పర్యము. గోపికలసమూహ మున నొక్కొక్కద్యంద్యమతో శ్రీకృష్ణుడు తానొక్కడే పలురూపములందాల్చి మండలాకృతివిహరించుట రాసక్రీడావిశేషముగాఁ దెలియుచున్నది. దర్శితా... దుస్సా ధమై-దర్శిత = గర్వితమైన, ఆశేష = సమస్తమైన, దోహచరాధీశ = నిశాచరవతులకును, దుస్సాధమై = సాధింపరానిదై, ఉన్న, సీవిక్రమక్రీడక = సీవరాక్రమక్రీడను, వీక్షింపక = చూచుటకై, ఆత్మారుచే = ఆత్మారుండనువానిచే, మామ = మామయగుకంసుడు, పిల్పిం చిన = పిలిపింపఁగా, పోవుచో = విగునవుడు, త్రోవ = మార్గమున, భావాలిగంబు = ఊహింపరానిది, విన, నీదివ్యరూపంబు = నీమంగళరూపమును, చూపక = అగపఱు పఁగా, బరిభ్రాంతుడై = విమోహితుడై, ఉన్న = ఉండఁగా, వాని = ఆయత్మారుని, సేవానిగా = సేవీకర్తనిగా, మన్నింపవే = గౌరవింపవే. కంసుడు శ్రీకృష్ణుని పరాక్రమముం జూడ నత్మారునిచే బిలిపింపఁగా శ్రీకృష్ణుడేగుచు దారిలో నత్మారునకు దన దివ్య రూపముం జూపెననియు, దాన నాతడు భ్రాంతుడుగా వాని మన్నించెననియు భావము. భోజభూజాని = కంసుడు, ఉద్వేజనంబు = భయమును, అంద = పొందు నట్లుగా, తద్రాజధాని = ఆతని ముఖ్యపట్టణమగుమధురను, ప్రవేశించి = చొచ్చి,

ఏతెంచుచోకొ = వచ్చునపుడు, చందనాలేపముకొ = చందనపంకమును, దర్శనంబు = కాన్కనా, ఇచ్చినకొ = ఒనంగనా, గుజుప్రోయాలికికొ = కుబ్జయ్యగృహిణికి, సజ్జకం దైన = మనోజ్ఞమైన, అందంబుకొ = సొగసును, ఒందింపవే = పొందునట్లు చేయలేదా! చందనాలేపము స్నానంగా నొసంగె గుబ్బకు సుందరరూపముం గృష్ణుడు కృపచేసెనని భావము. యాగపూజార్చితంబైన = యజ్ఞార్చనచే బూజితమైన, కోదండముకొ = ధను వును, ఖండఖండంబుగాకొ = తుత్తునియలుగా, చేయుచుకొ, తద్ధను...మస్తంబులకొ = తద్ధనుర్దండ = ఆకోదండముయొక్క, రక్ష = రక్షించుటకల, భటస్తోమ = భటసమూహ ములయొక్క, మస్తంబులకొ = శిరస్సులను, పెల్లుగాకొ = అధికముగా, దొల్లంగాకొ = జాటునట్లు, ప్రేయుచుకొ = కొట్టుచు, మల్ల...భీలమై-మల్ల = జెట్టులయొక్క, గర్జా = సింహనాదములతోడను, భుజాస్థాలన = భుజముల యప్పశించుటలతోడను, ఆభీలమై = భయంకరమై, ఉల్లసత్...వాచాలమై-ఉల్లసత్ = ఒప్పుచున్న, డిండిహరావ = డిండిమ మను చాద్యవిశేషముయొక్కధ్వనిచే, వాచాలమై = ధ్వనించుచున్నదై, నిగ్రహ... దగ్రమై-నిగ్రహ = శిక్షించుటకై, ఆయాత = వచ్చిన, రక్షోభట = రక్షకభటులచే, ఉద గ్రమై = అధికమైనదై, ఉన్న, అయ్యుగ్ర సేనాత్మజాస్థానికొ = ఆకంసుని యాస్థాన భూమిని, చొత్తేరకొ = ప్రవేశించగా, తతోరణక్షోణికొ = ఆనభాభవనబహిర్ద్వారప్రదేశ మను, అనోరణంబు = మావటికొ, ఉద్ధతికొ = అతిశయముతో, ప్రవయికొ = మీద మీద, కొల్లినకొ = పురికొల్పగా, పట్టపేనుంగుకొ = పట్టపుగజమును; గువలయాపీఠ మనుదానిని, చెండాడి = చంపి, గండ...పంకంబునకొ-గండ = చెక్కినలనుండి, స్రవత్ = జాటుచున్న, దాన = మదమను, పంకంబునకొ = బురదచే, పుండ్రముకొ = తిలకమును, కుంభ నిర్ముక్తముక్తావళికొ = కుంభస్థలమునుండి జాతినము తైములసమూహముచే, కర్ణదామంబునకొ = చెవుల కలంకారమగుదండను, కట్టి = కూర్చికొని, రక్తంబునకొ = ఆయెనుంగు నెత్తుటిచే, వట్టె = సాంద్రమగు, మైపూతయొకొ = శరీరలేపమును (చందనపుఁబూతవంటిదానిననుట), ప్రాంతికొ = సొగసుగా, పూసి = పూసికొని, తద్దంతకాండంబు = ఆయెనుంగుయొక్క దండముంబోలుదంతము, కేలకొ = హస్తమును, గదాదండమై = గదరూపమగు నాయుధపె శేషమై, ఉండగాకొ, జెట్టివై = మల్లుండవై, చాణూరు = చాణూరుని, జానూరువుర = మోఁకాళ్లునుదొడలను, నూలుమాలుత్ = నూలుపర్యాయములు, వడికొ = శీఘ్రముగ, త్రిప్పి = గిరిగిరిచ్చి, గిట్టి = చంపి, నీవు, అప్పశింపకొ = చఱువగా; క్షంజోర్వాస్థాలన మొనర్పగాననుట. భయభ్రాంతుడై = భయముచే దెలివితప్పినవాడై, పాఱకొ = పాటిపోవుటకు, ఉంకించు = యత్నించునట్టి, ఆక్కించుకొ = ఆరాక్షసుని, కంసుకొ = కంసుని, త్రిలోకీన్యశంసుకొ = ముల్లోకములకు హింసకుడైనవానిని, నియుద్ధక్రియా

భర్తా = బాహుయుద్ధవ్యాపారముయొక్క మార్గమున, కిక్కిన = మిక్కిలి
 నొక్కుటచే, నొక్కుట = కంఠనాళమును, నొక్కువే = అదుమవే!, దేవతా...
 హస్తం బలం = దేవతా = సురలంబంధమైన, దుందుభివ్రాత = దుందుభులను వాద్యవిశేష
 ములగుమియొక్క, ధింధింధిమిథ్వాన = ధింధింధిమియనుధ్వనితోఁగూడిన, గానస్వర =
 శీతస్వరములయొక్క, ఉత్కర్ష = అతిశయముచేసిన, హస్తంబలం = సంతోషములతో,
 కల్పకన్దు... హస్తంబలం = కల్పవృక్షసంబంధమైన, ప్రసూనాతివర్షం
 బులం = పుష్పరూపములగు విపులమైనవర్షములచే, పెల్లుగా = అధికముగా, ఎల్లలా = కం
 బులం = పసు వర్షాకములు (అనగా వానియందలిజమలనుట), ఉల్లాసము = సంతోష
 మును, పాదంబు = పాదమునట్లుగా, వానిరాజ్యంబున = ఆకంసునిరాజ్యమున,
 పూజాంబు = పూజించుదగువానినిగా, ఉగ్రసేను = ఉగ్రసేనుడను కంసునితండ్రి
 ప్రతిష్ఠాపూ = సెలకొల్పబడినవానినిగా, చేయవే = వినర్పవే. కంసునిరాజధానిం బ్రవే
 శించువపును బహిర్ద్వారమున మావడిడు మదగజముం గువలయాపీడముం దనవై బురి
 కొని క్రీకృష్ణః దద్దానింజంపి దానిమదమునః దిలకమును దిద్దికొని దాని కంభస్థలము
 నందలి ముక్తములః గర్జిత పూరముగఁజేసికొని దానిరక్తము మైపూతగనొనర్చి దాని
 పంకముం గదాపదముగఁజేసికొని భయపడమైన కంసాస్థానభువింజొచ్చి చాణూరుని
 మల్లురి మడియఁజేసి కంసుని కంఠనాళమును నొక్కి చంపి యాతనివట్టణమున నాతని
 తండ్రి యుగ్రసేను దేవదుందుభులమ్రాయం బ్రతిష్ఠించెనని భావము. దుష్టం = దుర్మ
 ధుని, అద్దానామైహివాహినీదుర్దాంధు = పదునెనిమిది యత్రోహిణులవరిమా
 నముల సేవచేసిన దుష్టమైగర్జముచే గ్రుడ్డివాడైనవానిని; పదునెనిమిదిత్రోహిణులు
 గలవని గర్వించి కన్నుగాననివాడనుట. జరాసంధు = జరాసంధుడనువానిని, భీమావ
 దేశంబునంజేసి = భీమునిమిదచే, కాసింఁచి = చంపి, కొంతయుచే = ధర్మరాజుచే, రాజ
 సూయంబు = రాజసూయమనుయజ్ఞంబును, చేయించుచో = ఒనరింపఁజేయునపుడు,
 కాత్యూతాయ = కాలియందైనయసూయచే; తాను క్రమశక్తియొందనియొం, గృష్ణండు
 కాదనియు నకర్షియ్యచే ననుట. భయంబు = వెఱపును, ఏది = విడిచి, చేదితమావల్ల
 భయం = చేదిదేశాధీశుడగు శివుపాలఁడు, ఎంతయు = మిక్కిలి, త్రుష్టన = మిడిసి
 పాటుచే, ప్రల్లంబు = దుష్టలాఙములు, ఆడిన = పలుకఁగా, పల్లెరంబు = పల్లెరముం
 బోలుచక్రమును, ఎల్లఁపైకెల్లె, తచ్చిరకర్త ప్రాణి = ఆతని తలనలుకుటయందలి
 ప్రాణత్వము, ఎర్తింఁచి = ప్రియ, పదునెనిమిదిత్రోహిణులు తనకుగలవని గర్వించియున్న
 జరాసంధు క్రీకృష్ణుడు భీమునిచేఁజంపించి శత్రుతాన్యముగ భువి నొనర్చి శత్రుజయా

నంతరమునఁ జేయఁదగినరాజసూయ మనుయాగముం గాంతేయాగజుచేఁ గావించి
యం దస్థువ్రీహదానవిషయమునఁ దన్వర్హునిగ నెన్నికొనఁగా శిశుపాలుఁడు తన్నుత్తమ
క్షత్రియుఁడవుగావని దుర్యాపలాడినఁ, జక్రానాతి నాతని తలం దునిమెనని భావము.
రెండుశకలములుగ నుదయించినవానిని జరయచుదేవత సంధించి యొకటిగఁజేయుటం
జేసి జరాసంధనామ మా చేదీశునకుఁ గల్గెను. అక్షోహిణియనియు నోకారమధ్యముగఁ
గవు లుపయోగించియున్నారు. 'సహస్రాక్షోహిణు లట్లు మీరు చూడరె యెందుకో'
అని తిక్కన. ఇరువదియొకవేయియు నెనిమిదిహార్ల డెబ్బదిరథములును, నన్నియొగజము
లును, నరువదియేనువేయిలయారుహార్లపదిగుఱ్ఱములును, నొకలక్షయుం దొంబదిమూఁడు
వేయిలమూఁడువందలయేఁబది కాల్బలమును గల్గినవాహిని యక్షోహిణినాఁబడునని యాది
పర్వము. రాజసూయము=రాజులఁజంపినకారణముగాఁ జేయునది. ధాత్రిక్ = భువిని,
వృధావాసు.....శౌండీరుక్-వృధా=వృద్ధముగా, వాసుదేవ=వాసుదేవుఁడను, వ్రథా
=వ్రసిద్ధిగల, చండ=దుష్టుఁడైన, శౌండీరుక్ = గర్వితుఁడైనవానిని, అప్పొంద్రుక్ =
ఆపొండ్రుకుఁడనువానిని, చక్రాహతిక్ = సుదర్శనముచక్రంపుడెబ్బచే, చక్కుగా =
ముద్దగా, చేసి; చంపి యనుట. శ్రీకృష్ణుఁడు వసుదేవాపత్యముగాన వాసుదేవుఁ డనుపే
రాతనియెడల నన్నర్థమగును. పొండ్రుకు ఁడట్లుగాక తగనిరితిని దావాసుదేవుఁ డనుతన
నామముం దాల్చి దుష్టుఁడై పరగంచుట శ్రీకృష్ణుఁ డాతనిం జంపెనని తాత్పర్యము.
పోర్క్=యుద్ధమున, మహాసేన...పూహములు-మహాసేన=కుమారస్వామియొక్కయు,
నాగానన=గజాననునియొక్కయు, పూహసన్నాహము=సేనాసన్నివేశపుఁగ్రమములు,
వీడక్=విచ్చిపోవునట్లుగా, ఈశానుక్=శంకరుని, వెన్నాడి=తఱిమి, బాణాసుర...
కేళిమైక్ - బాణాసుర = బాణుండనురక్క నునియొక్క, స్ఫార=విస్తారమైన, బాహా
సహస్ర=వేయిచేతులయొక్క, ఛిదాకేళిమైక్=నఱుకుటయనునాటచేత, వాలి=మించి,
లోకంబు=జగమును, పాలింపవేరక్షింపవే. శ్రీకృష్ణునితం దనిరుద్ధుఁ డుమాసఖి యగు
చిత్రలేఖ దగుమంత్రబలమున బాణతనూజయైన యుషయనుకన్యకదగునంతపురంబు
నకుఁ గొనిపోఁబడి యామెతోడంగూడియుండ నంత నామెకు గర్భమొదవఁ దత్క
న్యాసఖులు భయపడి బాణున కావిషయమును నివేదించిరి. అంత నారాక్షసరా జనిరుద్ధుఁ
గారాగారమున నిరుద్ధుఁజేసెను. శ్రీకృష్ణుఁ డాతని విషువు మని కొరినను నాతఁడు విషువ
కుండెను. బాణునితపమునకు మెచ్చి శివుఁ డాతనినాకిటఁ గావరియై యుండువాఁడు
గాన శ్రీకృష్ణాదులు బాణునిపై దండెత్తినపుడు శివుఁడు తనభక్తునకుఁ గుమారస్వామి
తోడను గజముఖునితోడను బ్రమదగణసమేతుఁడై తోడునూపెను. అయ్యదినున జన్య
మున శ్రీకృష్ణుఁ డాకుమారబలమును గజముఖునిబలమును గాందిశీక మొనర్చి యీశు

నోడించి బాణుంబంపి యుమానిరుద్ధులం గొని పురికేగి వారికిఁ గల్యాణమొనర్చె ననుకథ
యిచట ననుసంధించెదగును. ఘోరభౌమానురుగ్రామణీశిక్షకా! = భయంకరుడైన భూమి
సుతుడైన నరకాసురుం డనురాక్షసశ్రేష్ఠుని శిక్షించినవాడా! కారవాక్చిత్త ద్రౌపదీ
రక్షకా! = కారవునిచే నీడ్వంబమద్రౌపదిని రక్షించినవాడా! భేదసందగ్ధసాందీపనూను
ప్రదామకిఖముచేఁ బరితప్తుడైన సాందీపునకుఁ గుమారునొసంగినవాడా, (ఉజ్జ్వలింపఁ
జేసినవాడనుట.) వేదకాఖాశిఖాంచల్ ప్రవాళత్వదా = వేదములను కొమ్మలయొక్క
యగ్రముల నొప్పనట్టిచిగుళ్లవలె నాచరించుపాదములుగలవాడ; వేదాంతవేద్యుడని
భావము. మాధవా = శ్రీకృష్ణ (లక్ష్మీవతీ!) దీనిచే రుక్మిణీపతిత్వము సూచితము. సత్యభామా
ధవా = సత్యభామకుఁ బరియైనవాడా.

విశే. ఇందు శ్రీకృష్ణునికైకవాద్యవస్థలం దగుకృత్యములు సరసముగ వర్ణితములు.
అందు ముఖ్యముగ దువ్వేశిక్షణ మిందు సూచితమగుటం జేసి, యాతనివిష్ణుత్వమును నను
ర్ధితమగుచున్నది. దీనిం దండకంబుండు. ఇది యుద్ధరమాలావృత్తములలోఁ జేరును. తొలుఁ
దొల్ల నగణములు రెండు నిల్పి పిదప నన్నియు రగణములేనిల్పుట యొకలక్షణము. ఒక
నగణము తొలుతను, బిదప నన్నియుఁ దగణములే నిల్పుట పేటొకపక్షము.
అన్నియుఁ దగణములే నిల్పుట యొండొకపక్షము. ఇందేదేని స్వీకరించనగును.
ఈదండకమునఁ దొలుత రెండునగణములును బిదప రగణములును నిల్పఁబడినవి.
కాన మొదటప్రాసినలక్షణమునకే యియ్యది లక్ష్యమగుచున్నది. సమానమగు గురు
లఘువులు గలరగణములతోనే కూర్చఁబడినదౌట దీని గణనమకదండక మనఁ
జును. మనోహరములగు ననుప్రాసాదికబ్దాలంకారములతోడను స్వభావోక్త్యాద్యర్థాలం
కారములతోడను, మృదుమధురపదసందర్భముతోడను, నిది హృద్యంబై వెలయుచున్నది.
ముక్కుతివ్వనార్యముద్దుపల్కిం దాయాయీసందర్భముల మనోజ్ఞమై యమరి
యున్నది.

❀ కృష్ణుడు వైజయంతమున విడియుట. ❀

చ అని కొనియాడి విశ్వభువనై కధురంధర! నేడు రేపు నీ
పనితయు నీవు నిచ్చుట నవశ్యము మజ్జనభోజనాదిపూ
జనములు గైకొన న్వలయు సమృత్తిమై నని పల్క దేవతా
జననికి మొక్కి యియ్యకొని జంభవిరోధి మొగంబుజూచినన్. 39

టీ. అని, కొనియాడి = సుతించి, విశ్వభువనైకధురంధర = సమస్తప్రపంచము
నకు ముఖ్యుడైనభారవాహకుడా; నీపనితయున్, నీవున్, నేడున్ = ఈదినము

నను, రేపుక్ = మఱుచటిదినమునను, ఇచ్చటక్, అవశ్యముక్ = తప్పక, మజ్జన
భోజనాదిపూజనములు = స్నానము భోజనము మున్నగుసవర్కలు, సమృత్తిమైక్ =
అంగీకారముతో, కైకొనక్=వలయును = స్వీకరింపవలెను, అని, వల్క్ = అనగా,
దేవతాజననిక్ = దేవతలకుఁ దల్లియైనయదితికి, మ్రొక్కి=నమస్కరించి, (కృష్ణుడు
కర్త), ఇయ్యకొని=అంగీకరించి, జంభవిరోధిమొగంబుక్ = జంభశత్రువగు సింద్రుని
మోమును, చూచినక్=తిలకింపఁగా.

భా. సుగమము.

వ్యా-విశే. మెయి. మయి. మై. ఇవి తృతీయాప్రత్యయార్థకములు.

చ. అమరవిభుండు నేరి వినయానతుఁడై విడిపట్టు వైజయం
తమునను జిత్తగింపు మన నవ్వచుఁ దద్బలదై త్యవైరి హ
స్తము గయిదండ గొంచు గిరిశ ప్రముఖాఖిలలోకపాలకుల్
క్రమమునఁ జేరి కొల్వఁ జని కాంచెఁ దదున్నతసౌధరాజమున్.40

లే. అమరవిభుండు = దేవేంద్రుడు, చేరి=సమీపించి, వినయావనతుఁడై=అడ్డ
కువచేనముఁడై, విడిపట్టు=విడిదల, (బస) వైజయంతమునక్ = వైజయంతమునుప్రాస
దమున, ఇంద్రుడుండుమేడఁది పేరు. చిత్తగింపుము = ఆమగ్రహింపుము. అనక్,
నవ్వచుక్, తద్బలదైత్యవైరిహస్తముక్ = ఆబలాసురశత్రువగు సింద్రునిచేరిని, కయి
దండ=ఊత, కొంచుక్=స్వీకరించుచు, గిరిశ ప్రముఖాఖిలలోక పాలకుల్ = ఈశానుడు
మొదలగులోక పాలురు, క్రమమునక్ = వరుసగా, చేరి=సమీపించి, కొల్వక్ = నేనిం
పఁగా, చని=విగి, తదున్నతసౌధరాజముక్=అయ్యింద్రునిసౌధశ్రేష్ఠమును, కాంచెక్ =
చూచెను.

భా. సుగమము.

వ్యా-వి. కయి. రూ. కై. కయి=చేతికి, దండ-ఆశ్రయము = కైదండ.

—ॐ వైజయంతపర్జనము. ॐ—

వ. అదియును నామరసరిదుపహృత హేమతామరసస్తోమతోరణదామ
రామణీయకసూచితసౌదామనీవిలసితంబును, గనత్కనకకింకణీకుల
సంకులకావ్వణముగ్ధమధురాలాప నృత్యన్నిజావత్యమూర్త్యావహ
పార్శ్వప్రవర్తమాన విమానసంతానంబును, సర్దిజనాభిమతదా
నార్థసంగ్రహసంశయాపాది సమస్తస్తుప్రతిబింబసంభావితశేఖరీకృత
చింతారత్నంబును, నక్షిణ సహస్రాక్షమణిగవాక్షావళీసాక్షా

తృతీయ నాకలక్ష్మీకటాక్ష విక్షావిశేషంబును, ననర్థమణి స్తంభ
 ప్రతిబింబితనృత్యదపురస్సుహృత్ ప్రదర్శ్యమాన లాస్యవలోకన
 సారస్యాగతగృహదేవతాశత సన్నిధానంబును, పులోమనముచి
 జంభపాకవృత్త బలప్రముఖదైత్యవిధ్వంసనసన్నద్ధ శతమన్యజన్య
 సన్నాహానుకారిచిత్రకర్తవీచిత్రితభిత్తిభాగంబును, వళితరుచిరరుచి
 నిరంతరస్ఫాటికకూటాంతర పిశ్రాంతైరావతోచ్చైశ్శ్రవసూచ్య
 మానక్షీరసాగరస్నానక్రమంబును, దరంగితమణి భృంగారకవీటి
 కాకరండతాలవృంతచామరదర్పణకళాచి కాపాదు కాది పరికరప్రపం
 చసంచితకరాంచల విశ్వకర్తనిర్మిత యంత్రసాంచాలికాసంచయ
 వంచితవరమార్గపరిచారికాసార్థంబును, నిరంతరసంతానా నోకహదు
 కూలమయపతాకాశతాకారితాకాశగంగాచటులతర తరంగావతర
 ణంబును, సమంతత స్తంతనృమానతోయక ర్థాంతికనిర్మక్తమందారవిట
 పిమకరందగంధసలిలనే కాతి రేకశీతలమణివేదికాప్రదేశంబును, బహి
 ద్వారవితర్దికాప్రకోష్ఠప్రతీష్ఠాపితాష్టాపదఖట్వాస్తీర్ణ హరిచందన
 పాలబాలపల్లవోల్లసితసంధ్యా రాగసంధానంబును, నవరళకల్పప్ర
 సవరజఃపటలపటవాసపాంసువాసిత కాశేయవితానపటీప్రకటికృత
 చంద్రాతపపరిపాటికంబు నగుచు, జతురతరశచీకరవిరచితంబులై
 మణికుట్టిమతలప్రతిబింబితతారకాకుటుంబంబుల విడంబించు పారి
 జాతకుసుమోపహారంబులవలన, స్వాహాబాహాంచలావాహితంబులై
 మహారజతపాత్రంబులఁ జిత్తంబులుగా వెలుంగునారాత్రి కాదీపకళి
 కలవలన, యమకామినీధూమార్జితీర్ణంబులై విస్తీర్ణంబుగా నెగయు
 మలయజకాలాగురుధూపధోరణులవలన, యాతుధానావరోధవధూ
 విధీయమానంబులై విలసిల్లు గృహప్రవేశసమయసముచితబలివిధాన
 సంవిధానంబులవలన, బాశధరమత్తకాశినీసూత్రితంబులై విలో
 కనపాత్రంబులగు లలితప్రవాళలతావందనమూలికలవలన, బవ
 మానమానవతీనియుక్తంబులై బాలికాజనంబులకరతలంబులం బరి
 భ్రమించు కర్పూరతాలవృంతంబులవలన, నరధర్మసధర్మణీనిర్మితంబు
 లగునిధానకల్పిత శంఖపద్మమకరాకారరంగవల్లీమతల్లికలవలన,

1 భృంగారుడుకూలవీటికా. 2 కాంచనమయయంత్ర.

నయనోత్సవం బావహిలం బ్రవేశించి వాసవవహ్నివై వస్వతవాసతే
యీచరణవరుణవాయువసువల్లభవామదేవుల వరుస వీడ్కొల్పి
సత్యభామాసహితుం డై యథోచితకృత్యంబు లాచరించి యనంత
రంబ.

41

టీ. ఈగద్యమున దేవేంద్రుని వైజయంతమును ప్రాసాదము వర్ణితము.—ఆమర
సరిత్.....విలసితంబును-ఆమర = సురలసంబంధమైన, సరిత్ = నదియండి; అనఁగా
మందాకినినుండి యనుట, ఉపవృత్త=తీసికొనిరాఁబడిన, హేమతామరసస్తోమ=బంగరు
పద్మములసమూహములచేసైన, తోరణదామ=తోరణమాలికలయొక్క, రామణీయక =
అందముచే, సూచిత=ప్రకటితమగు, సౌదామనీ = మెఱుంగులయొక్క, విలసితంబును=
ప్రకాశముగలదియు; ఆవైజయంతమున హాటకపద్మనిర్మితములగు తోరణములు గట్టబడె
ననియు, నయ్యవి వెఱుంగుండివలంబోలి తళతళలాడుచుండెననియు దాత్పర్యము. కన
త్కనక...సంతానంబును-కనత్ = ప్రకాశించునట్టి, కనకకింకిణీకుల = బంగరుచిఱు
గంటలగుమియొక్క, సంకుల=క్రమహీనయైన, క్వాణఃప్రాంతలనెడు, ముగ్ధ=మనోజ్ఞ
మైన, నుధుర=తీయని, ఆలాపఃపల్కులతో, నృత్యత్ = నాట్యమొనర్చునట్టి, నిజా
వత్య=తనసంతానములయొక్క, మూర్తి=ఆకృతులను, ఆవహ=భరించుచున్న (అనఁగా
దనసంతానముల భ్రాంతినొదవించునదనుట), పార్శ్వ = కెలఁకులందు, ప్రవర్తమాన =
ఓవ్వుచున్న, విమానసంతానంబును = విమానసమూహముగలదియు; వైజయంత పార్శ్వ
భాగముల విమానము లుంపఁబడెననియు, వానికి బంగరుఁజెఱుగంటలు నిబద్ధములై
యొప్పుననియు, నాబంగరుచిఱుగంటలు పలవిధముల శబ్దించుచుండుననియు, నట్టిశబ్ద
ముల వెదఁజల్లుబంగరుఁజెఱుగంటలతో మించు నవ్విమానములు మధురాలాపములతోడ
నృత్యమొనర్చు వైజయంతపుసంతానములవలె నొప్పెననియు భావము. అనఁగా విమాన
ములు వైజయంతపద్యశములై యుండెననితాత్పర్యము. అర్థజన...చింతారత్నంబును-
అర్థజన=రూచకులకు, అభీమత=కోర్కులను, దాన = ఇచ్చుటఁజూకైన, అర్థసంగ్రహ=
వస్తుసంపాదనమును, సంశయ=సందేహమును, ఆపాది=కలుగఁజేయు, సమస్తవస్తు=సకల
పదార్థములయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిరూపములచే, సంభావిత=ఓవ్వుచున్న, శేఖరీ
కృత = శిరోభూషణముగాఁజేయఁబడిన, చింతారత్నంబును = చింతామణిగలదియు,
అవ్వైజయంతపుశిఖరమున నలంకారముగఁ జింతామణి యమర్వఁబడియుండెననియు,
నందు సర్వవస్తువుల బ్రతిఫలించుచుండెననియు, నావస్తుప్రతిబింబములు చింతామణి
యర్థుల నభిమతార్థములం దనుపనేకరించిన వివిధపదార్థములాయునునట్లు మించెననియు
భావము. అక్షిణ.....వీక్షావిశేషమును-అక్షిణ = అధికమైన, సహస్రాక్షమణి=ఇంద్ర

నీలమాణిక్యములచేనైన, గవాక్షావళి=కిటికీలపరుసచే, సాక్షాత్కృత = కనుల కగవంతుఁ
బడినదిగాఁజేయఁబడిన, నాకలక్ష్యే=స్వర్గలక్ష్యయొక్క, కటాక్షవీక్షావిశేషంబును=క్రీడగం
చూపుల యతిశయముగలదియు; ఆప్రాసాదమున నింద్రనీలమణినిర్మితగవాక్షము ల
కములు గలవనియు, వానినుండివెడలు నల్లనికాంతులు నాకలక్ష్యకటాక్షములవడువు;
నున్నవనియు భావము. స్త్రీలకటాక్షములను నల్లగానుండునట్లు వర్ణించుట కావ్యప్రసి
ద్ధియము. ఆనర్థం... సన్నిధానంబును-ఆనర్థం = అమూల్యములైన, మణిస్తంభ=మణి
నిర్మితస్తంభములయందు, ప్రతిబింబిత=ప్రతిఫలించిన, నృత్యత్ = నర్తనమొనర్చునట్టి
అపురస్సహస్ర = అసంఖ్యాకలగునచ్చరలచే, ప్రదర్శ్యమాన=చూపఁబడు, లాస్య =
నృత్యభేదముయొక్క, అవలొకన=చూచుటయందలి, సారస్య = రసీకతచే, ఆగత =
ఏతెంచినట్టి, గృహదేవతాశత = లెక్కలేనియిలువేల్పులయొక్క, సన్నిధానంబును =
సాక్షాత్కారముగలదియు; ఆమెడయందలి రత్నకంబముల నాట్యమొనర్చునచ్చరల
ప్రతిఫలించినవియు, నవ్వారియాప్రతిబింబములు, నర్తనమొనర్చునచ్చరల నాట్యవి
షముంజూడ నేతెంచిన యిలువేల్పులొయన మించెననియు భావము. పులొమ..
భాగంబును=పులొమ, నముచి, జంభ, పాక, వృత్త, బల, ప్రముఖ=మొదలగు, దైత్య=
రాక్షసులను, విద్వంసన=చంపుటయందు, సన్నద్ధ=సంసిద్ధుడైన, శతమన్యు = ఇంద్రు
యొక్క, జన్యసన్నాహ=యుద్ధప్రయత్నమును, అనుకారి=అనుకరించునట్టి, చిత్రకర్త =
చిత్రరువుంబులచే, విచిత్రిత=విచిత్రముగాఁజేయఁబడిన; అనగా నట్టిపటములచే నలం
కృతమొనయునుట. భిత్తిభాగంబును=గోడలప్రదేశముగలదియు, దేవేంద్రుఁడుపులొమా
రక్కసులఁజంప సిద్ధముగనున్నరీతిని జిత్రములంజిత్రించి గోడల నాచిత్రములచే నలం
రించిన భావము. వళితరుచిర...స్నానక్రమంబును-వళిత=గుండ్రముగా వ్యాపించు
రుచిర=మనోహరమైన, రుచి=కాంతులచే, నిరంతర=దట్టమై, స్ఫుటికమాట=స్ఫుటికవికా
ములగు శిఖరములయొక్క, అంతర=నడుమను, విశ్రాంత=విశ్రమించియున్న, విరావత=
ఇంద్రునిపట్టపేనుఁగుచేతను, ఉచ్చైశ్శ్రవన్=ఇంద్రునిగర్జనము చేతను, సూచ్యమాన=ప్రకా
శితమగుచున్న, తీరసాగరస్నాన = పాలకడలియందలిస్నానముయొక్క, క్రమంబును=
ప్రకారముగలదియు; వైజయంతమును నాప్రాసాదపుశిఖరములుస్ఫటికమయములైయుండె
ననియు, వానినుండి తెల్లనికాంతులు వలయాకృతిని సాంద్రముగవ్యాపించియుంట నవ్య
దేశముతీరసముద్రమువలె నుండెననియు, నట్లు శుభ్రకాంతులచే దంతురితమైన ప్రదేశ
మునశయించిన విరావతమునుచైశ్శ్రవమును బాలకడలిలో స్నానమొనర్చువానివలె
నున్నవనియు భావము. తరంగితమణి.....స్నానంబును-తరంగిత=చలితములగు, మణిభృం
గారక=మణినిర్మితములైనజారీలు, వీటికాకరండ=తాంబూలపేటికలు, తాళవృంత=వీణ

నలు, చామర=వింశామరములు, దర్పణ=అద్దములు, కళాచికా=తమ్మపడిగెలు, పాదుకా=పాపలు, ఆది=మొదలగు, పరికర=ఉపకరణములయొక్క, ప్రపంచ=సమూహముతో, సంచిత=కూడియున్న, కరాంచల=హస్తాగ్రములుగల, విశ్వకర్తనిర్మితయంత్రపాంచాలికా=విశ్వకర్తచే సృజింపబడిన యంత్రపుబొమ్మలయొక్క (మణిబొమ్మలనుట)సంచయ=గుంపుచే, పంచిత = మోసపుచ్చబడిన, పరమార్థపరిచారికా = నిజమైనపరిచారికలయొక్క, సార్థంబు=సమూహముగలదియు; మణిభృంగారకాదుల చేతఃబూనియున్న విశ్వకర్తనిర్మితములైన యంత్రపుత్రికలందుగలవనియు, వానిచేతనున్న నాయాయా మణిభృంగారకాదులు యంత్రబలమునఁ గదలుచుంట నవ్వానింగాంచి నిజపరిచారికలు పంచితలగుచుండిననియు భావము. అనఁగా వానింగాంచి యవియే నిజపరిచారికలేమో యని భ్రమపడిరని భావము. నిరంతర...అవతరణంబును-నిరంతర=సాంద్రమైన, సంతానోకహ = కల్పవృక్షములసంబంధమైన, దుకూలమయ = తెల్లపట్టుబట్టులనికారమైన, పతాకాశత=రెక్కలేనిజెండాలచే, ఆకారిత=సిలువబడిన, ఆకాశగంగా = మిన్నేటియొక్క, చటులతర = మిగులఁ జలించునట్టి, తరంగ=కెరటుములయొక్క, అవతరణంబును=దిగుటగలదియు; వైజయంతమునకుఁ గట్టిన తెల్లని పట్టుబెక్కిములు చలించుచు మిన్నేటి నాహ్వనించునవివలె నుండెననియు, నవ్వానియాహ్వనము ననుసరించి మిన్నేరలలవడిమిఱు నేతెంచునట్లు పైపైసెగురు మందాకినీతరంగములు మించెననియు భావము. నమంతతః...ప్రదేశంబును-నమంతతః = అంతటను, తంతన్యమాన=విస్తృతినొందింపఁబడుచున్నదియు, తోయఃస్థాంతిక = నీటి నాయాయప్రదేశములకుఁ బాటునట్లు చేయు భృత్యులచేత, నిర్దుక్త=విశువఁబడినదియునగు, మందారవిటపికరంద = కల్పవృక్షమరందములనెడు, గంధసలిల = పరిమళోదకముయొక్క, సేకాతిరేక=తడుపుటయొక్క యతిశయమున, శీతల=చల్లనైన, మణివేదికాప్రదేశంబును = మణినిర్మితములగు నరుఁగులతావులగలదియు; వైజయంతపార్శ్వములఁగల మణివేదికలను సీరుగట్టువారు కల్పవృక్షమకరందమును సుగంధజలమున నత్యంతము తడుపుటంజేసి యవి మిగుల చల్లనై యుండెనని భావము. బహిర్ద్వార...సంధానంబును - బహిర్ద్వార = బయటిద్వారములయందలి, విత్తికా=వేదికలుగల, ప్రకౌష్ఠ=ముంగిళ్లయందు, ప్రతిష్ఠాపిత = నెలకొల్పఁబడిన, అష్టాపదఖట్వా = బంగరుమంచములందు, ఆస్తీర్థ=పఱుపఁబడిన, హరిచందనసాలబాలపల్లన=కల్పవృక్షసంబంధమైన లే బిగుళ్లచే, ఉల్లసిత=ప్రకాశితమైన, సంధ్యారాగ సంధానంబును = సంజ యెఱుపుయొక్కకూర్పుగలదియు; అవ్వైజయంతపు ముఖబద్ధారములందలి తిన్నెలుగల ముంగిళ్లయందు బంగరుమంచములు గలవనియు, నందుఁగల్పకబాలపల్లవములు పఱుపఁబడియుండెననియు, నవ్వానినుండి ప్రచురించు కెంపు

చాయలు పంజమెఱుగులు గూర్చుచున్నట్లుండెననియు భావము. అవిరళ...పరిపాటి కంబును-అవిరళ=సాంద్రమైన, కల్పప్రసవ=కల్పవృక్షపుష్పములయొక్క, రజఃపటల=పూగనమూహమనెను, పటవాస = పరిమళద్రవ్యములయొక్క, పాంసు = ధూళిచే, వాసిక=పరిమళింపఁజేయఁబడిన, కాశేయ = దుకూలముచేసిన, వితానపటి = చాందినీ బట్టలచేత, ప్రకటికృత = ప్రకాశితమైన, చంద్రాతప=వెన్నెలయొక్క, పరిపాటికంబును = రీతిగలదియు, అగుచుకొ; ఆమేడయందు గల్పకసుమపరాగమను పరిమళద్రవ్యముచే వాసికములైన దుకూలములచే మేల్కొట్టు సవరింపఁబడెననియు, నవి ధవళములగుటజేసి వెన్నెలవడుపునఁ బ్రకాశించుచుండెననియు భావము. చతురతర...వలనన్-చతురతర = మిగులఁ గుశలములైన, శచీకర=ఇంద్రునిభార్యయగు శచియొక్కచేతులచేత, విరచింతబులై = చేయఁబడినవియు, మణికుట్టిమతల=మణినిర్మితభూతలములందు, ప్రతిబింబిత=ప్రతిఫలించెను, తారకాకుటుంబంబులన్ = నక్షత్రసమూహమును, విడంబించు = ఆచకరించునవియునగు, పారిజాతకుసుమోపహారంబులవలనన్ = కల్పవృక్షముమూలములైన కానుకలవలనను; ఆవైజయంతమునందలి మణినిర్మితభూతలములందు శచి నేర్పుమీఱ కల్పసుమములఁ జల్లెననియు నాకుసుమములు మణిభూములఁ బ్రతిఫలించిన నక్షత్రసమూహములవలె నొప్పియుండెననియు భావము. ఇది మొదలుకొని గలవలసంతముండుగల పంచమ్యంతకావ్యములకు 'నయనోత్సవం బాపహిలంజేయన్' అను దానితో నన్వయమని తెలియునది. స్వాహా...వాహితంబులై-స్వాహా = అగ్నిభార్యయగు స్వాహాదేవియొక్క, బాహా=చేతులయొక్క, అంచల=కొనలచేత, ఆవాహితంబులై=ఉంపఁబడినవై, మహారజతపాత్రంబులన్ = గొప్ప బంగారుపాత్రములందు, చిత్రంబులుగాన్ = ఆశ్చర్యముగా, వెలుంగు=ప్రకాశించు, ఆరాత్రికాదీపకళికలవలనన్ = మొగ్గలంబోలు నారతిదివ్వెలవలనను, ఆవైజయంతము నగ్నిభార్యయగు స్వాహాదేవి బంగరుపత్తెరముల హరితిరూపములగు కర్పూరదీపికలనిడెనని తాత్పర్యము. అగ్నిభార్య లేజోరూపముల నిచ్చినట్లు చెప్పటంబుద్యము. ఇట్లే సురపతిభార్యయు హారములనిడెననుట సరసము. యమకామినీ...నితీర్ణంబులై-యమకామినీ = యమునిజాయయగు, ధూమార్తా=ధూమార్తాదేవిచేత, వితీర్ణంబులై=నిల్వఁబడినవై, విస్తీర్ణంబుగాన్=విశాలముగ, ఎగయు=వ్యాపించెను, మలయజ = చందనసంబంధమైనట్టియు, కాలాగురు = నల్లయగురుసంబంధమైనట్టియు, ధూప=ధూపములయొక్క, ధోరణులవలనన్=పద్ధతులవలనను; యమవత్త్ని ధూమార్తాదేవి యాస్రాసాదమునఁ జందనకాలాగురుధూపముల మెలకొల్పెనని భావము. యముఁ డనితుండు. వానివత్త్ని ధూమార్త. కాన నల్లనిధూపధూపముల వామె యిడినట్లు తెల్పుట సముచిత మనందగును. యాతుధాన...విధియ

మానంబులై-యాతుధాన = నిర్వతియొక్క, ఆవరోధవధూ = అంతఃపుర స్త్రీ చేత;
 భార్య చేతననుట. విధీయమానంబులై=పరికల్పితములై, విలసిల్లు=ప్రకాశించెడు, గృహ
 ప్రవేశసమయసముచిత=ఇంటఁ బ్రవేశించునదనునక్కర్తములైన, బలివిధాన=బలులుంచు
 టలయొక్క, సంవిధానంబువలన=కూర్చులచేతను; నిర్వతిభార్య గృహప్రవేశసమయా
 ర్థములైన బలుల నావైజయంతమునఁగూర్చెనని తాత్పర్యము. యాతుధానునిజాయ
 కీకృత్య మెంతయు నర్థమేగదా! బలులనుగైకొనువానిభార్యకు బలిప్రదానకాశలము
 గల్గుట జైజముగదా! పాశధర...సూత్రితంబులై-పాశధర = పరుణునియొక్క, మత్త
 కాశి=కామినిచే, సూత్రితంబులై=గువ్వఁబడినవై, విలాకనపాత్రంబులగు = దర్శ
 నీయములైన; మనోజ్ఞములనుట. లలిత=సొగసైన, ప్రవాళలతా=వగడపుఁదీగలచేసైన,
 పందనమాలికలవలన= తోరణములవలనను; పరుణునిభార్య పవడములతోరణములచే
 వైజయంతము నలంకరించెనని తాత్పర్యము. పవడములతీవలు సముద్రముననుండును. పరు
 ణుండు జలాధిదేవత. కాన నట్టివానిభార్య యిట్టికృత్యమును నిర్వర్తించినట్లుచెప్పట నుసంగ
 తము. పవమానమానవతీనియుక్తంబులై=వాయుదేవునిభార్యచే నాజ్ఞాపించఁబడినవై, బాలి
 కాజనంబుల కరతలంబుల=కన్యలపాస్తలములందు, పరిభ్రమించు = చలించుచున్న,
 కర్పూరతాలవృంతంబులవలన=కర్పూరపు వీపనలవలనను; వాయుదేవునిభార్య యాజ్ఞా
 పించఁగా బాలికాజనములచేతులందలి కర్పూరపువీపనలు తిరుగుచున్నవని తాత్పర్యము.
 వాయుదేవునిభార్యను దాశవృంతచలనమున కానకురాలనుగాఁ జెప్పట యెంతయునరసము.
 నరధర్మసధర్మజీనిర్వితంబులగు=కుబేరునిభార్యయగు ఋద్ధిచే గల్పించఁబడినవగు, నిధాన
 కల్పిత=నిధులనుండి కూర్చఁబడిన, శంఖపద్మమకరాకారరంగవల్లిమత్తల్లికలవలనను=శంఖ
 పద్మమకరాకృతులుగల శ్రేష్ఠములగు మ్రుగ్గులవలనను; కుబేరునిభార్య యీప్రాసాదమును
 శంఖపద్మ మకరాకృతులుగల మ్రుగ్గులం ఘటించి యలంకరించెనని భావము. శంఖపద్మాది
 నిధులకధిపతి కుబేరుండు. ఆతనిభార్య శంఖ పద్మాకృతులంబొల్పు మ్రుగ్గులం ఘటించెననుట
 మిక్కిలి సరసము. ఈశానునిభార్య నిందుఁ జేర్కొనకుండుటకుఁ గారణము మృగ్యము.
 నయనోత్సవంబు = కన్యలపండువు, ఆవహిల్=సంభవించఁగా, ప్రవేశించి=చొచ్చి,
 వాసవ.....వామదేవుల-వాసవ=ఇంద్రుఁడు, సహి=అగ్ని, వైవస్వత=యముండు,
 వాసతేయాచరణ = నిశాచరుడగునిర్వతి, వరుణ = పరుణుండు, వాయు=వాయువు,
 వసువల్లభ=ధనపతి యగుకుబేరుండు, వామదేవుండు=ఈశానుండు, వీరలయ; అనఁగా
 నష్టదిక్పతులనుట. దిక్పాలరసతులను దిక్పతులను జేర్కొనుటగాఁ బ్రాగ్నిగధిపతి
 యగుసింద్రునిభార్యను దొల్లఁ జేర్కొని పిదపఁ బ్రదక్షిణక్రమము ననుసరించి
 తక్కినవానిం జేర్కొనెనని గ్రహించునది. కవు లీదిక్కులంగూర్చికాని తత్పతులం
 పారిజాత—30

గూర్చికాని యేమేని చెప్పవలసివచ్చినపు డిట్లే క్రమము ననుసరించుట సహజము. తొలిదిక్కు న కథిపెయు సర్వదిక్పాలకాధీశుఁడును నగునిండ్రు మొట్టమొదట చెప్పట యుచితముగదా! తరువాత దక్కుంగలవారి నపసవ్యమగుక్రమమున నుత్తర దిశ ననుసరించి చెప్పటకంటె సవ్యక్రమమునఁ బ్రదక్షిణవిధిని దక్షిణదిశ ననుసరించి తెల్పుటయే సరసమని కవులెన్ని నట్లు తోఁచెడిని. పరుణఁ = క్రమముగా, వీడ్కొల్పి = నెలవచ్చినాపి, సత్యభామాసహితుండై = సత్యభామతోఁ గూడినవాడై, యథోచిత కృత్యంబులు = ఆర్థములైన శార్యములను, ఆచరించి = చేసి, యనంతరంబు = తరువాత.

విశే. ఇక్కవిశల్లజుఁడు ముక్కులిప్తున తాఁగవ్నారంగించిన విద్యానగరప్రభు పర్యుని కృష్ణరాయని వాససాధమగు చులయకూటపునందము సిగతని బ్రకటించియుండు నేమోయని యూహ లాడఁమెడు.

కా. ఆరామప్రియసోదరుం డపుడు దివ్యారామ మంభోరుహఁ

క్షీ! రమ్యం బదె చూతమే యని ఘృతాచీమేనకామంజుఘో

షారంభాహరిణీముఖత్రిదివయోషారత్నము ల్లాల్పి రా

నారూఢోత్సవచిత్తుండై గగనకుల్యాతీర దేశంబునన్.

42

టీ. ఆరామప్రియసోదరుండు = బలరాముని యనుంగుండముండు, ఆపుడు = యథోచితకృత్యముల నాచరించినపిదప, అంభోరుహక్షీ! = పద్మములవంటి శేత్రముల గల సత్యభామా, రమ్యంబు = మనోహరమగు, దివ్యారామము = సురలయలపవనమగు నందనము, ఆదె = అదిగో, చూతమే = తలకింతమే (ఉభయకర్తృకము) అని, ఘృతాచీ... రత్నముల్ = ఘృతాచి, మేనకా, మంజుఘోష, రంభ, హరిణి, ప్రముఖ = మొదలైనా త్రిదివయోషారత్నముల్ = దేవతాస్త్రీమతల్లికలు, లొల్పి = నీచించి, రాఁ = రాఁగా (మెట్టనంటిరాననుట) ఆరూఢోత్సవచిత్తుండై = హిందవడిన సంతోషముగల మదిగల వాడై, గగనకుల్యాతీరదేశంబునఁ = ఆకాశ గంగానదియొక్క తీరతలమున, 42 పద్య మందలి 'దాయం జనియె' అనుదానితో నన్వయము.

విశే. కల్పకోత్పాటనరూపముఖ్యోద్దేశమునకు బీజము నిల్పఁబడినది. మఱియు వ్యర్థతైధిపాతికయాలాకమునను మనోజ్ఞవైజయంతవాసమునను దాపచ్చినబనిని మఱువ లేదని సత్య కీమూలమునఁ దెల్పుచు నామెయందుఁ దనకుఁగల రాగాతిశయమును క్రిష్టంబు కపిల్లిడించెనని గ్రహించునది. సామాన్యముగఁ గుల్యయన నలంకిసిటికాలుప యగుం గాని యిందు నదీతరముగఁ బ్రయుక్తమగుట వింత.

క. చందనపారిచందనమక, రందసరిద్బిందుశీకర ప్రమదవనేం

దిందిర పక్షస్పందన, కందలితమరుత్తిశోరకంబులు వొలయన్. 43

టీ. చందనహరి... కేశోరకంబులు-చందన = మంచిగందపుఁ జెట్లయొక్కయు, హరిచందన = కల్పవృక్షములయొక్కయు; లక్షణచేఁ దత్పుష్పములయొక్కయునుట. మకరందసలి = లేనయెఱులందైన, బిందు = కణములయొక్క, శీకర = తుంపురులుగల్గినట్టియు, ప్రమదపనేందిందిర = ఉపవసమునందలి తుమ్మెదలయొక్క, పక్షస్పందన = తెక్కలకదలికచే, కందలిత = మొలకలెత్తినవియు; అనఁగా నుద్యాతములైనవనుట. మరుత్తిశోరకంబులు = పిల్ల గాలులు (నాశపోతములు) పొలయొక్క వ్యాపింపఁగా,

విశే. లేనయెఱులకణములు గల్గినదనుటచే తైత్త్యమును, నా లేనకణములు చందనహరిచందనపుష్పములసంబంధమైనవనుటచే సౌరభ్యమును, భ్రమరభక్షచలమున మొలకలెత్తినవనుటచే మాంద్యమును బ్రకటికృతములయ్యెనని యెన్నునది. ఏకసమాసముతో గాలి నిట్లు వర్ణించుట ప్రబంధకర్తల సంప్రదాయమై యున్నది.

సీ. రంభామహారోజకుంభపరీరంభకుసుమితప్రత్యగ్రకురవకంబు
మంజుఘోషావక్త్రకంజాతచకచక్తబళితచంపకత్వైరుహంబు
హరిణీముఖప్రసూనాసవార్పణకోరకితలతావేల్లితకేసరంబు
నుర్వశీనవయావణోజ్జ్వలాంఘ్రినివేశపుష్పితకంకేళిభూరుహంబు

తే. మేనకామోదనిశ్వాసమృదుసమీర

కుట్టలితసిందువారంబు కుధరధరుఁడు

ప్రేయసియుఁ దాను నల్లన డాయఁ జనియె

దైవతాధీశనందనోద్యాసనీమ.

44

టీ. ఇందు నందనోద్యాసము వర్ణితము. — రంభా... కురవకంబు-రంభా = రంభయను నచ్చరయొక్క, మహారోజకుంభ = కుంభములంబోలు గొప్ప క్షనములయొక్క, పరీరంభ = ఆలింగనముచే, కుసుమిత = పుష్పించిన, ప్రత్యగ్ర = నూతనమైన, కురవకంబు = ఎఱుగోరంటచెట్లుగలదియు; పనిత యాశ్లేషించిన గోరకము పుష్పించుననుట కావ్యప్రసిద్ధవిషయము. అనఁగా స్త్రీలింగనము కోరకమునకు దోహదమని యెన్నవలయును. మంజుఘోషా... త్వైరుహంబు - మంజుఘోషా = మంజుఘోష యనునప్పురసయొక్క, వక్త్రకంజాత = ముఖపద్మముయొక్క, చకచక = కాంతులతళితళిచేత, క్తబళిత = పుష్పగుచ్ఛములుగలదిగాఁ జేయఁబడిన, చంపకత్వైరుహంబు = సంపెంగచెట్లుగలదియు; స్త్రీముఖకాంతిప్రసారము చంపకమునకు దోహదమని తెలియుచున్నది.

హరిణీ... కేసరంబు=హరిణీ=హరిణి యనునపురసయొక్క, ముఖ = మొగమునందైన; అనఁగా నోటియందున్నయనుట. ప్రసూనానవ = సుమమద్యముయొక్క; పూలరసమున నిర్మితమయిన మద్యమనుట. అర్చణ=ఇచ్చుటచేత; అనఁగా నోటినుండి యుమియుటచే ననుట. శోరణిక=మొగ్గతొడిగిన, లతాజ్వలిత=తీగలచే జాట్లబడిన, కేసరంబు=పొగడ చెట్టుగలదియు; అందలిపొగడచెట్టు హరిణీముఖమద్యార్చణమున మొగ్గతెత్తెనని భావము. ముఖమద్యార్చణము పొగడకు దోహదమని తెలియవచ్చెడి. ఉర్వశీ... భూరు హంబు=ఉర్వశి=ఉర్వశియను దేవవేశ్యయొక్క, నవ=క్రొత్తదగు, యావక = లాక్షారస ముచే, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించునట్టి, అంఘ్రు=పాదములయొక్క, నివేశ = ఉంచుటచేత; అనఁగా దప్పుటచేత ననుట. పుష్పిల=పూచినట్టొనర్పబడిన, కంకేళిభూరుహంబు = ఆశోకవృక్షములుగలదియు; అందున్నయశోకము లుర్వశీచరణాహతిని గునుమితము లయ్యెనని భావము. స్త్రీపాదాహతి యశోకదోహదము. మేనకా... సిందువారంబు = మేనకా = మేనకయనునపురయొక్క, ఆమోదనిక్కాన = సుగంధమగునిట్టూర్చునెడు, మృనుసమీర=ఋణాలిచే, కుట్టలిత=మొగ్గతొడిగిన, సిందువారంబు = వావిలిచెట్టుగల దియు; అందలి వావిలిచెట్టు సుగంధమేనకామృదుముఖమారుతప్రసారమున మొగ్గతెత్తె నని భావము. స్త్రీముఖమారుతప్రసారము సిందువారదోహదము. దైవతాధీశనందనో ద్యానము = ఇంద్రునినందనవనమును, అపుడు = అయ్యదనున, కుభరధరుడు = గోవర్ధన భారియగు శ్రీకృష్ణుడు, ప్రేయసియు=సత్యయు, తానుకొ, అల్లనకొ = మెల్లఁగా; దాయకొ, చనియెకొ=నమిసింపెను. (చరజనెను.)

మ. మహిభృద్భేదివనాంతసీమమునఁ బద్మాజాని సత్యావధూ

సహితుం డై యనిమేషవారవనితాసందోహము ల్లోల్వఁగా

విహరింపం జరుచెంచినాఁ డనుచు నేవింపంగ వర్షాశర

న్నిహికాశీతవసంతపురు ఋతువు ల్నిండెం దదుద్యానమున్. 45

టీ. పద్మాజాని = లక్ష్మీదేవిభార్యగాఁగల శ్రీకృష్ణుడు, మహిభృద్భేదివనాంతసీమ మునకొ=కొండలభేదింపిన యింద్రునియొక్క నందనారామప్రదేశమున, సత్యావధూ సహితుండై = సత్యభామతోఁ గూడినవాడై, అనిమేషవారవనితాసందోహముతో=దేవ వేశ్యాసమూహములు, కొల్వఁకొ = నేవింపఁగా, విహరింపకొ, చరుచెంచినాఁడు = వచ్చినవాఁడు, అనుచుకొ, నేవింపంగకొ, వర్షాశరన్నిహికాశీతవసంతపురు ఋతువుతో = వర్షా, శర, ధేమంత, శిశిర, వసంత, గ్రీష్మములను నాఱుఋతువులు, తదుద్యానముకొ = ఆనందోద్యానమును, నిండెకొ.

భా. శ్రీకృష్ణుని నందనోద్భావమున సత్తాయాతుడై విహరించువానిని సేవింప వడ్డతువులు నందు సాక్షాత్కరించెనని భావము. వడ్డతువులు నేకకాలమున సాక్షాత్కరించినట్లు వర్ణించుట కావ్యప్రసిద్ధవిషయము.

వ్యావిశే. సిద్ధములగు బహుప్రీహిసమాసముల జాయాశబ్దములొని యకారము నకుఁ నియమనదాదేశమగు.

సీ. కనుపట్టె నొకచోట ఘనఘనాఘనరంగ
విద్యున్న టీనాట్యవిలసనములు
చూపట్టె నొకచాయ వాపికాజలజాత
జాలవాచాలహంస ప్రజంబు
తలచూపె నొకవంక దరదళ త్రేవంతి
కాగంధినీహారకణభరములు
పొడచూపె నొకచక్కె బుష్పితఫలినీల
వంగవాసితశైత్యవైభవములు
తే. నెఱసె నొకయెడఁ దామ్రపర్ణిజలార్ద్ర
చందనాచలపవనానకందళములు
మొనసె నొకకడ సామిసంపుల్లమల్లి
పాటలీచంపకోత్పలప్రాణిమములు.

46

టీ. ఒకచోట = ఒకానొకచోట, ఘనఘనా...విలసనములు = ఘన = గొప్ప దైన, ఘనాఘన = వారి క మేఘమనెడు, రంగ = నాట్యభూమియందు, విద్యున్న టీ = మెఱు పనెడు నర్తకియొక్క, విలసనములు = ప్రకాశములు, కనుపట్టె = అగవడెను; వర్షర్తుధర్మ మిందు సూచితము. ఒకచాయ = ఒకవైపున, వాపికా...ప్రజంబు = వాపికాజలజాతజాల = దీర్ఘి కలందలి వర్షసమూహములందు, వాచాల = ధ్వనిని జేయుచున్న, హంసప్రజంబు = హంసలసమూహము, చూపట్టె = అగవడెను; దీర్ఘి కావర్షములందు శబ్దించునంచగుము లొకవైపున నగవడెననిభావము. ఇందు శరద్ధర్మము సూచితము. ఒకవంక = ఒకదిక్కున, దరదళత్ .....భరములు = దరదళత్ = కొంచెముగావికసించిన, సేవంతికా = చేమంతి పూవులచే గంధి = పరిమళముగల, నీహారకణభరములు = మంచుబొట్టుల యతిశయములు, తలచూపె = అగవడెను; కొంచెము విడిచిచేమంతిపూల గంధముగల్గిన మంచుబొట్టొ కచో నగవడెననిభావము. హేమంతర్తుధర్మ మిందుఁ బ్రకాశితము. ఒకచక్కె = ఒకప్రదేశమున, పుష్పిత ..వైభవములు = పుష్పిత = పుష్పించిన, ఫలినీ = ప్రేంకణవృక్ష ములచేతను, లవంగ = లవంగవృక్షములచేతను, వాసిత = పరిమళము గలదిగాఁ జేయఁబడిన,

తైత్తిర్య=చల్లదనముయొక్క, తైత్తిర్యములు=విభవములు, పొడనూపె = కనబడెను; ప్రేంకణలవంగవృక్షములు పూచినవై నుగంధసాంద్రములగు చల్లదనములఁ గల్గించె ననితాత్పర్యము. ఇందు శీతరత్నధర్మము ప్రకటికృతము. ఒకయెడ = ఒకచో, తామ్ర పద్మ.....కందశములు-తామ్రపద్మ=తామ్రపద్మ యనునదియొక్క, జల=ఉదకముచేత, ఆప్త=తడిసిన, చందనాచలవనమాన = మలయమారుతముయొక్క, కందశములు = మొలకలు; ఆనఃగాఁ బిల్లిగాలులకుట. నెఱనె = వ్యాపించెను; ఇందువనంతధర్మము ప్రకాశితము. ఒకకడ = ఒకచిహ్నమున, సామి.....ప్రాథమములు - సామి= సంగోరు, సంశ్చల్ల=నికసించిన, మల్లి=మల్లియొక్కయు, పాటలీ = పాటలికుసుమముల యొక్కయు, చంపక=సంపెఁగపూవులయొక్కయు, ఉత్పల=నల్లకలువలయొక్కయు, ప్రాథమములు=ఆరభయములు, మొననె = చేరెను. ఇందు శ్రీషర్వధర్మము విశదీకృతము. ఇట్టాఱుఱుకువులు నొక్కచో సాక్షాత్కరించియుండుట నందు శ్రీకృష్ణుడు గాంచె. క. మలయానిలసంగతిఁ జూ

తలతీకలంకూరజాలదొహ్మదవతులై

యలయిక సడలించినసో

మృలకై వడిఁ బొందుపత్తములు వెస జాతెన్.

47

టీ. చూతలతికలు = మామిడితీఱిగలు, మలయానిలసంగతి = మలయమారుత సంబంధముచే, అంకూరజాలదొహ్మదవతులై = మొలకలసమాహములను గర్భధారణ లక్షణములుగలవారై, అలయిక = ఆయాసముచే, సడలించిన = జార్చిన; ఉడిగిన యకుట. సోమృలకైవడి = ఆభరణములవిధమున, పొందుపత్తములు = పండిన తెల్లని యాకులు, వెస = శీఘ్రముగా, జాతెన్ = రాలెను.

విశే. మామిడిలు వసంతప్రాదుర్భావమునఁ బొందుపత్తముల రాల్చి చిగురు దొడుగఁగా, వాని చిగురుదొడుగుటను మలయమారుతుని కూడికచేసెన గర్భధారణ చిహ్నములుగాను, పొందుపత్తములరాల్చుటను నాయాసముచేసెన భూషణముల సడ ల్చుటగాను, గవి నిరూపించి లలితాశద్ధస్త్రీలింగసారస్యమును సరసముగఁ బోషించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. గురివెండఁ జైత్రుఁ డొందఁగఁ

గర మలుక న్నాచి యపుడు కఱచిన నునువా

తెరమిందఁ గాననగు పలు

వరుస యన న్ననలు పల్లవముపై మొనసెన్.

48

టీ. గురువెండక్ = గురివెందచెట్టును; మాధవియని సంస్కృతనామము, చైత్రుడు=వసంతుడు, ఓందఁగ్ = పొందఁగా, కరము=మిక్కిలి, అలకక్=కోపముతో, మావి=మామిడి, అవుడుకఱచినక్ = పెదవికఱవఁగా, నువూ తెఱమిఁదక్=నున్నతైన పెదవిపైని, కాననగు=అగపడునట్టి, పలువరుస = దంతములచాలు, అనక్=అనునట్లుగా, పల్లవములపైక్ = చిగుళ్లపైని, ననలు = పుష్పములు, మొననెక్=వ్యాపించెను.

భా. లోకమున నొకవనిత తనకాంతుఁ డెన్నాంగనానత్తుఁడుగాఁ గాంచి, యధికకోపమునఁ బెదవిఁగొఱుకునట్లు మామిడి, వసంతుడు మాధవిం జెనకఁగాఁ, గోపమున నవుడుకఱచెననియు, పెదవిఁగఱచునపు డందు దంతపంక్తి యేర్పడుట సహజము గావున జిగురువాతెఱును, ననలను దంతపంక్తి చెలంగెననియు భావము. అనఁగా వసంతసంబంధమున గురువెందలును జూతములును జీగిర్చి పుష్పించెనని తాత్పర్యము.

విశే. ఇందు నెఱ్ఱనిజిగురును పెదవిగాను, దానిపైమించునలలు దంతపంక్తిగాను భావించుట యంతయు హృద్యము. మావిని ఖండితనాయికగా నిందు బేర్కొనెనని యెన్నునది. 'గురివెంద, మావి' అను స్త్రీసమములసారస్య మిందు మనోజ్ఞమగురీతిని బ్రకాశితము. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. తలిరాకుగుత్తిఁ దమిఁ గో

యిల చంచునఁ జించి క్రోల్చె నీరీతి వియో

గులగుండియ లవియింపుదు

బలువిడి నని మరునియెడుటఁ బచరించె ననన్.

49

టీ. కోయిల=పికము, తలిరాకుగుత్తిక్ = చివురుజొంపమును, తమిక్ = అను రాగముతో, చంచునక్=ముక్కుతో, ఈరీతిక్=ఈప్రకారముగ, వియోగులగుండెలు=విరహాలహృదయములను, బలువిడిక్ = ఉద్ధతితో, అవియింపుదుక్ = బ్రద్దలుచేయుదును, అని, మరునియెడుటక్=మన్మథునియెడుట, పచరించెక్=ప్రకటించెను. అనక్=అనునట్లుగా, చించి=చీల్చి, క్రోల్చెక్=కూసెను.

భా. కోయిలవసంతమునఁ జిగుళ్లుజేల్చి వానిరసముంద్రావి కూయుట సహజము. అట్టిదానికృత్యమును గవి యిట్లుత్పేక్షించినవాఁడు. కోయిల చిగుళ్లంజేల్చుట యిట్లే విరహాలహృదయములం జేల్తునని మన్మథునకుఁ దెల్పుచున్నట్లుండెనని భావము. వసంతమునఁ బికకూజితశ్రవణమున విరహాలు మిగుల బాధనందుట కాన్యప్రసిద్ధవిషయము. పితకూజిత ముద్దీపనభావముగదా. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. మలయసమీరణచ్యుతసమంచితపాండుపలాశలై నపా
 మలయసుసోగతేగలు యదుప్రభునిం దలపించె బాలచా
 పలహృతతీరవస్త్రలయి పంకరుహాకరమధ్యసీమలక
 నిలిచినముగ్ధగోపరమణీరమణయవిలాస రేఖలన్.

టీ. మలయ ..... పలాశలైన - మలయసమీరణ = మలయమారుతునీ
 చ్యుత=కాటిన, పాండుపలాశలైన = పండుపూకులుగల, పాదులనుసుసోగతీగ
 పాదులందలి ఉన్నవైన పాదవైనతీగలు, బాలచాపల హృతతీరవస్త్రలయి-బాల=
 వానియొక్క, చాపల=చపలత్వముచేత; ఆనఁగా జిన్నతనపుఁ జపలత్వముచేతన
 హృత=దొంగిలింపఁబడిన, తీర=పడ్డునందలి, వస్త్రలు=బట్టలుగలవారలు, ఆయి,
 రుహాకర మధ్యసీమలక=నరస్సుల మధ్యప్రదేశములందు, నిలిచిన=నిలిచియున్న,
 గోప...రేఖలకొ-ముగ్ధ=సుందరులైన, లేక యితక రత్యతా మూఁడులైనయనియు
 నగును. గోపరమణీ=గోపికలయొక్క, రమణీయ = మనోహరమైన, విలాస=లీలలు
 రేఖలకొ=చిక్కఁగులను, తలపించె=జ్ఞప్తికిఁజెప్పెను.

భా. మలయమారుత ప్రసారమున నానందనమునందలి పాదులందైన పా
 పర్జములనురాచినతీవలు శ్రీకృష్ణునకు, బాల్యచాపలమునఁ దాను తీరవస్త్రవ
 దొంగిలింపఁ గనురాకరమధ్యదేశముల నిల్చియున్న గోపికాబృందమును జ్ఞాపకముఁ
 జెప్పెనని భావము.

విశే. పండుపూకుల రాచినతీవలు వివస్త్రులగుగోపికలవలెను, బాదులందుం
 కనురాకరమధ్యదేశముల నిల్చుటవలెను మందెనని గ్రహించునది. అలం. ఉత్పే
 న్నరణము.

సీ. పరువంబు గాక చొప్పుడనిమామిడితేనె

లాన నాసాస నత్తాడునవియుఁ

దమకించి చిగురాకు గమించి నో రొగ రైనఁ

గడఁగి గొఱ్ఱెగనీటఁ గడుగునవియు

సంపంగెపొదరించెక్కి గోరంటఁ గాంచి

యును రంచు *మగిడి నోరూరునవియుఁ

గలిగొట్టుపసరుమొగ్గలఁ గోర్కి పాలివోయి

మునుపటి మొల్లల మూఁగునవియు

* మగిడియు నొలునవియుఁ.

ఆ. నగుచు దేటికదుపు లామని దలసూపె

జూపుదనుక నెల్లచోట దోట

యందు దామ యగుచు నప్పురునెలగోలు

పాఁజు లనంగ జూడ్కిపండు వగుచు.

51

టీ. పరువంబుగాక = పరివక్ష్వముగాక, చొప్పుడని = వలసుగాని; ఆనవీలులేని
యనుట, మామిడిలేసెలు = చూతమరందములను, ఆనకొల్లుటకై, ఆసానకొ = ఆశ
గానియాశతో; అనగా పనికిరానియాశతో ననుట. అట్టాడునవియు = మిక్కిలి పరి
భ్రమించునవియు; అనగా మామిడిపూవులు లెప్పుగ వికసింపకుండుటంజేసి యందలి
మరందమాన వీలులేమిని వాని గ్రోలంజాలకయు, నట్లని వాని విడువ నిచ్చుటకయు
నడియానతో దుమైదలు తిరుగుచుండెనని భావము. తమకించి=త్వరపడి, చిగురాకు =
వల్లవమును, కమిచి=ఆక్రమించి; కొఱికియనుట. నోరు, ఒగరు=చేదు, ఐనకొ = కాకగా,
కడంగి=పూని, గొజ్జెగనీటకొ = గుళాబినీటిచే, కడుగునవియుకొ = ప్రత్యక్షముచేసికొను
నవియును; అనగా గొన్నితమైదలు పుష్పద్భవము గాకుండగనే వేగిరపాటున గిసల
యములం గొఱికిననియు, దాన వానినోళ్లు చేడకెక్కిననియు, నట్టి చేదైననోళ్లును
గొజ్జెగనీటకొ జేదువోవుటకై కడుగుకొనుచుండెననియు భావము. తుమైదలు త్వరచే
జిగుళ్లంజేల్చియు నందు మరందములేమి వీడి గొజ్జెగనీటిని గంధిలమగుదాని వానుచుండె
నని గ్రహించునది. సంపెంగపాదరింటిచక్కికొ = చంపకనికుంజప్రదేశమందైన, గోరం
టకొ = గోరంటచెట్టును, కాంచి=చూచి, ఉసురంచుకొ = ఉసురనుచు; అనగా భయ
ముచే నుపయోగింపఁ బనికిరాదయ్యెగదా యని నిట్టూర్పునిచ్చుచుచనుట. మగుడకొ =
మఱి, నోరూరునవియుకొ = నోటినుండి నీరుగార్చునవియును; ఏదేనివస్తువును దిన
వలెననుగోర్చియుండి యది యగవడి లభింపనపుడు నోటినుండి నీరురుట వైజము.
సంపెంగవాసనతుమైదలకుఁ బ్రాణపాయముగల్గించునది. కురవకము సంపెంగపాతనుంట
నచ్చోటికి భ్రమరములు పోఁజాలక యయ్యె గోరంటపూవులమరందము గ్రోల వీలులేక
పోయెగదా యని నోట నీరూరు నుస్సరనుచుండెనని భావము. కలిగొట్టుబసరుమొగ్గలకొ =
పాటలవృక్షసంబంధమైన పూవమొగ్గలందలి; పసరుమొగ్గలనకాఁ బరిపాకదశనందని
మొగ్గలనుట. కొర్కి=కాంక్ష, పాలివోయి=పోయి, మునుపటిమొల్లలకొ = పూర్వపు
మొల్లపూవులందే, మూగునవియుకొ = క్రమ్మునవియు; అనగా దుమైదలు కలిగొట్టు
మొగ్గలకడకు మరందముం గ్రోల నేఁగెననియు, నవి యప్పటికి వికసింపక పసరు
గ్రక్కునవగుటంజేసి మగిడి తాము నున్నెచ్చట మరందముంగ్రోలినవో యామొల్ల
పూవులనే చేరెననియు భావము. అగుఱుకొ, తేటికదుపులు = తుమైదమందలు,

అమన్ = వనంశకాలమున, చూపుదనుక = దృష్టివ్యాపించునంతవఱకు, తామె, అగు
 చుక = ఉండుచు, అప్పుడు నెలగోలుపాఞాలు = అమన్తఃకునియొక్క కోల్లలనేయు
 సేనలు; అనఁగా వీరాలాపములతోడ ముందు నడచుసేనలనుట. అనఁగఁ = అనునట్లు,
 చూడ్కిచుండువు = నేత్రోత్సవము, అగుచుక, ఎల్లచోట = సర్వప్రదేశములందును,
 తోటయందుక = అనందనారామమున, తలనూపె = అగవడెను; ఎచట దృష్టినిడిన
 యచట దుష్టైదమదలెయుండుటంజేసియు, మఱియు దృష్టి వ్యాపించునంతవఱ కవియే
 కన్నట్లుచుండుటంజేసియు, వసంతునిపరివారమును మన్తగనైన్యముగాఁ బేర్కొనుట కవి
 సంప్రదాయసిద్ధమగువిషయ మగుటంజేసియు, దుష్టైదదొమ్మిమూఁకలను మన్తఃకునెల
 గోలుపాఞాలుగఁ గవి నిరూపించినవాడని గ్రహించునది. అలం. స్వభావోక్తి. పాఞా
 లచుచోట నుత్పేక్ష.

క. నందప్రియనందనుఁ డా

నందన మఖిలర్తునందనం బయి నయనా

నంద మొనరింప నమరీ

బృందంబులు గోలువఁ జనుచుఁ బ్రియసతి కనియెన్.

52

టీ. నందప్రియనందనుఁడు = నందుని గారాబుకొమరుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు, అనం
 దనము = అనందనారామము, అఖిలర్తునందనంబు = సమస్తర్తులచేతను సంతోషదాయ
 కంబు, వి = అయి; షడ్గుతుసమావేశమున నానందదాయకంబగుచున్నదనుట. నయనా
 నందను = నేత్రములకు సంతోషమును, ఒనరింపఁ = చేయఁగా, అమరీబృందంబులు =
 దేవవధూటీసమూహములు, కొలువఁ = నేవింపఁగా, చుచుక = పోవుచు, ప్రియసతికిఁ =
 ప్రేయసికి సత్యభామకు, అనియె; సత్యభామకుగూర్చి పల్కెననుట. అలం. వృత్త్యను
 ప్రాసము. సుకరప్రాసము.

చ. సరసిజనేత్ర! చూచితె వసంతుఁడు నీవనవాటికారమా

తరుణియుఁ బాణిపీడనవిధానమయంబునఁ గేలుదోయి నొం

డొరుపయి సమృదంబు లిగురొత్తఁగ మాటికి జల్లు నేనుఁబ్రా

త్నైరసె ననంగ వ్రాలె గుహావీగళన్న వకోరకావళుల్.

53

టీ. వసంతుఁడుక, ఈవనవాటికారమాతరుణియుక = ఈనందనవన శ్రీయను
 యువలియును; ఈనందనవన ప్రదేశపుకోభయను వనితయునుట. పాణిపీడనవిధానమయం
 బుక = పాణిగ్రహణవిధానకాలమున; పెండ్లిజరుగునమయమున ననుట. కేలు
 దోయక = చెందుచేరుతోడను, ఒండొరుపయి = ఒకరిమీఁదనొకరు, సమృదంబులు =

సంతసము, ఇగురొత్తగఁ = మొలకెత్తఁగా, మాటికిఁ = వేములు, చల్లు = చల్లుకొన్న, సేనఁ
బ్రాలు = శుభాక్షతలు, సెరసెఁ = వ్యాపించెను, అనంగఁ = అనునట్లుగా, కుహశీ...వశోత్ -
కుహశీ = పోకపాత్తులనుండి, విగళత్ = జాతిన, నవ = కొత్తవైన, కోరక = మొగ్గలయొక్క,
అవశోత్ = పంతులు, వ్రాతెఁ = క్రిందఁబడెను. సరసిజనేత్ర = తచ్చి కంటి!, చూచితె = కనుఁ
గొంటివే!

భా. పోకపాత్తులనుండి నేలఁజాతిన నూతనకోరకములు, నందవనశ్రీవసంతుల
కల్యాణకాలమున నానూతనదంపతు లొండొరులపైఁ బోసికొనినట్టియు, నేలఁబడి
వ్యాపించినట్టియు శుభాక్షతలంబోలి యున్నెనని భావము.

విశే. పూగుత్తులనుండి పూచినసునుములు జాటును గాని నూతనకోరకములు
జాతివు గానఁ, కుహశీశబ్దమునకుఁ బోకపాత్తుని యర్థముచెప్పటయే యంచితమని
తోచెడి. మఱియు నిందు వసంతతరుణీశబ్దసారస్యము ననుసరించి యుపతీపవాహమే
క్షత్రియోచితపద్ధతిని నిరూపితమయ్యెనని యూహింపఁదగును. ఇది మొదలు 57-వ
పద్యమువఱకును శ్రీకృష్ణుని సరసోక్తులు పర్ణితములు. ఆలం. ఉత్పేక్ష.

చ. చిలుకలు వాడిచంచువులఁ జించినచో లవలీదళంబులఁ
ఫలరస రేఖ లంటి కనుపట్టెడుఁ బొడుము చైత్రుఁ డీలతా
లలనలగండదర్పణతలంబులఁ గుంకుమపత్రభంగముల్
చెలువుగ వ్రాసెనో యన నలిప్రకరాద్వయవాచికైశికా! 54

టీ. అలిప్రకర...కైశికా-అలిప్రకర = తుమైదగుంపుతో, అద్వయ = అభేద
మును, వాది = పలుకునట్టి, కైశికా = కొప్పుగలదాన, లవలీదళంబులఁ = లవలీపత్రము
లందు, చిలుకలు, వాడిచంచువులఁ = నూదిముక్కులతో, చించినచోఁ = చీల్చిన
చోటులందు, లేక, చీల్చినపుడనియు సర్థము చెప్పనొప్పును. ఫలరసరేఖలు = పండ్లరసము
యొక్కచిన్నలు, అంటి = అంటుకొని, చైత్రుఁడు = వసంతుఁడు, ఈలతాలలనలగండ
దర్పణతలంబులఁ = ఈతీవలను విలాసినుల యద్దములవంటి చెక్కిల్లతావులందు, కుంకు
మపత్రభంగముల్ = కుంకుమచే రచితమైన మకరికాదివ్రతరచనలను, చెలువుగఁ =
అందముగ, వ్రాసెనో = దిద్దెనో, ఆనఁ = అనునట్లుగా, కనుపట్టెడుఁ = అగపడెడి,
చూడుము = తిలకింపుము.

భా. చిలుకలు పండ్లను మొదట ముక్కులతోఁజిదిమిపిదపఁ దద్రసయుక్తమైన
ముక్కులతో లవలీదళములం జీల్చఁగా, నాదళములం దాముక్కులందంటియున్న ఫల
రసమందెననియు, నట్లు దళములనంటి నిల్చిన ఫలరసరేఖలు వసంతుఁడు లతావసితల

చెక్కిళ్లువ్రాసిన కుంకుమపత్రరచనలవలె నున్నవనియు భావము. చిలుకలు ఫలములను ముక్కుతోఁబొడువఁగా వానియండి చిప్పిలిజాతినరస మాఫలవృక్షముల నల్లకొనియున్న లవలీలకలయాకులపైఁ బడియుండెననియు, నవి వసంతుండు లతాలలనల చెక్కిఁగలనొన ర్చిన కుంకుమపత్రరచనలవలె మించెననియైనను భావము చెప్పనొప్పును. లవలీదళములను ఫలరస మంటియుండుముక్కుతోఁ జిలుకలు పొడిచినకతన ఫలరసచిహ్నము లేర్పడె నమటకన్న లతలు చెట్టుల కల్లికొనియుండుట సహజమగుటంజేసియుం, బండ్లకు బిల మేర్పడినఁ దద్రసము చిప్పిలి జాటుట నైజమగుటంజేసియు, ఫలరసము లవలీపల్ల వముల జాతి యుండెనమటయే యుచితమని తోఁచెడి. హారక లవలీపల్లవచ్ఛేదన మంగీక రింపనేల!

న్యూ-విశే, లవలీపల్లవములు తెల్లగాఁదళతళలాడుచుండునని వర్ణించుటయు వానిని పనితాగంఢదేశముల కుపమానములుగఁజేర్చొనుటయు గవులసంప్రదాయమైయున్నది. “లవలీపల్లవపాండురంబులగుగల్లక్షోణులకొ” అని పాండురంగమాహాత్మ్యము. లవలీ పల్లవములు తెల్లనివిగావుననే దర్పణములవంటిచెక్కిఁగలకు సమానములుగాఁ గల్గినవని గ్రహించునది. పరికింపఁగా లవలీపల్లవములనఁగాఁ దములపుటాకులని విశదమగుచున్నది. అందుఁ బండుకములపుటాకు లిచ్చో గ్రహింపఁగలుగు. అలం. “గండదర్పణములు లతాలలనలు” అనుచో రూపకము. లవలీపల్లవములందలి ఫలరసములఁ గుంకుమమకరికా పత్రరచనలఁగా నూహించుటంజేసి యుల్పేక్ష.

ఉ. పాదపనూతనాంబుధరపంక్తివిముక్తమరందవర్షసం

పాదితశక్రగోపములభావము నందుచు నోయదృష్టసిం

హోదరసన్నివేశ! కడు నొప్పెడు దాడిమబీజము ల్పదో

న్వాదితరాజకీరవదనత్రుటితోరుఫలచ్యుతంబులై.

55

టీ. ఓయదృష్ట సింహోదరసన్నివేశ = ఓకానరానిసింహమధ్యముంబోలు నడుము కూర్పుగల సత్యభామ, మదోన్వాది.....చ్యుతంబులై-మద = మదముచే, ఉన్వాది = మత్తెలిన, రాజకీర = చిలుకమిన్నలయొక్క, వదన = నోళ్ల చేత, త్రుటిత = త్రుంపఁబడిన, ఉరు = గొప్పదైన, ఫల = పండ్లయండి, చ్యుతంబులై = జాతినవై, దాడిమ శిజముత్ = దానిమ్మ గింజలు, పాదప.....భావము - పాదప = వృక్షములనెడు, నూతనాంబుధరపంక్తి = క్రొత్తమేఘములచాలుండి, విముక్త = విడువఁబడిన, మరందవర్ష = పూఁదేనెయనెడు వర్షముచే, నొపాదిత = సమకూర్చఁబడిన, శక్రగోపములభావము = ఇంద్రగోపములను పురుగులధర్మములు; ఆనఁగా నారుద్రపురువులవిధముననుట. అందుచు = పొందుచు, కడుకొ = మిక్కిలి, ఒప్పెడు = ప్రకాశించెడు.

భా. మదించినరాచిలుకలు ముక్కులచే దాడిమఫలములఁ ద్రుంపఁగా వానినుండి జాతిన యెఱ్ఱినిబీజములు వానకారునఁ దోఁచు నింద్రగోపముల పోల్కినుంట నయ్యవి వృక్షపంక్తియను జలదమాలికచేఁ గూర్పఁబడిన యింద్రగోపములేమో యన్నట్లుండెనని భావము. ఆలం. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

క. తలిరాకు మెఱుంగువాతెఱ

కలకంఠవిటుండు గమువఁగాఁ జూతలతా

లలన విదిచ్చెను గంటివె

యలికంకణముఖరవిటపహస్తముల సతీ!

56

టీ. సతీ = పిపతివ్రతా ! కలకంఠవిటుండు = కోకిలయశువిటుండు, తలిరాకు మెఱుంగువాతెఱఁ = చిగురుటాకను ప్రకాశించు పెదవిని, కమువఁగాఁ = ఆక్రమింపఁగా, అనఁగాఁ గొఱుకఁగాననుట. చూతలతాలలన = మామిడితీవయమిని, అలికంకణముఖర .....హస్తములఁ = అలి = తు మైదలనెడు, కంకణ = హస్తాభరణములచే, ముఖర = ధ్వనించుచున్న, విటప = కాఖిలనెడు, హస్తములఁ = చేతులచే, విదిచ్చెఁ = తొలఁగించెను.

భా. మామిడిచివురుందినఁ గోయిల వచ్చియు నశిర్గుంకారయంతములగు తచ్చాఖిల చలనమునకుభయపడి మెనపుటమానిపోయెనని తాత్పర్యము. వైనివ్రాసినవిషయమును గపి, చివురునువాతెఱగాను, నలంఘంకంకణములుగాను, వానిధ్వనిని గంకణారావముగాను, విటపముల హస్తములుగాను రూపించి, మామిడితీవకు స్త్రీత్వమొసంగి స్త్రీనిజేసి, కోయిలను విటునిగానెన్ని దానికి పురుషత్వమారోపించి పురుషుండేసి, కోయిల చిగురునాక్రమించుటను భుజంగుండు పెదవి గఱచుటగా నెన్ని, తుమైదరొదల నొప్పుకాఖిలచలనమును గామిని గంకణధ్వనులెసంగుచేతులతోఁ బెదవిగఱచువానిఁ ద్రోయుటనుగాఁ బల్కి, సరసముగఁ గామినీకాముకవ్యాపారముగ మార్చి వర్ణించెను. ఇందు ముగ్ధావ్యాపారము ప్రకాశితము. వాయి + తెర = వాతెఱ. ఆలం. రూపకము.

చ. తనుఁ గనుఁబ్రామి యొండొకలతం బతి వేటొక తేటిబోటిపా

త్తున విరిదేనె *గ్రోలఁ గని తూలుచు సంపఁగితావివెల్లలొఁ

గనలునఁ గూలఁబోవునలికామినిసాహస మేమి నెప్ప న

య్యనుఁగుఁబ్రియుండు నెచ్చెలులు నాఁగినమానద రాళకుంతలా! 57

టీ. ఆరాళకుంతలా = వక్రములగునలకములుగలదాన; సత్య! కుటిలాలకములు గల్గుట స్త్రీకౌశవస్నైగాఁ గవులు వర్ణించుట నైజము. పతి = భర్తయైన పురుషభృంగము, తనుఁ, కనుఁబ్రామి = వంచించి; కను మొఱుగియునుట. ఒండొకలతఁ = వేటొకలతయందు,

వేటొక లేటిబోటి పొత్తునకొ = మటొక భ్రమరాంగనయొక్క స్నేహములే
 = పుష్పసవమును, గ్రోలకొ = త్రావుచుండగా, కని = చూచి, తూలుచుకొ
 బాటునందుచు, సంపగి తావివెల్లిలొకొ = చంపకపరిమళ ప్రవాహమున, కనలు
 తో, కూలకొ = పడుటకు, పోవు = విగునట్టి, అలికామినిసాహసము = భ్రమరా
 సాహసమును, చెప్పకొ ఏమి = చెప్పటకేమున్నది. అయ్యునుగుంబ్రియ
 వేటింక భ్రమరిపొత్తునకొ దేనెద్రావు నాభ్రమరిభర్తయును, నెచ్చెలులొకొ
 లును, ఆగినకొ = అడ్డగించినను, మానదు = విడువదు.

భా. ఒకపురుష భ్రమరము తనజాయచు వీడి వేటొకయాడుతు మై
 మరందముం గ్రోలుచుండగా, నామగతు మైదజాయ యాబాడంగాంచి మా
 లముగా దాటివితముంద్యజింపఁ జంపకగంధప్రవాహమునఁ బడఁబోవు
 దానిమగఁడగు కొదమతు మైదయు, దానిచెలులును వలదని యెంతవారింపిన
 యత్నమును నిడువకుండెననియు భావము. చంపకగంధము సారంగప్రా
 మనుట సహజము. తు మైద లిచ్చొటచ్చొటనక ప్రాణములమీదియాసఁ
 సంచరించుచున్నవని ఫలితార్థము.

విశే. శ్రీకృష్ణుఁ డీమూలముగ స్త్రీలకుఁగలసాహసము, పట్టుదల వ
 సత్యకుసూచించుచు, నీవును నిట్టిదానివే యనునంతమును నిపుణముగఁ దెలి
 యెన్నునది. పారిజాతమును రుక్మిణిజొసంగినకతమున సత్య శ్రీకృష్ణునివై న
 యనుసత్యావృత్తాంత మిందు శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యకు సాహసముగఁ దెలియ
 పించునది.

ఇందు “గ్రోలకొ గని తూలుచు” అనుచో “గ్రోలకొ నెదుర్పడి” అ
 మగవడు. అప్పుడు “గ్రోలకొకొ = త్రావఁగా, ఎదుర్పడి = ఎదురై” అని యర్థమ
 అనఁగా భ్రమరి యెచటనుండియో వచ్చుచు నెదురై చూచెనని భావము.

చ. అనుచుఁ బ్రియాంసపీఠి నిజహస్తతలంబున నూఁది గల్పక
 వనిజదుకూలమార్జనల వంజులపుష్పమరందసేచనకొ
 దనదువిహారవైఖరికి నందనదేవత యాయితంబు సే
 సినగతి నొప్పదివ్యవనసీమ ముదంబున సంచరించుచున్.

టీ. అనుచుకొ = పలుకుచు, శ్రీకృష్ణుఁడు కర్త. ప్రియాంసపీఠి
 యొక్క వికాలమగుమూఁపును, నిజహస్తతలంబునకొ = తనచేతితో, ఊడి
 అనఁగా మూఁపునకొ జేయిఁడియనుట. కల్పకావనిజదుకూలమార్జనలకొ = కల్ప

వృక్షములనమూహమునుండి, జ-పుట్టిన, దుహాల=వట్టుబట్టుల చేనైన, మార్జనల=తుడుచుటల చేతను, వంజులపుష్పమరంద సేచనం - వంజులపుష్ప = ఆశోకకుసుమములనంబంధమైన, మరంద=లేనయొక్క, సేచనం=తడుపుట చేతను, తనదువిహారవైఖరికి = తన విహారపురీతికి, నందన దేవత=నందనవన దేవత, ఆయితంబు=సిద్ధము, చేసినగతి = చేసిన రీతిగ, ఒప్పు=ఒప్పునట్టి, దివ్యవనసీమన్=దేవవనతలమున, ముదంబున = సంతోషముతో, సంచరించుచు=తిరుగుచు.

భా. కల్పకదుహాలములచే దుడువబడి యశోకకుసుమమరంద సేచనమున మించునవ్వనము శ్రీ కృష్ణవిహారమునకై తగురీతినందనవన దేవత సిద్ధము చేసినట్లుం డెననియు, నందునత్యాంసమును జేరితోనూడి శ్రీ కృష్ణుడు విహరించెననియు భావము, భుజముపైజేయవైచినడుచుట కూర్చి సూచించునదియు శృంగారపురీతిని బ్రకటించునదియు నగును.

శా. అర్చిష్టత్ప్రీతిమప్రతాప! మహనీయత్యాగ! దైత్యాభియా
త్యరోచ్యద్యచ్చతురర్ణ వాంతసకలజ్యాభోగ! జాగ్రద్యశ
శ్చర్చాసాంద్ర*దిగంగనాంగ! మదనశ్యామాసహాయేంద్రభూ
వర్చస్తేన్నశరీరమోహితజగద్వామా! కళామానసా! 59

టీ. అర్చిష్టత్ప్రీతిమప్రతాప=సూర్యునితోసాటియైన ప్రతాపముగలవాడ, మహనీయత్యాగ=గొప్పయీవిగలవాడ, దైత్యాభియాతి...భోగ - దైత్యాభియాతి=రాక్షసశత్రువగు విష్ణునియొక్క, ఆర్చా=పూజచేత, ఉద్యత్=సంభవించిన, చతురర్ణ వాంత=నాలుగునముద్రములుహద్దుగాగల్గిన, సకలజ్యా=సమస్తభూమియొక్క, భోగ=అనుభవముగలవాడ, జాగ్రత్.....దిగంగనాంగ-జాగ్రత్=సర్వోత్కర్షమున్న, యశః=కీర్తియనెడు, చర్చా = మైపుతచే, సాంద్ర=దట్టములైన, దిగంగనాంగ=దిక్కుతులయవయవములుగలవాడ, మదన.....జగద్వామా - మదన=మన్మథునియొక్కయు, శ్యామాసహాయ=నిశాసహాయుడగుచంద్రునియొక్కయు, ఇంద్రభూ=ఇంద్రునికొడుకగు జయంతునియొక్కయు, వర్చః=లేజస్సులకు, స్తేన=దొంగయైన, శరీర=శరీరముచే, మోహిత=మోహింపజేయుబడిన, జగత్=లోకమునందలి, వామా=వనితలుగలవాడ, కళామానసా=విద్యాయంతమైన మదిగలవాడ.

భా. కృష్ణరాయుడు సూర్యతుల్యప్రతాపుడనియు, మహాదాతయనియు, విష్ణుపూజాధురంధరత్వమున సంప్రాప్తమైనరాజ్యవైభవము గలవాడనియు, దిగంతవ్యాప్తయశస్కుడనియు, జంద్రకంతుజయంతులకన్న జక్కనివాడగుట నాతనింజూచి స్త్రీలెల్లరును మోహముంజెందుచుదురనియు భావము.

విశే. చతుర్థవచరీతభూవలయమంతయు వశపడకున్నను వశపడునట్లు చెప్పటయతిశయోక్తి. ప్రతాపవిషయమున సూర్యునితోఁబోల్పుట సామాన్యముగఁ గవినంప్రదాయమాట నిచ్చో 'ఆర్పిచ్చత్' పదమునుండి యగ్నియనునర్థముద్ధరింప వీలున్నను నట్లొనర్చలేదు. అగ్నికాంతికి సూర్యుఁడేగదా కతము.

క. వివళితకాళింగమదా, స్పదసింధురకుంభరత్న శర్కరిలారా

దుదయగిరికొండవీటి, పదవీస్థల! మండలీకభాస్కరబిరుదా! 60

టీ. వివళిత...పదవీస్థల - వివళిత = బ్రద్ధలుచేయుఁబడిన, కాళింగ = కళింగదేశాధిపతిసంబంధమైన, మదాస్పద = మదమునకుఁదావులైన; అనఁగా మదించినవనుట. సింధుర = విశుంగులయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలములందలి, రత్న = రత్నములచే; విశుంగుకుంభముల బొంగువెదుళ్లను మంచిముత్యములుండుననుట కవినంప్రదాయమగుట, నిచ్చో రత్నపదమునకు మంచిముత్యములని యర్థము. మఱియు నవరత్నములలో మంచిముత్యముకంటెయీయీ రత్నపదవ్యవహార మవిరుద్ధము. శర్కరిల = కఱకుటిసుకగలదిగాఁ జేయఁబడిన, ఆరాల్ = సమీపమునందున్న; అనఁగాఁ బట్టణసమీపమున నున్నవనుట. ఉదయగిరి కొండవీటిపదవీస్థల = 'ఉదయగిరి', 'కొండవీడు' అనుపట్టణముల ప్రదేశములగులవాడ; అనఁగాఁ గృష్ణరాయఁ డుదయగిరికొండవీడులప్రాంతదేశములఁ గళింగరాజపాలితములను నారాజులసంబంధమైన మదపుటేనుంగుల కుంభములందేల్చి యందలి ముత్యములచే నిసుకగలవానినిగాఁ జేసెనని భావము. యుద్ధభూములు పట్టణబాహ్యములనుండుట సహజముగదా. మండలీకభాస్కరబిరుదా = 'మండలీకభాస్కర' అను బిరుదము గలవాడ.

వ్యా-విశే. సిద్ధసమాసమునఁ జొనుపుచు నందుఁ బట్టణనామమగు కొండవీడు పదము నొపవిధక్తికముగాను 'కొండవీటి' అని యీకారాంత స్త్రీలింగశబ్దముగాను బ్రయోగించుట విత. లేదా కొండవీటిశబ్దమే ప్రాతిపదికమనవలెను.

పంచచామరము.—

మరుద్వృథాతటస్థశత్రుమండలీగళాంతర
క్షరన్నవాస్యగాపగాభిసారికాదృతాంబుధీ!
మరుత్ప్రేతస్వరుక్షతిక్రమత్రుటత్కుభృద్వర
స్ఫురద్ధన్విప్రస్పృద్ధయుద్ధపుంఖితానకార్భటి!

61

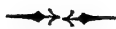
టీ. మరుద్వృథా...అంబుధీ-మరుద్వృథా = కావేరియొక్క, తటస్థ = తీరమందున్న, శత్రుమండలీ = శత్రుసమూహముయొక్క, గళాంతర = కంఠమధ్యమునుండి,

క్షరత్ = కారుచున్న, నవాస్యక్ = క్రొత్త నెత్తుర నెడు, ఆవగా = నదీరూపమైన, అభిసారికా = కాంతునిబొందఁబోవు స్త్రీలచే, అదృత = ఆదరింపఁబడిన; సంతోషపెట్టఁబడినవాఁడనుట. ఆంబుధీ = సముద్రుఁడుగలవాఁడ, మరుత్పతి... ఆనకార్భటిమరుత్పతి = దేవేంద్రునియొక్క, స్వరు = వజ్రాయుధసంబంధమైన, క్షతి = బెబ్బలచే, క్రమ = క్రమముగా; అనఁగా నొకటితరువాత నొకటియనుట. త్రుటల్ = నేలఁగూలుచున్న, కుభ్యద్వర = చర్మత్రశేష్ఠములయొక్క, స్ఫురల్ = ప్రకాశమానమగు; అనఁగా వెలికివెడలినదనుట. ధ్వని = చప్పుడువలె, ప్రవృద్ధ = అతిశయించిన, యుద్ధ = యుద్ధమునకు సంబంధించిన, పుంఖతానక = సక్రమముగా నొప్పునట్టి భేరివిశేష్ఠములయొక్క, ఆర్భటి = మ్రోతలుగలవాఁడ.

భా. కృష్ణరాయఁడు గావేరీతీరస్థ త్రుసమూహముం గూల్చి వారి క్రొన్నెత్తురు బేరులచే సముద్ర నుప్పొంగించెననియు, వజ్రాయుధహతిచే గుబాలున నేలఁగూలు పర్వతముల యారావములవలె నాతని జయభేరిధ్వను లెఁగెననియు భావము.

విశే. సముద్రుఁడు నదీపతియౌట నతనిం గాంతునిగాను, వానిం జెందఁబోవు రక్తనదుల నభిసారికలగాను గవి పేర్కొనుట యుచితమనఁదగును. ఇది భంచచామర మనువృత్తము. దీని కొకపాదమునకు, జ. ర. జ. ర. జ. గ. అనుగణము లుండును. దశ మాక్షరము యతిస్థానము. ఇట్లే తక్కుంగలపాదములుండును. దీనినడకగూడ వర్ణ్యమగు భేరిధ్వనినే యనుకరించుచున్నది.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధసారసారస్వతాభి నంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కాశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిష్ఠయనామధేయప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణంబను మహా ప్రబంధంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

చతుర్థాశ్వాసము.

వేంకటగిరివల్లభ

సేవాపరతంత్రహృదయ! చిన్నమదేవీ

జీవితనాయక! కవితా

ప్రావీణ్యఫణిశ! కృష్ణరాయమహీశా!

1

టీ. శ్రీవేంకట...హృదయ-శ్రీవేంకటగిరివల్లభ = శ్రీవేంకటాచలేశునియొక్క, సేవా = ఆర్చనయందు, పరతంత్ర = ఆనక్తమైన, హృదయ = మనస్సుగలవాడ, చిన్నమదేవీజీవితనాయక = చిన్నమదేవీప్రాణేశ్వరుడా, కవితాప్రావీణ్యఫణిశ = కవిత్వనైపుణి విషయమున శేషునిబోలువాడ, కృష్ణరాయమహీశా = కృష్ణరాయభూమిక.

భా. కృష్ణరాయండు తిరుమలేశుండగు వేంకటేశ్వరుని గొల్బుటయందే మిగుల నాసక్తిగలవాడనియు, చిన్నమదేవికి బ్రయుండనియు, గవిత్వనైపుణిని శేషునకు రించువాడనియు భావము. కృష్ణరాయని కవితానైపుణి యందుఁ బ్రకాశితము.

— పారిజాతము. —

తే. ఆవధరింపుము జనమేజయక్షీతీశ

వరున కిట్లను నవ్వానివల్లభుండు

వనవిహారంబు సలుపుచు వచ్చి వచ్చి

పారిజాతంబు గాంచి సంభ్రమ మెల్లర్ప.

2

టీ. ఆవధరింపుము, జనమేజయక్షీతీశవరునకు, అవ్వానివల్లభుండు = ఆముని శ్రేష్ఠుండు, ఇట్లను = ఇట్లనెను. వనవిహారంబు, సలుపుచు = చేయుచు, వచ్చివచ్చి; కొంత దవ్వు వచ్చియనుట. కృష్ణుండు కర్త. పారిజాతంబు = పారిజాతవృక్షమును, కాంచి = చూచి, సంభ్రమము = త్వర, ఎల్లర్ప = అతిశయింపఁగా, ముందటిపద్యముతో నన్వయము. శ్రీకృష్ణునికర్తవ్యాభినివేశ మిందుదర్శమున గవి తెల్లముగావింప నెంచినవాడగునాఁ డ్రారంభముననే సంభ్రమ మెల్లర్పనని బీజమును నాటినాఁడ.

మ. అమరారాతివిఘాతి సత్యం గని కాంతా! చూచితే పారిజా
తము భూమిరుహచక్రవర్తి త్రిజగత్సంపూజ్యసారభ్యక్తి
ర్తి మరుల్లోక మలంకరించునది గౌరీనాథు జూటస్థలం
బు మృగాంకుండు రమామనోరమునురంబుం గొస్తుభంబుంబలెన్. 3

టీ. అమరారాతివిఘాతి = రాక్షసహంతయగు శ్రీకృష్ణుడు, సత్య = సత్య
భావము, కని=చూచి, కాంతా! భూమిరుహచక్రవర్తి = వృక్షరాజమైనదియు,
త్రిజగత్సంపూజ్యసారభ్యక్తిర్తి = ముల్లోకములచేతను నర్చింపఁదగిన పరిమళమును
యశముగలదియు, గౌరీనాథుజూటస్థలంబు = శివుని మూలిభాగమును, మృగాం
కుండు = చంద్రుడును, రమామనోరమునురంబు = విష్ణువత్సస్థులంబును, కాస్తుభంబుం
బలెన్ = కాస్తుభమాణిక్యమువలెను, మరుల్లోకము = స్వర్గమును, అలంకరించునది =
విభూషించునది, పారిజాతము = పారిజాతవృక్షమును, చూచితే=చూచితివా?

ఇందలి 'కని' అను నసమాపకక్రియకు 11-వ పద్యమునందలి 'నావుడు' అను
దానితో నన్వయము.

భా. కాస్తుభము విష్ణువత్సస్థులము నలంకరించువగిదిని జంద్రుండు శంకరుని మూలి
భాగమును విభూషించువిధమున స్వర్లోకము నలంకరించునదియు, ముల్లోకములవారిచే
గీర్త్యమగు పరిమళమును కీర్తిగలదియు, వృక్షములలో నెల్ల నుత్తమమైనదియుఁ గల్పనగ
మని భావము.

విశే. ఇందుఁ బారిజాతమునకు నిల్వఁబడినవిశేషణములు తద్దనతను వెల్లడింప నను
ర్థములై సత్యభావముఁ దద్విషయకాభిలాష నతిశయింపఁజేయుచున్నవి. ఇది మొదలు
కొని 11-వ పద్యమువఱకుఁగల శ్రీకృష్ణసంభాషణ మిట్లే పారిజాతవృక్షమహిమూర్తకా
శకమై సత్యకుఁ దద్విషయమగుకోర్కి నతిశయింపఁజేయునదై తచ్చీలప్రకాశనబీజ
భూతమై యొప్పుచున్నది.

వ్యా-విశే. కాస్తుభంబుంబలెన్. ఇది సమస్తపదము. 'ఉపమేయము ప్రథమాంత
మగునపుడు బలె పరంబగుచో నామతచ్ఛబ్ధార్థములకుఁ బ్రథమయగు' అను ప్రాధవ్యాకరణ
సూత్రము ననుసరించి బలెపరముగా నామమగుకాస్తుభమునకుఁ బ్రథమవచ్చె. పిదప
“ప్రథమాంతములమీఁద పోలెబలెపోనిశబ్దములు ద్రుతపూర్వకంబులు విభాషనగు”,
అను సూత్రమునుంచి 'బలె' అనుదానికి పూర్వము 'ను' కల్గి తరువాత ద్రుతకార్యము
బిందువురాఁ బైరూపము సిద్ధించె. అలం. ఉపమ.

క. తరుణీ! యీతరుణాఖాం, తరలోలదుకూలమారుతము లింద్రాణీ
పరివారవారసతులకుఁ, బరువపువ్విరికోతఁ బొడముబడలిక నడఁచున్

టీ. తరుణీ=యువతీ! ఈతరు...మారుతములు-ఈతరు=పారిజాతముయొక్క శాఖాంతర=కొమ్మలనడుమను, లోల=కదలుచున్న, దుకూల=పట్టుబట్టలచేనైన, మారుతములు=గాలులు, ఇంద్రాణీపరివారవారసతులకు = శబీదేవియొక్క పరిచారికలగు దేవవేత్తలకు, పరువపువిరికించు = వికసించినపూవులను గోయుటచే, పొడము = పుట్టిన, బడలిక = ఆయాసమును, అడఁచు = పోగొట్టును.

విశే. 'విషాం వల్లవమంశుకాని' అని శక్తి భద్రుని యాశ్చర్యచూడామణి శ్లోక పాదముననుసరించి కల్పకవల్లవములే దుకూలములని యెన్నవలసియున్నది. ఇందలి 'ఈతరుశాఖా' అను సమాసమునందు మొదటఁగల 'ఈ' శబ్దము మారుతపదమునకే విశేషణమని గ్రహింపవలయును. అట్లైనచో సిం దేశదేశాన్వయమునకు దావు గలుగదు.

ఉ. మానిని! దీనిరత్న కుసుమ స్తబకమ్మలకాంతిఁ గవ్వఁబూ
దేనియ యంచుఁ గ్రోల జనుదెంచినయాయెల దేఁటిదాఁటు లో
నూనినడప్పి మూఁగఁబడి యున్నతచంచలచంచుకోటిచే
నానెడుఁ జూడు మందగరుదంచలఝంకృతు లుల్లసిల్లఁగన్.

టీ. మానిని = ఓమానవతీ! ఇది సాఖిప్రాయము. దీనిరత్నకుసుమ స్తబకమ్మలకాంతి = ఈకల్పవృక్షసంబంధమైన మాణిక్యపుష్పగుచ్ఛములప్రభను, కవ్వఁబూదేనియ = కవ్వనిమకరందము, అంచు = తలంచుచు, గ్రోల = త్రాగుటకు, చనుదెంచిన = వచ్చిన, ఆయెలదేఁటిదాఁటు = ఆ లేదెంట్లనమూహము, లో = లోపల, ఊనిన = పుట్టియున్న, డప్పి = దప్పిచే (తృప్తచేసిన యర్థము), మూఁగఁబడి, ఉన్నత...కోటిచేత. ఉన్నత=దీర్ఘమైన, చంచల=కదలుచున్న, చంచు=ముక్కులయొక్క, కోటిచేత = కొనలచేత, మంద...ఝంకృతులు-మంద=మెల్లనైన, గరుదంచలఝంకృతులు=తెక్కలకొనలయొక్క ఝంకారధ్వనులు, ఉల్లసిల్లఁగన్ = ప్రకాశితముగాఁగ, అనెడు = తాగును, చూడు=చూడుము.

భా. ఎలదేటిగుమి కల్పవృక్షరత్నపుష్పగుచ్ఛకాంతిగాంచి కవ్వని మరందమును భ్రాంతిని దృవతో దానింగ్రోల నేతెంచి యల్లనల్లన తెక్కలాడించుచు జంచుకోటిచే నానుచున్న వదె కాంచుమని భావము.

విశే. విశేషణముల నిగాగమమునకు బిందువును సున్నసోఁతునఁ బరుషము నరళమునయ్యెను. కవ్వఁబూదేని. అలం. భ్రాంతిమత్తు.

క. ఈతరుశాఖల వ్రేలెడు, మేతోడవులకాంతిలోన మెలఁగెడుపక్షి
వ్రాతము నెఱుంగరు నిర్జర, కాతరలోచనలు పలుకఁగా వివకున్నన్

టీ. ఈతరుకాఖలన్=ఈచెట్టుకొమ్మలందు, వ్రేలెడు=వ్రేలాడునట్టి, మేతోడవుల కాంతిలానన్=శరీరాలంకారములకాంతిలా, మెలగెడు=సంచరించునట్టి, పక్షివ్రాత మున్=పక్షులనమూనామును, నిర్దరకాతరలోచనలు=దేవతాస్త్రీలు, (కాతరలోచన=భీత నేత్ర) పలుకకాన్=శబ్దమొనర్పగా, వినకున్నన్=వినకపోయినచో, ఎఱుంగరు=తెలిసి కొనఁజాలరు.

భా. కల్పవృక్షకాఖలందు శరీరాభరణములు గలవనియు, నందునివసించుపక్షు లును వానిపోల్చి కలిగియేయుండుటంజేసి యివి యాభరణము లియ్యవి పక్షులనిపోల్చు కొనుటకు వీలులేకపోయెననియు, నైనను బక్షులు కలకలధ్వనులు గల్గియుంటుంజేసి దేవతాస్త్రీలు మైతోడవులను తెలిసికొనఁజాలరనియు భావము.

క. తనపాదుజలములోనం, గనుపట్టెడునీడ నీనగము విలసిల్లున్
మనకన్నమున్న తా మేదినికిం డిగి యేగుచున్న తెఱఁగునఁ దరుణీ!

టీ. తరుణీ=యువతీ! తనపాదుజలములోనన్=తనయొక్కయాలవాలమునందలి నీటిలో, కనుపట్టెడు=అగపడునట్టి, నీడన్=ప్రతిబింబముచే, ఈనగము = ఈకల్పకము, మనకన్నమున్న=మనకన్నముందుగానే, తాను, మేదినికీ=భూమికి, డిగి=దిగి, ఏగు చున్న తెఱఁగునన్=పోవుచుండువిధమున, విలసిల్లున్=ప్రకాశించుచున్నది.

భా. ఆలవాలాదకమునఁ బ్రతిఫలించిన కల్పవృక్షాకారము సత్యా శ్రీకృష్ణుల కన్న ముందుగానే కల్పకము భువికి బోవుచున్నట్లున్నదని భావము.

విశే. కల్పకము భువికి గొనిపోవుట తప్పదనునంశమును సత్యకు సూచించి యుబ్బు గల్గించుటకును, నామెకుఁ దద్ద్రహణవిషయమున సంశ్రమాళియమును బుట్టించుటకును నిట్లు శ్రీకృష్ణుఁడు ప్రసంగించెననఁదగును.

ఉ. వారణరాజయాన! సురవల్లభుఁ డాశచి నంకపీఠముం

జేరిచి సోగవెం ద్రుకలఁ జిక్కులు వాపి వియన్నదీనవాం

భోరుహనాళసూత్రములఁ బొందుగ దీనిలతాంతము ల్పరు

ల్లా రచియించి నించు గుతుకంబున వీగుమెఱుంగుకొవ్వెదన్. 8

టీ. వారణరాజయాన=గజరాజగమన; (సత్య) సురవల్లభుఁడు=దేవేంద్రుఁడు, ఆశచిన్=ఆశచీదేవిని, అంకపీఠమునన్=ఊరుదేశమును, చేరిచి = పొందించి, సోగ వెం ద్రుకలన్=పెన్నెఱులందైన, చిక్కులు = మెలికలు, వాపి = పోగొట్టి, వియన్నదీ నవాంభోరుహ నాళసూత్రములన్=మిన్నేటికొత్త తప్పకాడలదారములందు, పొందు గన్=ఒప్పనట్లుగా, దీనిలతాంతముల్ = ఈకల్పవృక్షపుష్పములు, సరుల్ = దండలు, కాన్=అగునట్లు, రచియించి = చేసి, (దండలను గుచ్చి) గుతుకంబునన్ = సంతోష

ముతో, వీగుమెటుంగుక్రొవ్వెడక్ = గొప్పదై తళతళలాడుకొప్పునందు, నిండుక్
నింపుచు. (ముడుచుననుట.)

విశే. ఇట్టిభాగ్యము నీకెపుడు గల్గినోయని సత్యము శ్రీకృష్ణుడు దువ్విళ్లులు
రింప నిట్లు ప్రసంగించెనని గ్రహించునది.

మ. విను మింతు ల్దలకంబుఁ జంపకముఁ గ్రోవిన్సిందువారంబుఁ బ్రేం
కనమున్నామిడి గోగుఁ బొన్నఁ బొగడం గంకేళి నూహించి క
న్దొన మోమెత్తగఁ గొనిలించుకొన మూర్కొబాడఁజేనంటఁ
ల్క నగం గల్లుమియంగఁ దన్న ననుచుం గల్పగమాయావిరుల్.

టీ. ఇంతుల్ = స్త్రీలు, తలకంబుక్, చంపకముక్ = సంపెంగము, క్రోవిక్, సిం
వారంబుక్, ప్రేంకనముక్, మామిడిక్, గోగుక్, పొన్నక్, పొగడక్, కంకేళిక్
ఈచెట్టులను, ఊహించి = మదిందలంచికొని, క్రమముగా, కన్దొనక్ = చూడఁగా
మోమెత్తగఁ = మొగమెత్తగా, కొనిలించుకొనక్ = అశ్లేషింపఁగా, మూర్కొక్
అస్పృశింపఁగా, పాడక్ = గానము సేయఁగా, చేనంటక్ = చేతితో దాకఁగా
పల్కక్ = మాటాడఁగా, నగక్ = నవ్వుఁగా, కల్లుమియంగక్ = కల్లునువ్వుఁగా
తన్నక్ = కాంచేదన్నఁగా, కల్పగము = కల్పవృక్షము, ఆయావిరుల్ = (వారుదే
నూహించి వైజెప్పినరీతిని దోహదమాచరించిరో) యావృక్షముమములను, ననుచుక్
పుష్పించును.

విశే. ఇందుఁ గ్రమముననుసరించి వృక్షవాచకశబ్దముల నొక్కొక్క యనవ
చక్రియతో సంబంధింపఁజేసి యన్వయము నరయునది. కాఁగా, తలకవృక్షమునకు వీ
ణము, సంపెంగకు ముఖరాగము, గోరంటకాలింగనము, సిందువారమునకు ముఖానిలము
ప్రేంకనమునకు గానము, మామిడికిఁ గరస్పర్శము, కర్ణికారమునకు స్థల్లాపము, పొన్న
నవ్వు, పొగడకు ముఖార్పితమద్యము, అశోకమునకుఁ జరణతాడనమును దోహ
విశేషములని తెలియుచున్నది. ఆయావృక్షము లాయాయానమయములందే పుష్పించు
ఫలించుట కలదు. కాలముకాని కాలమునఁ బుష్పింపవలెను. ఫలించవలెనన్న వైచిత్ర్యము
దోహదముల నాదరింపవలెనని తాత్పర్యము. ఈదోహదవిశేషములు శ్రీకృతము
గావలెనని యందురు. కల్పవృక్షము తక్కినచెట్లవలెగాక యేవృక్షమును మదిఁ దలం
దోహద మొనర్తురో యావృక్షములనుమముల దలఁచినక్షణముననే ప్రసాదించున
గ్రహించునది. అనఁగా నన్నివృక్షములరూపమును దానే దాల్చి యాయాయానుమము
నుద్యవింపఁజేయునని యెన్నునది. ఆలం. యథాసంఖ్యము.

చ. కనఁ దిలకంబుఁ గేసరముఁ గల్లుమియ న్రహిఁ బాడఁ జ్రేంకనం
బు నిమర మావి నవ్వ సురపొన్న ముఖాంబుజ మెత్తఁ జంపకం
బు నెఱగవుంగిలం గొరవి మూర్కొన వావిలి దన్న వంజుళం
బు నుడువ గోఁగునై తరుణి! పూచు సురద్రుమ మిన్ని పువ్వులన్. 10

టీ. కనఁ=చూడఁగా, తిలకంబుఁ=తిలకవృక్షమును, కల్లు=మద్యము, ఉమి
యఁ=ఉచ్చఁగా, కేసరముఁ = పొగడచెట్టును, రహిఁ = మధురముగా, పాడఁ =
గానము సేయఁగా, శ్రేంకనంబుఁ = ప్రియాభవృక్షమును, నిమరఁ = కరస్పర్శనము
చేయఁగా, మావిఁ = మామిడియు, నవ్వఁ = హసింపఁగా, సురపొన్న = సురపొన్న
చెట్టును, ముఖాంబుజము = మోముఁదామర, ఎత్తఁ = ఎత్తఁగా; అనఁగా ముఖరాగ
ప్రసారముననుట. చంపకంబుఁ = సంవెంగచెట్టును, నెఱఁ = పూర్ణముగా, కవుంగి
లఁ=అతింగనము చేయఁగా, కొరవి=గోరంటయును, మూర్కొనఁ = ఆఘ్రాణింపఁగా,
వావిలి, తన్నఁ = పాదాపతియొనర్ప, వంజుళంబుఁ = అశోకమును, నుడువఁ =
మాటలాడఁగా, గోఁగును, వి=అయి; అనఁగా మీఁదనుడివినచొప్పున దోహదమొనర్ప,
నాయా దోహదవిశేషముల కనురూపముగ నాయాచెట్టులు తానేర్పియరుట. తరుణి=
యువతి, సురద్రుమము = కల్పవృక్షము, ఇన్ని పువ్వులఁ = ఇన్ని చెట్టులపూవులను,
పూచుఁ=పుష్పించును.

విశే. పూర్వపద్యమున నాయావృక్షములందలంచి దోహదమొనర్చిన నాయా
వృక్షసుమములను గల్పాగమొసంగునని వర్ణితమయ్యెననియు, నిందు నాయావృక్షముల
మదిం దలంపకయే యాయావృక్షములకు సంబంధించిన దోహదములకుమాత్ర
మొనర్చుటకతనఁ గల్పవృక్ష మాయావృక్షసుమములఁ బ్రసాదించునని వర్ణితమయ్యె
ననియు గ్రహించునది. పూర్వపద్యమున నుక్తములైన దోహదవిశేషములే యిందుఁ
జేర్కొనఁబడినవి.

ఉ. నావుడు సత్యభామ నిజనాథున కిట్లు నేల తామసం
బీవిబుధాధినాయకమహీరుహముం బెకలించి లోకసం
భావిత మైననీసలుకుం బంతము నెల్ల మదియగేహ కే
లీవనవాటి వేడుక దలిర్పంగ నిల్చుము జీవితేశ్వరా!

11

టీ. నావుడుఁ = అనఁగానే, శ్రీకృష్ణుడు కర్త. సత్యభామ, నిజనాథున
కుఁ=తనపతికి, ఇట్లు, అనుఁ=అనెను. జీవితేశ్వరా = ప్రాణేశ్వరా! తామసంబు=
అలస్యము, ఎల=ఎందులకు? ఈవిబుధాధినాయక మహీరుహముఁ = ఈదేవేంద్రుని

చెట్టును; కల్పవృక్షముననుట. వెకలించి=వెల్లగించి, లోకసంభావితమైన = లోకపూఁ
మైన, నీపలుకుకొ=నీమాటను, పంతముకొ = శపథమును; ప్రతిజ్ఞయనుట. చెల్లె
సాంగఁగా, మనీయకేళీవనవాటికొ = నాశ్రీదావనప్రదేశమున, వేడుక=సంతసమ
తలిర్పఁగకొ=వివ్వనట్లు, నిల్పుము=సాపింపుము.

విశే. “నీపలుకును లోకులు గౌరవింతురు. కాన నిపుడు నీవాడినమాటను దగ్గ
ముగాఁ జేసికొని శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యసంధుడనుమాట నిల్వఁబెట్టుకొనుము. మఱియ
నీమూలమునఁ గృతకృత్యుడవై సత్యప్రతిజ్ఞఁడవు గమ్ము” అని సత్యభామ శ్రీకృ
ష్ణుకుంజేయ, నిట్లు ప్రసంగించెను. శ్రీకృష్ణుఁ డామెశీలమును గనుంగొననాడిన పూ
జద్యములందలిమాటలు వెనువెంటనే యామె త్వరపాటుగల స్వభావమును వలచినదాని
సాధించువిషయమున నామెకుఁగలవట్టుదలను బ్రకటింప సమర్థములయ్యె. మఱియ
నామె యీకృత్యమును నెఱవేర్చునపుడు నీపలుకు లోకసంభావితము గాఁజాలదనియ
నీవకృతప్రతిజ్ఞఁడ వనుదూఱుకుం దావల మగుదువనియుఁగూడ సూచించుచు, నిర్బ
ధించి యాతనిచేఁ దనపనిని జక్కఁబెట్టించికొన యత్నించెననియుఁ దోచెడును.

మ. అనినం గైటభదైత్యవైరి దరహాసాంహారము ల్తోవివై
మొనయం గొండొక నిల్చి యివ్వనమున న్తోదంబుతో నిర్జరీ
జనము ల్లోల్వఁగఁ గ్రీడ సల్పి భవదిప్తం బేను గావించు నం
గన! యంచాతరురత్నగుచ్ఛ మిడియెం గర్ణావతంసంబుగన్. 1!

టీ. అనినకొ = అనఁగా, సత్యకర్త. కైటభదైత్యవైరి = కైటభాసురశత్రువగ
శ్రీకృష్ణుఁడు, దరహాసాంహారముతో=చిఱునగవు మొలకలు, మోవిపైకొ=అధరముపై
మొనయకొ = వ్యాపింపఁగా, కొండొక = కొంచెమునేపు; నిల్చి, అంగన=కాంతా
ఇవ్వనమునకొ=ఈయారామమున, మోదంబుతో = సంతోషముతో, నిర్జరీజనముతో.
దేవతాస్త్రీలు, కొల్వఁగకొ=నేపింపఁగా, గ్రీడ, చల్పి=చేసి, భవదిప్తంబు = నీకోరికని
విను, కామింకొ=జనర్తును, అంచుకొ, ఆతరురత్నగుచ్ఛము = ఆకల్పకరత్న పుష్ప
స్తంభకమును, కర్ణావతంసంబుగకొ=కర్ణాభరణముగ, ఇడియెను=పెట్టెను.

విశే. శ్రీకృష్ణునకు మందహాసముగల్గుటలో సత్యత్వరపాటును నామెపూర్వోక్త
హర్షమున దన్ను నిరోధించుటయుఁ గారణములుగా గ్రహించునది.

ఉ. ఈచగిది స్తురారి హృదయేశ్వరి నూటడఁ బల్కి నిర్జరేం
ద్రోపవనస్థలంబునఁ బయోరుహనేత్రయుం దానుఁ జేరి పు
ష్పాపచయప్రమోదభరితాత్మకుం డై చిదిమె న్లతాంతముల్
గోపవధూకుచ స్తంభకలోలనిశితనఖాంకురంబులన్. 12

టీ. ఈపగిడె = ఈరిలిగా, మురారి=మరద్యేషి శ్రీకృష్ణుడు, హృదయేశ్వరి=ప్రాణేశ్వరిని, ఊడె = ఆశ్వాసమునందునట్లుగా, పల్కి=అడి, నిర్రేంద్రోపవనస్థలంబున = దేవేంద్రుని యారామప్రదేశమున, పయోధహనేత్రుల = వద్ద నేత్రులైన దేవతాస్త్రీలును, తాను, చేరి=గుమికూడి, పుష్పాపచయ.....త్తకుడై-పుష్పాపచయ = పూవులను కోయుటయందైన, ప్రమోద = సంతోషముచే, భరిత=పూర్ణమైన; నిండినయనుట. ఆత్మకుడై = మనస్సుగలవాడై, గోప.....అంకురంబులతో-గోపవధూ=గోపికా స్త్రీలయొక్క, కుచస్తంభక=పూగుత్తులంబోలు స్తనములందు, లాల=ఆన క్రములైన, నిశాత=వీక్ష్యములైన; వాడియైనయనుట. నఖ=గోళులయొక్క, అంకురంబులతో=కొనలచేత, లతాంతముల=పూవులను, చిది మెఁ=గిల్లెను.

విశే. గోళులను గోపవధూకుచస్తంభకలాలము లనుటకు సారస్వము చింత్యము. శృంగారాతిశయనూచకము. లతాంతము=లతయొక్క తుదినుండునది. పూవే తుదినుండునదిగాన దాని కీపేరు గల్గెను.

మ. ఎలదేటు ల్దమవాలుగన్గవలవై నిందీవరభ్రాంతిచే
మెలగం జేరలగ గప్పకో నలవి గామిం *జీదటం జెంది యి
చ్చలగ గాంక్షించిరి నిర్ని మేషజలజాస్య ల్లానుషత్వంబు న
య్యలిభీతి స్తుకులకృతాక్షి యగుసత్యాకాంత నీక్షించుచున్. 14

టీ. నిర్ని మేషజలజాస్య = ఆనిమిషస్త్రీలు; దేవతాస్త్రీలనుట. ఎలదేటుల = లేచ్రాయంపుడు మైదలు, తమవాలుగన్గవలవై = తమదీర్ఘములగు కన్డోయిలమీఁద, ఇందీవరభ్రాంతిచే = నల్లకలువపూవులను భ్రమచేత, మెలగ = సంచరింపగా, చేరల = చాచినతమచేతులచేత, కప్పకో = కప్పకొనుటకు, అలవి=శక్యము, కామి = కాకుండుటచే, బీదట = బీకాకును, చెంది=పొంది, ఇచ్చల = మనస్సులందు, ఆయ్యలిభీతి = ఆతు మైదలవలనిభయముచే, ముకుళీకృతాక్షి = మూసినబడిన కన్నులుగలది, అగు=అగునట్టి, సత్యాకాంత = సత్యభామను, ఈక్షించుచున్ = చూచుచు, మానుషత్వంబు = మనుష్యధర్మమును, కాంక్షించి=కోరిరి.

భా. అట్లు పుష్పాపచయ మొనర్చు ననిమిషాంగనల నేత్రములను గాంచి తుమైదకొదమలు నల్లకలువపూవులను భ్రమంజెంది యందు వ్రాలంజొచ్చెననియు, నవ్వానిబాధ వారింబిళానఁ జేరలకుమీటి తమనేత్రములుండుటచేత జేరలచే గప్పకొనవశముగామింజేసియుఁ గనులు మూతపడనివారగుటంజేసియు, నానురాంగన లనమర్థ

* లజ్జలం.

రైరనియు, నట్టిభ్రమరబాధను సత్యాకాంత యపుడు కనులమూసి వారించికొనుటం గాంచి మనుష్యులకువలెనే తమకును గులుముఁతవడుట సంభవించిన బాగుండును గదా యని తలచిరనియు భావము.

నిశీ. ఇట్లు చెప్పటకతనఁ గనులు నల్ల కల్వలవలెఁ జేరలకు మించియున్నవని నిశ్చయమైయున్నది. ఇందనిమిష కాంతలు మానుషత్వమును గాంక్షించిరిగాని పౌండరాలక పోయినట్లు తెల్లము. ఇప్పట్లును మనుచక్రకర్త యనిమిషాంగనకు మానుషత్వమును మనుష్యభావనే సంఘటించి సంస్కరించెనని తోచెడిని.

ఉ. అంబరచారిపంకజదళాక్షులు చంపకపుష్పరేణుజా

లంబులయందు సర్వశుభలక్షణరేఖలఁ బొల్పునట్టి పీ

తాంబూపాదపంకజము లంటినతావులు ద్రోక్క నోడి పా

ర్వంబుల సంచరింతురు పరస్పరకేళివచగిప్రసంగలిన్.

15

టీ. అంబరచారిపంకజదళాక్షులు = ఆకాశమునసంచరించెడి సురాంగనలు; దేవతలకు భువిపైఁ బాదములు మోయకుండుట సహజము. దాన దేవతలంబరచారులనుట. చంపకపుష్పరేణుశాలంబులయందున్ = సంపెంగ పుష్పాడులందు, సర్వశుభలక్షణరేఖలన్ = ఎల్లశుభచిహ్నముల యాకృతులతోడను, పొల్పునట్టి = ఒప్పునట్టి, పీతాంబుపాదపంకజములు = శ్రీకృష్ణుని యడుగుదమ్ములు, అంటిన=లగ్నమైన, తాంబూ=వల్లములు, ద్రోక్కన్ = మట్టుటకు, ఓడి=జంకి, పరస్పరకేళివచగిప్రసంగలిన్=ఆనందస్వరసోదాహరణప్రసక్తితో, పార్వంబులన్ = కెలఁతులందు, సంచరింతురు=చరుగుదురు.

వృషభగతిగడ.—

కొమ్మ! వేగిర మేటికే కొనగోర గోరఁటవిరులు గిల్లుము
తచ్చిపువ్వులమీఁద జలములదార తారక యుండఁ జల్లుము
మృగవిలోచన! మేను చుటుకన మేలమే లత నీటులు ప్రేయంగ
వగవ నేటికిఁ జూడుమీ గొరువంకవంకఁ బ్రియుండుడాయంగ
నలుగ నేటికి ముడుపుమీ చెలువార వారణయాన! మొల్లలు
పొలఁత! సైచవు మాకు నీకయ పోలుఁబో లులివడినకల్లులు
పన్నిదం బిడఁ జ్రేంకనముననఁ బాడి పాడి దోఱంగి తెచ్చితి
బొన్న మొగ్గలఁ గంటసరి పూఁబోడి పోడిమిగాఁగ నుచ్చితి
వడుగ నేటికి దీనివిరులు దురాశ రా శఫరీవిలోచన!

జడఁ బరాగము నిండె దుడుపు రసాలసాలమరందనేచనఁ
జామరో ! సురపొన్నలకు నీచాయఁ జాయలఁ బల్క నేటికి
భామ! కోయకు వేగపడి పూఁబాళఁ బాళము గాదు నేటికి
మగువ! పలుమటు దిగిచిచూచుట మానుమా నులివడియె దండలు
మగిడి చనుఁ డిక నేల యాయెలమావి మావిహరించుదండలు
పలుకకుము తుచ్చములు పలుమటు బాల బాలకి యన్నఁ దిట్టితి
వలసగమనముఁ జూపి చెలి! నీ వంచ వంచన నేని పట్టితి
తావి బుగులుగొనంగఁ దొడఁగె ఘృతాచి తాచితె యాయశోకము
రావె తేనియ కంచుఁ బలికెదు రంభ ! రంభలలో ననేకము
ననలు వేడిన మొఱఁగి తప్పడు నాలి నాలికుచంబు ముట్టకు
మెనయు ప్రాణపదంబుగాఁ దలఁ తీవ తీవ తలంగ మెట్టుకు
మంజుఘోష! సువర్ణలత లనుమానమా నందనవనంబున
నంజ దిది యెలదేటి కన నే మఱచె మఱచెదమే మనంబున
నమృతమధురములై నఫలరసమాని మానిని ! త్రుళ్లె శృకములు
గుమురులగు లేమావిచిగురులు గోయఁ గోయని కూసెఁ బికములు
గుమగుమని వాసనల గేదఁగి కొమ్మ కొమ్మకు నందె దోటికి
రమణి! గొజ్జఁగిపొదలు గడు దూరమ్ము రమ్ము చలమ్ము లేటికి. 16

టీ. ఇందు సరసాలాపములు మీఱి యువతులు పుష్పాచయ మొనర్చుట వర్ణితము.-
కొమ్మ=ఓవనిత, వేగిరము=త్వర, ఏటికే=ఎందులకే? కొనగోరకే=గోటికొనచే, గోరకట
విరులు=గోరంటపూవులు, గిల్లుము=కోయము. తమ్మిపువ్వులమీఁదకే = వద్దములపైని,
జలములదార=నీళ్ల ధార, తారకయుండకే = చేరకుండునట్లుగా, చల్లుము. నీరు కర్త.
మృగవిలాచన = లేడికన్నులంబోలు కన్నులుగలదాన! మేను=శరీరము, చుఱుకనకే=
నొచ్చునట్లుగా, లతకే=తీవను, ఇటులు=కూరీలిగ, ప్రేయఁగకే=కొట్టఁగా, మేలమే=
వరిహాసమా! వగవకే = విచారింపఁగా, ఏటికికే = ఎందులకు? గొరువంకపంకకే=
గొరువంకపక్షివైపు, చూడుమీ! ప్రియుండు=మనోహరుండు, డాయఁగకే = సమీ
పింపఁగా, అలుగకే=కోపింపఁగా, ఏటికికే, వారణయాన = గజగమనా! చెలువారకే=
అందమగునట్లుగా, మొల్లలు = మొల్లపూవులు, ముడుపుమీ=కొప్పనఁ దుఱుమువమ్మా!
పొలఁతి=ఓవనిత, మాకు, నైఁవపు = ఇష్టపడవు. నీకయ=నీకే, లులివడినకల్లులు = నీచ
ములైన యనత్యపుమాటలు, పోలఁబో = సరిపడునుజుమ్ము. కన్నుదంబు = పందెము.

ఇడ = వెట్టగా, పాడి = న్యాయమును, తొఱంగి = నీడి, పాడి = గానముచేసి, ప్రేంకనమునన = ప్రియాభువుమును, తెచ్చితి. పొన్న మొగ్గల = పొన్న మొగ్గలతో, కంటసరి = కంఠాభరణరూపమగుహారమును, పూఁబోడి = పుష్పమువలె మనోజ్ఞయైనదాన, పోడిమిగాఁగ = ఒప్పిదమగునట్లుగా, గ్రచ్చితివి = కూర్చితివి. శఫరీదిలాచన = మిననేత్ర! దీనివిరులు = దీనిపూవులు, దురాశ = తగనియాసతో, అడుగ నేటికి? రా = రమ్మ. జడ = జడయందు, పరాగము = పుపూడి, నిండ = పూర్ణమయ్యెను. రసాలసాలమరంద సేచన = లీయమామిడి పూఁదేనియచే, తుడుపుము = పోగొట్టుము. చామరో = ఇంతిరో, సురపొన్నలకు = పొన్నపూవులకై, ఈచాయ = ఈరీతిగా, చాయల = వేఱువేఱుమార్గములతో, పల్క = ఏటికి? భామ = వనితా, వేగవడి = త్వరవడి, పూఁబాళ = పూగుత్తిని, కోయకు = కోయకుము. నేటికి = ఈరోజునకు, పాశము = పరివక్ష్మమైనది, కాదు. మగువ = కాంతా, పలు మఱు = మాటిమాటికి, లిగించి = తీసి, చూచుట, మానుమా = విడుపుమా!, దండలు = పుష్పమాలలు, నులివడియె = చిక్కుపడెను. మగిడి = మరలి, చనుడు = పొండు. ఇక నేల = ఇంక నెందులకు? ఈయెలమివి = ఈలేమామిడిచెట్టు, మివిచూరించుదండలు = మేము విచూరించుటకు దావులు. పలుమఱు = మాటిమాటికి, తుచ్చములు = నీచపుమాటలు, చుకకు = ఆడకుము. బాల! బాలి = బాలి యని, అన్న, తిట్టితి = దుర్భాషలాడితివి. ఆలసగమనము = మందగమనమును, చూసి = ఆగవఱచి, చెలి! నీవు, అంచ = హంసను, వంచన చేసి = వంచించి, డట్టితి = పట్టుకొంటివి. తావి = పరిమళము, బుగులుకొనంగ = దట్టముగ చ్యాపించునట్లు, తొడంగె = పూసెను. ఘృతాచి! ఈయశోకము = ఈయశోక వృక్షమును, లాచితె = తన్నితివే! లేనియకు = మరందమునకై, రావే = రమ్మ, అంచు, పలికెడు = పలికెదవు. రంభ! రంభలలో = అరంటులలో, అనేకము = విస్తారము. ననలు = పూవులు, వేడిన = శీఠంగా, నాలి = కపటముతో, అప్పుడు, మొఱంగితి = దాగితివి. నాలితుచంబు = నానిప్పును, ముట్టకుము = అంటకుము. ఎనయుప్రాణవదంబుగా = ప్రాణతుల్యముగ, ఈవ = నీవే, తలతు = తలంతువు, తీవ = తీగను, తలంగ = తొలంగునట్లు, మెట్టకు = త్రొక్కకుము. మంజుఘోష! నందనవనంబున = నందనోద్యానమున, నువర్ణలతలు = బంగారు లీలము, అనుమానమా = సందేహమా? అనుమానపదమునకు సంస్కృతమున సూహయర్థము. తెలుగున సందేహమును నర్థమునఁగూడ నిది ప్రయుక్తమయ్యె. “అనుమానము లేక తిరిగెనతడెల్లడలె” అని లెక్కన. చూ. ఉద్యో. ప. ఇది, ఎల దేటికి = లేదేటికి, ఆంజను = భయపడదు, అన = అనగా, ఏమి, అఱుచె = శబ్దించెనో, మనంబున = మదియందు, మఱుచెదమే = విన్న రింతుమే. మానిని = మానవతీ!, శుక

ములు=చిలుకలు, అమృతమధురములైన=సుధవలె దీయనైన, ఫలరసము=పండ్లరసమును, అని=త్రావి, త్రుళ్లె=గంతులిడెను. గుమురులగు=జొంపములగు, లేమాచిగురులు=లేత మామిడిచిగుళ్లను, కోయి=త్రుంపగా, పికములు=కోయిలు, కోయని, కూనె= అతిచెను. గేదంగిఱొమ్మ=మొగిలిచెట్టుకాని, గునుగుమనివాసనల=కమ్మనివరిమళములతో, కొమ్మకు=(అ) స్త్రీకి, దోటికి=అందనివానింగేయ నువకరించుకొనికికట్టుకు, అంజె. దొనెగట్టయని వ్యవహారము. రమణి=కాంతా! గొజ్జగిపొదలు = గులాబీపొదలు, కడు దూరమ్మ=మిగులదూరము. చలమ్ములు=పంతులులు, ఏటికి, రమ్ము.

విశే. ఇందు రమణుల యాలాపములు నైజముగ వర్ణితములు. వ్యవహారమునఁ బరస్పరము సంబంధతాన్వయముగఁ బల్కురీతి యిందుఁ దెల్లము చేయఁబడినది. దీనిని వృషభగతిరగడ యందురు. దీని ప్రతిపాదమునకును 28 లఘువు లుండును. 15-వ లఘువు యతిస్థానము. రెండురెండేసిపాదముల కంత్యప్రాసమును, రెండేసియక్షరములకు ఛేకా సుప్రాసమును గవులప్రయోగముల నగపడినది. రెండేసిపాదములకుఁ బ్రాసైక్యము వృత్తములలోవలెనే యిందుండవలెను. అలం. స్వభావోక్తి.

మ. అనుచుం గాంతలు వల్లి కారచితడోలాందోళనప్రక్రియం

గనకాంభోరుహ¹కర్ణికాహృతిఁ బరాగక్షేపలీలాగతిఁ

వనకేళిపరతంత్రవృత్తిఁ ²చిరుగ న్నారాండబింబంబు ని

ల్పై నభోమధ్యమునం గతోరకిరణశ్రేణీదురాలోక మై.

17

టీ. అనుచు=ఇట్లు మాటలాడుకొనుచు, కాంతలు=స్త్రీలు, వల్లికా.....ప్రక్రియ - వల్లికా=తీగలచే, రచిత=కూర్చుబడిన, డోలా=ఉయ్యెలలయందు, ఆందోళన=ఊగుటయొక్క, ప్రక్రియ=వ్యాపారముచేతను, కనకాంభోరుహ.....హృతి - కనకాంభోరుహ=బంగరుపద్మముల సంబంధమైన, కర్ణికా=మిదైలయొక్క, ఆహృతి=ఆకర్షణముచేతను, 'కందుకాహతి' అని పాఠము కొన్ని ప్రతులలోఁ జూడ నయ్యె. ఆచక్షుమన, "కనకాంభోరుహకందుక=బంగరుపద్మనిర్మితమైన బంతులయొక్క, ఆహతి=దెబ్బచే" అని యర్థము. బంగరుతమ్ముల నిర్మితములైన బంతుల నాడుటచేసిన దెబ్బచే ననిభావము. పరాగ.....గతి - పరాగ=ప్రసాదయొక్క, క్షేప = చిమ్ముట యొక్క, లీలా=విలాసముయొక్క, గతి=రీతిచేతను; పుష్పాడిని బరస్పరము మీఁదఁ జల్లికొనుటచే నని భావము. వన.....వృత్తి - వన=ఉద్యానవనమునందైన, కేళి=ఆటల యందు, పరతంత్ర=ఆనక్తమైన, వృత్తి=వ్యాపారముతో, తిరుగ=సంచరింపఁగా, నారాండబింబంబు=సూర్యబింబము, కతోర...దురాలోకమై-కతోర = తీక్షణములైన,

కిరణ=రత్నలయొక్క, శ్రేణి=పంక్తిచేత, దురాలోకమై=చూడశక్యముగానిదై, నా
మధ్యమున = ఆకాశమునడుమను, నిర్వేద = ఉండెను; మట్టమధ్యాహ్న మయ్యె
భావము.

భా. ఆదేవకాంత లట్లు ప్రసంగించికొనుచు దీవయ్యలయ్యాగుచు, మిన్నే
బంగరుదమ్మల గడ్డలనాహరించుచు, బుప్పొడుల నొండొరులపై జల్లికొనుచు వనవి
రమునందె యేకాగ్ర చిత్తల విహరించుచుండ, సూర్యుండు గగనమధ్యదేశము నందె
భావము.

చ. వదలిననీవిబంధముల వాడినమోముల జాటుకొప్పులం
జెదరినపత్రభంగములఁ జిక్కులుగొన్న మణీసరంబులం
బొదలినయూర్పుదె మైరలఁ బుప్పొడిఁ గెంపగు వాలుఁగన్నులం
ద్రిదశమ్మగాయతాక్షులు రతిశ్రమఖన్నులఁ బోలిరందలుఁ.

టీ. వదలిన నీవిబంధముల = జాతినబట్టకట్టుముడులచేతను, వాడినమోముల
= మ్హనములైన ముఖములచేతను, జాటుకొప్పుల = వీడినకేశబంధములచేతను, చెద
పత్రభంగముల = చెదరిపోయిన మకరికాది పత్రరచనలచేతను, చిక్కులుగొన్న మ
రంబుల = చిక్కువడినమణిహారములచేతను, బొదలినయూర్పుదె మైరల = ఒప్పి
నిట్టూర్పుగాపులచేతను, పుప్పొడి = పువ్వుపరాగముచే, కెంపగు = ఎఱ్ఱనైన, వా
గన్నుల = దీర్ఘములైన నేత్రములచేతను, త్రిదశమ్మగాయతాక్షులు = దేవతాస్త్రీ
ఆందలు = ఎల్లరును, రతిశ్రమఖన్నుల = సంభోగమువలని యాయాసముచే గుండ
వనితలను, పోలిరి = అచుకరించిరి.

విశే. పోతముడులు వీడుట, మోము వాడుట, మకరికాపత్రములు చెదరు
మణిహారములు చిక్కువడుట, నిట్టూర్పులు నిగుడుట, జాగరణముకతనఁ గన్నుల
వడుట యనుసేధర్మములు రతిశ్రమవలన సంభవించున వగుటఁ జేసియుం, ప్రకృతః
దేవకాంతలయందెలక్షణములు చూపట్టుచుండుటఁ జేసియు, సురకాంతలు రతిశ్రమఖా
లను బోలెరిని గవి యూహించినాడు. మణిశబ్ద మికారాంతముగను సంస్కృతము
గలదుగాన మణీసరంబుని కవి ప్రయోగించెను. రతిశ్రమఖన్నులనుగా దేవకాంత
భావించుటకుఁ బైనున్న తృతీయాంతములెల్లను హేతువులగుచున్నవి.

క. బెడిదమగు *నెండతాగునఁ

దొడిమలు వనివాడి ననలు దొరఁగె లతల నె

లైడ వనదేవతమేనం

బొడమిన లేంగవ్వజెమటబొట్టు లనంగన్.

19

టీ. బెడిదమగు=శీతమగు; భయంకరమైన యనిభావము. ఎండతాఁకునకొ = ఎండబెట్టచే, “సోఁకునకొ” అని పాఠాంతరము. అపుడు “సోఁకునకొ=స్వర్ణముచే” అని యర్థము. ఇందు విశేషార్థమేమియు నగపడదు. తొడిమలు=మూడికలు; వృంతము లనియర్థము. వసివాడి=మిక్కిలివాడి, ననలు=పూవులు, లతలకొ=లతలనుండి, ఎల్లడకొ =అన్ని చోటులందును, వన దేవతమేనకొ=వనదేవతాశరీరమున, బొడమిన = పుట్టిన, లేంగవ్వజెమటబొట్టులు = వరిమళించు చిఱుచెప్పటబిందువులు, అనంగకొ = అనునట్లు, తొరకొకొ=జాఱెను.

భా. కఠోరాతపాహాలిని వృంతములు వసివాడుటకతన లతలనుండి జాఱుపూవులు వనదేవతాగాత్రమునుండి జాఱు వరిమళించు చిఱుచెప్పటబొట్టులవలె నొప్పియుండెనని భావము.

విశే. కవి వనస్థలిని వనదేవతగను జాఱుగంధనుమములను వాసితమగు స్వేదబిందువులుగాను భావించెనని గ్రహించునది.

శా.తూ.గెం జల్లనిగాడ్పులేమి ఫణిసందోహంబు పేరాకటకొ
లోకెం దప్తసరోజశీఘరసముల్ గ్రోల న్నదాళిచ్చటల్
గ్రాంగె *న్నీరుగఁ గాంచనాచలతటిగండోపలవ్రాతముల్
డాంగె న్బల్బలపంకసీమ బకజాలత్రస్తపాతీనముల్.

20

టీ. ఫణిసందోహంబు=పాములగుంపు, చల్లనిగాడ్పు=చల్లనిగాలి, లేమికొ=లేక పోవుటచే, పేరాకటకొ=మిక్కిలియాకలితో, తూ.గెకొ=ఓఱకెను. మదాళిచ్చటల్ =మత్తలినతు మైదగుంపులు, తప్తసరోజశీఘరసముల్ = క్రాగిన తమ్ములమరందములను, క్రోలకొ=త్రాగుటకు, లోకెకొ = భయపడెను. కాంచనా.....వ్రాతముల్-కాంచనాచలంబు=మేరుపర్వతముయొక్క, తటి=ప్రదేశములందైన, గండోపలవ్రాతముల్=గండ శిలలగుములు, నీరుగకొ=ద్రవమగునట్లు, క్రాంగెకొ=సంతప్తములయ్యెను. ‘నీఱుగకొ’ అను పాత మిచటఁ గననగు. కాంచనాచలశిలలు భస్మమయ్యె ననుటకంటె నీరయ్యెననుటయే సరసముగాన నీభస్మమయ్యెనను నర్థమిచ్చు పాతము సరసముగాదని చెప్పనగును. బక జాలత్రస్తపాతీనముల్=కొంగలవలన భయమందిన చేపలు, పల్బలపంకసీమకొ=పడియలం దలిబురదలందు, డాంగెకొ=డాంగెను.

భా. కఠోరకీరణుని మట్టమధ్యాన్నాసమయమునందైన శీతృతపస్వర్ణమున గాలి తప్తమయ్యెననియు, నట్టివేడిగాలి నాస్వాదింపఁజాలక వాయుభుక్తులు సర్పములు

*. నీఱుగకొ.

క్షుద్భావము గుండుచుండెననియు, మదాశలు తప్తులమరందము సంతప్తమగుటఁ గ్రోలం జాలక భయమందుచుండెననియు, మేరుశీలలు తప్తములై ద్రవీభవించుచుండెననియు, గొంగలు తప్తుఁ జంప నొడ్డునఁ గను పెట్టికొనియుండుటం జేసియు (సీరు సలసలమని తెఱలు చుండుటం జేసియు) నీటిలోఁ దిరుగఁజాలక పడియలందలి బురదలందుఁ జేపలు దాఁగు చుండెననియు భావము. ఆలం. స్వభావోక్తి.

చ. కనుఁగవ మ్రాన్పడంగ నెఱక ల్విరియంబడ బోర మోవ నెం
డినవదనంబులం దెఱచి నిక్కినయఱ్ఱులు దల్లడించుటల్
గనఁబడ నూరుపుల్లభముగా నిగుడ న్వడఁగంది యీరెలుం
గునఁ దమవానిఁ బిల్చుచు శకుంతములయ్యెడ నిల్చె మ్రాఁకులన్. 21

టీ. శకుంతములు=పక్షులు, కనుఁగవ=నేత్రద్వంద్వము, మ్రాన్పడంగ=నిశ్శబ్ద తనందఁగా, ఎఱకలు=తెక్కలు, విరియంబడ=విడినట్లుపడిపోఁగా, బోర = పక్షిస్థలము, మోవ=అంటఁగా, (చెట్టుకొమ్మకనుట) ఎండినవదనంబుల= (దప్పిచే) కుప్పించిన నోసలను, తెఱచి=విప్పి, నిక్కినయఱ్ఱులు=మీఁది కెగసిన కంఠములు, తల్లడించుటల్=పరితపించుటలు, కనఁబడ=వెల్లడికాఁగా, ఊరుపుల్=నిట్టూరుపులు, దభముగా=సాధ్రముగా, నిగుడ=ప్రసరింపఁగా, వడ=ఎండవేడిమిచే, కంది=వివర్ణమై, ఈరెలుంగున=నన్ను నికంఠధ్వనితో, తమవాని=సజాతిపక్షులను, పిల్చుచున్, ఆయ్యెడ=ఆముట్టమధ్యాన్న కాలమున, మ్రాఁకుల=చెట్టులందు, నిల్చె=నిల్చియుండెను. ఆలం. స్వభావోక్తి.

చ. ఒకయెడఁ జక్రవాకము పయోరుహమిత్రుని వేడియెండచేఁ
దెకతెకఁ గ్రాగు తప్తివిరితేనియ తెక్కలఁ జల్లనార్చి కాం
తకుఁ దనుపార నిచ్చె బరితాపము వాయ మృణాళవల్లరీ
శకలము మాటికిం గమించి చంచుపుటంబున నందనిచ్చుచున్. 22

టీ. ఒకయెడ=ఒకచోటున, చక్రవాకము=పురుషరథాంగము, పయోరుహమిత్రుని వేడియెండచే= అంభోజబంధువగు సూర్యునివేడియైన యెండచేత, తెకతెక=సలసలమని, గ్రాగు = మరుగునట్టి, తప్తివిరితేనియ= పద్మమకరందమును, తెక్కల=తెక్కలచే, చల్ల=చల్లనగునట్లుగా, ఆర్చి = ఆరఁజేసి; చల్లార్చియనుట. కాంతకు=ప్రియురాలికి, తనుపార=తృప్తియగునట్లుగా, పరితాపము=సంతాపము, పాయ=పోవుటకై, మృణాళవల్లరీశకలము= తామరతూటి తీవయెక్కుముక్కును, చంచుపుటంబున=ముక్కుకొనచే, కమించి=ఆకర్షించి, మాటికి=వేమఱు, అందఁ ఇచ్చుచు=అందించుచు, ఇచ్చె=ఒనఁగెను; పద్మమరందముననుట.

1. గుండ్లి. 2. దనివార. 3. నంది యిచ్చుచున్.

విశే. పురుషవిహంగ మిందనుకూలనాయకుడుగను, స్త్రీవిహంగము స్వాధీనపరి కగను వర్ణితులైరి. కాని యాయనురాగము తిర్యగ్గతమగుటకతన దీని నాలంకారికులు రసాభాసముగఁ బరిగణించిరి. శ్లో. ఏకత్రైవానురాగశ్చైత్ తిర్యజ్ మేచ్ఛగతోఽపివా, యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రీధా మతః' అని ప్రతాపదుద్రీయము. అలం. న్యభాషోక్తి.

తే. ఆతపగ్లానిఁ బడలినయభ్రమువును
నిజకరాగ్రజలంబుల నెఱయఁ జల్లి
శ్రవణయుగతాలవృంతసంజాతశీత
వాతములఁ దేర్చె గీర్వాణవారణంబు.

23

టీ. గీర్వాణవారణంబు=సురహస్తియగు నైరావతము, ఆతపగ్లానిఁ = ఎండ వలని యాయాసముచే, బడలిన=ఆయాసపడిన, అభ్రమువును="అభ్రము" అనుతన భార్యను, నిజకరాగ్రజలంబులఁ = తనతొండము కొనయందలిసిటిని, నెఱయఁ = పూర్ణముగా; అంతటనుట. చల్లి, శ్రవణ...పోతములఁ-శ్రవణయుగ = రెండుచెవు లనెడు, తాలవృంత=విసనకఱ్ఱలవలన, సంజాత=పుట్టిన, శీతవాతములఁ=చల్లనిగాలుల చేత, తేర్చెఁ=పోయిన యాయాసముగలదానిగాఁ జేసెను.

విశే. ఇందును దిర్యగ్గతశృంగారమే వర్ణితముగాన నిదియు రసాభాసమే యగును. అలం. న్యభాషోక్తి.

క. అపుడు జగత్పతి సత్యా
చపలాక్షియుఁ దాను వెడలె జలకేలికి న
యుగ్మపవనతరుకుసుమలతా
తపత్రములు పూని వేల్పుదరుణులు గొల్వొ.

24

టీ. అపుడు=ఆసమయమున, జగత్పతి=లోకనాథుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు, సత్యా చపలాక్షియుఁ = సత్యభామయును, తానుఁ, అయుగ్మపవనతరుకుసుమలతాతపత్ర ములు = ఆయుద్ధానమందలి చెట్టులందైన పుష్పలతలను గొడుగులను, పూని = పట్టి, వేల్పుదరుణులు=దేవతాస్త్రీలు, కొల్వొ=సేవింపఁగా, జలకేలికిఁ=జలక్రీడకు, వెడలెఁ=బయలుదేరెను.

వ్యా-విశే. ఇందుఁ దాను శబ్దము ప్రయుక్త మయ్యెగానఁ గ్రియ యేకవచనము గానే ప్రయుక్తమయ్యెను.

చ. చనుఁగవప్రేరకము న్నఘనచక్రభరంబును మోవలేక యొ
య్యనఁ బదపంకజంబు లలసాల్పసవైఖరి మోపుచుక జనా
పారిజాత—34

ద్వంధుజ మూతగాఁగ వనితామణి యేఁగెఁ బరస్పరాంగమే
శనమున రోమహర్ష ముకుళప్రజ మొండొరుమేన నిండఁగన్. 25

టీ. వనితామణి=కాంతారత్నమగు సత్యభామ, చనుఁగవచ్చేఁకమున్ = స్తన
ద్వంద్వపుభారమును, జఘనచక్రభరంబున్ = చక్రాకారమగు కటియొక్కభారమును,
మోషన్ = మోయుటకు, లేక=శక్తురాలుగాక, ఒయ్యనన్ = మెల్ల మెల్లఁగా, పదపంక
జంబులు=పాదపద్మములు, అలసాలసవైఖరిన్ = మందమందమగురీతితో, మోపుదున్ =
భువియందుంచుచు, జనార్దనుభుజము=శ్రీకృష్ణునిభుజము, ఊత=అవలంబము, కాఁగన్,
పరస్పరాంగమేనమునన్ = ఒండొరుల శరీరములకలయిక చే, ఒండొరుమేనన్ = ఒండొ
రులశరీరములందు, రోమహర్ష ముకుళప్రజము = మొగ్గలంబోలు గగుర్పాటుగుములు,
నిండఁగన్ = పూర్ణముగాఁగ, ఏగెన్ = వెడలెను.

విశే. ఇందు సత్యా సౌకుమార్యము తీవి యంగసౌష్ఠ్యము సూచితములు.

చ. ఇనకరతాపవేదన సహింపఁగ లేక నిజోదకంబులన్
మునిఁగి వినీలకుంతలసమూహము నారఁగ విచ్చెనాఁగ వీ
చినికరచాలనం దరులఁ జేరిన జొంపపునాఁచుఁడిఁగలం
దనరు నభోనదిం గనియె దానవలోకవిరోధి యత్తటిన్. 26

టీ. ఇనకరతాపవేదనన్ = సూర్యునికిరణములచేనైన సంతాపమువలని దుఃఖ
మును, సహింపఁగన్ = పీర్చుటకు, లేక=చాలక, నిజోదకంబులన్ = తననీళ్లును, మునిఁగి,
వినీలకుంతల సమూహమున్ = మిగులనల్లనైన తన తలవెండ్రుకల గుంపును, ఆరఁగన్ =
ఎందుటకు, విచ్చెన్ = విప్పెను, నాఁగన్ = అనునట్లుగా, వీచినికరచాలనన్ = తరంగ
సమూహముల చలనముచే, దరులన్ = ఒడ్డులను, చేరిన = పొందిన, జొంపపు నాఁచుఁ
డిఁగలన్ = గుబురుగు నాచుఁడిఁగెలచే, తనరు = ఒప్పనట్టి, నభోనదిన్ = మిన్నేటిని,
అత్తటిన్ = ఆనయమును, దానవలోకవిరోధి = రాక్షసుల గుంపునకు శత్రువైన
శ్రీకృష్ణుఁడు, కనియెన్ = చూచెను.

భా. అలచలనముచే నొడ్డులందు జేరిన నాచుజొంపములు తీక్షణతపబాధకుఁ
దాళఁజాలక తననీటి దానమాడి మిన్నేరు తడియారవిప్పిన కొప్పేమోయన నొప్పెనని
భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. కాంచి చేరంగఁ జని మధుకైటభారి
రత్నసోపానకలితమార్గముల డిగ్గి

కులసతియుఁ దాను వేలుపుంగొలను దఱిసె
నొండొరుల కేలుఁదమ్ముల నూఁత గొనుచు.

27

టీ. కాంచి = చూచి, మధుకైటభారి = మధుకైటభశత్రువగు శ్రీకృష్ణుఁడు, చేరగఁ = దగ్గఱగా, చని=విగి, రత్నసిఃపానకలితమార్గములఁ = రత్ననిర్మితములైన మెట్లయొక్క త్రోవలనుండి, డిగి=దిగి, కులసతియుఁ = భార్యయగు సత్యభామయు, తానుఁ, ఒండొరుల కేలుఁదమ్ములఁ=ఒకరిహస్తపద్మము నొకరు, డోఁత=అవలంబము, కొనుచుఁ = స్వీకరించుచు, వేలుపుంగొలనుఁ = దేవసరస్సును; మందాకిని ననుట. తఱిసెఁ=సమీపించెను.

విశే. ఇందు “తఱిసిరి” అని పాఠ మగపడెడిది. ఇందుఁ దాను శబ్దము ప్రయుక్త మగుటంజేసి “తఱిసె” అని క్రియ యేకవచనముగానే యుండవలయును. కాన “తఱిసిరి” అనుపాఠము ప్రామాదిక మనంజనును. వియద్గంగ నదియైనను దానిం గొల నుగాఁ గవి పేర్కొనియున్నాఁడు. ఇట్లే కవులు దేవతలు జలక్రీడ సేయునదియొటం గావలయు దానిని ‘దేవదీర్ఘిక, దేవసరస్సు’ అని వ్యవహరించుట సంప్రదాయమైనది.

చ. తోడవులు పుచ్చి నిర్జరవధూటులు వేలుపుమ్రాని *చీనిపా
వడలు ధరించి దేహరుచివైభవము ల్నవమల్లికారుచిం
దోడర నితంబచక్రములతో నెఱివాలు మెఱుంగుఁగప్పుఁబె
న్జడ లొరయంగఁ దద్దగనశైవలినిం దగఁ జొచ్చి రందఱుఁ. 28

టీ. నిర్జరవధూటులు=సురయువతులు, తోడవులు = ఆభరణములను, పుచ్చి = నడలించి, వేలుపుమ్రాని చీనిపావడలు = కల్పవృక్షసంబంధమైన సన్ననివలువలను, ధరించి=కట్టి, దేహరుచి వైభవముల్ = దేహకాంతి విభవములు, నవమల్లికారుచిఁ = శ్రోత్రమల్లీ సునుములయొక్క కాంతిని, తోడరఁ=ఎదిరింపఁగా, నెఱివాలు మెఱుంగుఁ గప్పు పెన్జడలు=నెఱి=మనోహరమైన, వాలు=దీర్ఘములైన, మెఱుంగు = తళతళలాడు నట్టి, కప్పు=నల్లందనముగల, పెఁజడలు=పెద్దజడలు, నితంబచక్రములతోఁ=గుండ్ర నగు జఘనములతో, ఒరయంగఁ=రాపాడఁగా, అందఱుఁ = ఎల్లరును, తద్దగనశైవ లినిఁ=అమంబాకినీ నదిలో, తగఁ=ఒప్పునట్లుగా, చొచ్చిరి=ప్రవేశించిరి.

విశే. దేవకాంతలు తెల్లని దేహప్రభ గలవారనియు, గట్టిదేశమువఱకు శ్రేలాడు దీర్ఘమైన కొప్పుగలవారనియుఁ దెలియనగును. పూర్వపద్యమునందువలెనే యిందును మిన్నేటిని ‘శైవలిని’ యని కవి వ్యవహరించి నాఁడు. నదియందు నాచుం

దుట పద్మములుండుట మొదలగునవి కానము. సరసులనుండుట సహజము. కాని కావ్యములమాత్రము నదీవర్ణనమున నిట్టివిషయములు గాననగును. కాన నిట్టివానిని గవిప్రాథోక్తిసిద్ధములుగా నెన్నవలయునని తోచెడిది.

మ. మరుదంభోరుహనేత్ర లంబరధునీమధ్యంబున న్నిల్వ ని
 ప్థురతత్త్వీనపయోధరాహతి జలస్తోమంబు నల్వంకలం
 దెరల న్నాభిచయంబు లోఁగొనియె దానిం జాలగాంభీర్యశీ
 లురు సంక్షోభము నొందువారి నెచట లోఁగొంచు వర్తింపరే. 29

టీ. మరుదంభోరుహనేత్రలు = దేవతాస్త్రీలు, (అంభోరుహనేత్రలు = తప్తితేకులబోలు కనులుగలవారు) అంబరధునీమధ్యంబున = మిన్నేటినడుమను, నిల్వ = ఉండఁగా, తత్త్వీనపయోధరాహతిన్ = వారి బలిసిన స్తనములదెబ్బచే, జలస్తోమంబు = జలరాశి, నల్వంకల = నాలుగుదిక్కులకు, తెరల = మఱుఁగా, దాని = ఆజలమును, నాభిచయంబు = బొడ్డులగుమి, లోఁగొనియె = లోపలికిఁ జేర్చుకొనెను; ఐక్యతఱుచుకొనెనుట. చాల = మిక్కిలి, గాంభీర్యశీలురు = గంభీరభావముగలవారు, (లోఁతుగలవని నాభివరమగు నర్థాంతరము) సంక్షోభమున్ = కలఁతను, ఒందువారి = పొందినవారిని, ఎచట = ఎచ్చోచేనను, లోఁగొంచు = తమలోఁ జేర్చుకొనుచు; అనఁగా దమప్రాపు నొసంగియచుట. లోపలికిఁ జేర్చుకొనుచునీ నాభి వర్ధార్థాంతరము. వర్తింపరే = మెలంగరా?

భా. లోకమున గంభీరభావులకుఁ గలఁతలొందినవారిఁ దమయాశ్రయమొసంగి తమలోఁ జేర్చుకొని రక్షించుట నైజము. కావుననే గంభీరభావముగల (లోఁతైన) సురస్త్రీలనాభులును స్తనహతిచేఁ జెదరి కలఁతనంది పాటిన జలరాశిం దమలోఁ జేర్చుకొని యరసినవని భావము.

విశే. నాభి గాంభీర్యము వ్యంగ్యము. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

చ. ఘనకుచకుంభము ల్బయలుగా విబుధాలయవారభామిని
 జనకరిణీసమూహములు సల్లె యదూర్వహకుంజరంబుపై
 వనజవనీపరాగపరివాసిత మైననభస్తరంగిణీ
 ఘనతరభంగతోయకణి కాచయము ల్గరపుష్కరంబులన్. 30

టీ. విబుధాలయ వారభామిని జనకరిణీ సమూహములు = దేవవేశ్యా సమూహములను నాఁడు నేనుంగుగుంపులు, ఘనకుచకుంభముల్ = గొప్పవైన స్తనములనెఱుఁగు కుంభ స్థలములు, బయలుగా = బ్రకాశమగునట్లుగా, యదూర్వహకుంజరంబుపై = శ్రీకృష్ణుఁ

డను మగయేనుంగువై, వనజవనీపరాగ పరివాసితమైన=పద్మసమూహముల సంబంధమైన పుష్పాడిచే బూర్ణముగాఁ బరిమళింపఁ జేయఁబడిన, నభస్తరంగిణీ...చయము=నభస్తరంగిణీ=ఆకాశగంగాసంబంధమైన, ఘనతర=మిగులగొప్పవైన, భంగ=తరంగముల సంబంధమైన, తోయకణికా=ఉదకబిందువులయొక్క, చయము=సమూహమును, కరపుష్కరంబుల=చేతులనుకరిహస్తాగ్రములచేత, చల్లె=చిమ్మెను.

విశే. పుష్కరశబ్దమునకు నేనుంగుతోడము చివరయేగాక పద్మమును నర్థమగుటంజేసియు, హస్తములకుఁ బద్మసామ్యము ప్రసిద్ధమగుటంజేసియు, నద్దాని నేకదేశవివర్తిరూపకముగాఁ దలంచిన పద్మములంబోలు హస్తములను తొండములకొనలచే ననియు నర్థము లభించును. ఇట్లే పూర్ణకుంభములను స్తనములకు సాటిచేయుట సహజమగుటంజేసి యుచ్చోఁగూడఁ బైనివ్రాసిన ప్రకారముగఁ దలంచినఁ గుంభములంబోలు స్తనములనెడు కుంభస్థలములని యర్థము సిద్ధించును. కుంజరశబ్దము శ్రేష్ఠవాచకమగుట నా స్థలమునఁగూడ యదుశ్రేష్ఠుడైన శ్రీకృష్ణుడను పురుషగజమును నర్థము లభించెను. ఏనుంగుతల కిరువంకలనుండు నెత్తైన రెండు ప్రదేశములను రెండు కుంభములుగాఁ గవులు వర్ణించియున్నారు. కావుననే స్తనద్వంద్వమునకవి సాటియగుటయుఁ గుంభములని బహువచనముగా వ్యవహృతమగుటయుఁ బొసంగెను. “ఘనకుచకుంభముల్ దొరసి తొక్కిని యొప్పునకై యసూయమై” అని యెఱ్ఱాప్రగడ నృసింహపురాణము. “తత్కుంభహస్తద్యుతుల్, నగజాచారుకుచోరువైఖరులఁ దెల్పొ” అని వసుచరిత్రము. అలం. రూపకము.

క. వారణయానలు కరముల

నీ రడిచినరవము మురజనిస్వనముగఁ జె

న్నారగఁ బద్మిను లాడెను

వారిజహస్తముల మధుపవలయము లులియె.

31

టీ. పద్మినులు = పద్మలతలు, (పద్మసీజాతి స్త్రీలని యర్థాంతరము) వారణయానలు=గజగమనలగు సురస్త్రీలు, కరముల=హస్తములచే, నీరడిచినరవము = నీటిని గొట్టఁగాఁ బుట్టినచప్పుడు, మురజనిస్వనముగఁ = మద్దల మ్రోతకాఁగా, చెన్నారగఁ=ఆందముగా, వారిజహస్తముల=పద్మములనే చేతులందు, (వారిజములవంటి చేతులందని యర్థాంతరము) మధుపవలయములు=తుమ్మెదలను కంకణములు. (వలయాకారములగు తుమ్మెదలను కంకణములనియు గ్రహింపవచ్చును.) ఉలియె=శబ్దింపఁగా, అడెను=నాట్యముచేసెను.

భా. సురతరుణులు నీటిని జేతితోఁ గొట్టఁగా నా నీటనున్న తామరలీపల గుములును, దామరులును జలించెనని భావము.

విశే. నీటిని జేతితో నడచునపుడు పుట్టిని ధ్వనిని మద్దలప్రాతగను, నీరజముల హస్తములుగాను, మధుపములఁ గంకణములుగాను రూపించి పద్మనీశబ్దమువలనఁ గల్గు నర్థాంతరము నాధారముగఁగొని, పద్మినీనాట్యమును గవి విశదీకరించినాఁడు. తుమ్మెదలను గంకణములుగా రూపించుట చేత నీకంకణములు నల్లనివని చెప్పవలసియున్నది. దానినియ్యవి యింద్రసీలసిర్పితమునూ యని యూహింపవలసియున్నది. లేక వలయాకృతి నొక్కదానినిబట్టియే కంకణత్వ మూహించెనోయని యనుమానింపవలసి యున్నది. లోకమునందలి స్త్రీనాట్యము గమ్యము. అలం. రూపకము.

క. ప్రోడతనంబులు మీఱఁగఁ

జేడియ లడుగులును మొగముఁ జేతులు మెఱయ

న్వేడుక నీడఁగ నపు డా

ప్రేడితజలజాత మయ్యె మిన్నే తెల్లఁ.

32

టీ. చేడియలు=సురతరుణులు, ప్రోడతనంబులు = ప్రోడత్వములు, మీఱఁగఁ = అతిశయించునట్లుగా, అడుగులును=పాదములును, మొగముఁ=ముఖమును (మొగములని యర్థము) చేతులుఁ=హస్తములును, మెఱయఁ=ప్రకాశింపఁగా, న్వేడుకఁ=సంతోషముతో, ఈడఁగఁ=ఈఁతకొట్టఁగా, అపుడు=అసమయమున, మిన్నే తెల్లఁ=మందాకినియంతయు, ఆప్రేడితజలజాతము=ద్విగుణముగాఁ జేయఁబడిన పద్మములుగలది, ఆయ్యెఁ=ఆయెను.

భా. పాదమునకును, మోమునకును, జేతులకును, బద్ధముల సాటిచేయుట సహజము. ప్రకృతము నీటనిఁదులాడు స్త్రీలపాదములు మొగములు చేతులు నీటఁజేలి తమ్ములంబోలి యున్నవగుటచేసి యాకాశగంగయందుఁ బద్మములు ద్విగుణీకృతములైనట్లు తోచెనని భావము.

విశే. నీటనిఁదులాడునపుడు పాదాదులు తేలియే యుండునీత వెలికలఁబడి యీఁడునీతగా నెన్నవలసియున్నది. బోరఁగిలఁబడి యీఁడునీతయందు హస్తపాదముల శోకమాటు ముసుగుటయు నొకమాటు తేలుటయు సంభవించుచుగాన నపుడాప్రేడితజలజాతత్వము సరిగా సరిపడదని తోచెడిని. అలం. ఉపమగమ్యము.

తే. తామరల వ్రేటు లాడుచోఁ దరుణులెత్తు

కరరుహంకితబాహుచల్లరులు వొల్లిపె

బిరుదవర్ణావళిపరిస్ఫురిత మైన
పల్లవాస్త్రజయస్తంభపటలి యనఁగ.

33

టీ. తామరల^క=పద్మములచే, నే^టటులాడుచో = (చరస్వరము) కొట్టుకొను నపుడు, తరుణులు = యువతులు, ఎ^{త్తు}=వైకెత్తిన, కరరుహంకిత బాహువల్లరులు = కరరుహం=గోళ్లచే, అంకిత=చిప్పితములైన, బాహువల్లరులు = తీగలంబోలు బాహువులు, బిరుద...స్ఫురితమైన=బిరుదవర్ణ=బిరుదాక్షరములయొక్క, ఆవళి=వంతులచే, పరిస్ఫురితమైన = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, పల్లవాస్త్ర...పటలి=పల్లవాస్త్ర=మన్నఘనియొక్క, జయస్తంభ=విజయసూచకములగు స్తంభములయొక్క, పటలి = సమూహము, అనఁగ^క=అనునట్లు, పాలిచె^క=పిప్పెను.

భా. తామరలచే నన్యోన్యము కొట్టుకొనునపుడు వైకెత్తిన తెల్లనిగోళ్లతో నొప్పు బాహువులు మన్నఘని విజయసూచకములగు స్తంభములంబోలి యొప్పెనని భావము. చేతులు స్తంభములవలెను నందలిగోళ్లు బిరుదాక్షరములవలెను పిప్పెనని తాత్పర్యము. అలం ఉత్పేక్ష.

చ. దానవవైరి దివ్యవనితానికురుంబముతోడ జహ్నుక
న్యానవపంకజాతనివహంబులఁ గందుకకేలి సల్పుచు
న్నేనఁ దదబ్జపత్రములు నిండఁగ నంటిన నొప్పు నెంతయుం
దానును పేంద్రుడౌట నయనంబులు పెక్కులదాల్చెనోయనన్. 34

టీ. దానవవైరి = రాక్షసవైరి యగు శ్రీకృష్ణుడు, జహ్నుకన్యానవపంకజాతనివహంబుల^క=మిన్నేటి శ్రోతతమ్ములగుంపునందు (అనఁగా జాహ్నువియం దపుడపుడే వికసించిన పద్మసమూహముననుట) కందుకకేళి=బంతులాట, సల్పుచు^క=చేయుచు, మేన^క=శరీరమున, తదబ్జపత్రములు=అకందుకరూపములైన పద్మములరేఖలు, నిండఁగ^క=అంతటను, అంటిన^క=అంటుకొనఁగా, తాను^క, ఉపేంద్రుడు=ఉపేంద్రుడను పేరుగలవాడు; ఇంద్రునితమ్ముడు, బొట^క=అగుటచే, పెక్కులు=అనేకములు, నయనములు=నేత్రములు, తాల్చెనో=ధరించెనో, అన^క=అనునట్లు, ఎంతయు^క=మిక్కిలి, ఒప్పు^క=పిప్పెను.

భా. తామరకేతులను గన్నులకు సాటిగాఁ జెప్పుట ప్రసిద్ధము. ఇంద్రుడు వేయికన్నులవేలుపు. శ్రీకృష్ణుడు బంతులాడునపుడు మేనెల్లనంటిన పద్మదళములతో సహస్రాక్షుడగు నింద్రునివలె నుండెననియు, దానునింద్రునకుఁ దమ్ముడును నుపేంద్రుడును గాన నట్టిరూపము నాతఁడు కోరి ధరించిన ట్లుండెననియు దాత్పర్యము. అలం ఉత్పేక్ష.

తే. తనమనోవల్లభునిభుజాస్తంభ మూచి
 సలిలవిహరణ మొనరించె సత్యభామ
 యలసవైఖరి వీచిడోలాంతరావి
 హరిసంగతనవరాజహంసి యనంగ.

35

టీ. సత్యభామ, తనమనోవల్లభుని భుజాస్తంభము = తనమనోహరుని స్తంభము వంటి భుజమును, ఊచి = చట్టి, ఆలసవైఖరి = మందమైనరీతితో, వీచి... హంసి-వీచి డోలా = తరంగము లనెడు నుయ్యెలలయొక్క, ఆంతర = మధ్యభాగములందైన, విహార = విహారములతో, సంగత = కూడియున్న (తరంగడోలికావిహారాసక్తమైన యనుట) నవ రాజహంసి = శ్రుతరాజహంసాంగన, అనంగ = అనునట్లు, సలిలవిహరణము = జలక్రీడ, ఒనరించె = చేసెను.

భా. శ్రీకృష్ణునిభుజ మూతగాఁగొని జలక్రీడయొనర్చు సత్యభామ యలసభావ మలర తరంగడోలికలఁ గ్రీడాసక్తమగు రాజహంసాంగనపగిది నొప్పెనని భావము. ఆలం. ఉత్పేక్ష. 'వీచిడోలా' అనుచో రూపకము.

క. అవతంశితశైవలయై, వివలద్వేణియయి కోకవిస్ఫుటకుచయై
 దివిషన్నది నాకపురీ, ధవలాక్షులలోన *నన్యతమయనంబొల్పెన్.

టీ. దివిషన్నది = మిన్నేరు, అవతంశిత శైవలయై = శిరోభూషణముగఁ జేయఁ బడిన నాచుగలదై; మిన్నేరునకుఁ బైనిదేలియాడు శైవలము శిరోభూషణమువలె నున్నదని గ్రహించునది. వేణీప్రవాహముగాన దానిపైఁగలనాచు శిరోభూషణ మయ్యెనని యెన్నునది. సురవనిత లానదిని దేలియాడుట వారిశిరసుల నాచులగ్నమయ్యె నని యెన్నవలయు. ఇట్లే యిందలివిశేషణములు సురవనితా సురనదీ సాధారణములు. వివలద్వేణియయి = పాఱుప్రవాహముగలదై యని నదీవరము. వీడినకొవ్వగలదియని సుర వనితావరము. కోకవిస్ఫుటకుచయై = చక్రవాకములనెడు తెల్లమగు స్తనములుగలది యని నదీవరము. చక్రవాకములవంటి ప్రస్ఫుటమగు స్తనములుగలదియని సురవనితా వరము. నాకపురీ ధవలాక్షులలోన = దేవతాస్త్రీలలో, అన్యతమ = ఒకతె, అనన్ = అను నట్లుగా, పొల్పెన్ = బిచ్చెను.

భా. నాకవనితలు జలక్రీడకతనఁ గొప్పుననంటిన నాచుగలవారును, జడలు వీడినవారును, బయల్పడిన కుచములుగలవారును నైరినియు, సాదృశ్యమునుబట్టి మిన్నే రును నట్టిదేయగుటచేసి యన్నదియు నాదేవతాస్త్రీలనే బోలి వారిలో నొక్కతెవలె

* నన్యతమయంబోల్పెన్.

నొప్పెననియుం దాత్పర్యము. జడకు ప్రవాహమును, గుచములకుం జక్రవాకములను సాటిచేయుట నహజముగదా.

విశే. నాఁచును, శిరోభూషణముగాఁ జెప్పటంజేసి దమనము మున్నగుతృణముల రూపమగుశిరోభూషణమునే గవి భావించెనని యెన్నవలయును. అలం. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

చ. వెరిగినహారరత్నములపెల్లన నొక్కెడఁ దామ్రపర్ణి యై
నెరసినసోగవెన్నెఱులనిగ్గున నొక్కెడ భానుకన్య యై
గురుకుచలి ప్తమైన నవకుంకుమ నొక్కెడ శోణ యై నభ
శ్చరనది యొప్పె దివ్యజలజాతముఖు ల్జలకేళి సల్పంగఁ.

37

టీ. దివ్యజలజాతముఖుఁ = సురవనీతలు, జలకేళి = జలక్రీడ, సల్పంగఁ = చేయఁగా, వెరిగిన = త్రేగిబడిన, హారరత్నముల పెల్లన = ముత్యాలహారముల సంబంధమైన ముత్రైములయొక్క యాధిక్యముచే, ఒక్కెడఁ = ఒకచోటను, తామ్రపర్ణియై = తామ్రపర్ణి నదియై (తామ్రపర్ణి నదీరూపముగలదై యనుట.) నెరసిన సోగవెన్నెఱుల నిగ్గునఁ = వ్యాప్తములైన నిడుదలైన పెద్దశిరోజములకాంతిచే, ఒక్కెడ = ఒకప్రదేశమున, భానుకన్యయై = యమునానదియై (తత్త్వరూపముగలదై యనుట.) గురుకుచలిప్తమైన = లాచైన న్ననములందుఁ బూయఁబడిన, నవకుంకుమఁ = క్రొత్తకుంకుమముచే, ఒక్కెడఁ = ఒకతావున, శోణయై = శోణనదియై, (శోణనదీరూపముం దాల్చినదై యనుట.) నభశ్చరనది = ఆకాశగంగ, ఒప్పె = ప్రకాశించెను.

భా. సురవనీతలు జలకేళి యొనర్చునపుడు వారి ముత్యాలహారములు త్రేగి వానినుండి ముత్రైము లొక్కెడ రాల్చెననియుం, దామ్రపర్ణినది ముత్రైముల కాకరమని నాచుడిగలదుగాన దానిననుసరించి యాముత్రైములతోడి తావుగలయన్నది తామ్రపర్ణివలె నొప్పెననియుం, దేవభామినుల శిరోజముల యసితకాంతు లొకతావున వ్యాపించి జలమును నల్లగాఁజేయ నన్నది నల్లనియుండకముగల యమునను బోలెననియుం, దివ్యకాంతలకుచలిప్తమైన క్రొత్తకుంకుమము జలకేళివేళ కరంగి యొక్కెడ జలము నెఱ్ఱిగాఁజేయ నెఱ్ఱినియుండకముతోఁ గూడిన యాయాకాశగంగ యెఱ్ఱినినీటితో నొప్పు శోణనదిగతి నొప్పెననియు భావము.

విశే. నవరత్నములలో ముత్రైమును నొకటిగాన ముత్యమునకు రత్నశబ్దమును వాడెనని గ్రహింపవగును. మఱియు నట్టిరత్నములు గలహారము ముత్యములహారమే యనియుం జెప్పవలెను. “తామ్రపర్ణి సమేతస్య ముక్తాసారంమహోదధేః” అను కాళిదాస సూక్తినుసరించి తామ్రపర్ణి నది ముత్రైములకాకరమని యెన్నవలసియున్నది. దాన నీ పారిజాత—375

వద్దమందలి హరిమణిశబ్దములు ముక్తాహరి ముక్తాఫలము లర్థముగాఁగలవనియే యెన్నవలెను.

అలం. తనగుణము వీడి పరనదీగుణమును వియన్నది దాల్చినట్లు వర్ణించుటకతనఁ దద్గుణాలంకారము. ఒక్కమిన్నేటినే తామ్రపరీ యమునా శోణలుగా వర్ణించుటంబట్టి యుల్లేఖాలంకారము. “తద్గుణస్త్వగుణత్యాగాదన్యోత్క్రష్టగుణాన్మాతిః ఏకస్య బహు ధోల్లేఖో.....” అని యలంకారలక్షణములు.

చ. అలకలు నాసికామణియు నన్నునకొనుఁ గుచద్వయంబుఁ గుండలములుఁ జంచలింప జతనంబున హస్తము లూఁది జీర్కుబండ్ల దిగజాఱి రొండొరుకడం దరలాక్షులు దోనివింట బిం

జలు గొన నేయుపుష్పశరుసంవెంగవాలికతూపులో యనన్. 38

టీ. తరలాక్షులు=సురచపలనయనలు, అలకలు=మరులును, నాసికామణియు=ముక్తరతనమును, అన్నువకొను=నన్నుని నడుమును, కుచద్వయంబు=స్తనద్వయమును, కుండలములు=కర్ణభరణములును, చంచలింప=చంచలింపగా, జతనంబున=యత్నముతో, హస్తములు=చేతులు, డోఁది=పట్టుకొని, జీర్కుబండ్ల=జరుగుడుతాలమీఁద, ఒండొరుకడ=ఒకరిమెకనొకరు, దోనివింట=వంగినధనువుచే, పింజుగొన=ఒకదానినొకటి యంటునట్లుగా (పుంభానుపుంభముగ ననుట.) వియు=ప్రయోగించు, పుష్పశరుసంవెంగవాలికతూపులో = మన్నధుని సంవెంగపూవుల రూపమగు దీర్ఘములగు బాణములో, అనన్=అనునట్లు, దిగజాఱి=క్రిందికి జాఱిరి.

భా. సురవనిత లొకరిచేతుల నొకరు పట్టుకొని జరుగుడుబండపైనుండి క్రిందికి జాఱిరిని భావము. జరుగుడుబండపైనుండి క్రిందికి నొకరితరువాత నొకరంటి జాఱుచుండుటంజేసియు జాఱునపుడు చలనము నవ్వాదుగల్గియుండుటంజేసియు, స్త్రీలను మన్నధ బాణములుగాఁ బలుకుట కవినప్రదాయప్రసిద్ధవిషయ మగుటంజేసియు, సురవనితలు సంవెంగపూవుజిగినిబోలు శరీరకాంతి గలవారగుటంజేసియు, బుంభానుపుంభముగఁ జరించుచుబోవు మన్నధుని సంవెంగవాలికతూపులంబోలి యెప్పురిని తాత్పర్యము.

మ. బలివిధ్వంసియుఁ బెక్కుభంగుల మరుత్పద్మాక రాంతంబునన్

సలిలక్రీడ యొనర్చి నిర్భరమదస్తంజేరమప్రక్రియన్

వెలలె న్నత్యయుఁ దాను మజ్జనవిధావిభ్రాంతకౌటిల్యకుం

తలసంక్రాంతనితంబలై దివిజకాంతారత్నము ల్లాల్వంగన్. 39

టీ. బలివిధ్వంసియు = బలినడఁచిన శ్రీకృష్ణుడును, పెక్కుభంగులన్ = పలు రీతులతో, మరుత్పద్మాకరాంతంబునన్ = దేవసరోమధ్యమున, సలిలక్రీడ = జలక్రీడ,

ఒనర్పి=చేసి, నిర్భర.....ప్రక్రియ=నిర్భర = స్వేచ్ఛగాఁదిరుగు, మదస్తంభేరము = మదపుటేసుఁగుయొక్క, ప్రక్రియ=ప్రకృప్తవ్యాపారముతో, సత్యయో= సత్య భామయును, తాను, మజ్జన.....నితంబలై-మజ్జనవిధా=న్నానవిధిచే, విభ్రాంత = తిరుగుడుపడిన (అనఁగా వ్యత్యస్తములైనయగుట.) కాటిల్య=వక్రములైన, కుంకల = తలవెండ్రుకలచే, సంక్రాంత=ఆక్రమింపఁబడిన, నితంబలై=పిఱుఁదులుగలవారై, దివిజ కాంతారత్నముల్ = దేవతాస్త్రీమత్పల్లికలు, కొల్వంగఁ = సేవింపఁగా, వెలలె = వెడలెను.

వ్యా-విశే. స్తంభేరమునఁ దృణములందుఁ గ్రీడయొనర్చునదని వృత్తవృత్తము గాని యిచ్చోమాత్ర మయ్యర్థ మీశబ్దమునకు సరిపడదనియు నేనుఁగను సామాన్యార్థమే గ్రాహ్యమనియుఁ దోచెడిని. లేదా నాఁచుతీవలంటియున్న శ్రీకృష్ణుఁడు తృణక్రీడా నక్తమైన యేనుఁగువలె నున్నవాఁడనియేని గ్రహింపవలెను. వెలలెను: రూ. ఆ. వెడలెను.

తే. నెఱులఁ దడియార్చి క్రొవ్విరుట్టుఁజేసి మేనఁ
గలపము లలంది తొడవు లంగములఁ బూని
కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి
రంగనలు మారునొఱితోడియలుఁగు లనఁగ.

40

టీ. నెఱుల=తలవెండ్రుకలను, తడియార్చి = చెప్పునారఁజేసి, క్రొవ్విరుత్ = క్రొత్తపూవులను, తుఱిమి = ముడిచి, మేన=శరీరమున, కలపములు = చందనాది సుగంధలేపములను, అలంది=రాచుకొని, తొడవులు=అలంకారములు, అంగముల = ఆవయవములందు, పూని=ధరించి, కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు = కల్పవృక్షసంబంధ మైన పట్టుబట్టలను, అంగనలు=సురవనితలు, మారునొఱితోడియలుఁగులు = మన్మథుని యొక్క యొఱితోనున్నముల్గులు, అనఁగ=అనునట్లు, కట్టిరి=ధరించిరి.

భా. చందనాదిచర్చలచేతను దుకూలములచేతను నాచ్ఛాదితగాత్రులైన దేవతా స్త్రీ లొఱితోడి మన్మథబాణములవలె మించిరిని భావము. మన్మథబాణములు సుమము లగుటంజేసి కుసుమములవలె మృదువైన శరీరములుగలవారని తాత్పర్యము.

విశే. కల్పవృక్షకాఘాంతరములందు దుకూలము లున్నవిధము కి ఆ. 41 గద్య మునందలి 'నిరంతరసంతానోకహదుకూలమయవతాకా' అనుపదము మూలముగను, 4 ఆ. 4 పద్యమునందలి 'ఈతరుకాఘాంతరలోలదుకూలమారుతము' లను పదముమూల ముగను సూచితమయ్యెను.

చ. జలరుహపత్రనేత్రుఁడును సత్యయుఁ దాను ననర్థవివృథా
 పలు ధరియించి నిర్జరనిశాకరబింబములు ల్భజింపఁ ద
 ద్బలపరిపంథిబాహుపరిపాలిత మైనపురంబు సొచ్చె ని
 శ్చలతరనేత్రపారజనసంతతి హర్షము లెక్కి చూడఁగఁ. 41

టీ. జలరుహపత్రనేత్రుఁడును=పద్మాక్షుఁడును, సత్యయఁ, తాను, అనర్థవి
 దివృథాపలు=అమూల్యములగు మణిమయాలంకారములను, ధరియించి, నిర్జరనిశాకర
 బింబములు=సురచంద్రవదనలు, భజింపఁ=సేవింపఁగా, తద్బలపరిపంథిబాహుపరిపా
 లితమైన=అబలరిపుండైన దేవేంద్రునిబాహువులచే రక్షితమైన, పురంబు=పట్టణమును;
 సురసగరినమరావతిననుట. విశ్చలతరనేత్రపారజనసంతతి = అనిమేషులగు పట్టణవాసుల
 సమూహము; స్వర్గమునందలివారెల్లను ననిమిషలే. ప్రకృతము శ్రీకృష్ణంజూడ నుత్ప
 కులైయుంట నిశ్చలతరనేత్రులైన గ్రహింపవలయును. హర్షములు=మేడలు, ఎక్కి=
 అధిరోపించి, చూడఁగఁ, చొచ్చె=ప్రవేశించెను.

— సూర్యాస్తమయాదివర్ణనము. —

క. దినరాజత్తటిఁ బంకజ, వనములఁ జరియించుకాంతివర్ణము దాను
 వనధి జలకేళి సలువఁగఁ, జనియె నన న్నార్పణదీపితాతటిఁ బొల్పె.

టీ. దినరాజు=పగటిరాజు; సూర్యుడు, అత్తటి= అనుమయమున, పంకజవన
 ముల=పద్మవనములందు, చరియించు=సంచరించునట్టి, కాంతివర్ణము=ఛాయాసమూహ
 మును, తాను, వనధి=వనముద్రమున, జలకేళి=జలక్రీడ, చలువఁగఁ=చేయఁగా,
 చనియె=విగెనో, అన= అనునట్లు, నార్పణదీపితాతటి= పశ్చిమదిక్కుమున,
 పొల్పె=బిడ్డెను.

భా. చాయలు సూర్యభార్యలు. ప్రకృతము స్త్రీలతోఁగూడి జలకేళియొనర్చిన
 శ్రీకృష్ణునిగాంచి తానును దనవనితలతో పశ్చిమాంభోధియందు జలకేళిసవరింప నేఁగెనో
 యనునట్లు ప్రతీచీదిత నొప్పెనని భావము అనఁగా పడమటిదిక్కును రవి యస్తమింపఁ
 జేరెనని తాత్పర్యము.

తే. వేల్పుఁజిగు రాకుఁబోడులవీఁగుఁజన్నుఁ
 గవలపైఁ గుంకుమచ్చాయ గడలుకొలిపి
 పసిఁడిగట్టున కొకవంత ¹మిసిమి నించి
 నెఱసి ²గడసారిముదుసలి తెఱవయెండ.

టీ. వేల్పుఁజికురాకుఁబోఁడులవీఁగుఁజన్ముఁగవలమైనన్ = సురతరుణుల బరువైన
 ననద్యంద్యములమీఁద, కుంకుమచ్ఛాయ = అరుణమైనకాంతిని, కడలుకొలిపి = వ్యాపింపఁ
 జేసి, పసిడిగట్టునకున్ = బంగరుకొండకు, ఒకవింతమిసిమి = ఒకవింతయగు లేటును, నించి =
 నిండించి, కడసావి.....యెండ = కడ = తుదిసైన, సావి = కాలమునందలి, ముదుసలి =
 వృద్ధమైన, తెఱవ = తైత్త్వము లేని, ఎండ = ఆతపము; అనఁగా సాయంసమయమున నైన
 జరతాతపమునుట. నెఱసెన్ = వ్యాపించెను.

విశే. 'మిసిమి'యనుచో 'బసిమి'యని పాఠమగవడెడి. ఆపుడు పసిమి యనఁగా
 బసుపుఁదళుకని యర్థమని గ్రహించునది. వేల్పువనితల ననములు తెల్లనివౌట నందుఁ
 బడిన జరతాతపమరుణముగ నుండెననియు, బంగరుకొండ పసుపుకాంతులుగలదౌట నందు
 దాపుగొనిన ముసలియెండ నొకవింతజిగిని దానికిఁ గల్గించెననియు గ్రహింపవలెను.

ఆ. వేల్పుగట్టుగవుల వెలువడి వడదేఱుఁ
 జదలువాఁకనీట జలకమాడి
 వై జయంతపార్వ్యవలభినీడంబులఁ
 గ్రందుకొనియెఁ గిన్నరద్వయములు.

44

టీ. వేల్పు.....గవులన్ = వేల్పుగట్టు = దేవతల కొండయగు మేరుపుయొక్క,
 గవులన్ = గుహలనుండి, వెలువడి = బయలుదేరి, వడ = తాపము, లేఱున్ = పోవునట్లుగా,
 చదలువాఁకనీటన్ = మిన్నేటిజలమున, జలకమాడి = స్నానముచేసి, కిన్నరద్వయములు =
 కిన్నరమిథునములు, వై జయంతపార్వ్యవలభినీడంబులన్ = వై జయంతమను ప్రాసాదము
 యొక్క కొణిగెగూడులందు, గ్రందుకొనియెన్ = గుంపులుగాఁ జేరెను.

క. ఘనసాంధ్యరాగవినతా
 తనయగరుత్మమితికడిదితాఁకున ధర వ్రా
 లినగగనఫణిఫణామణి
 యన రవిమండలము పశ్చిమాంబుధిఁ గ్రుంకెన్.

45

టీ. ఘన.....తాఁకునన్ = ఘన = గొప్పదైన, సాంధ్యరాగ = సంజకెంజాయయను
 నట్టి, వినతాతనయగరుత్మమితి = వినతానుతుండగు గరుడుని టెక్కల గుమిసంబంధమైన
 కడిదితాఁకునన్ = క్రూరమైన దెబ్బచే, ధరన్ = భూమియందు, వ్రాలిన = పడిన, గగనఫణి
 ఫణామణి = ఆకాశమను సర్పముయొక్క పడగయందలి మాణిక్యము, అనన్ = అనునట్లు
 గా, రవిమండలము = సూర్యమండలము, పశ్చిమాంబుధిన్ = పడమటిసంధ్రమున, క్రుంకెన్
 = అస్తమించెను.

విశే. గరుడని తెక్కలెఱ్ఱనిపొట సంజకెంజాయను గరుడపక్షములుగా నెన్నుట
సరసము. గగనమును ఫణిగా రూపించుటనుబట్టి యియ్యది కృష్ణసర్పముగా నెన్నవగును.
గరుడవిక్రమమూలకమగు భావికథాంశము సూచితము.

మ. మరుదీశద్విపదానశోభ శిఖిధూమ్యారోచిః గీనాశ కా
సరదేహప్రభ * రాక్షసానిలలికాంచద్దీధితి న్వారిధి
శ్వరకేతుద్యుతి మాతరిశ్వహరిణచ్చాయ్ ధనాధ్యక్షనీ
లరుచిఁ ధూర్జటికంతకాంతిఁ దమముల్పాపించె దిగ్భిత్తులఁ. 46

టీ. మరుదీశ...శోభఁ-మరుదీశ = దేవేంద్రుయొక్క, ద్విప = ఏనుఁగైన
యైరావతముయొక్క, దాన=మదముయొక్క, శోభఁ = కాంతివంటి కాంతితోడను,
శిఖి...రోచిఁ-శిఖి = అగ్నిహోత్రునియొక్క, ధూమ్య = పొగగుంపుయొక్క,
రోచిఁ = లేజన్మువంటి లేజన్ముతోడను, కీనాశకాసరదేహప్రభఁ = యముని యెను
పోతుయొక్క శరీరకాంతివంటి కాంతితోడను, రాక్షస...దీధితిఁ-రాక్షస=నైర్వతుని
యొక్క, అనిలలికా=లతవంటి కత్తియొక్క, అంచల్=ఓవ్వనట్టి, దీధితిఁ=ప్రభవంటి
ప్రభతోడను, వారిధిశ్వరకేతుద్యుతిఁ = వరుణునియొక్క బెక్కెముయొక్క శోభ
వంటి శోభతోడను, మాతరిశ్వహరిణచ్చాయ్ = వాయుదేవుని లేడియొక్క కాంతి
వంటి కాంతితోడను, ధనాధ్యక్షనీలరుచిఁ = కుబేరుని నీలములప్రభవంటి ప్రభ
తోడను, ధూర్జటికంతకాంతిఁ=ఈశానుని కుత్తుకశోభవంటి శోభతోడను, తమముల్ =
ఓకట్లు, దిగ్భిత్తులఁ=దిక్కులగోడలందు; అనఁగా దిక్కుటములం దనుట. ప్రాసించెను =
వ్యాపించెను.

విశే. అష్టదిక్కుల నాక్రమించినచీకటి యాయాదిగీతుల నల్లనివస్తువుల కాంతు
లుగాఁ గవి యూహించుట సరసము. యమవాహనము మహిషము. వాయువాహనము
జింక. ఆలం. రత్నావళి.

మ. వనజశ్రీధనపత్యతోహరుండు జీవంజీవజీవంబు ప
చ్చనివిల్కానికి మామ చల్వగని పత్యతృణజూటాగ్రమో
హనరత్నంబు సుధాకరుం డపుడు స్రాగద్విస్ఫులిగి నొ
య్యనఁ దోతెంచె వియత్తటికషణిలలానీతశంఖాకృతిఁ. 47

టీ. వనజశ్రీ...హరుండు=వనజశ్రీ = పద్మములశోభయనెను, ధన=ధనమునకు,
పత్యతోహరుండు = చూచుచుండగనే దొంగిలించువాఁడు, జీవంజీవజీవంబు = చోరోర

ములకుఁ బ్రాణమైనవాఁడు, వచ్చనివిల్కానికిఁ = మన్మథునకు, మామ = మేనమామయ్య, చల్వగని = తైత్త్యములకు గనియైనవాఁడు, వశ్యత్...రత్నంబు = పశ్యత్ఫల = చూచునట్టి నుదురుగలవాఁడగు నీశ్వరునియొక్క; ఆలికమున నేత్రముగలవాఁడుగాన నీశుఁడు వశ్యత్ఫలంఁడయ్యె. జూటాగ్ర = జడలముడిసొనయందు, మోహనరత్నంబు = సుందరమైన మాణిక్యమైనవాఁడు, సుధాకరుండు = చంద్రుఁడు; అమృతమునకు స్థానమైనవాఁడు. అపుడు = ఆసమయమున, వియత్రటికపణ...కృతిక్ = వియత్రటి = గగనదేశనందు, కపణ లీలా = ఒరయవిలాసముచే, ఆనీత = పొందింపఁబడిన, శంఖ = శంఖముయొక్క, ఆకృతిక్ = ఆకారముతో, ప్రాగ్నిధిసలీపీథిక్ = తూరుపుకొండదేశమున, ఓయ్యనక్ = మెల్లఁగా, తోఁతెంచెఁచెను; ఆగవడెను.

విశే. మన్మథుండు లక్ష్మీపుత్రుఁడు. లక్ష్మీకిఁ జంద్రుఁడన్న. కావున, మన్మథునకుఁ జంద్రుఁడు మామయ్యయ్యె.

క. ఆరాత్రి సత్యం గూడి ము

రారి ముదం బెసంగ వైజయంతమున మనో

భూరాజ్యసౌఖ్యనిద్రా

పారీణత నుంచుచోఁ బ్రభాతం బయ్యెన్.

48

టీ. ఆరాత్రి = ఆరేయి, సత్యం, గూడి, మురారి = శ్రీకృష్ణుండు, ముదంబు = సంతోషము, ఎసంగ = అవేశయింపఁగా, వైజయంతమున = దేవేంద్రప్రాసాదమున, మనోభూరాజ్యసౌఖ్యనిద్రాపారీణత = మన్మథరాజ్యసౌఖ్యనిద్రాపూర్తితో, ఉంచుచోఁ = ఉన్నచో, ప్రభాతంబు = ప్రాతఃకాలము, అయ్యెన్.

నీ. మొగుడుండమ్ములఁ జిక్కుమగ తేటియలుంగులు

సడలిపోఁ జేయు విశల్యకరణి

కాలవశంబునఁ గడచన్న వాసర

శ్రీ గ్రమ్మఱించు సంజీవకరణి

రే యనువాలునఁ బాయ లై నరథాంగ

తతుల హత్తించు సంధానకరణి

తిమిరంబుచే సొంపు సమసిన దిశలకు

వన్నియ నొసంగు సౌవర్ణకరణి

లే. మించుబీతెండయగ్నిఁ బుట్టించునరణి

కలుషఘోరపయోరాశిఁ గడపుతరణి

తోచె బ్రాచీమహీధరోత్తుంగసరణి

బ్రాజదువుమానికంబులబరణి తరణి.

49

టీ. మొగుడుడమ్మలక్ = ముకుళించినపద్మములందు, చిక్కు = చిక్కుకొన్న, మగ తేటియలుగులు = కొదమతుమ్మెదలను బాణాగ్రములను, సడలిపో = వదలిపోవునట్లుగా, చేయు = చేయునట్టి, విశల్యకరణి = విశల్యకరణియను నోషధీవిశేషము. (విశల్యకరణి = శల్యములను నిశ్చేషముగ నూడఁదీయునది.) విశల్యకరణియను నోషధి విశేషము శల్యములఁ బెరికివేయుపనిని సూర్యుఁడు ముకుళించినపద్మములందుఁ జిక్కిన తేటులనుసడలించుననిభావము. అనఁగా సూర్యోదయము కాఁగానే పద్మములువికసించుట నహజనుట నపు డందున్న తేంటు వెలుపలికి వెడలునని తాత్పర్యము. కాలవశంబున = కాలగతిచేతను, కడవన్న = నశించిన, వాసరక్తి = దినలక్ష్మిని, క్రమ్మఱించు = మఱించునట్టి; అనఁగా నుజ్జీవింపఁజేయునట్టి యనుట. సంజీవకరణి = సంజీవకరణియను నోషధి విశేషము. (సంజీవకరణి = మృతుని బునర్జీవితుంజేయునది), సంజీవకరణి చచ్చినవానిని దిరుగ బ్రతికించుపనిని సూర్యుఁడు గలించిన దినలక్ష్మిని దిరుగ నుజ్జీవింపఁజేయునని భావము. సూర్యుఁ డుదయింపఁగానే దినశోభ లేజరిల్లునని తాత్పర్యము. రే = రాత్రి, అను = అనెడు, వాలున = కత్తిచేత, పాయలు = చక్కలు, విన, రథాంగతతుల = చక్రవాకసమూహములను, హత్తించు = అంటఁజేయునట్టి, సంధానకరణి = సంధానకరణియను నోషధివిశేషము. (సంధానకరణి = విడినవానిం గలుపునది) సంధానకరణి విడినవానిని గలుపువిధమున సూర్యుఁడు రాత్రిని బాయలైన రథాంగములఁ గలుపునని భావము. అనఁగాఁ జక్రవాకములకు రాత్రి వియోగదాయక మగుటంజేసి రథాంగములను బాయలుగాఁ జేయువిషయమున రేయిని గత్తిగాను, నట్లు పాయలుగా నేర్పడినవి మఱల సూర్యోదయము కాఁగానే కలిసికొనుటంజేసి సూర్యుని సంధానకరణిగాను గవి పేర్కొనెనని గ్రహింపవలెను. తిమిరంబుచే = చీకటిచేత, సొంపు = అందము, నమసిన = పోయిన, దిశలకు = దిక్కులకు, వన్నియ = శోభను, ఒసంగు = ఇచ్చునట్టి, సౌవర్ణకరణి = సౌవర్ణకరణియను నోషధివిశేషము. (సౌవర్ణకరణి = సువర్ణశోభను గలుగఁజేయునది.) సౌవర్ణకరణి పోయిన సువర్ణశోభను మరలఁ గల్గించుగతిని సూర్యుఁడు చీకటిచే నందముచెడినదిక్కులకు శోభను గల్గించెనని భావము. సూర్యుఁ డస్తంగతుఁడుగాఁ జీకటి వ్యాపించి దిశలశోభను దిరోహితమొనర్చెననియు, సూర్యుఁ డుదయింపఁగానే దిశ తెప్పటియట్లు శోభావంతము లయ్యెననియుఁ దాత్పర్యము. సూర్యుఁడు దిక్కులకు శోభను మఱలఁ గల్గించినకతన నాతనిని సౌవర్ణకరణిగాఁ గవి పేర్కొనెను. మించు = అధికయించునట్టి, బీజెండయ్యు = తీక్షణతపమునున్నది, పుట్టించు = ఉద్భవించునట్లు,

అరణి=అగ్ని మంథనదారువు. అగ్నిని మథించుదారువునుండి యగ్ని యుద్భవిల్లుపగిదిని సూర్యునినుండి తీక్షణతప ముదయించెనని భావము. అగ్నింబోలు తీక్షణతపము సూర్యుని నుండి యుద్భవించునుగాన సూర్యుని మంథనదారువుగాఁ గవి పేర్కొనెను. కలుష ఘోరపయోరాశిక్ = పాపమును భయంకరమైన సముద్రమును, కడపు = దాఁటించు నట్టి, తరణి=పీడ. పీడ సముద్రమును దాఁటించి దరిఁజేర్చునట్లు సూర్యుఁడు పాపముల నుండి మనుజుని విముక్తుంజేసి మోక్షపారముంజేర్చునని గ్రహించునది. దరిఁజేర్చు వాఁడుగాన సూర్యుని నోడగాఁ గవి పేర్కొనెను. ప్రాఁజదువుమానికంబులబరణి = వేదములను మాణిక్యములకు బరణియగువాఁడు. అనఁగా వేదస్వరూపుఁడనట. తరణి= సూర్యుఁడు, ప్రాచీమహీధరోత్తుంగసరణిక్ = తూర్పుగొండయొక్క యెత్తైన ప్రోవ యందు, తోఁచెక్=అగవడెను; ఉదయించె ననుట.

వ్యా-విశే. ఇం దంత్యానుప్రాసనియను మన్ని పాదములందును గననగును. అలం. ఒక్కసూర్యుని యిన్ని విధములుగ నెన్నుటంజేసి యుల్లేఖాలంకారము.

❀ పారిజాతాపహరణము. ❀

క. హరి యపుడు పారిజాతా

హరణోద్యోగమున నందనారామము ని

ర్భరగతిఁ బొచ్చె విహగవర

పరివృథుపయి నెక్కి సత్యభామయుఁ దానుక్.

50

టీ. హరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, అపుడు=ఆనమయమున; సూర్యోదయకాలమున ననుట. సత్యభామయుక్, తానుక్, పారిజాతాపహరణోద్యోగమునక్ - పారిజాత=పారిజాత వృక్షముయొక్క, ఆహరణ=హరించుటయంచైన, ఉద్యోగమునక్ = ప్రయత్నముతో, విహగవరపరివృథుపయిన్=పక్షిరాజగు గరుడునిమీఁద, ఎక్కి=ఆధిరోహించి, నందనా రామముక్=నందనవనమును, నిర్భరగతిక్=పూర్ణమగుగతితో, చొచ్చెక్=ప్రవేశించెను.

చ. సకలసురై కపంద్యుఁ డగుచక్రధరుం డిదె నేడు దన్ను ను

ర్వికిఁ గొనిపోవ వచ్చె నని వెక్కస మైనమనగిప్రభూతకా

తుకమునఁ బోలె సంభ్రమముతో నటియించె నభీష్టవస్తుదా

యకతరుచక్రవర్తి యపు డాతతవాతవిధూతశాఖ మై.

51

టీ. సకలసురై కపంద్యుఁడగు = దేవతలెల్లరకు ముఖ్యముగ నమస్కరింపఁదగిన వాఁడగు, చక్రధరుండు = చక్రమునుధరించు శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇదె=ఇదిగో, నేడు=ఈ దినమున, తన్నుక్, ఉర్వికిక్=భూమికి, గొనిపోవక్=తీసిగొనిపోవుటకు, వచ్చెక్, అని, పారిజాత—36

వెక్కనమైన=అధికమైన, మనగప్రభూతకౌతుకమునఁబోలె=మది సుదయించిన
సముచేతవలెను, అభీష్టవస్తుదాయకతరుచక్రవర్తి=కొరిసవస్తువులనిచ్చెడు పృథ్వీశ్రీ;
అపుడు=ఆనమయమున, ఆతతవాతవిధూతకౌఖమై = విస్తారమైనగాలిచే గడఁ
కొప్పులుగలదై, సంభ్రమముతో, నటియించెన్=చలించెను.

భా. సురవంద్యుఁ డమ్మహాత్ముఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు తన్ను భువికి దీసికొనిపో-
నధికసంతసమున నాపుక్షరాజము నటించెనో యుచునట్లు గాలిచే గడలు కొమ్మ
యొప్పెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. శౌరి యిదె పారిజాతముఁ

గోరిక గొని చనుచు మనలఁ గొనిపోఁడని లోఁ

గూరిననెవ్వగఁ దక్కిన

భూరుహములు మధురసాశ్రుపూరము నించెన్.

టీ. శౌరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇదె=ఇదిగో, పారిజాతమున్, గోరికన్=కాండ
కొని=స్వీకరించి, చనుచున్=పోవుచు, మనలన్, కొనిపోఁడు=తీసికొనిపోఁడు,
లోన్=మనస్సులో, కూరిన=కూడినట్టి, నెవ్వగన్=సంపూర్ణమైనదుగిఖముచే, స
భూరుహములు=తక్కినచెట్లు, మధురసాశ్రుపూరమున్=పూఁదేనెయను కన్నీటిప్ర
మును, నించెన్=నిండించెను.

మ. సురలో కాభిమత ప్రదానసమతాసూయన్మలెం గంసఘ

స్థరుఁ డత్కుద్ధతిఁ బారిజాతధరణీజాతంబు గోవర్ధనో

ద్ధరణప్రస్తుత మైనహస్తమున సుతృప్తించి లీలాగతిన్

గరుడస్కంధముమీఁద నిల్చి నిలిపె గౌతూహలంబింతికిన్.

టీ. కంసఘస్థరుఁడు=కంసహంతయగు శ్రీకృష్ణుఁడు, సుర...సూయన్
సురలోక=దేవతలసమూహమునకు, అభిమత=కొరికలను, ప్రదాన = ఇచ్చుటయ
సమతా=సమత్వముచేతనైన; అనఁగాఁ దానును గల్బకమువలెనే దేవతలకు సరా
ముల నొసంగువాఁడనుట. అసూయన్బలెన్=కర్వణిచేతవలెను, అత్యుద్ధతిన్=
గర్వముతో, పారిజాతధరణీజాతంబున్ = పారిజాతభూరుహమును, గోవర్ధ
ప్రస్తుతమైన=గోవర్ధనగిరినెత్తుటచే నుతింపఁబడునట్టి, హస్తమునన్ = చేతితో,
తించి=వెల్లించి, లీలాగతిన్=నవీలాసముగా, గరుడస్కంధముమీఁదన్ =
మూఁపుపై, నిల్చి=ఉంచి, ఇంతికిన్ = సత్యభామకు, గౌతూహలంబు = సంతో
నిలిపెన్=నెలకొల్పెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. జలరుహనాభుఁ డిట్లు రభసంబున నందనపారిజాతముం
బలిమిఁ బెక్కి యెత్త విటపంబుల ప్రేలుదుకూలపల్లవం
బులు ¹వడిఁ బట్టి యీడ్చుఁ గొనిపోవఁగనీక పెనంగులీలఁ గ
ల్పలలిక లెల్ల వల్లభలు ప్రాణవిభుం బెడఁబాయ నేర్తురే. 54

టీ. జలరుహనాభుఁడు = పద్మము నాభియందుఁగల శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇట్లు = ఈరీతిగా, రభసంబున = వేగముతో, నందనపారిజాతము = నందనవనమందలి కల్ప వృక్షమును, బలిమి = బలముచే, పెక్కి = పెల్లగించి, ఎత్త = మీఁదికెత్తఁగా, కల్పలలికలెల్లను = కల్పవృక్షపుఁదీఁగలన్నియు, విటపంబుల = శాఖలందు, ప్రేలు = ప్రేలాడు నట్టి, దుకూలపల్లవంబులు = పట్టుబట్టలరూపమైన చిగుళ్లను, వడి = శీఘ్రముగ, పట్టి = పట్టుకొని, గొనిపోవఁగ = తీసికొనిపోవుటకు, ఈక = అవకాశమొసంగక, పెనంగులీల = అడ్డగించువిధమున, ఈడ్చు = వెనుకకులాఁగెను. వల్లభలు = భార్యలు, ప్రాణవిభు = ప్రాణనాథుని (భర్తననుట), పెడఁబాయ = విడుచుటకు, నేర్తురే = చాలుదురా?

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు పారిజాతమును బెల్లగించి వెకెత్త నావృక్షము నాశ్రయించి యల్లికొనియున్న తీఁగలన్నియు నందలి దుకూలపల్లవములం బిగియఁబట్టి వెనుకకీడ్చె ననియు, నట్టివెనుకకు లాఁగుట శ్రీకృష్ణుఁ డావృక్షమును దీసికొనిపోకుండ నడ్డ గించుటవలె నున్నదనియు, లోకమున భార్యలు ప్రాణనాథు నెడఁబాయఁజాలనట్లు లలి కలు కల్పనగమును దమనాథుని వీడఁజాలక యట్లొనర్చెననియు భావము.

విశే. లలికాశబ్ద స్త్రీలింగసారస్యము ననుసరించియు, గల్పవృక్షశబ్ద పుంలింగ సారస్యమును గమనించియు, లలికాకల్పనగ సంబంధమును బరికించియు భార్యాభర్త భావమును గవి యూహించెనని గ్రహించునది. అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము. ఉత్పేక్ష.

చ. గరుడునితెక్కలం బొడముగాడ్చులసోకునఁ దక్కువేలుపుం
దరువులుఁ బెల్లగిల్లి గగనంబునఁ దోడన వెంట నంటి రా
నరిగెడుపారిజాత హరణాచరణవ్యసనై కలోలు నా
హరిఁ గని యడ్డమై పలికి రచ్చటినందనపాలు రందఱున్. 55

టీ. గరుడునితెక్కల = గరుడునితెక్కలనుండి, పొడము = పుట్టినట్టి, గాడ్చుల సోకున = గాలులతాకుచే, తక్కువేలుపుందరువులు = మిగిలిన దేవవృక్షములును, అనఁగా “మందారము, పారిజాతము, హరిచందనము, సంతానము, కల్పవృక్షము” అను నైదింటిలో మొదటి నాల్గవనుట. పెల్లగిల్లి = పట్టువదలి, గగనంబున = ఆకాశమున,

తోడన=తనతోడనె, వెంట=, అంటి=అనుసరించి, రా=రాగా, అరిగెడు=చను నట్టి, పారిజాత...లో=పారిజాత = కల్పవృక్షముయొక్క, హరణ = హరించుట యొక్క, ఆచరణ=చేయుటయనెడు, వృథన = కష్టకార్యమున, ఏక = ముఖ్యముగా, లో=అనర్హుడైన, ఆహరి=ఆశ్రీకృష్ణుని, కని=చూచి, అచ్చటినందనపాలురు = అచ్చోగల నందనవనరక్షకులు, అందఱు=ఎల్లరును, అడ్డమై, పలికిరి.

చ. తగునె యదు ప్రవీర! యిటు ధౌర్త్యము నీవొనరించి యీమరు న్నగము హరించి వంచనఁ జనక దివిజాగ్రణి దీని నిచ్చె ద క్కుగ నిజకాంతకాకుసుమకోమలయాజ్ఞ భయంబునొందుఁ దేఁ టిగములు దీనిచెంగట నటించును ¹బువ్వులతావిఁ గ్రోలగన్. 56

టీ. యదు ప్రవీర = ఓయాదవవీరుడా!, ఇటు=ఈరీతిగ, నీవు, ధౌర్త్యము= ధూర్తత్వమును; దుండగముననుట. ఒనరించి=చేసి, ఈమరున్నగము= ఈదేవతరు వును, హరించి=దొంగిలించి, వంచన= మోసముతో, చనక = పోవుట, తగునె = న్యాయమా?, దివిజాగ్రణి=దేవేంద్రుడు, దీని=ఈపారిజాతమును, నిజకాంతకు= తనభార్యయగు శచీదేవికి, దక్కుగ= స్వాధీనమగునట్లు, ఇచ్చెన్. ఆకుసుమకోమల యాజ్ఞ=ఆపూజ్యోడియాజ్ఞచే, తేఁటిగములు= ప్రమరబృందములు, దీనిచెంగట= ఈవృక్షసమీపమున, నటించును = తిరుగుటకును, బువ్వులతావి= పుష్పపరిమళమును, క్రోలగ=అనుభవించుటకును, భయంబు=భీతిని; వెఱపుననుట. ఒందు=పొందును.

విశే. ఈపద్యము కొన్ని ప్రతులలో గానవచ్చెడినది భారతి వ్రాయుచున్నది. కానఁ దదనుసారముగ వ్యాఖ్యవ్రాయఁబడినది.

*క. అట్టిసురతరువు నెఱుంగక

చుట్టపుమేలమునఁ గొంచు సురిగెడుమది నీ

కెట్లు జనియించె మరలం

బెట్టుము బలభేది విన్న మేలే నీకున్.

57

టీ. అట్టి సురతరువు = ఆరీతినున్న కల్పవృక్షము; అనగా దేవేంద్రుడు తనభార్యకిచ్చినట్టియు, నామెయాజ్ఞచే దేటిగుంపులకూడఁ జేరనరుగనట్టియు ననుట. ఎఱుగక= తెలిసికొనక; తెలివిమాలి యనుట. చుట్టపుమేలమున= బంధుహాస్యముచే, కొంచు = స్వీకరించుచు, సురిగెడు = మాయమయ్యెడు, మది = మనస్సు, నీకు, ఎట్లు = విలాగున, జనియించె = పుట్టెను?, మరల=తిరుగ, పెట్టుము=స్థాపించుము.

1 నిందులతావి. * ఈపద్యము కొన్ని ప్రతులలో గనఁబడదు.

బలభేది=దేవేంద్రుడు, విన్న= వినినచో, నీకు, మేలే=మేలా? నీకు మేలు లేదనుట.

ఉ. నా విని సత్యభామ వదనంబున లేనగ వంకురింప నే

మే వచియింపఁ బూనుహృదయేశ్వరుని గరసంజ్ఞ మాన్చి చ

న్యేవల జాటుకొంగు సవరించుచు వీడినకొప్పు బల్లలు

జే వెడదోపుచుం బలికె జెందోవచూపులు క్రేళ్లుదాటంగన్. 58

టీ. నా=ఆనఁగా, విని, సత్యభామ, వదనంబున= మోమున, లేనగవు= మందహాసు, అంకురింప=పుట్టఁగా, ఏమేన్=ఏదోనొకదాని, వచియింప=వల్కుటకు, పూను=సిద్ధమైన, హృదయేశ్వరుని= ప్రాణనాథుని; శ్రీకృష్ణుని, కరసంజ్ఞ= హస్తసంజ్ఞ చే, మాన్చి=మానునట్లు చేసి; ఆనఁగా మాటలాడకుండనొనర్చియుండు. చన్యేవల= స్తన పార్శ్వములందు, జాటు=నడలునట్టి, కొంగు=చెఱుంగును, సవరించుచు= చక్కదిద్దికొంచు, వీడినకొప్పు=వదలినకొప్పును, బల్లలు= మాటిమాటికి, చే= హస్తముతో, వెడదోపుచు=ఇంచుకదిద్దికొనుచు, చెందోవచూపులు=ఎఱ్ఱనిచూపులు, క్రేళ్లుదాటంగన్=గంతులు వేయుచుండఁగా, పలికెన్.

విశే. చన్యోగురు సవరించుకొనుట వీడినకొప్పును వెడదోపుకొనుటయు బదులు వల్కుటయందలి సంభ్రమము నుద్ధరిని బ్రకటించుచున్నవి. చెందోవచూపులు కోపా లిశయనూచకములు. శ్రీకృష్ణుని మాటలాడనియక తానే యుద్యాన పాలకులతోఁ బ్రసంగించుట కుద్యమించుటకతన సత్య దిట్టతనమును గర్వమును బ్రకాశితము లయ్యెను.

నీ. వినుడు సురేశ్వరువనపాలకులు! వార్ధి

బొడమినయీదివ్యభూరుహమున

కింద్రాణి యెవ్వతె యింద్రుండు నెవ్వఁడు

తోడియిందిరను గొస్తుభము నెవ్వఁ

డధిపుఁడై భరియించె ¹నతఁడె చేకొనుఁగాక

²తెకతేర యిది యేమి యొకరిసొమ్మె

యిదె నాదువిభునిచే నీవదాన్యనగంబు

నొడియించికొని యేగుచున్నదానఁ

తే. బలుకు లేటికిఁ దా వీరపత్నియేని

మీ శచీదేవి తనదుప్రాణేశుఁడైన

మఘపు నిటం బంపి సత్యభామావిధేయు
వలన మరలంగఁ గొనుటె పో వాసితనము.

59

టీ. సురేశ్వరువనపాలకులు=ఓడేపేంద్రుని యుద్ధానమును రక్షించెడువారలార!, విరుడు=అలకింపుడు, వార్ధి=నముద్రమున, పొడమి = పుట్టిన, ఈదివ్యభూరుహము నకు = ఈసురకరువునకు, ఇంద్రాణి = ఇంద్రునిభార్యశచి, ఎవ్వతే?, ఇంద్రుడు, ఎవ్వడు? శచికేగాని యింద్రునకుగాని యింద్రుని దధికార మేమికలదనుట. తోడియిందిరను = ఈకల్పవృక్షముతోడఁబుట్టినలక్ష్మిని, కాస్తుభము = కాస్తుభమాణికన్యమును, ఎవ్వడు = ఏక్రికృష్ణుడు, అధిపుడై=ప్రభువై; స్వామియై, ధరియించె = తాల్చెనో, అతడై= ఆక్రికృష్ణుడై, చేకొను + కాక = స్వీకరించుగాక. ఈకల్పకముతోడఁ జనించినలక్ష్మిని గొస్తుభమాణి నెంపి స్వామియై గ్రహించె నాతడై యీకల్పకమునుగూడఁ జేకొన నర్హుడని భావము. తెకలేర=అచ్చముగా, ఇది=ఈకల్పకము, ఒకరిసొమ్మై + ఏమి=ఒకరి భవమా? ఇది=ఇదిగో, నామవిభుచేత = నాస్వామిచేత, ఈవదాన్యనగంబు = ఈయావృక్షమును, ఒడియించికొని=హరించికొని, ఏగుచ్చుదాన = పోవుచున్న దానను, పలుకులు=మాటలు, ఏటికి=ఎందుకు? మీకవీడేవి=మీయింద్రునిభార్యయైన శచిదేవి, తాను, వీరపత్నియేని = వీరుడు భర్తగాఁగలదైనచో, తనదుప్రాణేశుడైన = తనప్రాణాధిపతుడైన, మకుపు = దేపేంద్రుని, ఇట = ఇచ్చటికి, పంపి=పంపించి, సత్య భామావిధేయువలన = సత్యభామకువిధేయుడైన కృష్ణునివలన, మరలంగ = తిరుగ, కొనుడె=స్వీకరించుట, వాసితనము పో=పారువము నున్న.

వ్యాచీ. నావిభుచే నేను హరించినావిపుచుంటిననుటయు, సత్యభామా విధేయుడని క్రికృష్ణుని తనచేత నున్నవానినిగాఁబలుకుటయు, సత్యకు మగనివైఁగల స్వాతంత్ర్యమును సూచించుచున్నవి. తక్కుంగలయుక్తులు గర్వాతిశయప్రకాశకములు. విరుడు సురేశ్వరువనపాలకులు:—ఇచ్చో “మధ్యమపురుషయోగంబునం దారగా గమంబు విభావనను” అనుపద్ధతి ననుసరించి ‘విరుడు’ అను మధ్యమపురుష క్రియా యోగము వనపాలకులను సంబుద్ధికే గలుగుటంజేసి వనపాలకులను సంబుద్ధి కారగా గమంబు గలుగదయ్యెను. రూ. ఆ. విరుడు వనపాలకులార!

క. అని పలికినగర్వోక్తులు, విని వనపాలకులు చాల విస్మితు లగుచుం
జని చెప్పిరంతయును దా,రనిమిషపలికిం బులోమజాన్వితునకున్.

— యుద్ధోద్వోగము. —

టీ. అని, పలికిన=అడిగిన, గర్వోక్తులు=గర్వముతోఁగూడిన మాటలు, విని, వన పాలకులు = ఉద్యానరక్షకులు, చాల, విస్మితులు=అశ్చర్యమునందినవారు, అగుచున్,

తారు=వారు, చని=పోయి, అంతయు = జరిగినదెల్లను, పులోమజాన్వీతునకు = శవీదేవితోఁ గూడియున్నవానికి, అనిమిషపతికి = దేవేంద్రునకు, చెప్పిరి.

విశే. సత్యమూటలనుండియె గర్వ ముట్టిపడుచుండుటంబట్టి గర్వము సుప్రకాశితము. అందుది దిట్టతనమువహించి భయమువీడి యింద్రునిశచినిగూడ సరకుసేయక తమ యెదుట నట్లు వల్కినందులకు వారాశ్చర్యమునొందిరిని యెన్నవలయును. పులోమ జాన్వీతునిగా నింద్రునిఁదేర్పించుట శచీనమక్షమునఁ బరిభవమునంది సురపతి యతిత్రిధమునందుటకై యని యెన్నఁదగును.

శా. ఆమూట ల్విని పాకశాసనుఁడు రాద్రాకారుఁడై పేర్చి మే
మేమీ కృష్ణుఁడు *మందలోబలెనె తానింద్రుమోత్పాటనం
బీమై నిచ్చటఁ జూపవచ్చె నిది మేలే తార్హ్యుఁడైన న్నదీ
యామోఘాశనిపాత మిట్టిదని యాహ తెల్పఁడాయెం జూమీ. 61

టీ. ఆమూట=ఆసత్యభావ వల్కినట్లుగాఁ జెప్పినవల్కులు, విని, పాకశాసనుఁడు=పాకాసురశిక్షకుఁ డగుదేవేంద్రుఁడు; ఇది శూరత్వసూచకము. రాద్రాకారుఁడై; మూర్తిభవించిన రాద్రమువలె నున్నవాడనుట. పేర్చి = అతిశయించి, ఏమేమీ— ఏమి+ఏమీ; ఇది వల్కుల సాలకించినపిదప గలసంభ్రమమును సూచించును. కృష్ణుఁడు, మందలోబలెనె = ఆలమందలోవలెనె, తాను, ఇంద్రుమోత్పాటనంబు = కల్పవృక్షముయొక్క పెల్లగించుటను; ఇంద్రుమనున మద్దిచెట్టుగాన నర్జునవృక్షముయొక్క పెల్లగించుటననియు నర్థాంతరము. ఈమై = ఈవిధముగా, ఇచ్చట, చూప = అగపటచుటకు, వచ్చె, ఇది=ఈకృత్యము, మేలే=నుంచిదా? తార్హ్యుఁడైన = గరుడుఁడైనను, మదీయా... పాతము-మదీయ = నాసంబంధమైన, అమోఘు= వ్యర్థముగాని, అశని=వజ్రాయుధముయొక్క, పాతము = దెబ్బ, ఇట్టిది=ఈవిధమైనది, అని, తెల్పఁడాయెం + చుమీ = తెల్పలేదునుము? ఆహ=ఆశ్చర్యము.

భా. శ్రీకృష్ణుఁ డాలమందలో నింద్రుమమును బెల్లగించుటవలె నిందును నింద్రుమోత్పాటనమును జేయనేతెంచెను. ఇది సుకరమా? తనకు మేలుగలుగఁ జేయునా? ఇక్కార్యమునఁ గొంతపఱకుఁబాల్సిన యాగరుడుఁడేని తనస్వామితో నా వజ్రాయుధపు దెబ్బ యిట్టిదని తెల్పఁడాయెఁగదా? ఆశ్చర్యము.

విశే. నిక్కముగ నివి యిట యింద్రునిగోర్వీకులని యెన్నఁదగును. యమభార్జున భంజనమును శ్రీకృష్ణుఁ డొనర్చెను. అర్జునవృక్షమున కనఁగా మద్దికి సురద్రుమమనియు నామాంతరము. కాన నింద్రుమోత్పాటనంబనుచో డ్లేషము.

మ. అని పోలోమిమొగంబుఁ జూచి వినుమోయబ్బాస్య! నీకింతమా
త్రన విన్నంబడ నేల పోదు నిదె సత్యాగర్వభారంబు ది
వ్యనగంబు నిద్రిపించి వత్తు నని సాహంకారుడై లేచి చ
య్యన శుద్ధాంతగృహంబు వెల్వడి సుధర్మాస్థానమధ్యస్థుడై. 62

టీ. అని, పోలోమిమొగంబుఁ = శరీరేవిమోమును, చూచి, ఓయబ్బాస్య =
ఓపద్దముఖి, వినుము. నీకుఁ, ఇంతమాత్రన = ఇంతమాత్రముచేతనె, విన్నంబడఁ =
దైన్యమునుబొందుట, విలంబదులకు? ఇదె=ఇదిగో, పోదుఁ=వెళ్లేదను, సత్యాగర్వ
భారంబుఁ = సత్యభామయొక్క. గర్వసంబంధమైనబరువును, దివ్యనగంబుఁ = సుర
రిరువును, విడిపించి=వదలించి, వత్తును=వచ్చెదను, అని, సాహంకారుడై = అహంకార
ముతోఁ గూడినవాడై, లేచి, చయ్యనఁ=శీఘ్రముగా, శుద్ధాంతగృహంబుఁ=అంతః
పురమునుండి, వెల్వడి = వెడలివచ్చి, సుధర్మాస్థానమధ్యస్థుడై = సుధర్మయను కొలువు
కూటముయొక్క నడుమ నున్నవాడై, ముందటి పద్యమునందలి 'పట్టినన్' అనుదాని
తోడ నన్వయము.

ఉ. తానఁటె పారిజాతవసుధారుహముం గొనిపోవువాఁడు క
న్దానఁడు యాదవుండనుచుఁ గన్నులు వేయును జేవుఁటింప వై
శ్వానరధర్మదైత్యవరవారిధిపానిలయక్షనాయకే
శానులదిక్కు చూచి కులిశంబు కరంబునఁ బూచి పట్టినన్. 63

టీ. తానఁటె=తానా? ఇది యింద్రుని యలక్యభావమును సూచించును.
పారిజాత వసుధారుహముఁ=పారిజాత భూరుహమును, కొనిపోవువాఁడు = తీసికొని
పోవువాఁడు, యాదవుండు = యదువంశోద్భవుండు; శ్రీకృష్ణుండు, ఇది కులసీస
సూచకము. కన్దానఁడు=కన్నుఁదెలియనివాఁడు; మదాంధుడనుట. అనుచున్, కన్నులు,
వేయును=నహస్రమును, చేపురింపఁ=ఎఱ్ఱవారఁగా, వైశ్వానర...దిక్కు-వైశ్వానర=
అగ్నిదేవుండు, ధర్మ = యముండు, దైత్యవర = నిర్భతి, వారిధివ=వరుణుండు, అనిల=
వాయుదేవుండు, యక్షనాయక = కుబేరుండు, ఈశాన=ఈశానుండు, వీరలయొక్క,
దిక్కు=వైపు, చూచి, కులిశంబుఁ = వజ్రాయుధమును, కరంబునఁ = హస్తమున,
పూచి=పూసి, పట్టినన్=ధరింపఁగా, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. యుద్ధము సేయఁదలంచినవాఁడుగాన నింద్రుఁ డాస్థానముంజేరి యప్పదిక్కు
కుల పమృతినందుట యుచితమై.

ఉ. కోణపరంపరాహతులఁ గూరినవేదననో సమస్తని
 ర్తాణభృతిప్రణాశకరు మాధవునిం జెనకంగఁ బోవుగీ
 ర్వాణులఁ బోతుఁ డంచు మొఱవై చెనొకోయన మ్రొసెనంత ని
 స్సాణము పాకశాసనుహజారమునం గదనాభిశంసి యై. 64

టీ. కోణపరంపరాహతులఁ=వాద్యవిశేషములను గొట్టునట్టికట్టల గుమియొక్క
 దెబ్బలచేతను, కూరిన=పొందిన, వేదననో-వేదనఁ+ఓ=బాధచేతనో, సమస్త.....
 కరుఁ-సమస్త=స్థావరజంగమరూపమైన సర్వపదార్థములయొక్క, నిర్వాణ = సృష్టిని,
 భృతి=పోషణమును, ప్రణాశ=వినాశమును, కరుఁ=చేయువానిని, మాధవునిఁ=శ్రీ
 కృష్ణుని, చెనకంగఁ=తాఁకుటకు, పోవు=విగునట్టి, గీర్వాణులఁ=దేవతలను, పోకుడు=
 వెళ్లవలదు, అంచుఁ=అనుచు, మొఱవై చెనొకోయనఁ = మొఱివెట్టినోయనునట్లు,
 అంతఁ=ఆసమయమున, నిస్సాణము=భేరి; యుద్ధమునకేగుటకుఁ బూర్వము మ్రొగించు
 జయభేరి యనుట. పాకశాసనుహజారమునఁ=దేవేంద్రుని యింటిముందర, కదనాభిశం
 సియై=యుద్ధసూచకమై; యుద్ధమును నిందించునదైయనియు నర్థాంతరము. మ్రొసెఁ=
 శబ్దించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. అపుడాబద్ధఖలీనకాశ్వచయ మై యందూపరిభ్రంశిత
 ద్విప మై దివ్యరథాగ్రకేతుపటసంధితామిశత్సూత మై
 యపరాభూతభుజావలేపభటవీరాలాపమై జంభవై

రిపురం బంతయు మందరక్షుభితవార్ధింబోలె ఘూర్జిల్లుచున్. 65

టీ. అపుడు=ఆసమయమున, ఆబద్ధ.....చయమై=ఆబద్ధ=కట్టబడిన, ఖలీనక=
 కశ్లేములుగల, ఆశ్వచయమై=గుఱ్ఱములగుంపుగలదై, అందూ.....ద్విపమై=అందూ=
 గొలుసులనుండి, పరిభ్రంశిత=విడువబడిన, ద్విపమై=వినుగులుగలదై, దివ్య.....సూ
 తమై=దివ్యరథాగ్ర=సురరథములకొనలందు, కేతుపట = టెక్కెములను, సంధితా =
 కూర్పవలెననుకొన్నితో, మిశ్రే=చేరిన, సూతమై=సారథులుగలదై, అపరాభూత...
 ఆలాపమై=అపరాభూత=జయింపబడిన, భుజావలేప = భుజముల గర్వముగల, భట =
 యుద్ధభటులయొక్క, వీరాలాపమై = శూరోక్తులుగలదై, జంభవైరిపురంబు+అంత
 యొ=ఇంద్రుని యనురావతియెల్లను, ఘూర్జిల్లుచున్ = ధ్వనించుచు, మందరక్షుభిత
 వార్ధిఁ=మందరవర్షముచే గలఁతనందింపబడిన సముద్రమును, పోలెఁ=అనుకరిం
 చెను. అలం. ఉపమ.

ఉ. నీయనుజన్తుండ న్ముండ నీకని యింటికి వచ్చి జంభదై
 తేయవిరోధిచే నపుడు తేజము లన్నియుఁ గాంచి చేసె న

న్యాయము పారిజాతహరణంబునఁ గృష్ణుఁడు మంచిచుట్ట మౌ
రా యని పల్కుఁగా జనపరంపరచే విని రెల్లవారలున్. 66

టీ. నీయనుజన్మఁడన్ = సీతమ్మఁడను, సఖుఁడన్ = మిత్రుఁడను, సీతున్ + అని =
సీతాకైయని, యింటికిన్ = గృహమునకు, వచ్చి, జంభవైలేయవిరోధిచేన్ = జంభవైరి
యగు నిండునిచే, ఆపుడు = ఆవచ్చినసమయమున, లేజములు = ప్రాభవములు, అన్నియున్
= ఎల్లయును, కాంచి = పొంది. (అనఁగా నింద్రకృతములగు మర్యాదలనెల్ల పొంది
యచట.) కృష్ణుఁడు, ఆచార్యమున్ = ఆధర్మమును, పారిజాతహరణంబునన్ =
కల్పవృక్షహరణముచే, చేసెన్ = జనఁఁచెను. ఔరా = ఆశ్చర్యము. మంచిచుట్టము =
మేలైనబంధువే, అని, పల్కుఁగాన్, జనపరంపరచే = జనసమూహముచే, ఎల్లవారలున్,
వినిరి.

వ. ఆత్మతీం దత్తఱంబునం దత్తదులం బల్లింపకయ నెప్పరంబున నెక్కం
బోవువారును, గృష్ణుఁడు కృష్ణుఁడని పానగిపున్యంబుగాఁ బలుకుచు
నేమేమి యెక్కడెక్కడ నని యడుగువారికిఁ దెలివిపడ నుడువం
దడవు లేక పారిజాతంబు పారిజాతం బని పలుకుచు రణసంభ్రమంబునం
బరిభ్రమించువారును, గణయకంపణముసలముద్గరపరిఘపరశ్వధంబు
లనియెడు బహువిధ ప్రహరణాహరణవిపర్యాసంబున శస్త్రశాలాంత
రంబునం గలహించువారును, మరుదధిప మలిసపథ మహిషరథ
మాంసాశన మకరాకరేశ మాతరిశ్వమనుష్యధర్మ మహేశ్వరులకు
మానవుం డీ డగునే యని యనువారును, గత్తులంకించువారును, రిత్త
జంకించువారును, సంగడిలం జీరువారును, సంగరభీరులం గేరువారును,
వాహనంబులఁ దఱుమువారును, సాహసంబుల నఱుమువారును నై
వీరావేశంబున రాజద్వారంబునం దొట్టి రయ్యవసరంబున. 67

వ. ఆత్మతీన్ = ఆనయమున, తత్తఱంబునన్ = సంభ్రమముతో, తత్తదుల్ =
గుఱ్ఱములను, పల్లింపకయన్ = జీవుకట్టకుండనే, నెప్పరంబునన్ = శీఘ్రముగ, ఎక్కన్ = అధి
రోహించుటకు, పోవువారును = వెడలువారును, కృష్ణండు, కృష్ణుఁడు + అని, పానగిపు
న్యంబుగాన్ = దిరుగఁ దిరుగనగునట్లు, పలుకుచున్, విమేమి? ఎక్కడ? ఎక్కడ? ఎక్కడ
నేమి జరిగెనట. అని, అడుగువారికిన్, తెలివిపడన్ = తెలియనట్లు, నుడువన్ = చెప్ప
టకు, తడవు = ఆవకాశము, లేక, పారిజాతంబు, పారిజాతంబు, అని, పలుకుచున్, రణ
సంభ్రమంబునన్ = యుద్ధపుండర్వరచే, పరిభ్రమించువారును = తిరుగువారును, కణయ...
పరశ్వధంబులు = కణయ = కుంతవిశేషము, కంపణ = ప్రపరణవిశేషము, ముగల = రోఁకలి,

ముద్దర=ఇనుపగుదియ, పరిఘ=ఇనుపకట్టగుదియ, పరశ్వభంబులు = గండ్రగొడ్డలి, అని యెడు=అనునట్టి, బహువిధ.....విపర్యాసంబున-బహువిధ = అనేకవిధములైన, ప్రహరణ=ఆయుధములయొక్క, ఆహరణ = తీసికొనుటయందలి, విపర్యాసంబున = తారుమారుచే, (వృత్త్యాసముచేసనుట. అనగా నొకరుగ్రహింపవలసినదాని నొండొకరు గ్రహించుటచేసని భావము.) శస్త్రకాలాంతరంబున = ఆయుధగృహమధ్యమున, కల హించువారును, మరుదధిప.....మహేశ్వరులకు-మరుదధిప=దేవేంద్రుడు, మలిన పథ=కృష్ణపర్వ; అగ్ని, మహిషరథ=ఎనుపోతు రథముగాఁగల యముడు, మాంసాశన= మాంసముభోజనముగాఁగల నిర్బతి, మకరాకరేశ = సముద్రాధిపతియగు వరుణుడు, మాతరిశ్వ=వాయువు, మనుష్యధర్మ=కుబేరుడు, మహేశ్వర = ఈశానుడు, వీరలకు, మానవుండు=మనుష్యుండు, ఈడు=సాటి, అగునే, అనియనువారును, దిక్పతులను మకారాదిపదములతో వ్యవహరించుట సరసము. కత్తులు=ఖడ్గములను, అంకించువారును = జళిసించువారును, రిత్త=వట్టి, జంకించువారును=భయపెట్టువారును, సంగడిల = మిశ్రులను, చీరువారును=పిలుచువారును, సంగరభీరుల = యుద్ధమునకు భయపడువారలను, కేరువారును=తిరస్కరించువారును, వాహనంబుల = గుఱ్ఱములు మొదలైనతామెక్కిన వానిని, తఱుమువారును = త్వరగాఁదోలువారును, సాహసంబుల = తెంపరితనములచేత, అఱుమువారును = విజృంభించువారును, ఐ, వీరావేశంబున = వీరుల యావేశముతో, రాజద్వారంబున = రాజగృహద్వారదేశమున, లొట్టిరి = కూడిరి, ఆయ్యవసరంబున.

విశే. ఇందు యోధులచర్యలు సహజముగ పరితములు.

ఇది మొదలుకొని డెబ్బదిరెండవపద్యమువఱకు నమంగళసూచకములగు కొన్ని కృత్యములు పరితములు.

తే. గలితశృంఖల లయ్యు నకాలనిద్ర
గనుఁగవలఁ గ్రాలఁ దమయంతఁ గదలవయ్యె
దారుణాధోరణప్రయత్నమునఁ గాని
నముచిమథనునివీట శుండాలుఘటలు.

63

టీ. నముచిమథనునివీట = నముచికాసకుండగు దేవేంద్రుని నగరమున, శుండాలుఘటలు=వీనుఁగుల గుంపులు, గలితశృంఖలలు=జార్పఁబడిన గొలుసులుగలవి, అయ్యె = అయినను, అకాలనిద్ర = కాలముగాని కాలముష్ణగల్గిననిద్ర, కనుఁగవల = నేత్రద్వంద్వములందు, గ్రాల = ప్రకాశింపఁగా, దారుణ...యత్నమున + కాని-దారుణ=క్రూర

మైన, ఆహారణ = మావటివానియొక్క, ప్రయత్నమునకొని = యత్నముచేతగాని;
అనగా మావటి దంతుకముచే గతినముగఁబొడిచి బాధింపకున్న ననుట. తమయంతకొ =
స్వయముగా, కదలవయ్యె.

క. పారిజారి నెగయుచు మ్రొగ్గుచు
ధరణీస్థలిఁ బొరలఁబడుచుఁ దలకొని శిక్షం
బొరసిన వయ్యు హయంబులు
భరియింపవు కొంతతడవు పల్కాణంబుల్.

69

టీ. పారిజారి = మాటిమాటికి, ఎగయుచు = ఎగురుచు, మ్రొగ్గుచు =
ప్రాలుచు, ధరణీస్థలి, పొరల + పడుచు = తలక్రిందుగాదొర్లుచు, తలకొని = భూని,
శిక్ష = దండనముచు, పొరసినవి = పొందినవి, అయ్యు = అయినను; అనగాఁ గ్రమశిక్ష
నికకపూర్వము పొందినవైనననుట. హయంబులు = గుఱ్ఱములు, కొంతతడవు = కొంతసేపు,
పల్కాణంబుల్ = జీవులను, భరియింపవు = భరింపవు.

ఉ. దాని పురోహరిన్మణివిటంకమునం దనమేనినీడ ను
ల్కాసమదృష్టిఁ జూచి కినుకం బ్రతివీరుడ యంచు ప్రేసి బా
హాని విభిన్నమై పడఁ దదర్థముఁ జేకొని వచ్చెఁ గల్పవృ
క్షాసవపానమత్తుఁ డమృతాంధసుఁ డొక్కఁడు జన్మకేలికి. 70

టీ. కల్పవృక్షాసవపానమత్తుఁడు = కల్పవృక్షసంబంధమైన మద్యముయొక్కత్రావు
టచే మదించినవాడగు, ఒక్కఁడు, అమృతాంధసుఁడు = అమృతమే యాహారముగాఁగల
యమరుఁడు, దాని = సమీపించి, పురో = ... విటంకమునకొని = ఎదుటనున్న, హరి
న్మణి = ఇంద్ర సీలమణిబద్ధమైన, విటంకమునకొని = గువ్వగూడునందు, తనమేనినీడ = తన
శరీరముయొక్క ప్రతిబింబమును, ఉల్కాసమదృష్టి = కొఱివితోసమానమైనచూపుతో;
అనగాఁ గోపాదుఁడమైనచూపుతోననుట. చూచి, కినుక = కోపముతో, ప్రతి
వీరుడ = తన్నెదిరించుకూడఁడ, అంచు, ప్రేసి = కొట్టి, బాహాని = చేతఁగలకత్తి, విభి
న్నమై = ముక్కలైనవై. పడఁ = జాఱఁగా, తదర్థము = ఆకత్తియొక్క సంగోరుము
క్కను, చేకొని = స్వీకరించి, జన్మకేలికి = యుద్ధక్షేత్రము, వచ్చె = వితెంచెను.

భా. ఒకయమరుఁడు కల్పవృక్షమద్యముచే మదించి యెదుటనున్న ఇంద్రసీల
విటంకమునకు బ్రతిఫలించిన తన ప్రతిబింబముగాంచి తన్నెదిరించు ప్రతివీరుడని బ్రహ్మ
చేతనున్న కత్తితోఁ గొట్టి యాకత్తి యక్కతన రెండుముక్కలుగాగ నద్దాని సంగోరు
ముక్కనుజేఁబూని యుద్ధమున కే తెంచెనని భావము.

విశే. ఇం దుత్సాహము లెన్నగ సూచితము. మఱియుఁ గత్తి ముక్కలగుట యుద్ధాపజయరూపావశకున సూచకము. అలం. భ్రాంతిమంతము.

తే. కారణము లేక యూరకె నారి దెగిన

విడిచిపెట్టక రణరసావేశ మొదవఁ

బట్టి కోదండదండంబు పరిఘ గాఁగ

వినరుచును వచ్చె వేటొండువేల్పుజోదు.

71

టీ. వేటొండు=మఱియొక, వేల్పుజోదు = సురయోధుఁడు, కారణములేక = హేతువులేకయే, ఊరకె, నారి=అల్లెత్రాడు, తెగినకొ=భిన్నమైనను, విడిచిపెట్టక=పరిత్యజింపక, కోదండదండంబు కర్త. రణరసావేశము=జన్యోత్సాహము, ఒదవకొ=పుట్టుకగా కోదండదండంబుకొ=ధనుర్దండమును, పట్టి=ఘోరి, పరిఘగాఁగొ=గుదియయగునట్లుగా, వినరుచుకొ=చిమ్ముచు, వచ్చెకొ=వీతించెను.

భా. కారణములేకయే యల్లెత్రాడు తెగఁగా నొకవేల్పుజోదు కోదండదండమునే గదవలెఁ జేఁబూని వినరుచు జన్యమునకు వచ్చెనని భావము.

వ్యా-విశే. కారణములేకయే నారి తెగుట యవశకున సూచకము. జోదు; యోధ శబ్దభవము.

క. గొనయంబు ¹నెక్కఁ ద్రోచిన

గనయంబున కెక్కుకున్నఁ గ్రమ్మినతమకం

బున విల్లు విడిచి వేటొక

యనిమిషభటుఁ డనికి వెడలె నడిదముఁ గొనుచుకొ.

72

టీ. గొనయంబుకొ=అల్లెత్రాటిని; నారిననుట. ఎక్కొకొ = మూడెకెగయునట్లు, త్రోచినకొ=త్రోసినను, గనయంబునకుకొ=వింటిశొప్పునకు, ఎక్కుకున్నకొ = ఎక్కుకపోఁగా, క్రమ్మిన=మూఁగిన, తమకంబునకొ=త్వరచే, విల్లుకొ=ధనువును, విడిచి, వేటొకయనిమిషభటుఁడు=మఱియొకసురభటుఁడు, అడిదముకొ=కత్తిని, కొనుచుకొ = స్వీకరించుచు, అనికొకొ=యుద్ధమునకు, వెడలెకొ=బయలుదేరెను.

వ్యా-విశే. గొనయము గనయమున కెక్కుకుంట యవశకునము. గొనయము, ప. గుణము.

ఉ. పట్టఁదలంచెనేని ²కరపద్మయుగంబు వశంబు గాక లోఁ

బుట్టినబాష్పగద్దదికఁ బోకు మనం బలు కెత్తలేక పైఁ

1 సెంతక...నెక్కుకున్న. 2 పదపద్మయుగంబు.

జాట్టిన నెయ్యపుంబదనుచూపులచే సతి వెంట నంటి త

నృట్టంగబట్టగా నొకసుపర్వుడు వచ్చె రణాభిలాషి యై.

73

టీ. ఒకసుపర్వుడు=ఒకయమరుడు, పట్ట=పట్టుకొనుటకు, తలంచేసేసి=ఉద్దేశించినను, కరపద్మయుగంబు=తామరలంబోలుండేదీయి, వశంబు=స్వాధీనము, కాక=కామి; అనఁగా నమరకాంత చేతులతోఁ దనప్రియునిబట్టి పోకుండఁ నిర్బంధించుటకు నామెచేతు లామెకు స్వాధీనము గావయ్యెననుట. లోక=లోపలను, పుట్టిన, బాష్పగద్గదిక=కన్నీటిచేనైన డగ్గుతికచే, పోకుము=వెడలకుము, అన=అనుటకు, పలుకెత్తలేక=మాట బైటికివెడలజేయఁజాలక; అనఁగాఁ గన్నీటియలజడింగలిగిన డగ్గుతికచేఁ బోవలదని యనఁజాలకయనుట. వె=వెలుపల, చుట్టిన=అల్లికొనిన, పదనుచూపులచే=నాడిచూపులతోడ, సతి=భార్య, వెంట=వెంటదీని, అంటి = తవలి, త=తన్నును, పట్టంగఁ+పట్టంగఁ=అత్యంతము పట్టుకొనఁగా; ద్విరుక్తిసంభ్రమసూచకము. రణాభిలాషియై=యుద్ధకాంక్షియై, వచ్చె.

విశే. యుద్ధమున కేగునపుడు వనిత వలదనియడ్డుపడుట యవశకునము. “పదపద్మయుగంబు” అని పాతము కొన్ని ప్రతులలోఁ గాననగును. అపుడు నాయికకు నాయకునిఁ బట్టఁగాఁ గాళ్లరావయ్యెనని యెన్నవలెను. గ్రహణవిషయముగానఁ జేతులురావయ్యెననుటయే యుచితమని యెంచి కరపాఠమే వ్యాఖ్యాతమయ్యె.

క. సురవీరుఁ డొకఁడు సతిచే

దురమునకు ననుజ్ఞ వేడి తొల్లిటియలుకం

జరకాలదుర్లభం బగు

పరిరంభము గాంచి వెడలె బ్రమదం బెసంగఁ.

74

టీ. ఒకఁడు, సురవీరుఁడు, సతిచే=భార్యచేతను, దురమునకు=యుద్ధమునకు, అనుజ్ఞ=అజ్ఞను, వేడి=కోరి, తొల్లిటియలుక=పూర్వపుఁ బ్రణయకలహముచే, చిరకాలదుర్లభంబు+అగు = చాలకాలములభింపనట్టి, పరిరంభము= ఆలింగనమును, కాంచి = పొంది, ప్రమదంబు = సంతోషము, ఎసంగఁ=ఒప్పఁగా, వెడలె=బయలుదేరిను.

విశే. యుద్ధమున కేగునపుడు భార్య నాలింగనమొనర్చుటయు నవశకునముగా నెన్నవలయును.

చ. నను నని నేయఁ బంపు ఖగనాథునిసోఁగపసిండితెక్కలు

క్కునఁ గొని కర్ణపూరమునకు ప్రభసంబునఁ దెత్తు నేను నీ

కని తన కడ్డమై నిలుచునచ్చరతోయ్యలి నూఱడించి పో
రున కరుదెంచె వేల్పుంగొమరుండొకరుండురుదండహస్తుడై. 75

టీ. వేల్పుంగొమరుండు ఒకరుండు=ఒక దేవయువకుండు, నను=నన్నును, అని=యుద్ధము, చేయ=చేయుటకు, పంపుము=అనుపుము. భగనాథుని సోఁగపసిండితెక్కలు=గరుడుని నిడుదలగు బంగరుతెక్కలను, ఉక్కున=బలముచే, కొని=స్వీకరించి, కర్ణపూరమునకు=కర్ణాభరణమునకై, రభసంబున= శీఘ్రముగ, తెత్తును, నేన, నీకు, అని, తనకు, అడ్డమై, నిలుచు=నిల్చినట్టి, అచ్చరతోయ్యలి= అప్పరసను, ఊఱడించి=ఆశ్వాసించి; ఓదార్చియునుట. ఉరుదండహస్తుడై=గొప్పదండము హస్తము నందుఁగలవాడై, పోరునకు=యుద్ధమునకు, అరుదెంచె=వచ్చెను.

భా. ఒకయప్పరస తనమగని యుద్ధమునకుఁ బోవలదని యడ్డమై నిల్వ నాయనురుఁడు నీకుఁ గర్ణాభరణముగ గరుడుని బంగరుతెక్కలంగొని శీఘ్రము వత్తునని యోదార్చిగదందాల్చి యుద్ధమునకేగెనని భావము.

విశే. భార్య యుద్ధమునకేగుమగని వలదని యడ్డమై నిల్పుట యవశకునము. గరుడుండు స్వర్ణ పత్యుండుగాన బంగరు తెక్కలనుటయు వానిని గర్ణపూరములుగా నుపయోగింప నర్హ తను జూపుటయు సముచితంబు.

ఉ మానసవేగరథ్యమును మాతలిసారథికంబు నగ్రసం
దానితనీలనీరదపతాకము నై నరభంబుపై శచీ
జాని పులోమవృత్తబలజంభశరప్రవిఘాతకారణం
బై నతనుత్రముం దొడిగె నాహవదోహలమానసంబునన్. 76

టీ. మానసవేగరథ్యమును = మనోవేగమువంటి వేగముగల గుఱ్ఱములు గలది యను, మాతలిసారథికంబు=మాతలి సారథిగాఁగలదియు, అగ్ర.....పతాకమున్- అగ్ర=శిఖరములందు, సందానిత=హర్షబడిన, నీలనీరద=నల్లమబ్బ నెడు, పతాకమున్= తెక్కిముగలదియును, ఐన=అయినట్టి, రథంబుపై=ఆరదముమీఁద, శచీజాని = శచి భార్యగాఁగలయింద్రుండు, పులోమ.....కారణంబు-పులోమవృత్తబలజంభ = పులోముండు, వృత్రాసురుండు, బలాసురుండు, జంభుండు అనువారలయొక్క, శర=బాణములయొక్క, ప్రవిఘాత=నాశమునకు, కారణంబు=హేతువు, ఐన, తనుత్రమున్=కవచమును, ఆహవదోహలమానసంబునన్ = యుద్ధమందుఁ గోర్కిగలమదితో, తొడిగెన్=ధరించెను.

వ్యా-విశే. బహువ్రీహిని జాయాశబ్దమునకు నిజ్జీవచ్ఛనుగాన “శచీజానిః” అని రూపమేర్పడెను. ఇట్లే “భూజానిః, సీతాజానిః” అనునవి యేర్పడును. తనుశ్రమః శరీరమును రక్షించునది. రూ. ఆ. తనుత్రాణము.

సీ. గతి మ్రుచ్చిలగ వేచుగాలిఁ ద్రావఁగఁ బాము
నిడినకై వడిఁ గాలికడియ మమర

నల దేవమణికిఁ గావలి యిడ్డప్రహరి నా
గళమున ఘంటికావళులు మెఱయఁ

బన్న గాళికి *నెదుర్పడ వెండితెక్కలు
ధరియించె ననఁగఁ బక్కెర సెలంగఁ

బారిజాతాహృతి ప్రభవరోష మనంగ
గతిరోధజనితఘాతకృతులు నిగుడ

తే. ఖురముఖతుణ్ణకాంచనజ్ఞోజిరజము
వర్షి సుధావ్యరుణేందుబింబంబుఁ బోల
వాహాకోత్తముఁ డైనరేవంతుఁ డమర
వల్లభునిమ్రోల నుచ్చైశ్శృంగంబు నిలిపె.

77

టీ. ఇం దింద్రవాహనమగు నుచ్చైశ్శృంగము వర్ణితము - గతిక్ = గమనమును, మ్రుచ్చిలగక్ = దొంగిలించుటకై, వేచు = కనిపెట్టుకొనియున్న, గాలిక్ = వాయువును, ద్రావగక్ = త్రాగుటకై, పాముక్ = సర్పమును, ఇడినకైవడిక్ = ఉంచినరీతిగ, కాలికడియము = కాలియందె, అమరక్ = అమృతముండఁగా; ఉచ్చైశ్శృంగము గాలినతిక్రమించిన వేగముగలదికాన గాలి దీనిగమనమునకు రోసి యాగతివేగమును దొంగిలించఁ గనుపెట్టుకొనియుండుననియు, వట్లుగాలి దీనిగలిసి దొంగిలించకుండ వాయువుతోకమగు సర్పమును నిచ్చిరో యచునట్లు కాలియందెయున్నదనియు భావము. సర్పము వాయువునుఘటించినశంపజేయుఁ గాన గాలిబాధ యాగుణ్ణమునకుఁగలుగఁదని యాశయము. దీని నింద్రుని గుణ్ణము వాయువేగమునుమీఱిన గతివేగముగలదని ధ్వనితమయ్యెను. అలదేవమణికిక్ = ఆగుణ్ణత్ర మెడమొడనుండు దేవమణి యనునామముగల మంగళప్రదమగుసుడికి, కావలి = కాళి, ఇడ్డ = పెట్టిన, ప్రహరిసాక్ = ప్రాకారమొయన్నట్లు, గళమునక్ = కంఠమున, ఘంటికావళులు = ఘంటలపంక్తులు, మెఱయక్ = ప్రకాశించుచుండఁగా; అయ్యుచ్చైశ్శృంగంబు మెడపైనున్న దేవమణియను శుభప్రదమగుసుడిని గాపాడఁబెట్టిన ప్రాకారమో

* నెదుర్పడి వెండితెక్కలు... పక్కెరలు సెలంగ; నెదుర్పడ వేడితెక్కలు.

యన్నట్లు మెడను ఘంటలవలయములు మెఱయుచున్నవని భావము. మెడను నుడి యుండుట యుత్తమాశ్వులక్షణమని యశ్వశాస్త్రము. వన్నగాళిక్=గరుడునకు, ఎదు ర్పడక్=ప్రతిఘటించుటకు, వెండితెక్కలు=రావ్యపక్షములను, ధరియించెక్, అనగక్= ఆనునట్లుగా, వత్కెర=మీఁదనున్న ప్రేలాడునంగీ, చెలంగక్ = ఒప్పఁగా; గరుడుడు నువర్ణ పక్షుడు. ఆస్వర్ణ పక్షునితోఁ బ్రతిఘటింపఁ దాడలంచినదిగానఁ దత్సామ్యమునకై తాను వెండితెక్కల సవరించెన్ యనునట్టింగీ యమరెనని భావము. పారిజాతా...రోష ము. పారిజాత=కల్పవృక్షముయొక్క, అహృతి=ఆహారణముచే, ప్రభవ=పుట్టిన, రోషము= కోపము, అనంగక్=అనునట్లు, గతిరోధజనితపూతృతులు=గమననిరోధముచేబుట్టిన పూతృరములు, నిగుడక్=వ్యాపించుచుండఁగా; గమననిరోధముచేగల్గిన పూతృరములు కల్పకాహరణముచే నైనకోపము నానొప్పెనని భావము. ఖుర.....రజము. ఖుర=డెక్కలయొక్క, ముఖ=ఆగ్రములచే, తుంజ్జ=నలఁగిన, కాంచనక్షోణి=బంగారు నేలయొక్క, రజము = పరాగము, పర్వి = వ్యాపించి, సంధ్యారుణేందుబింబంబుక్=సం ధ్యారసయమున నెఱుఁగెనచంద్రబింబమును, పోలక్=అనుకరింపఁగా; ఉచైచ్చశృవము తెల్లనిదిగానఁ జంద్రునివలె నున్నదనియుఁ బ్రకృతము దేవభూమియగు బంగరుకొండ యందు డెక్కలతాఁతున రేఁగినపరాగము మెయిని గ్రమ్ముటంజేసి సంధ్యారుణ చంద్ర బింబముంబోలియున్నదనియుఁ దాత్పర్యము. వాహాశోత్రముడైన=శ్రేష్ఠుడైన గుఱ్ఱపు రాతగు, రేవంతుడు=రేవంతుడనువాడు, అమరక్=ఒప్పనట్లుగా, వల్లభునిమ్రోలక్= విభుడగు నింద్రునెదుట, ఉచైచ్చశృవంబుక్, నిలిపెక్=నిలవఁబెట్టెను.

అలం. సీసపాదముల నుల్పేక్షలు. గీతపాదమున నువము.

శా. చండస్థూలరదద్వయద్వయమహోస్తంభంబులంబూని యు

ద్దండస్ఫారపతాకికాసహితమై దానచ్చటాచిత్రవ

ద్దండభోగవిశాలకుడ్యములచే *గన్నట్టునద్దేవతా

శంుండాలం బరుదెంచె సంగరరమాశుద్ధాంతసౌధంబనక్.

78

టీ. చండ...స్తంభంబులక్-చండ=తీక్షణములైన; అనఁగా వాడియైన యనుట.

స్థూల=బలసిన, రదద్వయద్వయ = నాలుగుదంతములనెఱుఁగు, మహోస్తంభంబులక్=గొప్ప స్తంభములను, పూని=ధరించి, ఉద్దండ.....సహితమై-ఉద్దండ = భయంకరమైన, స్ఫార=విస్తారమైన, పతాకికా=తెక్కెములతో, సహితమై=కూడినదై, దాన...కుడ్య ములచే-దానచ్చటా = మనజలములచేత, చిత్రవల్ = చిత్రమైనవర్ణముగల, గండా భోగ=చెక్కిలవై కాల్యమునెఱుఁగు, విశాలకుడ్యములచే = విశాలములగు గోడలచేతను,

* గన్నట్టునద్దేవతా.

పారిజాత—38

కన్నట్టు=చూపట్టునట్టి, అద్దేవతాశుండాంబు = ఆసురగజమగు నైరావతము, సంగర
రమాశుద్ధాంతసాధంబు = యుద్ధలక్ష్మీయొక్క యంతఃపురపుమేడ, అనఁ=అనునట్లుగా,
ఆరుదెంచెఁ=వచ్చెను.

ఏ. దంతములను స్తంభములు, పతాకాలు, దానచ్ఛటాచిత్రితగండములనెడు
కుడ్యములు గల్గియుండుటంజేసి, యైరావతము రణలక్ష్మీశుద్ధాంతసాధమువలె నున్నదని
యెన్నవలయును. విరావతము నాలుగుదంతములు గలదనుట నుప్రసిద్ధము. అలం. రూప
కానుప్రాణితోఁజేక్ష.

ఉ. ఏడుకరంబుల న్వరుస నెత్తినతోమర శక్తి చాప శ
స్త్రీడమరుసు వవ్యజనదివ్యమహత్తరసాధనంబు లా
మ్రేడితకాంతితో నిజశరీరరుచిం బచరింప వచ్చె న
య్యేడికరాచతత్తడిపయిఁ హుతవాహుఁ డుదగ్రమూర్తియై. 79

టీ. హుతవాహుఁడు = హవ్యవాహనుడగు నగ్ని, ఏడుకరంబులఁ = ఏడు
చేతులచేతను, వరుసఁ=క్రమముగా, ఎత్తిన, తోమర...సాధనములు - తోమర, శక్తి,
చాప, శస్త్రీ, డమరు, సువ, వ్యజనములను, దివ్య = దేవసంబంధములైన, సాధనం
బులు=ఆయుధములు, ఆమ్రేడితకాంతితోఁ = రెట్టింపైన లేజన్మతో, నిజశరీర
రుచిఁ=తనశరీరకాంతిని, వచరింపఁ=చేయఁగా, ఆయ్యేడికరాచతత్తడిపయిఁ = ఆ
శ్రేష్ఠమగు మేఁకయనెడు గుఱ్ఱముమీఁదను, ఉదగ్రమూర్తియై=భయంకరమగు నాకృతి
గలవాడై, వచ్చెఁ.

వ్యా-విశే. అగ్ని యేడుచేతులుగలవాడనుటయు, మేషవాహనుడనుటయుఁ
బ్రసిద్ధము. సమానమున రాజాశబ్దములోని జాకారము చకారముగా మారును. “ఏడిక
రాచ తత్తడిపయిఁ” అలం. స్వభావోక్తి.

శా. బాహుసంభృతకాలదండజనితస్ఫారస్ఫులింగాలికి
నాహాయ్యంబు ఘటించి కోపరసఘూర్ణ న్నేత్రదీప్తుల్యయా
వాహంతర్గతవైద్యుతప్రభల *లేవంజోప వాహద్విష
ద్వాహోత్తంసము నెక్కి పోరి కడరెన్నైవస్వతుండుద్ధతిక. 80

టీ. వైవస్వతుండు=యముండు, బాహు...స్ఫులింగాలికిఁ-బాహు = భుజము
లందు, సంభృత=భరింపబడిన, కాలదండ=యమదండమునుండి, జనిత=పుట్టిన, స్ఫార =
విస్తారమైన, స్ఫులింగ=మిణుగురులయొక్క, ఆలికిఁ=పంక్తికి, కోప...దీప్తుల్-కోప

రసఃక్రోధరసముచే, ఘూర్ణత్ = మిగులఁ దిరుగుడుపడుచుండు, నేత్రఃకన్నులయొక్క, దీప్తుత్ = కాంతులు, సాహాయ్యంబుఁ = సహాయమును; ఆనఁగాఁ దోడ్పాటుననుట. ఘటించి=మార్చి, పయో...ప్రభలఁ=పయోవాహ = మేఘమునందు, అంతర్గత = అడఁగియున్న, వైద్యుతఃమెఱుపుసంబంధమైన, ప్రభలఁ=కాంతులను, లేపంజోఽహః = లేపనైత్తఁగా, వాహద్విషత్...త్తంసముఁ=వాహద్విషత్ = ఎనుచోతనెడు, వాహోత్తంసముఁ=వాహనశ్రేష్ఠమును, ఎక్కి=అధిష్ఠించి, ఉద్ధతిఁ=గర్వముతో, పోరికిఁ = యుద్ధమునకు, అడరెఁ=విజృంభించెను.

విశే. ఇందు మూఁడవపాదమున “లేపంజోఽహః” అనుదానికి బదులుగ “లేపం జాఽహః” అనుపాఠము గానంబడియెడి. శోఽహఘూర్ణితనేత్ర కాంతులు మేఘలీనవిద్యుత్తాంతులను లేపనైత్తెననుటకన్న యసీతుండై వార్షికమేఘమువడువున నొప్పుయము నందుఁ జూపట్టు నరుణదీప్తులు మేఘాంతర్గతవిద్యుత్ప్రభలతేపనే యనఁగా తీవినే చూపినవనుట యుక్తమని తోఁచెడుఁ గాన “లేపంజాఽహః” అనుపాఠమే సరసమని తోఁచెడు.

వ్యా-విశే. వాహద్విషత్-అశ్వకత్తువు = మహిషము. వైద్యుత్=విద్యుత్సంబంధమైనది. అహః. అలం. స్వభావోక్తి. ఉపమ గమ్యము.

శా. భీమాకారులు గామరూపధరు లాభీలక్రియా*పాదనోద్దాము ల్పృణ్యజను ల్భజింపఁ గుముదస్తంబేరమం బగ్రతోభూమిం బల్లన గట్టి రా నసీరుచిస్సూర్తు ల్విజృంభింప సం గ్రామేచ్ఛం బలలాశ యేగె మనుజస్కంధాంత రారూఢుడై. 81

టీ. ధలలాశి=మాంసాశియగునిర్మలి, భీమాకారులు=భయంకరమైన రూపములు గలవారు, కామరూపధరులు = ఇచ్ఛవచ్చినయాకృతుల ధరింపఁజాలువారు, అభీలక్రియాపాదనోద్దాముత్-అభీలక్రియా = భయంకరవ్యాపారమును; అనఁగా యుద్ధవ్యాపారముననుట. ఆపాదన=చేయుటయందు, ఉద్దాముత్=అధికులు, పృణ్యజనులు = రాక్షసులు, భజింపఁ = సేవింపఁగా, కుముదస్తంబేరమంబు = కుముదమనుపేరుగలవాని యేనుఁగు, అగ్రతోభూమిఁ=ఎదుట, పల్లన=దీను, కట్టి, రాక్ = రాఁగా, అసీరుచిస్సూర్తుత్ = కత్తి మెఱుంగులవికాసములు, విజృంభింపఁ = అతిశయింపఁగా, మనుజస్కంధాంతరారూఢుడై=మనుష్యునిమూఁపునడుమఁ గూర్చున్నవాడై, సంగ్రామేచ్ఛఁ =యుద్ధకాంక్షతో, ఏగెఁ=వెడలెను.

విశే. “అభీలక్రియాపాదన” అనుచో “నాభీలక్రియాపారగ” యనుపాత మగపడెను. అప్పుడు యుద్ధవ్యాపారపారమునందినవారని యర్థము చెప్పవలెను. పుణ్య జనుడు=రాక్షసుడు. “యాతుధానః పుణ్యజనః” అని యమరము. నిర్మతియేనుంగు కుముదము. క్రమముగాఁ బ్రాగాధ్యవృద్ధిశలందుడుగజములు “విరావతః పుండరీకా వామనః కుముదోఽంజనః, పుష్పదంత స్సార్వభౌమ స్సుప్రతీకశ్చ దిగ్గజాః” అనునవి యని యమరుడును నుడువును గాన నాయాదిక్కులందలి గజము లాయాదిక్పతులవని యెన్నవలయును. నిర్మతి నరవాహుఁడనుట ప్రసిద్ధము. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. మకర కుశీర కచ్చప సమానము లైనముఖంబుల న్భయా
నకరస ముప్పతిల్లఁ గెలన న్నిజకింకర*దైత్యదానవ
ప్రకరము గొల్వ బాహుశిఖరంబునఁ బాశము పూని వార్ధినా
యకుఁ డని కేగుచెంచె గలహంసతురంగరథాధిరూఢుడై. 82

టీ. వార్ధినాయకుడు=సముద్రాధిపతివరుణుడు, మకరకుశీర...ముఖంబుల = మకర=మొసలి, కుశీర=ఎండ్రకాయ, కచ్చప=హర్షము, అనువీనికి, సమానములైన = సదృశములైన, ముఖంబుల = మొగములందు, భయానకరసము = భయజనకమగు రసము, ఉప్పతిల్ల = పుట్టఁగా, కెలన = పార్శ్వమున, నిజకింకరదైత్యదానవ ప్రకరము = తనభటులైన దైత్యులయు దానవులయు సమూహము, కొల్వ = నేపింపఁగా, బాహు శిఖరంబున = భుజశిఖరమున, పాశము = పాశమును నాయుధవిశేషమును, పూని = పట్టి, కలహంసతురంగరథాధిరూఢుడై = రాయంచ గుఱ్ఱముగాఁగల రథము నెక్కిన వాడై, అనికి = యుద్ధమునకు, విగుచెంచె = వచ్చెను.

విశే. పరుణునకు రాయంచ వాహనము. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. అంగసుగంధము ల్నిజభటాలిపథశ్రమమున్ హరింప ను
త్తుంగగదాపరిభ్రమవిధూతము లై ఘనము బ్రిగంతమా
తంగవిశాలకర్ణములఁ దార్కొని చామరలీలఁ జూప సా
రంగహయంబు నెక్కి సమరంబున కేగె సమీరుఁ డుద్ధతి. 83

టీ. సమీరుడు = వాయుదేవుడు, అంగసుగంధమున్ = శరీరపరిమళములు, నిజభటాలిపథశ్రమమున్ = తనభటుల మార్గాయాసమును, హరింప = పోఁగొట్టఁగా, ఉత్తుంగ...విధూతములై = ఉత్తుంగ = ఎత్తైన, గదా = గదయను నాయుధముయొక్క, పరిభ్రమ = త్రిప్పుటచే, విధూతములై = ఎగఁబిమ్మఁబడినవై, ఘనముల్ = మేఘములు,

* వీరదానవ.

దిగంతమాతంగవిశాలకర్ణములఁ = దిగంతములందైన యేనుంగులయొక్క విశాలమైన చెవులందు, తాత్కాలిని = తగిలి, చామరలీలఁ = చామరములవిలాసమును, చూపఁ = ఆగవఱుపఁగా, సారంగహయంబుఁ = కురంగవాహనమును, ఎక్కి, ఉద్ధరిం = గర్వముతో, సమరంబునకుఁ = యుద్ధమునకు, విగేఁ.

విశే. గదావిధూతములై దిగ్గజకర్ణములం దవిలిన మేఘములు చామరములలీలం భరించెనని గ్రహించునది. వాయువు కురంగవాహనండునట ప్రసిద్ధము. ఆలం. స్వభావోక్తి. ఉపమ గమ్యము.

క. నలకూబరమణికంఠులు, బలముల నడపింప నర్థపతి తురగముపై ధళధళితచంద్రహాసోజ్జ్వలితభుజుండగు చు నడచె వాసపుమ్రాలఁ.

టీ. ఆర్థపతి = కుచేరుడు, నలకూబరమణికంఠులు = నలకూబరుండను తన తనయుండను మణికంఠుండను, బలములఁ = సేనలను, నడపింపఁ = నడుచునట్లు చేయఁగా, ధళధళితచంద్రహాసోజ్జ్వలితభుజుండగుచుఁ = తళతళమని మెయియనట్లు చేయఁబడినకత్తిచే బ్రకాశితమగు బాహువుగలవాడగుచు, వాసపుమ్రాలఁ = ఇంద్రుని ప్రక్క, నడచెఁ.

ఆలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. ఆననసీమఁ గ్రోధజనితారుణదీధితి ఫాలభాగనే
త్రానలకీలలం బెనుప హస్తమున న్నిశితత్రిశూలముం
బూని మదించి అంకె లిడుపొంటరి గిబ్బలతేని నెక్కి యీ
శానుండు వచ్చెఁ బారిషదనై న్యముతో రణకౌతుకంబునఁ. 85

టీ. ఈశానుండు = ఈశానుండనుదిక్పతి, ఆననసీమఁ = ముఖప్రదేశమునందైన, గ్రోధజనితారుణదీధితి = కోపమువలనఁబడిన యెఱ్ఱనికాంతి, ఫాలభాగనేత్రానలకీలలఁ = లలాటమునందైన నేత్రసంబంధమగునగ్నియొక్క మంటలను, పెనుపఁ = వృద్ధి నందింపఁగా, హస్తమునఁ = చేతయందు, నిశితత్రిశూలముఁ = వాడియైన త్రిశూలమును, పూని, మదించి = మత్తిలి, అంకెలు = బొబ్బలు, ఇడు = పెట్టునట్టి, పొంటరిగిబ్బలతేనిఁ = కూరుండైనవృషభాధిపుని, ఎక్కి = అధిష్టించి, పారిషదనై న్యముతో = ప్రమథగణములతోడ, రణకౌతుకంబునఁ = యుద్ధోత్సాహముతో, వచ్చెఁ.

విశే. ఈశానుండు శివాంశసంభూతుడగుట నాతనిని శివసదృశాకారధర్మములు గలవానినిగ భావించి వర్ణించుట సహజము. ఆలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. ఆయుధగర్భితంబు లగునంజలు లెత్తి పులోమకన్యకా
నాయక ! యేన యేన యని నాకనివాసులు మ్రొక్కి సూరెలం
బాయక కొల్చి రా దిగధిపాలురతో నలనందసూనుఁ డా
హోయిటు నేయునేయని మహాహమికంబలుమాటు పల్కుచున్. 86

టీ. నాకనివాసులు=స్వర్గవాసులు సురలు, ఆయుధగర్భితంబులు = ఆయుధము
లతోఁగూడినవి, అగు=అగునట్టి, అంజలులు=దోసికులు, ఎత్తి=పైకెత్తి, పులోమకన్యకా
నాయక=ఓపాలోమివతి!, విన విన=నేనే నేనే, అని, మ్రొక్కి = నమస్కరించి,
సూరెల=పార్శ్వములందు, పాయక=చేరి, కొల్చి=సేవించి, రా=రాఁగా, దిగధి
పాలురతో=దిక్పాలరతోను, అలనందసూనుఁడు=ఆశ్రీకృష్ణుఁడు, ఆహా = ఆయ్యా,
ఇటు=ఈరీతిగ, చేయునే=చేనట్లునే, అని, మహాహమిక=గొప్పదైనగర్వముతో, పలు
మాటు=మాటిమాటికి, పల్కుచు = అనుచు, ఇందుఁ దనికి వెడలెనని ముందటిపద్య
ముతో నన్వయము.

వ్యా-విశే. మహాత్ + అహమిక = మహాహమిక.

చ హరిహాయుఁ డాహరింగెలుచునాసయు మోసము నాక యీగతిం
బురి వెడలంగ నవ్విభునిమ్రోల మరుద్వసువిశ్వరు ద్రభా
స్వరతుషితాదిక త్రిదశవర్గము ముప్పదిమూఁడుకోటులు
ధ్వరగతి నేగు దెంచె రణధూర్వహగర్వము లుల్లసిల్లఁగన్. 87

టీ. హరిహాయుఁడు=ఇంద్రుఁడు, ఆహరి=ఆశ్రీకృష్ణుని, గెలుచునాసయు =
జయించునాశయు, మోసము=ప్రమాదము, నాక=అనక; అనఁగా శ్రీకృష్ణుని గెల్చుట
దుస్సాధమని మది నెన్నక యనిభావము. ఈగతి=ఈరీతిగ, పురి = పట్టణమునుండి,
వెడలంగ = బయలు వెడలంగ, అవ్విభునిమ్రోల = ఆదేవేంద్రునిపార్శ్వమున, మరు
ద్వసు.....వర్గము=మరుత్తులు, వసువులు, విశ్వలు, కుదులు, భాస్వరులు, తుషితులు,
ఆదిక=మొదలైన, త్రిదశవర్గము=సురసమూహము, ముప్పదిమూఁడుకోటులు=ముప్పది
మూఁడుకోట్లసంఖ్యగలవారు, ఉద్ధరగతి=గర్వగమనముతో, రణధూర్వహగర్వములు=
యుద్ధభారమును మోయుగర్వములు, ఉల్లసిల్లఁగ = ప్రకాశింపఁగా, ఏగుదెంచె =
వచ్చెను.

విశే. మరుద్వస్వాదులు సురల తెగల భేదములు. ఇందుఁ ద్రిదశవర్గపదము కర్త
యగుటంజేసి వారు ముప్పదిమూఁడుకోటుల సంఖ్యగలవాడైనను, మహత్తులైనను, దత్తు
మూహముం దెలియఁబల్క వర్గజన్మమహద్వాచకమగుటంజేసి, క్రియ యమహత్కర్తృక

మగునపుడు నిల్పురీతి నే నిల్పబడెను. “ఏగుడెంచె” అని. ఇట్టిచోటుల “త్రిదశ వర్గ మేగుడెంచిరి” అనియుఁ బాఠికముగ రూపముండనగును. “మహాత్మమూహార్థక శబ్దం బమహాత్కార్యయంత్రంబయ్యుం దద్విశేషశ్రీయలు మహాత్కార్యయోగ్యం బులు విభాషనగు” అని ప్రాథవ్యా. శబ్దప. 17 సూ.

శా. అర్వారోహణచాతురీవిలసనాహంకారదుర్వారతక్
సర్వంగీణము లై నమైమలుపులు *న్మస్త్రీకృపాణంబులున్
గర్వాలాపవిడంబము లైటయ జోకం జిత్రసేనాదిగం
ధర్వు ల్వజ్జికీ దోడుసూపిరి పురద్వారప్రదేశంబునన్. 88

టీ. చిత్ర సేనాదిగంధర్వుల్ = చిత్ర సేనుడు మొదలైన గంధర్వులు, అర్వారోహణ.....దుర్వారతక్ = అర్వారోహణ = గుఱ్ఱము నెక్కుటయందలి, చాతురీ = నైపుణి మొక్క; అనగా స్వారిచేయు నేర్పుయొక్కయనుట. విలసన = విలాసమువల్లనైన, అహంకార = గర్వముయొక్క, దుర్వారతక్ = అనివార్యత్వమును, సర్వంగీణములైన = ఎల్లయవయవములంగప్పియున్న, మైమలుపులున్ = శరీరాచ్ఛాదనములు కవచములును, శస్త్రీకృపాణంబులున్ = చురకత్తులును ఖడ్గములును, గర్వాలాపవిడంబముల్ = గర్వపు మాటల యతిశయమును, మెఱయన్ = ప్రకాశింపఁగా, జోకన్ = కరాక్రమముతో, పురద్వారప్రదేశంబున్ = ఖట్టణబహిర్ద్వారదేశమున, వజ్జికీ = వజ్రయుధముగల యింద్రునకు, తోడుసూపిరి = సహాయులైరి.

ఉ. హేమధరాధరంబు చలియింప వెనక్ బహుకోటిసంఖ్యలై
యామరనై న్యము ల్నడచునప్పు డనంతసితోష్ణవారణ
స్తోమనిరోధ మందియును దోడనె దిక్కులు గప్పె నయ్యెడం
జామరవాయునున్న ములు సాంద్రహిరణ్మయభూపరాగముల్. 89

టీ. హేమధరాధరంబు = బంగరుకొండ; మేరువనుట: ఇది సురాలయముగదా! చలియింపన్ = కదలనట్లుగా, వెనక్ = శిస్తుముగ, బహుకోటిసంఖ్యలై = అనేకకోటుల సంఖ్యకలవై; అనగా లెక్కకుమిక్కిలియైయనుట. అమరనై న్యముల్ = సురనై న్యములు, నడచునప్పుడు, అనంతసితోష్ణ.....నిరోధము = అనంత = లెక్కలేని, నిత = తెల్లనైన, ఉష్ణవారణస్తోమ = గొడుగులగుంపుయొక్క, నిరోధము = అడ్డగింపును, అందియన్ = పొందినప్పటికిని, తోడనె = వెను వెంటనె, చామరవాయునున్న ములు = చామరముల గాలల చే

* జంపక్కపాణంబులున్.

తగఁజన్వఁబడినట్టి, సాంద్రహిరణ్యయభూపరాగముల్ = దట్టమైనబంగరు నేలసంబంధమైనభూభులు అయ్యెడఁ = అసమయమున, దిక్కులు = దిశలు, కప్పెఁ = ఆవరించెను.

వ్యా-విశే. గొడుగులచే నాచ్ఛాదితమైనను జామరములగాలులచే తేగిన స్వర్ణపరాగములు దిశలనావరించెనని యెఱుఁగవచ్చును. అమరాణామిదమ్ = అమర, అఁ.

ఉ. దారుణభంగి నొండొకటి దాఁకెడునస్త్రముఖంబులన్బాణ

త్కారము*లుల్లసిల్ల బెడిదంబుగఁ బుట్టినసందడిం బుర

ద్వారము నిర్గమించె సురవల్లభునేనలు భర్తజూట కాం

తారముఖంబున న్నెడలుదై వతసింధుర్భురంబులో యనన్.

90

టీ. దారుణభంగి = భయంకరమగురీతితో, ఒండొకటి = అనోన్యమును; ఒకటిసొకటియనుట. తాఁకెడు = అంటునట్టి, అస్త్రముఖంబుల = అస్త్రాగ్రములనుండి, భూణాత్కారములు = భూభూభూభూభూభూ, ఉల్లసిల్లె = ప్రకాశింపఁగా, బెడిదంబుగఁ = భయంకరముగ, పుట్టినసందడి = జనించినకలకలముతో, సురవల్లభునేనలు = ఇంద్రుని బలములు, భర్త ..... ముఖంబున = భర్త = ఈశ్వరునియొక్క, జూట = జడలముడియను, కాంతార = అడవియొక్క, ముఖంబున = అగ్రమునుండి, వెడలు = బయలుదేరిన, దైవత సింధుర్భురంబులోయనన్ = సురనదీ ప్రవాహములోయన్నట్లు, పురద్వారము = పట్టణ ద్వారమునుండి, నిర్గమించె = వెలువడెను.

విశే. ఇందు రెండవపాదమున “ఉల్లసిల్లె” అనుచో “ఉప్పిల్లె” అను పాతమగవచ్చును. “ఉప్పిల్లె” అనఁగాఁ బుట్టుట. శస్త్రముఖముల భూణాత్కారము లుల్లసిల్లెనుటకంటె సుప్పిల్లెననుటయే సరసమని తోచెడిది. అందే “పుట్టిన” అనుచో “తొట్టిన” యనుపాత మగవచ్చును. ఇం దధికవిశేషము గానరాదు. అలం. ఉత్పేక్ష

తా. బాణద్విర్బాణితాంబుధిధ్వనికళాపాణింధమానీకని

స్వాస్వానభిదేలిమాన్రితట! నిస్సామాన్యచాపాగమ

ద్రోణాచార్య! సురీసమూహవరణోద్యుక్తాహితశ్రేణిని

శ్రేణీధూతకృపాణ! మాంసలభుజా శేషాహిపత్యుద్ధరా!

91

టీ. బాణ.....తట = బాణద్విట్ = బాణాసురశత్రు వగు విష్ణునిచే, మధిత = తఱువఁబడిన, అంబుధి = సముద్రముయొక్క, ధ్వనికళా = శబ్దవిద్యలను, పాణింధమ = వృద్ధిపొందించుచున్న, అనీక = నేనలయొక్క, నిస్సామాన్య = వాద్యవిశేషముల మ్రోతల

* లుప్పిల్లె బెడిదంబుగఁ దొట్టిన.

చేత, భిజేళిమ=తమంతదామే పగులబాటు, అద్రితట = పర్వత ప్రదేశములగలవాడ, నిస్సామాన్య....ద్రోణాచార్య=నిస్సామాన్య = అనితరసాధారణమైన; ఇతరులకలవిగాని యనుట. చాపాగమ=ధనుర్విద్యయందు, ద్రోణాచార్య=ద్రోణాచార్యునివంటివాడ, సురీ సమూహ .....కృపాణ=సురీసమూహ=దేవతాస్త్రీలగుంపును, వరణ=వరించుటకు; పెండ్లి యాడుటకనుట. ఉద్యుక్త=సంసిద్ధులైన, అహిత శ్రేణి=శత్రుపంక్తికి, నిశ్రేణీభూత=నిచ్చైన యైన, కృపాణ=కత్తిగలవాడ, మాంసల.....ధరా=మాంసల=బలిసిన, భుజా=భుజము లచే, శేషాహివలి=అదిశేషుని, ఉద్ధరా=ఉద్ధరించినవాడా!, కాపాడినవాడాయనుట; ఇవియన్నియుం గృష్ణరాయనికి సంబుద్ధులు.

భా. కృష్ణరాయలు దిగ్విజయార్థ మేగునపుడు సేనలొనర్చిన జయభేరులమ్రాతలు నమద్రమభనసమయమునైన ధ్వనులనుగూడ మించియున్నవనియుం, గృష్ణరాయలు ధనుర్విద్యావిషయమున ద్రోణంబోలువాడనియు, శత్రుకోటిని యుద్ధమునందుం జంపి దేవతాస్త్రీభాగమును వారికిఁగూర్చునదగుట కీకృష్ణరాయలకత్తి శత్రులు సురస్త్రీలంగలిసికొనుటకు మీఁదికినంపుసాధనమగు నిచ్చైనవలె వెలయుచున్నదనియు, బలిసిన భుజములందు భువినుంచి కృష్ణరాయలు పాలించువాడౌటంజేసి యాదిశేషునకు భువిని మోయువ్యాపారము శూన్యమయ్యెననియు, దానఁ గృష్ణరాయలు శేష సుద్ధరించినవాడయ్యెననియు భావము.

విశే. ప్రకృతకథాంశమున కనుగుణమగురీతి నిందుం గృష్ణరాయలభేరిమ్రాతలు నైన్యములు, వీరత్వము, శత్రునాశము, మున్నగునవి ప్రతిపాదితములై హృదయంగమము లగుచున్నవి.

శా. వాఙ్మరోహణనై పుణీనకుల! దోర్వాతంధయాపూర్ణస
ర్వజ్యాచక్ర! రజస్తమశ్చయతమిప్తా రూపజన్యాంగణ
ప్రాజ్యోద్గీతయశశ్శశాంక! దళితారాతిక్షమాపాలర
క్రాజ్యోదంచదుదారశౌర్యహుతభుగ్వ్యస్తాఖిలాశాంతరా! 92

టీ. వాఙ్మ...నకుల=వాణి=గుఱ్ఱములయొక్క, ఆరోహణ=ఎక్కుటయొక్క, నైపుణి=నేర్పువిషయమున, నకుల = నకులుండవైనవాడా; నకులుండు పాండురాజు కొడుకు. ధర్మజుని తమ్ముడు. ఈతఁ డశ్వశిక్షణమున మిగుల నేర్పరియైనయట్లు మహా భారత విరాటపర్వాదులందలి కథాభాగములవలనఁ జెల్లమయ్యెడిని. దోర్వాతం..... జ్యాచక్ర=దోఁ=బాహువనే, వాతంధయ = సర్పమును, ఆరూఢ=అధిష్ఠించిన, సర్ప = సమస్తమైన, జ్యా=భూమియొక్క, చక్ర=వలయముగలవాడ, రజస్తమ...శశాంక - రజః=దూళిలనెడు, తమః=చీకట్లయొక్క, చయ=గుంపుచే, తమిప్తా = చీకటిరేయి యొక్క, రూప=రూపమైన; చీకటిరేయియూకారమునుధరించిన యనుట. జన్యాంగణ=యుద్ధరంగమునందు, ప్రాజ్య=పూజ్యముగ, ఉద్గీత = హెచ్చుగఁ గొనియాడఁ బడునట్టి, యశః=కీర్తియనెడు, శశాంక = చంద్రుండుగలవాడా! చీకటిరేయిం పారిజాత—99

జంధ్రుఁడుకొంచెది పర్వమును బ్రకాశితము నేయుగతిని, పరాగమును చివ్వువీరకఁ
క్రమ్ముటజేసి చీకటియేను నచకరించు యుద్ధరంగమున గతిగానక చింతించు పగతు
కీకని యశశ్చంద్రప్రశంసయే తారకమయ్యెనని భావము. చంద్రుఁడు వీరకటిని బాజ
క్రొలుగతి నీకని యశోగానము పగతురను యుద్ధరంగపుఁ గష్టములనుండి విముక్తుల
జేసెనని ఫలితము. దళిత... ఆకాంతరా...దళిత = బీల్పబడిన, అరాతిక్షమాపాల=శత్రు
రాజులయొక్క. రక్త=నెత్తురనెడు, ఆజ్య=నేతిచే, ఉదంచత్ = వైకెగనిన; మండి
యరుట. ఉదార=గొప్పదైన, కౌర్య=పరాక్రమమునెడు, హంతభుక్=అగ్నిచే, వ్యాప్తః
వ్యాపించుబడిన, ఆఖల=నమస్తమైన, ఆశా=దిక్కులయొక్క, అంతరా = వెలుపఁ
భాగములుగలవాడ. ఈతనికౌర్యాగ్ని పగతురనెట్టుటిధార లనునేతిచే బ్రజ్వలితవై
దిగంతముల ముట్టెనని భావము. అహితవిదళనమున నీతనిపరాక్రమము దిగంతవ్యాప్తి
మయ్యెనని ఫలితము.

భా. కృష్ణరాయఁడు నకులునివలె నశ్వశిక్షానిపుణుఁడనియు, నీతనిబాహుశ
శేషునివలె భువి నక్రమముగ మోసి సుఖపెట్టుచున్నదనియు, యుద్ధరంగమునఁ గల్గిన
బహులధూరింపించి కర్తవ్యముంగానక వెఱుపంది శత్రురాజు లీతనికీర్తిని గానముననే
యాశప్తములనుండి విముక్తి గాంచుచుండిననియు, నరినరపతులఁ జంపుటకతన నీతని
కౌర్యము దిగంతవిఖ్యాతమయ్యెననియు భావము.

విశే. వాకంధయ = గాలినిబీల్చునది; పాము. ఇట్టిచే స్తనంధయశబ్దము. స్తన
మును బీల్చువాఁడు చుటిబిడ్డ, జ్యౌ=నేల, భూమి గుండ్రముగనుండుట నైజము గాన
జ్యౌచక్రమనెను. క్షమా=భూమి, భూమిని పాలించువాఁడు గాన రాజు క్షమాపాలుఁ
డయ్యెను. హంతభుక్ = హోమము చేయఁబడినదానిం దినువాడు; అగ్ని. కీర్తి తెల్లగా
నుండుటయు, దానిని జంధ్రునిగా నెచ్చుటయుఁ గవిలాక ప్రసిద్ధవిషయములు. శేషుఁడు
భూమినిమోచుట పురాణాది ప్రసిద్ధాశయము. తృతీయపాదాదినుపసర్గసంధి యొప్పుటం
జేసి యుపసర్గ యతి నియమముననుసరించి యచ్చునకును, హల్లునకును యతి వేయనగుం
గాన 'దశ తారాతి' ఆనుపదమున విఱుంగునట్టి తకారముపైనుండు అకారము 'ప్రా'
ఆనుదానిపైగల అకారమునకు యతియయ్యె. ఆలం. రూపకము.

క. చండతరమూరురాయర, గండమహాబిరుద! థాటికారయవిచల

కొండపలి కొండవీటి, మండల! కటకేశసింధుమందరకుధరా. 93

టీ. చండతర.....మహాబిరుద-చండతరమూరు రాయరగండ = మహాగ్ర
మైన 'మూరురాయరగండ' ఆనెడు, మహాబిరుద = గొప్పబిరుదముగలవాడ, 'ఆశ్వ
పతులు, నరపతులు, గజపతులు' అను మూఁడు తెగలరాజులను జయించినవాడొకఁ
గృష్ణరాయల కీర్తిరదము గల్గె. ఇది కన్నడపదము. థాటికా.....మండల - థాటి
కారయ=దాడియొక్కచేగముచే, విచలత్ = మిగులఁ గంపించునట్టి, కొండపలి కొండ
వీటిమండల=కొండపల్లి కొండవీడను ప్రదేశములుగలవాడ, కటకేశ.....కుధరా-

కటకేశ=కటకాధిపతి యనెడు, సింధు=సముద్రమునకు, మందరకుథరా=మందరపర్వతమైనవాడా!

భా. కృష్ణదేవరాయలు మూరురాయరగండ యనుమహాబిరుదము గలవాడనియు, గొండపల్లి కొండవీడుల జయించినవాడనియు, గటకాధీశుని గలచినవాడనియు భావము.

విశే. కొండపల్లి కొండవీడులందలి కొండపదములు శ్రీకృష్ణరాయని ఛాటిరయము కొండలంగూడఁ జలింపఁజేసెనను జనుత్కార్యమును స్ఫురింపఁజేయుచు సరసములై యొప్పుచున్నవి. ఇదియు బ్రకృతకథానుకూలవిషయప్రకాశకమై సరసముగ నొప్పుచున్నది.

తోటకము.—

త్వరితాధరితానిలవాజినట, త్పురజోరురజోభరగూఢరవి

స్ఫురణా! కరణాధికశూత్రత్రిమ,ద్విరదాకరదారణవీరబలా! 94

టీ. త్వరిత.....రవిస్ఫురణా-త్వరిత = వేగముచే, అధరిత=క్రిందుగాఁజేయఁబడిన, ఆనిల = గాలిగల; అనఁగా వాయువేగమును మీఠినవనుట. వాజి = గుఱ్ఱములయొక్క, నటత్ = నటించునట్టి; అనఁగా జలించునట్టియనుట; సర్వమనుసర్థము పొసఁగమిఁ జలనమే గ్రాహ్యము. ఖురజ=డెక్కలచుండిపుట్టిన, ఉరు = గొప్పదైన, రజోభర=వరాగభారముచే, గూఢ = మఱుగుపడిన, రవి = సూర్యునియొక్క, స్ఫురణా=కాంతిగలవాడ, కరణా.....వీరబలా - కరణ=శరీరములచే, అధిక = అధికములైన; అనఁగా గొప్పశరీరము గలవనుట. శూత్రత్రిమత్ = శూత్రార్థముగల, ద్విరదాకర=వినుగులగుంపును, దారణ=బీల్చునట్టి, వీరబలా=వీరనైన్యములుగలవాడ!

భా. కృష్ణరాయల దాడులం దశ్వనైన్యములవలన రేఁగినధూళులు సూర్యకాంతినిగూడ మఱుగుపఱచెననియు, గృష్ణరాయనినై నెనులు మత్తగజముల నిదారింప నెంతయు సమర్థులనియు భావము.

విశే. ఈపద్యము నడకచేతను, సర్థముచేతను, జన్యాతోపమును సూచించునదై ప్రకృతకథానుకూలమై హృద్యమైయున్నది. మొత్తముమీఁద నిందాశ్వాసాంత పద్యములందలి విషయములు యుద్ధవార్తలనే సూచించుచున్నవి. ఇది తోటకవృత్తమునాఁబడు. దీనికిఁ బ్రతిపాదమునకు నాలుగేసి సగణములుండును. తొమ్మిదవయక్షరము యతిస్థానము.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధసారసారస్వతాభినంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కౌశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తిమ్మయనామధేయ ప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణంబను మహాప్రబంధంబునందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

పంచమాశ్వాసము.

వర్ణనీయ ! తిరుమల
దేవీహృదయేశ ! యన్మృతదీధితికులపా
రావారపారిజాత ! ధ
రావలయశరణ్య ! కృష్ణరాయవరేశ్వర !

1

టీ. శ్రీవర్ణనీయం=సంపదలచేత వర్ణించడమనవాడ! తిరుమలదేవీహృదయేశ = తిరుమలదేవికి భర్తయైనవాడ, అన్మృతదీధితికులపారావారపారిజాత = చంద్రవంశమును సమద్రమునకు గల్పవృక్షమైనవాడ, భరావలయశరణ్య = భూమండలమునకు రక్షకుడైనవాడ; అనగా భూమియందలి ప్రజలకు రక్షకుడాయనుట. కృష్ణరాయ వరేశ్వరం=కృష్ణరాయశ్రేష్ఠ! 'ఆవధరింపుము' అని ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇందలి 'అన్మృతదీధితికులపారావారపారిజాత, తిరుమలదేవీహృదయేశ' అనుపదములు శ్రీకృష్ణుడు సత్యానందుడై భువికి బారిజాతముం గొనితెచ్చిన యీ యాశ్వాసపుంగవుడు మాచకములై వెలయుచున్నవి. అలం. రూపకము.

టీ. ఆవధరింపుము జనమేజయక్షీతీశ
వరున కీర్తును నవ్వానివల్లభుండు
దైవనైన్యములు తీరితి దరతరంబ
వెడలి మొన లేర్పరించి యుద్వేలవృత్తి.

2

టీ. ఆవధరింపుము=సావధానముగ్గిని వినుము. జనమేజయక్షీతీశవరునకు = జనమేజయుడను రాజశ్రేష్ఠునకు, అవ్వానివల్లభుండు = ఆమునివలె, ఇట్లు, అను = అనెను. దైవనైన్యములు = సురనైన్యములు, ఈరీతి, తరతరంబ = ఒకటివెనుకనొకటి, వెడలి, మొనలు=మొగ్గరములు, ఏర్పరించి=ఏర్పాటుచేసి, ఉద్వేలవృత్తి=అధికమగు వ్యాపారముతో; ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

— యుద్ధము. —

ఉ. వచ్చితి మింకి నెందు జనవచ్చు నొహో నిలు పారిజాతపా
టచ్చర! యంచు జంకెలు గడలొన గృష్ణుని జాట్టుముట్టి వై

యచ్చరసేన దాఁకునపు డచ్చల మేమని చెప్ప దిక్కులం
జిచ్చఱతూపుతండములు సింహరవంబులు నిండె నొక్కటన్. 3

టీ. పారిజాతపాటచ్చర = ఓపారిజాతవృక్షమును దొంగిలించినవాడ, వచ్చి
తిమి, ఇంకఁ, ఎందుఁ, చనఁ, వచ్చుఁ=వీలగును. ఒహో = ఓహో, నిలు=
నిలువుము. అంచుఁ, జంకెలు=బెదరింపులు, కడల్కొనఁ=వ్యాపింపఁగా, వైయచ్చర
సేన=వియచ్చరనైన్యములు; అనఁగా సురబలములనుట. తాఁకునపుడు = ఎదుర్కొను
నమయమున, దిక్కులఁ=దిశలందు, చిచ్చఱతూపుతండములు = అగ్నినిజిలకు బాణ
ములగుంపులు; ఆగ్నేయాస్త్రములనుట. సింహరవంబులు=సింహనాదములు, ఒక్కటఁ=
ఒకనమయమునందే, నిండెఁ. ఏమి అని చెప్పఁ=చెప్పట కశక్యమునుట.

భా. బెదరింపులతో జేబేబలగము లేతెంచి యాగ్నేయాస్త్రప్రయోగములను
సింహనాదములతోడనే చేసెనని భావము.

ఉ. ఆకమలాయతాక్షీ నమరావనిజాతము డించి సంభ్రమ
న్నాకపురీమహారథుల నవ్వుచుఁ గన్గొని యంగుళిత్రగో
ధాకలనంబుతో యదువతంసుఁడు శార్ఙ్గనిబద్ధశేషని

ర్శోకనిచోళముం దిగిచె రోషనటద్భృకుటీవిలాసుఁడై. 4

టీ. ఆకమలాయతాక్షీ=ఆవద్దాయతాక్షిని సత్యను, అమరావనిజాతముఁ=
దేవభూరుహమును గల్గుచును, డించి = దించి, యదువతంసుఁడు=యాదవశ్రేష్ఠుఁడు
కృష్ణుఁడు, సంభ్రమన్నాకపురీమహారథులఁ=తొందరపడుసురమహారథులను, నవ్వుచుఁ,
కన్గొని=చూచి, అంగుళి...కలనంబుతోఁ-అంగుళి = ప్రేళ్లను, త్ర = రక్షించునట్టి,
గోధా=ఉడుముతోలుయొక్క, కలనంబుతోఁ=ఆచ్ఛాదనముతో, శార్ఙ్గనిబద్ధ...నిచో
ళముఁ - శార్ఙ్గ=శారమునుతనవంటియందు, నిబద్ధ = కూర్చబడిన, శేషనిర్శోక=శేషుని
కుబుసమనెడి, నిచోళముఁ=ఆచ్ఛాదనవస్త్రమును, తిగిచెఁ=ఆకర్షించెను; అనఁగా ధను
వునకుఁగప్పిన శేషనిర్శోకరూపాచ్ఛాదనమును దొలగించె ననుట. రోషనటల్...విలా
సుఁడై-రోష=కోపముచే, నటల్=చలించునట్టి, భ్రుకుటీ = బొమముడియొక్క, విలా
సుఁడై=అందముగలవాడై, తిగిచెనని పూర్వపదముతో నన్వయము.

భా. శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామను గల్పవృక్షమును నొక్కచో దించి హస్తమున
కుడుముతోలుకవచముం దొడిగి కోపమున బొమముడి యమర సర్పనిర్శోకాచ్ఛాదనముం
దొలగించి ధనువుం జేబూని యుద్ధసన్నద్ధుడయ్యెనని భావము.

విశే. నప్పుట హేలాసూచకము.

క. తిగిచి శరసన మెక్కిం

చి గుణధ్వని చేసి యంశశిరముల దొనలన్

బిగియించి తూపు లొక్కట

నిగిడింపఁ దొడంగె మరుదనీకినిమీఁదన్.

5

టీ. తిగిచి=ఆకర్షించి; అనఁగా నాచ్ఛాదనముందొలగించి, శరసనము=వింటిని, ఎక్కించు=ఎక్కువెట్టి, గుణధ్వని=నారియొక్కనాదము, చేసి=చివరి, అంశశిరములన్=భుజశిఖరములందు, దొనలన్=అమ్ములపొదులను, బిగియించి=బిగియఁగట్టి, తూపులు=బొజములు, ఒక్కటన్=ఒక్కమాటుగా, మరుదనీకినిమీఁదన్=సురసైన్యముపైని, నిగిడింపఁ=న్యాయపఁజేయుటకు, తొడంగె=ప్రయత్నించెను.

క. భిన్నాసురాస్త్రములచవి

గన్నమురాహితశిలీముఖము లపు డనిలో

మున్నెఱుంగని సురవీరుల

క్రొన్నెత్తురుచవయు నెఱింగి క్రోలఁ దొడంగెన్.

6

టీ. భిన్నాసురాస్త్రములచవి = నఱుకఁబడినరాక్షసులనెత్తురులరుచిని, కన్న = పొందిన, మురాహిత శిలీముఖములు=శ్రీకృష్ణునిబొజములు, అపుడు=అసమయమున, అనిలో = యుద్ధములో, మున్ను = పూర్వమున, ఎఱుంగని, సురవీరుల క్రొన్నెత్తురుచవియన్=దేవకూరులక్రొత్తరక్తపురుచియును, ఎఱింగి = తెలిసి, క్రోలన్=త్రావుటకు, తొడంగె = పూసెను.

భా. శ్రీకృష్ణునిబొజములు సురరక్షణార్థ మింతకుమున్ను రక్కసులనే వధించిన వాటందేసి దేవవీరులనెత్తురుచవి వానికిఁ దెలియదు. నేడు సురవీరులతో యుద్ధము తటస్థించుటచే సురవీరులనెత్తురటచిగూడ నెఱింగెనని భావము.

చ. అమరహితంబు గోరి యసురాంగకము ల్విదళించునట్టి మా

కమరుల¹ ద్రుంపఁగావలనె నక్కట నే డని సిగ్గుఁ జెందుచం

దమునఁ గఱోరశార్ఙ్గజనితప్రదరంబులు వైరిమర్చభే

దములొనరించి యుద్ధవసుధాస్థలిఁ² గూడఁగఁబాటు నయ్యెడన్.

7

టీ. అమరహితంబు=సురలమేలును, గోరి, అసురాంగకముల్=రాక్షసులయవయవములను, విదళించునట్టి=బ్రద్ధులనేయునట్టి, మాకున్, అమరులన్=దేవతలను, ద్రుంపఁగాన్=ఖండింపఁగా, వలనెన్=వచ్చెను. అక్కట=అయ్యో, నేడు, అని, సిగ్గు=లజ్జను, చెందుచుదమునన్=పొందువిధమున, కఱోరశార్ఙ్గజనితప్రదరంబులు=కఠినమైనశార్ఙ్గమును

ధనువునుండి పుట్టినబాణములు, వైరిమర్మ భేదములు = శత్రులయాయువుపట్టులను భేదిం
చుటలను, ఒనరించి = చేసి, అయ్యెడన్ = ఆసమయమున, యుద్ధవసుదాస్థిన్ = యుద్ధ
భూమియందు, కూడఁగఁ + పాటున్ = గుంపులుగాఁజేరును. అనఁగా శ్రీకృష్ణునిబాణ
ములు సురపీరులమర్మముల విదళించి యుద్ధభూమిం గుమిగాఁ గూతెనని భావము.

విశే. ఐండవపాదమున “త్రంపఁగాన్” అనుచో “నొంపఁగాన్” అనుపాఠ
మగవడును. దేవతలమరులుగాన నొంపఁగా ననుపాఠమే సరసమని తోచెడిని. అట్లే
నాలవపాదమున “కూడఁగఁ బాటు”ననుచో “దూరఁగఁబాటె” అనుపాఠ మగవడు.
సిగ్గుజెందు చందమును సూచింప దూరఁగఁబాటె ననుపాఠమే సమర్థమగుట నదియే
యాదరణీయమని తోచెడిని. సిగ్గుజెందిన నొరులకంటఁబడఁజాలక దాఁగియుండ
యత్నించుట వైజముగదా! మఱియు బాణవేగాతిశయముండెల్ల దూరఁగఁబాటె నను
పాఠమే సమర్థమగునని చెప్పవగును.

సీ. హరిబాణలూనంబు లై వచ్చునమరాస్త్ర
ఖండము ట్టూల్పుచు బక్షముల జడిసి
యమృతగంధాసక్త మగుచంచుపుటమున
వడి సింధురంబులఁ బొడిచి యెత్తు
నధిపుఁ డేసినఁ బాటునాశుగంబులకంటె
మునుమున్న చని లక్ష్యముల దళించు
భటులపై హరులపై బహురథాగ్రములపై
నొక్క డయ్యును దోచుఁ బెక్కుగతుల

తే. నఖముఖంబుల నిఱికి గండ్రలుగఁ జేయు
దివిజబిరుదధ్వజంబు ¹లుద్రేకవృత్తి
నిఖిలలోకాద్భుతావహనిర్నిరోధ
విక్రమస్ఫూర్తి ఖగరాజచక్రవర్తి.

8

టీ. నిఖల.....స్ఫూర్తి-నిఖల = సమస్తమైన, లోక=జగత్తులకు, అద్భుత=
అశ్చర్యమును, అవహ= కూర్చునట్టి, నిర్నిరోధ = అడ్డులేని, విక్రమ=పరాక్రమము
యొక్క, స్ఫూర్తి = వికాసముగల, ఖగరాజచక్రవర్తి = గరుడఁడు, ఉద్రేక
వృత్తి = విజృంభించిన వ్యాపారముతోడను, హరిబాణ లూనంబులై=శ్రీకృష్ణుని
బాణములచేఁ దెగినవై, వచ్చు, అమరాస్త్ర ఖండముల్ = సురలబాణములముక్క
లను, పక్షములన్ = తెక్కలచేత, జడిసి=వారించి, తూల్పున్ = ఎగురఁగొట్టును.
అమృతగంధాసక్తము=అమృతముయొక్క పరిమళమునందుఁ బ్రేమగలది, అగు=అగునట్టి.

చంచుపుటమునకొ = ముక్కుగొనచే, వడికొ = శీఘ్రముగ, సింధురంబులకొ = వీనుగులను,
 పొడిచి = గ్రుచ్చి, ఎత్తుకొ = వైకెత్తును; గరుడుండు తల్లిదాస్యముంబాప చంచుపుటమున
 నమృతముం గొనితెచ్చినవాడెట నాతనిచంచుపుట మమృతగంధాన క్తమని యొన్నవల
 యును. అభిపుడు = తనవిభుండు శ్రీకృష్ణుండు, వీసినకొ = ప్రయోగింపఁగా, పాటు = పఱు
 గెత్తు, ఆశుగంబులకంటెకొ = బాణములకన్న, “ఆశు గచ్ఛంతీత్యాశుగా?” శీఘ్రముగఁ
 బోవునవలయు. ఇది యిచ్చో బ్రయుక్తమగుట సరసము. మునుమున్న = ముందే, చని =
 పోయి, లక్ష్మ్యములకొ = గుఱులను, దళించుకొ = చీల్చును. ఒక్కండయ్యును = అనహాయం
 దైనను, భటులవైకొ = భటులమీఁదను, హరులవైకొ = గుఱుములమీఁదను, బహురథాగ్రముల
 వైకొ = అనేకరథములశిఖరములమీఁదను, పెక్కుగతులకొ = పలువర్తనములతో,
 తోచుకొ = అగచడును; అనఁగా దానొక్కడేయైనను విక్రమకౌశలమున నెక్కడఁ
 జూచినను దానే యగచడునట. దివిజబిరుదధ్వజంబులు = సురలయాయాజియచిన్న
 ములు గలవతాకలను, నఖముఖంబులకొ = గోళ్లకొనలందు, ఇఱికి = ఇఱుకునట్లుచేసి,
 గండ్రలుగకొ = ముక్కుముక్కులుగ, చేయుకొ = ఓనర్చును.

తే. సర్వతోముఖ మయి పేర్చుకొని బాణ

వర్ష సమృద్ధదుర్దినవ్యాప్తివలన
 నప్పు డెదిరించి పన్నిద్దఱహిమకరులుఁ
 గానఁబడలేక తేజోవిహీను లైరి.

9

టీ. సర్వతోముఖమయి = అంతటను వ్యాపించినవై, పేర్చు = విజృంభించిన, కొని...
 వ్యాప్తివలనకొ - కొని = శ్రీకృష్ణునియొక్క, బాణవర్ష = అమృలవానయొక్క,
 సమృద్ధి = రాషిడిచేసిన, (అనఁగా బాణవర్ష మనునానవలన గలిగినయనుట.) దుర్దిన = మేఘ
 చ్ఛన్నదినముయొక్క, వ్యాప్తివలనకొ = క్రమ్మటవలన, పన్నిద్దఱహిమకరులుకొ =
 ద్వాదశాదిత్యులును, అప్పుడు, ఎదిరించి = మార్కొని; శ్రీకృష్ణుననుట. కానఁబడలేక =
 కనఁబడఁజాలక; అదృశ్యులైయనుట. తేజోవిహీనులు = కాంతిలేనివారు, విరి.

భా. మేఘచ్ఛన్నదినమున సూర్యుండు తేజోహీనుడై యదృశ్యుడగుట సహ
 జము. ప్రకృతము శ్రీకృష్ణబాణవర్ష ముకతన దుర్దినము సంభవించెననియు దానఁ బన్ని
 ద్దఱుసూర్యులు దేజోహీనులై యదృశ్యు లైరినియు భావము. ద్వాదశాదిత్యులు
 శ్రీకృష్ణబాణపాతమున కోర్వంజాలక తేజోవిహీనులై యొడి యదృశ్యులైరిని తాత్ప
 ర్యము.

విశే. కొని = కొనియును ధనువుగలవాఁడు, అహిమకరులు = సంతాపముం గలుగఁ
 జేయువారు. ద్వాదశాదిత్యులు:—1. అర్జునుండు, 2. ధాత, 3. త్వష్ట, 4. పూషుండు,

5. వివస్వతుఁడు, 6. సవిత, 7. మిత్రుఁడు, 8. వరుణుఁడు, 9. అంశుమంతుఁడు, 10. భగుఁడు, 11. శక్రుఁడు, 12. విష్ణువు.

ఉ. చుక్కలరాణివాసములసోయగపుంజనుదోయిత్రైక్కునం
జిక్కిన యైనయక్కు యదుసింహుఁడు బాణపరంపరాహతిక్
ప్రక్కలు సేయఁ గాటు రుధిరంబునఁ దోఁగుచు రేవెలుంగు గెం
పెక్కినచాయ నభ్యుదయమేదియుఁ దాల్చె రణాంగణంబునన్. 10

టీ. చుక్కల.....త్రైక్కునన్-చుక్కలరాణివాసముల = నక్షత్రములనెఱు
రాణులయొక్క, చంద్రుఁడు తారకాభర్తగదా. సోయగపుంజనుదోయి = సుందరమైన
స్తనద్వంద్వము యొక్క, త్రైక్కునన్ = రాషిడిచేత, చిక్కినయైన = దట్టమైన;
అనఁగా స్తనములరాషిడిచే గఠినమైనదనుట. అక్కు = నక్షస్థలమును, యదుసిం
హుఁడు=శ్రీకృష్ణుఁడు, బాణపరంపరాహతిక్=బాణసమూహములదెబ్బచే, ప్రక్కలు=
ముక్కలు, చేయన్=జనర్పఁగా; చేధింపఁగాననుట. కాటు = స్రవించునట్టి, రుధిరంబు
నన్=నెత్తుటియందు, తోఁగుచు = మునుంగుచు, రేవెలుంగు = చంద్రుఁడు, అభ్యుద
యము=అభివృద్ధి; ఉదయించుటయని యర్థాంతరము. ఏదియు=విడిచియు; అనఁగా
నొకపక్షమున సొంపుచెడియనియు; నొకపక్షమున నుదయించుట లేకున్నననియు భావము.
రణాంగణంబునన్=యుద్ధభూమియందు, కెం పెక్కినచాయన్=ఎటు పెక్కిన కాంతిని;
ఎఱ్ఱనికాంతిననుట. తాల్చెన్=ధరించెను.

భా. చంద్రుఁ డుదయించునపు డరుణకాంతిని ధరించుట సహజము. ప్రకృత
మభ్యుదయములేకున్న నరుణకాంతి నాతఁడు ధరించెను. ఇది యెట్లుపాసఁగును?
శ్రీకృష్ణబాణములదెబ్బచే తారకారాణుల స్తనద్వంద్వముల యొరయికం గర్కశమైన
చంద్రునిరము చీలువబడెననియు, నందుండి కాటురుధిరంబు శరీరమంతటను వ్యాపించుట
కతన నుదయించుట లేకున్నను ప్రకృత మభివృద్ధిచెడినను, నరుణగాత్రుఁ డయ్యెనని
భావము. అనఁగాఁ జెలువేది చంద్రుండు రక్తసిక్తగాత్రుఁ డయ్యెనని భావము. అలం.
విరోధము.

తే. చోద్య మప్పుడు భవరోగవైద్యుఁడైన
యంబుజోదరు డాసినయంతమాత్ర
నపగతాసాధ్యగదఁ డయ్యె యక్షభర్త
సారిది రుద్రులు నిర్భక్తశరాలు లైరి.

11

టీ. అప్పుడు, భవరోగవైద్యుఁడైన = సంసార మనురోగమునకు వైద్యుఁడు,
అంబుజోదరుఁ=శ్రీకృష్ణుని, డాసినయంతమాత్రన్ = సమీపించినంతమాత్రముననే
సారిజాత—40

యక్షధర్త=కుబేరుడు: కుత్సితదేహుఁడనియు నర్థాంతరము. ఈపక్షమునఁ ద్వ్యగ్రోగి
యనిభావము. అపగతా.....గడుడు - అపగత=నశించిన, అసాధ్య=జితముకాని,
గడుడు = గడకలవాడు, అపగత=పోయిన, అసాధ్య = సాధ్యముకాని, గడుడు=
రోగముకలవాడు, అనియర్థాంతరము. అయ్యెన్=అయ్యెను, సారిదిన్ = క్రమముగా,
రుద్రులు=వికాదశరుద్రులును, నిర్దుక్తశూలులు=విడువఁబడిన త్రిశూలములుగలవారు;
పోయిన శూలరోగముగలవారని యర్థాంతరము. విరి=అయిరి.

భా. ఈకమున నుత్తమవైద్యునిచెంతకుఁ బోగానే వివిధరోగములు శూలలు,
నివర్తించునటుల సుసారరోగ వైద్యుఁడగు శ్రీకృష్ణుని సమీపింపఁగనే కుబేరుడు నిరస్త
గడుడును, రుద్రులు నిర్దుక్తశూలులును నైరిని భావము. అనఁగాఁ గుబేరుని గదద్వస్త
మయ్యెననియు; రుద్రులత్రిశూలములు నిరర్థకము లయ్యెననియుఁ దాత్పర్యము. అం.
క్షేపము. ఆతిశయోక్తి.

సీ. నిర్భగ్నశృంగుండై నిజవాహనముఁ దాను
వై వస్వతుఁడు లాఘవంబు నొందె
దళితశాతకృపాణదంష్ట్ర మై నైర్మత
భుజభుజంగస్వామి పొల్లువోయె
నిర్ధూతహేతి యై నిలువు నీటుగ నగ్ని
దేవుండు నిర్వాణతేజుఁ డయ్యె
భయపలాయనవేశేఁ బవమానునకు నాత్మ
జవనత్తవ్వములకల్కి సఫల మయ్యె
తే. వరుణునకు డాఁగికొనఁ జోటు వలఁతి యగుట
నుదధినాయకభావంబు నుపకరించె
జలరుహోదరసవ్యాపనవ్యముక్త
నిష్ఠురాస్త్రంబు లొండొండ నిగుడునపుడు.

12

టీ. జలరుహోదర...స్త్రంబులు - జలరుహోదర = పద్మనాభుఁడగు శ్రీకృష్ణుని
యొక్క, సవ్యాపనవ్య = కుడియెడమచేతులచేత, ముక్త=విడువఁబడిన, నిష్ఠుర=కూర
ముతైన, అస్త్రంబులు = బాణములు, ఒండొండ = ఒకటితోనొకటి, నిగుడునపుడు=
వ్యాపించునపుడు; అనఁగా నొకదానినొకటియంటి పుంఖానుపుంఖముగఁ బ్రసరించునపు
డునుట. వైవస్వతుండు=యముఁడు, నిజవాహనము = తనవాహనమగు నైవభోతును,
తాను, నిర్భగ్నశృంగుండై = శృంగభంగముగలవాడై అని యనుపరార్థము. విడిగిన
కొమ్మలుగలదైయని మహిషవాహనపరము. శృంగభంగమనఁగా నవమానముగాన యముఁ

దవమానము నందెననియె, వాహనమగుమహిషమునకుఁ గొమ్ములువిడిగెననియెఁ దాత్పర్యము. లాఘవంబుఁ = చులకఁదనమును, ఒండెఁ = పొందెను. కొమ్ములబరువుతగ్గెనుగాన మహిషము లఘుత్వమును బొందెననుట. నైర్మతభుజభుజంగస్వామి = నైర్మతుఁడను దిక్పాలునియొక్క బాహువసెడు సర్వశ్రేష్ఠము, దళిత...దంప్రమై = దళిత = చీల్చబడిన, కాతకృపాణ = వాఁడియైనకత్తియనెడు, దంప్రమై = కొరకలదై, పొల్లువోయెఁ = వ్యర్థమయ్యెను; అనఁగాఁ గోరఁబెరికినపామువలె నైర్మతుఁడుభుజమునందలి కత్తినిగోల్పాయి వ్యర్థఁడయ్యెననుట. అగ్ని దేవుండు, నిర్ఘాతపేతియై = నష్టమైనజ్వాలలుగలవాడై; కత్తిగలవాడైయని యర్థాంతరము. నిలుపునీటుగఁ = నిశ్చేష్ఠుడై; నిలిచియున్న పాటుగా భస్మమైయని యర్థాంతరము. నిర్వాణతేజాఁడు = నశించినప్రతాపముగలవాఁడు, ఆరినకాంతిగలవాఁడు, ఆయ్యో. అగ్ని దేవుండు తనయాయుధముంగోల్పాయి 'నిస్తేజస్కుడై, నిశ్చేష్ఠుడై, మంటలారుట, భస్మరూపముందాల్చుట, యారిపోవుట' యనుసహజధర్మములంబొందెనని భావము. భయపలాయనవేళఁ = భయముతో బరువిడిపోవునమయమున, పవమానునకుఁ = వాయుదేవునకు, ఆత్మజవనత్వములకల్పి = తనవేగముయొక్కయు, బలముయొక్కయు నునిగి, సఫలము = ఫలవంతమైనది, ఆయ్యో; అనఁగా నుపకరించెననుట. శ్రీకృష్ణునికోల్లలకొర్వంజాలక వాయుదేవుండు తనకుఁగలవేగమును బలమును వినియోగపఱచిని పాటిపోయెనని భావము. వాయువు మహావేగండును మహాబలండునుగదా. వరుణునకుఁ, డాఁగినొనఁ = దాఁగుకొనుటకు, చోటు = స్థలము, వలతి = సమర్థమైనది, అగుటఁ = సంభవించుటందేసి, ఉదధినాయకభావంబుఁ = సముద్రాధిపత్యముగూడ, ఉపకరించెఁ = ఉపయోగపడెను. వరుణుండు సాగరాలయ్యుండును సాగరస్వామియ్యుఁగాన శ్రీకృష్ణబాహుప్రహరముల కోడి యుదధిండాఁగెనని భావము.

వ. నుటియు నవ్వుధుమధను సముద్దండ దోర్దండ మండలీకృత శార్ఙ్గ
కోదండ నిర్దుక్త నిర్భర క్రూర నారాచథారా నిపాతంబున గవాక్షిత
వతు లగుయతులును, జక్ర నిర్వక్ర విక్రమక్రీడలం బరిచ్చిన్న కర్ణనా
సాధరు లగువిద్యాధరులును, గౌమోదకీ ప్రహరంబులం జూర్ణీకృత
శిరోమధ్యు లగుసాధ్యులును, నందకాసిథారావిదారణంబునం బ్రత్య
వయవశిథిలితానువిధులగుసిద్ధులును, బతంగపుంగవ పక్షువిక్షేపణాహ
తిందూలి జర్జరు లగునిర్జరులును, ధైర్యంబులతోడన కంకటంబులు
వ్రస్సినం జాలుకదనంబు నొంది సాధ్వసోద్రేకంబున భద్రదంతా
వళంబుల డిగ్గ నుటికి మేరుశిఖరంబులు వ్రాకియు రథ్యసారథిసహి

తంబుగా శతాంగంబులు పొడిపొడి యైనం జూర మటు వెటుంగక మాతంగశవంబుల క్రింద నీగియు భగ్నుచరణంబులై తలకెడవుగఁ ద్రెల్లిసతురంగక శేబరంబులం గొంగిలించుకొని నిర్ద్విపులుంబోలె గ్రుక్కుమిక్కునక పక్కెరలు పైఁ ద్రోచుకొనియును సంత్యక్త హేతివర్గంబును సర్వతః ప్రథావనమార్గంబును బ్రవర్తితప్రార్థనా లాపంబును బరిధూయమానకేశకలాపంబునుంగాఁ గాండిశీకత్వంబు నొంది తిరుగుడు వడి పాంచజన్యఘోషంబు మున్నుగా దిగంతంబు లంటంబఱచుటయుఁ, బ్రహరమూర్ఖాపరవశు లగుజయంతనల కూబర చిత్రసేనాదులం గనకకమలదళపుటాసీయమానంబు లగు నభ్రగంగాపాసీయంబుల సేదదేర్చి ఫలకగర్భంబులకుం దార్చి నిజ నివాసంబులకుం జేర్చికొనునాప్తసేవకవర్గంబువలనను, విలూనదం డంబులై పడిన ధవళచ్చత్రంబులఁ బ్రఫుల్లపుండరీకంబులని పరిభ్రాంతి నొడియనఱ్ఱాడుచు నిపాతితవరుణంబై నింగిఁ జేరెంబు వాటు వాహనహంసంబువలనను, మేదుర మేదశంకసంకులంబులగురుధిర పల్వలంబులు దఱిసి మజ్జనక్రీడాపరాయణం బై చండి వడిఁ గదలమిం గృతాంతుండు విడిచి పోయిన జిఱిగొట్టుచుఁ దిరుగునున్నత్ర లులాయంబువలనను, మూర్ఛితక్షపాకరమండలనిర్గతంబై నిర్గత శృంగం బగులాంఛనమృగంబుం గురంగీశంకం దఱిమికొని వెను వెంటం దిరుగుపలాయితపవమానవిముక్తకురంగంబువలనను, వైన తేయచరణ నఖముఖాఘాతనిపాతితంబులై రణధూళిధూసరితంబు లగురుద్ర జటామండలమండన శశిఖండఖండంబులఁ గర్ణపూరంబు లుగా నిడుకొనువేడుకం గూడ నొండొరులఁ గడవం *గేరికొను జేతాళబాలికా జనంబులవలనను, గదనరంగం బభిరామం బయ్యె నయ్యవసరంబున.

13

టీ. మఱియు, ఆమృతమధను...నిపాతంబున - ఆమృతమధను=ఆమృత సూదనునియొక్క, సమద్దండ=ఆధికమైన, దోర్దండ=దండముంబోలు చేతియందు, మండ లీకృత=గుండ్రముగాఁజేయఁబడిన, శార్ఙ్గకోదండ=శార్ఙ్గమనుధనువునుండి, నిర్దుక్త=విడువఁ బడిన, నిర్భర=పూర్ణమైన, ప్రారంభయంకరమైన, నారాచధారా = బాణధారయొక్క, నిపాతంబున = బడుటచేత; అనగా నెడతెగని క్రీకృష్ణబాణముల పాతముచేననుట.

* జేరుకొను.

గవాక్షితవత్సులగు=కిటికిలవలెజేయఁబడిన అొమ్ములగలవారగు; అనఁగా జిల్లులుపోయిన
యెడలగలవారనుట. యత్నులును, చక్ర...క్రీడలఁ-చక్ర = సుదర్శనమునుచక్రాయు
ధముయొక్క, నిర్మక=అకుటిలమైన, విక్రమ = పరాక్రమముయొక్క, క్రీడలఁ=
ఆటలచే, పరిచ్ఛిన్నకర్ణవాసాధరులు=త్రేగినచేవులను ముక్కులను ధరించినవారగు, విద్యా
ధరులును, చక్రపుదెబ్బలచేఁ గొందఱకువిద్యాధరులకుఁజేవులును గొందఱకుముక్కులును
త్రేగెనని భావము. కామోదకీప్రహరంబులఁ=కామోదకి యనుగదయొక్కదెబ్బలచే,
చూర్ణీకృతశిరోమధ్యలు=చూర్ణముగాఁజేయఁబడిన తలనడుముభాగముగలవారు, అగు=
విసట్టి, సాధ్యులును, నందకాసిధారావిదారణంబునఁ=నందకమునెడి కత్తియంచుచేసిన
బద్దలుచేయుటచే, ప్రత్యవయవశిథిలితానువిద్ధలు=ప్రత్యంగముయొక్క త్రైధిల్యముతోఁ
గూడినవారు, అగు=విస, సిద్ధులును; అనఁగా నందకాసిచేనంగములెల్లవిదారితములగుట;
నట్టిశిథిలములైనయంగములతోఁ గూడినవారని తాత్పర్యము. పతంగపుంగవపక్షవిక్షేపణా
హతిఁ=పక్షిక్షేపముగు గరుడునియొక్కతెక్కలవిక్షేపమువలనిదెబ్బచే,తూలి,జర్జరులు=
శిథిలులు, అగు=విస, నిర్జరులును, ధైర్యంబులతోడన = ధైర్యముతోఁగూడియే, కంకటం
బులు=కవచములు, వ్రస్సినఁ = బద్దలుకాఁగా; అనఁగా ధైర్యముతోఁబాటుగఁగవచ
ములును శిర్షములయ్యెనుట. చులుకఁదనంబుఁ = లఘుత్వమును; సంచత్వముననుట. కవ
చములు శరీరభారభూతములు జాఱునుగానఁ జాలకందనము కల్గెననియు గ్రహించునది.
ఒంది, సాధ్యసోద్రేకంబునఁ=భయోతిరేకముచే, భద్రదంతావళంబులఁ=భద్రగజము
లను, డిగ్గఁ=దిగునట్లుగా, ఊఱికి=గెంతి; దిగియనుట. మేరుశిఖరంబులు=మేరుపర్వత
శిఖరములు, ప్రాఁకియు=ఎగఁబ్రాఁకియును, రథ్యసారథినహితంబుగాఁ=గుఱ్ఱములతోడను
సారథితోడను, శతాంగంబులు = రథములు, పాడిపాడి = చూర్ణము, విసఁ=కాఁగా,
చొరఁ=చొచ్చుటకు, మఱువు=రహస్యమగుచోటు, ఎఱుంగక=కానక, మాతంగశవం
బులక్రిందఁ=చచ్చినయేనుగులక్రిందను, ఈఁగియుఁ = అఱిగియును, భగ్నచరణం
బులై=నఱుకఁబడినకాళ్లుగలవై, తలకెడవుగఁ = తారుమాఱు మెడలుకలుగునట్లుగా,
త్రెల్లిన=భువించడిన, తురంగకశేబరంబులఁ = గుఱ్ఱములశరీరములను, కాఁగలించిశాని=
అలింగనముచేసిశాని, నిర్జివులుంబోలెఁ = ప్రాణములేనివారుపలె, గ్రుక్కుమిక్కునక=
ఊపిరితీయకగుటకవేయక, పక్కెరలు=వినుఁగు గుఱ్ఱము మున్నగువానివీపుపై వేయుబట్ట
లను, పైఁ=తమమీఁద, త్రోచుకొనియును=వైచిశానియును; అనఁగా వానిని గప్పిశాని
యనుట. సంత్యక్త మేలివర్గంబును = విడువఁబడిన యాయుధములుగలవారును, సర్వతః
ప్రధావనమార్గంబును=అంతటను బరుగెత్తుతోవగలవారును; అనఁగా మార్గమంతటనుబరు
గెత్తుచుండిననుట. ప్రవర్తిత ప్రార్థనాలాపంబును=చేయఁబడిన ప్రార్థనావాక్యములుగల

వారును; అనఁగా విమలమని వేడికొనుచుండిరనుట. పరిధూయమానకేశకలాపంబును = చెదరి చలించు శిరోజములుగలవారును, కాఁ = అగునట్లుగా, కాందిశీకత్వము = భయము చే నల్లిమకైగుటను, ఒంది = పొంది, తిరుగుడువడి = సంభ్రమమునంది పాంచజన్యఘోషంబు = శ్రీకృష్ణ విజయశంఖధ్వని, మున్నుగాఁ = ముందుగాఁగ, దిగతంబులు = దిశలకొనలు, అంటఁ = చేరునట్లు, పఱచుటయుఁ = పరుగెత్తఁగా, పైయః మాపకక్రియలకెల్లను బైని బేర్కొనఁబడిన యక్షసాధ్య విద్యాధరాది పదముల కర్తలు. ప్రహరమూర్ఖాపరవశులు = దెబ్బలచేనైన యింద్రియముల తెలివితప్పటఁ నస్వాధీనులు, అగు = విసట్టి, జయంతనలకూబర చిత్ర సేనాదులఁ = జయంతుఁడు నలకూబరుఁడు, చిత్ర సేనుఁడు మొదలగువారిని, కనకకమలదళపుటాసీయమానంబులగు = బంగారుపద్మముల రేకులచేనైన దొప్పలచే దీసికొనిరాఁబడినవైన, అభ్రగంగా పాసీయంబులఁ = ఆకాశ గంగోదకములచే, సేదదేర్చి = శ్రమ మవసయించి, ఫలకగర్భములకుఁ = పీటలనడుమకు, తార్పి = పొందించి, నిజనివాసంబులకుఁ = తమయిండ్లకు చేర్చికొను = పొందించుకొను, ఆప్తసేవకవర్గంబువలనను = ఇష్టలగు భృత్యులనమూహావలనను; అనఁగా సేవకులు తమస్వామి కుమారాదులను మిన్నేటి నీటిని దెచ్చి ప్రవరములవలని మూర్ఖదేర్చి మెల్లఁగ ఫలకగర్భంబులందార్చి యిండ్లకుఁ గొనిపోయిరనుట విలూనదండంబులై = కిథిలములైన కఱ్ఱలుగలవై; అనఁగా జాతినకఱ్ఱ గలవనుట వడిన = భూమిపైఁబడిన, ధవళచ్ఛత్రంబులఁ = వెల్లగొడుగులను, ప్రవుల్ల పుండరీకములు = వికసించిన తెల్లదామరలు, అని, పరిభ్రాంతిఁ = మోహముతో, ఒడియఁగ్రహించుటకు, అఱ్ఱాడుచు = చుట్టుపట్ల వదలక సంచరించుచు, నిపాతితవరుణంబై = పడద్రోయఁబడిన వరుణుఁడుగలదై, నింగిఁ = ఆకాశమున, పేరెంబువాటు = పరుగెత్తుచున్న వాహనహంసంబువలనను = వాహనమైన హంసవలనను; అనఁగా వరుణవాహన మగ హంసదండములు తెగి భువి ద్రెళ్లిన వెల్లగొడుగులంగాంచి తెల్లతామరలను భ్రమజేంది తనకుఁదామరలు ప్రియమైనవిగానఁ దగ్గరొతును వరుణుని దిగఁద్రోసి యావై గొడుగులదరికేగి తిరుగుచుండెనని భావము. మేదురమేదకపంకసంకులంబులగు = దట్టమగ మేదస్సనెడు బురదచే విస్తారములైన, రుధిరవల్లంబులఁ = నెత్తుటిగుంటలను బురదందోలు మేదస్సుతోడను, నిండిన నెత్తుటిచే నిండిన చిన్న చిన్న పల్లపునేలలనఁ భావము. తఱిసి = సమీపించి, మజ్జన శ్రీడాపరాయణంబై = మునుంగుట యనునాట యం దాసక్తిగలదై, చండి = చండితనమునంది, వడిఁ = శీఘ్రముగా, కదలమిఁ = కదలకుండుటచే, కృతాంతుండు = యముఁడు, విడిచి, పోయినఁ = పోఁగా, జిఱకొట్టచుఁ = బుగకొట్టుచు, తిరుగు = సంచరించు, లలాయంబువలనఁ = ఎనుపొతువలనను

అనఁగా యమవాహనమగు మహిష మాకదనరంగమున నచ్చటచ్చట మేదస్సు తోడను రక్తముతోడను నిండిన చిన్న చిన్నగుంటలంగాంచి బురదనీటిగుంటలను భ్రమఁ జెంది తనకు బురదనీటిగుంటలందు మునుంగు కోర్కి. మిక్కిలముగానఁ దనస్వామి యెంత యదలించినను మొండితనముపూని కదలకయుండెననియు, దాన నాతఁడు దానిని విడిచిపెట్టి పోయెననియు, బిదప నది బునకొట్టుచు నచ్చోఁ దిరుగుచుండెననియుఁ దాత్పర్యము. మూర్ఖితక్ష పాకరమండల నిర్గతంబై = మూర్ఖనందిన చంద్రునియొక్క మండలాకృతినుండి వెడలినదై, నిర్గత శృంగంబగు = బాటినకొమ్మలు గలదైన, లాంఛనమృగంబు = చంద్రలాంఛనమగు కురంగమును; చంద్రునియందలిమచ్చను గొందఱు కురంగముగను గొందఱు భూచ్ఛాయగను మఱిగొందఱు వేటొకరితిగను భావించిరనుట ప్రసిద్ధము. అం దిచ్చోఁ గురంగరూపముననే యది సంభావితమయ్యె నని యెన్నునది. కురంగేశంక = అడులేడి యను భ్రమతో, తఱిమినిని = వెంబడించి, వెనవెంట = వెనుక వెనుకను, తిరుగు = సంచరించు, పలాయిత పవమానవిముక్త కురంగంబువలనను = పాటిపోయిన వాయుదేవునిచే విడువఁబడిన మగ లేడివలనను; వాయుదేవునకు లేడివాహనము. అతఁ డద్దాని నచ్చోఁ దిగవిడిచి యుద్ధరంగమును వీడి భయమునఁ బాటిపోయెను. పిదప నది యుద్ధమునఁ గొమ్మలు గోల్పోయిన చంద్ర లాంఛనమగు కురంగముంగాంచి యాడులేడికిఁ గొమ్మ లుండకుండుట సహజ మాటంజేసి ప్రకృతము దీనికిఁ గొమ్మలు లేమింజేసి యాడులేడియను భ్రమనంది దాని వెంబడించి తిరుగుచుండెనని తాత్పర్యము. వైనలేయ.....నిపాతితంబులై - వైనలేయ = గరుడునియొక్క, చరణ = కాళ్ళందలి, నఖ = గోళ్ళలయొక్క, ముఖ = కొనలయొక్క, అఘాత = దెబ్బలచే, నిపాతితంబులై = క్రిందఁ ద్రోయఁబడినవై, రణ ధూళి ధూసరితంబులగు = యుద్ధమునందలి పరాగముచే ధూమ్రవర్ణముగలవైన, రుద్ర జటామండల మండన శశిఖండఖండంబుల = రుద్ర = వదునొకొండుగురగు నీశా నులయొక్క, జటామండల = జటామండలములకు, మండన = అలంకారములైన, శశిఖండ = చంద్రకళల సంబంధమైన, ఖండంబుల = ముక్కలను, కర్ణ పూరంబులు గా = కర్ణాభరణములుగా, ఇడుకొను = పెట్టుకొనునట్టి, వేడుకొగూడ = సంతోష ముతోఁగూడ, ఒండొరుల = ఒకరినొకరు, కడవ = అతిక్రమించుటకై, కేరికొను = బేతాళ బాలికాజనంబులవలనను = బేతాళ కన్యాసమూహమువలనను; అనఁగా నేకా దశరద్రుల జటామండలముల కలంకారములైన శశిఖండములు గరుడ నఖాఘాత ములచే ముక్కముక్కలై యుద్ధభూమిని రాలి యందలిధూళిచే దూసరితము లయ్యెనని నట్టి యాముక్కులను గర్వాభరణముగాఁ జేయఁదలంచినవారై యచటి

భూతబాలిక లన్యోన్య మాముక్కలకై యహమహమికతో నొకరికన్న ముం డి పఱుగిడుచుండిరినియు భావము. కదనరంగంబు = యుద్ధభూమి, అభిరామ! మనోహరమైనది, అయ్యో, అయ్యవనరంబున = ఆనమయమునందు; వైసివర్ణి ప్రకారము సేవకులు, హంస, మహిషము, కురంగము, జేతాళబాలికలు ప్రవృత్తులబట్టి, యుద్ధభూమి మనోహరమయ్యెనని యెన్నునది.

విశే. ఈసందర్భమునఁ గవి నిపుణముగా నీశానుల పరాభవమును సూచించెన తక్కిన దేవతలకువలె నిష్ఠురముగా పర్జింపఁడయ్యెను.

చ. హరిహాయుఁ డాగ్రహోజ్జ్వలితుఁడై యనిఁ బాటుదిశాధినాథుఁ
దిరుగుఁడు పోకుపోకుఁ డని తిట్టి యదల్చి నవోదయత్పయో
ధరము నలంకరించు తనధన్వ మధిజ్యము చేసి గోత్రభీ
కరముగ బాహు లెత్తి తమకంబున సేనకుఁ జేయించినఁ.

టీ. హరిహాయుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ఆగ్రహోజ్జ్వలితుఁడై = శోభముచే నుద్గీర్ణ అని = యుద్ధమునుండి, పాటు = పరుగెత్తు, దిశాధినాథుల = దిక్పతులను, తిరుగుఁ మఱులఁడు, పోకుపోకుఁడు = పోకుఁడుపోకుఁడు, అని, తిట్టి = దూషించి, అదల్చి = పెట్టి, నవోదయత్పయోధరము = శ్రోత్రగానుదయించిన మేఘమును, అనఁగాఁ డి తారు మొగులుననుట. అలంకరించు = భూషించు, ఇంద్రధనువు మేఘమునకు శో గలుగఁజేయునదియు, సామాన్యముగఁ దోలుకారునఁగల్గునదియు నగుఁగదా. దా బోలునదని తాత్పర్యము. తనధన్వము = తనవంటిని, అధిజ్యము చేసి = ఎక్కువెట్టి, గ భీకరముగ = కొండలకు భయంకరమగునట్లుగా; రాజులకుభయము గలుగునట్లుగానని నర్థాంతరము. బాహులు = చేతులు, ఎత్తి = పైకెత్తి, తమకంబున = సంభ్రమము సేనకు = నైవ్యమునకు, చేయించి = చివరండుని హస్తమెత్తి సంజ్ఞ సేయఁగా.

విశే. అధిజ్యము = ఎక్కువెట్టినసారిగలది.

క. గిరితటముఁ దాఁకి తిరిగెడు

తరంగిణియుఁ బోలె దేవతాపతియాజ్ఞ

మరలి వియచ్చరవాహిని

మురహరునిం బొదివి ఘోరముగఁ బోరునెడఁ.

టీ. వియచ్చరవాహిని = దేవనైవ్యము; దేవనదియనియు నర్థాంతరము. గిరి ముఖ = పర్వతతటము, తాఁకి = ఆంటి, తిరిగెడు = మరలునట్టి, తరంగిణియుఁబోలె = నదిః దేవతాపతియాజ్ఞ = దేవేంద్రునియాజ్ఞచే, మరలి = తిరిగి, మురహరుని = శ్రీకృష్ణ

పాదివి = కప్పి, ఘోరముగ్ = భయంకరముగ, పోదునెడగ్ = యుద్ధము సేయునమయమున. అలం. ఇంద్రునిమూఙ్గ గిరితటమువలెను, వియచ్చరవాహిని తరంగిణివలెను, గిరితటము తాఁకువలె నింద్రునియాజ్ఞాశ్రవణమును, మరలునదివలె సైన్యము మరలుటయు నొప్పెను. ఉపమ.

ఉ. *టింగనుమ్రోత మ్రోగుచును తెక్కలపాములువోలె శౌరిచే
సింగిణివింట వెల్లిగొనుచిత్రశరంబులు సూతు నొంచి ర
థ్యాంగకము ల్దళించుచు నిజావయవంబులఁ దూల్చ దేవతా
పుంగవుఁ డోసరించుటయు బోరన నడ్డముసొచ్చె సైన్యముల్. 16

టీ. టింగనుమ్రోతగ్ = టింగనుధ్వనితో, మ్రోగుచును = ధ్వనిచేయుచు, తెక్కలపాములువోలెగ్ = తెక్కగలనర్పములవలె, శౌరిచేసింగిణివింటగ్ = శ్రీకృష్ణుని చేతియందలి సింగిణివింటనుండి, వెల్లిగొనుచిత్రశరంబులు = ప్రవహించుచిత్రములైన బాణములు, సూతుగ్ = సారథిని, నొంచి = నొప్పించి, రథ్యాంగకముల్ = గుఱ్ఱములయవయవములను, దళించుచుగ్ = చీల్చుచు, నిజావయవంబుల్ = తనయవయవములను, తూల్చగ్ = సంచరింపఁజేయఁగా; అనఁగా శ్రీకృష్ణబాణములు ధ్వనిచేయుచుఁ బరంపరగా నేతెంచి యింద్రునిసారథిని నొప్పించి గుఱ్ఱములయవయవములందీల్చి యింద్రుని యంగములం గూడ బాధించెననుట. దేవతాపుంగవుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ఓసరించుటయ్యగ్ = వెనుకదీయఁగా నే, బోరనగ్ = శిక్రుముగా, సైన్యములు, అడ్డముసొచ్చెగ్ = మధ్యపడెను.

మ. మది నొక్కించుక శంక లేక సమరోన్మాదంబునం బేర్చి బె
ట్టిద మై తాఁకినదేవతారథికకోటిం. గిట్టి తూలించె ను
న్నదవేదంఢఫటాతమశ్చయనిశమ్మన్యంబుఁ దలైన్యముగ్
గదచే శార్ఙ్గముచే రథాంగకముచేఁ గంసారి హింసారతిగ్. 17

టీ. మదిగ్ = మనస్సునందు, ఒక్కించుక = కొంచెమైనను, శంక = సందేహము, లేక; అనఁగా మనము శ్రీకృష్ణుని గెల్వగలమా యనువిచారమును మానియునుట. సమరోన్మాదంబునగ్ = యుద్ధోన్మత్తతచే, పేర్చి = విజృంభించి, బెట్టిదమై = భయంకరమై, తాఁకిన = ఎదుర్కొనిన, దేవతారథికకోటిగ్ = సురరథికులగుంపును; రథములనున్న సురలననుట. ఉన్నద.....నిశమ్మన్యంబుగ్ = ఉన్నద = అధికమదముగల, వేదంఢఫటా = గజబృందములనెను, తమశ్చయ = చీఁకటులచే, నిశమ్మన్యంబుగ్ = రాత్రి యనితలంపఁదగినట్టి, తలైన్యము

*టింగను మ్రోము మ్రోయుచును.

పారిభాత—41

మన్ = ఆదేవసైన్యమును, గదచేత్ = కామోదకీచేతను, శార్ఙ్గముచేత్ = శార్ఙ్గమునుభయపు
చేతను, రథాంగకముచేత్ = సుదర్శనమునుచక్రముచే, కంసారి = శ్రీకృష్ణుడు, హింసా
రతిన్ = హింసయందైనయానతితో; అనగా హింసించునను నుత్సాహముతోననుట.
కిట్టి = తొడరి, తూలిం చెత్ = పాఱుదోలెను.

ఉ. సై నికు ¹లెల్ల నంత రణసన్నహనం బెడలించి పాటిస
న్నానయు నచ్చలంబు మది నాటుకొనంగఁ గపోలమండలీ
దానమిశ్చద్విరేఫనినదంబులఘేంకృతి సందడింప వె
ల్లెనుఁగు మీఁద డీకొలిపి యింద్రుఁ డుపేంద్రునిఁ దాఁకెనుద్ధతిన్. 18

టీ. అంతన్, సైనికుల్లెన్ = సేనలోనివారెల్లను, రణసన్నహనంబు = యుద్ధ
సన్నాహమును, ఎడలించి = సడలించి; అనగా యుద్ధయత్నమును విడిచి యనుట. పాటి
సన్ = పాటిపోఁగా, నానయున్ = సిగ్గును, అచ్చలంబున్ = ఆగ్రహమును, మదిన్,
నాటుకొనంగన్ = నాటఁగా, కపోల.....నినదంబుల్ - కపోలమండలీ = గండస్థలముల
యందైన, దాన = మదముకొఱును, మిశ్చత్ = చేరిన, ద్విరేఫ = తుష్టైదలయొక్క, నినదంబు
ల్ = ధ్వజులతో, ఘేంకృతి = ఘేంకారము, సందడింపన్ = సందడిచేయఁగా; కలిసికొనఁగా
ననుట. వెల్లెనుఁగున్ = తెల్లయేఁగుఁగునైరావతమును, మీఁదన్ = శ్రీకృష్ణునిపైకి, డీకొలిపి =
పురికొలిపి, ఉద్ధతిన్ = గర్వముతో, ఇంద్రుఁడు, ఉపేంద్రునిన్ = ఇంద్రావరజుని శ్రీకృష్ణుని,
తాఁకెన్.

క. పునరాగతుఁ డగుమఘపునిఁ
గనుఁగొని తనమ్రాల నున్న కామినినెమ్మో
మున దృష్టి నిలిపి మురము
ర్దనుఁ డిట్లను హాసగర్భితశ్రోధోక్తిన్. 19

టీ. పునరాగతుఁడు = తిరుగవచ్చిన, మఘపునిన్ = ఇంద్రుని, కనుఁగొని = చూచి,
తనమ్రాలన్ = తనయెదుట, ఉన్న కామినినెమ్మోమునన్ = ఉన్న స్త్రీయొక్క మనోహర
మగుముఖమునందు; సత్యమొగమునందనుట. దృష్టి = చూపును, నిలిపి, హాసగర్భితశ్రోధో
క్తిన్ = నగవుచే గర్భితమైన కోపోక్తితో, ఇట్లనున్ = ఇట్లనెను.

విశే. సత్యమొగమునఁ జూపునిల్పుటకు దనపౌరుషాతిశయమును, వాసపునిపరా
భవమును బ్రేయసికిఁ బ్రకాశింపజేయుటయే ఫలమని గ్రహించునది.

1 లిప్యధింగదసన్నహనం. 2 ప్రాశోక్తిన్.

ఉ. అచ్చరలేమ లెల్ల నగ నాహవభూస్థలిఁ దానుఁ దోడుగా
వచ్చిన తద్దిశాధిపతివర్గములుం దల లూడఁ బాటియు
స్తచ్చటులూస్త్రఘట్టన మనంబున నెంచక *నానగేడియై
వచ్చినవాఁడు చూచితివె వాసవునిం గమలాయతేక్షణా!

20

టీ. అచ్చరలేమలెల్ల = అచ్చరస్త్రీలెల్లరును, నగ = నవ్వఁగా, ఆహవభూస్థలి = యుద్ధభూమియందు, తాను, తోడుగా = సహాయముగా, వచ్చిన, తద్దిశాధిపతి వర్గములు = ఆదికృష్ణులును, తలలు, ఊడ = ఊడఁగా; అనఁగా దలవెండుకలు నీడఁగాననుట. పాటియు = పరుగెత్తియు, మచ్చటులూస్త్రఘట్టన = నానంబంధమైన తీక్షణములగు నస్త్రములరాపిడిని, మనంబున = మదియందు, ఎంచక = గణించక, నానగేడియై = సిగ్గులేనివాడై, వచ్చినవాఁడు, కమలాయతేక్షణా = పద్మములవలె దీర్ఘములగు కన్నులుగలదాన! వాసవుని = ఇంద్రుని, చూచితివె = చూచితివా.

వ్యా-విశే. వచ్చినవాఁడు: వచ్చెనునర్థమున వర్తమానకాలికప్రయోగము. “వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁ డవశ్యము గెల్తు మనంగరాదు” అని తిక్కన భారతప్రయోగము. “నానగేడియై” అనుచో “నానగండయై” అనుపాఠముగపడు. అపుడుకూడఁ బైనివ్రాసిన ప్రకారమే యర్థము. “తలలూడఁ” అనుచో “తల” అనుదానికి లక్షణాశక్తి నంగీకరించి శిరోజ మర్థముచేయవలయును. లేదా “తలలూడ” ననుదానికి దలలు బ్రద్దలగుటయనియైననర్థము చెప్పవలయును.

ఉ. చూడుము నన్ను నంచు మధుసూదనుఁ డమృతిఁ బోసి తద్భుజా
క్రోడము గాఁడ నేసిన నకుంతితుఁ డై సురరాజు కృష్ణు నీ
రేడుశరంబుల న్నగకులేశ్వరు ముప్పదిరెంటు నేసె బే
ర్వాడి తదన్యదిక్పితులు గ్రక్కున గంధగజాధిరూఢులై.

21

టీ. చూడుము, నన్ను, అంచు; అనఁగా నాప్రతాపముం బరిక్షింపునునుట. మధుసూదనుఁడు = శ్రీకృష్ణుఁడు, అము = బాణము, అరి = అల్లెత్రాటియందు, పోసి = కూర్చి, తద్భుజాక్రోడము = ఆదేవేంద్రుని భుజమధ్యప్రదేశము, కాఁడ = గ్రుచ్చుకొను నట్లు, ఏసిన = ప్రయోగింపఁగా, అకుంతితుఁడై = మొక్కువోనివాడై; అనఁగా నొప్పి నందనివాడనుట. సురరాజు = దేవేంద్రుఁడు, కృష్ణు, ఈరేడుశరంబుల = ఈరు + ఏడు = పదునాలుగు బాణములచేతను, ఇగకులేశ్వరు = గరుడుని, ముప్పదిరెండు = ముప్పదిరెండుబాణములచేతను, ఏనె, పేర్వాడి = మిగులవాడి, తదన్యదిక్పితులు =

దేవేంద్రునికన్న నితరులగుదిక్పాలురు; అనఁగా దేవేంద్రుడు తనవరాక్రమముంజూపుటయ్యుం, దాము చూపఁజాలకుండుటయ్యుననుసరించి దిక్పాలురు వసివాఁడిరనుట. గ్రక్కునకొకశ్రుముగా, గంధగజాధిరూఢులై=మత్తగజములనెక్కినవారై, ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

చ. ఆనలుండు రెండు మూండు యముం డాసురనాథుండు నాలుగైదుతో
యనిధిపుం డాటు గంధవహుం డధ్రుఢుం డేడు మహేశుం డెన్నిదిక్
ఘనవిశిఖంబు లేయ మురఘస్థురుం డన్నియుం ద్రుంచి శార్ఙ్గసం
జనితమహోగ్రభల్లముల జర్జరితాంగులఁ జేసె నందఱన్. 22

టీ. ఆనలుండు=అగ్ని, రెండు=రెండుబాణములను, యముండు, మూండు, డాసురనాథుండు=నిర్భతి, నాలుగు, తోయనిధిపుండు=వరుణుండు, ఐదు, ఆఱు, గంధవహుండు=వాయుదేవుండు, అధ్రుండు=కుబేరుండు, ఏడు, మహేశుండు=ఈశానుండు, ఎన్నిదిక్, ఘనవిశిఖంబులు=గొప్పబాణములు, వియకొ=ప్రయోగించఁగా, మురఘస్థురుండు=మురారుహంతయుగు శ్రీకృష్ణుండు, అన్నియుం=ఆబాణములెల్లను, ద్రుంచి = ముక్కులుగాఁజేసి, శార్ఙ్గ.....భల్లములకొకార=కారమనుతనధనువునుండి, సంజనిత=పుట్టిన, మహోగ్ర=మిక్కిలిక్రూరములైన, భల్లములకొ=బాణములచే, అందఱకొ=అదిక్పతులనెల్లను, జర్జరితాంగులకొ=వివశమగునవయవములుగలవారినిగా, చేసెన్.

విశే. ఇందింద్రుని ప్రథమదిక్పతిగానెంచి ప్రదక్షిణక్రమమున దిక్పాలురు నిర్దిష్టులైరి. అపు డగ్నాదిదిక్పాలరుకు రెండవదిక్పతి మూడవదిక్పతి యనుమున్నగు సంజ్ఞలుగల్గును. దానిననుసరించి యెన్నవదిక్కున కధిపతియైనవాఁ డన్ని బాణములచే ప్రయోగించెనని కవి చమత్కారముగాఁ జెప్పినాఁడు.

ఆ. వేల్పుమానియందు వేడుకపడుకూర్చి
సతులకొర్కి దీర్చు జాలి యపుడు
హరియు హరియు బోరి రనోన్యజయకాంక్ష
నసురజీవితాపహేశుగముల.

23

టీ. వేల్పుమానియందుకొ = కల్పవృక్షమందు, వేడుకపడు = సంతోషపడునట్టి; అనఁగాఁ గల్పవృక్షమునం దాసక్తులైనయనుట. కూర్చిసతులకొర్కి=ప్రియసతులకొర్కిని; కచికి సురద్రుమము ప్రియతమము. సత్యకును బ్రియతమమే. కాన నిర్వరుసతులును గల్పకమునందుఁ గొర్కిగలవారనుట. తీర్చుజాలి = చక్కఁజేయఁజాలి,

అపుడు = ఆసమయమున, హరియ్యుక్ = ఇంద్రుడును, హరియ్యుక్ = శ్రీకృష్ణుడును, అన్యోన్యజయకాండ = ఒకరినొకరుజయింపవలెననుకొనితో, అనురజీవితాపహాశుగములక్ = అనుర = రాక్షసులయొక్క, జీవిత = ప్రాణములను, అపహ = నశింపజేయునట్టి, ఆశుగములక్ = బాణములచేత, పోరిరి = యుద్ధముచేసిరి.

న్య-విశే. ఇందు యుద్ధముచేయునిద్దఱికిని బేరొకటే యనియు, యుద్ధకారణము నొక్కటేయనియు, వారిబాణములన్వభావముగూడ నొక్కరితడే యనియుం గవి చమత్కారముగ వచించినాడు. ఆశుగ = శివు ముగంబోవునది.

క. మురహరబలహరు లిట్లొ

దొరుతూపులఁ గప్పబడుట నొదవించిరి త

వ్విరువురఁ గనుఁగొనఁ దివిరెడు

గరుడోరగముఖులకోరికకు విఘ్నంబుల్.

24

టీ. మురహరబలహరులు = మురాసురునిజంపిన శ్రీకృష్ణుడును, బలాసురుని సంహరించిన దేవేంద్రుడును; అనురసంహరమున నిద్దఱును నములే యనట. ఇట్లు = ఈ తీరుగ, ఒండొరుతూపులక్ = ఒకరిబాణములచే నొకరు, కప్పబడుటక్ = అచ్ఛాదితులగుటచే, తవ్విరువురక్ = తమ్మునిర్వురను, కనుఁగొనక్ = చూచుటకు, తివిరెడు = యత్నించెడునట్టి, గరుడోరగముఖులకోరికకుక్ = గరుడులు నురగులు మొదలగువారియొక్క కోరికకు, విఘ్నంబుల్ = అంతరాయములు, ఒదవించిరి = పుట్టించిరి.

భా. గరుడాదిభుచరులు దేవేంద్రకృష్ణుల యుద్ధకౌశలముం గాంచ దివినుండి రనియు, వారొండొరుబాణముల యాచ్ఛాదనమున వారికిఁ గన్నడకుండిరనియు భావము. అలం. పర్యాయోక్తి.

చ. అలుఁగుల దట్టమై పొడమునగ్ని కణంబులు సోఁకి పైగఱుల్
వాల్చియుఁ దొంటివేగముడివోక క్రమంబున నొండొకంటిఁ బిం
జలుగొని త్రోచికొంచు శరసంఘము లక్ష్యము దాఁకు విస్తృతా
ఖలసురసిద్ధసాధ్యముగఁ గృష్ణుడు జిష్ణుడు బోరనయ్యెడన్. 25

టీ. కృష్ణుడుక్, జిష్ణుడుక్ = దేవేంద్రుడును, పోరక్ = కలహింపఁగా, అయ్యెడక్ = ఆసమయమున, అలుఁగులక్ = బాణములనుండి, దట్టమై = సాంద్రముగా, పొడము = పుట్టునట్టి, అగ్ని కణంబులు = నిప్పుకలు, సోఁకి = అంటి, పైగఱుల్ = పైనున్న తెక్కలు, వాల్చియుక్ = నశించియును; అనఁగాఁ గాలిపోయినవనట. తొంటివేగము = తెక్కలున్నపుడు గలత్వర, ఉడివోక = నశింపక, క్రమంబునక్ = పరుసగా,

ఒండొకంటికొకటి = ఒకటికొకటి, పింజలుగొని = గుచ్చుకొని, త్రోవ
డుచు, శరసంఘము = బాణసమూహము, విస్తితాభిలసురసిద్ధసాధ్యు
నందిన సమస్తమైనసురలు, సిద్ధులు, సాధ్యులు నగునట్లుగా, లక్ష
చోటును, తాచుకొ = అంటును.

భా. ఇంద్రోపేంద్రుల ప్రయోగించుకొనుబాణముల రా
రేగి యాబాణములతెక్కలు దగ్ధము లయ్యెననియు, తెక్క
ములు వేగమువీడక పరస్పరము రాపాడుచు నేగి పుంఖానుపుంఖ
దగుల్కానుచుండెననియు, నాకృత్యమునజూచి సురసిద్ధసాధ్యు
నందినయు భావము, అలం. అతిశయోక్తి.

తే. ఘోరముగ మింటఁ బందిరిగొని జగంబు

సంధముగఁ జేయునిరువురయంపగములు

నొండొకటి దాకి క్రొమ్మంట లొదవి తామ

చూర్జమై పోవ ముద మయ్యెఁ జూపఱకును.

టీ. ఘోరముగ = భయంకరముగ, మింట = ఆకాశమున
వలెనొప్పి, జగంబు = లోకమును, సంధముగ = గ్రుడ్డిదిగ,
ఇరువురయంపగములు = ఇంద్రోపేంద్రులబాణసమూహములు;
హము లాకసమున వ్యాపించి పందిరివేసినట్లు గప్పియుంట సూర్యు
దనియు దాన లోక మంధమయ్యెననుట. ఒండొకటి = అన్యోన్య.
క్రొమ్మంటలు = క్రొత్తమంటలు, ఒదవి = పుట్టి, తామ = తమకుఁదామే,
పోవ = నశింపఁగా, చూపఱకును = చూచువారలకు, ముదము = సంత
సంభవించెను. అట్టి క్రూరసారాచము లేరి కెట్టిబాధ యొదవించునె
చుండ నవి తామే చూర్జమగుటంజేసి చూపఱకు సంతసమయ్యెనని

వ్యా-విశే. అముఠగములు = అంపగములు, సమాన
సామ్యాదికనువ్వాదుల మువర్తంబులు పద్మవర్తంబులగును. చూపఱకు
క. ఆలనాటినన్ను మఱచితె

నిలు నిలుమీ తగినయాజ్ఞ నీ కిదె యంచుం

బులుఁగులతేని మహేంద్రుం

డలుఁగుల పెనుగూటఁ జిక్కునట్టుగ నేనెన్.

టీ. మహేంద్రుండు = దేవేంద్రుండు, ఆలనాటినన్ను =
యధము చేసిన నన్ను; గరుడఁ డమృతము నప్హరించునపుడు జే

యథముచేసెననుట. మఱచితే = మఱచితివా? నిలునిలుమీ = నిలువుమనిలువుమ,
నీకున్, ఇదే=ఇదిగో, తగినయాజ్ఞ=తగినశిక్ష, అంచున్, పులుంగులజేనిన్=పక్షింద్రు
డగు గరుడుని, అలుంగులపెనుగూటన్ = బాణనిర్మితమైన పెద్దగూడునందు, చిక్కు
నట్టుగన్=కట్టుపట్టునట్లుగ, వీనెన్.

విశే. పక్షి గూడునందుండుట నైజముగానఁ బక్షింద్రమగుగరుడున కలుంగులపెను
గూడే యింద్రుఁ డేర్పఱచెనని చమత్కారము. నిలువుమీ+నిలువుమీ=నిలునిలుమీ,
మధ్యమమువర్ణమునకు లోపమును గడవ్రాయిలోపమును గల్గెను. ఆలం. పరికరము.

మ. అలుకం గంసవిభేది నందకముచే నయ్యస్త్రము ల్బ్రించి వే
బలుదూపు ల్బృథముష్టిఁ గూర్చి బలభిదృఢదేభకుంభంబు ప్ర
క్కలుగా నేసిన బోరునం దొరంగె ముక్తాశ్రేణి పైపై హిమా
చలశృంగావతరన్నభశ్చరధునీచంచత్పరవాహకృతిన్. 28

టీ. కంసవిభేది=శ్రీకృష్ణుఁడు, అలుకన్=కోపముతో, నందకముచే=నందక
మనుకత్తిచే, అయ్యస్త్రమున్ = ఆయస్త్రములను, ద్రుంచి, పక్షిస్తుముగ, బలు
దూపున్=విస్తారములైన బాణములను, దృఢముష్టిన్ = దృఢమైనముష్టిచే, కూర్చి =
సంధించి, బలభిదృఢదేభకుంభంబు = దేవేంద్రుని మంగళగజముయొక్క కుంభస్థలము;
అనఁగా వైరావతకుంభమనుట, ప్రక్కలు=ముక్కలు, కాన్ = అగునట్లు, వీసినన్,
హిమాచల.....కృతిన్-హిమాచల = మంచుకొండయొక్క, శృంగ=శిఖరమునుండి,
అవతరత్=జాటుచున్న, నభశ్చరధునీ = మిన్నేటియొక్క, చంచల్ = గంతులిడు,
ప్రవాహ=నీటివెల్లువయొక్క, అకృతిన్ = రూపమువంటి రూపముతో, పైపైన్ =
మీదుమీదుగా, ముక్తాశ్రేణి=ముత్యములవంత్రి, బోరునన్=బోరుమని, తొరంగె=
జాతెను.

విశే. విరావతము తెల్లనిదిగాన దాని తెల్లనగు మంచుకొండతోను, నద్దాని
కుంభములనుండి జాటు తెల్లని మంచుముత్తియములచాలును నప్పర్వతశిఖరమునుండి దిగు
మిన్నేటిప్రవాహముతోను బోల్చబడినవి. ఆలం. ఉపమ.

కరీంద్రకుంభములు ముక్తాఫలాశ్రములనుట సుప్రసిద్ధము.

చ. ఇతని కింతఁడె సాటి యగు నీతని కీతఁడె సాటి వచ్చు నొం
డ్లితరులు వీరిఁ బోలఁగలరే యను చారణసిద్ధసాధ్యసం
స్తుతులు నెలంగె నారణము చూచి రణాశనమాని నింగిపైఁ
గుతుకరసాతిరేకమునఁ గుంచియ వీచి నటించె నయ్యెడన్. 29

టీ. ఇకనికొ, ఇకండు, సాటి, యగు, ఈకనికొ, ఈకండె, సాటివచ్చును. ఒండ్లు+ఇకరులు=వరులు, పోలె=సాటియగుటకు, కలరే, అను, చారణసిద్ధసాధ్య సంస్కరులు = చారణాదులస్తోత్రములు, చెలంగె=ఒప్పెను. అరణము, చూచి, రణా శనమాని = కలహభోజనుడు నారదుడు, నింగివై=ఆకాశముపైని, కుతుకరసాతిరేక మున=సంతోషాతిశయముచే, కుంచయ=నెమిలికుంచెను, వీచి=ఆడించి, అయ్యెడ= ఆనయమున, నటిం చె=నాట్యముచేసెను. అలం. ఆనన్యయము.

సీ. కినిసి బిడొజుఁ డాగ్నేయాస్త్ర మడరింప

నది శార్ఙ్గి తేజంబునందు డిందె

గనలి వృద్ధశ్రవుం డనిలాస్త్ర మేసిన

నది యదూద్యహునూర్పునందు డిందె

నలిగి బలారి సౌరాస్త్రంబు నిగిడింప

నది శౌరివలచూడ్కియందు డిందె

నడరి యింద్రుండు బ్రహ్మాస్త్రంబు పయి కొల్ప

నది మురాంతకునాభియందు డిందె

ఆ. భాకదమనము క్తపాశుపతాస్త్రంబు

హరినిజార్ధతనువునందు డిందె

నేమి సేయవచ్చు నీశ్వరుం డఖిలాత్మం

డతని గెల్వ దనకు నలవి యగునె.

30

టీ. కినిసి=కోపించి, బిడొజు=దేవేంద్రుడు, ఆగ్నేయాస్త్రము = అగ్ని దేవ తాకమైనయస్త్రమును, అడరింప = విజృంభింపజేయుగా, అది=ఆయస్త్రము, శార్ఙ్గి తేజంబునందు = శ్రీకృష్ణతేజస్సునందు, డిందె=లీనమయ్యెను; శ్రీకృష్ణుడు సర్వ దేవతాత్మకుడగుట తేజోరూపమగు నయ్యస్త్ర మాతనితేజమున లీనమయ్యెనుట. కనలి=కోపించి, వృద్ధశ్రవుండు=ఇంద్రుడు, అనిలాస్త్రము = వాయుదేవతాకమగునస్త్ర మును, ఏసిన = ప్రయోగింపగా, అది, యదూద్యహునూర్పునందు = నూదవకుల దారుడగు శ్రీకృష్ణునిసిట్టూర్పునందు, డిందె; సర్వాత్మడగు శ్రీకృష్ణభగవానుని యందు వాయురూపమగు నయ్యస్త్ర మాతనివాయువునం దడంగెనుట. అలిగి=అగ్ర పించి, బలారి=శురవలి, సౌరాస్త్రంబు = సూర్యదేవతాకమగునస్త్రమును, నిగిడింప = వ్యాపింపజేయుగా, అది, శౌరివలచూడ్కియందు = శ్రీకృష్ణుని దక్షిణనేత్రము నందు, డిందె; సూర్యదేవతాకమగు నయ్యస్త్ర మాతని సూర్యనేత్రమునం దడంగె

ననుట. భగవానుడను సూర్యచంద్రనేత్రుడగుట పురాణప్రసిద్ధము. అడరి = విజృంభించి, ఇంద్రుండు, బ్రహ్మాస్త్రంబు, పయికోల్పాన్ = మీదుకొల్పగా, అది, మురాంతకునాభి యందున్ = శ్రీకృష్ణనిబొడ్డునందు, డిండెన్. బ్రహ్మదేవతాకమగు నయ్యస్త్రము బ్రహ్మాద్యవస్థానమగు నాతనినాభికమలమున నడంగెననుట. కొమరునిప్రతాపము తండ్రిపైఁ బోకుండుటయు, గుంతితమగుటయు నైజములుగదా! పాక.....స్త్రంబు- పాకదమన = పాకాసురశిక్షకుడగు దేవేంద్రునిచే, ముక్త=విడువబడిన, పాశుపతాస్త్రంబు = శివదేవతాకమగునస్త్రము, హరినిజార్ధతనువునందున్ = శ్రీకృష్ణుని సంగోరు శరీరమునందు, డిండెన్. శివకేశవు లభిన్నులగుటంజేసి శ్రీకృష్ణుడు శివస్వరూపుడే యగును. మఱియు నిచ్చో భగవంతుని హరిహరస్వరూపముగ కవిభావించుటంజేసి శివదేవతాకమగు నాయస్త్ర మాతని యర్ధాంగశివరూపమున నడంగెనని యెన్నవలెను. ఏమి, సేయ్, వచ్చున్? = ఏమిచేయుట కింక వీలగును? ఈశ్వరుండు, అఖిలాత్ముడు = సర్వస్వరూపుడు. అతనిన్ = ఆసర్వాత్ముని, గెల్వన్ = జయించుట, తనకున్ = దేవేంద్రునకు, అలవి = శక్యము, అగునె = అగునా?

విశే. ఇందుఁ గవి శ్రీకృష్ణుని సర్వాత్మకుడును, సర్వస్వరూపుడును, హరిహర రూపుడునునగు పరమాత్మగా భావించి యిట్టివర్ణనము నొనర్చెనని గ్రహింపవలయును.

చ. తఱిగొని యంతలోన మధుదైత్యహరుండు మహేంద్రశింజిని
గొఱనెలతూపునం దునిమి క్రూరతరం బగుభల్ల మొక్కట
న్నటికినఁ గూలెఁ దద్ద నఘనాఘనకల్పిత మైనతెక్కియం
బొఱలుచునోరుగాలి మొదలూడఁగఁ గూలెడుప్రానికై వడిన్. 31

టీ. తఱి = సమయమును, కొని = పొంది; సమయముచూచియనుట. అంతలోన, మధుదైత్యహరుండు = మధుసూదనుడు; శ్రీకృష్ణుడు, మహేంద్రశింజిని = దేవేంద్రుని వింటినారిని, కొఱనెలతూపున్ = అర్ధచంద్రబాణముచేత, తునిమి = త్రెంపి, క్రూరతరం బగు = మిక్కిలిక్రూరమగు, భల్లమొక్కటన్ = బాణమునొకదానిచే, నటికెన్ = ఖండింపఁ గా, తద్ద నఘనాఘనకల్పితమైన = ఆదేవేంద్రునివార్నికమేఘముచే జేయఁబడిన, టెక్కియంబు = వతాకము, బఱలుచున్ = పరఁగిపోవుచు; అనఁగా వ్రాలుచుననుట. పీరుగాలిన్ = ఝంఝామారుతముచే, మొదలు = మూలము, ఊడఁగన్ = పెల్లగిలఁగా, కూలెడు = భువిపైబడిడు, ప్రానికైవడిన్ = చెట్టురీతిగ, కూలెన్ = త్రొక్కును.

భా. శ్రీకృష్ణునియర్ధచంద్రబాణాఘాతమున నింద్రునిటెక్కిము ఝంఝా మారుతముచే నేక్కుండినతరువువలె ద్రొక్కునని తాత్పర్యము.

న్యాయశే. కొఱుకొఱుకతగల. నెల=చంద్రుడు, తద్రూపమైనతూపు=అర్థచంద్రము. బెక్కియంబు. రూ. అ. బెక్కిము.

కా. భుగ్గు భూకుటిదుర్మఖుం డగుచు నాస్ఫోటించుచు న్లోనిరో
హగ్నిజ్వాలలు బాహ్యనిర్గతము లైన ట్లుత్పటారుణ్యని
ర్మగ్నంబై కనుపట్టులోచనసహస్రం బొప్ప మార్వీలతా
భగ్నం బైనశరాస *మున్విడిచి జంభ ద్వేషి యత్యుగ్రతక్.

టీ. ఇంభద్వేషి=జంభాసురశత్రువగునింద్రుడు, భుగ్గుభూకుటిదుర్మఖుండగుచు=పంచబడినబొమ్మనుచే వికృతమైనమొగముగలవాడగుచు, అస్ఫోటించుచు=అప్పురించుచు, లోని రోహగ్నిజ్వాలలు=లోపలనున్న శోపమనెడు నగ్ని యొక్కమంటల బాహ్యనిర్గతములైనట్లు=వెలుపలికి వెడలివచ్చినవన్నరీతిగ, ఉత్పటారుణ్యనిర్మగ్నంబై అధికమగు నెఱుపురంగునందు మునింగినదై, కనుపట్టు=అగపడునట్టి, లోచనసహస్రం=నేత్రముల వేయి; అనగా వేయికన్నులనుట. ఓప్ప=ఉండగా, మార్వీలతాభగ్నలైన=లతవంటి నారిత్రెగిన, శరాసము= ధనువును, విడిచి, అత్యుగ్రతక్=మిగులుగ్రత్తముతో; ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

భా. కనధనువునాయు బెక్కిముంద్రుగగా నింద్రుడు బొమ్మనుడిని వికృతమైన మొగముగలవాడై మదినున్న రోహగ్నిజ్వాలలు పైకి వచ్చినవో యన్నట్లు కనులత్యంతారుణములై యొప్పుగా నల్లెత్తాడుతెగిన యవ్వంటిని వీడి చండుడై వజ్రాయుముబూనెనని భావము.

విశే. రాద్రరసమును దదయగుణమగువారభటియు నిందు గననగును.

చ. కులవసుధాధరావలికి గుంటితనం బొదవించె నెద్ది యా
బలితపుండ్రువుం గొని సుపర్వకులార్గణి వేయుగన్నులం
దలకొని కౌస్తుభస్తబకితం బగుశౌరియుగంబు సూచిన
వైలజడభోదరోదకముచాడ్చున నల్లలనాడె లోకముల్.

31

టీ. ఎద్ది=ఏది, కులవసుధాధరావలికి=కులపర్వతపంక్తికి, గుంటితనంబు=గళవిరోధమును; నడువలేకపోవుటననుట. ఇంద్రుడు పక్షముల నఱికినకతనం బర్వతశ్రేణి పంచరిపక్ష శ్రీలేనివయ్యెను గాన వజ్రాయుధము పర్వతములకు. గుంటితనమును గూర్చిన దయ్యెనని భావము. ఒదవించె=సంభవించజేసెనో? ఆబలితపుండ్రువు=ఆబలివృత్తమైన యాయుధమును (వజ్రాయుధమును), కొని=స్వీకరించి, సుపర్వకులార్గణి=దేవకులార్గణి

* సం బుడిగి జంభ.

దిగ్వారణంబై వితత = విస్తారమైనట్టి, ఆభీలధ్వని = భయంకరశబ్దముయొక్క, శ్రీ = శోభ
ముయొక్క, విలసన = ప్రకాశముచే, బధిర = చెవుడుగలిగినట్టివైన, ఉద్విగ్న = సంక్షోభ
పడునవైన, దిగ్వారణంబై = దిగ్గజములుగలదై; వజ్రాయుధవేగమువలన భయంకరశబ్దము
వ్యాపించి దిగ్గజములకు చెవుడును గలతనుగలుగఁజేసెనని భావము. కృత . . . . . భూమండ
లంబై కృత = చేయఁబడిన, లోకాలోక = చక్రవాళిపర్వతము, ముఖ్య = మొదలగు,
అఖిల = సమస్తములైన, గిరి = కొండలయొక్క, చలన = కదలుటచేత, క్షిప్త = ఎగఁజివ్వఁ
బడిన, భూమండలంబై = భూతలముగలదై; అనఁగా వజ్రాయుధవేగముచే జక్రవాళాది
పర్వతములు గదలెననియు దాన భూములు వైకుంఠకెననియుఁ దాత్పర్యము. పతయాశు
. . . . . కరౌపమ్యమై - పతయాశు = పడునట్టిస్వభావముగల; అనఁగా బడుచున్న
యనుట. ద్వాదశాత్మ = సూర్యులయొక్క, ప్రకర = సమూహముయొక్క; అనఁగా బన్ని
ద్దఱు సూర్యులయొక్కయనుట. ఖర = తీక్షణములైన, కర = కిరణములు, ఔపమ్యమై =
సాటిగాఁగలదై; అనఁగా సీవజ్రాయుధము భువంబడు ద్వాదశాదిత్యులంబోలి చండతర
కిరణంబై యొప్పుననుట. విగుదేరక = రాఁగా; ముందటిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇది మహాస్రగ్ధరావృత్తము. ప్రతిపాదమునకును, స. త. త. స. స. ర.
ర. గ గణములుండును. తొమ్మిదవ పదునాఱవ యక్షరములు ప్రతిపాదమున యతిస్థాన
ములు. అనఁగా బాదమున రెండుయతిస్థానము లుండునని భావము. ఇందు రౌద్రరసము
తదనుగుణమగు నారభటితోఁ గూర్చి పర్జితమయ్యెను.

మ. కని నెమ్మోమునఁ బిన్ననవ్వు దొలఁకం గంసారి నిశ్శంకఁ దా
ర్జ్యుని నడ్డంబుగఁ ద్రిప్పి వేగ రవిలేబోదుస్సహస్సూర్తిమైఁ
దను డాయ న్మతకోటిఁ గేలిశతపత్రక్రీడఁ బట్టెం గటా
క్షునిరీక్షాగతి నందకత్సరుకిణాంకం బై నహస్తంబునన్.

36

టీ. కని = చూచి; వజ్రాయుధముననుట. నెమ్మోమున = సుందరమగు మొగమున,
పిన్ననవ్వు = మందహాసము; చిఱుగవనుట. తొలఁకన్ = చలంపఁగా; మందహాసమున
కిదియేమో నను నొప్పించునని యింద్రుడు ప్రయోగించెగాని యిది నన్నేమిచేయు
నను శ్రీకృష్ణనితలంపునకు సూచకమని తలంపవలయును. కంసారి = శ్రీకృష్ణుడు,
నిశ్శంకన్ = సందేహము లేకుండుటతో, తార్జ్యునిన్ = గరుడుని, అడ్డంబుగన్ =
అడ్డుగా, త్రిప్పి = మఱింపించి, వేగన్ = త్వరతో, రవి . . . . . స్ఫూర్తిమై - రవి = సూర్యుని
యొక్క, లేజః = కాంతివలె, దుస్సహ = సహింపరాని, స్ఫూర్తిమై = ప్రకాశముతోడ,
తనున్ = తన్ను, డాయన్ = చేరరాఁగా; సమీపింపఁగాననుట. శతకోటిన్ = నూఱుచులు
గలదానిని; వజ్రాయుధమును, కటాక్షునిరీక్షాగతిన్ = క్రేఁగంటిమాపులయొక్క ప్రసా

రముతో, నందక.....కంటైన-నందక=నందకమనెడు కత్తియొక్క, త్సరు=పిడిచే నైన, “త్సరుః ఖడ్గముష్టిః” కిణ=కాయలచే, అంకంటైన = చిహ్నితమైన; నందకము పిడిచిపట్టుకొనుటచే శ్రీకృష్ణునిచేతఁ గాయలేర్పడెననుట. కాయలేర్పడినచేత నెంతటి వస్తువు పట్టుకొనినను నొప్పిపుట్టకుండుట నైజము. హస్తంబునఁ=చేతితో, కేలిశతపత్ర శ్రీడఁ=విలాస పద్మశ్రీడవలె; అనఁగాఁ జేత విలాసార్థము పట్టినపద్మము నెగురవేసి పట్టుకొనునటుల ననుట. పట్టెఁ=గ్రహించెను.

భా. అట్లు భయంకరమై యేతెంచు వజ్రాయుధమును నూలుచులతో శత పత్రమువలె భాసిల్లుదాని శ్రీకృష్ణుఁడు, చిటునగవాలక సందియమందక సవిలాస ముగఁ గ్రేగంటిచూపులతోడ నందకముపిడితాఁకునఁ గాయలేర్పడినచేతితోఁ గ్రీడాపద్మ మును గ్రహించువగది గ్రహించెనని భావము.

విశే. ఇందు శ్రీకృష్ణుని మహానుభావత, పరాక్రమాతిశయము మున్నగునవి సంసూచితములు.

సీ. తలలు వీడంగ విద్యాధరు ల్బొటచిరి
గద్గలకాడైరి ఖచరవరులు
చట్టుపై పోక లై చనిరి గంధర్వులు
గరుడులు పంచబంగార మైరి
కన్నది గతి గాఁగఁ *గిన్నరు లరిగిరి
పన్నగేంద్రులు పటాపంచ లైరి
పోయినపోక లై పోయిరి సిద్ధులు
దిక్కామొకము లైరి దిగధిపతులు
తే. హరిహయత్రాణనాయత్తు లగుచు వచ్చి
మునులు సంప్రార్థనావచోముఖరు లైరి
పూని తనమీఁద వచ్చుదంభోలి నిట్లు
పంకజోదరుఁ డొడిసి చేపట్టుటయును.

37

టీ. పూని, తనమీఁదఁ, వచ్చు, దంభోలిఁ=వజ్రాయుధమును, పంకజోదరుఁడు= శ్రీకృష్ణుఁడు, ఒడిసి=కొంచెము పైకెగిరి, చేపట్టుటయును=చేతితోఁ బట్టుగా, తలలు= శిరోజములనుట, వీడఁగఁ, విద్యాధరుల్, పటచిరి=పరుగెత్తిరి. ఖచరవరులు=సురశ్రేష్ఠులు, గద్గలకాడు=కంకులసమూహము; అనఁగా నిస్సారమైనవారనుట. ఏరి, గంధర్వులు,

చట్టువైపోకలై = బండరాతిపైఁ బడ్డవక్కలవలె, చనిరి; చెఱి యొకదిక్కున కేగిరనుట.
కిన్నరులు, కన్నది = కనుపడినత్రోవయే, గతి = శరణ్యము, కాంగ్ = అగునట్లుగా, అరిగిరి;
అనఁగాఁ దమకంటి కగపడినత్రోవనే యాధారముగాఁగొని పరుగెత్తిరనుట. పన్న
గేంద్రులు = పన్నగశ్రేష్ఠులు, పటాపంచలైరి = చెదరి పొయిపోయిరి. సిద్ధులు, పోయినపోకలై
= నిదారికనఁబడిన యాదారి నే పట్టినవారై, పోయిరి. దిగధిపతులు = దిక్పాలురు, దిక్పా-
మొకములు = దిగంతములనుగూర్చి యభిముఖులు; అనఁగా దిగంతములకుఁ బాఠిరనుట.
దిక్పతులు దిగంతములకు స్యాశ్రయములకుఁ బరుగిడుట సహజమేగదా. విరి,
మునులు = ఋషులు, హరిహయత్రాణనాయత్తులు = దేవేంద్రుని రక్షించుటయందు
సంసిద్ధులు, అగుచుకొ, వచ్చి, సంప్రార్థన వచోముఖులు = వేడికొనుమాటలచే ధ్వని
యొనర్చువారు, విరి; అనఁగా భార్గవాచార్యములఁ బలుకుచుండిరనుట.

ఉ. ముందల పట్టినట్లు తనముఖ్యతరాస్త్రము గొన్న దేవకీ
నందనుఁ జూచి సాధ్వ్యసము నానయుఁ గ్రవ్వుఁ గరింద్రు డిగ్గి సం
క్రందనుఁ డోముకుండ! మురఘస్థర! యేనవరాధి నంచు వే
ముందఱి వచ్చి సాంగఁబడి మ్రొక్కిన శౌరి కృపార్ధ్విచిత్తుఁ డై. 38

టీ. ముందల = ముందుతలను, పట్టినట్లు; ఇది యవమానసూచకము. తనముఖ్యత
రాస్త్రముకొ = తనయొక్క మిక్కిలి ప్రధానమగు నాయుధమును, గొన్న = స్వీకరించిన;
తనముఖ్యరాస్త్రముఁ జేతఁబట్టుట తనముందలపట్టిన ట్టింద్రున కయ్యెనని భావము. దేవకీ
నందనుకొ = శ్రీకృష్ణుని, చూచి, సాధ్వ్యసముకొ = భయమును; విమిచేయునో యన్వీరుఁ
డనుభయమునుట. నానయుకొ = సిగ్గును, ఓడితినిగదాయనియు నంతటివానిపైఁ గొలఁది
యెఱుంగక తలపడితినినియు సిగ్గు జనించెనుట. క్రవ్వుకొ = వ్యాపింపఁగా, కరింద్రుకొ =
విరావతమును, డిగ్గి = దిగి, సంక్రందనుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ఓముకుంద! మురఘస్థర =
మురహంత! విను, అవరాధిని = తప్పచేసినవాడను, అంచుకొ, వే = వేగ, ముందఱుకొ =
అభిముఖముగా, వచ్చి, సాంగకొ = చాఁగునట్లుగా, దండాకారముగా, పడి = పిరఁగి,
మ్రొక్కినకొ = నమస్కరింపఁగా, సాష్టాంగ మొనర్పఁగాననుట. శౌరి = శ్రీకృష్ణుఁడు,
కృపార్ధ్విచిత్తుఁడు + వి = దయచేఁ దడిసిన మనస్సుగలవాడై, ముందటి పద్యముతోడ
నన్వయము.

ఉ. లెమ్ము సురేంద్ర! నీవలన లే దొకతప్పును నీమఱంద లీ
కొమ్మ వదాన్యభూరుహముఁ గోరినఁ దెచ్చితిఁగాని కొమ్ము నీ
సొమ్మని పజ్రమిచ్చి మధుసూదనుఁ డాతరు వీఁ దలంచినం
గ్రమ్మఱ మ్రొక్కి వాసపుడఁ కందళితప్రమదాంతరంగుఁ డై. 39

టీ. సురేంద్ర = దేవేంద్ర! ఈవదము సాశ్చిప్రాయము. సురేంద్రుడవగుటకతన
సురద్రుమము నీదేయగును. దానిని నేఁ గొనుట నాది తప్పగాని నీదుమమునకై నీవు
పోరాడుట నీదితప్పగాదనుట. లెప్పు, సాష్టాంగముగఁబడియున్న వాఁడుగాన లెప్పునెననుట.
నీవలనఁ = నీవక్షమున, ఒకతప్పను = గొంచెముదోషమును; ఇచట నొకశబ్ద మల్పార్థకము.
నీమఱందలు, ఈకొమ్మ = ఈయువతి, వదాన్యభూరుహము = ఈపులమ్రాసు, కోరినఁ,
తెచ్చితిని. ఈతరువునుగూర్చి కాంక్షనాకుసులేదుగాన నావలనఁగూడఁ దప్పలేదనియు
భ్రాతల కన్యోన్యవైర ముండకపోవచ్చును గాని భ్రాతృజాయల కన్యోన్యవైరము తప్పక
యుండుననియు, నందు బావగారివెండ్రమున కట్టివదాన్యభూరుహము కల్గియుండ నామె
తోడికోడలూరకొనకుండుట సహజమాటకతన సత్యాకాంక్షను దీర్పవలసీవచ్చుటంచేసి నే
నికార్పమునఁ బ్రవర్తించితినియు శ్రీకృష్ణుడేగతిని నిపుణముగఁబల్కిననుట. కాని,
నీసొమ్మ = నీధనమును, కొమ్మ = తీసికొనుము, అని, వజ్రము = వజ్రాయుధము, ఇచ్చి, మధు
నూదనుడు = శ్రీకృష్ణుడు, ఆతరువు = ఆకల్పవృక్షకమును, ఈఁ = ఇచ్చివేయుటకు, తలం
చినఁ = ఉద్దేశింపఁగా; తరువును దిరుగనిచ్చుటకతన శ్రీకృష్ణుని యుదారత వెల్లడియగు
చున్నది. వాసపుడు = దేవేంద్రుడు, క్రమ్మఁ = మఱల, మొక్కి, కందళిత.....
అంతరంగుడై - కందళిత = మొలకలెత్తుచున్న, ప్రమద = సంతోషముకల, అంతరంగు
డై = మదిగలవాడై, తరువాతివద్యముతో నన్వయము.

ఉ. సొమ్మన నెద్ది యే ననఁగ సొమ్మున కెవ్వఁడఁ గర్త వీవు నీ
సొమ్మఖిలప్రపంచమును శూరకులంబు నలంకరించునీ
వచ్చుపొ నుండునంతకు ననన్యదు రాపము పారిజాతభూ
జమ్మును నుండు నన్న వికసన్ముఖుడై హరి వీడుకొల్పుచుఁ. 40

టీ. సొమ్మ, అనఁ = అనఁగా, ఎద్ది = ఏది? సొమ్మనఁగా నేదియనుటంచేసి యన్ని
సొమ్ములును నీవేయనియు, నన్నిసొమ్ములును నీరూపములేయనియుఁ దాత్పర్యము. విను,
అనఁగఁ, సొమ్మనకుఁ, ఎవ్వఁడను? అన్నిసొమ్ములయధికారమును నీదేయగుట నాకు
సొమ్మనఁగా నేమియనుట. ఈపు కర్తవు. ఎల్లవానికిననుట. కర్తవుగానఁ గార్యములన్నియు
నీదేయని భావము. అఖిలప్రపంచమును = సర్వజగత్తును, నీసొమ్మ = నీధనము; జగమంతయు
నీదేయనుట. శూరకులంబుఁ = శూరవంశమును, అలంకరించు = భూషించు, నీవు, ఆమ్మ
హిఁ = ఆభూమియందు, ఉండనంతకుఁ = ఉండువఱకును; అనఁగా శౌరివై భువినుండు
నంతకాలమనుట. అనన్యదురాపము = ఇతరులకుఁబొందనలవిగానట్టి, పారిజాతభూజమ్మును
= పారిజాతవృక్షముగూడ, ఉండును; భువిపైనుండుననుట. ఆన్నఁ, వికసన్ముఖుడై =
వికసించినమొగముగలవాడై; సత్యప్రతిపదీర్పఁగల్గితినిగదా యని సంతసముగల్గెననుట.

శ్రీకృష్ణుడు కర్త. హరిఁ=ఇంద్రుని, వీడుకొల్పిచుఁ=పోవననుజ్ఞనొసంగుచు, తరువాతిపద్యముతో ననన్వయము.

విశే. ఇందు శ్రీకృష్ణభగవానుని కార్యకారణరూపునిగాను, సర్వస్వామిగాను గవి వర్ణించినాడు.

శా. గంధర్వోరగసిద్ధసాధ్యవరులం గారుణ్యదృష్టిక్రియా
సంధానంబున వీడుకొల్పి సురభూజంబు నృతి న్వాహన
సక్రంధాగ్రంబున నుంచి విక్రమకళా*సంలభ్యతత్వేయనీ
సంధాసిద్ధిఁ గృతార్థుడై మఱలె నిచ్చ న్వేడ్కలుప్పొంగఁగన్. 41

టీ. గంధర్వోరగ సిద్ధసాధ్యవరులఁ = గంధర్వశ్రేష్ఠులను, నాగశ్రేష్ఠులను, సిద్ధశ్రేష్ఠులను, సాధ్యశ్రేష్ఠులను, కారుణ్యదృష్టిక్రియాసంధానంబునఁ = దయతోఁగూడిన చూపుయొక్క ప్రసారముచేతను, వీడుకొల్పి=నెలవిచ్చివంసి, సురభూజంబుఁ = కల్పవృక్షమును, సతిఁ=సత్యభామను, వాహనసక్రంధాగ్రంబునఁ = వాహనమగుగరుడునియొక్క మూఁపుకొనయందు, ఉంచి, విక్రమ...సంధాసిద్ధిఁ విక్రమకళా=వరాక్రమవిద్యచే, సంలభ=పొందఁబడిన, తత్వేయనీ=ఆభార్యయగుసత్యభామయొక్క, సంధా=ప్రతిజ్ఞయొక్క, సిద్ధిఁ = నెఱవేఱుటచేత, కృతార్థుడై = సఫలకార్యముగలవాడై, ఇచ్చఁ = మదియందు, వేడ్కలు=సంతోషములు, ఉప్పొంగఁగన్=పొంగి పొరలంగా, మఱలె.

విశే. ప్రేయసీప్రతిజ్ఞాసిద్ధియే వాంఛితముగాని శ్రీకృష్ణునకు నింద్రుని వరాభిషిచుటగాని సురభూజము నపహరించుటగాని, కోర్కెగాదని గ్రహింపనగును. ఇచ్చ, ప్ర. ఇచ్చ.

ఉ. వాసవుతోడి కయ్యమునవార్తలు నెప్పుచు మోముఁదమ్మి ను
ల్లాసము మందహాసముఁ దొలంకఁగ వేలుపుమ్రానిపూవులం
జేసినసొమ్ము లంగములఁ జేర్చి వధూమణి నాదరించుచున్
వాసుకిభోగతల్పుఁడు సువర్ణగిరింద్రము దాఁటెఁ జయ్యనన్. 42

టీ. వాసవుతోడి కయ్యమునవార్తలు=ఇంద్రునితోనైన యుద్ధమునందలివృత్తాంతములు, చెప్పఁచున్, మోముఁదమ్మిఁ=ముఖపద్మమున, ఉల్లాసముఁ = వికాసమును మందహాసముఁ=చిఱునవ్వును, తొలంకఁగన్ = చలింపఁగా; సురభూజమును స్వాధీమగఁజేసికొని ప్రేయసీప్రతిజ్ఞ తీర్చగల్గుటకతన నుల్లాసమును, నాకార్యమునకై యింద్ర

దులతోడి సంగరమున సంభవించిన యాయావిశేషముల విభావనసేయుకతన మందహాసమునగల్గెననుట. వేలుపుమ్రానిపూవులకొ = కల్పవృక్షపుష్పములచే, చేసిన = సిద్ధించిన, సొమ్ములు = నగలు, చేర్చి = కూర్చి, వధూమణికో = యువతీరత్నమునుసత్కరింప, ఆదరించుచుకో = గౌరవించుచు, వాసుకిభోగతల్పండు = శేషశయనండు శ్రీకృష్ణుండు, చయ్యనకో = శీఘ్రముగ, సువర్ణగిరింద్రముకో = మేరుపర్వతవరమును, దాంట్కో = అతిక్రమించెను.

వ్యా-విశే. వేలుపుమ్రానిపూవులచే జేసినసొమ్ములనంగా నాపూవులచే గూర్చినపుష్పమాలారూపములగు సొమ్ములని చెప్పనగును. మఱియు వేలుపుమ్రానేగాక దాని పుష్పములూరూపములగు సొమ్ములని చెప్పనగును. మఱియు వేలుపుమ్రానేగాక దాని పుష్పములూరూపములగు సొమ్ములని చెప్పనగును. మఱియు వేలుపుమ్రానేగాక దాని పుష్పములూరూపములగు సొమ్ములని చెప్పనగును. “వాసవుతోడికయ్యమున వార్తలు” ఇందు సమాసమున దోడవర్ణకమున కిత్వమున నప్రమాతత్పురుషమున నవర్ణకమున గల్గెను. “చేత తోడ వలనల కిత్వంబు సమాసంబునందగును” అని బాలవ్యాకరణము. నప్రమాతత్పురుషంబునందుగొన్ని యెడలనవర్ణకంబగు” అని ప్రాథవ్యాకరణము.

— శ్రీకృష్ణుండు పారిజాతముతో నిజనగరి కేతెంచుట. —

చ. కనకగిరింద్రముం గడచి గ్రక్కున రైవతకాద్రిపొంత నిల్చిన యదువృష్టిభోజనృపసింహులు సేనలతోడఁ దన్నెదుర్కొన నగరంబుఁ జూచె మణిగోపురసంస్థితపౌరభామినీ జనములు సేనముతైములు సల్లంగ నుల్లసితాంతరంగుడై. 43

టీ. కనకగిరింద్రముకో = సువర్ణపర్వతమును మేరువును, కడచి = అతిక్రమించి, గ్రక్కునకో = శీఘ్రముగ, రైవతకాద్రిపొంతకో = రైవతకపర్వతసమీపమున, నిల్చినకో = ఉండఁగా, యదువృష్టిభోజనృపసింహులు = యాదవకులములతెగలకు సంబంధించిన రాజశ్రేష్ఠులు, సేనలతోడకో, తన్నుకో, ఎదుర్కొనకో = ఎదుర్కొనఁగా, మణిగోపురసంస్థితపౌరభామినీజనములు = మణివికారములైన బహిర్ద్వారములందున్న పట్టణవాసుల భార్యలు, సేనముతైములు = శుభాక్షతస్థానీయములగు మంచిముతైములను, చల్లంగకో, ఉల్లసితాంతరంగుడై = వికసించిన మనస్సుగలవాడై, నగరంబుకో = పట్టణమును, చూచెకో = ప్రవేశించెను.

విశే. నాకపురినుండి శ్రీకృష్ణుండు వచ్చినమార్గమును వర్ణింప మఱుగ గవి తలంపకుండుటంజేసి యప్రసక్తముగ వర్ణనలజొన్నుట కిష్టపడమి తెల్లమయ్యెడి.

తే. పురబహిర్ద్వారములు దాంటి భుజగళాయి
రాజమార్గంబు దఱియ హేరాళ ఘగుచు

*బుగులుగొనియె ననాఘ్రాత పూర్వకములు

పారిజాతమహిజాతపరిమళములు.

44

టీ. పురబహిర్ద్వారములు = పట్టణంపు వెలుపలిద్వారములను, దాఁటి, భుజగ
కాయ=క్రీకృష్ణుఁడు, రాజమార్గంబు = ఘంటాపథమును, తఱియ = సమీపించుగా,
ఆనాఘ్రాతపూర్వకములు = ఇంతకుమున్నెన్నఁడును వాసనచూచినవికానట్టి, పారిజాత
మహిజాతపరిమళములు = పారిజాతవృక్షపు సుగంధములు, బుగులుగొనియె =
వ్యాపించెను.

విశే. ఇందు “ననాఘ్రాతపూర్వకము” లనుచో “నామోదపూర్వకము” లను
పాఠము గాననగును. ఆమోదపూర్వకములు = సంతోషము ముందుగలవి. అనగా
సంతోషమును ముందుగఁ బుట్టించునవనుట. విని కని యెఱుంగని పరిమళము లగుటంజేసి
దీనికన్నఁ బైపాఠమే సరసమని తోచును.

ఉ. ఆమహిజాతముం గనినయంతటిలో ధనధాన్యరాశితో
సామజఘోటికామహితశాలలతో మణిసాధపంక్తితో
గోమహిషీశతాంగభటకోటులతో మణిభూషణాలితోఁ
దామరతంపరై తనరెఁ దత్పురిఁ గింపచగేవావాటికల్.

45

టీ. ఇందుఁ గల్పకదర్శనమాత్ర మునఁగల్గిన సిరివర్ణితము..తత్పురి = ఆద్వారకా
పట్టణమందు, కింపచగేవావాటికల్ = దరిదుల యిండ్ల ప్రదేశములు, ఆమహిజాతము =
అవృక్షమును, కనినయంతటిలో = చూచినంతలో, ధనధాన్యరాశితో = ధనసమూ
హముతోడను ధాన్యసమూహముతోడను, సామజ...శాలలతో = సామజ = వినుఁ
గులతోడను, ఘోటికా = గుఱ్ఱములతోడను, మహిత = పూజ్యమైన, శాలలతో =
స్థానములతోడను, మణిసాధపంక్తితో = మణివికారములైన మేడలవరుసతోడను,
గోమహిషీశతాంగభటకోటులతో = గోవులు భార్యలు రథములు భృత్యులు వీని
సమూహములతోడను, మణిభూషణాలితో = మణిమయములైన యలంకారముల
వరుసతోడను, తామరతంపరై = ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధిగలవై; తామరతీవ రెడతెగక
యల్లుగొనునట్లు తనరెనుట. తనరె = బిడ్డెను.

మ. బెరసె న్నేన నిగిడ్చినట్లు వళు లుబ్బె స్తుర్బలాంగంబు లం

కురము ల్నూపె రదంబు లంఘులవడంకు లీతె వాలార్చులై

* బుగులుగొనియెను నామోదపూర్వకములు.

కరజంబు ల్సిగిరించె గేశవితతు ల్గప్పారె వృద్ధాలికి
మరలం బ్రాయము వచ్చె దత్తరుచలన్దందానిలాసంగతి. 46

టీ. కల్పకవాయుసంస్కర్షనమువలన జనులకుఁ గల్గినయవస్థ యిందు వర్ణితము.—
తత్తరుచలన్దందానిలాసంగతి. తత్తరు = ఆకల్పవృక్షసంబంధమైన, చలత్ = కదలనట్టి,
మందానిల = మందమారుతముయొక్క, ఆసంగతి = సంపూర్ణసంబంధముచే, వృద్ధా
లికి = ముసలివారలకు, మేన = శరీరమందు, నిగిడ్చినట్లు = నిట్టవొడిచినవిధముగ,
వళులు = ముడుతలు, బెరనె = కూడెను. దుర్బలాంగంబులు = బలహీనములైన శరీర
ములు, ఉబ్బె = ఉప్పొంగును; అనఁగా బలిసెనుట. రదంబులు = దంతములు, అంకుర
ముల్ = మొలకలు, చూపె; అనఁగా మఱల మొలచెనుట. అంఘ్రులవడంతుల్ =
శార్దూలచలనములు, తీఱె = నశించెను. చాలారులై = దీర్ఘములై, కరజంబుల్ = గోళులు,
చిగిరించె = పల్లవించెను. కేశవితతుల్ = తలవెండుకలగుంపులు, కప్పారె = నల్లనయ్యెను.
మరల్ = తిరుగ, ప్రాయము = యావనము, వచ్చె. వైని పేర్కొనిన యావనధర్మ
ములు గల్గెనని తాత్పర్యము.

క. విన నేర్పిరి బధిరులు గనుఁ

గొన నేర్పిరి యంధకులు లఘుత్వము మీఱి

జన నేర్పిరి వికలాంగకు

లనిమిషతరుకుసుమసౌరభావేశమునన్.

47

టీ. కల్పకపరిమళావేశమునఁ బ్రజలకుఁ గల్గినయవస్థ లిందు వర్ణితములు.—
అనిమిషతరుకుసుమసౌరభావేశమునన్ = కల్పవృక్షపుష్పసంబంధమైన పరిమళముయొక్క
చేరిక చేత, బధిరులు = చెవిటివారు, వినన్ = ఆలించుటకు, నేర్పిరి = చాలిరి; శక్తులైనుట.
అంధకులు = గుడ్డివారు, కనుగొనన్ = చూచుటకు, నేర్పిరి = శక్తులైరి. వికలాంగకులు =
వికలమైన యవయవములుగలవారు; అనఁగాఁ గుంటివారు మొదలగు నవయవహీనులు.
లఘుత్వము = లాఘవము, మీఱి = అతిశయించునట్లుగా, చనన్ = నడచుటకు, నేర్పిరి =
శక్తులైరి.

క. విస్తయముగ నీగతి మురఘస్తరుఁడు నికేతన ప్రఘాణమున భుజం

గస్తయహరవాహము డిగి, సస్తితముఖుఁడగు చు నరిగెనమ్మోదమునన్.

టీ. మురఘస్తరుఁడు = మురహంత శ్రీకృష్ణుఁడు, ఈగతి = ఈరీతిగ, విస్తయ
ముగన్ = ఆశ్చర్యముగా; వైని మూఁడుపద్యములలోఁ జెప్పినట్లుగ నాశ్చర్యకరములగు
పనులు కల్గుటయే యాశ్చర్యమునకుఁ గారణమనుట. నికేతన ప్రఘాణమునన్ = ఇంటి

ముంగిలివాకిటను, భుజంగస్తయహరవాహముక్-భుజంగ = పాములయొక్క, స్తయ= గర్భమును, హర=నశింపఁజేయునట్టి, వాహముక్ = వాహనమును; గరుడవాహనము ననుట. డిగి=దిగి, సస్తితముఖుడగుచుక్ = నగవుతోఁ గూడిన మొగముగలవాఁ డగుచు, సమ్ప్రాదమునక్=సంతోషముతో, అరిగెక్=వెడలెను.

విశే. కార్యసిద్ధి వడసి వచ్చినవాఁడగుట మది సమ్ప్రాదమును, మొగమున హాస మును దళితై నని గ్రహించునది.

సీ. వరభక్తి దేవకీవసుదేవులకు మ్రొక్కి-
బలభద్రునకు నట్లు ప్రణతి సేసి
గురుపురోహితబంధుకోటికి వినయంబు
గావించి మిత్రులఁ గొంగిలించి
సుతసోదరామాత్యతతినతు ల్లయికొని
యాప్తవర్గంబుల నాదరించి
గారవంబునఁ బెక్కుగతుల మన్నించుచు
వినతాతనూభవు వీడుకొలిపి

తే. ప్రేయసియుఁ దానుఁ గూడి తదీయమంది
రమున కేగి సుఖాలాపరచన మెఱయఁ
బ్రతిన వచ్చెఁ గదా యిదె పారిజాత
మనుచు నర్పింప నద్దేవి హర్ష మంది.

49

టీ. వరభక్తి=శ్రేష్ఠయగు భక్తితోడ, దేవకీవసుదేవులకు, మ్రొక్కి = నమ స్కరించి; తల్లిదండ్రులయొడ సంతానమునకు భక్తి యుండవలెఁ గాన నిచ్చి భక్తి యని కవి వ్యవహరించెననుట. బలభద్రునకు = బలరామునకు, అట్లు; భక్తితోడనె యనుట. అగ్రజుఁడు పితృసముండు గాన నాతనియొడలను భక్తినే యగవలెచెననుట. ప్రణతి = నమస్కారము, చేసి, గురుపురోహితబంధుకోటికి = గురువునకును బురో హితునకును బంధుసమూహమునకును, వినయంబు = అణఁకువ, కావించి=చేసి; పెద్దల యొడల వినయముచూపవలెఁ గానఁ బెద్దలను బూజ్యులును నగు గురుపురోహితబంధు వుల కడకువం జూపెననుట. మిత్రుల = సఖులను, కొంగిలించి = ఆలింగనమొనర్చి; మిత్రులయొడలఁ బ్రేమను బ్రకటింపవలెఁ గానఁ బ్రేమసూచకమగు నాలింగనమొనర్చె ననుట. సుతసోదరామాత్యతతినతులు = సుతులు నన్నదమ్ములు మంత్రులు వీరలయొక్క నమస్కారములు, కయికొని=అందికొని; పైని నిరూపించినవారు నమస్కార మొనర్పఁ దగినవారగుట నమస్కరించిరిని చెప్పట సరసము. ఆప్తవర్గంబుల = ఆప్తులసమూహము

లను, అదరించి=మన్నించి; తనకష్టసుఖములకుఁ దోడ్పడువారి నాదరించుట సహజమగుటంజేసి వారియెడల నాదరముం జూపెననుట హృద్యము. గారవంబునకే=గౌరవముతో, పెక్కుగతులకే = పలువిధముల, మన్నించుచుకొనుచున్ననీయుచు, వినతాతనూభవుకే = వినతకొడుకగు గరుడుని, వీచుకొల్పి = నెలవిచ్చి పంపి; తనకు సర్వవిధములఁ దోడ్పడినవారిని మన్నించుట యాచారము గానఁ దన కెల్లభంగుల సాహాయ్యమొనర్చినవారిని మన్నించెననుట సుసంగతము. ప్రేయసియుకే = సత్యయు, తానుకే, కూడి=కలిసి, తదీయమందిరమునకుకే = సత్యాగ్రహమునకు, విగ్ని, సుఖాలాపరచన = సుఖకరమగు మాటలకూర్పు, మెఱయుకే = ప్రకాశింపఁగా; అనఁగా సరసాలాపములాడుచునుట. ప్రతిన=ప్రతిజ్ఞ, వచ్చెకే+కదా=తీరెగదా, ఇదె = ఇదిగో, పారిజాతము, అనుచుకే, అర్పింపకే=ఈయఁగా, అద్దేవి=ఆనత్య, హర్షము=సంతోషము, అంది = పొంది, తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇందు వారివారియెడల శ్రీకృష్ణుఁ డగపఱచినభక్తిని సముచితరీతిం దగు పదముల విన్యాసముతోడ నిరూపించుటంబట్టి తిష్ఠనార్యముద్దుపల్కురీతియుఁ దూచి మాటలనువేయు చాతురియుఁ బ్రకాశితములగుచున్నవి.

❧ పారిజాతప్రతిష్ఠ. ❧

తే. ప్రాణవిభుఁ డెక్కు-మాటులు ప్రస్తుతించి
మందిరారామవాటికామధ్యసీమ
దివిజభూమీరుహంబుఁ బ్రతిష్ఠనేసి
యర్హపూజన మొనరించె ననుదినంబు.

50

టీ. ప్రాణవిభుకే=ప్రాణనాథునిశ్రీకృష్ణుని, పెక్కు-మాటులు = ఆనేకపర్యాయములు, ప్రస్తుతించి = ప్రోతముచేసి, మందిరారామవాటికామధ్యసీమకే = గృహారామప్రదేశమధ్యభాగమున, దివిజభూమీరుహంబుకే=సురతరువగుకల్పవృక్షమును, ప్రతిష్ఠ+చేసి=నాటి, అనుదినంబుకే = ప్రతిదినమును, అర్హపూజనము = తగినపూజను, ఒనరించెకే = చేసెను.

చ. సతులఁట ప్రాణనాథులఁట సారెకు నై క్యము లైనమోహసం
గతులఁట యేమి నెప్ప బలఘస్మరుఁబోర జయించి కల్పక
క్షీతిరుహము న్నిజేశ్వరికిఁ గృష్ణుఁడు దానిటఁ దెచ్చెనంచు సం
స్తతు లొనరించి రొండొరులతో సవతుల్పదియాటువేవురుక. 51

టీ. సతులఁట=భార్యలఁట, ప్రాణనాథులఁట = భర్తలఁట, సారెవ్ = మాటి
మాటికిని, విక్రములైన = విక్రీభావమును గూర్చునవియైన; అనఁగాఁ బరస్పరమునకు
సత్యంతమైతిని గూర్చునవనుట. మోహనంగతులఁట = మోహమునకు సంబంధించిన
వ్యాపారములఁట; అనఁగా లోకమున సతీవతు లనేకులుగలరు. వారి కత్యంతమైతిపాసఁ
గును. దాన ననేక మోహవ్యాపారము కలుగును. కాని యిట్టి యనిర్వాచ్యమైన
ప్రేమతో నెసఁగు మోహవ్యాపారములతో నొప్పు భార్యాభర్తలను గానమని తక్కు-
గల దేవేరు లాశ్చర్యముపడి మెచ్చుకొనుచున్నారని యెన్నవలయును. చెప్పె =
చెప్పటకు, ఏమి; ఏమికలదనుట. బలఘనైర్ = బలాసురహంతను, పోర = యుద్ధ
మున, జయించి, కల్పకక్షితిరుహమౌ = కల్పభూజమును, నిజేశ్వరికే = తనభార్యకై,
తాను, ఇట = ఇచ్చటికి, తెచ్చి, అంచు, సవతులు పదియాఱువేపురు = పదు
నాఱువేలమందియైన సవతులును, ఒండొరులతో = ఒకరితోనొకరు, సంస్తుతులు =
నుతులు, ఒనర్చిరి = చేసిరి. దాంపత్యమనఁగా సిట్లుండవలెనని వారియన్యోన్యప్రేమను
శ్లాఘించిరనుట. ఇట నఁట కిలార్థకము.

సి. విరివిగా నొకవేళఁ బెరిగి వీటికిన్లెల్ల
నిజశీతలచ్చాయ నిగుడఁజేయుఁ
బిన్నగా నొకవేళఁ బెనువ్రేలియంత యై
చూడ్కుల కెంతయు వేడ్క నేయు
వితగా నొకవేళ వివిధభూరుహపుష్ప
సురభిగంధంబుల *సోడు ముట్టు
వేర్వేలు నొకవేళ వికచకాంచనరత్న
పరివర్జ్యఫలములఁ బరిణమించు
తే. నభిలషించినరూపంబు నభినయించు
నుల్లమునఁ గోరుకోరిక లెల్ల నొసఁగు
సత్యభామాగృహారామనిత్య మైన
పారిజాతంబు విస్తయాపాది యగుచు.

52

టీ. ఇందుఁ బారిజాతమునునికి పరితము. — విరివిగా = విశాలముగా, ఒకవేళ =
ఒకానొకప్రమయమున, పెరిగి = వృద్ధిపొంది, వీటికిన్లెల్ల = పట్టణమంతమును, నిజశీతల
చ్చాయ = తనచల్లనినీడను, నిగుడ = చేయన్ = వ్యాపింపఁజేయును. పిన్నగా = చిన్న

*ఁ జూడు ముట్టు.

దిగా, ఒకవేళే = ఒకసమయమున, పెరువేలియంతయై = పెద్దవేలిపరిమాణముకలదై, చూడ్కులకు = చూపులకు, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, వేడ్కున్ = సంతోషమును, చేయున్. వింతగాన్ = ఆశ్చర్యముగా, ఒకవేళే, వివిధ..... గంధంబులన్ = వివిధ = నానావిధములైన, భూరుహ = వృక్షములయొక్క, పుష్ప = పూవులయొక్క, సురభి = పరిమళించునట్టి, గంధంబులన్ = పరిమళములచేతను, సోడు = బ్రహ్మరంధ్రమును, ముట్టున్ = అంటును; అనఁగా బౌరజాతము వివిధవృక్షముల పూవులను. దానే పుట్టించి వాని పరిమళముచే గపాలము నంటుననుట. ఏదియైన నాఘ్రాణించిన నద్దానిగంధము నాసాద్వారమునఁ గపాలమునకుఁ బోవుట నైజముగదా ! వేర్వేరున్ = విభిన్నముగా; అనఁగా భేదము సుగమమగునట్లునుట. ఒకవేళే, వికచకాంచనరత్న పరిపక్వఫలములన్ = మంచినరంగుల బంగారురూపమైనట్టియు, రత్నరూపమైనట్టియు బాగుగాఁ బండినపండ్లతో, పరిణమించున్ = పరిణామమునందును; అనఁగా మాత్రము వ్యసనుట. అభిలషించినరూపంబున్ = కోరినరూపమును, అభినయించున్ = తాల్చి నటించును. ఉల్లమునన్ = మదియందు, కోరు = వాంఛించునట్టి, కోరికల్లెన్, ఒనఁగున్ = ఇచ్చును. సత్యభామాగృహారామనిత్యమైన = సత్యభామయొక్క యింటిముంగిటి యుద్వానమున స్థిరమైన, పారిజాతంబు, కర్త. విస్తయాపాది = ఆశ్చర్యమును గలుగఁజేయునది, అగుచున్ : పూర్వసీనపాదములతో నన్వయము. సీనపాదములలో విస్తయమును గలుగఁజేయుటకు హేతువులు నిర్దిష్టములయ్యె.

—ॐ నారదాగమనము. ॐ—

వ. ఇవిధంబున నభీష్టఫలసిద్ధిసంతోషితస్వాంతులును నిఖిలలోకై కసంస్త్రాయమానమహామహిమోదాత్తులు నై నిరంతరసౌఖ్యవర్ధిష్టులగునానత్యాకృష్టులను జూచువేడుకం గ్రమ్మట నొక్కనాడు నిజతనుప్రభాప్రభావాపహానితశారదనీరదుం డగునారదుం డరుగుదెంచి యాదంపతులు సేయుసత్కారంబులం బరితుష్టి నొంది సుఖోపవిష్టుండై యిష్టాలాపసమయంబున నుల్లసితముఖారవిందుం డగుచు నయ్యిందువదనం గనుంగొని.

53

టీ. ఇవిధంబునన్ = ఈరీతిగ, అభీష్టఫలసిద్ధిసంతోషితస్వాంతులును = కోర్కెఫలము సిద్ధించుటచే సంతోషపడిన మనస్సుగలవారును, నిఖిల.....దాత్తులు = నిఖిల = సమస్తమైన, లోక = జనులచే, కసంస్త్రాయమాన = నుతించబడుచున్న, మహామహిమ = మహానుభావతచే, ఉదాత్తులున్ = అధికులును, ఐ = అయి, నిరంతర సౌఖ్యవర్ధిష్టులగు =

అత్యధిక సౌఖ్యముచే వర్ధిల్లువారగు, ఆనత్యాకృష్టులను, చూచువేడుక, క్రస్తుఁ = మఱి, ఒక్కనాఁడు, నిజ.....నీరదుండగు-నిజ=తనయొక్క, తనుప్రభా = శరీర కాంతియొక్క, ప్రభావ=మహిమచే, అపహసిత=నవ్వబడుచున్న, శారదనీరదుండగు= శరత్కాలమేఘముగలవాఁడగు, నారదుండు, అరుగుదెంచి=వచ్చి, ఆదంపతులు = ఆ సత్యాకృష్టులు, చేయు సత్కారంబులకు = చేసినట్టి సమ్మానములచే, పరితుష్టి = సంతోషిని, ఒంది=పొంది, సుఖోపవిష్టండై = సుఖముగఁ గూర్చున్నవాడై, ఇష్టైలాభసమయంబునకు=ఇష్టాగోష్టితో నుండునమయంబున; అనఁగా నిచ్చవచ్చిన మాటలాడుకొను నపుడనుట. ఉల్లసిత ముఖారవిందుండగుచు=వికసితమైన ముఖభవ్యము గలవాఁడగుచు, అయ్యందువదనన్=అచంద్రవదనను; సత్యను, కనుంగొని=చూచి.

తే. హేమనిభగాత్రి! నీభాగ్య మేమి చెప్ప
జిష్ణుభూజంబు నీపెట్టుచెట్టు జేసి
సవతులన కాదు త్రిభువనేశ్వరి యనంగఁ
బాలుచుపాలోమి గెలిచితి వలఘుమహిమ.

54

టీ. హేమనిభగాత్రి=బంగారుతో సమానమైన శరీరముగలదాన!, నీభాగ్యము= నీయదృష్టము; నీసంపత్తు. చెప్పక, ఏమి? అనఁగా ననిర్వాచ్యమనుట. జిష్ణుభూజంబు=ఇంద్రద్రుమమును; పారిజాతముననుట. నీపెట్టుచెట్టుకు = నీవు నాఁటిచెట్టుగా, చేసి=జనర్పి, సవతులకు+అ=సవతులను=సవత్నులనే, కాదు, త్రిభువనేశ్వరి=ముల్లాక ములకు రాజి, అనంగు = అనునట్లుగా, పాలుచు=ఒప్పునట్టి, పాలోమి=ఇంద్రుని భార్యను శచిని, అలఘుమహిమన్=గొప్పమహిమచే, గెలిచితి=జయించితివి.

విశే. నారదుండు నామూలముననే సుష్టు నీకింతటిభాగ్యము కల్గెనని నిపుణ ముగఁ బ్రసంగించినాఁడు. మఱియుఁ బుణ్యకవ్రతము సేయఁ బురికొల్పఁ దలంచినవాఁడు గానఁ దన చెప్పినచోప్పున నడుచువారల కెల్లభాగ్యములును గల్గిననియు నిపుణ ముగఁ దెలియఁ బల్కినవాఁడు.

పుణ్యకవ్రతము. ౧౦

చ. అతులితతాపకీనమహిమాతీశయోచిత మైనపుణ్యక

వ్రత మొనరింపఁగా వలయు వారిజలోచన నీవు నయ్యరం

ధతియును గౌరియు న్మచియుఁ దత్పరబుద్ధి నొనర్చువేళఁ జూ

చితి మును తద్విధంబెఱుంగఁ జెప్పెద నే నిపుడానుపూర్విగఁ. 55

టీ. వారిజలోచన = వద్దాక్షి, నీవును, అతులితతావకీన మహిమాతిశయోచితమైన=సాటిలేని సీదగు ప్రాభవాతిశయమునకుఁ దగినదైన, పుణ్యకవ్రతము=పుణ్యకమనువ్రతమును; పుణ్యములఁ గలుగఁజేయు వ్రతముగాన దీని కీపేరు గల్గెను. ఒనరింపఁ గాఁగఁపలయుఁ = చేయవలెను. అయ్యరుంధతియుఁ, గౌరియుఁ, శచియుఁ, తత్పరబుద్ధిఁ = ఆ పుణ్యకవ్రతమం దాసక్తమైన మదితో, ఒనర్చువేళఁ = చేయునమయమున, మును=పూర్వమందు, చూచితిని. నేను, ఇపుడు, తద్విధంబు = ఆపుణ్యకవ్రతమరీతిని, ఆనుపూర్విగఁ=సక్రమముగా, చెప్పెదను.

విశే. అరుంధతీగౌరీశచులు చేసిరనుటంజేసి వారలవలె నీవును స్వాధీనపతికవగుటంజేసి చేయవలెనని హెచ్చరించెనని గ్రహించునది.

చ. తెలతెలవాఱ మౌననియతి న్నదికిం జని తీర్థమాడిని
ర్థలవననంబు గట్టి నవరత్నవిభూషణము ల్ధరించి మ్రై
గలప మలంది క్రొమ్మడిని గమ్మవిరు ల్పవరించి యత్తమా
మలకును నాత్మభర్తకు నమస్కృతి నేసి తదీయసమ్మతిఁ. 56

టీ. తెలతెలవాఱ = తూర్పు తెలతెలనగుచుండ; అనఁగా సుషకకాలమున ననుట. మౌననియతిఁ = మాటలాడకుండుట యను నియమముతోడ; మౌనముతోడ ననుట. నదికిఁ; చని, తీర్థమాడి=స్నానమొనర్చి (తీర్థము=జలమునందు, ఆడి=మునిగి) నిర్థలవననంబుఁ=శుభ్రవస్త్రమును, కట్టి, నవరత్నవిభూషణముతో = తొమ్మిదిజాతుల రత్నములచేసిన యలంకారములను ధరించి, లేదా నూతనరత్నాలంకారములను ధరించియైన చెప్పనగును. మ్రై=శరీరమున, కలపము=అంగరాగము; అనఁగా జంద నాదులనుట. ఆలంది=పూసికొని, క్రొమ్మడిని=క్రొత్తయైన శిరోజములముడియందు, కమ్మ విరు = పరిమళించుపుష్పములు, నవరించి=హర్పి; అనఁగా ముడిచికొనియనుట. అత్త మామలకుఁ, అత్తభర్తకుఁ = తనమగనికి, నమస్కృతి, చేసి, తదీయసమ్మతిఁ = వారి యంగీకారముచే, తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. శ్రుతులును, స్మృతులును పత్యమమతినందక భార్య యేవ్రతమును జేయరాదనియు, నట్లుచేసిన నది విఫలమగుననియుం బల్కును గాన, నిందుఁ బరియనుజ్ఞనందవలెనని గవి పల్కినాఁడని యెన్నవలెను.

చ. కువలయనేత్ర! తొంటితనకోపము గర్వము మత్సరంబు మా
ని వినయముం బ్రమోదమును నిండి తొలంకెడు నెమ్మనంబున
పారిజాత—44

స్వవతులయిండ్లకెల్లఁ దొలునాఁడు క్రమంబున నేఁగి తద్వృత్తో
త్సవమున కామతించి యతిసంభ్రమలీలలఁ దోడితేఁ దగున్. 57

టీ. కువలయనేత్ర=కలువకంటి! తొంటితనతోపమున్ = పూర్వమునగల తన
తోపమును, గర్వమున్, మత్సరంబున్ = మాత్సర్యమును, మాని=విడిచి, వినయమున్ =
అణకువయు, ప్రమోదమున్ = సంతోషమును, నిండి, తొలంకెడు = ఒలుకుచున్న,
నెమ్మనంబునన్ = నిండుమదితో, తొలునాఁడు=పూర్వదినమున, నవతులయిండ్లకెల్లన్ =
నవత్నిగృహములకెల్లను, క్రమంబునన్ = పిన్న పెద్దవరుల ననుసరించి, ఏగి, తద్వృత్తో
త్సవమునకున్ = ఆవ్రతోత్సవమునకై, ఆమతిచి=ఆహ్వానించి; పిలిచి యనుట, ఆతి
సంభ్రమలీలలన్; అత్యంతోత్సాహవిలాసములతో ననుట. తోడితేన్ = తీసికొని
వచ్చుట. తగును.

విశే. ఈవిధానము నత్యాగర్వపరిహారార్థమని యెన్నవలెను.

చ. దినదిన మట్లు తత్పరమతిం బదివేపురు పేరఁటాండ్ర క
ర్చన లొనరించి సారఘనసారసుగంధములు న్నిచ్చిత్రనూ
తనపటవస్త్రభూషణవితానము లిచ్చుచు వేడ్క జైత్రశు
ద్ధనవమి యాదిగా నెల వ్రతం బొనరించినయంతమోదటన్. 58

టీ. దినదినము=ప్రతిదినము, అట్లు = ఆరీతిగ, పదివేపురుపేరఁటాండ్రకున్ =
పదివేలమందియైన ముత్తైదువలకు, అర్చనలు=పూజలు, ఒనరించి = చేసి, సారఘనసార
సుగంధములున్ = శ్రేష్ఠమైన పచ్చకప్పురమును బరిమళద్రవ్యములును, విచిత్రనూతన
పటవస్త్రభూషణవితానమున్ = విచిత్రములైన క్రొత్తపట్టుబట్టలయు నలంకారము
లయు సమూహములను, ఇచ్చుచున్, వేడ్క = సంతోషముతో, జైత్రశుద్ధనవమి
యాదిగాన్ = జైత్రమాసశుక్లపక్షనవమి మొదలుగా, నెల=మాసము, వ్రతంబు, ఒనరిం
చిన యంతమోదటన్ = చేసినపిదప. తరువాతిపద్యముతో నన్వయము.

మ. పరమాచారధురీణు నధ్యయనసంపన్ను న్ముఖాకారు శా
స్త్రహస్త్యజ్ఞ విశిష్టవంశజుఁ బ్రశాంతస్వాంతు నుద్యద్దయా
పరతంత్రునిద్వితాత్మ భూసురవరుం బ్రార్థించి యాచార్యుఁగాఁ
దరళాక్షీ! నియమింపఁగాఁ దగు వ్రతోద్వాసక్రియావేళకున్. 59

టీ. తరళాక్షీ=చపలాక్షీ! పరమాచారధురీణున్ = ఉత్కృష్టమైన వేదవిహిత
ధర్మానుష్ఠానముయొక్క భారమును వహించునట్టివానిని; అనఁగా వేదవిహితమగుధర్మ
ముల దష్ఠక యాచరించువాని ననుట. అధ్యయనసంపన్నున్ = వేదాధ్యయనముతో;

గూడినవానిని; అనగాఁ జక్కగా వేదవేదాంగములఁ జదివికొన్నవానిననుట. శుభా
 కారుక్ = దర్శనీయమైన యాకారముగలవానిని; అనగా సంగవైకల్యములేనివాని
 ననుట. అంగవైకల్యముగలవాఁడు దానయోగ్యుఁడు కాఁడని భావము. శాస్త్రరహస్య
 జ్ఞాన్ = ఎల్లశాస్త్రములరహస్యము నెఱింగినవానిని; అనగా సత్కార్యప్రవృత్తియు
 నసత్కార్యనివృత్తియుండేయు శాస్త్రములమర్తముల నెఱింగినవానిననుట. విశిష్టపంశ
 జ్ఞాన్ = ఉత్కృష్టశిష్టపంశమునఁ బుట్టినవానిని; అనగా వేదవిహితధర్మములం
 డేయుచుఁ దస్తార్థమును వీడక వర్తించు సుత్తవంశమునఁ బుట్టినవానిననుట. ప్రకాంత
 స్వాంత్యుక్ = మిగుల కాంతమైన మదిగలవానిని; అనగా గామక్రోధాదులఁ గలుషితము
 గాని మదిగలవానిననుట. ఉద్యద్దయాపరతంత్రుక్ = ఉదయించుదయ కఠినుడైన
 వానిని; అనగా నెంతయు దయాశువైనవాని ననుట. విదితాత్మక్ = తెలియఁబడిన
 బ్రహ్మజ్ఞానముగలవానిని; అనగా బ్రహ్మజ్ఞానసంపన్నుననుట. భూసురవర్కు = బ్రహ్మణ
 శ్రేష్ఠుని, వైని పేర్కొనిన లక్షణములుగలవాఁడే బ్రహ్మణశ్రేష్ఠుఁ డనిపించుకొనునని
 భావము. ప్రార్థించి=వేడి, ప్రతోద్వాసక్రియావేశకుక్ = ప్రతపనమాప్తివ్యాపార
 కాలమునకు; ఉద్యాపనముచేయునమయమున కనుట. ఆచార్యుగాక్ = గురువుగా;
 అనగా ప్రతతంత్రమునందలి యాయాక్రియల నుపదేశించుటకును, నందాయాదానా
 దులఁ బ్రతిగ్రహించుటకును దగుబ్రహ్మగా ననుట. నియమింపఁగాక్ = నిర్పణుఁడగా,
 తగును; నియమింపవలెననుట.

శా.ఆరీతి స్త్రియమించి యీవలయు మాద్యద్ధంతివాహావళు
 ల్నారీత్సచయం బనర్థనవరత్నశ్రేణిగోభూపరి
 వారంబు ల్లనధాన్యసంతతి రసవ్రాతంబుఁ గర్పూరక
 స్తూరీసంకుమదాగురుక్రముకరాసు లోకిటిసంఖ్యాకముల్. 60

టీ. ఆరీతి=వైనిచెప్పినచొప్పున, నియమించి, మాద్యద్ధంతివాహావళుక్ =
 వదిలించిన యేనుఁగులయు గుఱ్ఱములయు సమూహములను, నారీరత్నచయంబు=స్త్రీరత్న
 సమూహమును, అనర్థ...వారంబుల్-అనర్థ = ఆమూల్యములైన, నవరత్న=తోమ్మిది
 జాతుల రత్నములయొక్క; లేక శ్రొత్తరత్నముల, శ్రేణి=పంక్తియు, గో = ఆవులు,
 భూ=భూమి, వరీవారంబుల్=వరిచారకులును, ధనధాన్యసంతతి=ధనధాన్యముల సమూహ
 మును, రసవ్రాతంబుక్ = ద్రవద్రవ్యములసమూహమును; అనగా నేయి లేనె మొద
 లగువానిననుట. కర్పూర...క్రముకరాసుల్ - కర్పూర=కర్పూరము, కస్తూరి=కస్తూరి,
 సంకుమద=జివాది, అగురు, క్రముక=పాఠిక (వీనియొక్క), రాసుల్ = కుప్పలు, శోకి

సంఖ్యాకముల్ = కోటిలెక్కలవానిని; కోట్లకొలదియగుట. ఈ + పలయుక్ = ఒకంగవలెను.

శా. ఏతద్వస్తు సదక్షిణాకముగ నాత్మేశు న్సురానోకహః

స్వీతుంగాఁ దగ ధారవోసి ద్విజుఁ డేయేయర్థము లే్వడినం

జేతగప్రీతిగ నిచ్చి క్రమృతఁ బలిం జేకొంట యుక్తంబు వి

ఖ్యాతం బై తనరారు నీవ్రతము సాకల్యంబుగాఁ జేసినాఁ. 61

టీ. ఏతద్వస్తు = ఈవస్తుసమూహము; నాత్మేశువచనము. సదక్షిణాకముగ = దక్షిణతోఁ గూడుకొనునట్లుగా; అనఁగా వానికి దక్షిణగాననుట. అత్మేశు = తనప్రాణ నాథుని; భర్తననుట. సురానోకహస్వీతుంగా = కల్పవృక్షముతోఁ గూడినవానినిఁగా; అనఁగాఁ గల్పవృక్షముతోఁ గూర్చియనుట. తగ = ఉచితమగునట్లుగా, ధారవోసి = ఉదకధారతో దత్తముచేసి, ద్విజుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు, ఏయేయర్థముల్ = ఏయేవదార్థములను, వేడిన = కోరినను, చేతగప్రీతిగ = మదికి సంతోషము గల్గినట్లుగా, ఇచ్చి; అనఁగా దానముపట్టిన యాచార్యుఁ డేమి కావలెనన్న నవానినిచ్చి వాని మనస్సును సంతోషపెట్టి యనుట. క్రమృత = మృత, పలిం = భర్తను, చేకొంట = పరిగ్రహించుట, యుక్తంబు = అర్హము. ఈవ్రతము, విఖ్యాతంబై = ప్రసిద్ధమై, తనరారు = ఒప్పును; ప్రసిద్ధముగా నున్నదానినే చెప్పిని గాని లేనిదానిం జెప్పలేదనుట. ప్రాణనాథుని సురభూజముతో ధారవోయుపద్ధతి కల్పిత మనుకొనునేమోయని యిహమాట యిచ్చఁ గూర్చవలసివచ్చెను. సాకల్యంబుగా = సంపూర్ణముగా; కొంతతలేక యనుట, చేసినా = చేసినచో, తరువాతిపద్ధముతోడ నన్వయము.

క. ధనకనకవస్తుసమితియుఁ

దనయసమృద్ధియును గల్గి తానుం బలియుక్

మనమున నఱగొఱ లెటుఁగక

యనితరసులభై కసుఖము లందుదు రనుచుక్.

62

టీ. ఇందు వ్రతమువలని ఫలము పేర్కొనఁబడుచున్నది. — ధనకనకవస్తుసమితి యుక్ = ధనము బంగారము వివిధవస్తువులు వీనిసమూహమును, తనయసమృద్ధియును = పుత్రసమృద్ధియు, కల్గి, తానుక్, పలియుక్, మనమున = మదిని, అఱగొఱలు = అఱచుటలు, కొంతల; ఎఱుగక = లేక, అనితరసులభైకసుఖముల్ = ఇతరులకుఁ బొందరాని ముఖ్యములైన సుఖములను, అందుదురు = పొందుదురు. అనుచుక్.

భా. వ్రతమాచరించిన పనిత ధనధాన్యాది వస్తుసమృద్ధియు, బుత్రసమృద్ధియు గల్గి, పొచ్చెముకాని పతిప్రేమకు దావలమై, యనన్యదుర్లభములగు సుఖములం బొందునని భావము.

పుణ్యక వ్రతము. ౧౭

క. నారదుడు పుణ్యక వ్రత, సూరూఢిగ నెలుంగఁ జెప్ప నవహితమతి యై కోరిక లిగురొత్తఁగఁ ద, త్ప్రారంభ మొనర్చె సత్య ధవునియనుజ్ఞఁ.

టీ. నారదుడు, పుణ్యక వ్రతము, అరూఢిగఁ = ప్రసిద్ధముగ, నెలుంగఁ = తెలియునట్లుగ, చెప్పఁ, అవహితమతియై = సావధానబుద్ధిగలదై, కోరికలు = వాంఛలు, ఇగురొత్తఁగఁ = పల్లవింపఁగా, సత్య = సత్యభాష, ధవునియనుజ్ఞఁ = భర్తయగు శ్రీకృష్ణుని సేలవుచే, తత్ప్రారంభము = ఆపుణ్యక వ్రతప్రారంభము, ఒనర్చెఁ = చేసెను.

విశే. నారదుడు పతిసేలవునందవలెనని తెల్పునగాన సత్య శ్రీకృష్ణు ననుజ్ఞం బడసెనని గ్రహించునది.

సీ. యదువృష్టికుమర భోజాంధ కాదికముగా

*నాత్మీయమైనట్టి యాప్తగణము

సంబంధులై నభీష్టకమహీశాదులు

పదియాలు వేలభూపతులకులము

పాండవకౌరవపాంచాలు రాదిగాఁ

బరమహితం బైనబంధుసమితి

నందాదిగోపాలబృందంబు మఱియును

నెయ్యి రై వర్తించునృపచయంబు

తే. వారివారలచుట్టము ల్వారిసఖులు

గా జగంబునఁ గల్గినరాజులోక

మొంత యంతయు సకుటుంబ మేగుదెంచె

బుణ్యకాఖ్యవ్రతోత్సవాభ్యుదయమునకు.

64

టీ. యదు వృష్టి కుమర భోజాంధ కాదికముగాఁ = యాదవులు, వృష్టులు, కుమరులు, భోజులు, అంధకులు మొదలుగా; పైని పేర్కొనినవారలు యదువంశము లోని యాయాతెగలకు సంబంధించినవారనుట. అత్మీయమైనట్టి = తనసంబంధమైన, ఆప్తగణము = ఆప్తులసమూహము, సంబంధులైన = వివాహాది సంబంధముగలవారైన;

* నాత్మకీయంబైన.

అనఁగా వియ్యము నందినవారనుట. భీష్మకమహీశాదులు=భీష్మకుండు మొదలగు రాజులును; భీష్మకుండు రుక్మిణితండ్రి. పదియాఱువేల భూపతులకులమున్ = పదియాఱువేల రాజులసమూహమును; వీరు శ్రీకృష్ణుని పదియాఱువేల పట్టపుదేవేరులతండ్రులు. పాండవ కౌరవ పాంచాలురు=పాండవులు, కౌరవులు, పాంచాలురు, ఆదిగాఁ=మొదలుగా, షరమహితంలైన=మిగులనిష్పమైన, బంధుసమితి = చుట్టాలగుంపు; పాండవులు కౌరవులును శ్రీకృష్ణునకు మేనత్తకొడుకులుగాన, సహజమిత్రులు మేనత్తకొడుకులు సహజశత్రువు లన్నదమ్ముల బిడ్డలను న్యాయము ననుసరించి వారు షరమహితులనుట. ఆపాండవులకు కూతునిచ్చిన వియ్యపువారగుటఁ బాంచాలురు (ద్రుపదుని కొడుకులు మొదలగువారు) నాపులే యగుదురు. నందాది గోపాలబృందంబున్ = నందుండు మొదలైన గోపాలసమూహమును, మఱియును, నెయ్యకై = మిత్రులై, వర్తించు = ప్రవర్తించునట్టి, నృపవయంబున్ = రాజసమూహమును, వారివారలచ్చట్టులన్ = ఆయావారికి బంధువులును, వారిసఖులున్ = ఆయావారలమిత్రులును, కాఁ = అగు నట్లు, జగంబున్=లోకమున, కల్గిన=ఉన్న, రాజలోకంబు = రాజసమూహము, ఎంత=ఎంతకలదో, అంతయున్=సర్వమును, నకుటుంబము = కుటుంబముతోఁగూడ, పుణ్యకాఖ్యప్రతోత్సవాభ్యుదయమునకున్ = పుణ్యకమనుపేరుగల వ్రతముయొక్క యుత్సవముయొక్క యభివృద్ధికై, ఏగుచెంచెన్=వచ్చెను. పైని పేర్కొన్నవారెల్లను భార్యలతోడను, బంధులతోడను, మిత్రులతోడను నేతెంచిరిని భావము.

వ్యా—విశే. ఇందు వచ్చినవారిని బేర్కొనుటలొక గలక్రమ మతిహృద్యము. నెయ్యము. ప్ర. స్నేహము.

క. నగముల నదులఁ బయోధుల

దిగంతములఁ గాననముల దీవుల మఱియుం

దగు నెడలఁ బుణ్యక వ్రత

జగదుత్సవమునకు వచ్చె సంభారంబుల్.

65

టీ. పుణ్యక వ్రతజగదుత్సవమునకున్ = పుణ్యక వ్రతమను లోకోత్సవమునకు, నగములన్=కొండలనుండియు, నదులన్ = విశాలనుండియు, పయోధులన్ = సముద్రములనుండియు, దిగంతములన్ = దిక్పాలములనుండియు, కాననములన్ = అడవులనుండియు, దీవులన్ = ద్వీపములనుండియు, మఱియున్, తగు నెడలన్=తగినతావులనుండియు, సంభారంబుల్ = సామగ్రులు, వచ్చెన్; అనఁగా వానినుండి కొనివచ్చిరిని భావము.

వ్యా—విశే. దీవి. ప్ర. ద్వీపము.

తే. అసురహరునాజ్ఞైవతకాద్రిపాంత
విస్తయము గాంగ నిర్మించె విశ్వకర్త
యాత్మనిర్మాణచాతురి కవధి గాంగ
మణిమయోజ్జ్వల మగుదానమంటపంబు.

66

టీ. విశ్వకర్త = దేవశిల్పి, అసురహరునాజ్ఞ = శ్రీకృష్ణనియాజ్ఞచే, వైవత
కాద్రిపాంత = వైవతకపర్వతసమీపమున, విస్తయముగాంగ = ఆశ్చర్యకరముగా,
ఆత్మనిర్మాణచాతురి = తనసృష్టివైపుణ్యమునకు, అవధి = హద్దు, గాంగ = అగునట్లుగా;
అనగా నింతకెక్కుడుగా నొండు నిర్మింప వీలులేనియట్లునుట. తన నిర్మాణవైపుణి కిది
వరమావధిగా జేసెనని భావము. మణిమయోజ్జ్వలమగు = మణిప్రచురమగుటచే బ్రకా
శించు, దానమంటపంబు = దానముచేయునపు డుండదగిన మంటపమును, నిర్మించె =
సృజించెను.

సీ. చూడ్కికి ప్రేక మై సురవిమానములచే
గగనమార్గంబెల్ల గ్రందుకొనియె
మనుజనాయకవరమకుటాగ్రమణులచే
దిగ్భిత్తు లధికచిత్రితము లయ్యె
నాహూతు లై నమహామునీశ్వరులచే
బొడవడ దయ్యె భూభువనతలము
సందర్శనాయాతజనభరంబున గ్రంద
భుగ్నస్ఫటుం డయ్యె భుజగభర్త

తే. సమయబహుముఖముఖరతూర్యములవలన
బద్ధజాండంబు ఘోషసంభరిత మయ్యె
సకలలోకమహాశ్చర్యజనక మయిన
పుణ్య కాఖ్యమహోత్సవాభ్యుదయమునను.

67

టీ. సకలలోకమహాశ్చర్యజనకమైన = ఎల్లప్రజలకు మిగుల నాశ్చర్యమును
గలుగజేయునట్టి, పుణ్య కాఖ్యమహోత్సవాభ్యుదయమునను = పుణ్యకమచుపేరుగల
గొప్పయంత్రవముయొక్క యభివృద్ధియందు, చూడ్కి = దృష్టికి, ప్రేకమై = భారమై,
సురవిమానములచే = దేవతలవిమానములచే, గగనమార్గంబెల్ల = ఆకాశమార్గ
మంతయు, గ్రందుకొనియె = క్రిక్కిరిసెను; విమానములపైనుండి సురతెల్లరు నుత్స
వముం దిలకించుచుండిరిని భావము, మనుజనాయకవరమకుటాగ్రమణులచే = రాజ

శ్రేష్ఠుల కిరీటములకొనలనుండు మాణిక్యములచేత, దిగ్విత్తులు = దిక్కులనుగోడలు; దిక్కుటములనుట. అధికచిత్రితములు = మిగుల చిత్రవర్ణముగలవిగాఁ జేయుటచేనవి. అయ్యో; లెక్కకు మిక్కిలియైన రాజు లేతెంచిననుట. ఆహూతులైన మహామునిశ్వరులచేత = పిలువఁబడిన మహర్షులచేతను, భూభువనతలము = భూలోకప్రదేశము, పాదపడదయ్యో = అగవడదయ్యెను; మహామునీశు లసంఖ్యాకు లేతెంచిననుట. నందర్భనాయాతజనభరంబునకే = చూచుటకు వచ్చిన జనులబరువుచే, భుజగర్భర్త = శేషుఁడు, భుగ్నస్థుండు = వంగినపడగలవాఁడు, అయ్యో; భువినిమోయు శేషునితల జనభారమును వహింపఁజాలక వంగెననుట. అనఁగా ప్రజలసంఖ్యాకులయొత్సవముం జూడవచ్చిననుట. సమయబహుముఖముభరతార్థములవలనకే = ఆయుత్సవసమయమున నానా ప్రకారముగ ధ్వనిచేయు మంగళవాద్యములవలన, పద్మజాండంబు = బ్రహ్మాండము, హూషసంభరితము = ధ్వనితోఁ బూర్ణమైనది, అయ్యోనీ; అనఁగా వివిధవాద్యములు నయ్యుత్సవమున మ్రోగింపఁబడిననుట.

ఉ. దానవభేది సత్యయును దాను యథోచితవృత్తి మంగళ

స్నాన మొనర్చి శుభ్రవసనంబులు గట్టి యనర్ఘరత్నభూ

షానివహంబు పూని హరిచందనచర్మ వహించి వృద్ధస

భ్యానుమతి స్ఫులగ్నమున నావ్రతదీక్ష వహించె నయ్యోడక. 68

టీ. దానవభేది = శ్రీకృష్ణుఁడు, సత్యయును, తానుక, యథోచితవృత్తికే = యథార్థమైనవర్తనముతో; అనఁగా నపు డెట్లొనర్పవలెనో యట్లునుట. మంగళస్నానము = వ్రతదీక్షకుఁ బూర్వమునఁ జేయుస్నానమును, పినిర్చి = చేసి, శుభ్రవసనంబులు = ధాతవస్త్రములను, కట్టి; వ్రతాదుల ధాతవస్త్రధారణ మవశ్యకర్తవ్యము. అనర్ఘరత్నభూషానివహంబు = ఆమూల్యములైన రత్నాలంకారముల సమూహమును, పూని = తాల్చి, హరిచందనచర్మ = హరిచందనపుఁబూతను, వహించి; పూనిశానియనుట. వృద్ధసభ్యానుమతి = వృద్ధులగు సభాసదులయంగీకారముచే, అయ్యోడక = ఆసమయమున, స్ఫులగ్నమునకే = మంచులగ్నమునందు, ఆవ్రతదీక్ష, వహించె.

క. వ్రతకల్పోచితదాన, వ్రతిగ్రహార్థముగ నిఖిలపరిషదనుజ్ఞం

గృతనిశ్చయుఁ డై సవినయ, నతిచే సమృతిలఁ జేసి నారదమకానిక. 69

టీ. వ్రతకల్పోచిత...ర్థముగకే - వ్రతకల్ప = వ్రతవిధానమునకు, ఉచిత = తగిన, దాన = దానమును, వ్రతిగ్రహార్థముగకే = పుచ్చుకొనుటకుఁగాని, నిఖిలపరిష

దనుజ్ఞాన్ = సమస్తమైన సభయొక్క సమ్మతిచే, కృతనిశ్చయఁడై = చేయఁబడిన నిశ్చయము గలవాఁడై, కర్త. దానపథేవి. సవినయనలిచేత్ = అడఁకువతోఁ గూడిన సమస్కారముచే, నారదమానిక్, సమ్మతిలక్ = అంగీకరించునట్లుగా, చేసి = ఒనర్చి, తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

సీ. మదవతీకరము క్తమణికుంభసంభృత

సౌరభోదకముల జలకమార్చి

హిమథామకిరణవిభ్రమవిడంబక శుభ్ర

కౌశేయయుగళంబు గట్ట నిచ్చి

ఘనసార మృగమదగంధబంధుర మైన

గంధసారము మేనఁ గలయ నలది

విస్ఫుమరపరిమళ ప్రసవమాల్యంబులు

ఘనజటాజూటంబు మునుఁగఁ జొట్టి

తే. లలితమణిమయభూషణావళులు దొడిగి

యిష్టరాజోపచారసంతుష్టఁ జేసి

ఋత్విజులఁ గాఁగ ధౌమ్యాదిఋషుల నిలిపి

వారిఁ బూజించె సకలోత్సవంబు మెఱయ.

70

టీ. మదవతీ.....దకములక్ - మదవతీ = యువతులయొక్క, కర = చేతుల నుండి, ముక్త = విడువఁబడిన, మణికుంభసంభృత = మణికలశములందునిండిన, సౌరభోదకములక్ = సుగంధజలముచే, జలకమార్చి = స్నానముచేయించి, హిమథామ.....యుగళంబుక్ - హిమథామ = చంద్రునియొక్క, కిరణ = కిరణములయొక్క, విభ్రమ = విరాసములను, విడంబక = అనుకరించునట్టి, శుభ్ర = తెల్లని, కౌశేయయుగళంబుక్ = దుకూల ద్వయమును, కట్టక్ = కట్టుకొనుటకు, ఇచ్చి; చంద్రకిరణములంబోలి తళతళమెఱయు పట్టుబట్టల రెండింటిని గట్టుకొనుట కిచ్చిరనుట. ఘనసార.....బంధురము - ఘనసార = కర్పూరము, మృగమద = కస్తూరి (పీనియొక్క), గంధ = పరిమళముచే, బంధురము = పూర్ణము, ఐన, గంధసారముక్ = చందనమును, మేనక్ = శరీరమున, కలయక్ = అంతటను, అలది = రాచి; అనఁగాఁ గర్పూరము కస్తూరిచేర్చిన చందనమును శరీరమునకుఁ బూసిరనుట. విస్ఫుమర.....మాల్యంబులు - విస్ఫుమర = వ్యాపించునట్టి, పరిమళ = సుగంధముగల, ప్రసవమాల్యంబులు = పుష్పమాలలను, ఘన జటాజూటంబు = గొప్పదగుజటల

గుంపు, మునుగఁ = నిండునట్లుగా, చుట్టి; జటాజూటముగపడనియట్లు పరిమ
 పూలదండలను జూట్టిరనుట. లలితమణిమయభూషణావళులు = సాగనైన రత్నాల
 ముల సమూహమును, తొడిగి, ఇష్టరాజోపచారసంతుష్ట - ఇష్టరాజోపచారః
 లగురాజాసనార్హ సుపచారములవంటి యుపచారములచే, సంతుష్టఁ = సంతోషి
 వానినిగా, చేసి; నారదుననుట. ఋత్విజులఁ = వ్రతముచేయించువారు, కాంగ
 అగునట్లు, ధౌమ్యుదిబుఘులఁ = ధౌమ్యుడు మొదలుగాంగల ఋషులను,
 వారిఁ, పూజించెఁ = అర్పించెను. సకలోత్సవంబు = సంపూర్ణమగు సుత్స
 మెఱయఁ = ప్రకాశించునట్లుగా, తరువాతి పద్యముతోడ నన్వయము.

శా.భద్రేభంబులమీఁద నెక్కి వెనుకం బ్రద్యుమ్నులై నేయసా
 భద్రాదు ల్పన ధర్మజప్రముఖభూషణేణితో శౌరి తూ
 ర్యద్రాఘిష్ఠరవంబు లుప్పతిలఁ జేర న్వచ్చె సంపన్న నా
 నాద్రవ్యం బగుదానమంటపము సంతసంభృతానందుఁ డై.

టీ. భద్రేభంబులమీఁదఁ = మంగళగజములవైని, ఎక్కి, వెనుకఁ, ప్రదు
 లై నేయసాభద్రాదుఁ = ప్రద్యుమ్నుడు, సాత్వకి, సుభద్రకొడు కభిమన్యుడు
 లగువారు, చనఁ, ధర్మజప్రముఖభూషణేణితోఁ = ధర్మరాజు మొదలగు రా
 వంత్రితో, శౌరి = శ్రీకృష్ణుడు, తూర్యద్రాఘిష్ఠరవంబు = మంగళవాద్యముల
 దీర్ఘములైన చప్పుడులు, ఉప్పతిలఁ = పిచ్చుచుండఁగా, సంపన్న నానాద్రవ్యంబు =
 యున్న వివిధపదార్థములుగల, దానమంటపముఁ, అంతఁ, సంభృతానందుఁడై = ని
 సంతోషముగలవాడై, చేరఁ + వచ్చెఁ = సమీపించెను.

విశే. దీర్ఘ శబ్దమువై తమవప్రత్యయము చేయఁగల్గిన రూపము ద్రాఘిష్ఠ.
 ఉ. ద్రోవదియు న్సుభద్రయును దోఁ జనుదే విభవాగతాన్యపు
 ధ్వీవర కామినీమణులు వేడ్క భజింపఁగ సత్యభామ ము
 క్తావినీబద్ధపంజరయుతం బగుపల్లకి యెక్కి వచ్చె వృ
 ధ్ధావిసరంబు మున్నుగ వ్రతప్రతిపాదనసావధాన యై.

టీ. ద్రోవదియఁ = ద్రౌపదియును, సుభద్రయును, తోఁ = తనతోడ,
 దేఁ = రాఁగా, విభవాగతాన్యధ్వీవర కామినీమణులు = వ్రతవైభవమును జ
 వచ్చిన యితరరాజశ్రేష్ఠుల యుపతీరత్నములు; ఇతరరాజుల భార్యలనుట. వేడ్క
 సంతోషముతో, భజింపఁగఁ = సేవింపఁగా, సత్యభామ, ముక్తావినీబద్ధపంజరయ
 లగు = మంచిముత్యములచే జేయఁబడిన యాచ్ఛాదనముతోఁ గూడినదైన, పల్ల!

ఎక్కి, వృద్ధావిసరంబు = వృద్ధాంగనానమూహము, మున్నుగఁ = ముందునడువఁగా,
వ్రతప్రతిపాదనసావధానయై = వ్రతమును జేయుటయందు దవహితమైన బుద్ధికలదై,
వచ్చెన్.

❧ వ్రతదానములు. ❧

చ. జలరుహపత్రనేత్ర మునిసత్తమవృద్ధసువాసినీజనం
బులు వెనువెంట రాఁ జని *ప్రమోదముతో వ్రతదానమంటప
స్థలమున నర్చితం బగువదాన్యమహీరుహసార్వభౌమమున్
వలగొని వచ్చి దేవమునివర్యున కిచ్చె యథోచితార్చనల్. 73

టీ. జలరుహపత్రనేత్ర = పద్మదళాక్షియగు సత్యభామ, మునిసత్తమవృద్ధసువా
సినీజనంబులు = మునీశుల వృద్ధసుమంగలులు; అనఁగా మునీశులభార్యలనుట. వెను
వెంటఁ = తనవెంటను, రాఁ = రాఁగా, చని = వసి, ప్రమోదముతో = సంతోష
ముతో, వ్రతదానమంటపస్థలమున్ = వ్రతసంబంధిదానములందేయ నేర్పఱుపఁ
బడిన మంటపప్రదేశమున, అర్చితంబగు = పూజితమైన, వదాన్యమహీరుహసార్వ
భౌమమున్ = వదాన్యవృక్షచక్రవర్తిని; కల్పకముననుట. వదాన్యమనఁగా విరివిగ
దానముచేయునది. ఈవులప్రాతః, వలగొని = ప్రదక్షిణముచేసి, వచ్చి, దేవముని
వర్యునకు = సురమునిశ్రేష్ఠునకు నారదునకు, యథోచితార్చనల్ = అర్ఘ్యపూజలు, ఇచ్చెన్;
యథోచితముగఁ బూజించెననుట.

విశే. ఇందు రెండవపాదమున “ప్రమోదముతో” అనుచో “ప్రభుత్వముతో”
అని పాఠమగవడు. ప్రభుత్వముతో ననఁగాఁ బ్రాభవముతోనని యర్థము. ప్రకృతమున
సత్య ప్రాభవముమీఱి వచ్చెననుటకన్నఁ బ్రమోదముతో వచ్చెననుటయే యుచితమగుటం
జేసియు, నారదుఁడు వ్రతవిధానముం జెప్పనవసరమునఁ దొంటి తనగర్వాదులను
విడువవలెనని యుపదేశించుటంజేసియు గర్వనూచకమగు ప్రభుత్వపదమునకన్నఁ
ప్రమోదపద మచటనుండుటయే సరసమని తోచెడి.

చ. సతులు పదాటువేపురును సంగడి రా వదనాంబుజంబునం
గృతకవికాస మచ్చువడఁ గృష్ణునిపట్టపుదేవి యిందిరా
ప్రతినిధి రుక్మిణీరమణి రాఁ దగ వౌ నని వచ్చె బుణ్యక
వ్రతము గనుంగొనం గమలరాగమణీశిబికాధిరూఢ యై. 74

* ప్రభుత్వముతో.

టీ. సతులు, పదాఱువేపురును; పదారువేలమంది శ్రీకృష్ణనిభార్యలు ననుట. సంగడి = కూడ, రా = రాగా; కలసిరాగా ననుట. పట్టపురాణియగుట నీమెవెనుక వారు వచ్చిరిని భావము. వదనాంబుజంబున = ముఖపద్మమునందు, కృతకవికాసము = కల్పితమగుసంతోషము; అనఁగా దెచ్చిపెట్టికొన్న సంతసమనుట. అచ్చుపడ = తెల్లముగాఁగ; నాథుఁడు సవతికి వశుఁడై యుంటయు, మఱియు నామెమట మీఱఁ జాలక యెంతయేని కష్టమునకోర్కి యసాధ్యమగు కల్పవృక్షము నామెకు సుసాధ మొనర్చుటయు, రుక్మిణికి సంతసము నొనర్పఁజాలవు. కాని ప్రకృత మామె తనకుఁగల విచారముం గప్పిపుచ్చి లేనిసంతోషమును దెచ్చిపెట్టికొని విచారములేనిదానివోలెఁ బై కగపడుచు నాదార్యముమీఱ రుక్మిణి వచ్చుచుండెనని భావము. కృష్ణుని పట్టపు దేవి = కృష్ణునిదేవత, ఇందిరాప్రతినిధి = లక్ష్మీదేవికి బదులైనది; అనఁగా మాఱు లక్ష్మీదేవి యనుట. “రాఘవత్వే భవప్రీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్తని, అన్యేషు చావతారేషు విష్ణో రేషానపాయినీ” అను నభియుక్తి ననుసరించియు నీమె లక్ష్మీప్రతినిధియే యగునని భావము. రుక్మిణీమణి, కర్త. రా = వచ్చుట, తగవు = న్యాయము, జేసు, అని, వెళ్లుటయే యుచితమనియెంచి యనుట. సత్య తనయింటి కేతెంచి పిలుచుటయు, వ్రత ముత్తమమైనదగుటయు, రుక్మిణిరాకసుఁ గారణములని భావము. పుణ్యక వ్రతము, కనుం గొన = చూచుటకు, కమలరాగమణిశిబికాధిరూఢయై = బద్ధరాగమణిశిబికారమైన పల్లకి నధిష్ఠించినదై, వచ్చెన్.

విశే. తాను రాకున్న తనయసూయ వెల్లడియగును. మఱియు నందలివిశేషములఁ గన్నార గాంచుట సిద్ధిపడు. కావున రుక్మిణి తనవెద్దతనమును స్థిరముగఁ జేయఁనెంచి కృతకవికాసముతో వచ్చెనని గ్రహించునది. మణిశబ్ద మికారాంతమును గలదు.

వ. అట్టియొడ నవ్వుహోవ్రతదానోచితంబుగా వేర్వేఱ నేర్పరింపంబడు సాలంకార ధేనుసహస్రంబులు విడువడు నిజవత్సంబులం బిలుచునం భారవంబులవలనం, బ్రత్యేకంబ పర్వతంబులుగాఁ గల్పింపఁబడుకనక రజతతామ్ర కాంస్యాదిలోహంబులుం బద్ధరాగప్రవాళహరినీలమౌక్తికమరకతాదిరత్నంబులుం దిలగోధూమయవస్రీహిమాషముద్గాది ధాన్యంబులుం గనకనిర్మితచ్చత్ర చామరశయ్యావ్యజనపాదు కాద్యుప కరణంబులుం గజతురగస్యందనాదివాహనంబులు మొదలుగాఁ గలుగు దానద్రవ్యంబులను సమకూర్పునధి కారులసంభ్రమాలాపంబులవలన, నపూర్వమహోత్సవసంతోషితస్వాంతు లగుదిగంతమహీకాంతుల పర స్పరసరసస్థలాపంబులవలన, వివిధ దేశాగతంబులగు రాజులొకశుద్ధాంత

వర్తంబుల కెడ గలుగ జడియవేత్రహస్తులతర్జనస్ఫూర్జనంబులవలన, సంయమిశ్వరతలకంబుల వికస్వరస్వరంబుల నామ్రేడించువేదమంత్ర పఠనంబులవలన, వైభవాలోకనలంపటులై యాకసంబున గుంపులు గొని నిలింపు లగ్గించుసంస్తవరంబులవలనం, బటహాభేరి* యుల్ల ర్యాది వాదిత్రనాదంబులవలనను, నాసమయం బభ్యర్ణపూర్ణచంద్రోదయ ఘూర్ణమానార్ణవంబునుం గ్రేణినేయుచుండె నట్టియెడఁ దత్కల కలంబు వినివారించి నారదుండు సత్యభామ కి ట్లనియె. 75

టీ. ఆట్టియెడఁ = ఆసమయమున, అమృతవ్రతదానోచితంబుగాఁ = ఆమహా వ్రతముయొక్క దానమునకుఁదగునట్లుగా, వేర్వేఱు = వేర్వేఱుగాఁ, విర్పరింపంబడు = విర్పణుపఁబడ్డ, సాలంకారభేదసహస్రంబులు = ఆలంకృతములైన వేలకొలఁదిగోవులు, విడువడు = తమ్మువిడిచిలిరుగు, నిజవత్సంబులఁ = తమదూడలను, పిలుచు, అంభారంబులదల నఁ = అంభాయుధపులవలనను, ప్రత్యేకంబు = వేర్వేఱుపర్వతంబులుగాఁ = కొండలుగా, కల్పింపఁబడు = కల్పింపఁబడినట్టి, కనక... లోహంబులఁ = కనక = బంగారము, రజత = వెండి, తామ్ర = రాగి, కాంస్య = కంచు, ఆది = మొదలైన, లోహంబులును, పద్మరాగ... రత్నం బులఁ = పద్మరాగ = పద్మరాగము, ప్రవాళ = పగడము, హరిసీల = ఇంద్రసీలము, మాక్షిక = మంచముత్యము, మరకత = పచ్చ, ఆది = మొదలైన, రత్నంబులఁ, తిల... ధాన్యంబులఁ = తిల = నూపులు, గోధూమ = గోధుమలు, యవ = యవలు, వ్రీహి = వడ్డు, మాష = మినుములు, ముద్గ = పెసలు, ఆది = మొదలైన, ధాన్యంబులఁ, కనక... పకరణంబులఁ = కనక = బంగారముచే, నిర్మిత = చేయఁబడిన, ఛత్ర = గోడుగులు, చామర = వింజామరలు, శయ్యా = పఱపులు మంచములు, వృజన = విననకఱ్ఱలు, పాదుకా = పావలు, ఆది = మొదలగు, ఉప కరణంబులఁ = సామగ్రులును, గజ... వాహనంబులు = గజ = వినుగులు, తురగ = గుఱ్ఱములు, స్యందన = రథములు, ఆది = మొదలైన, వాహనంబులు, మొదలుగాఁ, కలుగు, దానద్రవ్యంబులను = దానోచితపదార్థములను, సమకూర్పు = సిద్ధమునీయునట్టి, అధికారుల సంప్రమాలాపంబులవలనఁ = అధికారులయొక్క తర్జనతో నొప్పుమాటలవలనను, అపూర్వమహోత్సవసంతోషితస్వాంతులగు = ఇదివఱ కెన్నఁడు నెఱుంగని మహోత్సవ ముచే నానందింపఁబడిన మదిగలవారగు, దిగంతమహికాంతుల పరస్పరసరససల్లాపంబుల వలనఁ = దిగంతాధిపతులయొక్క యన్యోన్యసరసవాక్యములవలనను, వివిధదేశాగతంబు లగు రాజులొకశుద్ధాంతవర్గంబులకుఁ = వివిధములైన దేశములనుండివచ్చినరాజభార్యల

* యుల్లరిశంఖతుత్తుంభికాదివాదిత్ర; యుల్లరిశంఖదుందుభ్యాదివాదిత్ర.

సమూహమునకు, ఎడగలుగ్ = అవకాశముగలుగునట్లు; దారియగునట్లునుట, బడియొ = తొలగఁజేయు, వేత్రహస్తలతర్జనస్ఫూర్ణసంబులవలన = బెత్తములు చేతఁబట్టినవారి యొక్క బెడరింపు టఱపులవలనను, సంయమిశ్వర్వలకంబుల వికస్వరస్వరంబుల = మునిశ్రేష్ఠులయొక్క రేగినధ్వనులచే, ఆప్రేడించు = ప్రతిధ్వనించునట్టి, వేదమంత్ర వతసంబులవలన = వేదమంత్ర పాఠమువలనను, వైభవాలోకసంపటులై = ప్రతీ త్సవముజూడ నానత్తులై, యాకసంబున = ఆకాశమున, గుంపులుకొని = గుమికాఁ జేరి, నిలింపుఁ = దేవతలు, అగ్నించు = కొనియాడునట్టి, సంస్తవరవంబులవలన = సుతుల శబ్దములవలనను, పటహ...నాదంబులవలన = పటహ = డప్పులు, భేరి = డోలులు, ఝల్లరి = ఖంజరి, ఆది = మొదలగు, వాదిత్ర = వాద్యములయొక్క, నాదంబులవలన = ధ్వనులవలనను, ఆనమయంబు, అభ్యర్థ...ర్థ పంబున = అభ్యర్థ = సమీపమున నైన, పూర్ణ చంద్రోదయ = పూర్ణ చంద్రుని యుదయముచే, ఘూర్ణమాన = సంక్షోభించు, అర్థపంబున = సముద్రమును, క్రేణి నేయుచుండె = పరిహసించుచుండెను. అట్టి యెడ = ఆనమయమున, తత్కలకలంబు = ఆకలకలధ్వనిని, వినివారించి = వారించి, నారదుండు, సత్యభామకు, ఇట్లు = ఈరీతిగ, అనియె.

క. వికచాబ్జనేత్ర! యీపు

ణ్యకవ్రతవిధానమునకు నాథుని ధారో

దకపూర్వమీవలయు ని

య్యకొలుపుచూ యిపుడు యాదవాన్వయతిలకుఁ.

76

టీ. వికచాబ్జనేత్ర = వికసించినపద్మములంబోలు కన్నులుగలదాన, ఈపుణ్యక వ్రతవిధానమునకు = ఈపుణ్యకవ్రతవిధికి, నాథుని = భర్తను, ధారోదకపూర్వము = దానజలధారాపురస్సరముగ; ధారాపూర్వకముగ ననుట. ఈవలయు = ఒసఁగవలెను; ధారాదత్తము చేయవలెనుట. ఇపుడు, యాదవాన్వయతిలకు = యాదవవంశశ్రేష్ఠుని శ్రీకృష్ణుని, ఇయ్యకొలుపుమా = అంగీకరింపఁజేయుమీ; సమ్మతిలఁజేయుమని భావము.

— సత్యభామ నారదునకుఁ గృష్ణుని దానమిచ్చుట. —

చ. అనవుడు సత్యభామ హృదయంబున లజ్జయు సమ్మదంబునుం

బెనఁగొనఁ బ్రాణవల్లభునిఁ బ్రేమరసాలసపీక్షణంబునం

గనుఁగొని మోము వాంచి మధుకైటభమర్దన! చిత్తగించి తే

మునిపతిమాట నావుడును మోవిపయిం జిలునవ్విగుర్పగఁ.

77

టీ. అనవుడు = అనినపిదప, సత్యభామ, హృదయంబున = మదియందు, లజ్జయు = సిగ్గును; నేను నిన్ను ధారాదత్తము చేయుదునని పతితోఁ జెప్పుటకుఁ జాలక సిగ్గునందుచున్నదనుట. సప్తదంబున = సంతోషమును; సవతులేరికిని లేనిస్వామ్యము పతిపైఁ దనకుఁ గల్గెఁగదాయని సంతసమందెననుట. పెనఁగొన = ఒకటితోనొకటి చుట్టు కొనఁగా, ప్రాణవల్లభుని = ప్రాణనాథుని, ప్రేమరసాలసపీక్షణంబున = ప్రేమరసముచే మందమైనచూపుచే; అనఁగాఁ బ్రేమసూచకమగు మందమగుచూపుచే ననుట. కనుఁగొని = చూచి; ప్రేమయొల్కుచూపును బ్రసరింపజేయుట పతిని లోతువగొనుటకని యెన్ను నది. మోము వాంచి = మొగమువంచి; ఇది సిగ్గునకు సూచకము. మధుకైటభమర్దన = మధుకైటభశిక్షణ! శ్రీకృష్ణ! మునిపతిమాట = మునీశుని పల్కును, చిత్తగించితే = ఆవధరించితివా; వింటివాయనుట. నావుడును = అనినపిదప, మోవివయి = పెదవిమీద, చిఱునవ్వు = చిన్ననవ్వు, ఇగుర్పగ = ఇగురొత్తగా, మొలకెత్తఁగా ననుట. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

వ్యా-విశే. 'అనవుడు', 'నావుడు', 'అనుడును' ఇవి యనుధాత్వానంతర్యాధికరూపములు.

మ. నవచంద్రాలిక! నీకు నేల యనుమానం బాగమోక్షంబుగా

న విచారింపక ధారవోయు మనిన న్లజ్జాభరాక్రాంతలై

సవతు ల్వాంచిరి వక్త్రపంకరుహము ల్సంబంధిభూపాలక

ప్రవరుల్ను విరి నర్తగర్భితవచకిప్రాగల్భ్య మేపారగన్.

78

టీ. నవచంద్రాలిక = విదియచందురుంబోలునొసలుగలదాన, నీకు, అనుమానంబు = సందేహము, విల = ఎందులకు? ఆగమోక్షంబుగాన = శాస్త్రోక్తముగావున, విచారింపక = ఆలోచింపక, ధారవోయుము = ధారాదత్తముచేయుము; ఈప్రతివిధికి శాస్త్రనియమ మట్లున్నదిగాన దీనికై సందేహ మెందులకని నిపుణముగఁ బల్కిననుట. నీవు నన్ను రకె ధారవోయఁ దలంపలేదు. నేను నీకురకె యిట్టియధికార మీయలేదు. మన మిద్వార మాగమమునకు పశులమని భావము. అనిన = అనఁగా, లజ్జాభరాక్రాంతలై = లజ్జాభారముచే నాక్రమింపఁబడినవారై, సవతుల్, వక్త్రపంకరుహముల్ = ముఖపద్మములను, వాంచిరి = వంచిరి; తమకేరికి నొసంగనిస్వామ్యమును సత్యకొక్కతె కిచ్చినందులకు సవతులు సిగ్గుపడిననుట. మఱియు సత్య సిగ్గుమాలి యడుగుటకును, నాతఁ డందుల కియ్యకొనుటకును సిగ్గునందిరనియు గ్రహింపవగును. సంబంధి భూపాలక ప్రవరుల్ =

వియ్యంపువారగు రాజులు; భీష్మకాదులనుట. నర్మగర్భితపంచప్రాగల్భ్యము = పరిహాసములో శున్నమాటల ప్రాధత్యము. విపారంగా = అతిశయింపగా, నవ్విరి. అందుదాని మాట మీఱఁజాలక శ్రీకృష్ణుఁడు తన్నామె భారవోయుట కంగీకరించినందులకు వారికి హాస ముప్పలిలెననుట.

చ. మునిపతియానతిం జకితముగ్ధమృగీతరలాక్షి ప్రాణనా

ధునిఁ గనకాంబరాంచలముతోఁ గుసుమాయుధవాగురానిబం

ధనమును బోనిక్రొవ్విరులదండఁ దగుల్కొనఁ జూట్టె వేడ్కఁ గ

ల్పనగముఁ గూడఁ గంకణర్పణంర్పణమంజులదోర్వ్యగంబునన్. 79

టీ. చకిత...తరలాక్షి-చకిత=భయపడిన, ముగ్ధ=సుందరమైన, మృగీ=అడు లేడియొక్క, తరల=చంచలములైన, అక్షి = కన్నులవంటి కన్నులుగలది; సత్యయనుట. మునిపతియానతిఁ=మునీశుఁడగు నారదునాజ్ఞచే, కనకాంబరాంచలముతో = స్వర్ణ వస్త్రాంచలముతోడఁ గూడ, ప్రాణనాథునిఁ = భర్తను, కుసుమాయుధవాగురానిబంధనమును బోని=మన్నథునివలయొక్క కూర్పునుబోలినట్టి, క్రొవ్విరులదండఁ=క్రొత్త పూవుల దండచే, కల్పనగముఁ+గూడఁ=కల్పవృక్షముతోఁ గలియునట్లుగా, కంకణ ర్పణం ర్పణమంజులదోర్వ్యగంబునన్ = కంకణముల ర్పణంర్పణ భవ్యులచే నందమైన హస్త ద్వంద్వముచే, తగుల్కొనన్ = అంటునట్లుగా, చూట్టె; కల్పవృక్షముతోఁజేర్చి శ్రీకృష్ణుని పూలదండతోఁ గట్టెననుట.

విశే. ప్రకృతము శ్రీకృష్ణుఁ డత్తరుణికి వశుఁడై యిట్లు ప్రవర్తించెను గాన నాతని బంధింపనేర్పడిన మాలయ మన్నథుని వలగాఁ గలి చెప్పట సరసము. పోని - వంటి-అట్టి ఇవి సమానార్థకములు.

తే. పరమమునిమానసాలానబంధనమునఁ

గుదురుపడ కుండుయాదవకుంజరంబు

వికచరాజీవనేత్రచే వేల్పువ్రానఁ

గమ్మఁబూవులదండచేఁ గట్టువడియె.

80

టీ. పరమముని...బంధనమునన్-పరమముని=ఉత్కృష్టులగు ఋషులయొక్క, మానస=మనస్సునెడ, ఆలాన=విశుఁగుగట్టు కొయ్యయొక్క, బంధనమునన్=కట్టునందు, కుదురుపడకుండు=ఉండనట్టి; నిలువనట్టి యనుట. యాదవకుంజరంబు=యదవంశోద్భవుఁ డగు శ్రీకృష్ణుఁడను గజము. వికచరాజీవనేత్రచేఁ = వికసించిన పద్మములంబోలు కన్నులుగల సత్యచేత; ఆమెకన్నులవిలాసమునకు లోఁగెనని యభిప్రాయము. వేల్పు

మ్రాన్ = కల్పవృక్షమందు, కమ్మబూవుల దండచే = పరిమళించు పుష్పమాలచేత, కట్టు
 మడియె = బంధింపఁబడెను. నిశ్చల మానసులగు ఋషులమదికిఁగూడ సగోచరుడగు
 భగవానుఁ డొకవనితచే బూలదండ యనుసాధనముచేఁ గల్పవృక్షమునందు బద్ధుడయ్యె
 నని భావము. అలం. అతిశయోక్తి. రూపకము. విరోధము.

వ్యా-విశే. కమ్మబూవులదండ, 'కమ్మని' అను విశేషణ నిగాగమమునకుఁ
 బిందువుకల్గెను.

చ. బలిదనుజేంద్రుఁ గట్టితని పల్కంగ విందుము గాని నేడు మా
 చెలి యిదె పుష్పదామకముచే నినుఁ గట్టంగఁ గంటి మింక నె
 మ్మెలు పచరింపరాదనుచు మేలము లాడెడుసత్యబోట్ల న
 న్నల నెసకొల్పుచుం గెలన నవ్విరి ధర్మజ భీమ ఫల్గునుల్. 81

టీ. బలిదనుజేంద్రుఁ = బలియను రాక్షసచక్రవర్తిని, కట్టితి = బంధించితి,
 అని, పల్కంగ = చెప్పఁగా; పురాణము లనుట, విందుము, కాని, నేడు, మాచెలి =
 మావనిత; సత్యయనుట. ఇదె=ఇదిగో, పుష్పదామకముచే = పూలదండచే, నినుఁ,
 కట్టంగ, కంటిమి=చూచితిమి. ఇంక, నెమ్మెలు = టక్కులు, పచరింపరాదు=ప్రక
 టింపఁగూడదు; ఏనాఁడో బలిచక్రవర్తిని నీవు బంధించితివని విందు మది కల్గియో
 నిజమో తెలియరాదు, గాని నేడు మాసత్య నిను గల్పకమునఁ బూలదండచే బంధింపఁ
 గన్నారంగించితిమి. ఇంక టక్కులు చేయకుమునుట. అనుచు, మేలములు=హస్తపు
 మాటలు, అడెడు=పల్కునట్టి, సత్యబోట్ల = సత్యభావచెలికత్తెలను, నన్నల = సంజ్ఞ
 లచే (నేత్ర సంజ్ఞలననుట), ఎసకొల్పుచు = పురికొల్పుచు; ఇంకను బరిహసింపుడని ప్రేరణ
 సేయుచునుట. కెలన = పార్శ్వమున, ధర్మజభీమఫల్గునుల్ = ధర్మరాజు భీముఁడు నర్జు
 నుఁడును, నవ్విరి; బావలుగానఁ బరిహసించుటయుఁ బరిహసింపఁ బోట్లను బురికొల్పు
 టయు నుచితమే. సన్న. ప్ర. సంజ్ఞ.

మ. సమయజ్ఞుండయి గర్గసంయమి మహాసంకల్పముం జెప్పఁ గ
 ల్పమహిజంబు సదక్షిణాకము నిజప్రాణేశుఁ గూడ న్నుప
 ర్వమునిశ్రేష్ఠునకిచ్చె దానముగ ధారాపూర్వమవ్వేళఁ 'దు
 భ్యమహం సంప్రదదే నమో నమ' యటం చ ద్వేవి మోదంబునన్. 82

టీ. సమయజ్ఞుండయి=సమహార్యకాలము నెఱింగినవాడై, గర్గసంయమి =
 గర్భుడను ముని, మహాసంకల్పము = వివాహాదులందు దానసమయమున దేశకాలాదు
 లను దురితాదులను నిర్మించుచు బురోహితుఁడు చెప్పెడు మహాసంకల్పమును,

చెప్పఁ = చెప్పఁగా, సదక్షిణాకము = దక్షిణతోఁ గూడినట్టి, కల్పమహిజంబుఁ = కల
వృక్షమును, నిజప్రాణేశుఁ గూడఁ = తనభర్తనుగూడ, లేదా, సదక్షిణాకము, కల
మహిజము, నిజప్రాణేశుఁ = తనభర్తను, కూడఁ = కూడినట్లుగా, కర్త మహిజము
అనఁగాఁ దనపతితోఁ గూడిన కల్పవృక్షమును దక్షిణతోఁగూడననుట. సుపర్వము
శ్రేష్ఠనకుఁ = సుర్యుని నారదునకు, అవ్వేళఁ = ఆసమయమున, తుభ్యమ్ = నీతోఁ
అహమ్ = నేను, సంప్రదదే = ఇచ్చుచున్నాను. నమోనమః = నమస్కారము. అటంచుఁ
అట్లుచు, అద్దేవి = ఆసత్య, మోదంబునఁ = సంతోషముతో, ధారాపూర్వము = జలధా
మున్నుగాఁగ, దానముగఁ, ఇచ్చెఁ. ఇందుఁ బ్రతిగ్రహీతృవాచకమునకు పృథ్వియ
నవిరుద్ధంబ.

వ్యా-విశే. నారదుఁడు చెప్పినచోప్పునఁ బ్రాణనాథుఁడు దానముగా నీయఁబడి
వాఁడు, దానముపట్టినప్రాణుఁ డేదితోఁగి నదియొనంగి మఱలఁ బ్రాణేశుఁడు పొం
దగినవాఁడు కాన, సీమఱలఁ బుచ్చుకొనునట్టి దానమున “తుభ్యమహం సంప్రదదే
మమ” అను సామాన్యమంత్రములొని “న మమ = నాది కాదు” అను స్వత్యవరిహార
వాక్యము త్యాజ్యమైయుండుటంజేసి విడువఁబడినది. “నమోనమయటం” చనుచ
వివర్గంబున కనుకరణంబున లోపముగల్గి యడాగమము సిద్ధించెను.

ఆ. ధారవోసి మఱియుఁ దద్వ్రతాంగంబుగా

దాన మిచ్చె నపుడు తలిరుఁబోడి

మణిసువర్ణ ధాన్యమయపర్వతంబులు

గోసహస్ర వాజికుంజరములు.

8

టీ. ధారవోసి = ధారాదత్తముచేసి, మఱియుఁ, తద్వ్రతాంగంబుగాఁ = ఆవ్ర
మున కంగమగునట్లుగా, తలిరుఁబోడి = చిగురువలె నొప్పిదమైన యాసత్య, మణిసువర్ణ
ధాన్యమయపర్వతంబులు = మణులయు, సువర్ణంబులయు, ధాన్యములయు రాసు
ననుట. గోసహస్ర వాజికుంజరములు = వేలకొలది యావులను గుఱ్ఱములను నేనుగలను
దానము, ఇచ్చెఁ.

వ్యా-విశే. తలిరు + మేను, బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యంబగుచో సుపమానంబుమీఁ
మేనునకుఁ బోడియనిసూరి. చిగురు + పోడి. ఉదంతముపై సుమాగమము. ద్రుతకార్యమ
చిగురుఁబోడి. రూ. ఆ. తలిరుఁబోడి. చిగురుఁబోడి. మొ. ఇట్టివే. అలరుఁబోడి
త్యాదు లుపమానపూర్వపదకర్త ధారయంబులని ప్రాథ. పోడి = పోడిమి ఈపక్షముఁ
మేనునకుఁ పోడిరాల్లేదు. కలదనియర్థము.

క. ఇవ్విధమున దానము గొని

చివ్వలయోగిరపుఁ దపసి చెట్టును గూడం

బువ్వలసరులం జుట్టిన

యవ్విభునిచెఱంగు విడిచి యల్లన నగుచున్.

84

టీ. ఇవ్విధమునఁ = ఈరీతిగ, దానమున్, కొని = పుచ్చుకొని, చివ్వలయోగిరపుఁ దపసి = కలహాభోజనుఁడగు ముని; నారదుఁ డనుట. చెట్టును, కూడఁ = అంటునట్లుగా, పువ్వలసరులన్ = పూలదండలచే, చుట్టిన, అవ్విభుని చెఱంగున్ = ఆశ్రీకృష్ణుని కట్టుబట్ట కొంగును, విడిచి = వదలించి; విప్పియునుట. అల్లనన్ = మెల్లగ, నగుచున్ = నవ్వుచు; కలహము మొదటబెట్టినవాఁడును బెంచినవాఁడును నేఁడు గన్నారఁ దత్ఫలముంగంచిన వాఁడును బొందినవాఁడును నాతఁడేయగుట నిచ్చో నీపదము సాభిప్రాయమగుచున్నది. తరువాలిపద్యముతో నన్వయము.

క. సత్యముగ నిన్ను నిప్పుడు

సత్యాసతి మాకు నిచ్చె సకలామ్నాయ

స్తుత్య! యింక మా యభీప్సిత

కృత్యంబులు సలుపు మనుచుఁ గేళిపరుం డై.

85

టీ. సత్యముగఁ = నిజముగ, నిన్నున్, ఇప్పుడు, సత్యాసతి = సత్యభామ, మాకున్, ఇచ్చెన్. మాకబ్బమిచట శ్రీకృష్ణునిపైఁ దనకుఁగల యధికస్వామ్యము నూచించునది. సకలామ్నాయస్తుత్య = సర్వవేదములచే నుంఠింపఁదగినవాఁడా! మాయభీషితకృత్యంబులు = మాకిష్టములగుపనులను, సలుపుము = చేయుము. అనుచున్, కేళిపరుం డై = వేడుకయందానత్తుండై. తరువాలిపద్యముతో నన్వయము.

విశే. ఇదివఱకు నీవు మాకు పశుఁడవుగావు. నేఁడన్న నో నిక్కముగ సత్య మాకు దానము చేయుటకతన మాస్వత్వమైతివి. ఇంక మాకాంక్షితముల మోక్షాదుల నొసగుమని నారదుఁ డావేదవేద్యుఁ బ్రార్థించెనయ్యి ధ్వనితమగు. మాకున్ + ఇచ్చెన్ = ఇచ్చోచ్చఁ బ్రతిగ్రహీతృవాచకమునకుఁ దెనుంగున వష్టియునగుట నవిరుద్ధము.

— నారదుఁడు కృష్ణునిచేఁ బనులుగొనుట. —

సీ. మేళవించినవి సుష్టిగా దీనిమె ట్లని

మాంసలాంసంబున మహాతఁ జేర్చి

మిన్నేటిజలము సుష్టిగా తొలంకెడు నని

డాచేత మణికమండలు వొసంగి

యిది జపోచితము సుమ్మి జతనం బని

వలచేతఁ బద్మాక్షవలయ మిచ్చి

యీశానుఁ డిచ్చెఁ జుమ్మి మాకు నిది యని

శార్దూలచర్మంబుఁ *జంకఁ జొనిసి

తే. పొమ్ము పొమ్మని యొకకొంత పోవఁబోవ

రమ్ము రమ్మని మరలఁ జేరంగఁ బిలిచి

కపటనటనాపరుం డై నకంపవై రి

బరమముని నవ్వుటాలకుఁ బనులుగొనియె.

86

టీ. దీని మెట్లు, మేళవించినవిసుమ్మి=స్వరాసుకూలముగఁ గూర్చినవిసుమా; అని, మాంసలాంసంబునకొ=బలిసినభుజముమీఁద; శ్రీకృష్ణనిభుజముపైననుట. మహతికొ=మహతీయను వీణెను, చేర్చి, నారదునివీణకు మహతి యనిపేరు. “విశ్వావసోస్తు బృహతీ తుంబురోస్తుకళావతీ, మహతీనారదస్య” అని యమరము. స్వరాసుకూలముగ మెట్ల నమర్చితి. అవి స్థానముండవచ్చునుజామా జాగ్రత్తయని చెప్పెననుట. వీణమూఁపుపైచుంపఁదగినది గాన నందే యుంచెనని గ్రహించునది. మిన్నేటిజలముసుమ్మి=మందాకినీజలముసుమా!, తొలంకెడుకొ=తొణఁకును, అని, డాచేతకొ=ఎడమచేతియందు, మణికమండలువు = మణిచి కారమైనకమండలువును, ఒసంగి = ఇచ్చి; ఇందాకాశగంగాజలమున్నది. తొణఁకునుజామా జాగ్రత్తగాఁ బట్టుకొమ్మని మణికమండలువును శ్రీకృష్ణునిచేతియందుంచెననుట. ఎడమచేత జలపూరణమగుచెంబును ధరించుటయు, నాచమనమొనర్చునపుడు కుడిచేత నెడమచేతితో నీరును పంచుకొనుటయు సహజమగుట నందుంచె. మఱియు మిన్నేటిజలమునుట యిదిజాతిన మణలసులభముగాదని తెల్పుటకని గ్రహించునది. ఇది, జపోచితము సుమ్మి=జపమునకుఁదగినదిసుమా! జతనంబు=జాగ్రత్త, అని, వలచేతకొ=కుడిచేతియందు, పద్మాక్షవలయము=తామరపూసలదండను, ఇచ్చి; ఈమాలజపమునకెంతయు నుపకరించునది జాగ్రత్తసుమాయని కుడిచేత పద్మాక్షవలయము నిడెననుట. జపకాలమునఁ బవిత్రమైన కుడిచేతనక్షవలయముందొల్పుట సహజముగాన దీనింగుడిచేతఁబెట్టెనని యెన్నునది. ఈకానుఁడు=ఈశ్వరుఁడు, ఇచ్చెఁజుమ్మి. మాకుకొ; తనకనుట. ఇది, అని, శార్దూలచర్మంబుకొ=పులితోలును, చంకకొ=కక్షమునందు, జొనిసి=పెట్టి; ఈశ్వరుఁ డిది యొసంగె జాగ్రత్తయనుచుఁ జంకను బుట్టితోలుజొనిపెననుట. దర్భాననము నాయాస్థలములకుఁబోవునపుడు చంకనిడికొనుట సహజమగుట నద్దానిం జంకఁజొనిపెనని యెన్నునది. పొమ్ము. పొమ్ము,

అని, ఒకకొంత=కొంచెముదూరము, పోవకో పోవకో = పోగా పోగా, రమ్మ రమ్మ, అని; రారా పోపోయని యనుట. మరలకో, చేరంగకో=దగ్గరగా, పిలిచి, కపటనటనా పరుండైన=కృత్రిమంపువర్తనమందాసత్తుడైన, కంపజైరికో=క్రికృష్ణుని, పరమముని = సారదుండు, నవ్వుటాలకుకో=పరిహాసములకై, పనులుకొనియెకో=సేవసేయించుకొనియెను. రారా పోపో యనువాక్య మెంతయు హాస్యరసాత్మకము.

విశే. అతడు చెప్పినచొప్పున రమ్మన వచ్చుటయు, బొమ్మన బోవుటయు, కపట నటనకు సూచకములు. దేవదేవుని యాయాయవయవములకుం దనవస్తువులను సారదుండు సోకించుటకు నిక్కముగ నాలొచింప నాదేవునివనిత్రావయవస్వర్గమున నావస్తువులు వనిత్రములగుననియు, నావనిత్ర వస్తుస్వర్గమున దానుగూడ బనిత్రుడ నగుదుననియు సారదుండు భావించుటయే కారణమని యెన్నుచును.

మ. నిగమాంత ప్రతిపాద్య నాద్య నభవు నిత్తున్లుణాతీతు వి
శ్వగురుకో జిన్తయు నవ్యయుంబరము నిశ్శంకంబనుల్లొంచు మా
నిగరిష్ఠుండు కృతార్థుడయ్యె నన సందేహింపఁగా నేల భ
క్తగణాధీనుడనంగ నవ్విభుండు లోకఖ్యాతిఁ బెంపొందఁడే. 87

టీ. నిగమాంత ప్రతిపాద్య=ఉపనిషత్తులచే జెప్పబడువానిని, అనగా నుప నిషద్యేద్యుడనుట; వేదవేద్యుడని భావము. ఆద్య=ఆన్నింటికీమొదలైనవానిని, అభవు=పుట్టుకలేనివానిని, నిత్తు=కాశ్వతుని, గుణాతీతు=సత్వరజస్తమోగుణముల నతిక్రమించినవాని; నిర్గుణుననుట. విశ్వగురుకో=జగద్గురుని, చిన్తయకో=జ్ఞానరూపుని, అవ్యయకో=నాశరహితుని, పరమకో=సర్వోత్తముని; పరాత్పరుననుట. నిశ్శంక= సందియములేక, పనుల్లొంచుకో=పనులనుబుచ్చుకొనుచు; సేవసేయించుకొనుచునుట. మాని గరిష్ఠుండు = మానులలో మిగుల గొప్పవాడు సారదుండు, కృతార్థుండు = ధన్యుడు, అయ్యె; ఏమానులును భగవానునిచే బనులుగొనఁజాలమియు, దానట్టిభాగ్యమును బడయుటయు సారదుని కృతార్థతకుం గతములు. అనకో = అనగా, సందేహింపఁగా, ఏల=ఎందులకు? అవ్విభుండు=ఆక్రికృష్ణుండు, భక్తగణాధీనుండు=భక్తులసమూహమునకు వశమైనవాడు, అనంగకో = అనునట్లుగా, లోకఖ్యాతి=లోకప్రసిద్ధిలో, పెంపొందఁడే=అతిశయింపఁడే; అనగా నాతడు భక్తవశుడను నానుడిగలవాడగుట నిపుడు భక్తాగ్రేసరుడగు సారదునకు వశుడై మెలంగుట చిత్తముగాదని భావము. ఇతరముల మాని సర్వదా భగవానుని ధ్యానించువాడే భక్తుండు.

చ. అపుడు విరించిసూనుడు జనార్దనునెయ్యపువాలుగంటిఁజూ
చి పడఁతి! నీమనోహరునిఁ జేకొను ¹మిచ్చెద నంచుఁ బల్కుచో
నఁగిమిత ప్రమోదభరితానన యై వెన నిచ్చె వేలుపుం
దపనికి నాత్మ భూషణవితానము లన్నియు నిష్క్రమింబుగఁ. 88

టీ. అపుడు, విరించిసూనుడు = బ్రహ్మపుత్రుడగు నారదుడు, జనార్దనునెయ్యపువాలుగంటిఁ = శ్రీకృష్ణుని ప్రియవత్సని; నత్యననుట. వాలుగంటిఁ = విశాలములైన కన్నులుగలదానిని, చూచి, పడఁతి = తరుణీ! నీమనోహరునిఁ = నీమదినిహరించినవాని; సీ ప్రియుననుట. చేకొనుము = స్వీకరింపుము, ఇచ్చెదను, అంచుఁ, పల్కుచోఁ = పల్కునపుడు; పల్కుగాననుట. ఆపరిమిత ప్రమోదభరితాననయై = అధికసంతోషముచేఁబూర్ణమైనమొగముగలదై, వెనఁ = శీఘ్రముగ, వేలుపుందపనికి = సురమునికి నారదునకు, ఆత్మభూషణవితానములు + అన్నియుఁ = తనయలంకారములనెల్లను; నగలననుట. నిష్క్రమింబుగఁ = మూల్యముగా; మార్పుగాననుట. ఇచ్చెన్. తననగలవినిమయముగ నొసంగి నారదునుండి తన ప్రియుని గ్రహించెనని భావము.

విశే. నీమనోహరుడగుట నీవాతనిఁబాసియుండఁజాలవనియు, జనార్దనునెయ్యపువార్లంటివనుట నాతడును నిన్నెడఁబాసియుండలేదనియు, దాన మియిర్వరంగూర్పుటయే సాయాశయమనియు నారదుడు నేర్పుగఁ బ్రశ్నినని యెఱుఁగనది.

క. ఇచ్చి కయికొనియెఁ గ్రమ్మఱ
నచ్చిగురుంబోడి విభుని నావైభవముఁ
మెచ్చి కురియించి రపుడు వి
యచ్చరు లచ్చెరువుగాఁగ నలరులవానల్. 89

టీ. ఇచ్చి, క్రమ్మఱఁ = మఱల, అచ్చిగురుంబోడి = ఆపల్లవాంగి; నత్య, విభునిఁ = నాథుని, కైకొనియెఁ = స్వీకరించెను. వియచ్చరులు = సురలు, ఆవైభవముఁ, మెచ్చి, అచ్చెరువుగాఁగఁ = ఆశ్చర్యముగా, అలరులవానల్ = పుష్పవర్షములు, కురియించిరి. దివియండి పూలవానలు గురిసెనని భావము.

చ. తనుతరమధ్య యాగమవిధానము తప్పక యుండ మానిచే
ననుమతిఁ గాంచి మ్రొక్కి వినయంబున నందఱ నామతించి క
ల్పనగముక్తాన్నిరు ల్కనక ²పాత్రమునం దగనించి యిచ్చె వా
యనములు రుక్మిణీ ప్రభుతు ³లోనవత్తుల్పదియాలువేలకుఁ. 90

1 మిప్పుడ నీకు నిత్తునా; మిప్పుడ నీకు విత్తునా. 2 పాత్రములం. 3 లైనసకుల్.

టీ. తనుతరమధ్య=మిక్కిలిసన్నచైన నడుముగలది సత్యభామ, ఆగమవిధానము = శాస్త్రవిధి, తప్పకయుండె=తప్పకుండుటకై, మానిచే=నారదునిచే, అనుమతి= అంగీకారమును, కాంచి=పొంది; “శాస్త్రవిధానముతప్పలేదు. నీవు నీవతి నిట్లుపొందుట శాస్త్రసమ్మతమే. ప్రతము సుప్రతమైనది” అని యాతనిచే ననిపించిఁగొని యనుట. మ్రొక్కి, వినయంబున=అడఁకువతో, అంపఱి, ఆమఱించి=పిలిచి, కల్పనగము శ్రొవ్విరుత్ = కల్పవృక్షపుఁగ్రోతపూవులను; ఆపుడే యోసినవరుట. కనకపాత్ర మున= బంగరుపత్తెరమున, నింది = నింపి, రుక్మిణీప్రభృతులౌనవతు ల్బదియాఱు వేలకు = రుక్మిణీమొదలగు పదాఱువేలనవతులకును, వాయనములు; బహుమానము లనుట. ఇచ్చె.

వ్యా-విశే. “ఒక్కపూవామాని యాయ రుక్మిణి యపురూపముగఁ దనమాళిం దాల్చె. ఇదిగో నేనీవుడు మీకెల్లరకు వలయునన్ని యిచ్చుచున్నదానను” అని సత్య తనవైభవమును గర్వమును నవతులకుఁ బ్రకటించెనని యెన్నునది.....‘నవతుల్ పది యూఱువేలకు’ ఇచ్చి విశేషణమగునవతులనుదానిఁగి బ్రథమ “విశేషణంబు ద్విధి యాదులకును బ్రథమయగుననుప్రథ వ్యా. కారక. 22-వ సూత్రముచే సాధుపగును. “అహినబలసారఘునల్ మధుశైటభాదిదైత్యవతులకు. తల్లిద్రాపదితోడ” అని కపిశుల ప్రయోగములు.

క. ఈచందమున నమానుష

గోచరమహిమాధ్యుఁడైనగోవిందుని స

త్యాచంద్రముఖివరు సుర

వాచంద్యమివరుఁడు చతురవాచాప్రాధిక్.

91

టీ. ఈచందమున = ఈవిధముగ, అమానుషగోచరమహిమాధ్యుఁడైన = మనుష్యులకుఁ జెలిసికొనరాని మహిమతోఁగూడిన, గోవిందుని = శ్రీకృష్ణుని, సత్యాచంద్రముఖివరు = సత్యభామయను చంద్రవదనకు భర్తయైనవానిని, సురవాచంద్యమివరుఁడు = సురమునిశ్రేష్ఠుఁడు నారదుఁడు, చతురవాచాప్రాధిక్ = నిపుణము లగుమాటల ప్రాధత్వముచే 100-వ పద్యమందలి ‘కొనియాడి యరిగె’ అనుదానితో నన్వయము.

విశే. పారిజాతప్రబంధకథ కేవలము సత్యకు శ్రీకృష్ణుఁడు స్వాధీనుడైయుండుటనే సూచించునదగుట సత్యాచంద్రముఖివరపదమునే శ్రీకృష్ణునివియమునఁ బ్రకృత ఘ్ననకుఁ దగినరీతినిఁ గవి వాఁడుట ధరసమ్మ.

—ॐ నారదుండు కృష్ణుని స్తుతించుట. ॐ—

అనులోమవిలోమకందము. —

క. *నాయశరగసారవిరయ

తాయనజయసారసుభగధరధీనియమా

మాయనిధీరధగభసుర

సాయజనయతాయరవిరసాగరశయనా!

92

టీ. నాయ.....జయసార-నాయ=నీతిని, శర=బాణములను, గ = పొందిన, సార = బలమును, వి = వక్షియొక్క; గరుడునియొక్కయగుట. రయ = వేగమును, తాయన = విస్తరింపఁజేయునట్టి, జయసార = విజయసారముగలవాడ! నీతిబాణబల గరుడవేగజాతమైనసారవిజయము తన్ను సాధించిన నీతిబాణబల గరుడవేగములనెంతయుఁ బెంపొందించెననుట. అనఁగా విజయసంభవమువలనఁ దత్సాధనసామగ్రికెంతయుఁబొంగు సిద్ధించెనని భావము. సుభగ=సుందరుఁడా! ధర.....నియమా-ధర = కొండనుబోలు, ధీ=బుద్ధియొక్క, నియమా=కట్టుబాటుగలవాడ; అచలమైన బుద్ధినియమనముగలవాడనుట. మా.....నిధీ-మా=లక్ష్యికిని, అయ=శుభావహవిధికిని, నిధి=గనియైనవాఁడా! స్థానభూతుఁడనుట. లక్ష్యీవాసుండును గల్యాణయాపుండునని భావము. రభ.....సుర-రభ=శరీరమును, గ=పొందిన, భ=చంద్రుఁడును, సుర=దివిజులును గలవాడ! సర్వజీవాత్మకుండనుట. సాయజ.....రవిర-సాయ=బాణములచే, జ=పుట్టిన, నయ=నీతియొక్క, తాయ=విస్తృతిచే, రవి=దీవులను, ర=ఆకర్షించువాడ. దుర్జనులనఘ్నలశిక్షించి ధర్మపు నెలకొల్పి శ్రజలమెప్పుగన్నవాడనుట. లేదా, సాయజనయ=బాణములవలననైన నీతి గలవాడ. దుష్టశిక్షణమున ధర్మమును బాదుకొల్పినవాఁడాయనుట. తాయరవిర = విస్తృతిచే సూర్యునాకర్షించినవాఁడా! వామనాపతారమున మిన్నంటురూపముందాల్పిన వాఁడుగాన నిదియుఁ బొసంగును. సాగరశయనా=సముద్రముశయ్యుగాఁ గలవాడ.

విశే. సుభగ పీఠ్యభగినీభగవత్పాదిశబ్దములు పుష్పత్పత్తర్థమునరసిన గ్రామ్యములుగఁ దోచుకపోవు. కాని వీనిపుష్పత్పత్తర్థమును గవిలోకము విచారింపక సుందరాద్భుత్తములఁ బ్రయోగించుటంజేసి వీనికట్టిగ్రామ్యత తొలఁగెను. ఇట్లు గ్రామ్యతాదోష మేవానికేని యక్కాలపుజనవ్యవహారమునబట్టి కలుగుట నైజము. జనవ్యవహార మనంతములగు మార్పులనందునదిగానఁ గొలఁదికాల మతిక్రమింపఁ గొన్నిగ్రామ్యశబ్దములకు గ్రామ్యత

* ముద్రితప్రతులలో నీవద్యము గానరాదుగాని భారతి దీనినర్థప్రమకముగా నుదాహరించుటంజేసి యిందు నిరూపితము.

తొలగుటయు, గ్రోత్తగఁ గొన్నింటికి గ్రామ్యుత కలుగుటయు సంభవించుచుండును. కాన నేనాఁడో యప్పటిలాకవ్యవహారమున సిద్ధించినగ్రామ్యుత యనంతరమున నష్టమగుటయు, గవులు విరివిగ వీసిక బ్రయోగించుటయు గుదిరె. తనకాలమునకె యట్టిగ్రామ్యుత తోచునెడల గవి యట్టివానిని వాడునా? ఆంధ్రమహాభారతమునఁ బ్రయుక్తములైన 'ఈక, కుడుచు, ద్రొమ్మ మున్నగునవి నేడు గ్రామ్యము లైనవి. గల్లకటికబ్బాదులు గ్రామ్యములన్న సంస్కృతాలంకారికులమాట సరకుగొనక యాంధ్రకవులు వానిని కబ్బములఁ బ్రయోగించిరి. ఇదంతయు నరయ విరసార్థక కాశనవశమున శబ్దమునకైన గ్రామ్యుత వ్యవహారమునఁ గల్గినదిగానఁ జిరస్థాయిని గానేరదనియు, గాలపరిణామవశమున నాగ్రామ్యుత యగ్రామ్యుతగాఁ దప్పక మాఱుననియు, గాన నేనాఁడో గ్రామ్యముని యీనాఁడును దాని వాదరాదనుట యసంగతమనియు నిశ్చయింపవగును.

N. B. తృప్తికరముగ దీనియర్థము నుద్ధరింప వీలుచిక్కినదికాదు, సహృదయులు సమర్థులు మున్నందు ప్రకాశిత మొనర్తురుగాక.

విశే. అర్ధభ్రమకమనఁగాఁ బద్యమును దుదినుండి మొదలువఱకు వ్యత్యాసముగాఁ జదివినను నదేప్రకార మేర్పడునట్లు చెప్పట. ప్రకృత మికందమును దుదినుండి త్రిప్పి చదివినను మొదటినుండి చదివినట్లే చదువఁబడును గాన నిది యర్ధభ్రమక మనఁబరచుచున్నది. మఱియు నిందుఁ దొలియర్థమును ద్రిప్పి చదివినచో నుత్తరార్థమును, నుత్తరార్థమును ద్రిప్పి చదివినచో బూర్వార్థమును నేర్పడునుగాన సంగోరునకే యనఁగా సర్థభాగమునకే భ్రమణము గలదుగాన నిది యర్ధభ్రమకమున సార్థకనామము నందినది.

—పాదభ్రమకము. —

క. ధీర శయనీయశరధీ, మూరవిభానుమతమమత మనుభావిరమా

సారసవనసవసరసా, దారదసమతార*తార తామసదరదా! 93

టీ. ధీర=ధైర్యవంతుఁడా! శయనీయశరధీ = శయనార్థమైన సముద్రముగల వాఁడా! జలనిధిశయనుఁడనుట. మూర=.....మమత=మనస్థునియొక్క, విభా = కాంతికి, అనుమత=సమ్మతమైన, మమత=దేహభిమానముగలవాఁడా! మదనసమతేజః ఁడనుట. మనుభావిరమా=మననముచేఁగలుగుసంపదగలవాఁడా! సార=.....సరసా=సార= శ్రేష్ఠములైన, సవన=యజ్ఞములందు, నవసరసా=నూతనసరసుడైనవాఁడా! యజ్ఞహవి ర్హస్తకయనుట. దారదసమతారతార = పాదరసమునకు సమానమైన ముక్తాహారములు గలవాఁడా! తామసదరదా=దుర్మార్గులకు భయమునిచ్చువాఁడా! దుష్టశిక్షకుఁడనుట.

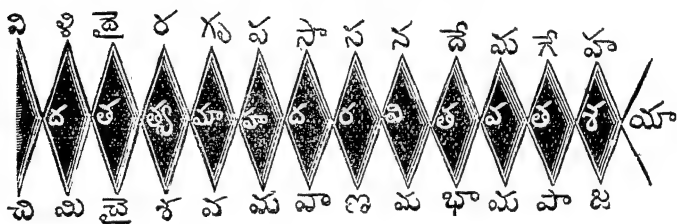
విశే. ఇదిపాదభ్రమకము. ఇందుగల నాలుగుపాదములలోఁ బ్రతిపాదమును వ్యత్యాసముగా ననఁగాఁ దుదినుండి మొదలునకుఁ జదివినచో నదేపాదమేర్పడును గాన, దీనిని పాదభ్రమక మందురు. ప్రతిపద్యపాదమును ద్రిప్పిచదివినను యభావార్థముగ

* హర.

ననగా మొదటినుండి చదువునపుడేర్పడురీతి నేర్పడుచో నట్టిరచన పాదభ్రమకమునా బడును. ఇట్టిశబ్దచిత్రములగు రచనలు నిక్కముగ రసప్రతిబంధకము లగుటంజేసి, దండ్యాద్యాలంకారికులు 'తత్తు నైకాంతమధురమతఃపశ్చాద్విధాన్యతే' అని యమకప్రస్తావనయందుఁ జెప్పిరి. కాని యిట్టివానిని గవులనేకులు తమకబ్బములందుఁ జొనిపియున్నారు. ఆక్రమమునుబట్టి యాలూచింప నేకదేశస్థితములగుటంబట్టి యిట్టిరచనలు కావ్యజీవిత రసప్రతిబంధకములు గాఁజాలవని తలంచిన తోఁచెడిని. వైనివ్రాసిన ప్రకారము 'తత్తు నైకాంతమధురమ్' అని వీనినిగూర్చి యనిష్టమునగపఱచిన దండ్యాచార్యుడే వలరకములగు ననులామప్రతిలామది యమకభేదములను, నేకాక్షరద్వ్యక్షరాదిరచనా విశేషములను నిరూపించుటంబట్టి చూడఁగా నిట్టిరచనలును గొంతవఱకు హృదయంగమములై యుండుననియే యప్పటికవిపండితలోకపుతలంపని చెప్పవలసియున్నది. అయినను నీరచనలు సామాన్యముగఁ గావ్యగడువులేయని చెప్పటకు సందియములేదు.

— ౧౦ గో మూర్తి కా బంధము. ౧౧ —

క. విదళితదైత్య రమాగృహ, పదసారసవినత దేవ పతగేశహయా
చిదమిత చైత్యశమావహ, మదవారణ విమతభావమతపాశజయా!

టీ. విదళితదైత్య=నఱుకఁబడినరాక్షసులవాండ, రమాగృహ=లక్ష్మీకృష్ణానమైనవాండ, పద.....దేవ=పదసారస=పాదపద్మములందు, వినత=నతులైన, దేవ=దేవతలుగలవాండ, పతగేశహయా = పక్షింద్రుడగు గరుడుడు వాహనముగాఁగలవాండ, చిదమిత=జ్ఞానముచేసఁగియుండ! చైత్యశమావహ=చీపులకు శాంతినిగూర్చువాండ, మదవారణ=మత్తునుదొలగించువాండ, విమత.....జయా=విమతభావ=విరుద్ధభావములను; అనఁగా గామక్రోధాదులననుట. విమతమత = విరుద్ధమతములను; నాస్తికాదిమతములననుట. విమతపాశ = విరుద్ధములగుబంధములను; అనఁగా భయంశయోధులననుట. జయా=జయించినవాండ.

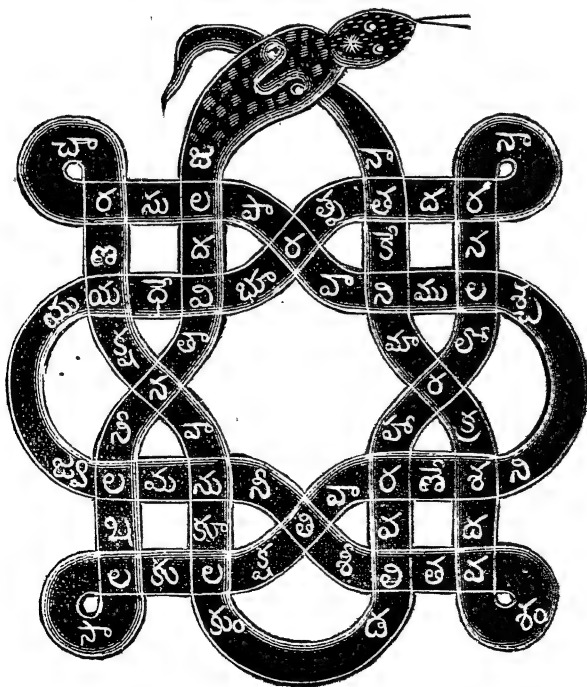
విశే. వైని నిరూపించిన ప్రకారము దీనియధారమును లిఖించి, పద్యపాదములు నాల్గింటిలోను మొదటిరెండుపాదములయందలి యక్షరములను, మొట్టమొదటిచాల్గుగా

మొదటియక్షరమును, బిదప నొకయక్షరమును వదలి తరువాతియక్షరము నిట్లే నొక్కొక పర్ణమును నడుమనడుమ వదలి వ్రాసి, బంధమునడుమ నావదలినయక్షరములను రెండవ చాలుగాలిఖించి, మూడునాలుగుపాదములందలి యక్షరములలోఁ బూర్వమువలెనే మొదటియక్షరము మొదలుకొని యొక్కొక్కటి నడుమ విడుచుచు మూడవపంక్తిని క్రిందుగా వ్రాసి మొట్టమొదటియర్థమును మీడినుండి క్రిందుగాను, రెండవయర్థమును గిందనుండి మీడుగాను జదువవలెను. ఇదియే గోమూర్తి కాబంధోద్ధారవతసక్రమము.

శ్లో. “వర్ణానామేకరూపత్వం యద్యేకాంతరమర్థయోః,
గోమూర్తి కేతి తం ప్రాహుర్దుష్కరం తద్విదో విదుః”
అని దండికావ్యాదర్శులక్షణము.

— త న గ బ ం ధ ము. —

చ. జలదవితాననీల ఖలసాలకులక్షతివారణేశ శ ని
శృలమునివారపాల సురచారణయక్షనవానుకూల కుం
డలివరహారలోల నరనారదతత్పర భూవిధేయ యు
జ్వలమనునీతిశీలితవశంపద శక్రరమానికేతనా!

టీ. జలదవితానసీల=మేఘబృందమువలె నల్లనైనవాడా! ఖలసాల.....వార
జేశ=ఖల=దుష్టులనెడు, సాలకుల=వృక్షసమూహముయొక్క, త్తలి=నాశవిషయమున,
వారజేశ=గజేంద్రముంజోలువాడా!, “ఖల=దుష్టులగు, సాలకుల = మద్దిచెట్లగుమిసి
త్తలి=నశించజేయుటయందు” ఆనియుఁ జెప్పినొప్పును. నిశ్చలమునివారపాల=నిశ్చలు
లైన మునిసమూహముల రక్షించువాడా! సురచారణయత్ననవాసుకూల=సురలు,యత్తులు,
చారణులు అనునీరికి నూత్నమైనయసుకూలుండా; అనఁగా వీరలకు హితుండనుట, కుండలి
పరహారలాల=సర్పహారుడగు శివునియందాసక్తుండా! నరనారదతత్పర=నరుండు నారదు
డను ఋషులందాసక్తిగలవాడా! భూవిధేయ = భూదేవికి విధేయుండవైనవాడా;
శ్రీవిష్ణువునకు భూదేవి భార్య యగుట ప్రసిద్ధము. ఉజ్వల.....వశంపద=ఉజ్వల =
ప్రకాశించునట్టి, మనుసీలి=మనుధర్మశాస్త్రమునందలి ధర్మములందు, శీలత=స్వభావము
గలవారికి, వశంపద=స్వాధీనుండా; అనఁగా మనువుచేఁ జెప్పఁబడిన ధర్మముల ననుసరించి
మెలఁగువారియందుఁ బ్రసన్నుండై వర్తింతుననుట. శక్రరమానికేశనా=ఇంద్రులక్షీ స్థాన
మైనవాడా!; అనఁగా స్వారాజ్యమున కుపద్రవముగల్గినపుడెల్లను దాని నేదోయొక
యుపాయమున విష్ణువు వారించి తిరుగ సురపతికి దాని నిచ్చువాడౌట విష్ణువు శక్రరమా
నికేశనుఁ డయ్యెనని యెఱుఁగవచ్చును.

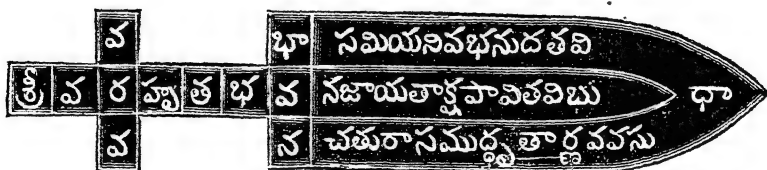
విశే. అప్పకవి చెప్పిన నాగబంధోద్ధారము.

క. “ఇలతో నెనుబడినాటగు, నిలయంబులునగు పయోదనిభసీలాంగా

మెలిగొన్న పామువలె వెలు, పలగున్ దలతోక నాగబంధంబునకున్.”

— య రి కా బం ధ ము. —

క. శ్రీవర వరవరహృతభవభావన వనజాయతాక్ష పాలితవిబుధా
ధావితదనుభవ నియమిస,భావనచతురా సముద్భృతార్ణవవసుధా!

టీ. శ్రీవర=లక్షీకి పలియైనవాడా! వరవర.....భావన=వర = సారములైన,
వర=వరములచేత, హృత=హరింపఁబడిన, భవభావన=సంసారచింతలుగలవాడ, వనజాయ
తాక్ష=పద్మములవలె దీర్ఘములగుకన్ములుగలవాడ, పాలితవిబుధా=రక్షించఁబడిన దేవ
తలుగలవాడ, ధావితదనుభవ=పలుకెఱింగఁబడిన రాక్షసులుగలవాడ, నియమి.....

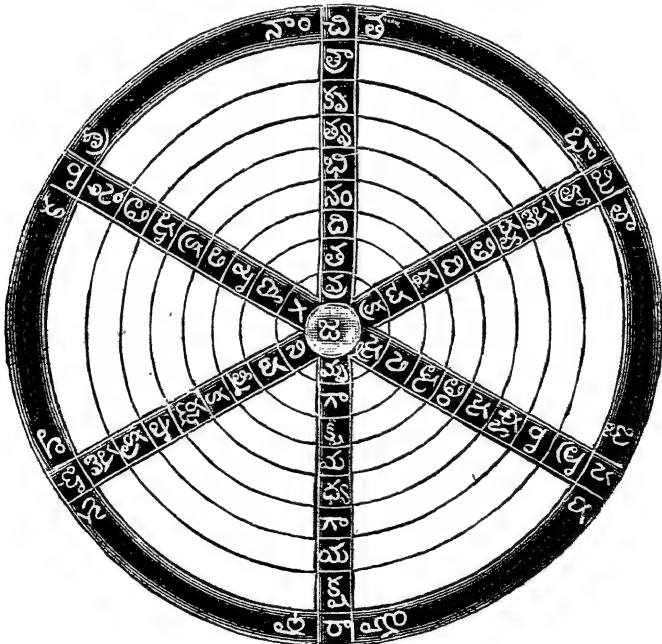
చతురానియమి=మునులయొక్క, సభా=సమూహమును, అవన = రక్షించుటయందు,
చతురా=నేర్పుగలవాడ! సముద్భృతార్థవసుధా=ఎత్తబడినసముద్రమందలిభూమి
కలవాడ. ఇచట పరాహవతారకథ ననుసంధింపవలెను.

విశే. అప్పకవి చెప్పిన ఛరికాబంధోద్ధారము.

క. “చరణాంత్యవర్ణ మొక్కటి, చరణయుగాద్యమ్ముజేసి సరసులు ముమ్మా
రిరుగడలమధ్యమొకటిగఁ, బరుణాలఁ గదియింప ఖడ్గబంధం బొనరున్.”

— చ క్ర బంధము. —

శా. చిత్రాకృత్యభినందితప్రజమృగాక్షీమధ్యగా యక్షరా
మిత్రోష్ణద్యుతిదిగ్ధచక్ర జనివల్లికర్మపా కృష్ణభా
సత్రారాధ్య నుతింతు నిన్ను జగదీశా విక్రమానిశిరా
రాత్రీ *నాంచితభామితాబ్జ సదయా రాధానుభావాకరా! 97

టీ. చిత్రా.....ప్రజమృగాక్షీమధ్యగా-చిత్రాకృతి=చిత్రమైన యాకారముల
చేత, అభినందిత=సంతోషపెట్టబడిన, ప్రజమృగాక్షీ=గొల్లకొమ్మలయొక్క, మధ్యగా=
నడుమనుబొందినవాడ!; అనఁగా నేవనిత యేరూపముంగొరునారూపముంధజించి వారి

నానందింపఁజేయుచు నాపనితలం గూడియున్నవాఁడా యనుట. లేదా, “చిత్రాకృతి = చిత్ర మైనయాకారముగల రాసక్రీడచే, అభినందిత=సంతోషవెట్టఁబడిన, ప్రజమ్మగాఁజేగొల్లచేడెలయొక్క, మధ్యగా=నడుమనున్నవాఁడా” అనియుఁ జెప్పనగును. ఆక్షరా= నాశశూన్యఁడా! మిత్రోష్ఠ.....చక్ర-మిత్ర=సూర్యునియొక్క, ఉష్ణద్యుతి= తీక్షణకాంతులచే, దిగ్ధ=పూయఁబడిన, చక్ర=చక్రాయుధముగలవాఁడ, జని.....రృషా-జని=పుట్టుకయనెడు, పల్లిక=పుట్టుక, ఋక్షపా = భల్లూకపల్లెయైనవాఁడ; భల్లూకము పుట్టును బురుగులకై త్రవ్వినేయుట నైజము. కృష్ణభా=నల్లనికాంతిగలవాఁడ, సత్రారాధ్యోకీ యాగములందుఁ బూజ్యఁడా! జగదీశా = భాగనాయకా! విక్రమానిశ్ఠిరా = పరాక్రమముచే ధీరుఁడా! రాత్రీన.....తాబ్బ-రాత్రి+ఇన=రాత్రీన=రేరాజైనచంద్రునియొక్క, అంచిత=ఓప్పుచున్న, భా=కాంతులతో, మిత=తులితమగు, అబ్జశంఖముగలవాఁడ, సదయా=దయతోఁగూడినవాఁడ, రాధా...కరా-రాధా=రాధాదేవియొక్క, అనుభావ=కటాక్షౌదులకు, ఆకరా=స్థానమైనవాఁడా!

విశే. చక్రబంధోద్ధారము.

మ. “పయఃజైగాఁ బదిచుట్టు నాటుదశముల్ ప్రాగ్గేఖలందిర్పి స్వాహ్వాయపత్యాహ్వాయముఖ్యచిహ్నములు గన్పట్టంగఁ బాదత్రయాశ్రయరేఖాంత్యపదాశ్రయాదివృత్తిగా కార్దూలవిక్రీడితాహ్వాయవృత్తంబు యథాక్రమంబుగ లిఖంపం జక్రబంధంబగున్.

ఇందు మూఁడవచుట్టునఁ “గృష్ణరాయకృతి” యనియు, నాటపచుట్టున “నందిలిప్తుకవి” యనియుఁ గృతిపలిపేరును గవిపేరును బొందుపఱువఁబడినవి.

❖ ద్వ్యక్షరికందము. ❖

క. మనమున ననుమానము నూ

నను నీనామ *మనుమనుమననమును నేమ

మ్మన మాన నన్ను మన్నన

మను మను నానామునీనమానానూనా!

98

టీ. నానా.....నూనా-నానా=వివిధులైన, మునీన = మునీశ్రేష్ఠులయొక్క, మాన=ప్రమాణమనకు, అనూనా=అధికుఁడా!; ఋషులెల్లరను మించిన మహిమగలవాఁడనుట. మనమునకొ=మదియందు, అనుమానముకొ=సందియమును, డోనను=పొందను; ఇంకయసందియమందననుట. నీనామము=నీపేరు, అను = అనునట్టి, మనుమననమును=

* మును మను; మున మను.

మంత్రజపమును, నేమమ్మనఁ=నియమముతో, మానఁ=విడువను. నన్ను, మన్ననఁ
=సత్కానముతోడ, మనుము=బ్రదుకుము, ఆను=ఆనుము. నను గారవమున పరిల్లుమని
యాశీర్వాదింపుమని భావము.

విశే. ఈపద్యము నమలతోడనే నడువంబడినదిగాన నిది ద్వ్యక్షరికంద మయ్యెను.
ఆనుమానపదమునకు సంస్కృతమున నూహయే యర్థముగాని సందియమును నర్థములేదు.
శ్రీని యాంధ్రకవీశులు దీనిని బలుచోటుల సందియమునునర్థముననే వాడియున్నారు.
“ఆనుమానములేక తిరిగెనక్కడెడలెడలక” అని తిక్కన. ఊహ యనునది నిశ్చయార్థ
మగోచరమగునపుడే కల్పనదికాన దీని కీయర్థము నాంధ్రకవులు కల్పించి యుండురని
తోచెడిని.

❦ ద్వికందశ్లోచనపదము. ❦

క. అంకురితశ్రీ *సంగభుజాంకా హరిహాయమణిమదహరతనువర్ణా
సంకటకృద్దైత్యాశయశంకాజనననిజచరిత శయధృతశంఖా! 99

క. పంకజనాభా భంజిత,పంకా పరమపురుష భవపరిభవనామా
శంకరభావా కిసలయ,సంకాశపదయుగ కలశశరనిధిశయనా! 100

టీ. అంకురిత.....భుజాంకా-అంకురిత=మొలచిన, శ్రీసంగ=లక్ష్మీదేవిసంబం
ధమువలని, భుజాంకా=భుజచిహ్నముగలవాడా! లక్ష్మీ యాశ్లేషించియున్న కకన భుజ
మునఁ గిణాదిరూపమగు చిహ్న మేర్పడెనుట. హరి.....వర్ణా-హరిహాయమణి=ఇంద్ర
నీలమాణిక్యములయొక్క, మద=గర్వమును, హర=పోగొట్టునట్టి, తనువర్ణా=శరీరకాంతి
గలవాడ; నీలవర్ణుఁ డనుట. సంకట.....చరిత-సంకటకృత్ = కష్టముచుగలిగించు,
దైత్యాశయ=రాక్షసులయాలాచనలకు, శంకా=సందేహమును, జనన = పుట్టించునట్టి,
నిజచరిత = స్వీయచరిత్రముగలవాడ; రాక్షసుల కష్టకార్యములకు నాశకుఁడాయుట.
శయధృతశంఖా = హస్తమునధింపఁబడినశంఖముగలవాడ, పంకజనాభా = పద్మము
బొడ్డునఁగలవాడా! భంజితపంకా=నశించఁజేయఁబడిన పాపముగలవాడా! ఋదుపురు
ష=పురుషోత్తముడా! భవపరిభవనామా = సంసారమునవమానించు పేరుగలవాడా!;
తన్నా మన్తరణమున సంసారదుఃఖము నశించునుట. శంకరభావా=శివుఁడు మదియందుఁ
గలవాడా!; శంకరరూపుఁడనియుఁ జెప్పవగును. కిసలయసంకాశపదయుగ=చిగురులతోఁ
దుల్లమైన పాదద్వంద్వముగలవాడ, కలశశరనిధిశయనా = పాలసముద్రమున శయ
నించువాడా!

విశే. ఇది క్రౌంచపదవృత్తము. క్రౌంచపదమునకుఁ బ్రతిపాదమున భ, మ, న, భ, న, న, న, య గణములుండును. పదునొకండవయక్షరము యతిస్థానము. ఇందు రెండు కందపద్యములు గలవు. ప్రథమార్థము నొకకందముగను, (అనఁగా మొదటి రెండు పాదములనుట) నుత్తరార్థము నొకకందముగను, (అనఁగాఁ దృతీయచతుర్థ పాదములనుట) జదువఁదగును. ఒకానొకపద్యమున నిట్లు వేటొకపద్యమునుగాని పద్యము లనుగాని యిముడ్చురచనను గర్భకవిత్వమందురు. ఆశు, బంధ, గర్భ, చిత్రములనీ కవిత్వములు నాలుగువిధములు. పూర్వోక్తములైన గోమూర్తి కాదులు బంధకవిత్వము నాఁబడు. ఇదియు దీనితరువాదియు గర్భకవిత్వమునాఁజను. 98 'మనమున ననుమాన ముమానను' అనునది చిత్రకవిత నాఁబరఁగును. తక్కుంగల ప్రబంధములొసెపద్యముల రచన యాశుకవిత యనఁదగును.

— భుజంగప్రయాతగర్భస్వగ్నిశి. —

వాసుదేవా ఘనస్వచ్ఛకాంతీ రమా

వాస వంశస్వరవ్యక్తవేదక్రమా

రాసలాస్యప్రకారప్రవీణోద్యమా

వాసవాదిస్తుతవ్యక్తనామా నమః.

101

టీ. వాసుదేవా=వసుదేవపుత్రుడా! ఘనస్వచ్ఛకాంతీ=ఘనమేఘమువంటి స్వచ్ఛమైన లేజస్సుగలవాఁడా! రమావాస=లక్ష్మీదేవికి నివాసస్థానమైనవాఁడా! వంశ..... క్రమా=వంశ=పిల్లనగ్రోవియొక్క, స్వర=ధ్వనిచేత, లేక స్వరవిశేషములచేత, వ్యక్త=తెలియఁజేయఁబడిన, వేదక్రమా = వేదపాఠక్రమముగలవాఁడా, శ్రీకృష్ణపరమాత్మనిపిల్లనగ్రోవియండిపుట్టిననాదములు వేదపాఠక్రమమును బోలియున్నవనుట. రాస.....ద్యమా=రాసలాస్య=రాసశ్రీడయను నాట్యవిశేషముయొక్క, ప్రకార=రీతియందు, ప్రవీణ=కుశలమైన, ఉద్యమా = యత్నముగలవాఁడా!; రాసశ్రీడయందు మిగులనైపుణిగలవాఁడనుట. వాసవాది.....నామా=వాసవాది = దేవేంద్రుడు మొదలగువారిచే, స్తుత = నుతింపఁబడిన, వ్యక్త=విశదమైన, నామా=పేరుగలవాఁడా! నమః=నమస్కారము.

విశే. స్వగ్నిశికిఁ బ్రతిపాదమున నాలుగు రగణము లుండును. సప్తమాక్షరము యతిస్థానము. భుజంగప్రయాతమునకుఁ బ్రతిపాదమున నాలుగుయగణము లుండును. సప్తమాక్షరము యతిస్థానము. ఇందుఁ దుదిగల 'నమః' అనుపదమును మొదటఁ జేర్చి చదివినచో భుజంగప్రయాత మేర్పడును. ఇందుఁ బ్రబంధాంత మగుచున్నది కానఁ గవియు నీమూలమున భగవానున కంజలిఘటించెనని గ్రహింపవలెను.

క. అని చిత్రగతుల నవ్విభుఁ

గొనియాడి మునీంద్రుఁ డరిగె గోపవధూటీ

జనతావల్లభుఁడును మి

త్రనికాయముతోడ నిజపురంబున కరిగెన్.

102

టీ. అని, చిత్రగతుల = చిత్రములగురీతులతో; చిత్రములగు కవిత్వపురీతులతోననియు నర్థాంతరము. అవ్విభుఁ = ఆశ్రీకృష్ణుని, కొనియాడి = చుటించి, మునీంద్రుఁడు = మునిశ్రేష్ఠుఁడు నారదుఁడు, అరిగెన్ = వెడలెను. గోపవధూటీ = జనతావల్లభుఁడును = గోపికానమూహమునకుఁ బ్రിയుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడును, మిత్రనికాయముతోడ = మిత్రులనమూహముతోడ, నిజపురంబునకుఁ = తనపట్టణమునకు; ద్వారకకనుట. అరిగెన్.

చ. నిజపురి కేగు దెంచి ధరణీధరుఁ డప్పుడు భోజరాజధ

ర్నజకురునాథముఖ్యమహిమండలనాథులఁ దక్కుఁగల్గు బ

ద్ధజనులఁ గల్పకద్రుమజనూతనదివ్యవిభూషణాంబర

ప్రజము లొసంగి వీడ్కొని నిరంతరసౌఖ్యరసై కలోలుఁడై. 103

టీ. నిజపురికే = తనపట్టణమునకు, ఏగు దెంచి = వచ్చి, ధరణీధరుఁడు = శ్రీకృష్ణుఁడు, అప్పుడు, భోజరాజధర్నజకురునాథముఖ్యమహిమండలనాథుల = భోజరాజు, ధర్నరాజు, కారవరాజు; (దుర్యోధనుఁడనుట.) మొదలగురాజులను, తక్కుఁగల్గుబంధుజనుల = తక్కినబంధువులను, కల్పకద్రుమజనూతనదివ్యవిభూషణాంబరప్రజములు = కల్పవృక్షమునుండి పుట్టిన యపూర్వములైనదివ్యములైనయలంకారములయు బట్టలయు సమూహములను, ఒసంగి = ఇచ్చి, వీడ్కొని = సెలవిచ్చి పంపి, నిరంతరసౌఖ్యరసైకలోలుఁడై = ఆతృధికమగుసుఖము ననుభవించుటయందే ముఖ్యముగ నానక్తుఁడై. తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.

క. తలిరులతుడఁ జినుకులు జల

జల వడియఁగ దడిసి మెలఁగుచలికరువలి ను

న్వలపమున విరియుపరువపుఁ

దొలుమొగడలవలపు దెలుపుతోటలలోనన్.

104

టీ. తలిరులతుడన్ = చిగుళ్లకొనలనుండి, చిరుకులు = పిటిబొట్టులు, చలజలన్ = జలజలమనునట్లుగా, వడియఁగన్ = రాలఁగా, దడిసి, మెలఁగు = సంచరించునట్టి, చలికరువలి నున్వలపమునన్ = చల్లగాలియొక్క మృదుప్రసారముచే, విరియు = వికసించిన, పరువపుఁ దొలుమొగడలవలపు = వికసించిన తొలుదొల్తతోడిగిన మొగ్గలయొక్క పరిమళమును

తెలుపు=ప్రకటించు, తోటలలోన=ఉద్యానములలో 107-వ పద్యమునందలి 'ఓలలాడుచుండె' అనుక్రియతో నన్వయము.

భా. చెట్టులచిగురులకుదినుండి నీటిచుక్కలు రాలుచుండెననియు, వానితాఁకున తడిసినగాలి యయ్యుద్యానములందలి తొల్లతొడిగిన పరివక్రముకుళముల పరిమళమును బ్రకటించుచు వీచుచుండెననియు భావము. చినుకులచేఁ దడిసినదనుటంజేసి చల్లందనము, మన్నిలపనుటంజేసి మాంద్యమును, బరిమళము ప్రకటించునదనుటంజేసి సౌరభ్యమును సూచితములు. ముఖ్యముగ నీకవీశునచ్చుతెనుగురచన కిది ముఖ్యోదాహరణము గానోపును. అలంతిజిలిబిలిపల్కులతోడ ముద్దుగ వాయు విందు వర్ణితము. అలం. వృత్త్యనుప్రాసము.

క. దరదళదంబుజముకుళో, దరదళమిళదళికులచ్చదప్రహతిసర

త్సరసరజోధూసరపరి, సరసరసీతీరకుంజసదనస్థలులన్.

105

టీ. దరదళ.....స్థలులన్-దర=ఇంచుక, దళత్=వికసించిన, అంబుజముకుళ= తామరమొగ్గలయొక్క, ఉదర=నడుమఁగల, దళ=రేకులందు, మిళత్ = కూడియున్న, అళికుల=కు మైదగుంపుయొక్క, ఛద=తెక్కలసంబంధమైన, ప్రహతి = దెబ్బచే, సరత్=జాలుచున్న, సరస=మరందముతోఁగూడిన, రజః=పరాగముచేత, ధూసర=బూడిద రంగైన, పరిసర = చుట్టుప్రక్కలనున్న, సరసీతీర = సరస్సుగట్టునందలి, కుంజసదన = పొదరిండ్లయొక్క, స్థలులన్ = ప్రదేశములందు 107-వ పద్యమునందలి 'ఓలలాడుచుండె' అనుక్రియతో నన్వయము.

విశే. ముఖ్యముగ నీకవీశుని మృదుసంస్కృతపదరచన కిది యుదాహరణమగును. అలం. వృత్త్యనుప్రాసము యమకము.

క. మరకతగోమేదకపు, ప్యరాగవిద్రుమవిదూరసంభవముత్తై

హరిసీలవజ్రకురువిం, దరత్నమయకృతకభూమిధరకందరలక్.

106

టీ. మరకత.....కందరలక్-మరకతము, గోమేదకము, పుష్పరాగము, ఖగడము, వైదూర్యము, మంచుమత్తము, ఇంద్రసీలము, వజ్రము, కెంపు అను, రత్నమయ=నవరత్నమయమైన, కృతకభూమిధర=కల్పితములైన కొండలయొక్క, (అనఁగాఁ గ్రీడా భర్తృకములనుట.) కందరలక్ = గుహలందు. 107-వ పద్యమునందలి 'ఓలలాడుచుండె'ననుక్రియతో నన్వయము.

విశే. ఇందు నవరత్నములఁ బేర్కొనఁబడినవి.

సీ. భోజకన్యాసరిద్రాజహంసము సత్య
భామాశుకీకేళిపంజరంబు
జాంబవతీనిశాచంద్రోదయంబు కా
లింగీసరోజినీదిందిరంబు
భద్రాకలాపినీప్రావృడంబుదము సు
దంతారసాలలతాపికంబు
మిత్రవిందావనీచైత్రాగమము లక్ష
కాహారయష్టకానాయకంబు

తే. ఘోషశసహస్రకామినీస్తోమధేను
కారిరంసామదోత్కటవారణేంద్ర
మనఁగ సౌఖ్యాంబునిధి నోలలాడుచుండె
గృష్ణఁ డఖిలావలైకవర్తిష్ణఁ డగుచు.

107

టీ. భోజకన్యా.....హంసము-భోజకన్యా=రుక్మిణీయనెడు, సరిత్ = నదికి, రాజహంసము=రాయంచయైనవాడును; నదికధీనమై రాయంచవర్తిలుగతిని శ్రీకృష్ణుడు రుక్మిణీప్రియుండై వర్తిలెనని భావము. ఇందు భార్యలను గవి క్రమమును దప్పక మనోహరముగఁ బేర్కొనెను. సత్య.....పంజరంబు-సత్యభామా = సత్యభామయనెడు, శుకీ=ఆడుచిలుకకు, కేళిపంజరంబు=విలాసపంజరమైనవాడును; చిలుక కట్టుబాటులేని విలాసపంజరమున విహరించుగతిని సత్యశ్రీకృష్ణునిగూడి విహరించుచుండెనుట. జాంబవతీనిశాచంద్రోదయంబును-జాంబవతీ=జాంబవతియనెడు, నిశా=రాత్రికి, చంద్రోదయంబును=చంద్రోదయమైనవాడును; చంద్రోదయమున రేయి శోభిల్లి యొప్పునట్లు శ్రీకృష్ణునికూడికను జాంబవతి యత్యంత ముప్పొంగుచుండెనుట. కాళిందీ.....దిందిరంబు-కాళిందీ=కాళిందియనెడు, సరోజినీ=పద్మలతకు, ఇందిందిరంబు = తుమైదయైనవాడును; తుమైద తమిషరిమళమునకుఁ జొక్కి పద్మలతను బాయకుండుగతిని శ్రీకృష్ణుడు కాళిందిని బాయకయుండెనుట. భద్రా.....బుదము-భద్రా=భద్రయనెడు, కలాపినీ=ఆడునెమిలికి, ప్రావృడంబుదము = వార్షికమేఘమైనవాడును; ఆడునెమిలి వర్షాకాలమేఘముం గాంచి యానందపరవత యైనగతిని భద్ర శ్రీకృష్ణునందర్శనమున నధికసంతోషము నందెనుట. సుదంతా.....షికంబు-సుదంతా=సుదంతయనెడు, రసాలలతా = మామిడిగున్నకు, షికంబు=శోయిలయైనవాడును; షికము రసాలమును వీడనియట్లామెం గూడి శ్రీకృష్ణుఁ డుండెనుట. షికము మామిడిచివురు మెసవునదిగాన నాచెట్టునది విడువ

కుండుట నహజము. మిత్రవిందావసీచైత్రాగమము-మిత్రవిందా = మిత్రవిందయనెడు, వసీ=ఆరణ్యభూమికి, చైత్ర = వసంతర్తువుయొక్క, ఆగమము = రాకయైనవాడును; వసంతర్తువుచేరికను నరణ్యభూము లపూర్వమగునందము వహించుగతిని, శ్రీకృష్ణునికూడి కనుమిత్రవింద యధికానందము నందెననుట.లక్షణా.....నాయకంబు-లక్షణా=లక్షణ యనెడు, హరయష్టికా = యష్టికవంటిహరమునకు, నాయకంబు=నాయకమణియైనవాడును; నాయకమణిచే హరమధికశోభకలదియగుగతిని శ్రీకృష్ణునికూడికను లక్షణ ముద మందెననుట. నాయకమనగా హరమధ్యగమణి. వ్రేసినపాదములందు నాల్గింటను శ్రీ కృష్ణునప్తమహిషులు సక్రమముగ నిరూపితలైరి. మీఁదిగీత పాదమునఁ దక్కిన పదాఱు వేలగోషికలను శ్రీకృష్ణుండు సంతోషపెట్టుట సూచింపఁబడెను. షోడశ.....వారణేంద్రము-షోడశసహస్ర = పదాఱువేలమందియైన, కామినిస్తోమ = వలపుఁగత్తెలనమూహ మనెడు, ధేనుకా=అడేనుగులతో, రిరంసా=రమించుకోరిగ్గల, మదోత్కట=మద ముచేసధికమైన, వారణేంద్రము=గజశ్రేష్ఠమైనవాడును; వారుణేంద్రము కరిణీబృంద ముతో రమించుగతిని శ్రీకృష్ణుండు పదాఱువేలకామినులంగూడి విహరించుచుండెననుట. ఆనంగ్=ఆనునట్లు, కృష్ణుండు, ఆఖల.....వర్తిష్ఠుండు-ఆఖల=ననుస్తమును, అవన= రక్షించుటయందు, ఏక=ముఖ్యముగ, వర్తిష్ఠుండు = ప్రవర్తించునన్నిభావముగలవాడు, అగుచు, సౌఖ్యాంబునిధి=సుఖసముద్రమున, ఓలలాడుచుండె = ఈడులాడు చుండెను. సంపూర్ణానందము నందుచుండెననుట.

విశే. ఇందు 'పారి శ్రీకృష్ణ' అనుమున్నగుపదములతో శ్రీకృష్ణుని బోధింపక సామాన్యముగ 'కృష్ణుండు'అని యనుటంబట్టి కృతిపతియగు కృష్ణరాయలను గవి ధ్వనితుం జేయ యత్నించెనని తోచెడిని. దానఁ బూర్వదిగ్విజయ మాచరించి యేతెంచి భార్యల తోడ సుఖించు కృష్ణరాయలవ్యాపారము నిందు ధ్వనితమొనర్చెననియు నూహ పొడ మెను. ఇందులకు నిఖిలాపనైకవర్తిష్ఠుండనుపదమును సాహాయ్యము గాఁగలదు. మఱియు శ్రీకృష్ణుండు పూర్వదికృతియైన యిందు నింజయించుట కృష్ణరాయలు పూర్వదికృతియైన రాజును జయించుటకు సూచకమగుననియు భావము పొడమెడు. శ్రీకృష్ణుండు తన తలవై దన్నినదాని నభిమతార్థప్రదానమున గౌరవించుట కృష్ణరాయలు ప్రణయాప రాధము గావించిన తిరుమలదేవిని గౌరవించుటకు సూచకమని తోచెడి. ఇట్టికథ యంతయుఁ గృతిపతిచరిత్రసూచకమై మనోజ్ఞమగుగతిని గవి కూర్చినేమో యని సందియము జనించెడిని. రిరంసా-ఇది సన్నంతము-రంతుమిచ్చా రిరంసా, వర్తిష్ఠుఁ=ఇష్టుచ ప్రత్యయాంతరూపము. ఇట్లే 'వర్తిష్ఠుక' అను మున్నగునవి.

సీ. కాశికగోత్రవిఖ్యాతుఁ డాపస్తంబ
 సూత్రుఁ డార్యేలపవిత్రకులుఁడు
 నందిసింగమాత్యునకును దిష్టాంబకుఁ
 దనయుండు సకలవిద్యావివేక
 చతురుండు మలయమారుతకవీంద్రునకు మే
 నల్లుండు కృష్ణరాయక్షీతీశ
 కరుణాసమాల్బఘనచతురంతయా
 నమహోగ్రహారసన్నానయుతుండు

తే. తిష్ఠయార్ఘ్యండు శివపరాధీనమతియ
 ఘోరశివగురుశిష్యుండు పారిజాత
 హరణ మనుకావ్య మొనరించె నంద్రభాష
 నాదివాకరతారాసుధాకరముగ.

108

టీ. కాశికగోత్రవిఖ్యాతుఁడు, ఆపస్తంబసూత్రుఁడు; కాశికగోత్రము వాప
 స్తంబసూత్రముననుట. ఆర్యేలపవిత్రకులుఁడు; ఆర్యేలనియోగిపవిత్రవంశజుఁడనుట.
 నందిసింగమాత్యునకును, తిష్ఠాంబకుఁ, తనయుండు; తండ్రి సింగన, తల్లి తిష్ఠాంబ, ఇంటి
 పేరు నందియనుట. సకల.....చతురుండు=సకల=నమస్తమైన, విద్యా=విద్యలయొక్క,
 వివేక=జ్ఞానమునందు, చతురుండు=కుశలుఁడైనవాఁడు, మలయమారుతకవీంద్రునకు=
 మలయమారుతబిరుదమందిన ఘంటసింగయకు, మేనల్లుండు=తోబుట్టువుగొనుట, కృష్ణ
 రాయ.....యుతుండు=కృష్ణరాయ = కృష్ణరాయలనెను, క్షీతీశ = రాజయొక్క,
 కరుణా=దయచే, సమాల్బఘ=పొందఁబడిన, ఘన=గొప్పవియైన, చతురంతయా=పల్లకీలు,
 అగ్రహార=దీపనమునకై యిచ్చినగ్రామములు, (ఈరూపమైన) సన్నాన=బహుమాన
 ములతో, యుతుండు = కూడినవాఁడు; అగ్రహారమునగా బ్రాహ్మణులకు దీపనమునకై
 రాజులిచ్చినగ్రామములు (అగ్ర=బ్రాహ్మణులు, హార=అహారము). అగ్రశబ్దము బ్రాహ్మణులు
 వర్ణములలో మొదటివారుగాన వారిని బోధించును. తిష్ఠయార్ఘ్యండు = (ఆయ, ఆన,
 అన్న, ఇవి యన్నియుం బూజ్యార్థకములేగానఁ దిష్ఠన తిష్ఠన్న యనికూడ నవఁచగును.)
 తిష్ఠయయనుపూజ్యుఁడు, శివపరాధీనమతి=శివునియందు వశమైనబుద్ధిగలవాఁడు; అవగా
 శివభక్తుఁడనుట. అఘోరశివగురుశిష్యుండు = అఘోరశివుఁడను గురువునకు శిష్యుఁడైన
 వాఁడు, అదివాకరతారాసుధాకరముగ = సూర్యుండు నక్షత్రములు చంద్రుండు
 నున్నంతకాల ముండునట్లుగా, అంద్రభాష = తెలుఁగుబాసయందు, పారిజాత
 హరణము, ఆను=అనెడు, కావ్యము=ప్రబంధము, మొనరించె = చిహ్నించెను.

విశే. కవులు తమ గ్రంథములలోఁ గాలము నేలతో ప్రకటించునలవాటులేమి నీతఁ డిన్ని చెప్పియుం బ్రబంధకాలమును దేటవఱువఁ డయ్యెను.

శా.* ఏకచ్ఛత్రి తనర్వభూతల! నృసింహేంద్రక్షమాభృత్తపః

పాకద్యోతితరూప! మాక్షికతులాభారప్రదానోన్నతా!

కోకస్తన్యసమాస్త్రసన్నిభ! హరిత్కూలంకషోద్యద్యశ

శ్రీకర్ణాటమహీశ! వైరికరిరాత్సింహప్రతాపోదయా!

109

టీ. ఏకచ్ఛత్రి తనర్వభూతల = ఏకచ్ఛత్తముగలదిగాఁ జేయఁబడిన సమస్తమైన భూమిగలవాఁడ; తనయొక్క నియంఢనే యుండునట్లు భువి నొనర్చెననుట. నృసింహేంద్ర.....రూప-నృసింహేంద్ర=నృసింహరాజు, క్షమాభృత్=భూపతియొక్క, తపః పాక=తపస్సులవంటచే, ద్యోతిత=ప్రకాశితమైన, రూప=స్వరూపముగలవాఁడా; అనఁగా నరసరాజునోములవంట యనుట, మాక్షిక.....సన్నిభ-మాక్షిక = ముత్యములచేనైన, తులాభార=తులాభారముదానమును, ప్రదాన=ఇచ్చుటయందు, ఉన్నత=గొప్పవాఁడా!; త్రాసునఁ దానొక ప్రక్కఁ గూర్చుండి వేరొక ప్రక్క దనయెత్తునకు సరిగ రత్నాదులఁ బోసి వానిని దానమిచ్చుట తులాభారమనఁబడును. కోకస్తని.....సన్నిభ-కోకస్తని=చక్రవాకములంబోలు స్తనములుగలస్త్రీలకు, అసమాస్త్ర=మన్తఘనితో, సన్నిభ=సదృశమైనవాఁడా! హరిత్.....మహీశ-హరిత్కూలంకష=విక్రమయొద్దుల నొరియునట్టి; అనఁగా దిగంతముల వ్యాపించినట్టియనుట. ఉద్యత్=అభివృద్ధినందు, యశః = కీర్తిగల, శ్రీకర్ణాటమహీశ=శ్రీకర్ణాటదేశాధిపతి! వైరి.....దయా-వైరి=కత్తువులనెడు, కరిరాట్=గజరాజములకు, సింహప్రతాప=సింహపరాక్రమముయొక్క, ఉదయా=ఉద్భవమైనవాఁడా!; సింహపరాక్రమోదయముంగాంచి గజరాజములు భయపడునట్టితని ప్రతాపోదయముంగాంచి రాజులెల్లరు భయపడుచుండిరనుట.

విశే. తులాభారపదముచే నీ ప్రబంధమందలి పుణ్యక ప్రతకథయు వైరికరిరాట్న దముచే నింద్రవిజయకథయు సూచితములు.

క. భువనవిజయాఖ్యసంసన్నవరత్నవిభాప్రభాతనలినాప్త! రమా
గవచరణకమలసేవా, ప్రవణమతీ! వీరరుద్రపర్వతవజ్రీ!

110

టీ. భువన.....నలినాప్త-భువనవిజయ=భువనవిజయమునెడు, ఆఖ్య = పేరుగల, సంసత్=సభయందలి, నవరత్నవిభా=నవరత్నములకాంతులకు, ప్రభాతనలినాప్త = బాలసూర్యుడైనవాఁడా!; సూర్యోదయమున సూర్యకిరణసంబంధమున మణులు దేదీప్య

* ఏకచ్ఛత్త ప్రదానీతల!

మానములగుట నహజము. కృష్ణరాయలు బాలసూర్యునివగిది నాకొలుపుకూటమున వెలుంగ నమ్మణుల కపూర్వకోభ కల్గెనని భావము. రమా.....మతీ-రమాధన=శ్రీవిష్ణుని యొక్క, చరణకమల = పాదపద్మములయొక్క, సేవా=సేవించుటయందు, ప్రణా = ఆసక్తమైన, మతీ=బుద్ధిగలవాఁడా; శ్రీవిష్ణుభక్తాగ్ర సరుండనుట. కవి తా శైవుడైనను గృతిపతిశ్రీతికై వైష్ణవకథాప్రధానమగు నీకబ్బమును రచించెనని తెల్లమయ్యడి. వీర భీదపర్వతవజ్రీ=వీరరుద్రగజపతియనెడు పర్వతమునకు నిందుండవైనవాఁడా! ఇందింద్రపదమునుబట్టి యింద్రవిజయము సూచితమనఁదగును.

విశే. కృష్ణరాయనికొలుపున నప్పదిగజము లుండిరని కింపదంతి. కాని నవరత్న శబ్దసారస్యము ననుసరించి నవరత్నము లుండిరేమోయని యనుమానము పొడమెడి.

మంగళమహాశ్రీవృత్తము.—

చిత్తజభిదంస్త్రియుగచింతనకళాధిగతజిష్ణుసమవై భవవిశేషా!
విత్తరమణామరగవీతరణిభూజలదవిశ్రుతకరాంబురుహ! గోష్ఠీ
నృత్తమణిరంగతల! నీతిమనురాజనిభ! నిర్భరదయారసపయోధి!
మత్తగజయూథమదమగ్నసుఖతాలీరవమాన్యగృహమంగళమహాశ్రీ.

టీ. చిత్తజ.....విశేషా=చిత్తజభిల్=శివునియొక్క, అంస్త్రియుగ = పాదద్వయముయొక్క, చింతనకళా=ధ్యానవిద్యచేత, అధిగత=పొందఁబడిన, జిష్ణుసమ=ఇంద్ర సదృశమైన, వైభవవిశేషా=విభవవిశేషములుగలవాఁడా; శివధ్యానమునక గృష్ణరాయలు దేవేంద్రవైభవము కల్గెనని భావము. కవి శివభక్తుండగుట నిట్లు చెప్పెనుగాని కృష్ణరాయలు వైష్ణవమతావలంబియగుట నిది పొనఁగదు. కాని శివమతమున రాయలకు ద్వేషము లేదనుట కిది సూచకముగానగును. విత్తరమణ.....కరాంబురుహ=విత్తరమణ=ధనపతి కుబేరునివలెను, అమరగవీ=సురలయావగుకామధేనువువలెను, తరణిభూ=సూర్యునికొడు కగుకర్ణునివలెను, జలద=మేఘునివలెను, విశ్రుత=ప్రసిద్ధమైన, కరాంబురుహ=హస్తపద్మముగలవాఁడా; అనఁగా వారివలె నడ్డులేకదానము చేయునదనిభావము. గోష్ఠీ.....రంగ తల-గోష్ఠీ=విద్వాంసులగోష్ఠియనెడు, నృత్త=నాట్యమునకు, మణిరంగతల=మణినిర్మిత నాట్యభూమియైనవాఁడా! పండితగోష్ఠులకాస్పదమైనవాఁడనుట. నీతిమనురాజనిభ = ధర్మములవిషయమున మనువునకు: దుల్గమైనవాఁడా; మనువువలె సర్వధర్మపరిజ్ఞాతయనుట. నిర్భరదయారసపయోధి=పూర్ణమైనకృపారసమునకు సముద్రమైనవాఁడా! మిగుల దయగలవాఁడనుట. మత్త.....మహాశ్రీ=మత్త=మదించిన, గజయూథ=గజసమాహ సంబంధమైన, మద=దానోదకమున, మగ్న=మునిగినట్టియు, సుఖత = సుఖపడునట్టి,

అశి=తు మైదలయొక్క, రవ=ధ్వనులచే, మాన్య=పూజ్యమైన, గృహ = భవనసంబంధమైన, మంగళ=శుభమైన, మహాశ్రీ=మహాసంపత్తుగలవాడా!; అనఁగాఁ గృష్ణరాయని భవనమున మునించినయెచుండు గలవనియు, వానిమదజలమున మునింగి తు మైదలు కల రవము లాచరించుచుండుననియు, దాన నాతనిగృహము మంగళములకాకరమై, మహా లక్ష్మితోడ విలసిల్లుననియు భావము.

నిశే. 'మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంతే' అనీ భాష్యోక్తి ననుసరించి యిచ్చోఁ గవితల్లజాఁడు తివ్వుయ మంగళమహాశ్రీ యనుపదము ప్రయోగించియు, శ్రీ శబ్దము సంతమున ననుసంధించియు మంగళాంతముగఁ గావ్యమును బరిసమాప్తినొందించుట యెంతయు సరసము. మఱియుఁ దదనుకూలముగ మంగళ మహాశ్రీవృత్తముంగూర్చుట యెంతయు మనోజ్ఞమగు. మఱియు 'మత్తగజ...మంగళ మహాశ్రీ' అనుపదసారస్యము ననుసరించిన గళాంతైశ్వర్యసిద్ధిగా నాశీర్వాదించినట్లును నృప్తమగును. ఇంతియగాక కృతిపతి లబ్ధవిజయఁడై శ్రీలకుఁ దావలమై వివిధసుఖము లనుభవించుచు వివిధదానములఁ జేయుచు సుఖముగ నానందాద్ధి నోలలాడుచుంటయు నూనితము. కావ్యాదిని శ్రీకారమును సంతమున శ్రీకారమును వెలయుటఁజేసి, శ్రీకారకరండమున నీకథ యిమిడ్చినట్లు తెల్లమగును.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధసారసారస్వతాభి నంది నందిసింగయామాత్యపుత్ర కాశికగోత్రపవిత్ర సుజనవిధేయ తివ్వుయనామధేయప్రణీతంబైన పారిజాతాపహరణంబను మహా ప్రబంధంబునందు సర్వంబునుం బంచమాశ్వాసము.

పారిజాతాపహరణము సంపూర్ణము.

266 69
25.3.73

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామికాస్త్రులండ్ల సన్స్ వారి

'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము. — 1933

త ప్పొ ప్పల వ ట్టి క

పుట.	పం.కి.	తప్పు	ఒప్పు.
56	18	భాగ్య	భారవి
64	9	డీలుపట	డీలుపడ
65	28	అర్పణచరిత్ర	అర్పణ:-చరిత్ర
66	15	కలటు	కలఘు
"	"	జగముల వెంటక్	'ఇట జగములవేంటక్' అను పాఠమగపడు.
73	12	అధీనుడగుటను	అధీనుడగుటకును,
73	17	N. B ఈపం.కి త్యాజ్యము. దీనికి బదులుగ 'సమాసమునఁ జేతతోడవలన లకిత్వంబగు.' అనుపద్ధతి నిత్యము కలిగె' అనిపాఠకులు చదువవలయును. మఱియు 'కూడిమాడి'—శబ్దవల్లవము. 'సమసుఖదుఃఖానుభవమర్థము' అనువాక్యము నా క్రిందఁజేర్చి పఠింపవలయును.	
75	18	విశేష	విశేషణ
78	18	కథను	కథీను
80	6	వ్యంగము	వ్యంగ్యము
84	4.5	ఈతావి	తావియిని
"	4	ఈపాఠము	1 ఈపాఠము
86	17	వచ్చర్థముభూతంబునలా ద్రుపము	వచ్చర్థమునకు - భూతంబున లీద్రుపము.
108	2	సిమంత	సీమంత
132	4	త్తే	లత్తే
135	6	ఫాలాక్షా	ఫాలనేత్రా
"	9	పాగ్రామా	ప్రాగ్రామా
211	3	చంపక	చంపక
"	7	నరయు	నరయ-
232	21	వై జయంతము	వై జయంతమున
234	27	కృష్ణుడు	కృష్ణుడు-
"	"	కవెల్లి	కెల్లి
246	6	వేటింక	వేటొక
344	7	ఇహగో	ఇహగో